

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

Szerkeszti
SZEKFÚ GYULA

XXV. KÖTET

1935 SZEPTEMBER—DECEMBER

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

MAGYAR SZEMLE

1935 SZEPTEMBER

XXV. KÖTET 1. (97.) SZÁM

A MAGYARSÁG ÉS KISEBBSÉGEI A KÖZÉPKORBAN *VÁZLATOK EGY HAZAI KISEBBSÉGTÖRTÉNETHEZ*

TRIANONI ORSZÁGUNK közéletében kétféle retorikát figyelhetünk meg. Az egyik a vidám, bizakodó, optimista, mely a jelen legsúlyosabb bajai mellett is könnyedén elmegy, és ha nemzeti állásunk tagadhatatlan nehézségeivel szemben reményt akar nyújtani, a tényleges viszonyok alapos félremagyarázásával egyéb híján külső segélyre mutat rá, ahol pedig ilyennek valószínűsége sem igen hitethető el önmagunkkal, ott egyszerűen a csodaváráshoz fordul: várhatunk, az idő velünk dolgozik. Szinte egy félemleröltön át napról-napra szemlélhettük ez optimista fel-fogás rhetori virágait publicisztikánkban; ma is él még, különösen azon körökben, melyek minden előkészület, tudás és tapasztalás nélkül politizálnak, de a műveltebb körök mindinkább elfordulnak ez alaptalan, de annál kényelmesebb optimizmustól, s a reánk nehezedő tények mind súlyosabb nyomása alatt terjed közöttük a gond jövőnket illetőleg. A másik retorika, melyet említettem, nem ebből a reális aggodalomból származik; a talaj, melyből kinőtt, épúgy érzelmi, mint a derűs, jövőben bizakodó nemzetfelfogásé; reális szemlélet époly kevésbé támogatja, mint ezt, de ahol ez rózsásan színezt, ott a másik retorika feketébe von mindent, bukásunk fájdalmát köznapon is ünnepi formákban fejezi ki, melyek évek ugyanazon keserűségében megállapodtak, szinte megmerevedtek.

E folyóirat hasábjain, mely a reális nemzetszemlélet ápolásának szenteli kezdettől fogva munkáját, nem kell közelebről rámutatnunk arra a tétlenségre, cselekvéshiányra, mely mindkét használatos retorikánkból következik. Az egyik nem kívánja a cselekvést, mert arra úgy sincs szükség, hisz ami kevés eredményt ma elérhetnénk, az holnap úgyis csóstitül ölünkbe hull, a másik viszont azért kvietista, mert úgysem lehet semmit cselekedni, s mély elesettségünkben lényegesebbnek tartja a mozdulatlanság fájdalmát s annak cerimóniáit, semmint a fájdalomtól kilépve valami közhasznos, de egyúttal köznap cselekvésbe fogni. Vannak e sötétszínű retorika gyakorlói között, akik évek óta tartják a nemzet sebein kezüket, a helyett hogy gyógyítani segítenék azokat, s mentségükre valamikor, a történeti számvételkor, talán csak az fog szolgálni, hogy legbelsejükben az átok e sterilis, mert csak szókat alkotó papjai is az optimistákhoz tartoznak: ők is hisznek a Sültgalambban, s retorikájukkal egyebet

alig céloznak, mint a szükséges érzület fenntartását addig, míg el nem következik az idők telje...

Fekete és rózsaszín messzianizmus akkor, mikor körülöttünk a világtörténetben is ritka jelenségeként szokatlanul nagy energiák szabadulnak fel és látóhatárunkat mozgásba lendülő óriások állják körül, akik egy lépésükkel széttagozhatják, ha akarnak — és vájjon miért ne akarnának? — ilyen környezetben fekete álmok közt hányódni vagy rózsaszín pirkadásra várni: gyermekek vagy betegek dolga. Külön tanulmányt érdemel annak a kérdésnek megvizsgálása, vájjon tényleg csökkenőben van-e politikai érzékünk, miként ezt külföldi megfigyelőktől néha hallani. Annyi bizonyos, hogy derűs és keserű retorikánk egyképpen gondolkodóba ejtethet bennünket, mint a nemzeti élet megfigyelőit, — a reális történés talaján pedig, sorsunk alakulását illetően, bizonyára nagy veszedelmek forrásainak kell mindkét retorikánkat tartanunk. Hogy egyebet mellőzzek, ez a virágos önáltatásunk állott és áll az útjába annak, hogy betöltsük valamiképp azon űrt, mely a mi önvallomásunk és a külföldnek rólunk alkotott felfogása között tátong egy igen lényeges kérdésben: azon bánásmódot illetően, melyben a magyarság mint uralkodó nemzet részesítette államában a nem-magyar kisebbségeket.

Néhány éve, hogy ugyanezen folyóiratban¹ felpanaszoltam azt az értetlenséget, mellyel ez a kérdés közvélemény és tudomány részéről találkozunk. Az ellenséges külföld, szomszédaink és a távolabbiak, mélységesen meg vannak győződve arról, hogy mi voltunk a nagy elnyomók, akik az ország területén élő kisebbségeket sanyargattuk, szolgátságban tartottuk és lényüket megtörve magunkhoz hasonítottuk. A békekötés óta, mely nemzetközileg is reánk sütötte mindezen bűnök bélyegét, semmit nem tettünk e vélemény megváltoztatására, hiszen ott volt retorikánk, mely a külföld e kellemetlen — és leszakadt magyarjainkra pozitívan is súlyos ítéletét tudomásul sem engedte vennünk, megvédett attól, hogy nyugalmunkat, reményeinket vagy fájdalomunkat megzavarja. Ma már a korábban jóindulatú vagy semleges volt szövetségeseink körében is ez az ítélet válik általánossá: épp a kisebbségi kérdésben tanúsított magatartásunkra hivatkozva akarják kitörölni a németiség köztudatából a „lovagias magyarokról szóló legendát“ és elterjeszteni azt az ítéletet, mely szerint mindenkor a németek temetője voltunk, csak hogy ezt nem lármás erőszakkal, hanem „erőszak nélküli terrorral“ cselekedtük. A helyzet romlását, melyet ily nézetek általánossá válása hoz létre, ma sem vesszük észre, s amint leszakadt magyarjaink sorsa sem lesz szülője nálunk nagy elhatározásoknak és tetteknek, legföllebb haragos és átkozódó vezércikkeknek, éppoly kevés történik e múltira alapozott vádnak visszatartására. Az, hogy néhány fiatal kiáll és kisebbségkutató intézetet sürget -- amit különben minden igazi kisebbség-szakemberünk évek óta szükségesnek tart — és hogy az öregek helyeslőleg bólogatnak a fiatalok kezdeményének: ne hisse el velünk, hogy helyzetünk javul vagy hogy egyáltalában megjavítható a mai közgondolkodás mellett. Soha nem emlegették annyit — persze idegen mintára —

¹ Magyar Szemle XII. (1931), 328. 1. „Trianon revíziója és a történetírás.“

a „közösség“ érdekeit, s mégis ami ma történik, az mind csak közönybe fulladó egyéni kezdemény. Aki ma e kérdésekkel foglalkozik, az magányos ember, elhagyatva, reménytelen. Ilyen reménytelen egyéni adalékot akarok a következőkben szolgáltatni nemzetlétünk e lényeges kérdéséhez.

SZÜLETETT NÉPELNOMÓNAK tartják a magyarságot, s ha van nép, mely születésénél és fejlődésénél fogva távol áll minden elnyomástól, ha van nép, mely szoborba kifaragható ellentéte az elnyomónak, akkor az a magyar! Ezt tudományunk mai állásában a nemzeti történetíró nyugodtan kimutathatja a nélkül, hogy pirulnia kellene nemzeti elfogultság vádjá alatt.

Östörténetünk kétségtelenül megállapítja, hogy a finn-ugor eredetű magyar törzsek türk eredetű más törzsekkel egyesültek, s ebből a konglomerátumból született meg az immár tiszta türk műveltségű magyar nép. Ha tehát azt a magatartást akarjuk vizsgálni, melyet kezdettől fogva tanúsítottunk más népekkel szemben, akkor azon formákat kell ismernünk, melyek a türk népek egymásközi érintkezésére jellemzőek. Ezek a türk népek, akiknek ősei közé tartoztak a húnok s akiknek szomorú csökevényei Szibéria mai tatárjai, kirgizei, a magyarság kialakulása idején már ezer esztendő óta nyargaltak fel s alá az eurázsiai síkságon és környező hegyein, az Altáji-hegységtől a Kárpátokig. Távolabbi rokonaikkal, a mongolokkal együtt leszármazol azon ősi, történetelőtti népeknek, melyek először szelídítettek állatokat és először fejlesztették ki a marhatartás szükségleteiből a patriarchális vezetésű „nagy családot“, a megszervezett állam, a hódító fejedelemség és abszolutizmus ősi formáját. Ezek a mérhetetlen nagy gulyákat és méneseket hajtó lovas pásztorépek nomád vagy félnomád állapotban barangoltak a végtelen síkságon, s hogy szét ne szóródjanak, hogy az ellenséges, idegen törzsek meg ne bontsák soraikat és hogy — nem utolsó sorban — az állattartáshoz szükséges munkák is rendben és állandóan folyjanak, ezért volt szükségük erős központi hatalomra. Attilától Dzsingizkánig és Tamerlánig s onnan tovább az izlámvallású török szultánokig a népekre nehezedő abszolút uralkodói hatalmak természetes következései voltak a lovas-nomád-pásztor kultúrkör gazdasági és társadalmi berendezésének:¹ erős kézben összefogott vezetésre szüksége volt a népek egész során uralkodó hűn- és tatárbirodalomnak csakúgy, mint a néhány családot s annak nomád marhatenyésztését magában foglaló kirgiz egységnek, az „aul“-nak. De a központosított kormányhatalmon kívül még egy jellegzetes közös tulajdonsága van minden ily eurázsiai lovas nomád népnek, s ez szintén a kezdetbeli gazdasági viszonyok következése. Család, nagy család és aul eredetileg közös leszármazás alapján kapcsolta egybe az embereket, a vérségi kapocs kizárólagosságát azonban mindegyre megtörte a gazdasági szükségszerűség: a nagy család vagy aul vezetője, véne, patriarchája sikerrel gyarapította állatállományát, elvévén oly családok vagyonát, melyek útjába kerültek s gyöngébbeknek bizonyultak; a szaporulat

¹ Joó Tibor, Az etnológia újabb iránya, Magyar Szemle XXIII. 352. 1.

őrzésére, hajtására, kezelésére szívesen befogadott közösségébe ajánlkozó szolgálát, más családok vagy törzsek elszakadt, egyedülmaradt tagjait, akik szolgálatba állva, az aul vagy immár törzs vagy nemzetség fegyveres pásztorainak számát szaporították. Itt persze nem szabad mai kisebbségi viszonyokat visszavetitenünk: a türk népek kis egységeihez csatlakozó szolgálattól senki sem kérdezte, minő nyelven beszélnek, hiszen természetes volt, hogy ezek a csatlakozó magányos egyének iparkodnak megtanulni és megértem a szükséztű parancsokat, melyeket a patriarcha, a bej vet feljűk s éppen egyedülvalóságuk miatt idővel úgyis áthasonulnak a gazdáikhoz. A külsőleges csatlakozás hasonló esetei mentek végbe nagyban is, amikor már sok-sok aulból álló törzsek vagy népek indultak el zsákmányolásra, új puszták megszerzésére, s azon népek meghódítására, melyek e pusztákat eddig birtokolták. A győzelmes nép alávetette magának a legyőzöttet anélkül azonban, hogy akár sajátmagának, akár a másiknak belső társadalmi berendezéséhez hozzányűlt volna. Sem a bolgárok, sem a kazárok nem érintették a magyar nép törzseit, nagycsaládait és családait, mikor ezt hatalmuk alá hajtották a Volgánál vagy a Fekete- és Kaspi-tenger között, azokkal nem keveredtek össze, hanem meglévő birodalmukba tisztára külsőlegesen kapcsolták be: a magyar főnökök engedelmessétek a bolgár vagy kazár főnök parancsainak, melyek elsősorban katonai célzatúak voltak: békében a magyar szállások öveztek és külső támadás ellen biztosították az uralkodó nép szállásterületét, háborúban pedig a legjobban veszélyeztetett pontokon, támadásnál első sorban harcoltak uraik vezetése alatt. Az alávetett nép gazdasági és társadalmi élete, a téli és nyári szállásokon minden változás nélkül folyt tovább, csak hogy a legfelső magyar vezetők, a nemzetség- és törzsfők az egész nép mozgását nem maguktól irányították többé, hanem a kazár khán parancsára. A meghódított nép csak a legfőbb politikai vezetés útján került kapcsolatba a hódítóval, azaz itt rendkívűl laza összefűggésről van szó, mely arnily gyorsan létrejött, éppoly hirtelen fel is bomolhatott. Innen érthető az a megmagyarázhatatlanul gyors növekedése egy-egy birodalomnak, mely annyiszor megfigyelhető az ázsiai steppék világában: elindul egy néhány lovascsaládból álló csoport a kínai faltól nyugatnak, s ha szerencse jár vele, amily gyorsan viszik lovai, éppoly gyorsan nő hatalma, új és új törzsek hódolnak meg neki, melyeket magával visz, a lovasroham lavinaként nő és néhány év vagy évtized alatt előáll országok területét, szinte világrészt magában foglaló birodalom, mely azonban csak addig él, míg alapítóinak, az eredeti uralkodó csoportnak megvan a hatalma; amint ezek nem képesek többé erős kézzel összetartani népeiket, a konglomerátum széthull, a korábbi mozaikdarabok újra külön kerülnek s folytatják életüket, melyeket a nagy hódító, pl. a hun nép uralma is csak külsőleg tudott megszakítani. Hogy azonban hódítás és felbomlás véres jelenetek közt mehet végbe, amikor is egyes népek összenyomatnak, megsemmisűlnek, miként ez történt a Volgánál maradt régi magyarokkal a tatár hódítás alkalmával, ez is természetes, de nem ez a szabályos, hanem a népek most rajzolt külső alávetése és a hódító meggyöngűlésekor gyors felszabadulása.

Az egész mechanizmus, melyet itt vázlatosan rajzoltam, ma már ismeretes az összehasonlító etimológiából, s magyar viszonyaink megismeréséhez turkológusunk, Németh Gyula használta fel, aki genialis módszerével nyelvészeti adatokból állítá össze ugyanazt a képet, melyet az etimológia nyújt. Ma már tudjuk, hogy a magyarok csak ily külsőlegesen voltak alávetve bolgároknak, szabiroknak, kazároknak, s hogy viszont őhozzájuk a türk népek ez ősi szokásai szerint csatlakoztak a kabarok, a székelyek, már az új hazában a bessenyők. Ugyanez a türk berendezés magyarázza ez utóbb csatlakozott népek elhelyezkedését is a mai haza szélső tájain, valamint azt, hogy e külön életet folytató népek egészükben el voltak helyezhetők oly tájakon, ahol ezt a vezető magyarság érdeke megkívánta: így a székelyek a nyugati határon, majd a még idegen Erdély felé a meszest végeken, végül mai lakóhelyükön. Amennyiben a vezető, uralkodó nép biztonsága nem követelte, az alávetettek belső életét, mai szóval élve: népi egyéniségét, nem érintették a magyarok sem s innen van, hogy azok még évszázadok múlva is megtartották saját szokásaikat és népiségüket. A türk hódítás és uralom tehát valósággal kisebbségfenntartó volt, s kétségtelen, hogy a magyarok vándorlásaik során az uralomnak ezt a híjtáját tanulták el saját, gyakran változó uraiktól és gyakorolták utóbb hódításaik közben. Nemzetközi és népközi szempontból tehát a magyarság kezdettől fogva nem volt elnyomásra hajlamos; faji származásából és múltjából adott hajlamai ellenkezőleg a környezetébe került népek konzerválására, külön egyéniségük megóvására szoktatták.

DE ÚJ HAZÁJÁBAN a kereszténység átalakító hatása alatt sem vált más népi egyéniségek elnyomójává. A középkori keresztény monarchia, melynek elveit Szent István átültette, egészen más alapokon, mint a türk berendezés, de ugyanoly kezelését fejlesztette ki az alávetett népeknek, mint amit a magyarok már magukkal hoztak. Az a korábban még általánosan uralkodó nézet, mely szerint nemzeti, népi, faji különbségek a középkor régebbi századaiban ismeretlenek lettek volna, ma már ugyan nem tartható fenn, de ezek a különbségek a keresztény monarchiának lényegében univerzalisztikus uralma alatt az állami és politikai életben alig nyilatkozhattak. Nagy Károly hatalma szolgált mintaképül a középkor nemzeti királyságainak, az a nagy birodalom, mely frankok és szászok, különféle germán népek, romanizált gallok, franciák és latin utód olaszok fölé épült, s ebben a nemzetek felettségében hű másolatát képezte az antik római impériumnak és az annak helyébe telepedett nyugatrómai-germán monarchiának. Mióta Szent István királyunk ezt a keresztény államformát meghonosítá nálunk, azóta a magyar népből származott uralkodó a keresztény király kötelességeihez híven igyekezett igazságos atyja és védelmezője lenni mindazon népeknek, amelyek az ország határain belül éltek. Sőt arra is törekedett, hogy minél több idegen jöjjön be, akik egyrészt hasznos mesterségekkel segítettek építgetni az országot, másrészt alkalmat adtak az uralkodónak keresztény egyházi parancsok szerint gyakorolni a szeretetet e vendégekkel, hospesekkel

szemben. Ez az értelme Szent István fiához intézett Intelmei azon ismeretes helyének, mely szerint „unius linguae et unius moris regimim imbecille et fragile est“, magyarul: az egynyelvű és szokású ország gyöngye és törékeny, amely mondást hazai német kisebbségünk vezetői szerettek korábban kisebbségi jogaik megalapozására emlegetni. A kifejezés tényleg helyesli kisebbségek beköltözését és benttartását, de nekik nem ígér kisebbségi jogokat (amik akkor úgyis teljességgel elképzelhetetlenek voltak), hanem azt a keresztény bánásmódot, mely akkoriban a nemzetekfeletti királyi hatalom részéről minden keresztény jövevénynek kijárt. Az uralkodó keresztény lelkülete volt a kielégítő biztosítéka az emberies, felebaráti bánásmódnak, s kétségtelen, hogy az első időkben, a XI. században az ilyenek anélkül jöttek be, hogy szokásaik és jogaik érintetlenségét előzőleg írásban megígérték volna királyaink.¹

Csak a következő, XII. század végén és a XIII.-ban válik szokássá, hogy a beköltöző idegen népek letelepedésükkor jogaikat biztosító privilégiumokat kaptak írásbeli oklevelekben. Ezek az első privilégiumok még nem mind célozták azt, hogy valamely területen vagy városban az illető idegen népcsoport kizárólagos jogokkal bírjon, hiszen régi városainkban, Esztergomban, Fejérvárban különböző nemzetiségű: magyar, francia, olasz, német lakosok éltek együtt és csak utóbb lesz általános főként a német polgároknak az a követelése, hogy várfalaikon belül más nemzetiség ne zavarja őket. A régebbi kiváltságlevelek az emberi megélhetés érdekeit védik: szabad ház és föld birtokát, szabad kereskedést, jövésmenést és főképp szabad elhagyását az illető telepnek, ha az a „vendégének nem tetszik többé. Valószínű azonban, hogy ez a telephelyek közti válogatás, a középkori polgár városközi mozgékonyasága csak az iparos és kereskedő népesítésre volt jellemző, a földműves és a harcos bevándoroltak kezdettől fogva ragaszkodtak a földhöz, melyet a király kijelölt nekik, ezért tartalmazzák kiváltságleveleik a föld kizárólagos birtokát és az ahhoz kötött közigazgatási és kulturális autonómiát.

Itt kapcsolódik össze a kisebbségekkel való bánásmód dolgában az eurázsiai türk és a nyugati keresztény gondolkodás. A nagyobb tömegekben bevándorló idegeneknek az ország szélein ad a magyarság szállást, nagy kiterjedésű területeket, melyeken azok szabadon folytathatják megszokott életmódjukat, így a szászok Erdélyben, akik éppen úgy zárt területet és azon teljes autonómiát nyertek, akárcsak a mellettük lakó székelyek, így a szepesi szászok, vagy a később érkezett kunok, akik számára a Kárpátoktól fedett határokon nem volt pusztai életmódjuknak megfelelő szállás, s ezért az Alföld pusztaságain helyeztetek el. Hogy a magyarság nem bontá fel soraikat, nem osztotta őket szét szolgáló népek gyanánt, hanem széles gesztussal úrrá tette őket saját földjén: ez a türk régmúlt óta beidegzett gondolkodásának volt köszönhető. A helyzet csak annyiban válto-

¹ V. ö. a türk vonatkozásokra Hóman Bálint nagy munkáján kívül Németh Gyula és Alföldi András úttörő kutatásait, a nyugatiakra Deér József, Szent István Intelmeire Balogh József műveit. A székelysége nézve most Németh Gyula legújabb megállapításaihoz (Századok 1935) csatlakozom.

zott, hogy a honfoglalás előtt lovaspásztor népek (bár már földművelést is ismerők) csatoltattak a nemzethez, s ezek a nomád vagy félnomád vándorlás során legelőket, téli és nyári szálláshelyeket kaptak, most pedig, a kunoktól eltekintve, mindenütt földművelők telepedtek meg az évszázadokon át s ahol a török nem járt, a mai napig is érvényes agrárszervezet kereteiben. Ezekben a hatalmas földeket, vármegyéket megszálló településekben, s azok módjában érvényesült a türk hagyomány; a kisebb csoportoknak, villák, azaz falvak, városrészek lakóinak elhelyezése pedig a középkori keresztény viszonyokból következett, amint ezek más országokban is hasonló telepítési mozgalmat hoztak létre. Bármennyire részét képezi is a hazai középkori német telepítés a keleti német kolonizáció nagy processzusának, másrészt mégis csak hazai jellegű, a magyarság fejlődéséből adott jelenség, amit az is bizonyít, hogy a németekkel együtt jutottak ide olaszok és franciák, vallonok és izmaeliták, bessenyők és kunok. A különbséget az egyes népcsoportok eltérő társadalmi és gazdasági, meg kulturális fejlettsége okozta. Olaszok, németek közt sok volt az iparos, kereskedő: ezek városi privilégiumokat kaptak. A földművelő németek, tótok, ruthének, oláhok egy-egy vállalkozó vezetése alatt jöttek be, kiirtották az erdőt s helyében földművelő telepet alapítottak bizonyos kiváltságokkal, melyek értelmében vezetőjük, a soltész vagy kenéz alatt zárt kulturális egységet képeztek és alsófokú közigazgatási autonómiát élveztek. A földművelést még csak félnomád módon űző kunok és jászok akkora területeket kaptak, hogy azokon saját főnökeik alatt tovább hódolhattak ősi szokásaiknak, s két század is kellett, míg társadalmi és gazdasági berendezésük minden külső behatás nélkül áthasonult az őket körülvevő magyarokéhoz. De jöttek még alacsonyabb fokon álló népcsoportok: a rutén, oláh, lengyel, esetleg délszláv eredetű juhászok, a „valachok“, akik Erdély, de főként a Felvidék erdős gerincein vándoroltak nyájaikkal, s akiket kenézeik korán betelepítettek állattenyésztő, primitív falvakban. A jámbor és igazságos, pius et justus, magyar király ezekre is kegyes tekintettel nézett: ezeket is meghagyta szokásaikban és gazdasági formáikban, felmentette a földművelő népek adójától és állattenyésztésükhöz illően természetbeli, állatadót vett be tőlük; kenézeik az alsóbbfokú jogszolgáltatásban és közigazgatásban, görög-keleti pópáik kulturális szükségleteik dolgában vezették a királytól, vagy a magyar földesúrtól adott önkormányzatukat. A király részéről figyelemmel kísért és védett helyzetükre jellemző, hogy eleinte, a XIII. században ezek az oláhok királyi népek és csak számuk gyarapodásával, a beköltözés gyorsulásával jutnak nagyobb mértékben, a XIV. század folyamán, magánföldesurak birtokaira. A döntő mindenkor a társadalmi és gazdasági fok, hogy úgy mondjuk, a beköltözőnek műveltségi foka volt; harci szolgálatra, határőrségre, várvédelemre használható oláhok magasabb kiváltságokat kaptak: Hátszeg, Déva, Hunyad, Fogaras várában és uradalmán fejlett autonómia védelme alatt éltek, hadiszolgálatban, adómentességben, s például a hátszegi várnagy elnöke alatt az oláh telepeknek külön törvényszékük volt, melyen 12 kenéz, 6 pópa mellett 6 közoláh is bíraskodott. Ugyanily magasabb-

fokú önkormányzatban éltek máramarosi és beregi rutének, Krassó, Szörény megyebeli oláhok, nem is szólva arról, hogy mindegyik népcsoportnak megvolt ugyanaz a lehetősége, mint a magyar jobbágy-ságnak: hogy felemelkedjék az immár közjogi rendet képező neme-sek sorába.

MÉG KÉT JELENSÉGET KELL megemlítenem, hogy az egész régi magyar berendezés kisebbségtörténeti értékét valójában megítélhessük. Az egyik: hogy az a kezelésmód, melyben a magyarság részesíté nem-magyar nemzetiségeit, ezek népi jellemének tökéletes és hiánytalan fenntartását, konzerválását tette lehetővé. A keresztény erkölcsi elveken felépült királyság nem évtizedeken, hanem évszázadokon át tiszteletben tartotta a tőle kiadott privilégiumokat, de azon szokásjogokat is, melyeket írásba sem foglaltak. A Licge-ből a XII. században bevándorolt franciák Heves megyében még a XV. század közepén is saját nyelvükön beszéltek, pedig kétségtelenül kis idegen szigetet képeztek a magyarság tömegében. Hasonlóképp megtartották anyanyelvüket azok a milánóiak, akikről tudjuk, hogy megélhetésük miatt magyarul is megtanultak, s gyermekeiket mindkét, magyar és olasz nyelven oktatták. De nemcsak nyelvi elnyomás nem volt: a különböző fokú autonómiák is tiszteletben tartottak, s erre nézve mi sem oly jellemző, mint hogy a magyarság még a vele rokonságban levő türkvérű kisebbség különállását sem szüntette meg, ami pedig természet szerint akadályozta e rokon népeknek a magyarsághoz való hasonulását. A legrégebb ily türkokon kisebbségről, a bessenyőről tudjuk, hogy bár meglehetősen szétszórtan, legalább 30 vármegye területén lakott, de egységes nagy tömegekben is, külön autonómia védelme alatt Dél-Fejér és északi Tolna megyében, Pest megye északi részén, Csallóközben, Szabolcsban, a Maros mellett, mint külön jogokkal bíró harcosok egyes királyi várakban. Ez a magasabb önkormányzatuk századokon át érvényben van, mikor a magyar határokon kívül maradt testvéreik már rég letűntek a nemzethalálban, mely a magyarok után igyekvő minden rokon népet elérte: a fejérmegyei bessenyők a XIV. században is saját „bessenyő comes“-ük alatt élnek, a Csanádiak adó- és tizedmentességét Nagy Lajos védi, s még 1435-ben is biztosítja törvénykezési mentességüket Zsigmond király az „ő bessenyő jogaik alapján“. Hasonló bánásmódban részesültek a kunok, s elmondhatjuk, hogy az uralkodó magyarság velük, vérrokonai-val szemben, de ugyanúgy a germán és szláv bevándoroltakkal szemben is szinte mesterségesen tartotta fenn a válaszfalakat, melyek az asszimilációnak, a Legbékéesebb és legtermészetesebb magyarosodásnak útjában voltak. Ugyanerre mutat különböző oláh önkormányzatoknak egész a XVII. századig bántatlan fennmaradása.

A másik jelenség, melyre még rámutatok, összehasonlításra és a magyar kisebbségi szervezetnek Közép- és Kelet-Európában való elhelyezésére nyújt alkalmat. A kisebbségi nyomornak az a zónája, mely manapság a Keleti-tengertől, a balti államoktól vonul Délnek, porosz, német, lengyel, cseh területen át a Balkán-félszigetre, a közép-korban északról délnek haladva sokkal rövidebb volt, mert a Kár-

pátoknál megszakította a magyar királyság, melynek hatalmi körében, nemcsak a szoros értelemben vett Magyarországon, hanem a balkáni csatolt tartományokban is nemzetiségi béke honolt. Annál nagyobb marakodás, véres küzdelem és irtó faji harcok színtere volt az északi vonalrész, ahol először a régi szláv poroszokat irtották ki embertelen kegyetlenséggel a germán törzsek, s ily módon eltűnően az a válaszfal, mely németeket és lengyeleket egymástól távol tartott, a két ellentétes erő vak rohamokban rontott egymásra. Délebb hasonlóképp gyűlölség és küzdelem jellegét tünteti fel a német-cseh, valamint a cseh-lengyel „együttélés“. Mindezen viszonylatokban fegyver, falvak, városok, templomok felégetése, egész törzsek kiirtása volt a kisebbségi élet bevezetője, s mikor a poroszok leverésével, egész szláv népeknek a föld színéről eltörlésével lengyel és német egymással határos lett, a kisebbségi küzdelemnek oly brutális formái fejlődtek ki, aminőket a mai kisebbségi elnyomási rendszerek is alig tudnak elérni. Lokietek Ulászló alatt a krakói német polgároktól néhány nehéz kiejtésű lengyel szó kimondását követelték, s aki nem tudta, azt leszúrták; a cseh krónikás pedig lelki gyönyörűséggel referál a német orrok levágásáról. A német terjeszkedéssel szemben már a XIII. században nyelvtörvényeket hoznak a lengyelek, s tanítói és papi hivatalok betöltését a lengyel nyelv ismeretétől teszik függővé. Német, cseh, lengyel irodalom kezdettől fogva, a XII. század óta szórja a megvetést és gyűlölséget kölcsönösen a másik népre.

Ezeket a viszonyokat kell a középkori Pax Hungaricával szembeállítani, hogy a magyar uralom középeurópai jelentősége végre világosan álljon magunk és azon külföldi körök előtt, melyek komoly, nem propagandisztikus történeti érvelés elől ma sem zárkóznak el. Ezek a vázlatosan egymás mellé rótt vonalak könnyen szerves kapcsolatba hozhatók egymással, s a kép, mely módszerünkkel nyerhető, kitölthető számlálatlan adatokkal egyrészt, másrészt elhatárolható az újkor felé, amikor a középkori magyarságtól létesített e kisebbségi „reservatiók“ egymásután felmondják a szolgálatot. A nagy változás a XV. század végétől kezdve megy végbe, létrehozója megint nem a magyarságnak tulajdonított hatalmi vagy elnyomási törekvés, hanem az akkori Közép-Európa minden országát megragadó új társadalmi és gazdasági fejlődés, mely az egyes embert nem hagyta meg kis csoportokban, külön jogi helyzetből, hanem tömeggé olvasztotta. Az újkor kezdetének e társadalmi alakulása, s a XVIII—XIX. századnak politikai változásai egészen más kisebbségi viszonyokat tüntetnek fel, s velük és a végtelenen megromlott legújabb viszonyokkal szemben a magyar középkort bátran a kisebbségek aranykorának nevezhetjük.

SZEKFÜ GYULA

MÍTOSZ, EVANGÉLIUM ÉS POZITÍV KERESZTYÉNSÉG

A ZOKNAK a jelszószerű elnevezéseknek a száma, amelyeket mindenki használ, de tán két ember sem ért egyformán, a német egyházi válság kitörése óta megszorodott eggyel: a pozitív keresztyénséggel. „A párt a pozitív keresztyénség talaján áll”: ezt olvassuk 24. programpontjában a nemzeti szocialista pártnak, amely ma lényeg szerint a hivatalos Németországgal azonos. A kétharmad többségében protestáns német birodalomban a „pozitív keresztyénség” már legalább két emberöltő óta meglehetősen közhasználatú fogalom. Egyházi és teológiai körökben a protestáns keresztyénségnek azt a felfogását értették alatta, amely nem kívánt ugyan teljes merevséggel ragaszkodni az egyes konfessziók dogmáihoz, de az azokban közös kijelentési alapok, bibliai alaptények fölött szigorúan őrködött — s ekképpen szembehelyezkedett a kritikai vallástudományból táplálkozó „modern”, „liberális” protestáns vallási fölfogással, amelyet túlnyomólag „negatív”-nak tekintett. Ez a „pozitivizmus” többé-kevésbé egybeesett a német protestáns egyházak életében különösen 1918 óta nagyon megerősödött konzervatív hajlammal, amíg másrészt a liberális-modern vallástudományi szellem igen sok esetben a marxizmus felé tolódó protestánsok között találta meg a maga szövetségeseit. Így érthető, hogy a szocializmus marxi alakját lehangoló horogkereszt a konzervatív hajlandóságú protestánsok között s éppen a lelkészeik között is különösen nagy számmal szerzett magának lelkes, föltétien híveket. E hívek hatalmas tömegei teljes jóhiszeműséggel remélték, hogy a pártprogram egyik alapvető pontjában emlegetett „pozitív keresztyénség” azonos azzal, amit e fogalom alatt ők értenek. Ebből természetesen következett az á bizakodás is, hogy a harmadik birodalom óriási átalakulása, ha tán nagy változásokat fog is létrehozni a protestáns egyházi élet külső formáiban és államjogi viszonyaiban — az egyházi élet létalapjait, az evangéliumi keresztyén tanokat és világnézetet nem fogja érinteni, sőt közvetve még megszilárdítja.

Ha ez valóban így lett volna, akkor a német protestáns egyházi élet nem jutott volna egy már két év óta húzódó gyötrelmes válságba s ez a válság nem tágult és mélyült volna ki két év múltán mindenféle, e névre még egyáltalán érdemes keresztyénségnek történetileg páratlan, döbbenetes arányú válságává.

Ma már egészen nyilvánvaló, hogy a „pozitív keresztyénség” a német protestáns tömegek közfelfogásában, meg a nemzeti szo-

cializmus világnézeti dogmatikájában, tehát magának az állammal azonosult pártnak a közfelfogásában is, kezdettől fogva más-más értelmezéssel bírt. A párt egy olyan keresztyénséget tekint pozitívnek, amely egyházi szempontból a legteljesebb mértékben negatívum. Ez félreérthetetlenül kiviláglik a párt világnézeti iskolázásának leghitelesebb és minden nemzeti szocialistára nézve föltétlenül kötelező forrásából: Rosenberg Alfrédnek „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“ c. könyvéből. Ennek a több mint 700 lapra terjedő könyvnek a példányszáma az első kiadás megjelenése —1930— óta a félmillió körül jár, ha ugyan már meg nem haladta ezt a számot is. Ekkora terjedelmű s még hozzá olvasmánynak éppen nem könnyű, minden szépirodalmiságtól messze álló világnézeti könyv ily példátlan sikere nem magyarázható másként, csak úgy, hogy a Harmadik Birodalmat megteremtő forradalmi hullám emelte magasra — s másrészt e hullám lököerejében magának ennek a könyvnek is jelentékeny része volt.

Rosenberg a történeti keresztyénségből s az annak alapját adó bibliai kijelentésből csak annyit hajlandó „pozitív“-nak elismerni, amennyi a vér és a faj északi-germán „mítosának“, azaz vallássá emelt és világnézetté kitágított misztikus szemléletének megfelel, azzal meg egyezik és annak a néplélekben való egyeduralmát elősegíti. Minden negatív tehát a keresztyénségben, ami az északi vallásosságnak ellene mond, ami a „syrisch-jüdisch-ostisches Kirchentum“-mal van összefüggésben. Negatív legelőször is maga a személyes istenfogalom, mert az északi lélekben az Én és az istenség között nincs lényegi különbség. Negatív az eredendő bűn és a váltság fogalma, mert a legmerevebben ellene mond az északi lélek abszolút értékeinek: a becsületnek és a szabadságnak. Negatívum a kereszten szenvedő Megváltó képe: Jézusban — aki mindenesetre isteni kijelentés, de nem egyedülvaló és nem végleges — csak a „tanító tűszellemet“, a legmagasabb értelemben vett hőst tudja az északi lélek áthasonítani. Negatívum az egyház apostoli igehirdetése: Pál apostol, a fanatikus zsidó, nem más, mint a faji világkaosz okozója. Abszolút igazság, oly értelemben, ahogy azt az egyház tanítása a Kijelentés alapján igényli a maga számára, nincsen: csak „szerves igazság“ van, ez pedig a „ajilag megkötött népiség“-gel („rassegebundenen Volkstum“) azonos.

Mindez a faji mítosz szempontjából, azaz — egyszerűbben fejezve ki ugyanazt a dolgot — a faj önistenítése szempontjából lehet nagyon is pozitívum; de mindazzal szemben, amit eddig értelmesen és hitelesen bármely felekezeti táborban keresztyénségnek tartottak, a legteljesebb tagadás. A pártprogramra 24. pontja tehát nem más, mint egy állandó fogalomzavar forrása. Nem akarjuk, tán nem is tudnók eldönteni, vajjon e forrás fölfakasztásában mennyi része volt annak a megelőző fogalomzavarnak, amely a már hosszú múltra visszatekintő „völkisch“ mozgalmaknak egyes keresztyén eszmékkel való összekeveréséből származott — s viszont mennyi része volt a taktikai szándékosságnak. De az kétségtelen, hogy a nemzeti szocializmus a világnézeti egyeduralomért való harcában az éppen nem „heldisch“ taktika eszközeit sem veti meg.

Ennek a taktikának különösen fényes bizonyosága Rosenbergnek az a folyó évben megjelent röpirata, amely — világos célzással a híres XVI. századi „*Epistolae Obscurorum Virorum*“-ra — „*An die Dunkel-männer unserer Zeit*“ címet visel s példányszámával ma már körülbelül elérte a *Mythus*. Ebben az iratában Rosenberg elejétől végig a *Mythus* katolikus bírálóival foglalkozik és szemlátomást úgy igyekszik feltüntetni a dolgot, mintha a mítosznak s vele együtt az egész nemzeti szocialista világnézetnek, állami és társadalmi újjáalakulásnak egyetlen ellensége a katolikus egyház volna. Aki csak ebből a — mérhetetlenül fölüeny önbizalomról s ugyanakkor mérhetetlen tudományos dilettantizmusról tanúskodó — röpiratból akarná megítélni a helyzetet, az a legnagyobb megtévesztésnek lenne áldozatává. Azt képzelhetné ugyanis, hogy a nemzeti szocializmus „pozitív keresztyénség“-e ellen ma Németországban kizárólag a katolikus papságnak van kifogása és annak sem annyira elvi okokból, mint inkább politikai, ellenforradalmi törekvések következtében, Róma világhatalmának féltése miatt. A protestánsok pedig — egy elhanyagolható, rómautázó kis töredéktől eltekintve — mind lelkesednek a mítoszáért és a „pozitív keresztyénség“-hiteles és egyedül életképes magyarázatának tekintik azt.

A valóságos helyzet persze teljesen különbözik ettől a túlságosan ügyes és éppen ezért már kissé együgyű beállítástól. Rosenberg *Mythus*ának és az abban kifejeződő északi vallás- és embereszménynek egész sor kemény és öntudatos protestáns bírálata is keletkezett. Ezek a bírálatok természetesen a részletekben más szelleműek és más módszerűek, mint a katolikus részről jövők, — sok olyan kérdéssel egyáltalában nem foglalkoznak, amelyeknél a katolikus apológia, a maga sajátos szükségéhez képest, legnagyobb erejét fejt ki — de teljesen azonos végeredményűek: a mítosznak alku nélküli elutasításában, a megfeszített és feltámadott Krisztus, mint egyetlen Út, Igazság és Élet mellett való bizonyoságtételben végződnek. Egyetlenegynek néhány sorát idézzük csak — a hitvalló protestáns arcvonal egyik legpompásabb katonájától, a luteránus Asmussentől — s valamennyinek sajátos jellegéről is, alku nem ismerő határozottságáról is képet lehet belőle alkotni:

„Korunk egyik nagy eseménye annak teljes komolysággal való állítása, hogy a hit a vérből jő .. . Kevés jelenség érzékelteti velünk azt a korszakos fordulatot, amelyben élünk, olyan elevenen, mint ez az állítás. Mert ez azt jelenti, hogy az ú. n. keresztyén világnak vége van. Az a szellemiség, amelyből ez az állítás fakad, megint visszanyúl a keresztyénség előtti korra s a nemzeti vallásokhoz és a népistenekhez kapcsolódik oda. Lemond tehát arról a kísérletről, amely az egész emberiséget egyetlenegy eszme uralma alatt akarta egyesíteni. Dacosan elfogadja azt a szenvedést, amely a bábéli toronyépítés által szakadt ránk emberekre.

Helyes-e ez az állítás? Helyes annyiban, amennyiben olyasmit fejez ki, amit rendszerint érvényesnek szoktak tartani. Nem helyes annyiban, amennyiben két esetre nem talál. Helyes akkor, hogyha a bármely korokbeli népvallásokra vonatkozik — akár animisztikusok, akár sokistenhívők, akár monisták azok. És helyes minden koncesszióra vonatkozásban is, amennyiben ezek népvallássá engedték magukat lesüllyeszteni. Van egy bizonyos fajta orosz ortodoxia, német luteránizmus, skót kálvinizmus, spanyol katolicizmus, volt egy bizonyos fajta középkori katolicizmus, holland kálvinizmus, amelyek csakugyan nem egyebek, mint keresztyén prémmel szegélyezett népvallások — csak épp nem tudták és nem tudják magukról, hogy azok.

Hamis ellenben ez az állítás egyrészt némely önmagukat túlélt népek vallásos jelenségeivel szemben — másrészt pedig az élő keresztyén hittelt szemben. Az említett népek vallásos jelenségeiben ugyanis olyan meggyőződésekkel találkozunk, amelyeket máshonnan hoztak be, amelyek tehát nem egyeznek meg annak az embercsoportnak történetével és jellemével, amely ezeket a meggyőződéseket vallja. Az élő keresztyén hitben viszont a Szent Lélek ajándékáról és gyümölcseről van szó, amely mindig és mindenütt azt jelenti, hogy történelem, népiségnek és jellemnek halálba kell temetkeznie.

Nem csekély tragikum rejlik abban, hogy a vérből jövő hit hirdetői olyan vallásos meggyőződéseket képviselnek, amelyeknek kimutathatólag nem német talajban van a gyökerük. Mind pozitív, mind negatív oldalukkal a felvilágosodásban és annak kiágazásaiban gyökereznek azok. De ezen túlmenőleg, európai és Európán kívüli vallásoknak annyiféle eleme keveredik bennük össze, hogy párhuzamot csak azokban a kevert vallásokban lehet hozzájuk találni, amelyek a Krisztus születése táján a régi Rómában burjánzóknak.

Ez a protestáns bírálat pedig, amely a mítoszzal szemben az Evangélium örök erejére támaszkodik és a „pozitív keresztyénség“ jelszavától nem engedi félrevezettetni magát, nemcsak irodalmi, magántermészetű megnyilatkozásokból áll. A mítoszzal s általában az egész — egyelőre ugyan még mindig négy-öt ágra szakadó, kaotikus — „német hitmozgalom“ újpogányságával felvette a harcot a protestantizmus, mint egyház is. Sajnos, nem egységesen —és Rosenbergeknek ebben van a legnagyobb reménysége.

Már a múlt év végén megtörtént a német protestantizmus egyházszakadása. A hivatalos birodalmi egyházzal szemben, amelynek erőszakolt egységét a „Deutsche Christen“-mozgalom demagógiája és közvetve politikai nyomás hozta létre, régóta előreláthatott következményeként megalakult a hitvalló egyház, amelyhez egész tartományi egyházak is — a bajor, a württembergi, a hannoveri — püspökeikkel az élükön csatlakoztak. Ez a hitvalló egyház felmondta az engedelmességet a hatalomba görcsösen kapaszkodó Reichsbischofoknak, Müller Lajosnak — akinek a német egyetemek 124 protestáns teológiai tanára vágta nyíltlevélben szemébe: „csak az vezethetett az evangélikus egyház ekkora elárvulására, hogy önből teljesen hiányzik a valódi teológia!“ — önálló kormányzatot alakított s a fennhatósága alatt álló gyülekezetek életét a bibliai Ige és a történelmi konfessziók alapján szuverénül irányítja. A mítosz újpogányságával szemben ugyan mind a két egyház állást foglal, de ez az állásfoglalás nem mind a kettőnél egyformán tiszta és erélyes. Azt most már a Reichsbischof és egyháza is láthatja, hogy az „artgemass“ keresztyénség hangoztatása, amellyel a „Deutsche Christen“-hullám elindult, mennyire veszedelmes játék a szavakkal s az Ószövetség leértékelése végeredményben hová vezet: idegesen és tüntetően hadakoznak is az újpogányság ellen s szeretnék valamiképpen elhárítani azt a benyomást, hogy ők is ott voltak az útegyengetői közt — de még mindig nem akarnak felhagyni az egységes „német egyház“ (értsd: sem katolikus, sem protestáns, hanem a faj szolgálatában álló „keresztyén“ egyház) követelményének és végcéljának hangoztatásával. Amire természetesen a Rosenberg mítikus-pozitív keresztyénsége részéről is, meg a nyíltan pogány német hitmozgalom részéről is (Bergmann, Hauer, Reventlow gróf, Ludendorff és neje stb.) azonnal

kész a felelet: Mi is ezt akarjuk, jertek hozzánk s harcoljunk együtt Róma és Jehova ellen!

A hitvalló egyház álláspontja ellenben gerincesen és félreérthetetlenül keresztyén. Vezetősége már február 21-én minden gyülekezetéhez és tagjához hatalmas biblikus hangú kiáltványt intézett:

„Meg ne csalattassatok! A keresztyén tanítás és ez új vallás között nincsen békesség! Ne felejtsetek az ellentéteket a két tan között. Itt az ember maga teremti istenét; ott Isten teremti az embert. Itt ellenségeskedés van a kereszttel szemben; ott a keresztről szóló Ige az életadó. Itt lelki őserők tükörképeit hajhásszák; ott az Ige érvényes, amely Istennek szájából származik. Itt azt tanítják: te magad vagy létoka tenmagadnak; ott ezt hirdetik: elpusztulsz, ha az Isten leveszi rólad a kezét.

Az elesetteknek és az ingadozóknak pedig ezt üzenjük: Isten minden embernek azt parancsolja, hogy megtérjenek, ő rendelt egy napot, amelyen igazságosan ítéli meg az egész földkerekségét. Ebben az ítéletben nem a ti életéztetek fog benneteket megmenteni, hanem egy férfiú: a Jézus Krisztus, aki mindenkinek kínálja a hitet megtartására. Tovább már nem sántikálhattok kétfelé. Ha a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak Atyja az Isten, akkor önéki szolgáljatok teljes szívetekből. Ha pedig más az Isten, akkor kövessétek azt. Válasszatok tehát, kinek akartok szolgálni. Mi pedig az Úrnak szolgálunk.“

A hitvalló egyház poroszországi szervezete még ennél is tovább mert menni a keresztyén következetességben. Március 5-iki zsinati szövegében a nemzeti szocialista állam totális igényének vallásos megala-
pozását is megtámadta:

„Az állam a maga fenségét és hatalmát Isten parancsolatából és kegyelmes rendelkezéséből bírja. Egyedül Isten alapoz meg és korlátoz minden emberi tekintélyt.

Aki Isten helyett a vért, a fajt és a népiséget teszi meg az állami tekintély teremtőjévé és urává, az aláassa az államot.

A földi jog félreismeri mennyei Bírját és Oltalmazóját és maga az állam is elveszíti teljhatalmát, hogyha egy örökké való birodalom méltóságát ruháztatja magára s tekintélyét az élet minden területén a legmagasabbnak és a legvégsőnek jelenti ki.

Az egyház engedelmesen és hálásan ismeri el az államnak Isten ígében nyugvó és attól korlátozott tekintélyét. Ezért nem hajolhat meg azon, a lelkiismereteket is megkötni akaró totalitási igény előtt, amelyet az új vallás az államnak tulajdonít. Az egyház, Isten ígééhez köttetve, köteles az állam és a nép színe előtt bizonyóságot tenni a Jézus Krisztus egyedüli uralmáról, akinek egyedül van hatalma a lelkiismereteket megkötni és megoldani: Néki adatott minden hatalom mennyen és földön.“

A hitleri állam magatartása a protestáns egyházszakadással s általában az egész vallási kérdéssel szemben nagyon érdekes ingadozást árul el. Lényegében ugyanaz a taktikázás ez, amelyet már az állam mítosz „pozitív keresztyéniségében“ megfigyelhetünk. A Mythus szerzője egyfelől igen szépen és nyomatékosan kijelenti: „Egyetlen, a maga felelősségét ismerő német embernek sem szabad követelni az egyházak elhagyását azoktól, akik azokon még hittel csüngenek“ — másfelől azonban, e kijelentés értékét lerontva, még sokkal nyomatékosabban hangoztatja: „Annak a férfinak vagy annak a mozgalomnak, amely és aki ezeket a („nordisch“) értékeket teljes diadalra akarja vinni, megvan az erkölcsi joga ahhoz, hogy az ellent ne kímélje, sőt kötelessége, hogy azt szellemileg legyőzze, szervezeten elnyomorítsa

és politikailag tehetetlenségre kényszerítse.“ Ennélfogva az egyelőre még szükségesnek tartott türelem is csak korlátolt lehet. Csak az olyan vallásos meggyőződés »részesülhet benne, amelyik a nemzeti becsület érvényesülésének nem áll útjába. E föltétel alatt az állam eltűri a pillanatnyilag (!) fennálló egyházi közösségeket, de politikai és anyagi támogatást csak annyiban nyújt nekik, „amennyiben tanaik és gyakorlati tevékenységük a lélekerősítés előmozdítására irányulnak“ — amin persze csak a mítosz szellemében való „lélekerősítést“ lehet érteni.

Ez a taktikus beállítottság magyarázza Hitlernek és kormányának egész magatartását a vallási ügyben. Maga a Vezér roppantul tartózkodó: még egyetlen nyilatkozatot sem tett a harc állása óta, amelyből az egyházi ellenzék akár biztatást és vigasztalást meríthetett, akár végleges elutasítást következtethetett volna. Alvezérei annál hangosabban szoktak lenyilatkozni az egész „Ffarrergezank“-ról, de anélkül, hogy érdemileg bármelyikük is tovább menne ugyanennél a taktikáznál. A birodalmi kormány és a tartományi alkotmányok a Saar-kérdés eldőltségéig eléggé óvatosan viselkedtek, kivált miután a bajor és Württemberg! hitvalló püspökök brutalizálásakor tömegek félelmes főlháborodását találták magukkal szemben — úgyhogy, félve a felháborodásnak politikai térre átcsapásától, szégyenszemre vissza kellett vonulniok és cserbenhagyniok (ha nem is elejteniük) az erőszakot sugalmazó birodalmi püspököt. De a Saar-probléma kedvező megoldása után addig még sohasem tapasztalt erőszakosságok következtek. Egyrészt fokozott rosszindulatú szigorúságot kísérelt meg a kormány a katolikus egyházzal szemben, valószínűleg azzal a hátsó gondolattal is, hogy így a protestáns tömegek megingott rokonszenvét újra biztosíthatja a maga számára. Majd, amikor itt keményen egységes ellenállás és mártíri készség ércfalába ütközött, — ami egyébként is előrelátható volt, de aminek létrejöttét a két évvel azelőtt kötött konkordátum szilárd jogalapja is előmozdító — újra a hitvalló protestánsok ellen fordult. A koncentrációs táborok megteltek hűséges és jó hazafi lelkipásztorokkal, akiknek az volt az egyetlen bűnük, hogy az előbb idézett tiltakozást az állam totalitást igényének vallási megalapozása ellen, egyházi felsőségük rendeletére felolvasták a templomi szószékről. Legalább félezer gyülekezetét fosztottak meg lelkipásztoraiktól hosszabb-rövidebb időre s tartottak fegyverek közt, könnyen elképzelhető bánásmóddal és környezetben. De a mártíromság ereje itt is megmutatkozott: a kormány, alighanem leginkább a bonyolult és veszedelmes külpolitikai helyzetre, a birodalom állandóan ingadozó nemzetgazdasági viszonyaira s amellet valószínűleg az angol közvélemény izgatottságára tekintettel, megint csak nem tartotta tanácsosnak végsőkéig feszíteni a húrt s a lelkipásztoroknak visszaadta szabadságukat. A június 4—6. napjain tartott augsburgi hitvalló zsinat újabb hatalmas erkölcsi diadalt könyvelhetett el s a régi rettenthetetlen hangon szólt az államhatalomhoz: „Tiszteletteljes komolysággal kénytelenek vagyunk rámutatni arra, hogy olyan engedelmességről, amely az Isten parancsolatával ellentétes, nem lehet szó. A világ semmiféle hatalmassága nem oldhatja föl az egyházat az Ura parancsa iránt való engedelmesség alól“.

HANEM EGY KIEMELKEDŐ ESETBEN az államhatalom mégis tüntetésszerűen törésre vitte a dolgot. Jóformán az egész protestáns világ ellenszenvét kihívta és tiltakozásával mit sem törődve, félévig tartó huzavona után elmozdította bonni tanszékéről a ma élő legnagyobb protestáns teológust, a református Barth Károlyt, akinek világhíre az idegen hallgatók tömegeit vonzotta évről-évre a rajnamenti városba s akinél külön világmárkával a német szellemtudományt az elmúlt másfél évtizedben senki sem képviselte.

Mi volt a Barth vétké? Amikor őt is, mint minden állami tisztviselőt, felszólították, tegye le az új hivatali esküt a Vezér iránt való hűségre és engedelmisségre, kijelentette, hogy ezt az esküt csak a következő fenntartással hajlandó letenni: „amennyiben ezért a felelősséget mint evangéliumi keresztyén elvállalhatom“. Emiatt már a múlt év végén felfüggesztették, majd elsőfokú ítélettel elmozdították állásától — annak ellenére, hogy az egész hitvalló egyház azonosította magát vele, világosan megmondván azt a különben is egészen természetes dolgot, hogy minden keresztyén ember mindenféle esküjének, amelyet egy földi hatalom iránt való engedelmisségre tesz, megvan az a magától értetődő, föltétlen korlátja, hogy összeütközés esetén, épúgy, mint az apostolok, Istennek fog inkább engedelmeskedni, mint az embereknek. A végső fokon ítélkező fellebbezési bíróság még a mai Németországban is mert annyira független lenni, hogy az elsőfokú ítéletet megváltoztatta s Barthot állásvesztés helyett csak pénzbüntetésre ítélte (különben az eskü lelkiismereti kérdésében való döntést már az elsőfokú bíróság is kikapcsolta indokolásából és ítéletét csak a Barth egyéb „államellenes cselekményeire“, pl. a „deutscher Grass“-nak a tanteremben való megtagadására hivatkozva hozta meg!). A tudomány-, nevelés- és népművelésügyek birodalmi minisztere azonban a jogerős bírói döntés után nyolc nappal Barthot mégis csak végleg megfosztotta tanszékétől azzal az indokolással, hogy „a nemzeti szocialista állam nem használhat többé aktív alkalmazásban olyan tisztviselőt, aki nem hajlandó föltétel nélkül letenni az esküt a vezérnek és birodalmi kancellárnak való engedelmisségre ... Aki csak egy bizonyos benső fenntartással hajlandó letenni az esküt, az sohasem mondhatja el magáról, hogy mindig és minden körülmények között, fenntartás nélkül kész melléállni a vezérnek és az államnak. Már pedig ez a legelső követelmény, amelyet a nemzeti szocialista állam tisztviselőjével szemben fel kell állítani“.

Barthot azóta már szülőhazájának, Svájcnak ősi baseli egyetemesietett magához kapcsolni s így a professzori munkáját zavartalanul folytathatja — nem úgy, mint jó egynéhány, nem annyira világhírű, de szintén súlyos tudományos értéket jelentő kartársa, akiket a kormány már 1933 óta jónak látott „állami megbízhatatlanságuk“ miatt teológiai és egyéb fakultásokról kisöpörni. A Barth eszméi azonban Németországban — ahol az egész hitvalló ellenállásnak ő volt eddig úgyszólván a teológiai lelkiismerete — csakúgy fognak hatni, mint eddigelé. És ez a hatás a szó legmélyebb értelmében felszabadító lesz, mert a hívő protestáns lelkek számára lehetővé fogja tenni, hogy küzdelmük végső értelmét s a harcban kockán forgó örök értékeket egyre világosabban meglássák.

„Az Evangélium — úgymond Barth az egyik legutóbbi előadásában, amelyet épp állásvesztése küszöbén tartott — nem azonos a keresztyénséggel. Az Evangélium az a hatalmas üzenet, amelyről a keresztyénségben szó van, amelyen a keresztyénség alapul (lefordíthatatlan szójátékkal: „auf die sich das Christentum schlecht und recht — und genau genommen immer mehr schlecht als recht — begründet und bezieht“)... Az Evangélium nem abból él, hogy a keresztyénségnek melléje áll az egyetemes fejlődés, a vezető politikusok lelkiismerete, a műveltek, az ifjúság, sőt még a tömegek is. És éppen így kárt sem tehet az Evangéliumban az, hogyha ma, a való helyzet szerint, Londonban megtévesztő látszat lesz a keresztyénségből, ha Zürichben napirendre térnek a keresztyénség fölött, ha Berlinben meghamisítják és Pétervárott üldözik. Az Evangélium mind e lehetőségeken szabadon hatol keresztül. A keresztyénség mindenkori helyzete csak színtere az Evangéliumnak, de sohasem a feltétele, sem jó, sem rossz irányban. Mert az Evangélium hatalma szellemi hatalom: áttekinthetetlen, ellenőrizhetetlen és kiszámíthatatlan annak számára, aki az Evangéliumhoz más mértékkel akar közelíteni, mint a saját mértékével. Semmi sem könnyebb, mint az Evangélium hatalmát tagadni ott, ahol ezt a saját mértékét nem ismerik. Természetesen ott, ahol viszont ismerik ezt a mértékét, semmi sem nehezebb, mint tagadni a hatalmát...

A világ, amely iránt a keresztyénség túlságosan is nagy hűséget tanúsított s amely viszont a keresztyénség iránt titokban mindig hűtelen volt... ma nyíltan megmondja, hogy a kettejük közti szövetségnek becstelen megtartása többé már esze ágában sincs. Az úgynevezett keresztyén Európa a pokol gúnykacaja közben visszahelyezkedik a maga eredeti vad szabadságába. A keresztyénség most aztán sirathatja, mint ahogy az elcsábított lány siratja hűden szeretőjét. Dehát miért akart a keresztyénség az Evangélium rovására megélni, ahelyett, hogy arra bízta volna magát, hogy az Evangélium erejéből éljen?“

Ebben a néhány sorban az egész Barth benne van és benne van a magyarázata annak is, hogy a totális államistenítés, Németországon belül és kívül, miért tekinti szükségképpen halálos ellenségének a Barth szellemét, meg annak is, hogy a Krisztus élő igéjén csüngő lelkek miért tekintik hivatott kalauzoknak s miért néznek rá föltétlen tisztelettel akkor is, ha dogmatikai álláspontjuk, vallásfelekezeti hovatartozásuk a részletekben nagyon eltér az övétől.

Teljesen szavahihető ember írja a saját neve alatt, németbirodalmi lapban, tehát olyan helyen, ahol bármikor készen kell lennie arra, hogy állításáért száz százalékgig helytálljon: Az egyik bebörtönzött hitvalló lelkipásztortól a fogház egy tisztviselője megkérdezte: Miféle ember tulajdonképpen az a hazaáruló Barth? A lelkész feleletül a Barth néhány prédikációját adta át a kérdezőnek. A tisztviselő két hétig olvasgatta a prédikációkat és azután — feleségestől belépett a hitvalló egyház kötelékébe.

RÉVÉSZ IMRE

A KÉTÉVES FRANCIA VÉDKÖTELEZETTSÉG

NINCSEN KILÁTÁS most már arra, hogy a felfegyverzett nemzetek csökkentsék haderejüket. Ez volt Anglia kormányának súlyos megállapítása ezelőtt több mint egy esztendővel már, amikor a leszerelési értekezlet szekere végleg kátyúba jutott.

Tizennégy küzdelmes esztendő után 1932 decemberében először hangzott el Genfben a belátás és méltányosság szava a lefegyverzett nemzetek irányában. Elméletileg és elvileg mindenkit kivétel nélkül és egyenlő mértékben illet meg határvédelmének a joga. Mindhiába — a jogegyenlőség elvi kimondása óta nem történt komoly gyakorlati lépés, hogy enyhítsék azt a kiáltó aránytalanságot, amely a katonailag béklyókba kötött országok és egy tetőtől-talpig fegyverben álló tábor között fennáll.

Azóta pedig még messzebbre tolódott ki az az idő, mikor — hogy Mussolini szavait idézzük—olajággal díszíthetjük ágyúink és puskáink csövét.

Micrt?

Mert az egyenjogúság óhajával szembeállított biztonsági követelések minden további tárgyalási alapot lehetetlenné tettek és a biztonság jelszava valóságos szimbólummá válva jelentett áthidalhatatlan akadályt a nemzetközi politikai és katonai megértés terén.

Nem áll fenn többé területi ellentét Németország és Franciaország között. Ezt a tételt nem fogadták el a Rajnán túl, bár maguk a németek hirdették világgá. Franciaország azzal érvelt, hogy egyetlen évszázad alatt három ellenséges megrohanás érte és ezért fennmaradt a cél, hogy véglegesítsék és állandósítsák azt a hatalmi helyzetet, amely a világháború befejeztekor a párizskörnyéki békék létrejöttét lehetővé tette.

A célhoz az eszköz a katonailag már béklyókba kötött Németországnak politikai bekerítése és így annak a különbségnek a kiegyenlítése, amely a francia és német véderőképeség között fennáll.

A helyzet ma ugyanaz, mint volt a világháború előtt, amikor a reváns gondolattól irányított francia katonai vezetés és közvélemény mesteri diplomáciával Németország ellen hangolta csaknem az egész világot. A demokrata és liberális szellemtől átitatott Franciaországnak sikerült szövetkeznie az autokrata Oroszországgal és olyan ellentéteket kovácsolni közte és Németország között, amelyek valójában sohasem állottak fenn.

Ez a diplomáciai művészet elismerésre és utánzásra méltó igyekezettel működik ma is. A kisantant-államok haderőinek szövetséges rendszerbe való bevonása után — az elmúlt évben Szovjetországgal teremtett katonapolitikailag szoros kapcsolatot. Lengyelország ingadozása pillanatra megállította ugyan a Németországot keletről összevonni készülő katonai gyűrűt, de a francia-olasz közeledés és a francia-angol-olasz közös alapon vezetett tárgyalások a német általános védkötelezettség kimondásáig egyensúlyba látszottak hozni ismét a helyzetet.

A zsoldos rendszer megszüntetése és a védkötelezettség visszaállítása Németország részéről ezt a helyzetet borította fel most azok előtt, akik a biztonság egyoldalú hirdetésével örködték önző csökönnyösséggel a szerződések sérthetetlensége felett.

A világháború befejezése óta mindenütt megindult átszervezési és korszakalkotó folyamat valamennyi szabadon fegyverkező állam haderejénél nagyarányú változást okozott. Ennek főoka abban a felismerésben rejlik, hogy a jövő háborúját nemcsak a csatatereken fogják megvívni, de résztvesz abban képességének és beosztásának megfelelőleg az állam minden rangú és rendű polgára is. A jövő háborúja nemcsak hadseregek összecsapása többé, hanem népek és nemzetek egymásközi küzdelme létért vagy nemlétért.

Ez a felismerés elsősorban Franciaország haderejét és előkészületeit jellemzi a végrehajtás során.

Franciaország mindennekfelett szárazföldi katonai hatalomnak érzi magát, minthogy századok óta — rövid megszakításoktól eltekintve — Övé is a katonapolitikai vezérszerep Európában. Kiterjedt tengeri kereskedelme, aránylag hosszú tengerparti határa és tengerentúli gyarmatai dacára Franciaország mindennekfelett a kontinensen akar továbbra is vezető szerepet.

A katonai hegemonia fényesen kéklő egén azonban évtizedek óta sötét fellegek tornyosulnak. Franciaország ma arra kényszerül, hogy kedvezőtlen népesedési helyzetén idegenek bevándorlása útján, továbbá a születési arányszámok kedvezőre fordításával javítson. A népsűrűség négyzetkilométerenként 75—76 lélekkel alig haladja meg Németország és Olaszország népességének felét, mely előbbinél 133, utóbbinál 136 főt jelent. Kereken 550.000 km² területével szemben Németországnak 470.000 km², Olaszországnak pedig Európában csak 310.000 négyzetkilométer területe van. Mégis Olaszország összlétszáma már 1929 óta másfélmillió emberrel haladja meg Franciaországot, ahol pedig a statisztikailag kimutatott 41.8 millió lakosból 3 millió az idegen. A 20 milliós, Clemenceautól kárhoztatott német többség pedig ma már csaknem 25 millióra növekedett.

Ezek a számok talán eléggé beszédes indokai annak, miért küzd Franciaország hallatlan erőfeszítéssel azon, hogy várható ellenfelénél erősebb hadsereget állítson talpra.

Az erőfeszítés katonai téren a Német- és Olaszországgal szemben álló határsávok és határterületek, szárazföldi, tengeri és légierőinek nagyarányú kifejlesztésében, erődítményt rendszerek, stratégiai utak és vasutak kicépítésében és katonai szövetségek létesítésében mutatkozik.

A francia biztonsági politika felépítése a következő, egymással szoros összefüggésben álló alapokra helyeződik:

1. A nyugati katonai hatalmi erő. Ideértve Franciaország és Belgium földi-, vízi- és légierőit és a két ország határvédelmi rendszerét.

2. Az északafrikai gyarmatok seregtestei.

3. A kisantant-haderők és ezekkel kötött szövetségek.

4. Az orosz szovjettel kötött, nyilvánosan csak védelmi célzatú katonapolitikai szerződés.

5. A lengyel hadsereg, amely azonban az 1934. évi német-lengyel megegyezés óta francia szempontból kétes értékűvé vált.

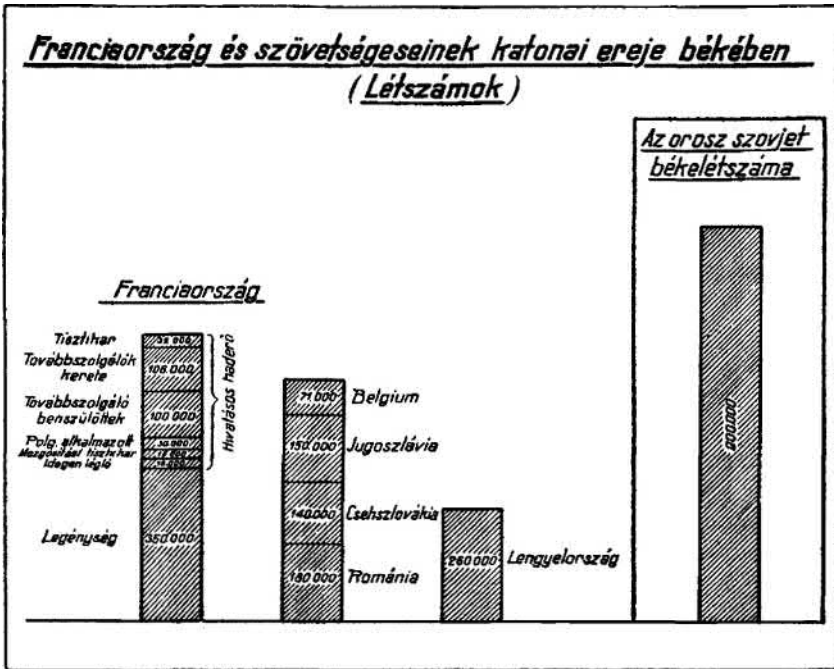
6. Regionális biztonsági szerződések, mint pl. a locarnói szerződés és az 1935. év elején tervbevett légi biztonsági egyezmények.

1889-ig Franciaországban öt esztendő volt a szolgálati kötelezettség, ekkor tértek át a háromévesre, 1905-ben pedig két esztendőre csökkentették a védkötelezettséget. 1913-ban a maihoz hasonló heves parlamenti harcok és viták után visszatértek a hároméves szolgálatra. A leszerelés után, 1920-ban Franciaország általában a 18 havi szolgálatra tért át. Ennek előfeltétele az volt, hogy a hivatásos keret-hadsereg létszáma 80.000 főben, a gyarmati csapatok létszáma 300.000 főben állapíttassák meg, a hadseregben szükséges segédszolgálatra pedig 30.000 fő polgári segédmunkást alkalmazzanak. A világháború előtt az anyaországban egyetlen színes katona sem állomásozott, a gyarmati bennszülött legénység összlétszáma alig 100.000 emberre rúgott. Ma a bennszülöttek békelétszáma meghaladja a 200.000 főt. Ezekből Franciaországban az olasz és német határ közelében öt hadosztály van állandóan fegyverben, további 8 hadosztály pedig úgy van elhelyezve Észak-Afrikában, hogy szükség esetén rövid idő alatt áthajózható legyen.

Kiképzendő évi újoncjutalék a francia fehér csapatoknál eddig kerekén 250.000 fő volt, a gyarmati színes csapatoknál, Afrikában évi 41.000 fő, a többi gyarmatokból kb. évi 65.000 fő. A bennszülött lakosság kihasználása helyenként a lakosság $\frac{1}{4}$ -ét is eléri.

Ezekből, valamint a békében állandóan magasabb létszámon kívül lovas-, motoros- és légi egységekből alakul meg hadüzenet esetén, vagy szükség esetén a nélkül is a francia hadsereg hatalmas első támadó lépcsője, az úgynevezett „Armée de couverture“, amely egymagában 26 hadosztályt, 5 lovas hadosztályt és 8 légi dandárt jelent. Ennek a fedező seregnek az a rendeltetése, hogy hirtelen előrelökésének és működésének oltalma alatt a haderő további lépcsői, az északafrikai bennszülött seregtestek és végezetül az egész nemzet mozgósítása történjék meg. A fedező hadsereg részei órák alatt menetkésznek lehetnek. Három-négy napon belül csatlakozhat hozzájuk Észak-Afrikából további 5—6 hadosztály és 2 lovas hadosztály.

A második lépcső 6—7 napon belül áll alkalmazásra készen. Húsz tartalék hadosztályból és további 8 légi dandárból áll. A mozgósítás harmadik hetétől újabb 20—25 hadosztályt vehetnek számításba, melyeknek elvonulása esetén a „nation armée“ még további 20 tartalék hadosztályból áll.

Az erők teljes állománya kb. négy és félmillió embert és ezenfelül egy és félmillió bennszülöttet jelent. A mögöttes országrészt felkészültsége és hadiipara kb. kétmillió főt foglalkoztat.

A haderő békelétszáma meghaladja a 600.000 embert.

A francia védőrendszer bonyolult és nyugvópontonra egyáltalán nem jutott kérdéseikhez tartozik a színes csapatok fenntartása. Hadvezetőség, vezérkar, vezető társadalmi személyiségek, parlament és napisajtó állandóan felszínen tartják ezt a problémát, melynek katonai jelentőségén felül súlyos néprajzi, néphigiéniai és társadalompolitikai rúgói vannak.

Ezért is Észak-Afrika partvidéke úgy jelenben, mint jövőben Franciaország szempontjából döntő jelentőségű. Tunisz, Algeria, Marokkó birtokai emelik ma Franciaországot világhatalommá. Számára ezek nem egyszerű gyarmatok többé, hanem megnövekedett Franciaországot jelentenek, amelyek elválaszthatatlanul egybetartoznak az anyaországgal.

A népsűrűség tervezeti kilátásai mellett azonban még egy nagyobb veszély fenyegetett.

Most kerülnek bevonulásra azok a korosztályok, amelyek 1915-től kezdődőleg csak felére csökkentett ujoncévfolyamokat tudnak kiállítani és így az a veszély fenyegetett, hogy a francia haderő békelétszáma az elkövetkezendő 4—5 évben átlag 120.000 fővel lesz kevesebb az előirányoztnál.

A háború következtében csökkent születési arányszám folytán az évi sorozható ujonclétszám 1935-ben 140.000, 1936-ban kb. 130.000, 1937-ben 120.000, 1938-ban 140.000 és 1939-ben 160.000 főt jelent csupán.

A szükségesnek vélt békeállomány fenntartása érdekében a francia hadvezetőség a szolgálati idő felemelésének egyszerű eszközéhez nyúlt. A kamara március közepén tárgyalta a törvényt, amelyet csak heves vita és hosszas tárgyalások után fogadtak el. Azáltal, hogy az évenként bevonulásra kerülő átlagos 115.000 újonc az eddigi egy év helyett két esztendeig fog szolgálni, a kettős évfolyam hozzávetőlegesen kiegyenlíti majd a hiányokat.

A létszámkiegyenlítésnek igen egyszerű technikai megoldása azonban belpolitikai nehézségeken felül elsősorban az ellentáborban keltett érthető nyugtalanságot. A válasz reá csattanós formában a német általános védkötelezettség bevezetése volt.

Németország kiengedte kezéből, — és szándékosan-e vagy akaratlanul—'de nem hasznosította kellően azt a pszichológiai hangulatot, amely a harmadik birodalmat és a hasonló lelki felépítésű fasiszta Olaszországot egymás mellé állította. Az osztrák probléma erőszakolása — siker nélkül — csak a francia érdekek malmára hajtotta a vizet, ahol felismerve a pillanat kínálkozását, még bizonyos veszteségek mellett is közeledést teremtettek a veszedelmessé vált és feltörekvő Olaszországhoz.

Franciaország ellen Németország és Olaszország. Vagy Németország ellen a francia-olasz együttműködés. Pár évvel ezelőtt még ez volt vagy ez lehetett volna a jelszó. Ma pedig csaknem bizonyos már, hogy egy francia-német konfliktus esetén Olaszország melyik táborban található.

Így Németország ma ismét a teljes katonapolitikai bekerítés veszedelme előtt állhat. De ez részben földrajzi adottság is. A tíz, Németországot körülvevő állam közül a négy legerősebb katonai hatalom Franciaország, Belgium, Csehszlovákia és Lengyelország, részben egymással, részben egymás között egészen a legutóbbi időkig szoros szövetséget alkotott. A német-lengyel megegyezés ezért óriási teherkönyítést jelent keleten. A lengyel állam hatalmas embertömegek felett rendelkezik. Évenként hadköteles korba kerülőinek száma jóval meghaladja a 170.000 főt. Békehaderejének állománya legalább 270.000 ember és így Európában a harmadik helyen áll.

Lengyelországot nem sikerült a kisantantnak Magyarország elleni zárógyűrűjébe sem bevonni, aminek az irántunk érzett rokonszenven felül az is az oka, hogy a lengyeleket és a cseheket a Ruténföld, továbbá Szepes és Árva megyék határterületei, de meg a tescheni érdekösszeköttetések miatt egyáltalán nem titkolt idegenkedés választja el egymástól.

A többi katonai szövetségi rendszer Franciaország és a kisantant között jórészt titkos megállapodásokon nyugszik, amelyeknek a részletei a nyilvánosság előtt nem ismeretesek. De a világsajtóban időnként fel-felbukkanó hírek alapján teljes biztonsággal következtethetünk. Így nyilvánvaló, hogy a francia-belga, a francia-román, a francia-lengyel és a lengyel-román szövetségek egyben katonai megállapodásokat is tartalmaztak. Azzal lehet számolni, hogy fegyveres konfliktusok esetén ezek az államok egymás között kölcsönös segélynyújtásra vannak kötelezve, amelynek előzményeként a vezérkarok közös hadműveleti terveket dolgoztak ki.

A bejelentett német 36 hadosztály nem sok és nem szerénytelen. Körülbelül 550.000 fő békelétszámot jelent, ami a lakosság 0.8—0.9 százalékos igénybevétele. Szemben Franciaországgal, ahol a békelétszám közel kétszeres százalékarányt ér el. Már 1914-ben is ez volt a helyzet. A világháború kitörésekor a közvélemény állítólag azon a nézeten volt, hogy Európában Németország jelenti a militarista szellem megtestesülését. Pedig Németországban az összes bevonultak létszáma 3,800.000 főt, a népesség 5.6 százalékát érte el, míg Franciaország 1914-ben 4,200.000 embert, azaz a lakosságnak közel 19 százalékát mozgósította. (A monarchiában 47 százalék volt a bevonult.)

Akik ma a német lépésen felbőszültek, azok megfélemednek arról, hogy Törökország pl. már több mint egy évtizeddel ezelőtt szakította szét a sévresi szerződés bilincseit. Mert ereje és hatalma megvolt már akkor hozzá. Különben is nehéz volt elképzelni, hogy Németország egy pillanattal is tovább tűri majd magán a békediktátum katonailag fojtogató láncát, ha nem lesz erő, amely erre kényszerítse.

Ez az erő — úgy látszik — hiányzik már az ellentáborban. A védtelen Magyarországgal szemben a múlt év decemberében a genfi események után felhangzott még a jelszó, hogy könyökünkkel súroltuk a háborút. Az a háború szerintük kényelmesen lett volna lefolytatható. De ma, mikor Németország a szerződés egyoldalú megváltoztatásával állott a világ elébe, — bizonyára ereje és felkészültsége tudatában — még a legharciasabb ellenfelek is hüvelybe dugták kardjukat.

Újabb bizonyíték ez ahhoz, hogy nemzetközi érintkezésnél egyedül az erőnek és a népek katonai jelentőségének van joga és hatalma.

RÉCZEY FERENC

HUEY LONG, AZ AMERIKAI HITLER

Ki EZ a szinte komikus nevű amerikai politikus, akiről mostanában állandóan hallunk és olvasunk? Teljes neve Huey Pierce Long, s Louisiana állam szövetségi szenátora. Nemrég a newyorki „Nation“ kimerítően foglalkozott vele, az angliai „The Manchester Guardian“ a leendő amerikai diktátornak nevezte, a clevelandi „Plain Dealer“ munkatársát leküldte a délre, hogy lapjának tevékenységéről részletesen beszámoljon, s a legmucsaiabb újságokban is napról napra felmerül a neve. Tavaly még az amerikai közélet bohócának nevezték Huey Longot, ma pedig ellenfelei is komoly hangon emlékeznek meg róla, s mindinkább szaporodik azoknak a száma, akik attól tartanak vagy azt remélik, hogy előbb-utóbb letöri Franklin D. Roosevelttel tekintélyét. Jellemző, hogy pár héttel azelőtt Huey Long az amerikai rádióban, a „national network“-on, ahonnan az egész ország lakossága hallhatta, három ízben fél órást előadást tartott, s a rádióközpont közlése szerint előadása idejéért nem kellett fizetnie (ez fontos adat, mert annak beismerése, hogy Huey Long üzletileg vonzó erő) s hogy első előadása után hatvankétezer levél futott be a rádió központba az ország különböző helyeiről. Szóval nyilvánvaló, hogy olyan amerikai közéleti jelenséggel állunk szemben, amely felett nem lehet napirendre térni. Ha Rooseveltnak nem sikerül gazdasági programját megvalósítani, valószínű, hogy Huey Longról még sok szó fog esni. S ha Huey Longról sok szó esik, ez egyértelmű azzal, hogy az amerikai politikai, társadalmi és gazdasági élet olyan forduló előtt áll, amelyről nemcsak az amerikai népnek kell tudomást vennie, hanem a többi földrész lakosságának is.

Huey Long személyének s tagadhatatlan varázsának (amely az intellektus kizárólagos szempontjából egyáltalában nem rokonszenves, de miért törődnének a tömegek ezzel a szemponttal?) megértésére lényeges, hogy néhány szóval beszámoljunk a dél jellegzetes viszonyairól. A dél tudvalevőleg az Egyesült Államok legfeudálisabb emlékeinek területe. A polgárháborúnak nemcsak az volt a célja, hogy a délt egyesítse az északkal, hanem az észak részéről annak a törekvésnek kifejezése, hogy a délt is demokratizálni kell. A déliek még ma is megvetéssel használják a „yankee“, jelzöt, amelyet az Egyesült Államok északi polgáira alkalmaznak. Amikor néhány esztendővel ezelőtt Louisville városában jártam, egy ottani ügyvéd, a város autochton rétegének tagja, az Abraham Lincoln szobor előtt szavakkal vissza nem

adható lekicsinyléssel nyilatkozott az amerikai egység megteremtőjéről. A dél erős kasztszellemeire jellemző, hogy a négereket s a „fehér szemetet“ nagyobb távolság választja el az uralkodó osztálytól, mint Európában a nincstelen Tiborcokat a föld uraitól. Csakis az irodalmi realizmus pizok és mocsoksz suggeráló részletességével lehet képet festeni arról a borzasztó nyomorról, elmaradottságról és lelki sötétségről, amely a dél tömegeinek megdöbbenő sorsa. S amíg a déli „gentleman“ és „lady“ sokszor valósággal a rokokó mesterkélt kedvességének közvetlennek látszó modorával és vendégszeretetével tud a társadalmilag vele egyenrangúakkal érintkezni, addig az ára ennek a társadalmi elefántcsont-toronynak a tömegek jelentékeny százalékának szörnyű nyomora, tűrhetetlen társadalmi pozíciója.

Huey Long apostola annak a lélektani adottságnak, amely a fent vázolt viszonyokból ered. Noha a demokrata párt tagja, az elégedetlenek, sőt opponálók sorába tartozik. A Roosevelttel adminisztráció kezdetén szerepe szélmalomharcnak látszott. Roosevelttel akkortájt annyira megnyerte az amerikai milliók rokonszenvét (ez a rokonszenv határozottan csökkent), hogy a legvadabb ellenzéki hangnak is, legalább egyideig, el kellett hallgatnia. Amúgy is olyan korban élünk — s ez persze nemcsak az Amerikai Egyesült Államokra áll — amely a politikai, társadalmi és gazdasági messianizmus lázában keres megoldást és megváltást, s jó sokáig úgy tetszett, hogy Roosevelttel nemcsak szándékaiban, hanem szándékai megvalósításában is csalhatatlan. Újabban azonban más szelek fújnak az Egyesült Államokban. A radikálisok az elnököt azzal vádolják, hogy mindinkább „jobb“ felé tolódik, a konzervatívok pedig kérdőre vonják azért, mert szerintük nem konzerválja, hogy megfelelő szójátékkal éljek, az amerikai alkotmányban kifejezett elveket és hagyományokat. Rooseveltnak mindinkább kisiklik kezéből az amerikai kongresszus felett gyakorolt hatalma, s az amerikai munkáságnak hatalmas, jóllehet konzervatív szervezete, az American Federation of Labour, legutóbb visszautasította az elnök szempontjait, amelyekkel pedig azon volt, hogy a munkaadók és a munkások közötti összhangot megteremtse. Roosevelttel jóhiszeműségéhez kétség nem férhet; tárgyilagos igyekszik lenni, az ellentmondó erőket a megértés és együttműködés fókuszában igyekszik összpontosítani, de feladata megvalósítása elé olyan akadályok tornyosulnak, amelyekkel igen kérdéses, hogy megküzdhet-e. Amikor Upton Sinclair, a szocialista regényíró, Kalifornia kormányzói tisztjét akarta megszerezni, az ortodox szocialisták árulónak nevezték, a többi között azért, mert Roosevelttel jóváhagyását bírta. Másrészt Coughlin lelkész, „a rádiópap“, aki az Egyesült Államok legnépszerűbb rádió-szónoka s akit azzal vádolnak, hogy az amerikai fasizmus útját egyengeti, egyideig Roosevelttel támogatta, újabban azonban kritikát gyakorol felette. Igaz, hogy a munkanélküliek számát sikerült csökkenteni, de nem annyira, hogy még mindig ne rúgjon milliókra a számuk; viszont a szövetségi, állami, megyei és városi segély annyira megviseli az amerikai adófizetőket, hogy az utóbbiak mind hangosabban színt vallanak Roosevelttel szemben. A bizonytalanság mindinkább előtérbe nyomul; megint az infláció rémével fenyegetik az országot; a kommunista-elem

mind hangosabban nyüzsög; s a plutokrata érdekeltségek sorában olyan kijelentések hangzanak el, hogy inkább folyjék vér, mintsem hogy infláció legyen, ami korántsem jelenti az emberi méltósággal szemben érzett tiszteletet és megbecsülést. A helyzet talán nem annyira félelmetes, mint ahogy azt a rémlátók tudni vélik; az amerikai „józan ész“ esetleg mégis legyűri ezeket a fenyegető formátlanságokat; de hogy a „formátlanságok“ a maguk módján életjelt adnak magukról, azt csak a struccpolitikát követők tagadhatják le, akik például nem hajlandók észrevenni Huey Long jelentőségének rohamos növekedését.

Huey Long demagóg, de a demagógok azon fajtájából, aki nem elégszik meg a szó pillanatnyi sikerével s az abból eredő átmeneti előnyökkel, hanem mint kítűnő szervező s az amerikai tömegelektan elsőrendű ismerője céltudatosan egyengeti jövőjének útját. Mint ahogy valamikor Hitlerről művelt ellenfelei csak lefitymálva tudtak nyilatkozni, éppúgy Huey Long ellenfelei is csak az ágáló bohócot voltak hajlandók felismerni benne. Egyébként is, az alkalmazott pszichológia szempontjából, érdekes azonosságok észlelhetők a német kancellár és az amerikai politikus között. Hitler önéletrajzában gúnyosan emlékszik meg az intellektuális rétegekről; tudta, hogy az ösztönhöz kell fordulnia, amikor a tömegeket meg akarja nyerni a maga részére s nem az értelemhez; ez a tudat végül is az igazi demagóg ösztönös ítélőképessége. Huey Long a dél tömegeinek elégedetlenségét fejezi ki; noha ő maga, ha nem is európai, de amerikai fogalmak szerint, kulturált ember, következetesen a nép legegyszerűbb, sőt ha azt az érdeke megkívánja, legeggyűbb nyelvén beszél, csak hogy megértesse magát. Ezt a „trick“-jét kritikusai csak újabban figyelték meg; eddig azt hitték, hogy szókincse darabosságának színvonala azonos értelmi felszerelésének színvonalával. Huey Long nem veszi igénybe a sajtó támogatását; egyrészt, mert tisztában van azzal, hogy a sajtó ellene foglal állást, másrészt pedig azért, mert így a tömegek előtt a maga „magányos“ harcára hivatkozhatnak, s a misztikus kíváncsiságok kielégítésével az önmaga érdekességét és mágikus különlegességét jobban hangsúlyozhatja. A rádió és a szónoki emelvény rendelkezésére áll; külső céljai elérésére — s ezeket a célokat nagyszerűen tudja dramatizálni — megelégszik ennek a két segítőeszköznek igénybevételével. A harc hevében is — amíg érdekei megkívánják — lojális azokkal szemben, akik fegyvertársai; ámde hisztérikusan gyűlölni is tud, s az elégedetlen tömegeknek a megőrült nő patológiájára emlékeztető dühét és felháborodását úgy tudja felcsigázni, hogy ebben a tekintetben az amerikai evangélisták mámorító hatásával vetekszik. De míg az utóbbiak rendszerint korlátoltak s a theologiai morzsák szatócs-ügynökei, Huey Long csak szónoki technikájában hasonlít hozzájuk s nem értelmi világa sokkal bonyolultabb rétegeződésében.

Huey Long eredetileg ügyvédnek készült. A louisianai Winnfield faluban született, s a nyomor minden stációjával megismerkedett, amíg figyelmet tudott kelteni maga iránt. Annak rendje módja szerint tőkésíti is nyomor-múltját, amely alkalmat ad neki arra, hogy a nép legmélyebb rétegeiből való származására utaljon, s ez mindig meggyőző érv azoknak az esetében, akik a nélkülözés szomorú demokráciájá-

ból sohasem tudnak kiemelkedni. Huszonkét esztendő korában szerezte meg ügyvédi oklevelét, s huszonöt esztendő korában már politikai szerepet töltött be Louisiana államban. 1928-ban megválasztották Louisiana kormányzójának, később az állam szövetségi szenátora lett. Hívei biztosra veszik, hogy politikai karrierjének utolsó s persze legfontosabb állomása Washington lesz, mégpedig a washingtoni Fehér Ház elnöki lakosztálya. Hívei fanatikusak j a megbabonázott emberekhez hasonlóan más igazolást nem is találnak fanatizmusuk igazolására, mint azt a meggyőződést, hogy Huey Long, mint az amerikai Egyesült Államok elnöke, végre kivezeti népét jelenlegi összevissza sorsából a boldogság és meglegedés rendjébe. Aggasztó s ugyanakkor figyelemreméltó körülmény, hogy Huey Long immár nemcsak Louisiana állam tényleges diktátora (az állam mostani kormányzója csupán politikai eszköze s az állami legfelsőbb bíróság többsége azt teszi, amit Huey Long akar), hanem hogy híveinek száma mindinkább szaporodik az Egyesült Államok területén s mint ahogy már erre fentebb utaltam, ha Rooseveltnél nem sikerül az ország gazdasági egyensúlyát megteremteni, Huey Long esélyei mindinkább nőni fognak.

Milyen módon és eszközökkel sikerült Huey Longnak louisianai autokratikus hatáskörét megszereznie? A demagóg szavának kétségtelenül óriási a részegítő hatása, de ez nem elegendő az érdeklődés és hatalom állandósága szempontjából. Kell, hogy más tényezők is megértessék roppant súlyát Louisiana életében. Az a tény, hogy az ország többi részére is hat s hogy a dél szegényei és az észak nyomorgói között a hagyományos dél-észak ellenszenvet meg tudja szüntetni, egyelőre inkább érzélgős tünet; ám az érzélgősség elvész abban a valóságos hatalomban, amelyet Huey Long Louisiana államban gyakorol. Ebben az államban nélküle semmit sem lehet csinálni; a főiskolák életét befolyásolja, beleavatkozik a lelkészek prédikációinak témájába, közéleti állást nem lehet betölteni beleegyezése nélkül, s az állam plutokratái is, akár vasúttársaságok elnökei, akár ipari vállalatok tulajdonosai, félnek esetleges rosszakaratától, s ha csak módját ejthetik, kedvébe járnak. Egy alkalommal egy déli nagyvállalkozóval beszéltem, aki közölte velem, hogy Louisiana államban Huey Longra vonatkozó lesújtó véleményét legfeljebb suttogva meri kifejezni, s akkor is alaposan megnézi magának azt az embert, aki előtt nyilatkozik. Mi a titka ennek a terrornak?

Minden olyan tüneménynek, amely megkapja a tömegek lázas figyelmét, irracionális és racionális oka van. Ebben az esetben az irracionális ok: a megvalósult vágy. Amikor Huey Long a „Share Our Wealth.-mozgalmat megkezdte, azaz az amerikai vagyon szétoztásának elvét plasztikus és lendületes szavakkal kifejezte, természetesen tisztában volt azzal, hogy az álom zászlaját lobogtatja meg a kisemmitettek előtt. Éme, valaki, aki a koldusokat bevezeti a hercegi jólét kastélyába. Íme, valaki, aki a nyomorgók vágyának képzetéhez úgy tud fordulni, hogy amikor meghallgatják, azt hiszik, hogy vágyuk beteljesedett. Á tökéletesen érthető anyagi vágyból Huey Long költői erejű élményt csinált. A dél millióinak szerencsétlen Lázárjai, mialatt hallgatták, azt érezhették, hogy szájukban összefut a nyál, hogy üres gyom-

rukban pástétom-élvezetek helyezkednek el, hogy elhanyagolt testük-ről lemállik a rongyos ruha s az ezeregyéjszaka mesés varázsának jó-voltából pompásan szabott, jó szövetsből készült ruhát viselhetnek; s ami talán a legfontosabb, ugyanakkor azt is érezhették, hogy valaki évszázados panaszukat lekaparja sebes szájukról s eljuttatja azokhoz, akik szenvedő sorsukért felelősek. Igenis, Huey Longnak sikerült megszólaltatnia a déli „fehér szemét“ s egyéb szerencsétlenek jakobinus nyugtalanságát és diszharmóniáját s Louisiana állam kiebrudaltjai legalább érzik, hogy szabadok.

De az irracionális ok — noha igazán nem szabad figyelmen kívül hagyni — nem elegendő Huey Long kivételes sikerének megértésére. Huey Long, ezt ne feledjük el, elsősorban gyakorlati politikus. S mint ilyen, tudja, hogy az emberek kenyeret akarnak és állást akarnak s apró-cseprő jelentőségű hiúságukat akarják kielégíteni s mennél több embernek tehet szolgálatot, annál inkább látszanak megvalósíthatóknak a tömegek fantasztikus ösztönéhez forduló látomásos kijelentései. Louisiana államban az volt a szokás, hogy a szülőknek maguknak kellett gyermekeik részére a tankönyveket megvásárolniok. Kormányzói működése idején Huey Long keresztülvitte, hogy a szegények részére az állam ingyen osztotta ki a tankönyveket. Ennek a nagylelkűségnek persze az adófizetők adják meg az árát; ezzel Huey Long nem törődött, ellenkezőleg, ez a körülmény még kapóra is jött neki, mert így mindinkább növekedő híveit meggyőzhette arról, hogy egyáltalában nem törekszik a gazdagok kegyének megnyerésére. Huey Long azonban azt is tudja, hogy az ilyen intézkedés inkább jóakarátú vállver égetése a szegényeknek, mint sorsuk javítása. Erre keresztülvitte, hogy az államban új utakat építsenek, ílymód ezer és ezer munkanélkülinek módot adva arra, hogy valahogyan megkeresse kenyerét. Amellett növekedő politikai befolyásával mind több olyan embert helyezett el nagyjövedelmű és kisebb jövedelmű, de mégis szállást és kenyeret nyújtó, közéleti állásokban, akik szavának súlya nélkül talán a segélybizottságok könyör-listáján volnának. A nagy vállalatokra újabb adókat rótt; ezért szívós harcba is keveredett olyan vállalatokkal, mint amilyen a Standard Oil Company, ami viszont a nincstelenek előtt fokozta politikai hírnevét. Politikai szervezete zavartalanul működik; hogy a szervező munkához s a vele járó egyéb tevékenységhez a pénzt honnan szerezte és szerzi, egyelőre csak bennfentes bizalmasai tudják és azok nagyon is ügyelnek arra, hogy ne járjon el a szájuk. Mert Huey Longnak megvan a maga külön „hadserege“ külön kémrendszere s annak haragját azok sem akarják magukra vonni, akik ma még nem függenek tőle, de esedeg holnap nem tudnak kikapcsolódni ellenszegülést és ellenérvet nem tűrő hatásköréből. Huey Long befolyása már ma is olyan, hogy Louisiana államban diktatori erővel érvényt tud szerezni szavának. S noha a szövetségi szenátusban tavaly még elnéztek feje fölött s ha beszélt, alig hallgatták meg, ma már van szövetségi szenátor, aki vele tart s mind több azoknak a száma, akik legártatlanabbnak tetsző kijelentésére is felfigyelnek. Amíg a múltban a washingtoni látogatók olykor azért mentek a szenátus ülésére, hogy ki nem elégült szatirikus hajlamuk levezetőcsatornát találjon Huey Longot hallgatva,

addig újabban azért mennek, bogy a louisianai szövetségi szenátort hallgassák meg a többi szenátor rovására. Tavalý a szenátus „Progressive Bloc”-ja mellözte Huey Longot; idén bevette tagnak. Az egyik szenátor ezt a megváltozott álláspontot a következöképpen indokolta meg: „Ha valaki következetesen azokért az elvekért küzd, mint magunk, akkor előbb-utóbb feltétlenül a magunkénak kell tekintenünk/. Megeshetik, hogy azok a szenátorok, akik tavaly nem törődtek louisianai kartársukkal, s idén magukénak tekintik, a jövőben vezérüknek ismerik el. Barnum, a cirkusz- király, ismerte a tömegek lélektanát szórakozás szempontjából; Huey Long ismeri a tömegek éhségét és érzékösségét. Barnum megnyerte a tömegeket a szórakozás jegyében; könnyen lehetséges, hogy Huey Long is megnyeri a tömegeket a tőle hangoztatott társadalmi igazságszolgáltatás nevében.

Hogy Huey Longnak mik a végső céljai egyéni becsvágyának megvalósításán kívül? Erre a kérdésre bizony nehéz felelni s erre a kérdésre aligha tudna ő maga is tisztán válaszolni. Ennek az amerikai politikusnak lelke olyan elképzehetetlen színekből rakódik össze, hogy azokból egy rendszer logikájának képét összerakni úgyszólván lehetetlen. Politikai expresszionista, heves és lázas és dacos; intenzív, mint egy felrobbanó lírai ösztön, amelyet, ha kell, a ravasz politikus józanágával tud fegyelmezni. Az emberségesen gondolkodók attól tartanak, hogy a faji és vallási gyűlöletből táplálkozó „Ku Klux Klan”-nak szellemét hozná vissza nemzeti sikere esetén az amerikai Egyesült Államok területére; ha ez megtörténnék, akkor a kulturális sötétség fátyola vonná be az országot s jaj lenne annak a gondolatnak vagy érzésnek, amely eltérne a tömegektől helyeselt szűk és türelmetlen felfogástól. Mások biznak abban, hogy sikere esetén — hívei 1940-re jósolják elnökké választását — állása felelősségénél fogva hangfogót tenne zabolátlan kijelentéseire, közben azonban, amíg célját eléri, az aggodalmak és bizonytalanságok viharával ismertetné meg azt az Amerikát, amely még mindig bizik Rooseveltnél. Viszont mások képtelennek tartják azt, hogy a demokratapárt valaha is őt jelölné az elnöki szék betöltésére, ugyanakkor azonban beismerik, hogy Amerika „a korlátlan lehetőség”^ hazája s ha Rooseveltnél programja nem válik be, nem lehet tudni, hogy holnap amerikai tömege micsoda lépésre szánja magát. Egyelőre Huey Long halad a maga útján; mind többen követik; a megverték, az értelmi dadogok, az érzelmileg kichezettek, az anyagilag kiuzsorázottak áhítattal lesik minden szavát. Az amerikai élet politikai színpadján úgy dülleszti ki a mellét, mint egy rossz színész; s hangos, folyton, folyton szaval. Ámde mégse ripacs; önmagának színigazgatója, aki megköveteli, hogy a cél érdekében, amíg szükséges, a ripacs szerepét töltsé be. Az amerikai jövő vásznán furcsa és végzetes árnyékok nyújtózkodnak és gesztikulálnak; Huey Long árnyéka a legkiemelkedőbb. Rooseveltnél elnök programjának sikerén vagy sikertelenségén múlik, hogy Huey Longról valamikor az amerikai történelem írója mint átmeneti jelenségről emlékszik-e meg vagy pedig mint olyan eseményről, amellyel összehasonlítva Rooseveltnél elnök maga is csak átmeneti jelenség volt.

(Cleveland, Ohio)

REMÉNYI JÓZSEF

IFJÚSÁG ÉS NÉP KÖZELEDÉSE¹

I.

MŰVELŐDÉSI SZOCIOGRÁFIA *Jelentés a falumunka egy ágáról²*

A FALUKUTATÁS mindinkább elterjedő gondolata nálunk elsősorban két területen hozott létre lényegesebb érdeklődést. Világos, hogy a gazdasági és ezzel összefüggésben a szociális kérdések döntő és sürgető aktualitással bírnak és így ez is oka, hogy az idevonatkozó vizsgálatok a legszámosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a falu gazdasági életének, összefüggéseinek és jellemzőinek megfigyelése a szociográfia történetében a legrégebbi szál és sokban kiindulópont. Petty Political Anatomy-jától az angol Survey-k kezdetein és kialakulásán át a legmodernebb német és amerikai vizsgálatokig a gazdasági kérdések jelentették a kutatás döntő szempontját. A másik érdeklődési terület a népi sajátságok kutatása, mely sokhelyt az etnográfia, a folklóre célkitűzéseivel érintkezik.

A művelődési kutatás az általános szociográfia egy kevésbé látogatott területét jelenti. Vizsgálja a falu kulturális életét és nagyobb összefüggésben a magyarság kultúréletében való elhelyeződését; megtekinti a kultúrleszűrődés mértékét és módjait, amint ezek hatása és eredménye a falu életében és gondolkozásában tükröződik. Kutatja, hogy a falu kultúrájában mennyi az átvétel és mennyi a belső, átalakító erő és iniciatíva, és hogy e leszűrődési folyamat mit jelent ma. Az eljárást időben kiterjesztve megrajzolhatnánk a falu kulturális életformáját és szerepét az egyes korokban. E „történeti szociográfia“ kibontva a falu fejlődési fokait és átmeneteit sok népi sajátságnak vélt értékben meg tudná látni az egykori kultúrleszűrődés hagyatékát.

Jelen kutatásunkban azonban feladatunkat szűkebb értelmezés szerint fogjuk fel, vizsgálva a falu jelen helyzetét a szorosabban vett művelődési szempontok szerint. Ezek közül is itt elsősorban az irodalmi vonatkozások kérdésén próbálunk áttekinteni.

¹ Fenti cím alatt két ifjúsági beszámolót hozunk azon törekvésekről, melyekkel fiatalságunk egyes csoportjai saját kezdeményezésre, az idősebbektől elhagyatva próbálnak a szegény néppel személyes érintkezésben a viszonyokat megismerni és előkészülni azok javítására. Legközelebbi számunk egyik cikke viszont egy harmadik ily ifjúsági csoport munkássága alapján pozitív adatokat szolgáltat majd falusi népünk helyzetének megítéléséhez. *A szerk.*

² E vázlatos áttekintés adataiban monografikus leírásokra támaszkodik, melyeket az Eötvös-Collegium ifjúságának szociográfiai csoportja által 1934 nyarán végzett kísérleti gyűjtés eredményeként Benda Kálmán, Lotz János, Sötér István, Vajda György, Zibolen Endre és e cikk írója állított össze.

Kutatásunk a falut a népi réteg és az intelligencia szokott normatív különválasztása mellett is egységnek tekinti, illetve egységként vizsgálendő életformának. Ezt az egységet általában két szempont, a külső forma és a közigazgatási alakulatok alapján szokták megfogalmazni és hogy kimutatására e külsőleges jegyek mellett mélyebb alapot keressünk, annak látszólag útjában állanak a falu belső életében megnyilvánuló ellentétek. Azonban éppen a művelődési kutatás alapján világíthatjuk meg azt a tényezőt, mely a falu egységére nézve állandó és döntő befolyással bír s ez a falu kulturális sorsa, melyre végeredményben az ellentétek is visszavezethetők.

A kultúrállapot rétegek szerint más; azt állíthatjuk azonban s ezt az alábbiakban bizonyítani is szeretnénk, hogy csak fokokban, mondjuk mennyiségben különbözik, döntő kérdései a falu minden rétegében ugyanazok. Nem kell kiemelnünk, hogy e fokokban való eltérés gyakran igen nagy; a lényeg azonban az, hogy a falu vezető- és legalsó rétegénél ugyanazon eminens kultúrkérdéseket figyelhetjük meg, melyek felfelé haladva természetesen nyílt, tudatos problémákká válnak és számtalan finomabb részletre ágaznak szét, lefelé viszont mind nehezebben körvonalazhatók és mind kevésbé válnak aktuálissá. A művelődési vizsgálat megismertet bennünket azzal a fokozatos átmenettel, amely a szélső végletek közt valóban megvan és nyomon kísérhető s mely a jellemző kérdések kontinuitását is mutatja.

Mindezek alapján a következőkben megkíséreljük a művelődési vizsgálat módszerét az irodalmi vonatkozások kérdésében érvényesíteni.

A KULTÚRKÖZVETÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL fontos, hogy a falu mikor került nagyobb mértékben a felsőbb vezetés alá, azaz mikor kezdődött meg kulturális téren intenzívebb erővel a hatósági vagy egyéb gondoskodás s errenézve itt mint jellemző adatot, a könyvtárak és körök alapítását és működését kell megtekintenünk. Már ezen a téren is megfigyelhetünk a falvak közt egy lényeges különbséget, mely mai állapotuk vizsgálatánál alapvető s amelyet úgy fogalmazhatunk meg: volt-e az illető falura intenzívebb hatással a liberális korbeli vezetés, volt-e a falunak mondhatni liberális élménye. Ezt természetesen nemcsak a hatósági kultúrgondoskodás kérdésével összefüggésben vethetjük fel, hanem az élet különböző területein fedezhetünk fel jellemző vonásokat, melyek összeállítva egy külön életformát körvonalaznak. A tények vizsgálatánál kitűnik, hogy e liberális élmény jelentősebben sokkal kevesebb felura terjed, mint általában feltennők s korántsem oly intenzív erővel, hogy hatásában a falut a nemzet szellemi vérkeringésébe tevékenyen és aktív részvétellel bevonhatta volna. Kétségtelen amellet, hogy a múlt század második felének kultúrközvetítése a falu mai állapotának legkiemelkedőbb vonása.

Tudjuk, hogy a falusi könyvtárak legnagyobb része hatósági alapítás következtében vagy más felsőbbség (pl. egyház) kezdeményezése folytán jött létre. A régebben alakultak közt leginkább a

gazda- és egyéb köri könyvtárak emelkednek ki, újabbak a levente- és az ú. n. népkönyvtárak, olvasókörök. Nagyobb falvakban fontos az ipartestületi könyvtárak szerepe, saját iniciatívát közkönyvtár létesítésére jóformán csak itt figyelhetünk meg. Vizsgálatunkban a könyvtárak irodalmi anyagát, működését, forgalmát, hatását és a hozzájuk fűződő véleményeket tekintjük meg. Errenézve néhány adatot kell tájékozásul felemlítenünk.

A háború után, különösen az újabb időkben, vezetés alá került sok olyan falu is, mely a liberális fejlődésből, mondhatni, még kimaradt. Erre jellemzőek egy bükkvidéki falu (1388 lakos) adatai. A század elején létesült megyei irányítás alapján egy úgynevezett községi kölcsönkönyvtár, mely főként gazdasági tárgyú műveket tartalmazott; megléte igazán csak papírosadat volt, különben elzárva hallgatott és senki sem olvasta. Csak az utóbbi években alakult meg a jelenlegi olvasókör, természetesen felső kezdeményezésre. Alakulásakor a község a könyvtárat 100 pengővel támogatta, azóta anyagi lehetőségek hiánya miatt nem gondoskodhatott róla. Az olvasókör tagdíjából tartja fenn magát, az emberek viszont nem szívesen fizetnek, s ez is oka, hogy a könyvtárat gyéren veszik igénybe, nyáron szünetel is a kör működése. Legnagyobb a forgalom télen, elsősorban a fiatalabb iparosok és általában a nép kiemelkedőbb rétege látogatják. Ezek véleménye szerint a legkaposabbak a kisebb regények, elbeszélések, kalandos históriák és történelmi leírások. Szükségét érzik új könyveknek, mert a könyvtár alig 70 kötetből áll. Különösen Jókaitól és Gárdonyitól szeretnék még munkákat, de mindenestre inkább szórakoztató, mint tanulságos könyveket. Jár a körnek a Tolnai Világlapja „mint szépirodalmi újság”. Ezenkívül van a katolikus parókián még egy tanítói könyvtár, melynek forgalma úgyszólván nincs, csak címetek ismernek belőle néhányan, (bár pl. megvan Prohászka néhány munkája.) Az iskolai könyvtár kb. 70 kötet, elsősorban meséskönyveket és ismert ifjúsági elbeszéléseket tartalmaz. A jobb tanulók kölcsön kapnak könyveket, ezeket gyakran a szüleik is elolvassák. Ez a tárgykör az idősebbeket is érdekli, néha maguktól is kérnek a tanítótól könyvet, népszerű pl. a Kis lord és a Robinson. (Ujhuta.)

Hasonlóan később került felső hatások alá egy másik borsodi falu. (Kácstapolca, 837 lakos.) Itt leventekönyvtár van, mely az iskolában elhelyezve, a tanító felügyelete alatt áll. Az alakulás óta nem gyarapodott. Használni inkább a módosabb gazdák szokták, az alsóbb rétegek alig. Noha a könyvtár már több éve üzemben van, sokan nem is tudnak róla. Az érdekesebb könyveket mindazonáltal szívesen fogadnák. A könyvtárat általában nem bírálják, mert nem tudják, hogy másként is lehetne.

Somogyi falu (1400 lakos). Miniszteriumi kezdeményezésből van gazdaköri könyvtár (200 kötet). Alapjában jelentős hatása a falu életében nincs, a forgalma sem nagy. A gazdasági és egyéb szakmunkákat nem olvassa senki, elsősorban a regényeket kedvelik, különösen Jókai munkáit.

Bakonybél (1453 lakos). Van hivatalos úton fenntartott népkönyvtár (188 kötet), leventekönyvtár és a katolikus kaszinónak egy könyvtára. Jelentősége leginkább a népkönyvtárnak van, aminek részben a megfelelő helyi vezetés az oka, részben az, hogy a könyvtár felső gondoskodás révén állandóan gyarapodik. A kedvenc könyvek itt is a regények, a gazdasági és ismertető munkákat eleinte nézegették, de ma már nem veszi ki őket senki. A könyvtár vezetője szerint szükség volna újabb ilyenkorú munkákra, a helybeliek azonban úgy nyilatkoztak, hogy nincs ezekre szükségük, mert úgyis tudják a dolgukat. Az 1930. évi kimutatás szerint a könyvtárat 46 család vette igénybe (ebből 5 értelmiségi), a forgalomba került munkák száma 67. A legszívesebben olvasott könyvek: Jókai több regénye, Gárdonyi: Egri csillagok, Gabányi: Magyar várak legendái, Vas Gereben: Egy alispán stb. A megtakarított összegből is Jókait vettek. A következő évben 67 család 88-féle munkát vett ki, összesen 347 alkalommal. Bizonyos növekedés tehát évről-évre van, s a kiadási alkalmak száma mutatja, hogy aránylag kevés munkát olvasnak, de azok iránt nagy az érdeklődés.

Régebbi alapítás (1878) a katolikus kaszinó könyvtára, mely a helyi apátság kezdeményezésére jött létre, a könyvek egy része is az apátságból került át (pl. Szent Tamás filozófiája stb.). Vannak régi kötetek (Kézikönyv az oskolamesterek számára, 1828), újabbak: a Szent István-társulat kiadványai mellett May Károly regényei, ez utóbbiakat igen kedvelik.

Egy nagyobb Szeged melletti falunak (Szöreg) öt könyvtára van. A népművelési és levéltárkönyvtárakat a községházán egyesítve találjuk. Tipikus példája a régebbi hivatalos népművelésnek, valószínűleg ezért oly népszerűtlen. Több ízben kidobolták, de ennek ellenére előfordul, hogy hónapokon át senki nem kér könyvet. A könyvtáros állítása szerint a könyvek jórészéhez 1927 óta nem nyúlt senki. Sajnos, a 320 kötet közül csak tíz irodalmi, a többi gazdasági munka, hasznos olvasmány, melyet senki sem forgat. A falu inkább szépirodalmi érdeklődésű, Jókai, Mikszáth néhány regénye közkezen forog, és sokan olvasták Zilahy Két fogoly-át. Az ipartestület könyvtára ma már kevésbé használható, most kezd megint rendeződni. Anyaga nem igen válogatott, sok a Pesti Hírlap- és más füzetes-regény. A fiatalabb iparosok pedig szeretnék könyvtárat, mert sokat olvasnak, lehetőleg mindent, ami a kezükbe kerül. Szerintük a történeti tárgyú munkák a legkedveltebbek, emellett Jókait szeretik. A falunak a könyvtárral szemben való magatartása így általában azonos jellemzőket mutat, természetesen helyi változatokkal. Az abádszalóki ipartestületi könyvtárból néhány Jókai-kötet mellett Vas Gerebent olvassák és Beniczkynét. Hajdúszoboszlón a különben kevésbé jelentős könyvtár legforgatottabb kötetei Jókai és Mikszáth munkáiból kerülnek ki. Ezek mellett természetesen az alacsonyabb regényirodalom is nagy tért hódít.

E pár kiemelt példának adataiból is két ponton vonhatunk le következtetést: egyrészt a hivatalos kultúrközvetítés módjára, másrészt a könyvtárak és az irodalmi érdeklődés jellegére nézve. Kétségtelen, hogy a felsőbb irányítás sokszor igen gondos munkával igyekszik nagyobb tömegekre hatni és a kultúrközvetítés hatásának emelésére jelentős apparátust vesz igénybe. Bizonyos azonban az is, hogy e hivatalos tények és a falu érdeklődése között érintkezés alig van, közben járatlan utak terülnek el, amelyek nemcsak ebben a kérdésben találhatók meg, hanem a falu kulturális életét minden téren gyepűmódra veszik körül. Ki kell emelnünk, hogy itt nem szétválásról vagy szakadékról van szó, mint azt általában kifejezik, hanem csak ismeretlen területről, mely a belül- és kívülállókban egyaránt természetes idegenkedést kelt, amely azonban — és ez kétségtelenül a felső réteg feladata — ismertté tehető. Intézmények létesítésével ezt a közbeeső területet nem lehet ma még járhatóvá tenni, azonban meglétét figyelembe kellene vennie minden kultúrgondoskodásnak. A különböző adatok mutatják, hogy a hivatalos könyvtárak nagyrészt a távolról irányított és papiroson kigondolt gondoskodás megnyilatkozásai, melyek közös sorsa, hogy szekrénybe zárva állanak és jótékonyan befolyásolják kultúrstatistikánk adatait.

Jóakarató célzattól fakadó tévedés az, midőn nem számítva a szükséglet természetére, lexikális és úgynevezett ismeretterjesztő munkákat adnak a falunak, melyekhez tanult ember is csak akkor fordul, ha valamilyen szakkérdésben pontosabb tájékozást kíván nyerni. Ennek háttere körülbelül az a gondolatmenet, hogy ha falun amúgy is oly keveset olvasnak, legalább e kis keretek között törekednünk kell hasznos olvasmányokat nyújtani, melyekben a hangsúly a megállapításokon van.

Így azután néha különös helyzetek állnak elő. Hevesiványon a gazdakörnek van egy pár éve alapított, egyszerűbb könyvtára. A pár kötet regény, Jókai, Mikszáth nagy olvasottságnak örvend (Gárdonyi nincs), szeretnének is még több ilyen munkát. Megvan azonban mint bizonyára régebbi korok minisztériumi ajándéka a Himalája leírása és a Rádium- és atomelmélet, ez utóbbi négy példányban. Természetesen senki a kezébe nem veszi.

Világos, hogy az irodalmi művelődés a látókör, a gondolkodás a világnézet és nem elsősorban a tanulmányok fejlesztésének kérdése. A könyvből tanulás általában hosszú képzés és mondhatni belső iniciativa eredménye, ezt a további stádiumot egy előbbi elérése nélkül várni senkitől sem lehet. Falun az irodalmi művelődés nagyrészt még csak kezdetét éli, sokszor azon a fokon áll, amelyen az olvasás még nem vált öntudatlan és automatikus folyamattá, hanem eseménynek számít. Sikertelennek kell tartanunk ma még azokat a próbálkozásokat, melyek a falu irodalmának kérdését külön a „nép számára“ szerkesztett és megfelelő fölirattal ellátott sorozatokkal igyekeznek megoldani. Hatásuk alig kimutatható s ennek a lélektani magyarázaton kívül valószínűleg a gondolat elméleti jellegét és a vállalkozások kicsiny és elszigetelt voltát kell mint okait felhozunk. (Ez a sorsa pl. a Szt. István Társulat különben néhol igen ügyesen megírt, oktató céllal készült Magyar Nép Könyvtára sorozatának is.)

A „kultúrgondoskodás“ teljesen hiábavaló és eleve reménytelen módja azután az, midőn a könyvtár kimustrált, fölös számban lévő vagy véletlenül kapott kötetekből állítódik össze egyéb hiányában, amire szintén van eset. Pl. egy tiszamenti községben évekkel ezelőtt a református lelkész kért a nép számára gazdasági kiskönyvtárat, amelyet meg is kapott. Igaz, hogy minden ajánlgatás ellenére senki nem olvasta, viszont a könyvtár főként régi kiállítási katalógusokból és elavult gazdasági tanulmányokból áll. A lelkész szerint a Mezőgazdasági Kamara gyakran rá van szorulva, hogy a kiadók fölösleges és elavult példányait elkérje és lefelé továbbítsa.

A KÖNYVTÁRAK ÉS KÖRÖK alapításával és az irántuk való magartással létrejött kultúrállapot jellemző vonásai alapján nem nehéz felismernünk a falu életében a múlt század liberális művelődésének leszűrődött képét, melynek méretei mutatják a tényleges kultúrközvetítés mértékét, amint ezt még az érdeklődés vizsgálatánál próbáljuk körvonalazni. Itt a hatások intenzitása helyett inkább az a lényeges kérdés, hogy ezek mennyiben mutatnak ugyanazon kultúrfázisra visszavezethető, egyazon életformát meghatározó jellemzőket. Ebben a tekintetben pedig utalhatunk egyrészt, mint láttuk, irodalmi vonatkozásokra (Vas Gereben, Jókai a műveltebbek klasszikus irodalma), de kiemelhetünk sok egyéb szempontot is. (Pl. a falusi színelőadásokon elsősorban a népszínműveket kedvelik és játsszák.) Az egyesületi élet tekintetében a ma is fennálló 48-as, függetlenségi és Kossuthkörök a századvég politikai életének rekvizitumai, ha tényleges politikai jelentéssel már nem bírnak is. A falu ma még a liberális leszűrődés

hatásai között él, amint ezt világosan kifejezik az 1874-ben alakult szolnoki „Egyetértés Olvasó Nép kör“-nek 1928-ban újra kiadott alapszabályai. Ezek szerint a kör célja: *a)* a közművelődésnek hírlapok és könyvek olvasása általi elősegítése; *b)* társalgás, eszmecsere által a közértelemiség fejlesztése; *c)* a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjének megvalósítása.“ Megállapítható tehát, hogy a falu jelen feldolgozatlan és inaktív állapotában is ami pozitív szellemi életformát és külső megnyilatkozást mutat, az a felülről érkező kultúrleszűrődés menetének megfelelően leginkább a múlt század második felének, végének szellemi élete, illetve annak tükröződése. A további vizsgálatból kitűnik az is, hogy e kulturális menet a falu életében iniciatív erőt nem tudott kelteni, ha a külső formákat meg is adta. Nyilván ez a sorsa minden olyan mai intézkedésnek is, mely e hagyományokat és csak a papirosintézmények nyomait követi, legyen bár segítségére a hatóság gyámkodása.

Bizonyos, hogy kultúrintézmények működésével kapcsolatban vizsgálva, a rétegek nívója mindig magasabbnak tűnik fel, mintha pl. olvasmányaikat tényleges és mindennapi életükben tekintjük meg. egy a falu kulturális életformáját, annak különböző fázisait, átmeneteit és változatait méginkább megközelítheti az intézmények szerepétől független kutatás, melyben megállapításaink még részleteződnek. Ehhez pontosabban meg kell tekintenünk, még mindig az irodalmi szempontnál maradva, az egyes rétegek állapotát és ami különösen jellemző: nézeteit.

A liberális élménnyel nem rendelkező falvak, valamint a kultúrközvetítésbe kevésbé bevont rétegek életében egy külön körvonalazható, mondjuk első stádiumot figyelhetünk meg, melyről a történeti szociográfia kimutathatná, hogy mennyiben leszűrődése egy régi, magasabb életformának. Ennek a stádiumnak a mi kérdésünk szerint való jellemző formája egy család életében: saját könyvük inkább csak véletlenül van, viszont szinte a berendezéshez tartozik egyrészt a kalendárium, naptár, másrészt valamilyen „szent könyv“, ezek mindenütt megtalálhatók és szükségesnek tekintetnek. Ennek megfelel a szoba falán a szentkép, melyhez szintén ragaszkodnak, újabb hatásként pedig az esküvőkor vagy a férfi katonakorában készült fénykép. A kalendárium és a vallásos könyv mellett állandó jellemzője még ennek a foknak a betyárhistóriák olvasása, elterjedtsége, az irántuk való nagy érdeklődés.

Világosan összeállítható mindez a különböző adatokból. (A kifejezéseket a gyűjtésből szószerint veszem át.) Kácstapolca: Saját könyvtárról nem lehet beszélni, imakönyvön és kalendáriumon kívül alig találni valamit, az utóbbit különösen télen olvassák szorgalmasan. Ha ajándékba nem kapnak, vesznek a búcsún, de mindenképpen elteszik télire. — Átlagos családok Újhatárról: (N. J.): naptárja van, az asszonynak három imakönyve, ebből egyet örökölt. Télen a szomszédból kér kalandos vagy meséskönyvet. Olvasókörbe nem jár. (P. A.): az asszony csak imakönyvet olvas, tavaly is vett egyet a helybeli búcsún. Az ura a naptárt és a bibliát szokta olvasni. (F. F.): nagyon szeret olvasni kalandos könyvet. Imakönyvet a szentkúti búcsún vettek. Egyszer kaptak valakitől kölcsön egy könyvet Szent Istvánról, az is nagyon tetszett. Leginkább télen, esténként olvasnak. (F. K.): van egy vőfélykönyve (ezt elkérik és használják szerte a faluban), kalandos füzeteket,

betyártörténetet az öccse szokott hozni a városból. Az asszony szerint legszebb az imakönyv, meg más is, ha érdekes. (P. G., egyszerűbb család): naptárjuk van, azt olvassák, meg vallásos könyveket, néha belenéznek a gyerekek iskolai könyveibe. Többet is olvasnának, ha volna rá alkalmuk. Az asszony, ha pénze volna, csak imádságosat venne, más, valami rossz könyvet nem is szeretne. Sokszor észrevehető, hogy a könyveket mint a berendezés részét tekintik, így pl. (Sz E.-né): nagyon drágák a nagyobb imakönyvek, igaz viszont, hogy szép is a kötésük. Az emelkedő családoknál ez inkább csak megszokás már, ami megint mutatja, hogy egy életforma jellemzői mennyire állandóak. Így (H. A.): fiatalkorában a betyártörténeteket szerette, a kalendáriumot szokta olvasni, abban is mindig van valami história. A vallásos dolgokat nem nagyon kedveli, szentkönyvük azért ugyan van, mert hiszen annak minden háznál kell lennie.

A faluban, mely tiszta katolikus, a nép átlaga közt a legkedveltebb vallásos könyv a Szent Antal csodatettei című füzet, mely a szent életét történetekben adja elő. Ezt igen sokan ismerték és mindenkinek nagyon tetszett. Elterjedtek még más hasonló füzetalakú, vallásos tárgyú könyvek is, Társulati Ima és Énekfűzér-ek, verses elbeszélések, kisebb imakönyvek stb. Ezeket rendszerint a környékbeli búcsúkon veszik. Gyakori, hogy több ilyen iratot összefűznek, házilag bekötnek. Egy-egy ily kötet végigjárja az egész falut az alsóbb rétegekben. Részletesebb előadás számára nem volna érdektelen mindezt különböző vidékeken részletesebben megtekinteni. Elvértve található a felekezeti megértést kölcsönösen érintő szövegek is, pl. az Alom és Valóság című „verses igaz történet” szerint egy földbirtokos „a keresztény hitet gyűlölte, utálta, kálvinista elvet vallott és gyakorlott”. Másrészt az Igazság örállója kiadóhivatalának füzetsorozatában (Sátán törei, Egy spiritiszta ülés, Egy amerikai reformátor élete stb.) az egyik címlap szerint a pápaság „fénykorát élte a sötét középkorban, melynek a reformáció később gátat vetett, s végre 1798-ban elvesztette fensőbbiségét”. Mindez távolról sem kelt izgatást, s jelenlétükben csak kezdetleges formákat kell látnunk.

Megtaláljuk ezt a kezdeti stádiumot a Dunántúl és az Alföldön is. A régebbi kultúrközvetítés alatt álló falvakban pedig ennek inkább már felfelé vezető átmeneteit. A liberális élménnyel bíró helyeken ez a fok eltolódott az alsóbb rétegek felé, a középréteg már némi irodalmi tájékozottságot mutat.

Somogyvámoson olvasni csak kevesen szoktak rendszeresen a faluban, saját könyveik inkább véletlenül kerültek hozzájuk. Pénzt csak kalendáriumért, imakönyvért adnak a legtöbb esetben. Érdeklődés főként a kalandos regények iránt nyilvánul meg, újabban terjednek a Pesti Hírlap füzetregényei.

Egy öreg hajduszovátí gazda Jókaitól már több munkát olvasott, nagyon tetszett neki az Új földesúr. Olvasna többet is, de valahogy mindig másként jön. Hevesivány: (S. L.): kalendáriumuk van minden évből, meg szentek legendái. Szeretnének olvasni, de nincs pénz, „az urak meg csak olyat küldenek, ami nekünk nem kell, azt mi nem olvasuk”. (V. A.): megvan nekik valahonnan Vándorffy: Jászapáti története. Ezt nagyon szeretik, körbeadják a faluban, nagyon sokan olvasták. — Nagy a történelmi érdeklődésük, mesélnek is olvasmányaikból, romantikus színezéssel. Különösen a török harcok érdekelnék őket. (B. B.): Kalendáriuma van, meg szentek legendái. „Az a baj, hogy mi nem is tudjuk, milyen könyv van, milyent kéne venni.” Á kisebb tanyákon a helyzet még sokkal rosszabb, alig akad más mint „szentkönyv” és naptár, még ezek se mindig. Így azután pozitív kívánság sem merül fel. Kívülről a világból, elzárva a távolság és sokszor a rossz idő által, érdeklődési körük nem is fejlődhetik, bár kezdetei megvannak.

A tájékozatlanság érzése, mely a falu elszigetelt és különálló voltával van összefüggésben, gyakran önkénytelenül kifejeződik, néha tudatos körvonalazását is kapjuk. Egy egyszerűbb faluban a hely

kovácmester így fogalmazta meg: „A faluban a nép közt az iparosok a legműveltebbek, de még ők sem tudják, milyen könyvek vannak egyáltalán, a többiek még kevésbé. A vásárokon szoktak mindenféle könyvet árulni, azok helyett adnának tanulmányosabbat. Mert parasztember nem mer bemenni a könyvesboltba, azt veszi meg, amit a vásáron rábeszélnek. Általában, akinek ami a kezébe kerül, azt olvassa, nincsen válogatás, hogy tudná valaki, mi is van egyáltalán olvasnivaló. A legtöbben a vásáron vesznek valahol egy pengőért olcsó naptárt, hozzá füzetes históriát, álmoskönyvet kapnak, azt olvassák egész télen át. Pedig szeretnek olvasni, ami kevés könyv van, az az egész falut bejárja.“ Ez egészen találó összefoglalás.

Nem szorul bizonyításra, hogy ez a tájékozatlanság a falu kultúr-sorsából fakad s ebből érthető, hogy nemcsak a népi réteg vizsgálata-nál merül fel mint jellemző vonás, hanem az intelligencia kultúr-állapotának is kiemelkedő kérdése. Természetesen itt is hangsúlyozzuk a magasabb és alacsonyabb fokok különbségét, de ez, mint már említettük, a döntő szempontok azonosságán nem változtat. A két réteg közt amellet fokozatos átmenet vehető észre, amit különösen az iparosok életében lehet megfigyelni. Itt már az első stádium szinte zárt életformája feloldódott, az érdeklődés könnyebben fordul idegenebb és mindennapi hatások felé, viszont a kultúrleszűrődés állapota emellett is főként a liberális fázis jellemzőit mutatja. A val-lásos könyvek itt már nem szerepelnek, nem is nagyon szeretik őket. A kalendárium olvasása itt már irodalmi vonatkozásokká bővül, és ezen a téren az ízlést és kritikát elsősorban az a századvégi életforma szabja meg, melyet már próbáltunk körvonalazni. A betyárhistóriák iránti regényes érdeklődés pedig átme gy részint a füzetes regények, részint az újságok rémhír-rovata iránt való érdeklődésbe. Ez utóbbiak teszik az olvasmányok nagyobb részét. Természetesen ott, ahol egy-szerre többféle hatás érvényesülhet, nehéz a pontosabb körvonalazás, csak a lényeges vonásokat figyelhetjük meg. Ennek a középrétegnek a vizsgálatánál, melyben az eddigihez mérten a kérdések jobban kiszélesednek, méginkább megfigyelhető, hogy a kultúrállapot a különböző helyzetű falvak szerint mennyire változó.

Mutatóul néhány adatot említünk. (Borsod, jómódú fiatal iparos.) Van már könyvtára, kb. 80 kötet, gyűjti is a könyveket, persze ezek legnagyobb része füzetes regény. Jókaitól is van néhány kötete, ezeket nagyon szereti, valamint Gárdonyit is. Ellenben Szabó Dezső Elsodort Faluja, amit valahonnan megszerzett, nem tetszik neki. „Az nem olyan, — mondja — hogy érdemes lenne kiemelni. Lapos falusi pletyka az egész.“ A múltkor a városban járt, megvette Maráitól a Polgár Vallo-másait, ez sem tetszett. „Biztosan csak az újságok fűjták fel.“ (Általában az újabb irodalomból csak Zilahy egy-két munkája van elter-jedve és ritkábban — műveltebb iparosleányok olvasmányaként — Erdős Renée.) Ez a példa, bár jellemző, de távolról sem az általános nívót mutatja, általában a rémregények vonzzák az embereket, vagy néha valami érdekesebb, regényes történelmi munka. Ugyanabban a faluban a helyi származású vendéglős is ilyeneket olvas. A múltkor kapott egy könyvet Rákóczi Ferencről (az Eperjesi Hóhér c. füzetes regényt), az nagyon tetszett, megveszi a folytatását is. Saját könyvük alig van; a felesége olvas néha imakönyvet is, ő nem ér rá. Egyszer olvastak egy Világtörténelmet (valószínűleg a Tolnait), nem emlékszik,

honnan kapták, de nagyon érdekes volt. Szintén igen tetszett egy másik történelmi tárgyú füzetes regény Napóleon oroszországi háborújáról (A néma koldus titka). Szoktak kapni Pesti Hírlap-regényeket meg füzetes Milliók Könyvét, ilyesmit vesznek is, ha bevásárolni mennek a városba. A fiúkat gimnáziumba adták, így az iskolából sok könyvről hallanak. Meg is akarják venni a Fekete Vőlegényeket, amit a fiúk olcsóbban megkaphat.

Jellemző a szomszéd gyárvidékről beköltözött suszter szerepe; nagyon szeret olvasni, minden szabad idejét azzal tölti, egész rém-regényspecialista. Részben az ő révén terjednek el a füzetek. Egész csomó címet tud, úgyszintén a felesége is, aki a könyvek szereplőit és tetteiket meg is szokta tárgyalni a szomszédasszonnyal. Az amerikai kokaincsempészek, Mr. Brown-ok és Jack-ek (a neveket persze betűszerint ejtik) hősi és egyéb tettei persze legalább is különösen hatnak a magyar falu kulturállapotának jellemzői között. Hasonló példákat sorolhatnánk fel a Dunántúlról és az Alföldről is. Megemlíthetjük még, hogy az ilyen és hasonló jellegű irodalom terjesztésében falun nyaraló intelligens középosztályunk is eléggé kiveszi a részét.

A városi ponyvának ez a régebbi elemekkel szemben való fokozatos terjedése elég gyakran felhozott kérdés, melyet némi rezignációval a falu szellemi degenerálódása jegyével szokás felelelni. Mint láttuk, az első irodalmi stádium érdeklődése a betyárhistoria felé fordult, mely, különösen azelőtt, falun igen népszerű műfaj volt. (Sobri Jóska, Rózsa Sándor stb. történetei.) Ezeket még ma is nagyon szeretik, bár a füzetes regények mindjobban kiszorítják őket. Másrészt láttuk, hogy a következő stádiumnak szinte jellemzői közé tartozik a füzetes regény. Így világos, hogy ezeknek a falun való terjedése részben azt is jelenti, hogy az első fokon álló tömegek kezdenek emelkedni a második felé. Más, de igen lényeges kérdés e hatásoknak morális vagy nemzeti szempontból való értékelése, melyet részben már a betyárhistoriáknál is fel lehet vetni (Rinaldo Rinaldini), bár kétségtelen, hogy tömegszerűségük miatt a jövőre nézve előbbieik hatása sokkal veszedelmesebb. (Kevésbé a történelmi tárgyú kalandos füzeteké, mint az idegenből dömpingszerűen fordított detektív- és egyéb regényeké.) A kérdést úgy lehet megoldanunk, ha az érdeklődés belső jellemvonásait, melyek lényegileg ismét azonosak mindkét fokon, megkíséreljük az alkalomhozta külső formáktól különválasztva vizsgálni.

Az érdeklődés egyik alapvonása, mely nemcsak az irodalom kérdésében, hanem különböző területeken egyaránt megfigyelhető, az, hogy elsősorban a különös és érdekes jelenségek, kuriózumok felé fordul. (A sajtó szerepének, a falu és a külső világ viszonyának vizsgálatánál ez különösen kitűnik.) Kétségtelenül összefügg ez a vonás a falu tájékozatlan és elszigetelt voltával, másrészt ismét egy kezdetibb kulturális formára mutat. Elég ebben a tekintetben azokra a hírekre és ismeretekre utalnunk, melyek egy kevéssé ismert világgrész és lakói felől nálunk az átlagos közvéleményben ma is megfigyelhetők. Ugyanaz a vonás, mely itt, mondjuk, kultúrkörök szerint jelentkezik, ott, a falu különállásának megfelelően, kisebb területi és szellemi egységekhez mérten körvonalazható.

Az érdeklődés másik kiemelkedő vonása némileg a népi lélek sokszor felvetett kérdését érinti. Anélkül, hogy e jóval messzebb vezető probléma területére próbálnánk itt betekinteni, annyit megállapít-

hatunk, hogy a népnek szokásos, részint némi lemondó bizalmatlansággal, részint idillikus kedélyességgel rajzolt képe éppúgy a tájékozatlan általánosítás eredménye, mint a minden pestiben ügynököt sejtő falusi nézetei a városról. Láttuk, hogy a nép érdeklődése elsősorban a regényes-hősi elemek felé fordul, mesés és színes képzeletet kívánó kalandok, híres és bátor emberek élete a kedvenc tárgyai. Nehezen beszélhetünk tehát röghözkötött, fantáziaszegény és meg nem mozdítható lélekről.

Gyűjtésünk igen sok adata mutatja világosan, hogy ez az érdeklődés, ha kezdeti fokon van is, de állandó és aktív természetű a betyártörténetek, rémregények világából aránylag könnyen átvezethető az igazi értelemben vett história területére. Utalunk itt a nemzeti történet iránt megnyilvánuló, sokhelyt világosan kifejezett érdeklődésre, mely azután rendszerint közhasznú tanulmányokkal csillapítatik. Ezekután szinte fölösleges kiemelnünk, hogy a nemzeti öntudat és nemzeti nevelés kérdései tekintetében egy komoly alapokon készült, de élvezhető és lelkesítő nemzeti történelem számára milyen jelentős szerep várna. Elsősorban természetesen rövidebb leírások, könnyen előadható események jönnének tekintetbe, elég egy kiaknázatlan területre: a magyar végvári életnek a regényes-vitézi jellemű vonások számára különösen megfelelő korára utalunk.

Egyik társunk, aki gyalog bejárta a Hortobágyot, így ír: A pásztoroknál irodalmi vonatkozásokról természetesen nem lehet beszélni. Nem is igen olvasnak semmit, de csak azért nem, mert nincs mit; ami éppen a kezükbe kerül, azt nézik át. Ahová újságot vittem, nagy érdeklődéssel foglak hozzá. Általában az érdekesebb híreket szeretik, de leginkább a képes mellékleteket, s egy-egy képhez sokszor egész történeteket gondolnak ki. Igen nagy a történelmi érdeklődésük és szinte romantikus alapszínezetű. Gyakran hallani tőlük hősi történeteket elmosódó, elferdített és kiszínezett előadásban, melyeket az iskolában vagy másutt hallottak.

A jovialitás vonása szintén nem tartható fenn, a regényes-hősi érdeklődés inkább hajlik a tragikum felé, amiben a falu történeti sorsának is része lehet. Természetesen annak megállapításához, hogy e vonások között van-e állandó sajátság és melyik az, hogy az egyes jellemzők mennyiben függenek össze a kultúrfejlődés menetével — ismét a történeti szociográfia módszeréhez kellene folyamodnunk; különböző korokra nézve kellene végezni valami módon az ilyen irányú vizsgálatokat. Számunkra azonban itt talán kevésbé az érdeklődésnek és lelki háttérének vonásai jelentik a lényegét, mint inkább annak megállapítása, hogy ez az aktív és fejlődésképes érdeklődés valóban megvan és megfigyelhető.

A népi réteggel szemben — különösen az intelligencia és a hivatalos vezetés köreiben — gyakran felmerül az általános, szinte szándékos kultúrpasszivitás vádjá. Kétségtelen, hogy a nép kultúrélete ma inkább passzív és receptív jellegű, teljesen hiányzik belőle az áttekintés és a tájékozódni-tudás. Tudatos kultúráról nem beszélhetünk, iniciatívát az első megtekintés fel nem fedezhet. A passzivitás és a tájékozatlanság vonásait azonban ki kell terjesztenünk az egész falura, mint egy nagyobb közösség szinte külön és egyedenként

elszigetelt egységére, melynek ezt a sajátját kultúrsorsából látjuk származni. Világos, hogy mindegyik réteg élete oly vonásokkal jellemezhető, amelyek számára egy külön életformát határoznak meg, és hogy minden réteg látókörét életformájának határai szabják meg. Ez az életforma pedig egy kultúrfokhoz fűződik, melynek változásával az iniciatíva kétségkívül összefüggésben van. A falu mai elesett állapotában alacsonyabb az átlagos életforma, mint a liberális kor rákmaradt öntudata feltételezné, és kevesebb az iniciatíva, mint amennyi a felülről letekintők türelmetlensége számára észrevehető. Az elmélyedő megfigyelés azonban meglátja az aktív erő nyilvánvaló jelentkezését azon a fokon is, midőn az pozitív alkotásra még nem képes.

VIZSGÁLATUNK MENETÉN továbbhaladva a felső réteghez, a falusi intelligenciához jutunk, melynek fogalma azonban távolról sem jelöl egységes réteget. Különösen nagyobb falvakban mutatkozik meg egész világosan ez a belső és szinte tudatos tagozódás, mely nagyjából egy felső (egyetemet végeztek és a jegyző) és egy második réteget (gimnáziumot jártak) hoz létre. Így azután a kulturális életforma tekintetében itt is több átmenetet figyelhetünk meg. Nem lévén helyünk részletesebb vizsgálatra, csak azt a szempontot tekintjük meg, hogy az irodalom kiválasztási és beszerzési módja milyen emelkedést mutat az alsóbb rétegnél megfigyelt helyzettel szemben. A falusi intelligenciánál — természetesen itt nem a mindannyiunk által gyakran észlelt egyéni kivételekről, hanem döntő szempontokról van szó — a könyveknek három főforrása van. Az egyik a család múltja (sok az öröklött könyv, különösen városi származásnál), az aktivitás kezdeteit mutatja a második, a megszokott kiadvállalattal való kapcsolat, a harmadik az alkalmoszerű forrás, az ügynökök szerepe. A falu kultúrsorsával inkább az utóbbi kettő van összefüggésben, s ezek észrevehetően ugyanazon jellemzőket mutatják, bár jóval magasabb fokon, mint amelyek az alsóbb rétegek vizsgálatánál kiemelhetők voltak. A falu-intelligencia családjának rendszerint van egy kiadvállalata, amelyről azt érzi, hogy világnézeti vagy egyéb szempontból az ő felfogásához közelebb áll, vagy amelynek valami kiadványa, folyóirata a családban már régebb idő óta megszokottá vált. Ettől a laptól vagy kiadótól kapja és várja aztán az általános tájékoztatást, ennek sorozatait rendeli meg, ennek listája szabja meg ízlését és érdeklődését, határolja áttekintését. Ezenkívül választását leginkább a véletlen irányítja, esetleg némi városi kapcsolatok. Leírásaink megegyeznek annak megállapításában, hogy az intelligencia általában, különösen annak második rétege, könyveit nagyrészt ügynökök útján szerzi be (egyes munkákat és sorozatokat egyaránt) és így irodalmi vonatkozásait e részben nem tudatos választás, hanem az ügyes rábeszélés szabja meg. (így van ez a képek tekintetében is.) Ez az általánosítással vádolható megállapítás, mint már kiemeltük, sok átmenetet rejt magában nemcsak rétegek, hanem különböző helyzetű falvak szerint is. Azonban ezek a változatok mindig a falu kultúrsorsából következő állandó kérdések vonalain mozognak, melyekkel a határozott egyéni iniciatívának is külön

meg kell küzdenie. Hozzáfűzhetjük, hogy megállapításainkat itt is nagyoobrszét eredeti nyilatkozatokból állítottuk össze.

E CIKK KERETEIT sokszorosán túlhaladná, ha, amint az egy teljes összefoglalás menetében következne, az eddigi módszert további adatainkra sorban, valamennyi szempont vizsgálatában alkalmaznák, különösen, ha a fenti áttekintés vázlatzerű előadása helyett részletesebben tekintenék meg az egyes kérdéseket. Ilyen párhuzamos vizsgálatok következne a sajtó (ezzel kapcsolatban a falu politikai vonatkozásai), a rádió, a zene és dal, a díszítőművészetek, a kulturális tömegalkalmak, az iskolázás, a falu és a külső világ viszonyának és több, ezekhez fűződő kérdésnek területén. E különböző vizsgálatok mind más és más oldalról világítván meg a falu kultúrállapotát és annak fázisait, egymást megállapításaikkal kiegészítik, térszerű és színes életformákat vetítenek elénk, melyek összefüggéseit is nyomon tudjuk majd követni.

Mindezen kérdések további összefüggésükben a falu kultúr-sorsát világítják meg, aminek döntő problémáját kétségtelenül abban kell látnunk, hogy a mai erőtlen és szekundérjellegű kultúrállapot miként lendíthető egy önálló fejlődésre képes, iniciatív élet felé. A magyarság öntudatának egységéről nem lehet beszélnünk addig, amíg a falu oly távoli szellemi dialektust használ, amely a vezető fejlődéstől néha éppúgy elválasztja, mintha más nyelven beszélne. A magyarság szellemi vezetése számára a falu ma is nagyrészt elszigetelt világot jelent, mely felé a kultúr hatásokat részint a hatósági gondoskodás közvetíti, részint esetleges alkalomszerű (vagy ami sokszor rosszabb: vállalkozásszerű) lehetőségek. A falu felé kicpített úthálózat azonban más feladatokra rendeltetett, az »úton való próbálkozás az adminisztráció örök formalizmusának tehetetlen szellemében kulturális gyámkodás marad mindig. A falu kulturális megindításának módja pedig másrészt éppen a közbeeső és harmadkézből való közvetítések teljes megszüntetése a szellemi vezetésnek a faluval való közvetlen érintkezése által. Jelenti ez egyrészt a kulturális utak (és a hozzájuk fűződő külső megoldások) teljes kicpítését egész a faluig, feltételez másrészt egy nagy nevelési programot, amely a lelkeket irányítja. A közvetlen kultúrhatás lehetőségére felhozhatjuk például a rádiót, amely azonban ma még, amint kutatásunk mutatta, a falu nagyobb tömegei számára idegen és hatásában alig észrevehető. A közvetlen kulturális érintkezés a falut elzáró járatlan területnek művelés alá vételét jelenti és ezzel összefüggésben kétségtelenül igen nagy és messzevezető feladatokat vet fel, melydere az itt csak egyetlen vonatkozásában bemutatott művelődési szociográfiának részletesen ki kell majd terjeszkednie.

KOSÁRY
DOMOKOS

II.

KUTATÓMUNKA EGY ORMÁNSÁGI FALUBAN

AZ ALÁBBI TANULMÁNY beszámoló a Pro Christo Diákok Háza faluszemináriumának¹ ormánsági kutatómunkájáról.

Nem részleteredmények, a különböző szaktudományok területére eső problémák bemutatásáról lesz szó, hanem röviden rámutatok helyszíni munkánk menetére és módszereire.

A Szeminárium egy ormánsági falu életét akarta tanulmányozni s eredményeit szociológiai szemléleten alapuló „faluéletrajz“ keretében bemutatni. A választás a 157 lakosú (a külterületek nélkül) Kemsére esett. A falu hét kilométer távolságra fekszik a legközelebbi vasútállomástól, megfelelő közlekedési útja nincs. Orvos, jegyző az ugyanilyen távolságban lévő Oszróban lakik. Pap csak évenként négyszer látogatja meg a falut, az istentiszteletet a tanító végzi. Még a múlt század elején is a Dráva árterületére eső községek tipikus lápi életét élte, ami nemcsak a lakosok életmódjában nyilvánult meg, hanem a község településformájában, a határkihasználás különböző módszereiben is. A községet nagybirtok veszi körül, a közelben lakó horvátok különböző gazdasági kapcsolatban vannak a faluval, az egyke következtében a lakosok száma rohamosan apad stb. Mindezek a jelenségek és körülmények előre biztosították, hogy többoldalú és változatos vizsgálatokat végezhetünk. Határozott szándékunk volt minél kisebb helyre menni. Ez a kutatás szempontjából elsősorban azért mutatkozott célszerűnek, mert a Szeminárium minden tagja a falu minden lakójával, kicsivel-naggyal személyes ismeretségben lehetett.

A falu kiválasztását és a kiszállást előtanulmányok előzték meg. A Szeminárium egyik tagja előzőleg hosszabb ideig tartózkodott a területen, ismerte a község helyzetét és általában mindazokat a körülményeket, amelyekkel a rendszeres helyszíni kutatás alkalmával foglalkozni kell. Az előkészítő munkálatok során a tagok megismerkedtek azzal a tájjal, amelyikben a község helyet foglal, átnézték az Ormánságra vonatkozó szakirodalmat, hogy általános fogalmuk legyen munkaterületükről. Összegyűjtötték a Budapesten található statisztikai, demográfiai adatokat, részletesen tanulmányozták a község kataszteri térképét, különböző felvételi térképeket s már ezek alapján is láttak bizonyos problémákat, amelyek a helyszíni kutatás-

¹A Szeminárium részletes ismertetését l. a Magyar Szemle 1935. januári számában, Kovács Imrétől.

nak bizonyos irányt szabtak s egyes kérdéscsoportokra ráterelték a figyelmet. (Pl. a régi vízrajzi viszonyok hatása a település formájára stb.)

Kutatásunknál mindig az egyént és mint legkisebb társadalmi egységet: a családot vettük alapul, mert a faluban minden folyamat végbemenése ezek életmenetének változásában, lezajlásában tükröződik vissza. Minden adat, jelenség csak úgy nyert előttünk „szociológiai értéket“, ha azokat emberekhez, családokhoz vagy a falu más közösségi megnyilvánulásához tudtuk kapcsolni. E nélkül csak szaktudományi érdeklődésünknek feleltek meg. Ennek a módszernek a fontossága különösen az egyke tanulmányozásánál domborodott ki. A lakosság csökkenésének mértékét kutattuk számszerűen, statisztikailag, de e mellett kiegészítettük az egyes családok keretében történő születések és halálozások részletes vizsgálatával. Így a mennyiségi kép mellett azonnal fogalmat alkothattunk magunknak a számszerű apadás következményeiről, kihatásáról — konkrétumok alakjában. Közvetlenül tapasztalhattuk a lelki síkon végbemenő változásokat is.

Kilenc résztvevővel két hétig tartózkodtunk Kemsén s egy-egy ember a következő munkaterületen folytatott tanulmányokat: 1. fizikai és emberföldrajz (ezzel a kérdéssel közösen két ember foglalkozott), 2. néprajz, 3. zenefolklore, 4. családpszichológiai problémák: a család és a családtagok egymáshoz való viszonyának vizsgálata, 5. lelki megnyilvánulások, mentalitás, erkölcs, 6. parasztháztartások tanulmányozása, értékesítés, 7. mezőgazdálkodás, általános szociális helyzet, egyke. Ezenkívül egy ember a kutatással járó adminisztratív teendőket látta el. A felsorolásból látható, hogy munkánk nem volt teljes. A megvizsgálatlanul hagyott problématerületeket következő kiszállásaink alkalmával fogjuk tanulmányozni s pótoljuk az eddig gyűjtött anyag hiányait, amelyeket feldolgozás közben fogunk majd észrevenni.

A községbe június 26-án teljesen váratlanul érkeztünk s már ez a váratlan megjelenés is igen érdekes megfigyelésekre adott alkalmat. Fontos volt itt a község keretébe való beilleszkedés menetének, a falusiak velünk szemben tanúsított magatartásának a megfigyelése. A község lakói között az a hír terjedt el, hogy álhős katonák vagyunk s a jugoszláviai szerb-horvát zavargásokkal kapcsolatban érkeztünk a faluba. Tulajdonképpen mi tisztek vagyunk s a legénységet a falun kívül, az erdőben szállásolták el. Érdekes, hogy ezt a véleményüket egyik legjobb és legbizalmasabb adatközlőnk mondta el az eltávazásunk előtt való napon.

Az egyke következtében elhagyott (a tulajdonos a Kenősetől 15 km-re lévő Csepelen lakó egyetlen fiához költözött) parasztháznál ütöttünk tanyát. Az udvaron levertük sátrainkat, a ház konyháját és szobáját pedig főző-, illetve dolgozóhelyiségül használtuk. Minderről a tulajdonos csak később szerzett tudomást, de akkor a legteljesebb barátsággal egyezett bele ott tartózkodásunkba.

A falu megismerésének első lépése az volt, hogy a házakat és telkeket pontosan feltüntető térképbe beírtuk a tulajdonos és minden

családtagja (nagyapa, vő, anyós stb.) nevét. Ez rendkívül megkönnyítette a tájékozódást s különösen akkor vettük nagy hasznát, ha a különböző családtörténeti kérdések iránt érdeklődtünk.

Munkánk sikere érdekében legfontosabbnak tartottuk minél többet tartózkodni a nép között. Ezért időbeosztásunkat teljesen a falusi életmód és munka szabta meg. Ha kellett kimentünk velük a mezőre, arattunk, gyűjtöttünk, vagy a ház körül segédkeztünk. Ezzel, de általában egész magatartásunkkal elértük azt, hogy a község határtalan szeretetébe és bizalmába fogadta munkaközösségünket. A bizalmukba való férkőzésnek legszebb jele volt az, hogy egyszerűen csak keresztnéven szólítottak bennünket. Csupán egyetlen család részére maradtunk „naccságos úr“ vagy „doktor úr“, ennek azonban társadalmi okai vannak. Ez a család évtizedekig cseléd-sorban élt a szomszéd majorban s csak néhány esztendővel ezelőtt költöztek be a faluba, ahol mint felesek gazdálkodnak. Egész magatartásuk, társadalmi ítéletük még őrzi azokat a vonásokat, amelyekre mint cselédek osztályhelyzetükből kifolyólag determinálva voltak s ez paraszti életükben igen sokszor öntudatlanul is jelentkezik.

A faluban, az emberek közt állandóan és minél többet jegyeztünk. Elv volt az, hogy az emlékezőtehetségünkre lehetőleg semmit sem bízunk. Az első napok után a legkényesebb természetű gazdasági és erkölcsi jelenségeket, tényeket kérdezhettük és jegyezhetjük az adatközlők előtt. A faluban való megjelenésünkkel, jegyzéssel és kérdezősködéssel kapcsolatban legalkalmasabbnak találtuk nyíltan megmondani, mit akarunk, mi a célja Kemsén való tartózkodásunknak. Azt mondtuk, hogy meg akarjuk írni életmódjuk menetét, gazdálkodási, táplálkozási stb. viszonyait. Ez az adatközlésben egyáltalán nem befolyásolta őket, sőt egyesek azt kérték, „írjuk ki nevüket az újságba is“, ami nem hiúságból történt, hanem így akarták ráterelni a figyelmet nyomorúságos helyzetükre. Nemcsak a közlések tartalmát vettük fel, hanem gyorsírással a lehető legnagyobb pontossággal a beszélgetés egész menetét. Még azokat a kérdéseket is, amelyeket mi adtunk fel. Ezek elsősorban a lélektani természetű vizsgálódásoknál voltak fontosak. Ilyen esetekben két ember ment együtt, az egyik kérdezett, érdeklődött, a másik pedig az egész beszélgetést lejegyezte. Ha munkaközösségünk valamelyik tagja érdeklődésén kívül eső jelenséget tapasztalt, azonnal felhívta rá az azzal foglalkozó másik tag figyelmét.

Módot adtunk rá és igyekeztünk olyan helyzeteket létrehozni, amikor nem mi voltunk a kérdezők, hanem a parasztlakók. Az ő érdeklődésük általában két területen mozgott. Érdeklődtek az általános „budapesti helyzet“ iránt s ezzel kapcsolatban azután rögtön rátértek szociális helyzetük vázolására, materiális szükségletük hiányairól panaszkodtak. (Szellemi és lelki igényeikre vonatkozólag nekünk kellett őket vallatni.) Másodszor pedig magánéletünk érdekelte őket. Először valami nagy urakat sejtettek bennünk, akiknek „rettentő sok“ fizetése lehet, mert másképpen el sem jöttünk volna ebbe a kis faluba. Ennek az ellenkezőjéről egyiket-másikat alig lehetett meggyőzni. Különösen szüleink foglalkozása, családi viszonyaink,

fizetésünk érdekelte őket, — de általában mindazok a magántermészetű dolgozók, amelyek iránt velük kapcsolatban mi is érdeklődtünk. Amennyire érdekelt bennünket a régi Kemse és a régi Ormánság, őket már távolról sem izgatta a régi Budapest és a régi Magyarország.

A térbeli távolságot (a világháború élményeit nem számítva) és ennek a távolságnak az értékét számukra Siklós, Szentlőrinc és Pécs jelenti, ami a közigazgatásnak, ügyvédeknek, kórháznak és lakodalmi bevásárlásoknak köszönhető; az időbelit pedig — az iskolai élmények alapján — Kossuth, „Árpád apánk“ és Noé. Az első kettő valami legendás alakká homályosuk előttük, akik mellé még legfeljebb „Ferenc Jóska“ alakját idézgetik. Ha valami régi dolgra emlékeznek vissza, arra pedig azt mondják, hogy „az még Noé idejében történt“.

Az állandó jegyzés mellett kötelessége volt mindannyiunknak még egy napló vezetése is, amelyben naponként összegeztük benyomásainkat s kiki összefoglalta benne munkájának eredményét. Egész életünket, mozgási lehetőségeinket élénken illusztrálja Pócsy Ferenc tanár naplója. Ebből közlünk itt néhány részletet.

Június 26. Első éjszaka az igen sok szúnyog miatt nagyon rosszul, nehezen és álmatlanul telt el. Másnap, részben az úttól még mindenki fáradt és ingerült volt. Élelmezés: a legegyszerűbb keretek között napi egyszeri főzéssel. (Később mindig gyakrabban étkeztünk paraszt családoknál, egyszerű meghívás alapján.) Megállapítottuk részletesen a napi rendet. A napos intézi az ébresztést, főz stb. Szabad idejében kutatással foglalkozik. Szerény és a kerethez szükséges tábori formák után mindenki dolga és feladata után néz. Általában reggel hét órakor mindenkinek meg kellett kezdeni a napi munkáját. Kialakultak a létszámhoz és feladatvállalásokhoz képest a munkacsoportok. Elek, Torbágyi az egész képeknek fizikai-geográfiai részén dolgoztak, Kovács, Karsay az emberföldrajzi szempontoknak gazdasági problémáit és jelenségeit kutatják, Kerényi, Pócsy az első lakosismereti tájékozódáson, szellemi jelenségeken s a pszichológiai kereten kezdtek munkálkodni, stb. — Kerényi, Pócsy hosszú információs látogatást tettek a tanítónál. — Torbágyi nyolc kútvizet egészségügyi szempontból megvizsgál. — A falu néhány gyermeke állandóan körülöttünk tartózkodik s elég jó (kezdő és kiegészítő) informátorul szolgálnak. — Megérkezik gr. Teleki Pál ajánlólevele. Stb.

Június 29. Elek, Torbágyi egésznapos kiszállásra mentek a határ geográfiai vizsgálatára. A lakosság nagyon szíves, türelmes és jóindulatú. Az emberek nagyon megbarátkoztak már velünk, jelenlétünk egyáltalán nem feszélyezi őket, úgyhogy megfigyeléseink a legközvetlenebbek lehetnek és a lehetőségek erőfelé mennyiségileg és minőségileg is bővülnek — csak győzzük. Mind többen hoznak valami kis kedvességet: leginkább élelmet. Munkamegbeszélés: a rendszeres és észszerű munkavégzésnek külső-belső feltételeiről van szó. Végeredményben mindenki egyetért. (Több fegyelem a külső napirendben és a falumunka keretein innen és túl folyó részeiben, céltudatosabb, a feladatot tisztábban látó megfigyelés, regisztrálás hiányosságai stb.) Sok érdekes jelenségre és adatra talált már eddig több tag, a lehetőségek folyton bővülnek.

Július 6. Kovács, Elek újra Piskón voltak demográfiai adatokért. Többiek foglalkoznak a faluban, segítenek a mezei munkában... stb.

Július 7. Dél előtt Kerényi, Kovács, Gunda, Pócsy istentiszteleten vettek részt. Megfigyelték a résztvevők viselkedését. Rajtuk kívül a templomban van még a tanító lánya, öt iskolásgyerek, egy iskoláslány, hat 14—7 éves lány. A templomlátogatók megoszlása minden vasárnap ilyen, csak néha téved be egy-egy idősebb asszony. A tegnapi elmaradt tábornizet megtartottuk a falu legnagyobb érdeklődése mellett. Szomszéd falusiak is voltak. Karsay Arany János verseiből szavalt, azonkívül Ady A grófi szérún c. versét. Kovács munkaközösségünkről beszélt,

népdalokat énekeltünk. („Megfogtam egy szúnyogot“ igen tetszett nekik, különösen, mert kánonba énekeltük, többször meg kellett ismételni.) Elég sok érdekesség és érték jelentkezett az eddigi munka folyamán, de a teljességről még részletekben sem lehet szó. Egyes tanulmányok alapjaira azonban kellő anyag van, valamint a szükséges tapasztalat és tanulság is megszerződik.

Július 9. Utolsó nap ... A falu nagyon nehezen búcsúzik tőlünk. Folyton hangoztatják, hogy milyen rossz lesz, ha elmegyünk, egészen megszoktak már bennünket. Az esti tábortűznél... dr. Hilscher igen nagy hatással beszél arról az Igéről: „Ne aggodalmaskodjatok“. A búcsúzásnál többen sírnak. Mondják, hogy „úri ember“ még nem beszélt így velük, mint kis csoportunk tagjai. Másnap reggel, amikor indulunk, az öreg Tömös-Mihó könnyezve integet utánunk.

Amint a naplóból is kiténik, mindennap közös megbeszélést tartottunk. Erre főleg azért volt szükség, hogy áttekintésünk legyen az addig gyűjtött anyagról, lássuk a hiányokat, munkalehetőségeket, tájékoztassuk egymást az egyes informátorokról s a közös megfigyelések alapján még a helyszínen lerögzítsük a falu és egyesek lelki, gazdasági struktúrájának általános vonásait, a falu magatartását stb. Az informátorokkal kapcsolatban nem egyes „sztárokat“ kerestünk ki, akiket azután állandóan és mindenről lehetett faggatni, hanem egy-egy kérdést és adatot több informátortól is felvettünk. Az ellentétes, többoldalú vagy részletesebb vélemények nemcsak az illető kérdés megvilágítása szempontjából voltak fontosak, hanem az egyes informátorok lelkivilágára, gondolkodására is fontos dokumentumul szolgáltak. Így egy erkölcsi jelenségnél meg tudtuk állapítani, hogy kik azok, akik ezt kiszínezik, új beállításban mutatják meg s mi az oka annak, hogy a jelenséget különböző szempontok szerint mondják el. Egyes „sztár“ informátorokhoz csak a nem kimondottan szociológiai jelenségek kutatásánál alkalmazkodtunk. Néprajzi szempontból egy-egy öreg ember jó adatokat szolgáltatott a régi sertésmakkoltatáshoz, egy javasasszony a gyógyfüvekről adott felvilágosítást, volt nagyszerű nótafánk stb. De itt is tekintettel kellett lenni arra, hogy számunkra nemcsak egyes személyek nótakincse fontos, hanem az egész falu dalanyaga. A kevés és rossz nótát éneklők éppen úgy, mint azok, akik pentatónikus melódiákat őriznek. Néprajzi vizsgálatunk szociológiai természetűvé vált akkor, amikor a ráolvasásokat alkalmazó családnál azonnal kutatni kezdtünk más konzervatív vonások után is, vagy kataszterszerűen felvettük, hogy az egyes családok még hány gyógyfüvet használnak, milyen esetben mennek orvoshoz és javasasszonyhoz. Jó kezdő és tájékoztató informátorul szolgáltak a gyerekek. Különösen akkor vettük nagy hasznukat, amikor a felnőttektől ellesett beszélgetések alapján valamilyen erkölcsi jelenségnél a továbbkutatáshoz kezünkbe adták a kérdés fonalát.

Lélektani szempontból is igen érdekesek azok a vélemények, nyilatkozatok, amelyeket a napi foglalkozásról, szántásról, aratásról vettünk fel. De folytattunk ilyen vizsgálatokat a felnőttekkel is. Megkérdeztük véleményüket életük értelméről, a halálról, Gömbös Gyuláról stb. Megpróbáltunk az ú. n. kérdőíves módszer alapján dolgozni. De azonnal láttuk azt, hogy az ilyen kutatással csak igen felszínes és sablonos eredményt lehet elérni. Ezek az előre megfogalmazott kérdések nagy általánosságban mozognak és szinte helyszíni vizsgálatok nélkül igennel vagy nemmel előre meg lehet rájuk felelni. Egyáltalában

nem veszik és nem is vehetik figyelembe a speciális helyzetadottságokat, mert akkor minden községről, családról új kérdőívet lehetne szerkeszteni. Kemsével kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy a kérdéseknek mindig az illető helyzet fokozatos megismeréséből kell fakadni s az új kérdéseket az előző kérdésekre adott feleletek, az előző munkaeredmények alapján kell megkonstruálni. Legtöbbször azután a kutató érzékétől, szemléletétől és tudásától függ az, hogy mennyire tudja az előtte fekvő helyszíni anyagot értékesíteni, kibányászni azokat a rejtett speciális adottságokat, amelyek az egyén vagy közösség életformáját megkülönböztetik az általánostól, az elfoglalt társadalmi és gazdasági helyzetet megszabják.

Munkánkkal kapcsolatban tekintettel kellett lenni azokra a kérdés-komplexumokra, amelyek a falu életrajzával kapcsolatban csak akkor voltak megoldhatók, ha ahhoz az anyagot az Ormánság más területéről gyűjtjük össze. Míg a lelki, erkölcsi, szellemi megnyilvánulások a falu keretén belül is a legszélesebb szociológiai beállításban tárgyalhatók, addig ezt bizonyos néprajzi kérdéseknél nem tudtuk megtenni. Egszerűen azért, mert erre már Kemsén nem találtunk anyagot. A község régi népies építkezését, az öregek hiányos emlékezetén kívül csak a szomszéd falvak még meglévő avult házai alapján tudtuk tanulmányozni. Az ilyen, leginkább szegény emberek tulajdonában lévő hajlékok, nemcsak Kemse, hanem az egész Ormánság eleven, Skansen-szerű néprajzi múzeumainak tekinthetők s fennállásuk a tulajdonos gazdasági helyzetének következménye. Eldorádót jelentenek az etnográfus számára, de kétségbeejtik a szociológust. Igen érdekes kísérletet folytattunk a falu viseletének (nemesak a kimondott népviseletnek) etnoszociológiai megvizsgálásaival, vagyis amikor néprajzilag számbavettük, leírtuk és összehasonlítottuk az egyes elemek, ruhadarabok használatát, formáját, de a fennmaradás, elterjedés és használat gazdasági és más okait is kutattuk. Általában azt az érdekes megfigyelést tehettük, hogy az eredeti szellemi kultúr javak, a lelkeséggel összefüggő tulajdonságok elevenebben élnek, hatékonyabbak, maradandóbbak, mint a régi anyagi kultúra elemei. A beteg testrésze most is ráolvastatnak, farsangot köszönteni az öregek helyett elmennek a gyerekek, de az már senkinek sem jut eszébe, ha nincs vasekéje, hát faekével szántson, vagy elkopott lábbelije helyébe hársfakéreg-bocskort köszön, mint elődei tették. Inkább kölcsönkéri a vaskét és mezítláb jár.

Egyes jelenségek lerögzítésében igen nagy hasznát láttuk a fényképezésnek. Ezzel nagyszerűen ki tudunk emelni bizonyos szociális természeti jelenségeket s megfelelő technikai beállítással fokozni tudtuk ezek értelmét. A rajzolás néprajzi természetű tanulmányoknál volt elengedhetetlenül szükséges.

Az eddig elmondottak után joggal kérdezheti bárki, hogy mi munkánk eredménye és értelme? Az eredmény körvonalai csak a részletes feldolgozás közben fognak kibontakozni, de ezt megelőzőleg is a következőket mondhatjuk: Elgondolásunk és helyszíni munkánk alapján előttünk áll egy magyar falu életének számtalan mozzanata, nem az egyes szaktudományok keretei közé szorítva, hanem az élet bonyolult valóságának megfelelően. A napi politika irányelveitől függetlenül,

tudományos elvek alapján látjuk a fejlődését hátráltató okokat, amelyek előidézésében egyformán részt vesz tradíciója, hagyományos lelki alkata, a külső gazdasági és társadalmi körülményekkel. Kibontakoznak előttünk szellemi, politikai és gazdasági iskolázatlanságának megnyilvánulásai s az az alkalmazkodni tudás, türelem és kitartás, amellyel századokon keresztül állta a helyét a számára egyformán rideg tájban és rideg társadalomban. Az igazi „falu életrajznak“ számtalan tanulságot kell szolgáltatni a gyakorlati élet számára a közigazgatási problémáktól a népegészségügyig, adatot kell hogy találjon benne a gazdaságtörténetész, a valláslélektannal foglalkozó szakember, az egyke és a „népiség történetének“ kutatója. Egy ilyen szintézis elkészítéséhez vezető útnak első szakaszát látjuk kemsei kiszállásunkban. Vállalkozásunk indító motívuma a mai magyar élet szemléletéből fakadt, a részletes munkamódszerben és elvi felfogásban pedig D. Gusti román szociológusnak és iskolájának elméleti és gyakorlati munkássága, eredménye szolgált irányítóként. Munkánk helyzetanalízis és ezen alapuló szintetikus felmérése egy társadalmi egységnek. A nemzet nagy egységének és a benne található, nemzetet alkotó kisebb egységek élettendenciáinak a felismerése csak ilyen munkával érhető el. A társadalmi ideálok és az etika megvilágításában ezek a tendenciák, mint káros és gátolandó vagy mint a fejlődés irányába eső és felszabadítandó tendenciák jelentkeznek. A gátlás és a felszabadítás végrehajtása már a jövő nemzet politikusának a feladata, de aki feladatát az ilyen szociológiai felmérések nélkül nem végezheti el. Számunkra a kutatás az adatok tömege, ezek értékelése mellett mély és bensőséges élményt is jelentett, amely már magában is, egészen bizonyos, hogy későbbi életpályánk során tudatosan és öntudatlanul azok mellé fog állítani bennünket, akik ma még az ismeretlenség homályában húzódnak meg a velük foglalkozók előtt is.

GUNDA BÉLA

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG SPIRITUÁLIS FORRADALMA

Az ERDÉLYI MAGYARSÁG élete első másfél évtizedének statisztikus nemzetfenntartó erőit — amelyek a múlt státusához való sokirányú ragaszkodásból folytak és annak szellemiségében gyökereztek — a kényszerű és gyakorlati életből fakadó dinamikus erők kezdik felváltani az 1934. év végén, amikor már mindenki előtt kétségbevonhatatlanná vált — hogy úgy fejezzem ki magam — Erdély magyarságának materiális csődje és annak szüksége, hogy a végpusztulás megakadályozására új életformákat kell keresni. Úgy vélem, nem sántít a hasonlat, ha azt mondom, hogy az erdélyi magyarság mai kisebbségi problémája, mint probléma, szinte teljesen azonos a száz év előtti magyar státuskérdéssel, amely az „ex principio“ és a „de facto“ táboraira osztotta dédapáinkat. Az „ex principio“ álláspont ma annyit jelent Erdélyben, mint szerződésekre, státutumokra, jogokra és alkotmányos eszközökre támaszkodva követelni azok teljes megadását, — a „de facto“ álláspont pedig annyit, hogy az erdélyi magyarság „vogelfrei“, követeléseit nem tudja szankciók által hatályosítani, tehát — elveinek és igényeinek fenntartása és hangoztatása mellett — az adott körülmények szerint, tisztán Önmagára utalva, kell élnen ... „ahogy lehet“. Az említett dinamikus erők az „ex principio“ álláspontjáról a „de facto“ felé tolják most át Erdély magyarságát és a belőlük folyó új erdélyi szellemiség, — amelyet, úgy vélem, méltán nevezhetünk az erdélyi magyarság spirituális forradalmának — a materiálisán atómjaira bomlott kisebbségi magyarság de facto helyzetének megfelelően, annak apró és szinte láthatatlan elemeire akarja felépíteni kényszerűen zárt közösségi életét. Amíg azonban ez a folyamat — amely az erdélyi magyar élet mélyéből fakadt és most helyenként mozgalmoszerűen, másutt csupán a helyzeti kényszer hatása alatt jelenik meg — mindenképpen koncentrációját jelenti az összes még meglévő erdélyi magyar erőnek, addig — egy Erdélyben talán még meg nem fogalmazott modern magyar életszemlélet alapján — semmiképpen sem feledkezik meg magasabb elhivatottságáról: az összmagyarsághoz való tartozásáról sem és reprezentánsai ennek a hitvallásuknak szóban és tettben egyaránt minduntalan tanújelét is adják.

A SPIRITUÁLIS FORRADALOM gyökerei — legyen szabad ezentúl így neveznem ezt a folyamatot — mélyen nyúlnak vissza a múltba,

valahová a kisebbségi élet „hőskorába“ — és a nélkül, hogy történeti kutatásokon nyugvó ténymegállapításokat akarnék tenni, úgy gondolom, első határköve Végváry minden erdélyi számára feledhetetlen verse, az „Eredj ha tudsz...“ volt. Az erdélyi élet vállalásának, talán még tudattalanul a transzylvanizmus gondolatának ez volt az első megnyilatkozása, amely mindenkit magával ragadott.

A Végváry verséből kisugárzó eszme hatotta át akkoriban az erdélyi magyarság széles rétegeit. A repatriálások következtében helyrehozhatatlanul nagy volt a vérvesztés és ezt felismerve, különösen az ifjúság körében akadtak egyre többen, akik az otthonmaradás elvére álltak. Részből még az eskümehtagadások és repatriálások negatív idejére, részben közvetlenül azutánra esett a most megindult spirituális forradalom akaratának első mozgalomszerű megnyilvánulása. Ez a talán elsőnek mondható állomás a „Tizenegyek“ munkája, élete és példája volt. Azé a tizenegy kisebbségi magyar ifjúé, aki mindent vállalva: a megaláztatást, nyomort és legszörnyűbb vádakat, végrehajtotta azt, amit az „Eredj ha tudsz“ költője oly örökéletűen mondott el tragikus mélységű versében: itthon maradni, vállalni a kisebbségi sors minden terhét, viselni a megítélt magyarság minden megítéltetését és magyarnak maradván a humánus magas szféráiban keresni azt a lelki erőt, amely a testi megtipportságban is életet ad önmagunknak és másoknak is. Kacsó Sándor a „Tizenegyek“ egyike, „Vakvágányon“ című regényében megrázóan és döbbenetesen írja meg ennek a néhány fiatalembernek szörnyű küzdelmét, amelyet megtagadva és megcsúfolva, sokszor saját testvéreik és mindenkor az idegenek által, folytattak másokkal és önmagukkal, egy megáporodott és iránytalan korszellemmel és egy brutálisan fiatal impérium elsőpró akaratával szemben. A „Tizenegyek“ megmozdulása hosszú időn — közel egy évtizeden át — elszigetelve maradt és hatása inkább csak az intellektuális magyar ifjúság utánuk következő évtizedeiben volt észlelhető, meglehetősen nehezen fellelhető formában, kevésbé az erdélyi magyarság kívánatosán széles rétegeiben. Munkájuk és eszméik fonálát pozitív formában és mozgalmilag csak az Erdélyi F fiatalok vették ismét fel a harmincas években. Közben az erdélyi magyarság politikai aktivitásba lépett és a bevezető szavaimban említett módon az „ex principio“ elvén állva harcolt létérdekeicrt. A megalakult Magyar Párt, mint az erdélyi magyarság egyetlen intézményes politikai reprezentációja szerepelt és szorosán magához ragadott minden kezdeményezést és politikai cselekedetet. A párt így szuverénül fejezte ki az erdélyi magyarság politikai akaratát és a gazdasági krízist megelőző enyhébb politikai helyzetben kétségtelen eredményeket tudott elérni. A különböző belső és külső adottságokból kifolyóan a párt úgyszólván kizáróan a védelmi politika síkjaira szorult, azonban a magyarelles törekvéseknek gátat vetni nem tudott és ez egyre szőkébb tere szorító negatív magatartása miatt nem rendelkezett a megfelelő energiákkal sem, amelyek lehetővé tették volna számára a belső aprólékos és egyénekenkénti megerősítés munkáját. A magyar tőke sem ismerte

vagy nem akarta felismerni a helyzetet és azt a kötelességet, amely abból reá háramlott volna. Az Albina háborúelőtti példáját egyetlen pénzintézet sem követte. Az erdélyi magyar élet antinómiái ilyen körülmények között egyre számosabbakká és elmélyültebbekké lettek és az európai forradalom hatása érzékelhetővé vált ugyancsak veszélyes síkokon, elsősorban az intellektuális ifjúságban és az egyre sívárabb sorsba kerülő falusi nép körében. A világnézeti harc teljes erővel dült és olykor veszedelmes detonációi során végigpróbáltatta a kísérletezőkkel az összes idegen életformákat, míg ki nem derült, hogy egyik sem illik reájuk a kisebbségin kívül. Erre a felismerésre azonban csak meglehetősen későn, a spirituális forradalom kezdetekor jutottak el.

A próbálkozások, harcok és kísérletezések e periódusában, 1929—30 között tűnt fel az Erdélyi Fiatalok, amely a világnézeti frontok közepén állva, elsőnek igyekszik tudatosan az „ex principio“-t a „de facto“-val felcserélni és gyakorlati tapasztalatokkal igazolt világos kisebbségi elgondolásokhoz jutni. Az ifjúság e csoportja rövidesen maga mögött tudhatja az erdélyi magyar ifjúság zömét. Alaptételük a megismerés volt és csak annak elérése után gondoltak szintetikus konzekvenciák levonására. A világnézeti harcban nekik is állást kellett foglalni és bár e harc belső válságot idézett is elő náluk, mégis ismeretszerző munkájukat és főleg falumunkájukat lényegesen többre tartották a meddő világnézeti csatározásnál.

Az Erdélyi Fiatalok falumunkája igen nagyjelentőségű az erdélyi magyarság életében. Ez terelte rá a közfigyelmet a falura és annak lakóira, ez vitte némileg közelebb a magyar társadalom annyira távol eső osztályait egymáshoz. Munkájuk nyomán hamarosan kiderült, hogy az erdélyi magyar falusi nép már a városi magyar társadalom még aránylagos jóléte idején, magánhordja a legkisebbségibb élet minden bélyegét és terhét, de egyúttal Széchenyi e hűséges jobbágyai jelentik most, mint mindenkor, az erdélyi magyarság életének elpusztíthatatlan gyökereit is.

Az Erdélyi Fiatalok sokszáz magyar intellektuális ifjú érdeklődését keltették fel az erdélyi magyarság legégetőbb problémái iránt, előadásorozataik és sajtómunkájuk segítségével pedig a magyar társadalom szélesebb rétegeit ismertették meg azokkal az eredményekkel, amelyeket szemináriumi munkájukkal elértek. A fiatalságnál szokatlan józansággal ügyeltek arra, hogy gyakorlati eredményeik és elméleteik mindenkor összhangban legyenek egymással és igazolják egymást. Így jutottak el az új életelvekhez, amelyeket talán a következőkben sűrítetünk össze: feltétlen vállalása a kisebbségi helyzetnek; a falun nyugvó egyosztályú nemzet megteremtése; a kényszerű zárt társadalom ad hoc keresztülvitele; mindenekelőtt a falu megsegítése; szövetkezetek létesítése; a faji gyökerekből kihajtó népi kultúra megteremtése; hídverés a többségi nemzet felé; a nagy magyar népközösséghez való tartozás érdekében élő kapcsolatok teremtése a határon túli magyarokkal; az összes népierőknek a közösség szolgálatába való feltétlen állítása; erőteljes szervező- és képzőmunka megindítása.

Az ERDÉLYI MAGYAR ifjúság tehát már meglehetősen korán, az impériumváltozás első éveiben a realitásokat igyekezett megtalálni az erdélyi magyar életben. A barátságos érintkezési pontokat mindenkor kereste a románok felé és nem vesztette el egy jobb jövőbe vetett hitét a számtalan visszautasítás ellenére sem. De ezek a visszautasítások megvilágították előtte a valóságot, hogy a román nép előbb ki kell tombolja magát nemzeti aspirációiban és csak azután kerülhet sor a „békés együttélésre“. Ezzel a teendők és a magatartás is magától adódott: nem provokálni támadásokat és a biztosan védhető sáncokat minden eszközzel megerősíteni, hogy egykor azok mögül kelhessen fel az erdélyi magyarság napja. Az ifjúságon túlmenően azonban sokakat foglalkoztatott ez a kérdés és keresték lehetőségének gyökereit. Így született meg a politikai transzszilvanizmus, mely eredetileg az erdélyi magyar irodalom sajátosságainak összeségét foglalta fogalmilag egybe. Legfőbb harcosa az erdélyi magyar újságírók doyenje, Krenner Miklós, szívós küzdelmet folytatott és folytat ma is a transzszilván eszméért. Cikkei magukkal ragadtak mindenkit, akik az erdélyi élet becsületes megoldását keresték és elsősorban magukkal ragadták az ifjúságot, amely Nagy-Magyarországot tudatosan meg nem élte és a transzszilván gondolatban találhatta meg a boldogulás reményén kívül magyarságának legmélyebb gyökereit is. Valóban! Erdély népei — akik arcára a közös föld oly sok közös vonást rajzolt — egymás ellen nem, csak egymás mellett tudnak élni. Ennek a békés és barátságos együttélésnek, az egyforma jogok és kötelességek boldog és emberi világának kifejezője a transzszilvanizmus politikai értelmezése, amely ősi tradíciókon állva öleli magához Erdély népeit. Számtalanszor — akarva és nem akarva — magyarázták félre minden oldalon a transzszilvanizmust. Itt irredentát — amott renegációt láttak benne, emitt forradalmat — amott elvfeledást. Gyakorlati eredményt a politikai transzszilvanizmus mindeddig nem tudott felmutatni, de a legkisebbségibb sorsba került és az anyaországtól hermetikusan elzárt erdélyi magyarság számára bőséges lelki forrássá lett, amelyből hitet és erőt, méltóságot és reménységet tudott meríteni a mindennappal megvívandó harcához.

A transzszilvanizmus eszméje a román részről hallatszó állandó kategorikus „nem“ ellenére sem került le a napirendről és hívei a közeli megvalósulás lehetetlenségének tudatában is tovább küldik fényjeleit Erdély magyarsága és a többi népek felé. A románok a nemzeti totalitás elvére álltak és a valachizmus csatakiáltásával viszik keresztül akarataikat. Ők nem akarják megvalósítani az erdélyi népek egyenjogú együttélését és ennek hirdetése a magasabb humánium birtokában Erdély magyarságára marad, mintegy zálogául az általa egykor képviselendő jobb jövőnek.

EZERKILENC SZÁZHARMINC NÉGY nyarán az erdélyi magyar élet már darabokra volt törve. A szervek sehol sem működtek és a nyomasztó mozdulatlanságban mindenki rettegve hajtotta meg a véget váró fejét. E sorok írója ebben az időben járt lent Erdélyben

és amit látott, az a halnikészülés volt. Nem volt út és nem volt gondolat, az impérium pedig készülődött a döntő rohamra. Pedig biztató jelek is mutatkoztak akkoriban az erdélyi magyarság beborult egén. Turla Miklós, nagyváradi román újságíró „hídverési“ kezdeményezése; Vajda Sándor barátságos nyilatkozata a Budapesti Hírlap számára; Pop Ghita, az első Maniu-kormány kisebbségügyi alminiszterének, a nemzeti parasztpárt erdélyi tagozata főtitkárának kisebbségi tervezete, amelyben kulturális autonómiát javasolt; néhány felmentő ítélet rendtörvényes ügyekben; néhány biztató kijelentés felelős román politikusok ajkairól, mind-mind jelek voltak, amelyek alapján az erdélyi magyarság talán egy csepp derülattal nézhetett volna a jövő elé, ha a múlt szakadatlan csalódásai és a jelen tényeinek merő ellentéte minden barátságos szóval, régen meg nem tanította volna arra, hogy a többségi nemzet jóindulatával kapcsolatban nincs miben hinnie és mit remélnie. Mindenki azt érezte, hogy a katasztrófa immár elkerülhetetlen, már csak idő kérdése a végpusztulás bekövetkezése és ernyedt karokkal nem tudják a végzetet megállítani, hacsak valamilyen csoda vagy kifürkészhetetlen isteni akarat nem hoz egy nagy-nagy változást, összefogást, magáraébredést, hogy az erdélyi magyarság megtarthassa életét. Várták a magyar külpolitika irányváltását vagy döntő sikerét a megkezdett utakon, eredményt vártak és változást. Változást követeltek a magyar revíziós mozgalom eszközeiben és stílusában, hangjában és allúrjeiben, mert élően érezték, hogy függvényei annak a politikának, amit Magyarország csinál és áldozatai a szószátyár revíziós ömlengéseknek, amelyek a külföld előtt meddőek, befelé laposak és hatástalanok és csupán arra alkalmasak, hogy a kisebbségi magyarság ellen uszítsák az amúgy is mindig ütésre kész többségi nemzeteket, bennük a sovinizmus szellemét növelve nagyra. Minden Magyarországon kiejtett revizionista frázisért az ő hátukon csattan a román kancsuka és a magyarországi élet minden változását megszázsorozva éreztetik velük. Azon a szomorú nyáron nem egyszer döbrent fel az erdélyi magyarok lelkében a kérdés: mit kapunk mindezért és mit kaphatunk Magyarországtól cserébe? Mit nyújt nekünk az a Magyarország és mit nyújthat a jövőben, amelyért életünk minden percében kálváriát járunk? Néha megdöbentően keserűek voltak a feleletek.

Ebben az időben indította meg a fent említett Turla Miklós nagyváradi román újságíró a Gazeta de Vest hasábjain akcióját a magyar-román közeledés érdekében. Turla jóhiszemű kezdeményezésének feltétele az erdélyi magyar „irredenta“ beszüntetése, a revizionizmnak az erdélyi magyarság részéről történő feladása volt. Széleskörű és nagyjelentőségű hírlapi vita indult meg, amely — bár a cenzúra nem engedte befejezni, mégis — tisztítóan hatott a közvéleményre. A polémia — amelyet Szász Zsombor részletesen ismertett a Magyar Szemlében — azzal a pozitív felismeréssel végződött, hogy a magyarság az eddiginél semmivel sem tud többet nyújtani a megbékélés érdekében. A tettek végrehajtása a románságra vár. A „tettek“ el is következtek rövidesen, a numerus valachicus, a nyelvvizsgák, csendőrbatalítások, kulturális elnyomás és elviselhetetlen

adók, a román totalitás! elv egyre nagyobb fokú alkalmazásának formájában.

A jószándékú tettek váratnak magukra és váratnak ma is.

A Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalok munkája, Kós Károlyék önszegélyző eszméje, amely időközben eltemetődött, az önálló erdélyi magyar lét gondolata ezekben a veszedelmes időkben kezdett beérni, illetve újjáéledni. Különböző táborok szólaltak meg, hirdették az összefogás, a magáraébredés, az élet önálló igenlésének szükségét. Mint Erdélyben lenni szokott, az új idők harsonáját ismét néhány jó célra szegődött újságíró fújta meg. Ez év elején indult meg Kolozs-várt Ligeti Ernő szerkesztésében, Független Újság címen egy új hetilap, amely „mozgalmat“ hirdetett az új erdélyi magyar élet megteremtése végett. „Mozgalomnak“ nevezik — így idézőjelben — azt a munkát, amit végeznek az emberi lelkek felrázása körül és ennek lényege: a kisebbségi megmaradt erők felmérése és munkába állítása minden téren, egy gondosan mérlegelt és a harag nélküli vita tisztító tüzeiben kikristályosult életelv felállítása, függetlenülés minden vonatkozásban, önellátás és önszegély. A Független Újság írógárdája nyomatékosan és súlyosan, egy felállítandó élet-programul felelősségének tudatában először mondotta ki hosszú évek óta a spirituális forradalom szükségét az erdélyi magyar közéletben.

Figyelemreméltó, hogy a „mozgalomnak“ a Független Újság köré csoportosult vezérkara soraiban ott találjuk a fiatalokat is, a nélkül, hogy azok „nemzedéki politikára“ gondolnának és ott vannak a különböző „világnézetek“, jobb- és baloldal egyaránt — Tavaszgy Sándortól Tabéry Gézáig —, hogy munkálkodjanak a közös kisebbségi élet megalapozásán. A „mozgalom“ ideológiai alapelvei a tradicionális erdélyi szabadságelv, amelyet kifelé a transzszilván együttélés, befelé a hatékony és kényszerűen zárt társadalmat involváló kisebbségi gondolat ad meg. Kisebbségi elve e szerint a periférikus népkisebbségi magyarság ténybeli létezésének feltétlen elfogadásán alapul, szemben a különösen az anyaországban divatos „elszakított testvérek“ szokásos szólama helyett. Ez involválja annak kimondását is, hogy az erdélyi magyarság jelenlegi — a népek közt elfoglalt — helyzetén a maga erejéből változtatni nem tud, ily irányú kísérletei csak még nagyobb elnyomást vonnának maguk után, ezért ezt a vállalkozást csak külső tényezőktől várhatja. Ennek esetleges bekövetkeztéig pedig — mivel sehonnan segítséget nem várhat — maga gondoskodik a lehetőség szerint arról, hogy népi erejének maximumát tarthassa meg teljes magyarságában.

A Független Újság köré csoportosult újságírók munkája rövid idő múlva eredményt mutat. A lapnak már az első félesztendő derekán 4—5000 olvasója van, akik az intellektuális osztályból rekrutálódnak. A „mozgalom“ gyökeret kezd verni az erdélyi magyarok lelkében és egyre szélesebb síkokon és egymástól távoleső pontokon nyilvánul meg tevőlegesen is az akarat az újjáépítésre. A lap kitűnően végzi a megmozdulás sajtóbeli részét és lankadatlanul rázza a megmerevedett erdélyi lelkeket. Szükség van azonban az új életelv teore-

tikus felállítására és ennek vitaanyagát Spectator dobja a közéletbe „A kisebbségi élet új megfogalmazása“ című cikkében a Független Újság három egymást követő számában. A „mozgalom“ kezdeti stádiumának ismertetése után Spectator a következőket írja:

„A bajok főforrása bizonyára itt sem egyéb; mint a kisebbségi állapothoz való tökéletes igazodás hiánya, vagy elégtelensége. Társadalmunk és közgazdaságunk egyszerű folytatása volt eddig a régi boldog békebeli rendszernek és nem alkalmazkodott eléggé a kisebbségi életstílushoz, érdekhez, erkölcszathoz, amely különben még mindig nem is létezik határozott alakban... Az erdélyi magyar betegség elsősorban egy-egy elvont síkon látható, az ész és a szív egyensúlyi helyzetének megrendülése, egy értelmi hypertrophia folytán, mely azonban túlságosan a magánönzés, mint a közérdek szolgálatát végzi kitűnően. De betegség van az érzékelhető síkokon is, fölöttébb „virulens“ módon. Kívül sebesült a kisebbségi test s e folytonossági hiányokban még csípős fűszereket is hintenek. Belül viszont beteg a lázak miatt .. aprók és lappangók, ezért veszedelmesen senyvesztik a közérőt. Mi a tennivaló? Alaposan meg kell változtatni egész életrendünket, elsősorban politikánkat. Mint annyiszor kifejtették a bölcsek, az ildom két módját a megfelelő helyen kell alkalmazni: a politikát kifelé át kell diplomatizálni és a befelé fordított bűnös diplomáciát becsületesen nyílt politikai hitelvekkel felváltani. Akkor lassan behegednek majd a legégetőbb sebek és kihűnynek a veszedelmes lázak. Mert reménységünk a gyógyulás mérvére csak szűkreszabott lehet. Egész, igazi egészséget és teljes jó életet már nem várhatunk. A vérvesztés és a helyzeti hatása helyrehozhatatlan. A kisebbség fogalma mindig valami hiányt, valami csonkaságot, valami megítéltetést jelent. A kisebbség — kisebbittség, tökéletlenség, kicsiség, megrövidítés. Szinte csak a „legkisebbség“ lehetne a méltó elnevezése.

De veszítsük el a kedvünket ezért és mondjunk le a nemes és jóra vezető bujtogatásról? Nem, nem szabad! Sőt a közöny érdektelenség, lemondás, gyávaság, a szörnyű magyar kisebbségi defetizmus láttára még inkább fokozni kell a lelkek ajtaján való dörömbölést... egyre fokozódó erővel, meg kell mozdulni ennek az átokverte, megkövült, mumifikált kis világunknak! Fölébredni a gonosz varázslatból! Fel kell ráznunk, ami pihent és eddig pihent. Nem először és nem utoljára hirdetem, hogy hitébresztően, a transzszilvanizmus egész erejével kötelességünk a közjogi változásokba való belenyugvásunkat, államhűségünket, külpolitikai függetlenségünket, történelmi vitákkal szemben való érdektelenségünket bebizonyítani, de éppen úgy viszont hűséget, fenntartás nélkül való kisebbségi jogvédelmet, állampolgári teljesítést kapni. Minden függő ügyet csak ezen az alapon oldhatunk meg. Ezt a szellemet rajtunk túl is magyar érdeké kell tenni.“

Az erdélyi magyarság spirituális forradalma azonban nem állt és nem is állhatott meg — mint említettem — a Független Újság munkájánál és Spectator megrázó szavainál. Mintha a súlyosan sebesült és az erős vérvesztés következtében elerőtlenedett és szinte apatikussá lett kisebbségi testben új életerek nyíltak volna meg. Az erdélyi neobarokkba már-már teljesen elsüllyedni látszó pártmerőben új hangszereléssel fogott hozzá a munkához az 1935. esztendőben. Élettelen szervei helyenként megelevenedtek, friss erőkel és friss eszmékkel töltettek meg. A formaliter megalakított ifjú-sági szervezetek helyenként komoly és jelentőségteljes munkát végeznek és erőteljesen követelik és veszik is ki részüket az erdélyi magyar élet újjáformálásában. Az „ex principio“ és a „de facto“ hívei a pártban is összeütköztek egymással a láthatatlan csataterék sokaságán. Az erdélyi neobarokk egyes rekvizitumai még fogják és fékezik a pártnekilendülő szekerét és sóhajpolitikájukat folytatva végzik „áldozatos“

munkájukat. A párt szervei és szelleme azonban friss erővel telik meg. Egy örvendetes regenerációs folyamat észlelhető, amelynek élén éppen a legkipróbáltabb vezetők állanak. A párt március elsejei kiáltványa új idők beköszöntét hirdeti és Gyárfás Elemér szenátor ugyanolyan erővel és hittel dörömböl az erdélyi lelkeken, mint a Független Újság jószándékú írógárdája. A munkát friss és fiatal erők is végzik már a pártban, akik tele vannak ambícióval, akarattal, el vannak látva tudással és helyzetismerettel, gyermekei annak a kornak, amelyben élnek. A cserkészlet országszerte fellendült ez esztendőben és egyre többen akadnak pártbeli „urak“, akik szívesen és sokat időznek a nép között, tanáccsal látják el és kicsiny bajaikban segítségükre sietnek. Nem akarok túlzott optimizmus vagy „vágyálmok“ áldozatává esni, amikor bizakodóbban szólok a pártról, mint akár egy esztendővel ezelőtt is tettem volna.

Az az erőteljes parlamenti akció, amelybe a párt a múlt év decemberében kezdett, tisztítóan hatott a közvéleményre és felrázóan az erdélyi magyarságra. A beszédet, amelyet a párt nevében Gyárfás Elemér tartott 1934 december 14-én a szenátusban, az erdélyi magyar közvélemény történelmi jelentőségűnek mondotta. Mielőtt a beszéd némely részletét ideiktatnám, emlékeztetni szeretnék arra, hogy mekkora a harmónia e beszéd és Spectator fentebb idézett cikkének eszmei menete között. Amaz emlékezetes ülésen Gyárfás Elemér többek közt a következőket mondotta:

„Javasoltuk a képviselőházban és javasoljuk itt is, hogy kisebbségi problémáinkat parlamenti bizottság vizsgálja ki és oldja meg, mely bizottságban — különösen három ok miatt — valamennyi román párt képviselve legyen.

Rájöttünk arra, hogy egyetlen párttal vagy kormánnyal sohasem fogjuk tudni megérteni egymást és ha tudnánk is kölcsönös megértést létesíteni, nem lenne az tartós. E helyett arra kell törekednünk, hogy valamennyi román párttal egyetértést teremtsünk. Sajnálattal láttuk, mekkora befolyást gyakorolnak a mi helyzetünkre a nemzetközi viszonylatok, különösen a Magyarországgal szemben fennálló viszony. Egy kisebbséggel szemben alkalmazott bánásmód nem hozható kapcsolatokba nemzetközi viszonylatokkal, hanem az kizárólag csak belpolitikai szempontok szerint igazodhatik. Fájdalommal és aggodalommal látjuk és érezzük, hogy ellentétben ezzel az elvvel, mennyire erősödött a hangulat feszültsége velünk szemben a nemzetközi viszonyok feszültségének növekedésével. Pedig mi levontuk az összes következményeket, amikor ennek az országnak polgárai lettünk. Nem akarjuk az áru szerepét játszani nemzetközi alkudozásokban, de épp olyan kevésbé akarjuk mások lényének és cselekedeteinek következményeit vállalni mint csak azokéit, akiket maga a romániai magyar kisebbség bízott meg, hogy nevében beszéljenek és cselekedjenek és akik teljes tudatában vannak annak a felelősségnek, amely vállaikra nehezül. A mi népünk vezetői részéről az elmúlt tizenhat esztendő alatt nem lehetett tapasztalni olyan cselekedeteket, amelyek igazolnák a gyanakvást, vagy pláne a megtorló intézkedéseket. Ali tehát itt, itthon akarjuk becsületesen és véglegesen szabályozni helyzetünket és a román néppel való viszonyunkat. És teljes szívvel óhajtuk, hogy ez a kérdés egyszer mindenkorra vétségk ki a vitás nemzetközi problémák sorából s hogy ez ne legyen többé feszültség okozója, hanem ellenkezően, mi, Románia magyar népe, a közeledés eszköze legyünk államok és népek között, mert elsősorban a mi érdekünk, hogy azok megértsék egymást. Jorga professzor fejtette ki... hogy mennyire hibás történelmi szempontból a szinte már közmondásossá vált elmélet a román és a magyar nemzetek közötti állítólagos évezredek ellenséges viszonyról, mikor a múlt barátságos együtt-

működésnek legalább is ugyanannyi tényét mutatja. Valóban, Erdély olyan földdarab, amely megkívánja fiainak testvéri megegyezését, mert a különböző ittlakó népek földrajzi elhelyezkedése lehetetlenné teszi a teljes különválasztásukat. De a testvéri megértésnek felülről lefelé kell kiindulnia!“

A románok azonban úgylátszik nem akarták észrevenni, hogy Gyárfás történelmi megnyilatkozása az erdélyi magyarság nevében és tényleg annak akaratából történt, mint e nemzeti közakarat hűségese kifejezője. Nem akarták észrevenni, hogy Spectator ugyanazt mondotta, mint Gyárfás és csaknem szószerint ez elveket vallotta másfél évtizeddel előbb Kós Károly Ralotaszegen, hogy ez a felfogás volt alapeszméje az Erdélyi Fiataloknak és lent Erdély déli sarkában a párttal sokszor ellenkező Kacsó Sándoréknak. Gyárfás szavai a törvényhozásban süket fülekre találtak, hogy kint az országban annál hangosabb felelet érkezhessék: Vajda Sándor valachista megmozdulása! Vajda akciója a komikusból lassan a tragikus felé halad és Romániában komoly eshetősége van immár egy szélsőjobboldali kurzusnak. Ez pedig szemrebbenés nélkül alkalmazza a romániai kisebbségekre Hitler árja-paragrafusát és a numerus nullust ott is keresztülviszi, ahol az előző kormányok még hagytak egy csekélyke életlehetőséget. Ebben az egyre elnehezülő atmoszférában hitvallás-szerűek Gyárfás Elemér szavai, amelyeket a párt nagyváradi tagozata előtt mondott el 1935 március utolsó napján. Gyárfás itt már teljesen a spirituális forradalom eszmekörébe érkezett és igehirdetése egybevág azokkal a követelésekkel, amelyeket az ifjúság és a „nyugtalanok“ már évekkel ezelőtt hirdettek. Annyi bizonyos, hogy anatómia alá esett volna az a pártember, aki néhány évvel ezelőtt úgy beszélt volna, mint Gyárfás e jelentőségteljes megnyilatkozás egyes kérdéseinél tette. Gyárfás már a „legkisebbségibb“ életet, a zárt társadalmat követeli a numerus hungaricus szelleme formájában:

„...blaszfémia volna véres körmünkkel kicsikart részletsikerekkel dicsekednünk, mikor közéletünk jégvert mezőhöz hasonló, vert hadak és összetört remények szegélyezik utunkat s mi, a vezetők, Isten haragjának e nehéz napjaiban legfeljebb annyit tehattünk, hogy a pusztító áradatot ideig-óráig itt-ott feltartóztattuk. Ugyanakkor önbizalmat igyekeztünk népünk lelkébe önteni, hogy tudatára ébredjen saját erejének, érezze meg, hogy saját lábán is meg tud állani és ne ejtse ki kezéből csüggedten a fegyvert és munkaszerszámot.

Gyárfás ezután Vajda rosszhiszemű akciójával szemben nemzeti kataszter felvételét követelte nemzetközi ellenőrzés mellett.

„Ha ilyen kataszter lesz, akkor mi is felállítjuk követeléseinket, a magyar kisebbségnek az összlakossághoz való arányában való részesedését. Biztosíthatom Vajdát, hogy kitűnő vásárt csinálunk ezzel... A Vajda által feldobott jelszó azonban alkalmas arra, hogy felnyissa szemüket azoknak is, akik még mindig nem akarnak világosan látni. Tisztába kell jönnünk azzal, hogy saját magunk és az utánunk következő nemzedék mindennapi kenyerét csak úgy biztosíthatjuk, ha szorosan hozzásimulunk egymáshoz. Tisztulási és kristályosodási folyamatnak kell megindulni a mi oldalunkon is. Vállalni kell a kisebbségi sors, a száraz magyar kenyér minden sanyarúságát annak, aki szelni akar abból a magyar kenyérből. Ezt meg kell érteni mindenkinek idebent és odakint is. Mert az sem lehetséges tovább, hogy amíg mi, erdélyi magyarok, öntestünkben szenvedjük el a magyarsághoz való tartozásunk minden hátrányát és látnunk kell, hogy nemzethűségünk miatt gyermekeink jövő boldogulása is napról-napra kétségesebbé válik, ugyanakkor magyarországi érdekelt-

ségek, amelyek odaát a magyar államhatalom jólévi támogatását élvezik, olyan magatartásokat engedhessenek meg nálunk maguknak, amilyenek miatt a mieink önmagukat kapcsolják ki a magyarság egyeteméből. Ezen a földön egy önhibáján kívül nehéz kisebbségi sorsba jutott magyar nemzetközű életalálarcot folytat létéért és fennmaradásáért s itt igazán meg kell nyíltan mondanunk mindenkinek, hogy aki nincsen velünk, az ellenünk van; aki nem segít nekünk összegyűjteni megapadt erőinket és megcsönkített javainkat, az ellenfeleinknek segít abban, hogy minket szétszórjon ... Nekünk megvan a hitünk, a bizalmunk, meg kell lennie közöttünk a testvéri megértő szeretetnek is s akkor dülhat a vész haragja, azért lesz még ünnep az erdélyi magyarok hajlékaiban!“

A spirituális forradalom szelleme igen figyelemreméltóan jelentkezett a legifjabb nemzedék körében. A mai erdélyi húszéveseket valóban „világok“ választják el az idősebbektől. Merőben más életkörülmények között nőttek fel, román iskolába jártak és megismerték a román nemzet kultúráját és szellemi életét is. Az ő szemükben Eminescu és Petőfi egyaránt nagy költő és ők párhuzamot tudnak vonni a román és magyar szellemi élet nagyságai között. Ezen túlmenően azonban tragikusan szomorú jelenség az, hogy a román iskolaügyek jóvoltából ez a magyar ifjúság alig kap valamit a magyar génuszából, idegen történelemszemléletét pedig az iskolán kívüli művelődés csak kis mértékben tudja megváltoztatni és befolyásolni. Az iskola padjaiból most kikerült magyar ifjúságnak döbbenetesen kevés kapcsolata van a magyar kultúrával és még kevesebb fogalma van a magyar életszemléletről. Budapest számára idegen város és Magyarország idegen ország, amely a románság és a jászista emigráns zsidóság tükrében mutatódik be neki, míg amit apától hall róla, az számára — mint haladó és új utakat kényszerűen kereső ifjúság számára — nem egyéb annál, ami belőle a horatiusi kritikát kiváltja: *laudator temporis acti se puero* — dicsérik a kort, melybe ifjúságuk esett. Ilyen körülmények között — tiszavirág élete ellenére is — igen nagy jelentőségű volt a *H i t e l* című folyóirat köré csoportosult húszévesek megindulása ez év első napján.

A Hitel életszemlélete Erdélyben igen nagy feltűnést keltett, és úgy ott, mint Magyarországon jóleső visszhangra talált. Mint a lap címéből is kitűnik, a fiatalok teljesen Széchenyi nyomdokain haladnak, amint azt a „Három nemzedék“ kifejezte. Emellett még Illyés Gyula hatása érzékelhető szociális vonatkozásokban. Igen érdekes, hogy míg a mai harmincévesek Erdélyben az Ady—Móricz—Szabó Dezső triász hatása alatt álltak és az ő szellemiségük vetületeit tették életelveik alapjává, addig a húszévesek már más csillagzatot kerestek és találtak, Makkai Sándor, Szekfü és Illyés Gyula fáklyái után haladva. Ez természetesen nem jelenti azt, mintha az Ady—Móricz—Szabó triász nem befolyásolná ma is döntően az erdélyi legifjabb nemzedéket. Szekfü kemény kritikát gyakorló pedagógikus műve — ha szabad így neveznem,—rendkívül mély hatást váltott ki ezeknek a fiatal embereknek a leikéből, akik — a fentebb említett körülmények folytán, bár tudatosan önhibájukon kívül, de — csökkentértékűnek mondták magukat a magyar szellemiségben felnőtt idősebb generációval szemben. Ez a kijelentésük hírlapi polémiára is adott okot, amelynek során különös figyelmet érdemelt Krenner Miklós reflexiója az Ellenzék hasábjain, ahol önbizalmat igyekezett a fiatalokba tölteni. Ez az önbizalom

valóban meg is van bennük, és úgy vélem, hogy a „csökkentértékűség“ kifejezésének használata nem egyéb egy terminológiai lapsusnál, amely a divatos szólamokat mindenkor kedvelő ifjúságnál megbocsátható. A Hitel programja elsősorban kulturális vonatkozású és első pontja amaz ismeretek megszerzése, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Erdély legifjabb nemzedéke méltó és képes legyen Széchenyi magyar ideáljának betöltésére. Ezek a fiatal emberek is át vannak hatva a transszilván eszmétől, bár lapjukban ezt tudatosan kifejezésre nem juttatták. Mi volna azonban egyéb a transszilván gondolat legmélyebb felismerésénél, mint az, hogy lapjukban díszes helyet adtak a román szellemi és művészi élet megnyilatkozásai számára, kitűnően sikerült fordításokban. Hitet és reménységet ébresztő dolog, hogy az erdélyi legifjabb nemzedék, amely végül is legfontosabb hordozója és záloga az erdélyi magyarság spirituális forradalmának, annak hadállásaiba elhelyezkedve eszmei tartalmat a leghívebb magyar igéiben keres és legerdeyibb életet élve a modern magyar nemzetgondolat zászlóvivői mögé áll.

Az erdélyi magyarság spirituális forradalmának sikjaiba illeszkedik bele néhány olyan „cselekedet“ is, amelyekről itt kiegészítésül és annak bizonyosságául kell megemlékezniem, hogy a gondolat nehéz vajúdása már eddig is szült tetteket. Hogy elsőnek említsem a néhány hónappal ezelőtt Nagyváradon megtartott kisebbségi kongresszust, amelynek kétnapos tanácskozásán a közvéleményt tisztító felszólalások után egynéhány határozatot hoztak, amelyek azóta a megvalósítás, illetve a végrehajtás útján vannak. Így a kongresszusi határozat értelmében — értesülesem szerint — megkezdték az oly régen szükséges kisebbségi kataszter felvételét, lépések történtek kisebbségi állásközvetítő szerv felállítására, folyik az ifjúság tudományos kiképzése a kisebbségtudományok terén, ezenkívül a kongresszuson elhatározott számos részletmunkát folytatják, illetve fejezik be. Igen nagy jelentőségű az a szövetségi megmozdulás, amit a Székelyföldön indított meg Kacsó Sándor, a Tizenegyek egyike, és amely a gazdasági szervezésen kívül célul tűzte ki a falusi nép kulturális megszervezését, így könyvekkel és újságokkal való ellátását is. A bánáti magyar párttagozat ifjúsági frakciója már elejétől kezdve nagyjelentőségű szociális munkát fejtett ki, elsősorban a munkások között és a magyar munkásifjúsággal szoros együttműködést tudott létrehozni. A párttagozat legutóbbi lippai gyűlésén, amely a lippai Magyar Ház felavatása alkalmával zajlott le, nagyarányú akció indult meg magyar kultúrházak létesítésére a falvakban. Ide tartozik a TordakÖrnyéki felvak gazdasági szervezkedése, amely primitív, de annál hatékonyabb szövetségi rendszert létesített, amely a kereskedelmi forgalom lebonyolítása mellett különösen a vidék gazdasági termelését segítheti elő. Mindezek azt bizonyítják, hogy az erdélyi magyarság a spirituális forradalomnak megfelelően, a módjában álló legnagyobb aktivitással lépett a gazdasági, kulturális és a párton keresztül a politikai szervezkedés útjára, hogy felkészüljön — ha az utolsó órában is — a legkisebbségibb önmagán nyugvó életre.

Az ERDÉLYI MAGYARSÁG spirituális forradalma első határvívőül Végváry örökszép versét, az „Eredj ha tudsz“-ot jelöltem meg. Most

több mint másfél évtized múlva ismét a Költő jelentkezett, hogy meg-
rázó szavakkal fejezze ki a megindult forradalom legmélyebb értelmét,
valóságát és tragikumát. Reményik Sándor írta a verset a Független
Újság húsvéti számába — a vers hosszú és ezért legyen szabad csupán
néhány sorát ideiktatnom:

Visszaszorítanak, hátrább, egyre
hátrább
És amit hagynak, egyre kevesebb;
Hát vedd meg lábad ott, ahol megállhatsz,
S azt mentsd, azt a talpalatnyi helyet,
Szikrát a tűzből, cseppet a folyóból,
Töredéket eltört mondatodból,
Minden megmaradt árva keveset:
Ahogy lehet...

Te is testvérem, karszti sorsodat
Fogadd el, s védj meg karszti földedet,
Azt a síroknak is kevés humuszt,
Azt a pár négyzetméternyi helyet,
S azt a fölséges Isten-lábnymot,
Mit a lavina minden rohama
Eltörölni még sohasem tudott.
Védj ezt a talpalatnyi telkedet,
Cserépkancsodat és tűzhelyedet,
Utolsó darab száraz kenyered!
De azt aztán fogdal, tíz körömmel
Démoni dühvel és örült örömmel —
Ahogy lehet...

Ahogy lehet —

„Ahogy lehet“! Ez a két szó áll az erdélyi magyarság spirituális
forradalmának zászlajára írva. És nem tudom igaza van-e Makkai Sán-
dornak, aki a hősiesség ezerszer megérdemelt nimbuszát szerény gesz-
tussal háritotta el az erdélyi magyarság fejéről, mint ahogy nem tudom
azt sem, hogy vájjon nem-e mi — akik itt élünk állami szuverenitásunk
atyai kebelén — meríthetünk „értelmet, erőt, célt, életkedvet és méltó-
ságot“ azoktól a testvéreinktől, akik pőrén és kiszolgáltatottan, meg-
tiporva és megalázva, legkisebbségibb sorsukban, az „ahogy lehet“
nagyszerű keserűségében is élni tudják a legmagyarabb életet és utat
tudnak mutatni, nemcsak szóval, hanem áldozatos példaadással is egy
jobb és magyarabb jövő felé. Ennek a forradalomnak is lesznek el-
esettjei és lesznek, akik mint Rákóczi hontalan kurucjai, rongyokba bur-
kolva, egy szál mezítelen karddal a kezükben védik mezítelen életüket
mindhalálig, de minden megkisebbitettségben és reménytelenségben is
hirdetve az élet igenlését, megtartását és hitét... úgy, „ahogy lehet“!

Az erdélyi magyarság spirituális forradalmának, úgy gondolom,
ez a mélyebb és messzehatóbb értelme.

ZATHURECZKY GYULA

NYÁRI SZÍNHÁZI NAPLÓ

*Igazgató-változás a Nemzeti Színházban — Bánk bán száz éve a színpadon
— Szabadtéri előadások — Gyöngyösbokréta — Film-szinkronizálás*

AZ IDÉN egészen szokatlan módon fölcserélődött a színházi szezon és a nyári szünet szerepe. A szezon: szürkén és eseménytelenül pergett le, a szünet: zajos volt, élénk és élelmes, a meglepő fordulatokat is magának tartva fenn. A hosszú tétlenségre kárhoytatott színházi krónikás most alig győzi regisztrálni a nyári hónapok hír- és impresszió-anyagát.

I. A LEGNAGYOBB SZÍNHÁZI eseményt, mindjárt a nyár elején, a Nemzeti Színház falai között beállott változások jelentik. Hóman Bálint kultuszminiszter, Voinovich Géza kormánybiztosnak ismételen előterjesztett lemondását elfogadva, a következő három évre Németh Antalt állította a Nemzeti Színház élére. Az új igazgató előbb tabula rasa-t teremtett, majd néhány nap alatt végrehajtotta a Nemzeti Színház művészeti és adminisztratív személyzetének újjászervezését. Az utóbbit teljesen kicserélték, de a művészeti együttes nagyjából ismét az eddigi tagokból alakult ki. A régebbi idősebb tagok egy része nyugdíj áztatott, néhány pályakezdő fiatal színész szerződését pedig az igazgatóság nem újította meg. A pótlást Németh Antal a magánszínházak nevesebb színészei közül válogatta össze, így értük meg végre Csontos Gyula régóta esedékes nemzetiszínházi tagságát is. Végül egyes, magánszínházakban működő kiváló színészek vendégszereplése fogja kiegészíteni a Nemzeti Színház új regisztrációját. Ennek a — valljuk be — nehéz munkának elvégzése után főleg két körülmény találkozott általános tetszéssel: az egyik a megoldás gyorsasága, a másik, hogy az újjászervezéssel az értékes új tagokkal való gyarapodás ellenére is jelentős költségmegtakarítást sikerült elérni.

A Nemzeti Színház reorganizációja egyik legfontosabb kulturális feladatunk volt, a sajtó azonban napi szenzációt csinált belőle. A szenzáció felforgatta a lapok tipográfiai rendjét, a színházi rovat kiterpeszkedett a riportok hasábjaira, a közönség pedig valóságos izgalommal leste a naponként kiszivárgó híreket. Ha közönségünknek a Nemzeti Színház ügye tisztán művészeti vonatkozásban is annyira szíven feküdnék, mint szervezeti problémája június ama hetében, akkor örömmel gratulálnánk neki. Szeretnők egyszer ezt a szenzációt is megérni!... Ez alkalommal csak annak voltunk tanúi, hogy sajtó és közönség részletes megbeszélés tárgyává tett olyan dolgokat, amelyek kizárólag a hivatalos adminisztrációra tartoznak.

Jellemző, hogy a hírszolgálat a legjelentéktelenebb semmiségekre is kiterjedt s például az új bérléthirdető-plakát megjelenését is három nappal előbb beharangozták, pedig ez már igazán sem nem újság, sem nem szenzáció. Újság legfeljebb annyiban, hogy régebben talán a plakát volt hatásosabb — s nem a reklám...

Rövid idő múlva aztán kialakult egy nyugodtabb közvélemény, mely a nemzetisínházi eseményeket jelentőségükhöz mértén tudta mérlegelni. Ma már mindenki tisztában van azzal, hogy a Nemzeti Színház többé-kevésbé ismert belső válsága, kulisszafrontjának lerombolása gyökeres intézkedést követelt. Az utóbbi évek sok rokonszenvel fogadott, óvatosan gyógyítgató módszere nem bizonyult célravezetőnek. Operációs beavatkozásra volt szükség annál is inkább, mert a felfrissülést és egészséges kibontakozást a Nemzeti Színház közelgő centenáriuma, az 1937-ik év is sürgeti. Sürgeti továbbá az egész világon évek óta tapasztalható súlyos színházi válság. Ennek az általános kor- (és kór-) jelenségnek legyőzése már magában szükségessé teszi az erők koncentrálását. Egyidejűleg olvashattunk különböző híradásokat arról, hogy a francia nemzeti színház, a nagymultú Comédie Française ugyancsak súlyos válsággal küzd; belső igazgatási, művészeti, anyagi természetű bajok egész légioja szakadt a francia klasszikus szerzők dédelgetett otthonára, örülnünk kell tehát, hogy a mi „Nemzetink“ ilyen megnyugtató s komoly várakozásra érdemes megoldást nyert.

A nemzetisínházi események kapcsán az új igazgató személye is az érdeklődés előterébe került. Németh Antal fiatalember, abból a nemzedékből, amelynek mellőzöttsége miatt napjainkig hangzik az immár közmondásossá vált panasz. A kultuszminiszter tehát a régóta vajdó nemzedékproblémát segítette egyszersmind előbbre, amikor egy harmincas férfi személyében újabb láncszemmel építette tovább a jövő „fiatal Magyarországot“. Főleg azonban a szakszerű előképzettségnek kívánt mintaszerű szabad teret juttatni. Ma, amikor minden gépcsavarnak megvan a maga szakmunkása, a Nemzeti Színház élén is szakemberre van szükség. Németh Antal pedig legfeljebb a nagyközönség szemében „homo novus“; a szakkörök évek óta figyelőmnél kísérhették a fővárosban és Szegeden kifejtett modern rendezői törekvéseit s ismerték úgy is, mint a „Szülészeti Lexikon“ szerkesztőjét és „Az ember tragédiája a színpadon“ c. színháztörténeti monográfia szerzőjét. Németh Antal rendezői, dramaturgi, színházvezetői pályára készült, szakirányú tanulmányokat folytatott itthon és külföldön, igazgatói szerződötése tehát a legobjektivebb és legkézenfekvőbb szempontok szerint történt. A többi: a fölkészültség és rátermettség igazolása most már igazán csak rajta áll. Németh Antal az izgalmas napokban adott nyilatkozatai egyikében a sajtótól egy félévi türelmi időt kért. A Nemzeti Színház minden igazgatójának eddig egy egész év járt ki, ezt a türelmi időt ő is joggal elvárhatja. Ez az esztendő lesz hivatva igazolni a személyéhez fűzött várakozást és modern színpadművészeti törekvéseit. Leghamarabb az új műsor, az új rendezések és az új tagok akklimatizációja tekintetében várunk feleletet. (És e helyütt nem mulaszthatjuk el hang-

súlyozni, hogy a Nemzeti Színháznak sajátos légköre van, világa konvencióktól mentesen is tradíciókban gyökerezik s az a nevében is kifejezett patinás szellemtől elválaszthatatlan!) Amint a színház munkarendje elkészült, még a közeljövőben meg kell indulnia egy új író- és színészgárda kitermelésének, valamint egy emelkedettebb ízlésű és önállóbb ítéletű színházi közönség kialakításának. Az idő egy év alatt sok mindent eligazít. A kritikai morál addig jóindulatú várakozásra kötelez.

II. A VÉLETLEN ÖSSZEJÁTSZÁSA következtében alkalmunk van a Nemzeti Színház új igazgatójával mint színésztörténeti íróval is megismerkedni.

1935 február 27-én múlt száz éve a Bánk bán első fővárosi előadásának. Budapest székesfőváros igen tetszetős kiállítású kiadvánnyal áldozott a magyar kultúra e nevezetes évfordulójának, megjelentetvén Németh Antal „Bánk bán száz éve a színpadon“ című monográfiáját, amelyhez Szendy Károly polgármester írt előszót. A könyv dióst, a nyár folyamán látott napvilágot.

Katona József — éppen úgy, mint Madách — nem érte meg műve színpadi előadását. És pedig elsősorban a cenzúra miatt, amely a műnek csak kinyomatását engedélyezte. Bánk bánt a magyar színpad számára úttörő színészetünk fedezte fel és ismertette meg a közönséggel. A drámát első ízben egy jeles vidéki színigazgató, Udvarhelyi Miklós vitte színre Kassán, 1833 február 15-én, három évvel a költő halála után. Az előadást valószínűleg az ekkoriban némileg szabadabb közhangulat tette lehetővé és talán az is, hogy a cenzúra tilalma időközben feledésbe merült. A köztudatba a tragédia ősbemutatójaként általában az Egressy Gábor által Kolozsvárott 1834 augusztus 30-án tartott Bánk bán-előadás rögződött bele. Pedig ez már a második bemutató. Melinda szerepét mindkét helyen a költő reménytelen szerelme alakította: a szép Déryné. A drámát Kolozsvárt is a kassai színtársulat, illetve annak egyik töredéke vitte színre. Ugyanennek a társulatnak Budára szakadt másik töredéke valószínűleg az első fővárosi Bánk bán-előadást a Várszínházban, 1835 február 27-én. A halott költőt persze senki sem ismerte. Egy előadáson egy előkelő néző azt kérdezte: „Ki fordította ezt a darabot?“

Forduló pontot jelent a mű történetében a Nemzeti Színház 1839 március 23-i első Bánk bán-előadása, amely azt egyszersmind örök ünnepi műsordarabjává avatta. A bemutató-előadás parádés szereposztásban, de csak közepes nézőtér előtt játszódott le. Az előadást Széchenyi is végignézte. Kedvezőtlen véleményéről aznapi naplóbejegyzése tanúskodik: „Ung. Theat, — Bankban. ¹— Unbegreiflich dass es die Regierung) erlaubt solchen Unsinn zu spielen. Schlechte, gefährliche Tendenz.“ Vörösmarty ismeretes bírálata is eléggé hűvös tartózkodással számol be az előadásról. Lassanként mégis állandó műsordarabbá lett e tragédia, amelyet megújuló ambícióval és változó sikerrel játszottak legkitűnőbb színészeink. A szabadságharc korában izzó nacionalizmusa hevített; a Bach-korszak idején betiltották; a kiegyezés előtti években csak meg-

nyírbálva s agyoncenzúrázva játszhatták: Petúr és Tiborc csaknem főlöleges alakokká váltak, pedig ők képviselik a mű két leghatásosabb szerepét. A kiegyezés után szövege a béklyóktól megszabadul, de előadásai csakhamar porossá, gépiessé válnak. Ezeket az előadásokat a Nemzeti Színház sokáig hivatalból kötelező szolgálatnak tekintette. Sablonokba merevült, színtelen előadások után közelgett Katona József halálának centenáriuma, az 1930. év. Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház akkori igazgatója erre a jubiláns alkalomra tervbevette a Bánk bán átdolgozását s a maga eredeti elgondolása szerinti felújítását. „Nem akarok elmenni a Nemzeti Színházról addig, amíg Katona Józsefnek nincs nálunk sikere“, mondta egy azóta érvényét veszített nyilatkozatában. A hivatalos irodalmi tényezők azonban oly élesen foglaltak állást az átdolgozás gondolatával szemben, hogy Hevesi kénytelen volt annak ötletét elvetni. A vitának politikai visszhangja is volt. Egy képviselő a tervet a parlamentben „merényletnek“ nevezte, a törvényhatóságok pedig átiratban tiltakoztak ellene. Ez a magyar irodalom és művészet történetében szinte páratlanul álló közéleti vihar meggyőzően tanúskodik arról, hogy a dráma egy évszázad alatt, zajos színházi sikerek nélkül, évenkénti két-három előadással is mélyen beleyökerezett a nemzeti köztudatba, s valóságos kegyeleti tárgyá kristályosodott. 1839—935-ig összesen 233 Bánk bán-előadás volt a Nemzetiben. Időközben 23 éven át szünetelt a tragédia előadása. Legtöbbször 1916-ban játszották: ii előadás. Az egyes szerepek alakítói közül Egressy Gábor, Lendvay Márton (II. Endre és Bánk bán), Laborfalvi Róza, Jászai Mari (Gertrudis), Lendvayné, Bulyovszkyné, Prielle Kornélia, Márkus Emma, Váradí Aranka, Tasnády Ilona (Melinda), Szacsvey Imre (Petúr), Szigligeti Ede (Myska bán), Újházi Ede, Hegedűs Gyula, Pethes Imre és sok más kiváló színészünk neve tűnik szemünkbe.

A vidéki Bánk bán-kultusznak is van néhány figyelemreméltó fejezete. Főleg a költő szülővárosában Kecskeméten és Kolozsváron élt a legújabb időkig eleven hagyományként a nagyszerű örökség. Szentgyörgyi Istvánnak, a nemrég elhunyt kolozsvári színésznek megrendítő Tiborc-alkítása a magyar színészettörténet legragyogóbb fejezetei közé tartozik.

A drámából opera és film is készült. Az opera szövegét Egressy Béni, zenéjét Erkel Ferenc írta. A film a háború előtt készült Kolozsvárt, de a háború után, a kommün idején Pesten elpusztult.

Idegennyelvű előadása három volt a tragédiának: két német és egy olasz. Amazok egyikét a bécsi Burgtheater pesti születésű tagja, Sonnenthal Adolf tartotta 1871-ben, másikat Reinhardt Miksa társulata mutatta be a Vígszínházban, 1911-ben, majd ugyanazon évben Berlinben is. Az olasznyelvű Bánk bán-előadást Gustavo Salvini olasz színész egyéni kezdeményezése valósította meg 1897-ben, Pesten és Kecskeméten. „A legmagyarabb dráma“ sikert egyik idegennyelvű előadáson sem aratott, Berlinben meg éppen éles támadásoknak volt kitéve, mert németellenes tendenciát láttak benne.

Ez röviden a Bánk bán száz-, illetve százkétéves színpadi pályájának története a szerző által összegyűjtött egykorú beszámolók alap-

ján. A monográfia egyes fejezetei a szükséges színészettörténeti korrajzot is fölvázolják. A könyv értékét jelentősen emeli a szépszámú illusztráció, továbbá a szöveg francia-, olasz- és németnyelvű kivonata.

III. A NYÁRI SZÜNET sohasem szakította meg teljesen a színházi élet vérkeringését. Amint a kőszínházak becsuktak, kaput nyitottak a deszkaszínházak és az évközben ritkábban szóhozjutó színészcsoporthoz sorra bemutatták vagy felújították a vakációs hangulatú, jellegzetes „nyári darabokat“. A nézőtér az érthető okokból helyben nyaraló, kisigényű, de éppen azért „nagyérdemű“ publikumból telt ki. A nyári színjátszás, ebben a kedves, primitív formájában, valahogy szervesen egészítette ki az uborkaszezon fogalmát.

Ma egészen más a helyzet. Az utóbbi években a nyári hónapok színházi szerepe erősen megnövekedett. Az idei nyár meg — a színelőadások száma, a műfajok változatossága, az ötletek merészsége, főleg pedig a reklám méretei tekintetében — valósággal kisebbségi győzelmet aratott az elmúlt szezonnak mind a kilenc hónapja fölött.

Ez a szokatlanul élénk pezsgés a nyári színházakban is éreztette kedvező hatását, de távolról sem eredt onnan. Új nyári színházakból sem eredhetett, mert hiszen ilyenek ma már nem épülnek. Ki épít ma a telkére filagóriát, amelyben megül a penész és megrekken a meleg? Hova lettek az üveges verandák s a nyári táncstermek? Kinek jut eszébe fürdőbödét borítani a kertje alján húzódó patak fölé? Szánalmas, furcsa anakronizmusok ezek! Helyettük napos terraszt, levegős táncparkettet, homokos strandot és szellős weekend-skatulyákat építünk, a múltból ittfelejtett huzatos, poros, kiszellőztethetetlen zárt helyiségektől pedig borzadva menekülünk. Rajongunk a napért és a friss levegőért s még a mozitól is elvárjuk, hogy ha már nem kert-mozi, nem park-mozi, nem tó-mozi, hát legalább nyitott-tetős mozi legyen! Ebbe az egyenes fejlődési vonalba esik bele az a közelebről nehezen meghatározható divatcikk is, amelyet „szabadtéri előadás“ néven ismerünk.

A modern szabadtéri játékok megindítója tudvalevőleg Salzburg, amelyet Reinhardt rendezői bravúrjai tettek másfél évtized alatt az európai idegenforgalom egyik legjelentősebb központjává. Ezenkívül még csak a nagymúltú oberammergaui passiójátékról és a szabadtéri játékok ősi földjén, Itáliában, a régi amfiteátrumokban néhány év óta felújított előadásokról volt tudomásunk. Ez a néhány elszigetelt jelenség az utóbbi évek folyamán járványként kezdett terjedni, az idén meg jóformán az egész világot hatalmába kerítette. Az újságok valósággal ontják a szabadtéri előadásokról szóló híreket, részletes beszámolást annál kevesebbet találunk, jeléül annak, hogy szenzációjuk csak a hírszolgálatig terjed. Divat lett a szabadtéri játék, mint a futball, a strand és a zenerajongás. Külföld és belföld között alig van különbség, mindenütt szinte azonos jelenségeket regisztrálhatunk.

A legtöbb szabadtéri játék híre Olaszországból jön. Abbáziában, Bresciában, Livornóban, Piacenzában, Veronában és egyébütt

épolly buzgón tartják a szabad ég alatti előadásokat, mint Velencében és Rómában. Hasonló hírek érkeztek Németországból, Ausztriából, Csehszlovákiából, legutóbb Franciaországból, Hollandiából, sőt Amerikából is. Névtelen falvak és milliós nagyvárosok versenyezve hódolnak az új divatnak, többnyire operaelőadásokkal (Puccini, Bellini, Mascagni, Wagner, Lehár), de olvastunk shakespearei és egyéb drámaelőadásokról is. Az olaszországi szabadtéri operaelőadások rendezése talán nem is divat, hanem természetes megoldás. Hiszen itt felhőtlen kék ég alatt közvetlen, élő környezetből szárnyalnak magasba a nagy zeneköltők áriái. Térprobléma nincs. Rómában a Colosseum, Veronában s több más helyen a régi Aréna kiséreit szolgáltatja a keretet. Hasonló alkalmas terepül kínálkozott Velence zárt Szent Márk-tere. Ugyanez a helyzet Salzburgban, ahol még hozzá a város a Festspiele céljaira a rendezés érdekeinek megfelelő nagyszabású átépítéseket is végeztetett. (Mint olvassuk, ugyanezt a rendezői mindenhatóságot Reinhardt legközelebb egy newyorki kaszárnya szabadszínpaddá átépített udvarán kívánja érvényesíteni.) A szabadtéri játékok eredeti otthonában tehát az előadások hagyományos keretben, az alkalmas új otthonokban pedig megfelelő vagy ilyenéné átalakított tereken folynak.

Nálunk mi a helyzet?

A hazai szabadtéri játékok közül a szegedi előadások jutottak legmagasabb fejlődésre. A szegedi Dóm-környék térhatása a velenceire emlékeztet; impulzust és műfajt a játékok Salzburgtól kölcsönöztek; itt tehát a szabadtéri játékok keretei és mintái szerencsésen találkoznak. „Az ember tragédiája“ rengeteg színváltozásával és tartalmi súlyával, nehezebb feladatokat ró ugyan a rendezésre, de az évről-évre megújuló törekvések előbb-utóbb tökéletes gyümölcsöt érlelhetnek. Ez év augusztusában a Tragédián kívül, amelyet ismét Bánffy Miklós gróf rendezett, két operát is előadtak: a „Parasztbecsület“ és „A cremonai hegedűst“, továbbá egy fiatalon elhunyt modern olasz író, Ercole Luigi Morselli, antik tárgyú drámáját, a „Glaukoszt“. A Parasztbecsület diplomáciai előkészítés után, a magyar-olasz kultúrkapcsolat jegyében került műsorra. Előadását látogatásával Magyarország kormányzója is kitüntette. A világhírű szerző, Pietro Mascagni személyes közreműködése s a milánói Scala néhány kiváló művészenek részvétele páratlan vonzerőt kölcsönzött a nagyszerű előadásoknak. Ugyancsak az olasz-magyar szellemi kapcsolatot juttatta érvényre a Glaukos-előadás is, melynek legfőbb nevezetessége az volt, hogy az újszegedi versenyuszodában került színre. A dráma szereplői között tritonok, nimfák és félistenek szerepelnek, s maga a tárgy is sok tekintetben víziszínpadra utalja. Ezt a kétségtelenül újszerű megoldást a rendezés igen hatásos módon valósította meg.

Szegeden kívül az ország más vidékein folytak szabadtéri játékok. Budaörs ötvenedik Passió-előadását ünnepelte, Máriabesnyőn a középkori misztériumok stílusában rendeztek ünnepi játékokat. Baján az „Üzen a Bácska“ c. színművet, Cegléden a „János vitézt“ mutatták be szabad színen. Rákospalotán egy iskola udvarán, Újpesten egy sportpályán állítottak fel színpadot stb.

A versenyből Budapest sem maradhatott ki. A fővárosban két helyen tartottak szabadtéri előadásokat: a margitszigeti Pólópályán és az Állatkertben. Azokat a Budapesti Hangverseny Zenekar, ezeket a Budapesti Szimfonikus Zenekar rendezte. Szó volt a Tabán területén fölállítandó színpadról is, de ezt a tervet a főváros elutasította s szükség esetén legfeljebb a Városmajorban jelölt volna ki harmadik teret.

Ilyen nagy szükséglet azonban nem merült fel. És ennek részben az egyik legfontosabb tényező, az időjárás is oka. Még az a kevés eső is, ami az idei aszályt enyhítette, délután vagy estefelé jelentkezt s szinte percnyi pontossággal akadályozta meg a szabadtéri előadásokat. Így járt pl. a négy nap alatt kétszer is műsorra tűzött állatkerti „Víg özvegy”-előadás. Máskor a javában folyó előadások közben tört ki a zivatar, az egyik vidéki szabadtéri előadáson az egész színpadot rombadöntötte, Becsben egy díszletező munkást a heves szél lesodort az állványról, úgyhogy súlyos sérüléseket szenvedett. Hja, nem vagyunk Itáliában! A szabadtéri díszletezés nagyon is kockázatos vállalkozás lévén, a szcenikai felkészülést szabadtéri játékainknál általában minimumra szokás csökkenteni. Ez nem volna baj, hiszen a zárt illúziószínpad díszletei amúgy is komikusan hatnak a végtelenbe táguló szabad téren, mondom, nem volna baj, ha a rendezés a szabad tér hatalmas perspektíváit próbálná kiaknázni. De erre még kísérletet is alig láttunk. Ám a szabad téren nemcsak a díszlet törpül el, hanem a terepen ágáló színész is, főleg pedig a hang. Zenés daraboknál, operettnél és operánál ez a baj kevésbé jelentkezik (ezért játszanak Olaszországban csaknem mind operát), de a prózai daraboknál (márpedig nálunk gyakran ilyeneket adták elő), ahol a zárt színházban egyetlen szónak is robbanó sikere lehet, a szabadtéri színpadon sokszor a legfontosabb valőrök semmisülnek meg.

A szabadtéri játékok többnyire dilettáns rendezősége alig képes észrevenni, hogy a meglévő drámairodalomnak csak elenyésző töredéke alkalmas szabadtéri játéokra. Kivételt alkotnak általában a tér- és tömeghatásokkal eleve számoló Passiók és misztériumjátékok. Legújabban divatba jött nagyhírű drámáknak a cselekmény színhelyén való előadása. Így játszották nyáron Velencében, szabad színpadon „A velencei kalmár-t és Rómában, a Forum Romanumon a „Julius Caesar“-t. Hasonló gondolat, a műnek költője szülőhelyéhez rögzített előadása, (Bánk bán előadása a kecskeméti városháza előtt) a közelmúltban nálunk is fölmerült. Szerencsére nem lett belőle semmi. Ezek az ötletek alig egyebek, mint elhibázott Kolumbusz-tojások, olcsó hatásra vadászó rendezői szellemeskedések. Az egyik margitszigeti előadáson „vidám zenés rádiójátékkal” kedveskedett a rendezőség. Az előadás egy studióbeli hangjáték leadásával kívánta megismertetni a közönséget. A színészek kosztüm nélkül, kezükben tartott szöveggönyvből mondták be szerepüket a mikrofonba. A leadás — a darab jelentéktelensége ellenére is — érdekes lett volna, ha éppen atehér-ábrázolására való tekintettel zárt teremben történik, így inkább a szabadtéri előadásokat tipikusan jellemző mulatságos zavaró epizódokat élveztük benne: a színpal a szereplőkre dőlt, a

függöny a csattanó befejezés kritikus pillanatában elakadt; a leglíraibb részleteket kívülről a 26-os autóbusz dudája, a „nézőtérrel” pedig, amely tudvalevőleg zöldvendéglő, az evőeszközök csörömpölése modulálta.

„Kész műkedvelő előadás!” — hallottuk néhány szabadtéri játékon. Tiltakozunk ellene. A műkedvelő előadások önművelési hajlamból fakadnak, önzetlen, többnyire kulturális vagy jótékonyági célt szolgálnak s így a nemzetnevelés szempontjából eléggé nem méltányolható jelentőségük van. A műkedvelői előadások nézőközönségét és szereplőit szoros rokoni és érzelmi szálak fűzik össze, itt tehát az esetlegességek és gyámoltalanságukban kedves botlások a közös szorongás és együttérzés harmóniájában maguktól feloldódnak. Nem így a dilettantizmusba süllyedő szabadtéri előadásokon, ahol a hivatásos színészekről a pénzéért zavartalan szórakoztatást vár a közönség. A zavartalanságot azonban hovatovább lehetetlenné teszik egyes szabadtéri előadások üzleti szempontjai. Az üzleti érdek különös nyerseséggel ütközik ki azokon az előadásokon, amelyek egy-egy nyári vendéglő terepén tartatnak vagy amelyekben alkalmilag helyezkedik el a vendéglői ipar. Sajnos, a budapesti szabadtéri előadások szinterein ezzel a visszás állapottal találkozunk. Színház és vacsora egy kalap alatt, eddig sem volt ismeretlen fogalom a pesti polgár előtt — az orfeumokban és kabarékban. De a fővárosi szabadtéri színpadokon Beethoven-szimfóniákat és klasszikus operákat adnak elő tányérszörgezés és pohárkoccintás közben. Az ilyen gasztronómiai-esztétikai összeállítás pedig csak borzadályt vált ki azokban, akikben a művészet áhítatos tisztelete él. Mert vagy rácpontyot fogyasztok két deci kadarkával, vagy a Traviatát hallgatom Németh Máriával, de a kettőt semmi esetre se hozom közös nevezőre, mert az olyan természetű élvezethalmozás, amelyet egy európaibb ízlés íratlan törvényei tiltanak. E törvényekre pedig műélvező ösztönünk és jóízlésünk egyaránt kötelez. Veszedelmes kacérkodásnak tartjuk az orfeumok és kabarék házirendjét a komoly színházi világba inaugurrálni. E szellem térhódítása könnyen odavezet, hogy a közönség elveszti az illúzióját, a színház pedig elveszti a közönségét. A szabadtéri játékok ügye tehát föltétlenül rendezést kíván.

IV. BUDAPEST nyári színházi életében kivételesen szép helyet foglal el a Gyöngyösbokréta szentistvánheti szereplése. A Gyöngyösbokréta az idén, a londoni nemzetközi népi táncbemutaton is elismerést aratott, előadásait tehát fokozott érdeklődés kísérte.

Az idei Bokrétában képviselt községek négy egymást váltó csoportban két-három előadáson szerepeltek. Felvonulásuk gyönyörű ünnepi öltözetükben: festői látvány volt; elfogulatlan délceg kiállásuk: élő karakterológia; bemutatkozásuk egy-egy felkészítő, játék, tánc, ének, aratóünnep, lakodalmi menet stb. keretében: maradandó élmény. A bemutató előadás jelenetei közül a galamboki csoport cséptánca, a cigándi legények keménycsárdása, a derecskeiek verbunkos tánca mellett külön meglepetés a rimóci csoport „csalogató”-ja; mint pantomim az Opera hasonló jellegű előadásainak is

méltó műsorszámra lehetne. De a többi csoport is mind egy-egy külön szint és egyéni értéket vitt a Bokrétába. Kívánjuk, hogy a Gyöngyösbokréta élénk, üde virágai örökre meghonosodjanak a fővárosi ünnepi játékok talaján. Ehhez persze az egyébként gondos és stílusos rendezés további fejlesztésére lesz szükség, hogy az előadásokat a monotóniának még az árnyéka is elkerülje. Kívánatosnak látszik továbbá a nem kimondottan nótaszövegek (regölés, felköszöntés stb.) lerövidítése; a Gyöngyösbokréta elsősorban idegenforgalmi propagandát szolgál, az idegenek a szöveget úgysem értik; akik pedig megértenék, azok elől a Városi Színház hádeszi mélysége a hangot már a terem közepénél teljesen elnyeli. Legjobb volna persze alkalmasabb előadóhelyiséget találni.

Figyelemreméltó esemény, hogy a Gyöngyösbokréta-mozgalmat, mint amely hivatva van a magyar népies előadóművészet különleges sajátosságait, jellegzetes vonásait és hagyományait eredetiségükben megőrizni, továbbá bel- és külföldön egyaránt ismertté tenni: a nyár folyamán maga a kormányzat vette védelmébe. A gyöngyösbokrétákat egyesítő „Magyar Bokréta Szövetség“ a kultuszminisztérium irányítása és felügyelete alá helyezve gondoskodik a jövőben arról, hogy a mozgalom minden üzleti szempont kizárásával, tisztán a magyar kultúra szolgálatának jegyében viruljon tovább. A Szövetség tagjai között a Magyar Néprajzi Társulat is képviselve van s ezzel a szakszerűség kérdése is biztosítást nyert.

V. A MOZICLET frontjáról is van némi följegyznivalónk.

„A mozgófényképek előadásában a magyar nyelv érvényesülésének biztosításáról“ szóló 1935: XIV. t.-c. nyáron megjelent végrehajtási rendelete úgy intézkedik, hogy a jövőben a moziengedélyesek kötelesek teljes műsoruk bizonyos hányadát Magyarországon készült, 1200 méternél hosszabb magyar játékfilmekkel betölteni. Az a bizonyos hányad a teljes műsornak egyelőre 10, illetve 15 százaléka. Egyidejűleg sor kerül egyes külföldi filmek magyarnyelvi szinkronizálására is, mivel a rendelet értelmében a szinkronizált filmek részben beleszámíthatók az előírt százalékba.

A külföldi filmek szinkronizálásának híre — mint emlékezetes — a szakmában némi nyugtalanságot keltett. Rögtön fölmerültek a magyar nyelvre való utólagos áttétel üzleti, technikai és művészi problémái. A vitából általában az a felfogás szűrődött le, hogy a szinkronizálási tervek megvalósíthatók. Tom Mixet és társait magyar beszédre fogni valamivel többre kerül ugyan, mint a magyar fordítást egyszerűen filmre vetíteni, de számítanak arra, hogy a magyar filmek iránti érdeklődésnek különösen a vidéken várható fokozódása könnyen kiküszöböli a különbözetet. A technikai tökéletesítésre a kísérletek évek óta folynak. Döntő szerep jut majd a fordítónak, akinek az idegen nyelvi kifejezés mimikái képét is pontosan követnie kell. Művészi szempontból komoly ellenvetés nem merülhet föl, mivel ú. n. „nagy filmet“ nem szinkronizálnak, hanem csak középszerű átlagot. A rendelet szerint az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság a jövőben a magyar nyelv helyességére is kiterjeszti figyelmét. Leg-

főbb ideje! Nem ártana akár egész eddigi filmtermésünket újrabírálatni ebből a szempontból. Könnyen kiderülne, hogy szinte kivétel nélkül „szinkronizálásra“ szorulnak.

De vajjon mikor fog sor kerülni az úgynevezett „magyar filmek“ szellemének a szinkronizálására? A nyár folyamán közönségünknek módjában volt — akár szabadtéri előadáson is — felújításban látni az utóbbi évek magyar filmjeit. Láthatta s meggyőződhetett róla, hogy ezeket az iparcikkeket a magyar szellem egyeden sejtje sem vallja magáénak.

Egyidejűleg fölújították a „Krisztina királynő“, „VIII. Henrik“, „Hindu lándzsás“, „Viva Villa“, „A nyomorultak“, „A csata“, „Az ordonánc“, „Severin kapitány“ című filmeket stb., a svéd, angol, francia és német szellem egy-egy megdöbbenően mély villanását, filmeket, amelyekből nemzeti arc, nemzeti lélek bontakozott ki, nem pedig a producernek és rendezőjének mindenben üzleti lehetőséget fürkésző tekintete.

— De hiszen nekünk is vannak „magyaros“ filmjeink! — mondhatja valaki. Inkább ne volnának! Emlékszünk még a „Vasárnap délután“ szégyenletes „magyar“ figuráira... De ha elfelejtettük (s felejtjük is el!), itt vannak az „irodalmi forrásból merített“ új magyar filmek, „A vén gazember“, „Ida regénye“ és „A dolovai nábob lányá“-ból átírt „Rákóczi induló“: Mikszáth, Gárdonyi és Herczeg egykori meséi. Tipikus példák együtt és egyenként. Borgózós duhajkodás, revü-grófnők kánkánja, veszett tánc az asztal tetején — az ezerhúrú magyar lélek szimfóniája helyett vásári hacacáré. S amikor a frivol és ízetlen anakronizmusok végén a hős, aki persze gróf, jól megérdemelten tönkremegy: jön a „made in Hungary“: az olcsó komédia egyszeriben irredenta drámává változik és merészel Trianonnal és Magyar Hiszekeggyel zárulni...

A magyar filmek e hibrid jeleneteit rendszerint a hazai táj, népelet és a fővárosi panoráma pillanatfelvételei tarkítják. Feledhetetlen oázisok a néző számára. De csak délibábok, nem talaja, hanem pusztá díszletei az örökletes „gróf-cigány-paprika“-komplexumnak.

Miután tény, hogy a magyar filmeknek eddig is csak a nyelve volt magyar, de szelleme nem — jogosan föl lehet tenni, hogy a jól sikerült szinkronizált filmek csupán abban fognak különbözni az eredetileg is magyarul beszélő filmtől, hogy ízlésesebb rendezésük és értelmesebb meséjük lesz.

Azokkal a kérdésekkel, amelyeket e följegyzések futólag érintenek, a Magyar Szemle munkatársai a közelmúltban részletesen is foglalkoztak. Fejtegetéseiket az idő tökéletesen igazolta. Annál szomorúbb, hogy a gyakorlat — bár kiaknázza — milyen késedelmesen aknázza ki őket!

BISZTRAY GYULA

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— Az abesszin-kérdés, a Népszövetségi Tanács állásfoglalása, a párizsi hármaskonferencia csődje — A dunai paktumterv, francia takarékoskodás, a Komintern új politikája —

AMINT AZT AZ ÉV ELEJÉN JELEZTEM, 1935 a „diplomáciai tevékenység“ esztendejének ígérkezett — ellentétben 1934-gyel, amely a gyilkosságok éve volt. Eddig nem is csalódtam jóslatomban: az év mostanáig valóban a két- és háromoldalú megbeszélések jegyében folyt le. A napokban azonban, mintha nagy robajjal becsapták volna a kaput: a párizsi háromhatalmi megbeszélés felrobbant és egyáltalában nincs kizárva, hogy ezzel újabb fázis vette kezdetét az év, esetleg Európa történetében.

Az olasz-abesszin konfliktus kicлесedése következtében, május óta érezhető európai feszültség ezzel nyilván eljutott a háborút megelőző utolsó stádiumhoz. Azoknak a diplomáciai kísérleteknek az ideje, amelyekkel elsősorban Nagy-Britannia és őt követve — nolens-volens — Franciaország igyekezett ú. n. békés megoldást, kompromisszumot találni, véget ért. Az első kísérlet arra, hogy az ellentéteket csökkentsék és lehetőleg a Népszövetségen belül olyan megoldást találjanak, amely Olaszországot kielégíthesse, anélkül, hogy a népszövetségi Egyezségokmányt és azokat az alapelveket, amelyekben a genfi intézmény felépül, komolyan halálos csapás érje, a Népszövetség Tanácsának július 31-re történt összehívása volt. Ennek folytatása lett azután a párizsi olasz-angol-francia tárgyalás, amelytől sikert nyilván senki sem remélt, de amelyről mégis kevesen hitték volna, hogy alig kétnapi ülésezés után ilyen, a diplomáciában inkább szokatlan módon nyerjen befejezést.

A Tanács májusi ülésén tudvalevőleg határozatot hozott, hogy amennyiben az 1928-ban kötött olasz-abesszin békéltető- és döntőbíráskodási egyezmény értelmében kiküldött olasz-abesszin békéltető bizottság július 25-ig nem tudott dönteni, illetve nem tudott megegyezni az ötödik semleges békéltető személyében, a Tanács ismét összeül és megteszi az adott helyzetben a szükséges lépéseket. Népszövetségi körökben, de Párizsban és Londonban is az volt a vélemény, hogy a tanácsi határozat imperatív intézkedései alapján a Tanács összehívását július 25-e után nem lehet elkerülni. Londonban azonban továbbmentek: a brit kormány tulajdonképpen azt óhajtotta, hogy a Tanácsülés foglalkozzék az egész olasz-abesszin konfliktussal, minthogy az Egyezségokmány 10. cikke értelmében a Tanács kötelessége támadás vagy támadás veszélye esetén arról dönteni, hogyan tesz eleget fennálló kötelezettségeinek. Mussolini kormánya hajlandó volt — bár jelezte, hogy ezt is feleslegesnek tartja — abba belemenni, hogy a Tanács egyáltalában összeüljön az ual-uali incidens elintézésére kiküldött békéltető bizottság kiegészítése tárgyában. Leghatározottabban visszaütöztette azonban azt, hogy a Tanács általában foglalkozzék, vagy foglalkozhassék az egész konfliktussal, mely szerinte kizárólag Olaszország és Abesszinia ügye s nem tartozik a Népszövetség elé. Arra az esetre, ha a Tanács napirendjére a viszály megvitatását kitűznék, Olaszország máris

nem venne részt az ülészakon s további határozatait fenntartaná magának. Minthogy a párizsi kormány határozottan e mellé a jogilag is abszolút legitim olasz álláspont mellé állott, Angliának nem maradt más hátra, mint hogy engedjen és elfogadja a szűkre határolt napirendet.

A Tanács tagjainak az állásfoglalása a következőkben fejezhető ki: Olaszország a konfliktus kezdetétől kezdve azt vallotta, hogy szerinte a Népszövetségnek nincs és nem lehet köze ahhoz, hogy ő a civilizáció legalacsonyabb fokán álló hatalom által állandóan fenyegetett kolóniáit hogyan tudja megvédeni, amidőn ez utóbbi nyilvánvalóan sohasem teljesítette vállalt szerződéses kötelezettségeit. Olaszország tehát az abszolút negatív álláspontjára helyezkedik, úgy a Népszövetség, mint általában harmadik hatalmak beavatkozásával szemben: ügyét maga intézi el, ahogy azt legjobbnak találja. Nagy-Britannia állásfoglalása két különböző Összetevőből alakul ki. Az egyik tisztán elvi és csak az elv érvényesítésében gyakorlati politikai. Teljesen legitimnek tartja Olaszországnak expanziós törekvését, hogy túltengő lakosságát elhelyezze és civilizatórius képességét érvényesítse. Arra az olasz évrre azonban, hogy Itália csupán ugyanazt csinálja, amit Anglia és Franciaország évszázadokon át nagy brutalitással végrehajtott: azaz civilizálatlan területek erőszakos kolonizálását, a britek válasza az, hogy ami lehetséges volt még száz vagy akár harminc évvel ezelőtt, az ma, új nemzetközi jogi és nemzetközi helyzetben már nem lehetséges; minden politikának pedig az adott helyzethez kell alkalmazkodnia. Ma a Népszövetség létező valóság, Olaszország is, de Abesszinia is tagja, a fennálló szerződéseket tehát honorálnia kell. Másrészt nem lehet a nagyhatalmaknak, amelyek egyben a Népszövetség tagjai, egy afrikai tagállammal szemben olyan politikát folytatniok, amelyet pl. Európában, más állam részéről, maguk sem helyeselnének, illetve amellyel szembe kellene fordulniok, ha hasonló eljárással találkoznának Európában. Nagy-Britannia ellenállásának másik indoka, amely a brit birodalom vitális érdekeinek védelméből táplálkozik és amelynek jelentőségét az angolok nem is titkolják, a Szudánnak és India útjának veszélyeztetése. Az angolok szerint még ha az olaszok garanciákat adnának is az Észak-Ethiopiában fekvő Tsana-tó és a Kék-Nílus vizeinek szabad felhasználására, a Szudán és Felső-Egyiptom vízellátásának biztosítása olyan elsőrendű angol érdek, amely nem engedi meg, hogy más nagyhatalom ezeknek a fontos pontoknak a közelébe jusson, illetve azok felett ellenőrzést gyakorolhasson. Szerintük hasonlóképp nem lehet közömbös Nagy-Britannia számára az sem, ha a Földközi-tengeren és a Vörös-tengeren átvezető angol-indiai út mentén, éppen annak egyik legfontosabb pontján, ahol a Vörös-tenger az Indiai-óceánba torkollik, egy nagyhatalom és pedig egy középtengeri nagyhatalom, egymillió négyzetkilométer hinterlanddal állana őrt. Nehéz megítélni, mennyiben van konkrét politikai értéke a talán kissé túlérzékeny angolok ez érvelésének és állásfoglalásának. Mindenesetre józanul alig hihető, hogy ezekről a kérdésekről Nagy-Britannia és Olaszország ne tudjanak megegyezni, és hogy Olaszország birtokbalépése, illetőleg Abesszinia területe hétnyolcad részének elfoglalása valóban komoly veszedelmet jelenthessen az északafrikai brit birtokok számára. Kétségtelen azonban, hogy a Fasoda-eset, amely 1898-ban majdnem francia-angol háborúra vezetett és csak Franciaország igen megalázó visszavonulása árán talált békés elintézésre, azt bizonyítja, hogy Nagy-Britannia sehol annyira nem érzékeny a birodalom bizonyos részeit veszélyeztető pontok védelmében, mint ott, ahol Egyiptomról és Indiáról van szó.

A két nagyhatalom között nem könnyű és nem irigylendő Franciaország helyzete és állásfoglalása. Lavalnak sikerült némi — fűzzük hozzá,

nem túlságosan nagy — áldozatok árán a közel x6 éves francia-olasz viszályt kiküszöbölni és olyan koloniális, továbbá általános politikai megegyezést kötni, amely a két országot majdnem szövetségben egyesítette. Ez Franciaország számára mindenesetre azzal a nagy előnnyel járt, hogy európai politikájában szinte fenntartás nélkül támaszkodhatott Olaszország politikai és katonai erejére. Nyilvánvaló, hogy ez Németországgal szembeni politikájában felbecsülhetetlen értékkel bír számára. Ezzel szemben Laval a római megegyezés alkalmából — ez ma már kétségtelennek látszik — Mussolinit biztosította arról, hogy abessziniai igényeit teljes mértékben támogatni fogja. Azt azonban már nem lehet megállapítani, hogy Mussolini hogyan körvonalazta Olaszország abessziniai igényeit. Birt-e Laval már akkor tudomással arról, hogy Olaszország protektorátusszerű teljes politikai és gazdasági birtoklásra törekszik? Franciaország azonban, éppúgy mint Anglia, politikáját teljesen a Népszövetségre alapította. Németország ellen állandóan a Népszövetség elveinek és az Egyezségokmány rendelkezéseinek értelmében lépett fel. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy az angol érv: a Népszövetség alapelvei és szabályai szerint meg kell védeni minden tagállamot — ha még oly fekete vagy civilizálatlan is — a támadás veszélyétől, erősen hat Párizsban. Hiszen tudatában vannak ott annak, hogy ha ezt nem teszik meg a nagyhatalmak, akkor nem kívánhatják, hogy más helyen, más irányban — értsd Ausztriát — ugyanezeknek az elveknek mégis érvényt szerezzenek. Azonban nemcsak elvi, hanem gyakorlatpolitikai szempontból Franciaország politikájának másik alap-tétele immár 31 esztendeje a Nagy-Britanniával folytatott állandó szoros együttműködés volt. S ez az elv értékesnek is bizonyult. A francia köztársaság számára tehát a legsúlyosabb dilemmát jelentené, ha szakítania kellene Londenal avagy Rómával, ha döntenie kellene arról, melyiket válassza a kettő közül, ha tehát az olasz-abesszin konfliktus nyíltan és letagadhatatlanul olasz-brit konfliktussá fajulna.

Közvetítő művészetének és politikai zsenialitásának egész latbavetésével igyekezett tehát a francia miniszterelnök Genfben a két élesen megütköző álláspont között a „becsületes alkusz“ szerepét játszani és olyan döntést elérni, amely a viszály nyílt kitörését legalább is elhalasztja. És amikor „a viszály kitörésének elhalasztásáról“ volt szó, ha a sajtó örömmel üdvözölte végül a genfi határozatot, amely szeptember 4-ig „időnyerést“ engedett, akkor nem az olasz-abesszin háború elhalasztásának örültek, amelyről mindenki tudta, hogy szeptember előtt úgysem fog kitörni, hanem némi reményt fűztek ahhoz, hogy a közbeeső időt fel lehet használni egy fenyegető olasz-brit viszály elhárítására. A Tanácsülés négy napig húzódott, de ezalatt a Tanács csakis kétszer ült össze, egészen rövid időre. Az első ülésen a szembenálló felek és a nagyhatalmak deklarációinak meghallgatása után semmiféle határozatot hozni nem tudtak, a második ülésen pedig már csak a két kész határozat tudomásulvételéről volt szó. Az eredmény legpártatlanabban is Mussolini kilencvenszázalékos győzelmét jelenti. Először is a Tanács csak az ualual incidens rendezésére kiküldött békéltető bizottság életrekeltésére nézve hozott határozott döntést. Másodszor kimondotta, hogy a bizottságnak csupán az incidens körülményeivel szabad foglalkoznia, de más kérdéseket, mint például határkérdéseket, — tehát azt, vajjon Ualual olasz vagy abesszin területen fekszik-e — Olaszország álláspontjához képest, nem szabad konszideráció tárgyává tennie. Ehhez képest megállapodtak abban, hogy a bizottság összeül újból és megválasztja semleges elnökét, akinek személyében is megegyezés történt a kulisszák mögött. Mivel kétségtelen, hogy Ualualnál a támadás abesszin részről történt, biztosnak tartják, hogy a bizottság Olaszországnak fog

igazat adni. Maga az ualual incidens és elintézése azonban csak másodrendű kérdés és tulajdonképpen csak formáság; olasz részről csak annak a bizonyítására alkalmas, hogy Abesszinia nem tartja be a szerződéseket és állandóan veszélyezteti Olaszország gyarmatainak nyugalalmát. Azt is keresztülvitte azonban Mussolini ellenállása, hogy a konfliktusról magáról szó sem esett a Tanácsban, csak utalás történt arra, hogy ha szeptember 4-ig, a Tanács rendes őszi ülészakájának összeállításáig, a viszály nem intéződött el, akkor a Tanács, fennálló kötelezettségeihez híven, meg fogja vitatni a helyzetet és dönteni fog további lépéseiről. Ezt a második határozatot Olaszország hozzájárulása nélkül hozták meg. A fasiszta kormány elvi tiltakozásának jelül képviselője ugyanis tartózkodott a szavazástól, ezzel nem akadályozta meg ugyan a határozat egyhangú életbelépését, de jelezte, hogy Olaszország nem vett részt ennek a határozatnak a meghozatalában, tehát nyilván nem fog részt venni a vitában sem, ha annak idején sor kerül rá. A Tanács e két határozatának meghozatalával egyidejűleg hivatalos közlemény jelent meg, mely szerint Nagy-Britanniának, Franciaországnak és Olaszországnak, mint az Abessziniára vonatkozó 1906-ban kötött háromhatalmi szerződés aláíróinak, képviselői legközelebb összeülnek annak megvizsgálására, hogy ezt a szerződést miképpen lehet és kell az adott helyzethez alkalmazni. Mussolini itt is győzött annyiban, hogy a tanácsi határozatban erre a hármass megbeszélésre semmiféle célzás nem történt, mert szerinte a Tanácsnak és a Népszövetségnek semmi köze az 1906-os szerződést aláíró hatalmak megbeszéléseihez. Csupán Eden, Nagy-Britannia képviselője közölte a Tanáccsal, hogy köteletségének fogja tartani azt, hogy e tanácskozások lefolyásáról és eredményéről a Tanácsot szeptember 4-1 ülésén informálja, hogy a Tanácsnak alkalma legyen kötelezettségeinek megfelelő határozatot hoznia. Jellemző volt, hogy a kishatalmak részéről Dánia képviselője köszönetét fejezte ki Eden-nek és támogatásáról biztosította a béke fenntartására irányuló törekvéseit. Sikere még a Dúcénak az is, hogy a Tanács nem foglalkozván az üggyel, nem hozott semilyen, Olaszország katonai előkészületeit akadályozó határozatot sem. Itália tehát szeptember elejéig teljesen befejezheti hadjárata előkészítését.

Bár Abesszinia császára most már hajlandónak mutatkozik koncessziókat is tenni Olaszországnak és azt az ajánlatot, amit annak idején Eden még júniusban tett Mussolininak s amit az olasz kormányfő kereken visszautasított, most már magáévá tenné, már a párizsi konferencia összeállése előtt is alig egy százalék valószínűsége volt annak, hogy az olasz-abesszin fegyveres konfliktust el lehessen hárítani. Olaszország, mint jeleztük, teljes politikai protektorátust követel Ethiópia felett Anglia szerződéses jogainak biztosítása mellett. Nagy-Britannia viszont hajlandó messzemenő gazdasági penetrációt, az olaszok letelepülését koncedálni és garantálni, de a nélkül, hogy olyan politikai ellenőrzési jogokat is hajlandó legyen engedélyezni, melyek egyedül biztosíthatnák az olasz kolonizáció békéjét, biztonságát és fejlődését.

Ilyen körülmények között ült össze Laval—Eden—Aloisi hármass konferenciája, hogy az 1906-ban kötött olasz-francia-angol szerződés megfelelő alkalmazásáról tanácskozzanak. A konferencia gyors összeomlása után a sajtóban elterjedt hírek szerint a két nyugati nagyhatalom Olaszországnak messzemenő gazdasági expanziót lett volna hajlandó koncedálni és úgy kolóniáinak biztonságát, mint a letelepülő olaszokét garantálni. Bármily sokat jelentett volna ez békés úton, tehát a háború kockázata és áldozatai nélkül Olaszország számára, mégis némileg érthető, hogy a Duce a két másik nagyhatalom gyámsága alá helyezett és még erősen körülhatárolt ter-

jeszkedést ebben a formában nem fogadhatta el, mint teljes kielégítést. Lehet, hogy a következmény az lett volna, hogy rövidesen megfosztották volna Abessziniát népszövetségi tagságától és ezzel megnyitották volna Olaszország útját a teljes győzelem felé, megmentve a genfi egyezményt, a saját arcukat és a hatalmak együttműködését. A Temps officiózus kommentárja, amely rámutat arra, hogy Marokkót vagy Egyiptomot sem hódították meg egy nap alatt, azt mutatja, hogy ez az interpretáció helyes. De az is lehet, hogy a Duce attól fél, hogy Olaszország éppen akkor, amikor végre kiszabadulna középtengeri korlátai közül, saját erejéből világhatalommá válnék és ezzel népi terjeszkedését is biztosítani tudná, jóbarátai gyámsága alá kerülne.

Mussolini mint realista az erők valódi játékát nyilván a következőképpen látja: a Németország elleni küzdelmet Európában nem lehet a Népszövetség absztrakt alkotmányára, merev, egyoldalú és nehézkes működésű szervezeteére bízni, sem pedig a kollektív biztonsági szisztéma papírbástyáira; szükség van a három nyugati nagyhatalom bizalmas és effektív együttműködésére. Olaszország nélkül ez a biztonság nincs meg. Hogy pedig Olaszország megmaradhasson a fronton belül és továbbra is értékes szövetséges maradjon tinda7-7-al az energiával, amit Mussolini és a fasizmus jelent, ahhoz támogatni kell az olasz nagyhatalom életnyilvánulásait, terjeszkedését, amely újabb erőt és öntudatot ad neki. Adják jelét ennek a barátságnak, ennek a bizalomnak, adják meg ezt a támogatást, akkor biztonságban lehetnek Európában, még a Népszövetség elmúlása árán is. Ha nem,akkor, úgymond, megmaradhat a Népszövetség, de Olaszország és a biztonság, a béke és a nyugalom nélkül.

A párizsi konferencia csődje befejezi tehát a békéltetés meddő korszakát. A legkisebb valószínűsége sincs már annak, hogy az esős idő befejeztével Olaszország meg ne kezdje hadjáratát vagy büntető expedícióját Abesszínia ellen. Franciaország egy bizonyos pontig támogatni fogja. Hogy Nagybritannia mit fog tenni, azt az utóbbi hónapok alatt folytatott politikájának habozása, változásai, tévovázásai után, a kormány belpolitikai nehézségei miatt, amelyekkel az új választások küszöbén számolni kell, egyáltalában nem lehet előre megmondani. Ha tekintetbe vesszük mindama következményeket, amelyekkel a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya szerint érvényesítendő ú. n. gazdasági szankciók s ezek folytán elkerülhetetlenné váló háborús rendszabályok alkalmazása járna, és mérlegetlünk azokat az angol részről elhangzott nyilatkozatokat, amelyek hangoztatják, hogy Nagybritannia és Olaszország közt nincsen életbevágó ellentét, valószínűtlennek látszik, hogy a britek az erős akcióra szánják magukat. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy az Egyesült Államok úgy látszik feltétlenül semlegesek maradnak s ebben az esetben a gazdasági szankciók máris felidézhetnék a konfliktus veszélyét Anglia és Amerika közt. Ha annak idején Japánnal szemben nem vonták le a végső konklúziókat, mért tennék ezt akkor a baráti Olaszországgal? Igaz ugyan, hogy Olaszország sajtója mindent megtett, hogy a lassan felhevülő angol vérmérsékletet forrpontra hevítse és a brit ellenállást megkeményítse. A következő hetek erről s ezzel kapcsolatban Európa, sőt egész civilizációnk sorsáról némi felvilágosítással fognak szolgálni.

Mussolini véleménye szerint, amit intervjúban is többször kifejezésre juttatott, Európában még két vagy három évig nem kerül sor háborúra, mert szerinte Németország ma még nincs készen arra, hogy fegyveres konfliktusba belekezdjen. Ezt a két-három évet akarja felhasználni a Duce arra, hogy országa kolonizációs érdekeinek eleget tegyen és egy új gyarmatbirodalmat hódítson, amely alkalmas legyen arra, hogy Itália folyton szaporodó lakosságának többletét felvegye s alkotó munkával foglalkoztathassa. Londonban és Párizsban azonban általában attól félnek, hogy ez a számítás talán nem

egészen pontos. Egyrészt bekövetkezhetik az, hogy a fehérek és feketék ez újabb összeütközése a fajok kérdését veti fel és Afrikában s más koloniális területeken lázadásokhoz vezethet. Másrészt, ha a német kormány békés szándékairól meg vannak is győződve, kiszámíthatatlan az, hogy helyi vezetők vagy kalandorok milyen helyzetet provokálhatnak, aminek következtében az a háborús veszély, amelyet a Duce 1938-ra vár, lényegesen hamarabb bekövetkezhetik. Bár tény az, hogy mai mobilizált állapotában Olaszország sokkal nagyobb biztosíték minden kaland és háború ellen, mint volt akár tavaly is, amikor pedig éppen a Duce gyors fellépése akadályozta meg Dollfuss meggyilkolása után nagyobb veszélyek bekövetkezését. Ezzel szemben mégis arra mutatnak rá, hogy ha emberanyagban hatalmas és kimeríthetetlen rezervoárja van is Olaszországnak, egy hosszabb koloniális háború egyéb anyagi képességeiben merítheti ki és béníthatja meg cselekvőkészségét. Azt hisszük, hogy ezek a gyakorlati és katonai aggodalmak erősen túlzottak. Ma az olasz katonai hatalom dominálja az európai helyzetet; az abesszin hadjárat úgy elő van készítve, hogy — ha már a terület nagysága és veszélyei következtében hosszabb hadjáratra kell is elkészülni — ennek a változatai nem befolyásolhatják az olasz birodalom európai pozícióját és gyors akcióképességét. A helyzet Ausztriában magában és az osztrák-német viszonylatban sokkal nyugódtabbnak látszik, semmint hogy itt közeli viszáltytól tartani kelljen. Az persze más kérdés, hogy ha a háború kitörését megakadályozni nem lehet és Nagybritannia beváltja fenyegetését és teljesen visszavonul a kontinentstől, ennek az új erőhatalmi helyzeted: milyen következményei lehetnek a kontinens politikai erőviszonyainak további alakulására.

TALÁN OLASZORSZÁG abessziniai elfoglaltságának a kilátása hozta ismét napfényre a hónapok óta aludni látszó dunai paktumtervet. Az utolsó fázis, amelyről megemlékeztünk, a velencei konferencia volt, ahol május elején Suvich olasz államtitkár elnöklete alatt a magyar és osztrák külügyminiszterek a három hatalom álláspontját hangolták össze a dunai paktumtervezettel szemben. Jęftics jugoszláv miniszterelnök olaszországi látogatásának — Suvich-al való találkozásának — kellett volna a további fázisnak lennie. Azonban a Jęftics-kormány bukása teljesen megváltoztatta a helyzetet: sem az olasz-jugoszláv találkozás nem jött létre, sem a kisantantnak júniusra tervezett megbeszélése. Időközben az ausztriai helyzet az ország gazdasági és pénzügyi megerősödése, a nemzeti szocialista organizációk letörése és a németországi osztrákellenes propaganda enyhülése következtében annyira megszilárdult, hogy az eredetileg Ausztria védelmére tervezett dunai paktum sürgető szüksége már nem volt annyira a római és párizsi kormányok aggodalmainak homlokterében. Minthogy azonban az állandó érdek mégis fennforgóit — más sürgető okát nem igen lehet felfedezni — a párizsi és római kormányok július végén, a lapok hírei szerint, kérdőívet küldtek szét Ausztria, Magyarország és a kisantant államok kormányaihoz, állásfoglalásukat kérve a paktum alapjává teendő elvekre vonatkozólag. A kiszivárgott hírek szerint a paktum továbbra is meg nem támadási, benemavatózási és konzultációs elveken épül fel. A francia-olasz tervezet tehát, úgy látszik, honorálta Magyarország határozott állásfoglalását a kölcsönös segélynyújtási egyezmények ellen. A kisantant hatalmának augusztus végére összehívott bledi értekezlete lesz hivatva dönteni Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia közös állásfoglalásáról. A paktumtervezet előkészítésének időszaka csak ekkor fog újabb stádiumba lépni és csak ekkor lesz lehetséges megítélni, vajjon az ezzel kapcsolatos római konferencia összehívása hamarosan aktuálissá válhatik-e vagy sem. Az már ma is megállapítható, hogy Magyarország álláspontja

január óta nem változott: szívesen vesz részt egy ilyen paktum tárgyalásán, természetesen megfelelő fenntartásokkal és a veszélyes formulák elkerülésével. De szomszédainak e paktum megkötésével adott biztosíték ellenében feltétlenül honorálniuk kell Magyarországnak a katonai egyenjogúság megadására irányuló kívánságát. Hasonló paktumokat Magyarország és Ausztria is csak akkor köthetnek, ha a többi államokkal teljesen egyenjogúan vesznek részt az ilyen biztosító paktumok megkötésében és végrehajtásában.

A Laval-kormánynak erőteljes és bátor deflációs és takarékosági akciója az előrelátható zavargásokhoz vezetett, anélkül, hogy ezek a helyi kereteket túllépték volna. Különösen a touloni, bresti és lehavrei dokkmunkásoknak kommunista agitátorok által felizgatott tömegei kíséreltek meg demonstrációkat és léptek sztrájkba. A kormánynak ugyan szüksége volt arra, hogy színes csapatokat vessen latba a francia munkásság megfékezésére, de ettől eltekintve, aránylag kevés áldozattal sikerült a nem átütő erejű mozgalmat megfékezni. Közben a kormány a törvényerejű rendeletek tucatjaival igyekszik a költségvetés kiadási részében alkalmazott szigorú lineáris — tízpercentes — leszállításokat keresztülvinni. Ennek ellenében a jövedelmében csökkentett lakosságnak árszabályozó rendelkezésekkel igyekszik az árak leszorítása útján segítségére jönni. Az intézkedések harmadik csoportjába tartozik a gazdasági életnek és vállalkozási szellemnek fellendítése, amit Laval a Banque de France-al egyetértésben a hitel olcsóbbá tétele által akar elérni, másrészt pedig azzal, hogy kísérletet tesznek az óriási, kistőkések kezén lévő használatlan tőkének a gazdasági életbe való becsalogtatására. Nincs a világnak országa, amelyben a harisnyákban olyan összegű gyümölcsözetlen tőke heverne, mint Franciaországban. Laval ugyanazon elvek szerint igyekszik eljárni, mint a brit nemzeti kormány 1931-ben. Kérdés, hogy olyan áldozatkész és okos, egyöntetű nemzeti közvéleményre fog-e támaszkodhatni, mint amilyen Nagy-Britanniában ennek a politikának a sikerét olyan fényesen biztosította a köz és az egyén hasznára.

A Kommintem-nek — a Kommunista Internadonálénak — legutóbb lefolyt moszkvai kongresszusa érdekes képét adta annak az átalakulásnak, amely a harcok kommunisták elgondolásában és aktivitásában az utóbbi évek európai és ázsiai politikai eseményeinek hatása alatt végbement. A kongresszus egyik legnagyobb sikerű szereplője Dimitroff volt, az a bolgár kommunista, aki a Reichstag felgyújtásában való részvétellel volt vádolva és aki a lipcei per folyamán viselkedésével feltűnt. A kongresszus lefolyásából és különösen éppen Dimitroff felszólalásaiból kiténik az Internacionálé taktikai célkitűzéseinek legalább is ideiglenes megváltoztatása. A küzdelmi frontok változása következtében, úgy látszik, már nem proletariátus és polgárság áll egymással szemközt, hanem egyik oldalon a demokrácia (!), a másik oldalon fasiszta diktatúrák. Eltekintve attól az érdekes pikantériától, hogy egy diktatúra fővárosában a kommunisták a „demokrácia“ mellett és a diktatúrák ellen foglalnak állást, ez nyilván egyrészt azt mutatja, hogy az URSS belső struktúrájában is nemcsak látszólag, hanem valóban eltolódások mennek végbe a tiszta proletárdiktatúra és kommunizmustól a kispolgári demokrácia felé. Hiszen ennek jelét láttuk már a titkos választójog bevezetésére irányuló tervben is. Dimitroff a kongresszus tapsai közt azt a célt tűzte a Kommunista Internacionálé elé, hogy mindenütt — értsük meg: mindenütt — a demokratikus erővel együtt kell küzdenie a nemzeti fasiszmusok, értsd tulajdonképpen a „Nationalsozialismus“ ellen. Franciaországban már meg is történtek az első lépések a kommunistáknak, a szocialistáknak és a radikálisok bal szárnyának összefogására. Hogy ez a szörnyű, hibrid és kiegyensúlyozatlan

társaság milyen veszedelmeket hozhat a harmadik köztársaságra, azt talán még az év folyamán meg fogjuk tudni. Mindenesetre jó leime, ha minden polgári társadalom, kis- és nagypolgárság egyaránt, nem vesztené el szem elől azt a szempontot, hogy a kommunisták és a kommunizmus részéről ennél az együttműködésnél kizárólag átmeneti taktikáról van szó. A polgári államot kell megölni — ez Marx alaptétele is s erre Marx szerint minden eszköz, minden szövetezés jó. Ennek az államnak legerősebb védelmezői ma egyelőre még a nemzeti diktatúrák (azért mondom egyelőre még, mert van olyan nemzeti diktatúra, amelyben a kommunista-bolsevista elem veszedelmesen kezd előrenyomulni és a nemzeti-faji-polgári összefogást ellensúlyozni). A kommunisták célja a Clausewitz-féle sokat idézett elvnek megfordítása: „Vereint marschieren, getrennt schlagen“ együtt menetelni és a szövetséges társat azután külön agyonütni — úgy gondolom ez a Dimitroff-féle fordítás. A Szovjet-Oroszországban végbemenő szociális, gazdasági és ideológiai fejlődést érdemes fokozott figyelemmel kísérni.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

Fagy és aszály — Az új költségvetés térim; rosszabbodó kilátások — A költségvetési vita, bankok és részvényjog; támadások a vámrendszer ellent új ipartelegek kérdése — Drágaság, idegenforgalmi bajok

HA A LEGUTOLSÓ SZEMLÉM ÓTA eltelt időszakra visszagondolok és a gazdasági élet eseményeit számbaveszem, főleg a mezőgazdasági termelést illetőleg sok kedvezőtlen eseményt kell elsorolnom. Ezek közül a fagy- és jégkárt, valamint az ezekre következett aszályt bátran és túlzás nélkül nevezhetjük az ország mai helyzetében nemzeti szerencsétlenségnek, mert hiszen a nemzetnek vájjon melyik rétege tudná magát ezek hatása alól elvonni, amikor végeredményben mégis csak a mezőgazdaság tartja el nálunk közvetlenül vagy közvetve a népesség túlnyomó részét. Joggal félthető a mezőgazdasági termelés rentabilitása — amennyiben arról eddig is beszélni lehetett — közvetlenül, de ugyanúgy a mezőgazdák vásárlóerejének csökkenése révén az ipari termelés, a kereskedelem és utoljára említve, de elsősorban az állam pénzügyi egyensúlya. Csökönys kitarással állítom évek óta és ma is, hogy úgy az állam, mint a magángazdaság ezerféle bonyolult betegségén minden elméletnél és reformnál jobban, sőt egyedül csak az segíthet, ha a mezőgazdasági termelés néhány éven keresztül rekordtermést ér el, mert az igazán hatásos és eredményes „Ankurbelung“ csak a vásárlóerő természetes emelkedésével érhető el. Sajnos, évek óta közepes termések mellett nem volt alkalom ennek az igazságnak a bebizonyítására — attól félek, hogy az idén is az ellenkezője fog történni. Attól félek, hogy a mezőgazdaság sorozatos csapásai az ipari termelésre, az állami bevételekre és a devizahelyzetre gyakorlandó kedvezőtlen hatásuk folytán nemcsak megakasztják majd a gazdasági helyzetben már észlelni vélt lassú javulási folyamatot, hanem még vissza is fognak vetni bennünket, úgyhogy az annak idején Károlyi Gyula gróf által követett takarékoskodásra fogunk minél hamarabb visszakényszerülni. Sajnos, ez is csak bizonyos vonatkozásokban hozhat ered-

ményt és nem segít a devizatermelés és árukompenzációk körében, főleg a takarmányhiány következtében várható nehézségeken. Mindenesetre csak ajánlható, hogy a kormány a megszavazott költségvetési hitelek felhasználása tekintetében rendkívüli óvatossággal járjon el, főleg a költségvetési év első felében, mert annak második felében különösebb jóstehetség nélkül is komoly bevételecsökkenéssel számolhat.

Utolsó szemlém óta eltelt időre esik az állami költségvetés nyilvánosságra jutása és parlamenti tárgyalása is. Hogy a költségvetés nem kelt az emberben különösebb optimizmust, azt javára kell írunk, hiszen a fontos az, hogy realitásra törekedjék, az ország pénzügyi helyzetének tárgyilagos szemlélete pedig, sajnos, nem éppen hangulatkeltő. Becsületesen, köteles óvatossággal összeállított előirányzat benyomását keltette a költségvetés — a kormány nem tehet róla, hogy azóta sokat veszített realitásából — és mindenesetre olyan alapos munkának látszott, amely magasabb színvonalú tárgyalást érdemelt volna, mint amilyenben a képviselőházban része volt. A költségvetés — amint köztudomású — 25.4 millióval több kiadást irányoz elő a tavalyinál és minthogy a bevételeket 15.6 millióval többre becsüli, mint az előző évben, 9.8 millióval nagyobb, 75.9 millió pengős hiánnyal számol. Ennek a hiánynak a megállapításánál szokás szerint figyelembevétellett az államadóságok szolgálata is. Ez összesen kb. 99.5 millió pengős kiadást jelentene, de minthogy kb. 21.4 millió ugyan ezen dm bevételi oldalán talál fedezetet, kb. 78.1 millió pengőt, tehát a hiánynál többet tesz ki az az összeg, amely e címen a költségvetést egyenlegképpen terheli. Valójában azonban a 21.4 milliós bevétel túlnyomórésze, kb. 19.6 millió, az üzemek törlesztéséből és kamatfizetéséből ered s így az állam egyik zsebéből a másikba kerül, tehát 100 milliónál alig kevesebbet, összes kiadásai kb. 8.5%-át és összes bevételei kb. 9.1%-át fizetné az állam adóságainak szolgálatára, ha — mint látni fogjuk — ez az összeg nem adósságszaporítás útján fedeztetnék.

A másik súlyos megterhelés, amely 80 milliós összegével ismét egy-maga meghaladja az egész defidtet, az ú. n. trianoni nyugdíjteher, amelyet a szomszéd országok szerződéshezegése folytán azok helyett viselünk és amely az egész nyugdíjtehemek majdnem egyharmadrészét teszi. A személyi kiadások 4.6 milliós többlete (0.7%) nem volna említésre méltó, ha ez a tétel nem 54.5%-át tenné még mindig az összes kiadásoknak és ha az 1924—25. évhez viszonyítva az arányszámok nem mutatnák azt a meglepő eredményt, hogy míg a nyugellátásnak az összes kiadásokhoz viszonyított arányszáma az 1924—25-ös 12.8%-ról 19.7%-ra emelkedett, a tényleges szolgálatban lévők járandóságainak arányszáma ugyanekkor 33.5%-ról csak 30.8%-ra csökkent. Bár nehéz ezekből a számokból helytálló következtetéseket levonni, hiszen a kiindulási alap, a kiadások végösszege is jelentősen csökkent 1924—25 óta, az is kétségtelen, hogy a pénzügyminiszteri expozében kiemelt nagy létszámcsökkentés — 1921—22 óta kb. 50.000 fő — nem tette a költségvetés struktúráját sokkal kedvezőbbé. A kiadások emelkedéséből az oroszlanrész az évek óta elmaradt karbantartási kiadások pótlására jut, az állami közigazgatás keretében 15.2 millió, az üzemeknél pedig 5 millió van e dinen beállítva, míg a beruházásokra szánt összeg a közigazgatási költségvetésben 1.4 millióval emelkedett és az üzemeknél 1.3 millióval csökkent, tehát alig változott. Az államadósági szolgálat tétde lényegtelen csökkenést tüntet fel, mert a valóságos emelkedést, ami gazdavédelmi intézkedésekkel, továbbá költségvetési hiányok fedezésére évek óta igénybevett rövidlejáratú államadóságokkal kapcsolatos, ellensúlyozza a külföldi valutákra szóló adóságok egy részénél a valuták árfolyamvesztesége. Nem állapítható meg a költségvetésből, hogy

helyes-e az árfolyamkülönbségeket nyereségként felfogni ott, ahol tényleges fizetés helyett csak kincstári váltók helyeztetnek letétbe. Nem derül ki ugyanis, hogy ez a hitelművelet az elmaradt fizetések kitolását jelenti-e csupán, — amely esetben a valutáknak a fizetés időpontjáig bekövetkező emelkedésével is kell esetleg számolni — vagy pedig tényleges teljesítését, tehát az esedékes adósságszolgálat megfizetését új, pengőre szóló adósság létesítése kapcsán. Előbbi esetben rossz arra még gondolni is, hogy az angol font és északamerikai dollár egyszer visszatérnének az aranyalapra. A bevételek 7.4 milliós emelkedése úgy állott elő, hogy az egyenes adóknál kb. 4%-os és az illetékeknél kb. 7%-os csökkenés irányoztatott elő, míg az összes többi bevételi forrásoknak emelkedésére számít a kormány. Az időközben bekövetkezett elemi csapások által befolyásolva, ma már nehéz ezeknek az emeléseknek akkori realitását elbírálni, de hogy a forgalmi és fogyasztási adó, valamint a vámbevétel együttesen aligha fogja a tavalyi eredményeket kb. 8.5%-kal meghaladni, hanem még inkább könnyen alatta fog maradni azoknak, az, sajnos, ma már igen valószínű.

Az üzemek előirányzata — mint már évek óta — ezúttal is lehangoló, mert az Összesített költségvetés 75.9 milliós hiányából az oroszlánrész 57.4 millió, az állami üzemek egyesített előirányzatának hiányegyenlegére esik, úgyhogy ha az üzemek nem lennének, az állami deficit csak 18.5 millió pengőre rúgna. A nyolc állami üzem közül öt, összesen 8.5 millió felesleget irányoz elő, amiből az eddig mintaszerűen vezetett posta-, távírda-, távbeszélő-üzem egymaga kb. 7.4 milliót képvisel. Ezzel szemben három állami üzem deficités, és pedig a selyemtenyésztés aránylag csekély kb. félmillió, az állami gépgyár kb. 11.5 millió és a MÁV 54 millió egyenleggel. Az üzemek 57.4 millió hiányából mindössze kb. 8.6 millió beruházás, ami az összes kiadásoknak kb. 2%-át jelenti, míg az üzemi kiadások kb. 47%-ot, a személyi kiadások kb. 26%-ot, a nyugdíjak kb. 22%-ot és az adósságok szolgálata pedig kb. 3%-ot tesznek ki.

Az Államvasutak bevételei kb. 215.5 millió pengőben, 4.15 millióval a múlt évinél magasabban irányoztattak elő oly módon, hogy a személyszállításhoz 1.64 millióval kisebb, teherszállításhoz viszont 4.1 millióval, különféle címeken pedig kb. 17 millióval nagyobb bevételre számítanak. A teherszállítás eredménye tekintetében az annak javulásához fűzött reményeket, sajnos, könnyen nagy csalódás válhatja fel az év folyamán. Ha akár a vonatkilométer, akár az elegytonnakilométer, akár a tehervonatoknál a kocsitengelykilométer, akár pedig a tisztatonnakilométer teljesítmény előirányzatát nézzük, ha az elmúlt évekkkel hasonlítjuk össze, határozott optimizmust kell megállapítanunk, amire a mai gazdasági helyzet semmi alapot sem nyújt. Tekintélyes összegre, 20 millió pengőre, tehát az összes bevételek majdnem 10%-ára becsüli a költségvetés a MÁV által a gazdasági életnek nyújtott kedvezmények értékét, amit nehéz volna ellenőrizni. Mindenesetre csak viszonylagos értéket tulajdoníthatunk ennek a számításnak, amely a MÁV tarifájából indul ki, nem vizsgálva azt, hogy az vajjon megfelel-e elsősorban a mezőgazdaság szempontjából a teherviselőképességnek és nem olyant engedett-e el a MÁV, amit úgysem kaphatott volna meg. Annál jogosabb ez a kétely, mert tudok olyan kitűnően gazdálkodó nagybirtokosról, aki igáiból karavánt alakítva, 80 kilométer távolságról a Dunához szállította gabonáját, mert még így is jobban járt, mint ha „kedvezményes“ tarifa mellett a MÁV szolgálatait vette volna igénybe. Annyi bizonyos, hogy aki vonaton utazik, meggyőződhetik róla, hogy a MÁV rengeteg kedvezményt nyújt személyszállítás terén is, mert teljes árat fizető utas csak a harmadik osztályon gyakori, a másodikon már ritkább, az első osztályon meg éppen alig található. A MÁV költségvetésében

a különféle kiadások rovatában a személyforgalom emelése és az idegenforgalom fejlesztése érdekében kifejtendő propaganda céljaira 310.000 pengőt irányoz elő. A MÁV belföldi propagandájának mondhatni teljes hiánya folytán — mert az észre nem vehető propaganda értéktelen és nemlétezőnek tekintendő — azt kell hinnem, hogy ennek a tekintélyes összegnek túlnyomó része az utóbb említett célra fordított. Ez esetben azonban azt hiszem nagy hiba, hogy egyes belföldi propagandára nem költenek el egy-kétszázezer pengőt, mert e téren sokat lehetne elérni, ha az irányítást egy a modern propaganda tudományában jártas kívüllóra bízzák, mert ilyen a MÁV egyébként kiváló személyzetében aligha fog akadni.

A körülbelül 215.5 milliós bevétellel kb. 194.9 milliós kiadás van szembeállítva, tehát azt a benyomást kelti első pillanatban, mintha a MÁV kb. 20.5 milliós üzemi felesleget mutatna ki. Ezzel szemben a 68.65 milliós óriási nyugdíjterhelés beállítva a kiadások közé, hanem a felesleg kimutatása után szerepel, mintha a vasúti üzemtől független, más természetű kiadást reprezentálna. Ha sok is ebben az összegben a MÁV-ot jogtalanul terhelő „trianoni“ nyugdíj, nagy része kétségtelenül a vasúti üzemet terheli, tehát a költségekhez előzetesen hozzászámítandó, illetve a rendes kiadások közé beállítandó lett volna. A MÁV-nak a háború, forradalmak és a román megszállás folytán elszenvedett óriási veszteségei közismertek és az azok pótlására fordított hatalmas munka eredményeit tekintve is elismerést érdemel, de egyébként is a kedvezőtlen üzleti eredménye nem lep meg senkit, aki a külföldi vasúti üzemek nagy részének veszteséges mérlegét ismeri. Nem szorol tehát rá arra, hogy a valóságos eredmény ilyen keddőzéssel szépíttessék.

Érdekes képet nyújt a MÁV 528 milliót kitevő adósságának áttekintése. Ebből az összegből ha a háború előtt nagyjából külföldön különféle beruházásokra szerzett kölcsönök kb. 99 milliós és ugyanilyen eredetű és vasutak átvételét szolgáló tartozások kb. 71 milliós, végül az államkincstár előlegei 86.7 milliós összegét leszámítjuk, kb. 271.4 milliós tekintélyes összeget tesz ki a belföldi pénzüccal szemben fennálló és a békekötés óta kontrahált adósság, ami tőkepiacunk hatalmas teljesítőképességét mutatja, de egyúttal igen kedvezőtlen tünet annak mobilitása szempontjából.

Az állami gépgyár költségvetése az elmúlt évvel szemben 2 millióval több bevételt irányoz elő és 11.48 millió pengő hiánnyal zárul. Ha figyelembe vesszük, hogy a nyugdíjterhek 6.44 milliót, a kamatteher pedig 5.34 milliót tesznek ki, világosan látjuk, hogy a két tétel okozza a deficitet, feltéve, hogy a kétmilliósi bevételi többlet, ami a gyártás remélt emelkedésére van alapítva, tényleg be fog folyni. Ez kétségtelenné teszi egyúttal, hogy az üzem teljes likvidálása annyival kevésbé jelentené a kétségkívül igen szomorú helyzet megoldását, mert a kamatteher ez esetben sem tűnne el, a nyugdíjterhek pedig még szaporodnának azoknak az alkalmazottaknak az ellátásával, akiknek fizetését vagy munkabérét az üzem ma elő tudja teremteni. Kérdés, hogy a termelés racionalizálása, tehát olcsóbbá tétele nem eredményezné-e az államháztartás gondjainak némi csökkenését.

Az egyesített állami költségvetés hiányának fedezése — adja Isten, hogy több legyen az előirányzatnál — ismét csak az állam rövidlejáratú adósságainak szaporítása útján lehetséges. Nem örvendetes ez azt a részét illetőleg sem, amely a külföldi adósságok szolgálatának állami pénztárjegyek letétbe helyezése útján történő rendezését jelenti, de súlyos aggodalomra ad okot, hogy ezzel kapcsolatban a magángazdaság szegényes forgótökéje és a bankok pénzkészlete is ismét igénybe fog vétetni. Viszont kétségtelen, hogy bármennyire kárhóztatandó ez az út, más megoldást bajosan tudna valaki ma a pénzügyminiszternek ajánlani.

A KÖLTSÉGVETÉSI VITA előbb ellenzéki oldalról Eckhardt Tibor, majd a miniszterelnök szájából a magyar bankok ellen két erős támadást produkált, amelyek csak a szóbanforgó témakör nekik idegen talajával, valamint a kérdésre még a választási harc során rátapadt politikummal — amely a nagytőke támadóit a tömegek előtt az igazság bajnokaivá avatja és népszerűvé teszi — magyarázható. Eckhardt a határozati javaslatok egész tömegét is előterjesztette, amelyekben többek között a fővárosi bankok fúziójának sürgős végrehajtására és azok ügyvitelére gyakorlandó befolyás biztosítására hívja fel a kormányt, olymódon, hogy az állami szervek és a Nemzeti Bank által kihelyezett tőkéket részvényekké alakítsa át. Beszédében meg is állapítja, hogy e tőkék 350 milliót tesznek ki és utal arra, hogy Mussolini tizenhat olasz nagybank többségét szerezte így meg és a német nagybankok is — egy híján — állami befolyás alá kerültek. Némileg az ügy helyes elbírálásához tartozik annak ismerete, — amit Eckhardt elmulasztott felemlíteni — hogy az olasz nagybankok nagy része és a német nagybankok egy híján, a legsúlyosabb nehézségekben voltak, amikor a kormányok óriási pénzüsszegekkel kiségették őket és az ilyen módon fizetett hatalmas összegek ellenében vették át a kormányok a részvényeket, mert az a dolog rendjéhez tartozik, hogy aki pénzt ad valamely üzleti vállalkozáshoz, azt a beleszólás joga is illesse meg. Viszont a fővárosi nagybankok képvisellete, a TÉBE, — amelyről talán mégsem tehető fel, hogy olyan állítást kockáztasson meg, amely a kormány és a Nemzeti Bank által megcáfolható, — Eckhardt beszéde utáni napon nyilatkozatban jelentette ki, hogy az állam sem közvetlenül, sem közvetve a nagybankoknak egyetlen fillér ú. n. megtámasztási hitelt nem adott és hogy az összes fővárosi nagybankok viszleszámitolási hitele a felét sem éri el a 350 milliónak, holott ezt a hitelt a bankok saját adósaiknak — nem kis részben az államnak — hitelezték tovább, tehát még ez sem szolgálta a bankok saját céljait.

Ez a nyilatkozat sehonnan cáfolatban nem részesült, annál meglepőbb volt tehát, hogy a miniszterelnök június 13-iki beszédében azokat a pénzüintézeteket ostromozta, amelyek „abban a szerencsében részesültek, hogy az állam megvédte állagukat“. Az állam feladatairól szóló elméletek túlnyomó része szerint az állam egyik elsőrendű célja és kötelessége, hogy a nemzetet alkotó személyeknek jog- és vagyonbiztonságot szolgáltatson, tehát többek között vagyonuk állagát jogtalan támadások ellen megvédje. Amint a TÉBE nyilatkozatából kiderül, a magyar bankokkal sem történt ennél több. Egyelőre — már évek óta — a bankok bocsátják az állam rendelkezésére kölcsönképpen azokat az összegeket, amelyekkel a tényleges kiadások a bevételeket meghaladják, tehát a bankok vannak abban a helyzetben — hála óvatos üzleti politikájuknak —, hogy most szükség idején az államot kiségték és nem megfordítva. De viszont kétségtelenül hiába várná ezt a szolgálatot az állam a bankoktól, ha az Eckhardt által követelt állami beleszólási jog alapján a kormány irányította volna a pénzüintézeteket a válság kezdete óta, mert mint mindenhez, a bankvezetéshez is, komoly hozzáértés szükséges, de ezenfelül a gondos előrelátás és jó üzleti érzék is nélkülözhetetlen. Az állam mai gazdasági helyzete azt mutatja, hogy a kormányok nem különös ügyességgel gazdálkodtak; milyen jogon kívánja Eckhardt az államtól teljesen független részvényesek és betétesek vagyonát felelősség mellett kezelő bankokat ennek a be nem vált gesztiónak alárendelni! Legyünk tisztában azzal, hogy a magántőke nem arra való, hogy állami feladatokat töltsön be és a tőkés által nem altruizm célból gyűjtetett össze. A tőkés a takarékossgot nem azért gyakorolja, hogy tőkévé akkumulált munkáját később valamely éppen felszínen levő politikai irány jelszavainak megvalósítására használják fel, ami esetleg a takarékossg jutalmát, a kamatot is illuzóriussá teszi, sőt talán még

a tőkét is megsemmisüléssel fenyegeti, hanem tisztán és kizárólag azért, hogy magának a lemondásért a kamatozásban megfelelő ellenszolgáltatást biztosítson és a betevő azonnal el fogja hagyni azt a bankot, amely a reá bízott betéteket, bár esetleg a magasabb közérdeknek megfelelő, de nem jövedelmező vagy olyan célokra fordítja, melyek a tőke elvesztését vonhatják maguk után. Olyan üzleti vállalkozásoknál, amelyekben a szükséges biztonság és megfelelő jövedelmezőség feltalálható, a bankok sohasem fogják az állam garanciáját kérni, amit a miniszterelnök kifogásolt, hanem csak olyankor, ha olyan feladatok elé állítatnak, amelyek nem egyeztethetők össze a betétesekkel és részvényesekkel szemben fennálló felelősséggel. A biztonságnak és mobilitásnak nélkülözhetetlen mértékét pedig csak a bankok felelős vezetői határozhatják meg, annál inkább, mert a politikusok nem ismerik, de nem is ismerhetik azokat az ezerféle szempontokat, amelyekre egy bankárnak üzletei kötésénél gondolnia kell. És pedig fokozottan kell gondolni itt Magyarországon, mert ha itt egy nagybank bajba kerülne, hiába várna segítséget a kormánytól, mert amint a költségvetés is mutatja, nem volna miből segítséget nyújtani.

Követelte Eckhardt a részvényjog reformját is a mérlegvalódiság helyreállítása céljából, mert szerinte a vállalatok egyrészt titkos tartalékokkal és kiöntésekkel a részvényeseket károsítják, másrészt pedig „bizonyos túlértékeléssel részvényeket túl magas áron sóznak rá a nagyközönségre“ és azután hagyják azok árfolyamát leesni. Ennél az indítványnál is nagy szükség van a fogalmak tisztázására. A titkos tartalékok — ez a vörös posztó a laikusok szemében — nem jelentik, de nem is jelenthetik a részvényes megkárosítását, mert nem idegeníttetnek el a vállalattól, hanem a részvények értékét és a részvényes vagyontát szaporítják. Ebbe a kérdésbe akár az egyes részvényesnek, akár felügyeleti jogkörben a bíróságnak beleszólást engedni azért sem igen lehetne, mert nem értenek hozzá. Mít tudna hozzászólni ahhoz egy részvényes, aki orvos, katona vagy éppen képviselő vagy az eljáró bíró, ha mégoly kiváló jogász is, hogy az adott viszonyok között mennyire értékelhető pl. egy áruraktár, hogy az árukészlet értékelésével pl. milyen mértékben szabad követni az illető árucikknek a világpiacon a mérlegkészítés időpontjában bekövetkezett áremelkedését, vagy pl. hogy egy nagybank a tárcájában levő részvénytárcákat a névérték hány százalékára értékelheti. Annál kényesebb kérdés ez, mert ha a nyereség, amelyet osztalékképpen ki kell fizetni, részben a raktár vagy részvénytárca túlértékeléséből adódott, elkerülhetetlenül veszteségbe kergeti a vállalatot, ha utólag, a viszonyok változása folytán, a készletek vagy részvények nem érik meg többé a mérlegben szerepeltetett értéket, mert a már kifizetett osztalékot ilyen mérleghiányok pótlására hiába kémé vissza a vállalat részvényeseitől. A „kiöntések“ vagy a részvényeseknek jutnak, és ez esetben nem történt velük jogtalanság, vagy ha nem, a jelenlegi részvényjog keretében is kifogástalanul megtorolhatók, tehát annak módosítását nem éppen tennék szükségessé. De egyébként is mindkét kifogásolt cselekmény sokkal hatályosabban szorítható és szoríttatik a megfelelő keretek közé az adóhatóságok igen alapos mérlegtanulmányai által, amelyek újabban könyvszakértők részletes könyvvizsgálataival kiegészítve teljes betekintést biztosítanak a pénzügyi hatóságoknak. A részvényeknek az egyes vagyontárgyak túlértékelése útján a belértéket meghaladó árfolyamon való eladása miatt pedig annál kevesebb szükség van új törvényre, mert hiszen köztudomásúlag ezt a mérlegkészítéssel kapcsolatban a jelenlegi részvényjog is tilalmazza a hitelezők védelmében és a bíróság bármely érdekelt panaszára kétségtelenül érvényt fog szerezni ma is a törvénynek. Ennél nagyobb védelmet pedig semmiféle reform nem tudna megvalósítani, mert ahol az érdekelt nem keresi a maga igazát, ott feltehető,

hogy jogsérelem nem történt, különösen ma, amikor a részvénytársaságok közgyűléseinek megtámadása nagyon divatos „kenyérkeresetté“ vált....

Részvényjogi reformra szükség volna ugyan, mert az elavult törvényt pótló bírói joggyakorlat helyett üdvös volna valamely törvényes szabályozás, amelyhez a gazdasági ismeretekkel bíró szakemberek is hozzászólhatnak és amelytől a tisztán jogi elgondolásokon nyugvó mai jogfejlődéssel szemben a gyakorlati élethez való nagyobb hozzáidomulás volna várható. Eckhardt beszéde mutatja azonban azt a hibás közfelfogást ebben a kérdésben, ami miatt a szakemberek félnek a részvényjogi reformról beszélni, mert aggódnak, hogy az újra szabályozás helytelen irányú és medicina peior morbo lenne.

HASONLÓAN A BANKOKHOZ a nagyipar sem kerülte el a támadások egész sorát a költségvetési vita folyamán, amelyet Eckhardtnak a vámrendszer ellen intézett támadása vezetett be. Megállapításainak alapvető hibája az általánosítás volt, mert a magyar ipar kérdéseit csak az egyes iparágaknak úgyszólván egyéni vizsgálata alapján lehet megnyugtató tárgyilagossággal elbírálni. A magyar vámtarifa tényleg magas, de ez nem okvetlenül hiba és kétségtelen, hogy annak lineáris leszállítása a magyar iparfejlesztést — amit úgyszólván egyhangúlag tekintenek a szakemberek az egyetlen járható útnak és állítanak a jövőbeni magyar gazdasági politika tengelyébe — kétségtelenül akadályozná vagy éppen lehetetlenné tenné. Vannak iparágak, amelyek hatalmas fejlődésre tekintenek vissza és elérték a minőség olyan magas fokát, hogy a külföldi verseny már nem tenné őket tönkre, de még ezeknél is kérdés, vajjon nem termelnek-e hibájukon kívül a külföldi iparnál annyival kedvezőtlenebb körülmények között, hogy bizonyosfokú védelmük indokolt. Vannak viszont iparágak, amelyek még nem erősödtek meg annyira gazdaságilag és nem tökéletesedtek annyira technikailag, hogy a vámvédelem csökkentése vagy megvonása létalapjukat ne támadná meg. Ezeket a kérdéseket azonban sem parlamenti beszéd, sem cikk keretében nem lehet azzal az alapossággal megvizsgálni, amelyet a kérdés komolysága megérdemel és országos existenciális jelentősége megkövetel. Éppen így helytelen az angol vámpolitikával való összehasonlítás, hiszen a kiindulópont nemcsak hogy nem azonos, de még csak nem is hasonló. Én sem akarok itt a részletekbe elmélyedni, csak két szempontot ajánlok figyelmébe azoknak, akiket ez a kérdés érdekel. A magyar ipar fejlesztését nem tisztán, sőt azt merném mondani nem is elsősorban olyan értelemben vett gazdasági szempontok tolják előtérbe és teszik helyessé és szükségessé, amelyek a békebeli közgazdaságtan szabályai szerint e kérdés elbírálásánál érvényesüléshez jutnának. De még csak nem is az autarchikus gazdálkodás egyre teljesebbé válása az elhatározó ebben a kérdésben, bár ez tagadhatatlanul erőteljes érvet jelent egymagában is az iparfejlesztés mellett. Szerintem — és okom van hinni, hogy a magyar gazdasági élet legmértvadóbb férfiai szerint is — az ipar erőteljes és sürgős fejlesztésére szükség van nálunk elsősorban azért is, mert az ipar van hivatva egyrészt arra, hogy a mezőgazdaság által nem foglalkoztatható népfelsolet felszívja és a nemzeti jövedelem fokozása útján a népesség életstandardjének emelését elősegítse, vagy legalább egyelőre e standard sülyedését akadályozza és másodsor arra, hogy kivitelével devizát termeljen és a Nemzeti Bank ezirányú, ma igen súlyos gondjait csökkentse. Hogy egyes ipari cikkek kivitele, amit Eckhardt „horribile dictu“ említ, az exportstatisztikában vezető helyre küzdötte fel magát, az dicsősége a magyar iparnak és a legerősebb érv az ipar fejlesztése mellett. Különösen látjuk ezirányú jelentőségét a kérdésnek ma, amikor a mezőgazdaság kivitele a természeti csapások folytán jelentősen csökkent, sőt még egyes takarmányfélék behozatalával is kell számolnunk.

Igaza van abban Eckhardtnak, hogy ipari politikánkat bizonyos öletszerűség jellemzi, de kénytelen vagyok teljesen perhorreszkálni azt a következtetést, amit — ismét angol példán elindulva — levont, hogy t. i. csak az a vállalat részesedjék állami kedvezményben, amely magát közérdekű ellenőrzésnek és irányításnak aláveti. Úgy elvileg, mint gyakorlatilag elutasítandónak tartom a magángazdaság állami irányítását azon a határon túl, ameddig a viszonyok már úgy is elkényszerítettek bennünket. Az irányított gazdálkodás ma szükséges rossz, amely elől kitérni nem tudunk, de sem ma, sem még kevésbé rendes viszonyok között áem lehet a gazdasági politika követendő célja, amelyet az okvetlen szükséges mértéken túmenőleg továbbfejleszteni kellene. Ahogy nem helyes a magángazdaságtól állami feladatok megvalósítását elvárni, éppúgy nem képez állami feladatot a magángazdaság irányítása, minden egyébtől eltekintve azért sem, mert, mint azt már annyian és annyiszor kifejtettük, az államhatalom sem az ehhez szükséges mozgékonyssággal, sem a nélkülözhetetlen szakértelemmel nem rendelkezik. Ezzel szemben oly feltételekhez volna köthető az állami kedvezmények megadása, amelyek biztosítékot nyújtanak arra, hogy az új ipari települések a fentebb említett közérdekű célokat előmozdítják. Így elsősorban az új ipari vállalatok létesítését az ország déli felére, még pedig a főváros kizárásával, sőt nagyobb vidéki centrumok elkerülésével is csak pl. 20.000 lakost meg nem haladó lélekszámmal bíró községek és városok területén engedélyezné az ipari munkásság egyenletesebb eloszlása, továbbá az ipar kultúrterjesztő és életstandardjavító hatásának nagyobb kihasználása érdekében és főleg azért is, hogy az új települések az ipar természetes kiviteli piacai, a balkán államok felé tarifális szempontból előnyösebb helyzetben legyenek. Az energiaszállítás mai fejlettsége ezeknek a szempontoknak érvényesülését már nem zárja ki úgy, mint még néhány év előtt. Ezenkívül az egyes iparágak lelkiismeretes vizsgálata alapján sok ipari vállalkozásnál elő lehetne írni azt a legkisebb mennyiséget, amit gyártmányaiból évente exportálni köteles. Meg vagyok ugyanis győződve arról, hogy sok olyan ipari vállalat van Magyarországon, amelyet — minthogy megél a belföldi fogyasztás kielégítéséből — a vele járó sok vesződés, hitelezési kockázat stb. visszariaszt attól, hogy áruinak a külföldön való bevezetését megkísérelje, sőt hasonló visszatartást tapasztalhattam oly iparágaknál is, amelyek gyártmányai a külföldön közismertek, tehát csak a fogyasztás emelésére volna szükség. Természetesen nem lehetne itt sem általános szabályozásról szó, mert ami az egyik vállalat szempontjából helyes, az a másikat tönkretetheti, de ahol a kivitel lehetősége — az árakat is figyelembe véve — szakszerűen megállapított, ott teljesen jogosan lehetne az állami kedvezmények, így elsősorban a vámvédelem élvezetét a megállapítandó minimális árumennyiség kiviteléhez kötni. Egy szóval: van az új iparügyi minisztériumnak is bőséges tere a cselekvésre és sok jót és marandót is alkothat, ha intézkedéseiben nem a politikai jelszavak és a sokszor túlfűtött közhangulat, hanem a tiszta szakszerűség lesz irányadó. Eckhardt általánosan ismert valutapolitikai elgondolásait is kifejtette felszólalásában, ami éppen egy ellenzéki szónoknak a szájába adta azt a megjegyzést, hogy egy 75 milliós deficittel záruló költségvetés mellett nem tartja valutáris reformokra alkalmasnak az időt. Minthogy azonban az állami költségvetés az ország gazdasági helyzetének lázmérője és világosan mutatja ennek igen kedvezőtlen helyzetét, ezt a megállapítást szeretném kiterjeszteni minden olyan reformra, amely a gazdasági életet közelről érinti. Azt hiszem, hogy a mai viszonyok között csak oly átmeneti intézkedések helyénvalók, amelyek még megmaradt értékeinknek egy jobb jövőbe való átmentése érdekében elkerülhetetlenek, de a mai zavaros viszonyok között mélyreható gazdasági reformokat sürgetni vagy megvalósítani, nagy alkotások alapozását a mai ingoványos talajra

lerakni és meglevő gazdasági intézményeink alapjait bolygatni, kísérletes gondolatnak tartom. Csak az vállalkozzék erre, aki a jövőbe lát; sem elméleti, sem gyakorlati szakértelem nem elegendő ilyen sorskísértő cselekvésre ma, amikor a gazdasági élet törvényszerűségei érvényesülésükben ezerfelől korlátozva kiszámíthatatlan irányokban hatnak.

ANNYI teendőt ad a kormánynak az ország puszta élete és a mindennapi élet lehető javítása, hogy elismerést érdemel, ha e sürgető kérdésekben intézkedni tud. Így elsősorban a mezőgazdaság katasztrofális helyzetével kapcsolatosan már nagyon érezhető drágulás leküzdése igen komoly feladatot jelent egymagában is. Nem beszélve a fagy- és jégkár, majd a szárazsággal kapcsolatban a gyümölcspiacon beállott drágulásról, az utóbbi napokban a zsír ára 70%-kal emelkedett és alig hiszem, hogy ennek akár egyetlen gazda is hasznát látta volna eddig. A termelés és fogyasztás vámszedőinek megrendszabályozása pedig, — emlékezhetünk rá a háború idejéből — igen nehéz feladat, a kofák a „leg hatalmasabb“ kartellnél is ellentállóbbaknak bizonyultak az államhatalommal szemben. Pedig nagy figyelem fordítandó az árszintre, nehogy az árak emelkedése lassan általánossá váljék és ez a pengőt a belső fronton támadja meg.

Ugyanígy sok hasznos tennivaló volna még a legideálisabb kivitel, az idegenforgalom fejlesztése terén is, bár az az idén hatalmas lendületet vett. A főváros európai keretek között fogadja az idegent, a vidék és elsősorban pl. a Balaton partja azonban távolról sem tudja azt nyújtani, főleg higiénikus berendezések szempontjából, amire szükség volna. Azt hiszem, elhibázott dolog volt pl. a Balatonnak addig propagandát csinálni a külföldön, amíg ott csak a tóban lehet fürödni és előbb a szállodákat kellett volna a külföldi igényekhez alakítani, mert aki egyszer itt volt és csalódottan távozott, azt többé visszahozni aligha lehet. Hasonló, igen fontos apróság a nálunk dívó borraivaló-rendszer, aminek eltörlése érthetetlen nehézségekbe ütközik, de legalább annyira bosszantja a külföldit, mint a vámkezelés a határon, amit alapján kellene megreformálni. Elsősorban is teljes félreértése a vám céljának és rendeltetésének, ami határainkon folyik, mert hiszen azt, legyen akár védővám, akár pénzügyi vám, nem a személyforgalommal kapcsolatban behozható lényegtelen mennyiségű áru miatt létesítették. Sem az állam ebből folyó jövedelme, sem az iparnak jutó védelem nincs arányban azzal a hátránnyal, ami az utazóközönség zaklatása révén az idegenforgalom terén háramlik az országra, ha véletlenül egy külföldi esik áldozatul a kellemetlen s valójában még hozzá felületes vizsgálatnak. Azt hiszem, hogy semmi kár nem származnék abból, ha hallgatólag enyhítenék a vám öreinek zordonságát vagy még inkább csak a csempész kinézésű utasokra korlátoznák, idegenforgalom szempontjából viszont minden jól sikerült reklámötletnél többet használna. Nem lehet eléggé kiemelni az utóbbi évek alatt létesített jó autótutak óriási jelentőségét ebből a szempontból, de kívánatos volna, ha a Budapestre vezető utakat a világváros rangjához méltóvá tenné a kormány, mert a mai helyzet nagyon sokat ront a főváros egyébként közismert vonzóerején.

Hasonlóan aránylag apró jelentőségű, de végtelenül bosszantó dolog az autóturistának a vidéki városok és a főváros kövezet! vámja és utóbbi fogyasztási adója ellenőrzése stb. Ha már nekünk szegény magyaroknak bele kellett is szoknunk ezekben a tortúrákba, legalább a külföldi rendszámú autót kellene mentesíteni alóluk. Egész sorát tudnám még felsorolni azon magyar különlegességeknek, amelyek a már beletörődött belföldinek fel sem tűnnek, sőt kicsinyességnek tartja talán azok kifogásolását, de amelyek a nyugati ember szemében érthetetlen bosszantásnak tetszenek. Pedig főleg az ilyen apróságok terén nekünk kellene alkalmazkodnunk és ki kellene küszöbölünk

az idegenforgalom szempontjából kedvezőtlen, zavaró körülményeket, mert idegenforgalomból egész nemzetek élhetnek meg, de csak akkor, ha nem az idegentől várják a saját szokásaikhoz való alkalmazkodást, hanem maguk iparkodnak azoknak kellemes otthonos érzést nyújtani. Égy olyan rossz gazdasági év küszöbén pedig, mint amilyent most várunk, fokozott jelentőséget nyer minden bevételi forrás és különösen az idegenforgalom, amelynek segítségével az ország természeti és művészeti szépségeit tudjuk devizatermelésre felhasználni.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

MAGYAR KISEBBSÉG CSEHSZLOVÁKIÁBAN

Mozgalmasabb politikai Héti, érsekújvári dalosünnepély, Érsekújvár török alóli felszabadításának ünnepe; tartománygyűlési szakértők; a magyar Tanítóegyesület lévai nagygyűlése; a kassai honvédszobor megsemmisítése; a pozsonyi magyar katolikusok nyelvsérelme; kémkedési és hazaárulást porok; kulturális kérdések

A SZOKÁSOS MÓDOKON végrehajtott nyáreleji választások és azok eredménye: Henlein előretörése és a kormánykoalíció mesterséges fenntartása; az állandó pártfúziós és pártbomlási kombinációk; Masaryk Tamás köztársasági elnök utódja körüli korai találgatások; a prágai Katolikus Nagygyűlés; a külpolitikai kapcsolatok megerősítése a Szovjettel; a kisantant belső összetartozásának mindenáron való hangoztatása; az antifasiszta front kialakításának korán sírbaszállt terve; a konkordátum megkötése: mind külső megjelenésükben és mélyebb értelmükben viharelőtti izgalmat és idegességet mutattak. Egy esetleges európai fordulatra való berendezkedés lázas munkája és sokszor kapkodása az, ami a csehszlovák köztársaság legutóbbi hónapjainak hangulatát jellemzi. A csehszlovákiai magyar kisebbség tanúja és részben áldozata ennek az atmoszferikus állapotnak. Mintha a különben álmos nyár titokzatos fludiumokkal telt volna meg, élénk mozgás és tevékenység tapasztalható a csehszlovákiai magyar kisebbség életében is, mégpedig egy kissé hangosabb szóval, erélyesebben és kiállásban keményebben, mint azelőtt.

A törvényhozás két házában Szüllő Géza, illetve Törköly József felolvasták a magyar egyesült ellenzék kiáltványát, amelyben erélyesen követelték a kisebbségi jogok teljes megadását és kijelentették, hogy miután a kormány programjával szemben bizalommal nem viseltetnek, továbbra is a legélesebb ellenzékben maradnak. A magyar pártok Szlovenszko és a Kárpátalja községeiben egymásután tartják gyűléseiket, kivétel nélkül nagy sikerrel. A politikai önösszeszedés munkája folyik mindenütt eddig ritkán látott ütemben és méretekben, hogy a pártok zászlai alá gyűlt magyarság nagyobb nyomatékkal adhasson hangot követeléseinek és érhesen el eredményeket. A pártok nagyobb aktivitását — és ez talán a döntőbb jelentőségű dolog — átvették a társadalmi szervezetek is és friss vérkeringést indítottak meg az egész csehszlovákiai magyar nemzettestben. Két nagyszabású demonstrációra került a sor, amelyek élénken bizonyították a csehszlovákiai magyar kisebbség erős élnitudását és élniakarását. Mindkettőt Érsekújváron tartották meg.

Az érsekújvári országos dalosünnepély a csehszlovákiai magyar kisebbség eddig legnagyobb kulturális megnyilatkozása volt. Az ünnepélyen

óriási tömegek vettek részt és félszáznál több dalegylet együttes, majd megosztott hangversenye olyan magas fokú dalkultúrát dokumentált, hogy a cseh sajtó is követendő példaképpen állította oda az 1200 magyar dalos e nagyszabású teljesítményét. Az ünnep külsőségeiben is színmagyar jelleggel zajlott le. A legkitűnőbb magyar művészek rendezték a felvonulásokat és díszítették magyar motívumokkal a hangverseny helyiségét, amely a laktanya lovardájában talált otthont.

A dalosünnepélynél azonban nagyobb szabású és bizonyos szempontokból talán nagyobb jelentőségű volt az a jubileumi ünnepest, amelyet a törökök kiűzetésének kétszázötvenedik évfordulóján tartottak meg Érsekújváron, közel húszezer ember felvonulásával. Az ünnep alatt a város zászló-díszbe öltözött (csupán a középületek homlokzatáról hiányzott felsőbb utasításra „ideológiai okokra“ való hivatkozással a lobogó) és az ünneplő falak között lélekemelő látványt nyújtott a történelmi felvonulás, a város főterén tartott nyilvános díszközgyűlés, a szlovenszkói művészek által rendezett kiállítás, annak ellenére, hogy az ünnep programja erősen megszükkült, mert a hatóságok az utolsó percben vissza akarták vonni az engedélyt. A csehszlovákiai magyarság kulturális erejének és történelmi hagyományainak megkapó és sokatmondó bizonyítéka volt Érsekújvár két nagy ünnepe.

Amilyen mértékben igyekszik azonban a magyarság meglévő pozícióit megerősíteni és élniakarását kifejezésre juttatni, ugyanoly mértékben érik megkisebbitések az államhatalom részéről, amelyek egyaránt vágnak a kisebbségi magyarság leikébe és testébe. Hosszas huzavona után a kormány egyik legutóbbi minisztertanácsán kinevezte a tartománygyűlési szakértő tagokat. A szlovenszkói és kárpátaljai tartománygyűlésbe a kormány egyetlen magyar szakértőt sem nevezett ki, holott mandátumainak száma után három szakértői hely illette volna meg a magyarságot. Az iskolai sérelmek is változatlanul tovább tartanak. Csehszlovákiában mintegy húszezer magyar tanköteles közül háromezer számára nem jut magyar iskola és a középiskolai magyar tannyelvű oktatás még több kívánnivalót hagy maga után, különösen a Kárpátalján, ahol Kőrösmezőtől Kassáig 350 kilométeres sávon, fel Uzsokig csupán a beregszászi ruszin-magyar középiskolában nyerhet összesen 466 tanuló magyarnyelvű oktatást. A kezdeményezések és követelések hiábavalók, a kormány ezen a téren nem hajlandó politikát változtatni, — a Slovenska Liga pedig fondorlatos „törvényes“ utakon egymásután csukát ja be a magyar elemi iskolákat és állítat helyükbe szlovák iskolát vagy csehet, nem törődve azzal sem, ha színmagyar községekről van szó, ahol a kizárólagosan többségi nyelven való oktatást legfeljebb az odateleptett cseh jegyző vagy csendőr igényli gyermeke számára. Az egyre nehezebbé váló oktatásügyi helyzeten és nem utolsó sorban a magyar tanítóság utánpótlásának és továbbképzésének kérdésén kívánt segíteni a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület Léván megtartott negyedik nagygyűlése. A nagygyűlésen határozati javaslatot fogadtak el, amelynek értelmében felszólítják az összes magyar társadalmi egyesületeket, hogy támogassák a magyar tanítóságot akadémiai színvonalú nyári továbbképző tanfolyamok megtartásában. Ugyanekkor elhatározták, hogy a magyar tanítók a legélénkebben vesznek részt a magyar kultúregyesületek munkájában, hogy a félreeső falvak őrhelyein állva terjeszthessék a magyar kultúrát, az eddiginél is fokozottabb mértékből.

A kassai honvédszobor megsemmisítése igen fájdalmasan érintette a csehszlovákiai magyar kisebbséget. Az impériumváltozás után a szobrot, amely Horvay alkotása volt, a cseh hatóságok megörzés végett átadták a kassai múzeumnak, amelynek előcsarnokában a forradalom alkalmával

megesonkított szobrot felállították. A szobor hosszú éveken át zavartalanul állt a múzeum előcsarnokában. Néhány hónappal ezelőtt azonban szemetszúrt a hatóságoknak és az országos hivatal a minisztérium hozzájárulásával elvitette a múzeumból. A szobrot összetörték és bronzanyagát beolvasztották. Az egész ügyet a legnagyobb titokban hajtották végre, úgy hogy a tényállás csak akkor derült ki, amikor Kassa városa ismeretlen tolvaj ellen akart feljelentést tenni.

A pozsonyi katolikus egyházközség vezetősége a magyar nyelvhasználatot nem mindennapi indokolással tagadta meg. Az egyházközség magyar tagjai ugyanis kérték a magyar nyelv használatát. A kegyúri tanács hozzájárult ugyan ahhoz, hogy élőszóban mindenki a maga anyanyelvét használhassa, azonban nem járult hozzá ahhoz, hogy az egyházközség kiadványai (meghívók, határozatok stb.) magyar szövegűek is legyenek, mert szerinte az egyházközség jelenlegi anyagi helyzete nem engedi meg a háromnyelvűséget. A kegyúri tanács döntése rendkívül kínos meglepetést keltett a hívek körében, azonban ellene egyelőre nem tudtak semmit sem tenni.

A „kémkedési és hazaárulást“ ügyek a közelmúltban sem szüneteltek. Az eperjesi magyarság Vezetőinél, elsősorban Ghillányi Lászlónál, egy egész éjszakán át házkutatást tartott a rendőrség, mert feljelentés érkezett, hogy a Társadalmi Egyletben, amelynek elnöke Ghillányi, államellenes tevékenység folyik. A rendőrség az Egylet valamennyi vezető tagjánál házkutatást tartott és bár azok eredménytelenek maradtak, az eljárást nem szüntették be a gyanúsítottak ellen. Ugyancsak a múlt hónapban Ítélték el 13 évtől három évig terjedő fegyházbüntetésekre a legenyemihályi labdarúgó csapat írt tagját, mert azok a vád szerint Magyarország javára kémkedtek. A besztercebányai kerületi bíróság augusztus elején hozott ítéletet a katonai árulás büntetével vádolt tizenhét füleki, ragyolci és miski lakos ügyében. A vádlottak közül Csaba Ferencet és Bódi Sándort nyolc-nyolc évi fegyházbüntetéssel, Kasza Ferencet, Nagy Józsefet, Nagy Jenőt, Nagy Bélát és Angyal Istvánt pedig három-három évi fegyházzal sújtották. A bíróság a többi vádlottat felmentette. A per elé a csehszlovákiai magyarság óriási érdeklődéssel tekintett, mert az ügyészség a vádlottakat „bizonyítékok hiányában“ háromnegyed esztendeig vizsgálati fogságban tartotta. Az elítéltek valamennyien fellebbezést jelentettek be a kerületi bíróság ítélete ellen.

A nyár folyamán épült fel a pozsonyi tanítók háza 300.000 korona költséggel, hogy otthont nyújtson a magyar tanítók számára. Amíg az egyik oldalon ilyen öröm érte Pozsony magyarságát, addig a másikon az Országos Hivatal gondoskodott arról, hogy megkeserítse a magyarok kedvét. A pozsonyi színházat ugyanis restaurálják és a felváltva szereplő magyar, szlovák, illetve cseh színtársulatok szezonjának időpontját az Országos Hivatal úgy osztotta be, hogy míg a szlovák színtársulat kerek nyolc hónapig játszik az újjáépített színházban, addig a magyar színtársulat mindössze három estén át játszhatott, mert ezután megkezdtek a színház átépítési munkálatait. A hónap eseményeit számos kulturális összejövetel és gyűlés tarkította. A komáromi kultúmap és az ifjúsági egyesületek számos kulturális összejövetele részben ellensúlyozza a Prágai Magyar Hírlap állandó és oly sokatmondó feliratát: „Magyar gyermek — magyar iskolába!“ A közhelyzet aláfestésére azonban nem mulaszthatjuk el egy statisztikai szám megemlítését, amely szerint a szerződéseknek és alkotmányoknak megfelelően, az aránylagosság alapján, a csehszlovákiai magyarság még 15.750 helyet követel az állami és közhivatalokban.

ÚJABB ADY IRODALOM

ADYRÓL sok legendát írnak össze, különösen majd akkor, ha az a nemzedék, amely őt személyesen ismerte: kiveszõben lesz.“ Egyik kortársa kezdte ezzel a mondattal nekrológját, a költõ halálakor. Ma még messze van az az idõ, amely mesével vonná be a költõ alakját; élõ és alkotó kortársai ellenõrzik a meseképzõdés szárait. De szükség van-e egyáltalában ellenõzésre? Ady halála óta eltelt tizenhat év alatt, költészetének meghatározóereje mindig jobban és jobban gyengül. A háború utáni líra nem az õ útján halad tovább; Adynak csak epigónjai akadnak, de stílusának folytatói nincsenek. Az új líra a múltban keresi eszményeit; az apáknak, a közvetlen elõdöknek arcképét legjobb esetben csak az unokák helyezik el az õsök arcképcsarnokában. De Ady nemcsak költõ volt. Életmûve a liberalizmus magyarságának tragikus helyzetfelismerése is. S költõnek, aki társadalmi reformokra vágyott, nem fontosabb-e, ha eszméinek akadnak követõi és nem költészetének? Ady egyik meghatározója lett a háború utáni fiatalság reformvágyának. Újságcikkek és gyûlések szónokai idézték szavait. Verseitõl volt hangos a fiatalság. A mozgalom azonban romantikába fulladt. Nem akadt ember, aki társadalomtudományi és szociálpolitikai konklúziót vont volna le szavából. Csak jelszavakként idézték, a jelszavak pedig hamar beporosodtak. Zsákutcába kellett a mozgalomnak rekedni, hisz nemcsak hogy költõ szavait idézték, hanem szavainak konkrét megfogalmazója, a mozgalomnak Adyn keresztûli programadója maga is író volt, a romantikusok duzzadó fajtájából, Szabó Dezsõ. Mellékesen megemlítve, Szabó Dezsõ volt az, aki az Elsodort falu-ban az elsõ és egyetlen Ady-legendát is megformálta. A harmincas évek elejére így Ady a politikai reformer is megszûnt eleven hatóerõ lenni, mint már elõbb Ady a költõ. Esztétikai jelentőségének kérdése régen nem vitás. Rédey Tivadar már 1927-ben így ír: „Ady hívei és ellenesei közötti viszony teljesen megfordult, most már az van védekező helyzetben, aki nem akarja elismerni Ady korszakalkotó költõi érdemeit“. (Újabb Ady-tanulmányok. — Napkelet, 1927.) Ez a helyzet máig csak teljesebbé vált. Lassan iskolás klasszikussá merevedik, anélkül, hogy valódi hatása elérkezett volna. Ma már senkinek sem jelent izgató életkérdést. A moderm magyarság izzó lelkiismerete írásainak aktualitását alig érzi valaki.

Mégis, ha az irodalomtörténeti repertóriumokban szemlét tartunk, feltûnik, hogy az Adyra vonatkozó irodalom adatszámá alig

marad el bármely centennáris, vagy jubileumi cikkek keresztüztüében álló régi írónkra vonatkozó írások jegyzéke mögött. Az élő, a ható Ady mellett azonban aligha tesznek tanúságot ezek az írások. Tetemes részük az Ady barátoktól való, a költő barátságával büszkélkedőktől, attól az írótipustól, melyet olyan szellemesen nevezett Krúdy Gyula az irodalomtörténet öreg honvédjeinek: „Az irodalomtörténetnek is megvannak az öreg honvédéi. Tán még most is él Magyarországon olyan ember, aki Petőfi barátságával dicsekszik, pedig bizonyosan tudjuk, hogy az összeférhetetlen és meg nem bocsátó Petőfinek alig volt néhány barátja“. — Adynak annál több van.

Kisebb cikkek és tanulmányok mellett, az utóbbi időben három nagyobb monográfia jelent meg Adyról.¹ A három munka szerzője homlokegyenest ellentétes irányból közeledik a költőhöz s az Ady-irodalom gazdagodása szempontjából is igen eltér egymástól jelentőségük. Mielőtt részletesen foglalkoznánk velük, idézünk néhány mondatot Schöpflin Aladár könyvének bevezetéséből, ahol Ady jóbarátja mondja a legjellemzőbb bírálatot az Ady-irodalom elburjánzó áradatáról: „Alig több, mint egy hónappal e könyv megjelenése után lesz tizenhatéve annak, hogy Ady Endre meghalt. Azóta foglalkozom e könyv megírásának gondolatával. Mégsem írtam meg mostanáig. Adynak, mióta meghalt, túlságosan sok emlékező híve támadt. Olyan áradata indult meg az emlékezéseknek, amely elborítással fenyegette a költő alakját. Betakarták a szentimentális emlékezés gőzfelhőjével, valami tenorista-félet csináltak belőle, hamis pózokkal, affektált magatartással. Ebbe a hangversenybe nem akartam beállni. Amíg Ady emléke egészen frissen élt még bennem, aligha tudtam volna szabadulni a barátság és a kegyelet befolyásától, attól tartottam, magam is beleesem abba a hangba, amelyet másoknál annyira nem szerettem. Meg kellett vámom, amikor az idő már elegendő távolságba juttat elhunyt barátom személyétől, hogy tisztán láthassam alakját. . . . De most érzem, az idő múlik, évek sokasodnak, jön az öregség, jó lesz sietni tervemmel“. Mennyire más hang üti itt meg fülünket, mindjárt a bevezetésben, mint a másik két munkában. Bölöni és Révész, de különösen az utóbbi, az írói személytelenségnek leghalványabb kötelezőségét sem ismeri. Szinte fejezetenként visszatérnek munkáikban az ilyenféle mondatok: „Alig volt író olyan közösségben Adyval és Lédával, mint én“. — „Ady párizsi éveinek emlékeit senki jobban nem ismeri nálamnál.“ Hisz természetes, bizonyos határokon belül a barát, a közelálló biztos képet rajzolhat egy költő emberi arcáról. A személyes kapcsolatnak ez az állandó hangsúlyozása azonban, többnyire már a komikum határait érinti.

Révész Ady Endre leghűségesebb öreg honvédjei közé tartozik. A költőre vonatkozó dokumentumok birtokában, már eddig is jelentős anyag publikálását köszönhetjük neki. Révész azonban nem elégszik meg az adatok, versváltozatok és levelek egyszerű közlésével. Értékes publikálását mindig megtoldja a maga ömlő, szóáradatba fulladó,

¹ Révész Béla: Ady és Léda. Budapest, Dante kiadás. — Bölöni György: Az igazi Ady. Párizs, 1934. — Schöpflin Aladár: Ady Endre. Budapest, Nyugat kiadás.

szinte stílusparódiaként ható, magyartalan mondataival és legtöbbször hamis magyarázatokkal. Ez a megtoldás az ő esetében egyúttal elvonás is. A dokumentumokat könyveinek szempontja szerint feldarabolja; levélrészleteket ad és dokumentumtöredékeket. Léda halála most jó alkalom, hogy ismét felvegye a baráti uniformist, melyben együtt éjszakázott párizsi mulatókban, a Három holló-ban és egyebütt Adyval. Érzelmes pátosszal írja új könyvében: „Az Ady-kultusznak példátlan meghullámozása mindinkább az előtérbe emelte Léda alakját és a kutatók, írók, újságírók mindenképpen igyekeztek, hogy az Asszonyt megszólaltassák — nem sikerült“. Léda senkinek sem nyilatkozott Adyról. Révész persze kivétel volt. „Léda megszólalt, láthatóan megtorlódomondanivalóval, melynek gátját feltörte a kívánczóság, a megtalált alkalom, hogy olyan valakivel beszélgethet a bizalmasságról, aki kísérője volt emlékeinek.“ Léda nemcsak mesélt Révésznek emlékeiből, hanem rendelkezésére bocsátotta Adynak hozzá és Bertuska nevű hűgához írott leveleinek egy részét is.

A Léda-kérdés — intimitásokat sejtetve — biztos kolportázs-sikert ígérő fejezete az Ady-irodalomnak. De kutatónak, Ady emberi és költői fejlődése megmagyarázása szempontjából is a legigényesebb stúdiumot jelenti. Persze értékes lehetne ez a tanulmányozás nagyobb szempontú, modem történetkutatónak is. Hiszen egy olyan munka, mint Paul Kluckhohntól *Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts und in der deutschen Romantik*, a szellem-történeti kutatásnak is nagyon tanulságos anyagot nyújt. Révészről — aki tulajdonképpen regényíró — ennek a sajátos századforduló utáni szerelemnek történelmi értelmezését hiába várjuk. Az Ady-szerelem történelmi értelmezése helyett azonban nem lehet érdektelen, ha egy művész hatol le ebbe a kérdéscsoportba. A művészi közeledés, egy író lélektani elmélyedése a problémába, lehet olyan értékes, mint a másik oldalon a modem történelmi vizsgálódás. Révész könyvének várakozással teli olvasója azonban az ábrázolásnak ebben a szépírói fajtájában sem gyönyörködhet. A könyv írója ezt sem tartotta feladatának. Hogy mit akar tulajdonképpen, azt maga megmondja más és más megfogalmazásban, többször is ismételve. Legjobb lesz, ha program mondatainak egyik változatát egyszerűen idézzük. „Az Ady-alakulásnak históriáját akarom megírni Léda oldalán.“ Révész tehát irodalomtörténeti feladatot vállal. Ady emberi és írói arcának alakulását szándékszik megrajzolni, az indulástól, Lédával való megismerkedéstől, a tízéves szerelem megszakadásáig. Elég azonban könyvéből néhány oldalt elolvasni és máris érezzük, hogy ezt a feladatot is alig fogja megoldani. Stílusa, mellyel Adyt magyarázni igyekezik, már eleve lehetetlenné teszi, hogy az az ember, akinek ez a stílus kifejező formája, értő szemlélője legyen Ady egyéniségének. Álljon itt ízelítőül néhány kiragadott mondata. „Nagyon értékeljük az alkalmat, hogy építgető munkánk után, a legbecsesebb okmányok segítségével is megvilágíthatjuk Ady Endre *elkészült lelkiségét*.“ — „Eseményes utazgatások voltak ezek; *fénylett Ady vasárnapi megérkezése*.“ — „De a rajongókat is *megbiztatta*...“ — „A hét levél *területesen* íródott...“ — „... érdemes ezt az időt másként is meg-

tanulmányozni.“ — „A levelekből, amiket közöltünk, felbukkannak a leányos, asszonyi *alakzatok* akik Ady körül settenkedtek“. — „E korszakban voltam a *legeggyüttesebben* Ady Endrével. .“ — az édesanyját látogatta és *odakíváncozott* édesapja sírjához.“ — „Az én hazám-ból szállott el a hallelujás pacsirta, aki később Offenbachot dalolt. Én már előbb tudtam, amit Ady is tudott Perényi Margitról, hogy ősi, dzsenti-családból származik, a legelőkelőbb esztergomi famíliának híressége a kisasszony, akinek hangját felfedezte a Bazilika orgonistája és befogta a hangok közé, akik a Bazilika kórusában kísérték, díszítették a bíboros hercegprímás miséit.“ — „A vers rendkívüli psychikus érdekességét úgy is látjuk, hogy valósággal előttünk fordul Ady Endre lelkesége, aki még belepert az elkölcsonzött versmondó drapériáktól, de szemünk láttára, romboló formabirkózással, a fölfortt szavak extázisával hantja le magáról az ódonságokat, hogy megmutassa magát már ebben a versben; csupaszság, mely vetkőzik az eljövendő líra elé. .“

— Grotesz, nagyotmondásra törekvő stílus ez, túlsúfolt mondatok, pusztá erőlködés. Szomoró Dezső írta ilyen hangon tanulmányt. Mintha az állandó szuperlatívuszok elegendőek lennének a költő megközelítésére. Bizonytalanul csillogó szavak, érzelmes villogással táncolják körül a költőt; görögtűz, mely inkább bekormozza, mint megvilágítaná. Valami nosztalgia él benne a költő megértésére, de az értő szeme hiányzik. Lélekrajz? Révész nem ismeri ezt a fogalmat. Szinte lapról-lapra olvashatjuk munkájában nem is a lélek, hanem a *lelkiség* kifejezést, de üres szó marad ez csupán. Ady belső fejlődésének megrajzolásában még a kísérlet megtételére sem képes. Nagy levélanyag birtokában sem tud semmi újat adni. Egyszerűen újramondja az Ady-irodalomnak a Léda szerelemre vonatkozó, immáron közhellyé váló eredményeit; szempontjai nincsenek, melyeknek segítségével új megvilágításba helyezné témáját.

A közölt levélanyag — melyet Révész magyarázatai közé ékelve, részben a könyv végéhez csatolva olvashatunk — függetlenül Révész írásától sem különösebb nyeresége az Ady-kutatásnak. Legalább mostani kipontozott, megcsonkított formájában. „Ady beszédesebb leveleiben környezetéről is írt...“ Olvassuk Révész szavait. Természetes, hogy ezek a beszédesebb levelek egyelőre nem valók a nyilvánosság elé. Az élőkkel szemben természetesen diszkréció kötelezte a feldolgozót. De miért nem várható akkor az egész anyag még néhány évtizedet, zárt anyag formájában, valamelyik közgyűjteményben, vagy családi levelesládában? Mostani alakjában, különösen Révész feldolgozásával, senkinek sem nyeresége ez a közlés.¹

Egész más és komolyabb értékelést kíván Bölöni György munkája. „Nem kap teljes életrajzot, aki elolvassa ezt a könyvet, — írja a szerző — de Ady sok fontos életfordulatába, emberi és írói lényének sorsdöntő pillanataiba kap betekintést.“ Elméletileg két részre lehet osztani Bölöni könyvét. Egyrészt nagy feljegyzésanyagra támaszkodó memoár a költő életéről, elsősorban Párizsban töltött éveire vonatkozó-

¹ Az Ady—Léda levelezés legjelentősebb része, tudomásunk szerint Révész kezéhez sem jutott el. Zárt anyagának nyilvánosságra kerülése előtt aligha remélhetjük, hogy tiszta képet kaphatnánk bárkitől is a kérdéstről.

lag; másrészt az emlékirásba beleszöve, egyoldalú, szocialista, politikai magyarázása Ady élettényeinek és költészetének. A memoárok belső, formaadta érdekességén és értékén túl, Ady hétszeri párizsi tartózkodásáról kétségtelenül Bölöni adja a legteljesebb képet. Ady párizsi időzése alatt majdnem mindig Párizsban élt Bölöni is. Az együtt eltöltött évek emléke mellett felhasználja feleségének — Kémen Sándor álnéven szereplő írónőnek, Anatole France titkárának — ú. n. levélnaplóját, melyben szinte krónikás pontossággal állandó feljegyzések olvashatók Adyról, birtokában levő Ady-kéziratokat és levelezésanyagát. A felhasznált nagy anyag kapcsán nem egyszer szinte már az az érzésünk, hogy a közölt dokumentumokból nem ártott volna egyet-mást kihagyni, bizonyos szempontból nagyobb kiválasztással élni. Bölöni Adyra vonatkozólag mindent érdemesnek tartott kiadásra s így nem egyszer bekerülnek a könyvbe egészen jelentéktelen apróságok, mint pl. táviratszövegek, melyben Ady megérkezéséről értesíti barátját, részletes feljegyzések arról, hogy miért költözött Ady egyik szállodából a másikba, stb., stb. Anyagának legnagyobb része azonban igen tanulságos és értékes. Az Ady-filológiának igen hasznos szolgálatot tett azzal, midőn beszámolt, mint közvetlen szemlélő s nem egyszer figyelemfelhívó, Ady párizsi olvasmányairól, a modern francia kultúrához való viszonyáról, párizsi életformájáról. Talán különösen tűnhetik fel, de még a Léda-kérdést is sokkal világosabban látja, mint a probléma tüzetes megmagyarázására törekvő Révész Béla. A barát, a közelálló könyve Bölöni munkája is, de itt korántsem olyan kirívó ez a hang, mint Révésznél; a költőhöz fűződő szubjektív közelséget, ami könyvéből árad, az emlékiratforma nyújtotta szabadsága enyhíti.

Amíg a rendelkezésére álló dokumentumanyag kapcsán emlékeit írja meg Bölöni, igen értékes munkát végez. Célja azonban nemcsak ez a becsületes ismeretközlés volt. Bölöni az októberi forradalom emigránsának szemszögéből *Az igazi Ady-t* szándékszik elénekkelni. S így a nyugodt, tárgyilagos közlésből állandóan kitör támadó hangja is. „Célom az volt, — írja egy helyt — hogy Adyt kiragadjam azok kezéből, akik kiszolgáltatták az uralkodó osztályoknak, bár velük szemben örök lázadó és megmutassam annak, aki volt, forradalmi nagy költőnek.“ Egyoldalú hangsúlyt kapó szavaiból ilyenkor inkább az emigráns lélekalkatáról alkothatunk magunknak képet, mint Ady sokrétű, hánykolódó alakjáról. Bizonygatásai közben komoly szándékai is majdnem nevetségessé válnak s csak mosolyogni lehet, midőn a forradalmi magyarázás szempontjából pl. Kölcsey ezt az állandó jelzőt kapja: *a félszemű, óvatos reformer*. Vagy, mikor megtámadja a költő életrajzíró bátyját ezekkel a szavakkal: „Ady Lajos Ady Endréről írott könyvében megemlékezik arról, hogy Adyt nyolcadosztályos diák korában „fájdalmas mellőzés“ érte .. nem választották meg önképzőkör elnökévé, de az „okot“ Ady Lajos elhallgatja. Pedig az elnök egy Somogyi Kálmán nevű jótanuló diák lett, ügyes igazi „zsentri“ fiú. Ady „demokrata“ pártot szervezett ellene. Már ilyen korán ellenzékbe került, mégpedig osztályalapon, az uralkodó renddel, a befolyásosabb és úribb zsentrivel szemben. Annak, aki Ady osztályhelyzetét vizsgálja, kár lenne emellett a jellemző diákadat mellett elhaladnia...“

Ady Endre Bölöni megvilágításában az októberi forradalom poétájává válik s alig marad belőle más, mint a Népszava munkatársa, a proletárversek írója, akit 1918 óta azok sajátítanak ki maguknak, akiknek semmi közük nincsen hozzá. Véres támadássá változik ilyenkor Bölöni hangja. Támad mindenkit, Kosztolányitól a szocialista Kassák Lajosig, egyszóval mindenkit, aki élni mer és nem tartja Adyt 1918 lázongó poétájának.

A memoár nyugodtságából bántóan ütnek ki ezek a szavak, de megbontja könyve nyugodtságát már az is, midőn a hasznos anyagot közlő emlékező, magyarázó esztétává akar átalakulni. Íme egy példa. Ahogy az osztályharcos forradalmár Ady vallásosságának komplikált problémáját magyarázza:

„Az Isten-versek sokasodása idején ritkábban voltunk együtt Adyval. Később ez a világ Adynak elkerített, zárt birodalma lett, a titkok-titka, amiről nem szerette, ha kíváncsiskodva szó esett. Az Isten: teljesen magánügye lett. Akár szerelme. Egyszer később, amikor Isten-versei újra igen bőven buzogtak, fél-tréfásan, fél-komolyan, magázva és urazva, ahogyan különben életbevágó ügyeinket intéztük, így szó-lottám hozzá:

— Mondja csak Ady úr, ha olyan szép Isten-verseket ír, hisz is maga abban az Istenben?

Ady gyermekesen megszeppent. Nem térhetett ki az egyenes kérdésre a válasz elől. Egyet-kettőt pislogott, zavartan elfordította a fejét s így válaszolt:

— Hiszek.

Ismerni kellett Adyt, hogy ilyenforma válaszból megítéljük a valóságot. Én ismertem. Ady tehát: nem hitt.“

Bölönit ilyenféle fejtegetései az esztétáknak abba a csoportjába sorolják, akik a költő szavaival megmagyarázhatónak vélik költészetét, akiknek a költő elejtett szava többet mond, mint alkotása. Mintha Ady vallásossága, ez a nehezen megközelíthető és nem ily egyszerűen megvilágítható kérdés, feleletet kaphatna egy elejtett és még ráadásul ellentétesen értelmezett kijelentésből.

Értékes anyagot adó munkájából elejétől végig az emigránsírás keserű mellékíze árad.

Barát és kortárs műve Schöpflin Aladár könyve is. A kortárs esztétikai szemléletét adja Adyról, azonban az érzelmi szálak fölé emelkedve, minden elfogultság nélkül, történeti szemmel nézi a tizenhat éve halott barátot. Schöpflinnek az értő esztétának nincs szüksége arra, hogy a barátság érzelmi hangsúlyozásával közeledjék a költőhöz, mint Révész, sem egyoldalú szemlélettel, mint Bölöni. A Nyugat harcossági irodalmi korszakának részese, a lezárult harc után tárgyilagosan beszél az eseményekről. „... nem tartottam azt se kötelezőnek, hogy a föltétien hódolat hangját használjam. Ennek volt jogosultsága a propaganda és ellenpropaganda idejében, amikor az abszolút elutasítást az abszolút elismeréssel kellett ellensúlyozni. Ady megítélésének ez a polémikus korszaka elmúlt, itt az ideje, hogy kiemeljük a romantikából s belenézzünk valóságos arcába.“ Ady arcának megrajzolása a célja. Nem akar adatokat, életrajzi részleteket tisztázni, a hangsúly itt arcképen van, nem a részleteken. Az arcképen — ahogy a kortárs látta. A költő portréját adja, de ennek a portrénak háttéré is van. A háttérben megkapjuk a modern magyar

irodalom mozgását, amennyire a költő megértéséhez szükséges; fellépésének vázolásakor az irodalmi előzményeket, az irodalmi állapotot, amelyben Ady elindult és utóbb azt, amelyből benne élt. Az arckép nem egy vagy több kiragadott alapeszmén épül fel. Schöpflin a költő pályáját mint egy lírai önéletrajzot fogja fel. „Ügynevezett életrajzi adatokat az ő verseiben kevesebbet találunk, mint bármely más lírikusnál. Ő a lelkét tárta ki hiánytalan őszinteséggel.“ Pályakezdésétől élete végéig, utolsó verseiig ezt a belső önéletrajzot elemzi Schöpflin. Reális élettényeiből ezért érdekli csak annyi, amennyi költészetével összefügg. Ezért nem törekszik adatok tisztázására, mert hisz a költő alkotását nem életének adatai magyarázzák, hanem életének magatartása. Az arckép nem akar feltűnően új megállapításokat tartalmazni. A részletek közül nem egy az Ady olvasó előtt már rég ismert, A könyv legfőbb értéke inkább egységesítésében, egységes látásában van, mint új megállapításaiban. Új megállapításokra nem is törekszik. Sőt Schöpflin még ezt is leszögezi: „A képet, amelyet Adyról fel akarok mutatni, nem tekintem kizárólagos tulajdonomnak. A kortárs-nemzedék Adyról való tudatát adom át e könyvvel a nyomunkba lépő nemzedékeknek, amelyek már nem élhetik őt át olyan közvetlen életszerűséggel, mint mi, akik vele együtt éltünk és harcoltunk.“ Könyvének belső értéke mellett, külön jelentőséget ad ez az alaphang: Ady arca, ahogy a kortárs, a kortársak látták. De van ennek a könyvnek egy másik nagy értéke is. A legszűkebb terjedelemben is teljességre törekedve, az összes eddigi Adyra vonatkozó írások közül a legjobb bevezetés Ady olvasásához.

Végig tekintve az Ady-irodalom újabb termékein, ismét oda kell visszatérnünk, ahonnan elindultunk. A három könyv — most már ebben az esetben mindegy, hogy óriási értékkülönbségek választják el őket egymástól — kortársai közötti élő voltárról tanúskodik a költőnek. Ady Endre azoknak képez legmélyebb esztétikai, politikai, írói problémát, akik vele éltek, akiknek írói pályája Adyéval esik egybe. Az utána következő nemzedékek tagjai közül még alig hangzott el jelentősebb vélemény róla. Történelmi távlat híjján, fiatal irodalomtörténészeink még nem igen gondoltak arra, hogy a maguk szemlélete szerint megalkossák Adynak saját elképzelésük szerinti újraélt képét. A háború utáni ízlés mereven elfordult Adytól és esztétáink, akik természetszerűen maguk is ennek az új ízlésnek emberei, elveszítették a szubjektív kapcsolatot vele; költészete nem jelent számukra különösebb problémát. A legjellemzőbb illusztráló példa talán, Szerb Antal irodalomtörténetének kitűnő Ady arcképe. Ha egy újabb nemzedék képviselőjének írása is ez, az arckép tulajdonképpen a Nyugat-generáció Ady szemléletében gyökeredzik.

Másfél évtizeddel halála után, Ady Endrét is elérte a magyar tehetségek örök sorsa: megkapja a klasszikusoknak kijáró tiszteletet, de nincs szomorúbb sors, mint magyar klasszikusnak lenni. Nálunk a klasszikus szó a legteljesebb megmerevedést jelenti. A francia lángba jön, ha Racine szavait hallja, mi pár évtized alatt elfelejtjük nagyjaink élő útmutatását.

MAGYAR SZEMLE

1935 OKTÓBER

XXV. KÖTET 2. (98.) SZÁM

A HÁROMSZÁZEVES PÁZMÁNY-EGYETEM

HÁROMSZÁZEVES egyetemi jubileum a nyugati nemzeteknél nem nagy esemény, nem olyan, amely felett elmélkedni szoktak. Francia-, Olasz- és Németország egyetemének nagyrésze jóval több évszázadot ért meg. Szomszédságunkban Bécsben, Prágában, Krakóban sokkal öregebb testvérei vannak alma materünknek, amelyek közül a prágai persze nem a cseh, hanem a német műveltségnek volt őrhelye. Hazánknak is voltak ezekkel egykorú főiskolái, Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás alapításai, amelyek azonban nem éltek túl alapítóikat és úgy eltűntek, hogy emlékük is alig maradt reánk. Amikor nyugaton a szellemi élet a humanizmus és a hitújítás következtében fellendült és az egyetemek a virágzás új korszakába jutottak, a tragikus sorsú magyarságnak a pusztalétért kellett küzdeni a hódító és a keresztény műveltséget letipró törökkel szemben. Mikor ott tudósok vitatkozhattak, új tudományok keletkeztek, régiek átalakultak, nálunk füstölgő templom- és kolostorromok, kipusztult városkák és falvak ezrei, tömegestül rabszolgaságba hajtott magyarok jajszáva, a helyükbe idegenből belopakodó alacsony műveltségű népek telepei jelzik azt az óriási kulturális süllyedést, amely az ország túlnyomó részét sújtotta s amelynek hatása alól a török iga alá nem hajtott terület sem vonhatta ki magát. Az a kor, amely Budát, Esztergomot, Székesfehérvárt és a régi műveltség számos más gócpontját elbukni látta, amelyben a nemzetnek a műveltség részére hozzáférhető rétegei, ha pusztaléletüket megmentették, földönfutókká lettek, nem volt alkalmas a tudományok tüzhelyének, a nemzeti műveltség új, az eddigieknél tartósabb központjának kifejlődésére.

Egy évszázadnak kellett elmúlni Mohács után, hogy a katolikus restauráció e mozgalom főharcosában és irányítójában, Pázmány Péterben tudatossá tegye azt a hiányt, amelyben az újból győzelmesen előtörő katholicizmus és az egész nemzet szenvedett azért, hogy nem volt egyeteme és hogy elérkezettnek láthassa az időt e hiány pótlására. Pázmány Péter 1635 május 12-én pozsonyi érseki palotájában kelt alapítólevelében 100.000 forintot ajánlott fel egyetem céljaira, amelynek székhelyül Nagyszombat városát, a menekült esztergomi káptalan ideiglenes otthonát, a jezsuita rendnek magyarországi főhelyét jelölte ki, de már az alapításkor hangsúlyozta azt, hogy ha Magyarország a török iga alá felszabadul, az egyetemet alkalmasabb városba kell áthelyezni.

Az alapítás célja kettős volt: Pázmány, aki egész életét egyházárért folytatott harccal töltötte el, az egyetemmel élete művét megkoronázni, a katolikus vallást emelni akarta: ennek papjait és a hitben buzgó értelmiséget volt hivatva az új főiskola nevelni. Ezzel kapcsolatos volt a másik cél: „a nemes magyar nemzet méltóságáról gondoskodni“ és „ennek a sorsverte hazának javáért áldozatot hozni“, hogy lehetővé váljék koruk tudományának fegyvereivel harcoló magyarok kiművelése.

A hazának és a magyar nemzetnek emlegetése a nagylelkű alapító levelében már magában véve is elégséges azoknak az átlátszó irányzatú állításoknak a cáfolására, hogy a nagyszombati egyetem „szlovák“ intézmény volt, amelynek háromezrészét az újdonosult cseh-szlovák tudományosságnak kell megünnepelni. Csak természetes, hogy az új főiskolának tanárai és tanulói között voltak tótok és németek, Felső-Magyarország lakói összetételének megfelelően. Ez azonban korán sem tette Pázmány alapítását nem magyarrá, mint az egyetem székhelye, Nagyszombat sem.

Az új egyetemet Pázmány a katolikus egyház harcos rendjére bízta, a jezsuitákra és a nagyszombati jezsuita kollégiummal hozta szoros kapcsolatba, annak mintegy kiegészítéséül gondolta el. Ezt nem szabad valami különleges dolognak tartanunk. A jezsuita rend az alapítás idejében a középeurópai katolikus országok felsőbb oktatását uralta és annak nagy előnyére váló egyformasága is a rend szerepének volt tulajdonítható, amely jól átgondolt terv szerint egységesen vezette az iskoláit, hisz a rend tagjainak egyszer egy, máskor más országban kellett szerepelni tanárok gyanánt. A rend *azzal* a pápai kiváltsággal is bírt, hogy a hittudományból és a bölcsészeiből akadémiai fokozatokat adományozhatott, doktorokat avathatott.

Az új egyetemnek, miként más jezsuita főiskoláknak, csak hittudományi és bölcséleti kara volt, amely utóbbi alatt ebben az időben és még jó kétszáz évig ezután nem kell a tudományok számos ágát felölelő intézményt értenünk, hanem csak alacsonyabb rendű, a többi karokon tanított tudományokra előkészítő tanfolyamot, amely mai középiskoláink felső osztályainak megfelelőleg az általános műveltséget adta meg. A négy gimnáziumi osztály elvégzése után kerültek ide az ifjak már tizenöt éves korukban, úgyhogy tizenhét évvel a bölcsélet doktoráivá lehettek.

Pázmány alapítását II. Ferdinánd, mint német-római császár és magyar király is megerősítette, miután a pápa vonakodott az új főiskolát egyetemi kiváltságokkal felruházni. A császár, a kereszténység világi fejének megerősítése útján azonban ugyanolyan jogokhoz és kiváltságokhoz jutott, mint a régi egyetemek: doktori oklevelei és egyéb kitüntetései mindenütt érvényesekké váltak.

Az új egyetemet 1635 november 13-án nyitották meg nagy ünnepéssel, amelyen a nap jelentőségét felismerve az ország egyházi és világi főurai, Pázmány bíbornokérségekkel és gróf Esterházy Miklós nádorral az élükön, részt vettek.

A jezsuiták nagy szakértelemmel indították meg az oktatást és az új főiskolát gyorsan egyenrangúvá tették a hasonló külföldi egye-

temekkel. Pázmány zsenge alapításának azonban az első száz évben nem csekély veszélyekkel kellett megküzdeni; működését a háborúk, kuruc felkelések minduntalan megbénították, még többször akasztotta ezt meg évekig az akkori idők vissza-visszatérő réme, a pestis.

Az egyetem azonban a tanítás többszöri megszakítása ellenére, hála a jezsuiták kitartó munkásságának, fejlődött. 1667-ben bővült ki a jogi karral, amit Pázmány két utódának, Lósy Imre és Lippay György érsekeknek újabb 30.000 forintos adománya tett lehetővé. Minthogy a jezsuitarend szabályzata nem engedte meg ennek a karnak a gondozását, az alapítók azt a renddel egyetértőleg az esztergomi káptalanra bízták. Ez a Nagyszombatban székelő testület, illetőleg az arra kijelölt kanonok kezelte a kar fenntartására rendelt alapot, választotta meg a tanárokat és gyakorolta a kar felett a felügyeletet. A karon, miként a többi egyetemek jogi karán ebben az időben, alapításától kezdve a római és az egyházjogot tanították, mellettük azonban a hazai viszonyoknak megfelelően a hazai jogot is, amelyet egyebütt a szomszéd országokban még nem tartottak méltónak arra, hogy egyetemen előadják. A négytagú tanártestület egyik tagja, az egyházjog tanára jezsuita volt, a többi világi egyén és közülük az egyik a hazai jog elméletét, a másik pedig a gyakorlatát tanította; az első alatt Verbőczy Hármaskönyvének magyarázatát és rendszerbe foglalását, az utóbbi alatt pedig a bírósági gyakorlatot, a perrendtartást értették. Az esztergomi káptalan befolyásának, amely mint közhitelű okleveleket kiállító hely jól ismerte a hazai jogviszonyokat, kell tulajdonítanunk azt a nagy szerepet, amely nálunk az oktatásban kezdettől fogva a magyar jognak jutott.

A JOGI KAR ALAPÍTÁSÁVAL megindulhatott nálunk is a jogtudomány fejlődése, a jogi műveltség terjedése. Míg eddig a bírákat és ügyvédeket csak gyakorlatilag, ügyvédek és bíróságok mellett képezték ki, ezután már lehetséges volt tágabbkörű elméleti kiképzés megszerzése. A jogi kar élete sem volt zavaroktól mentes. A kari alapot főuraknak adták kölcsön, ami ekkor a tőke gyümölcsöztetésének legbiztosabb módja volt; a kamatok azonban a háborús, válságos időkben nem folytak be s így bizony a jogi kar működésének első századában anyagi okokból csak ritkán volt mind a négy tanszék betöltve. Ez a létszám különben a mi szemünkben, a tudomány mai szétágazása mellett túlkicsinynek látszik, abban az időben azonban csaknem teljesen megfelelt a bécsi és a prágai egyetemen tanító jogtanárok számának.

A jogtudományi kar felállítása nem változtatott az egyetem szervezetén. A rektor a jezsuita rendből került ki, amely a kari dékánokat is kijelölte. A felvilágosult abszolutizmus kormányrendszere ismerte fel először azt a nagy fontosságot, amellyel a közoktatás az állam szempontjából bír. Az állampolgárok nevelése a XVIII. század folyamán lett a kormányok főgondjává, amikor az uralkodók nemcsak magukat állítják az állam szolgálatába, hanem alattvalóiktól is elvárják annak belátását, hogy az uralkodók eljárása az egyedül célravezető út az állam boldogsága érdekében. Az uralkodó kötelessége az államnak hasznos polgárokat nevelni, akik hivatásuk gyakorlásában az állam érdekeit szolgálják. Mária Terézia nagyszámú újításai közé tartozik

és azok egyik legfontosabbja a királyi gondoskodás kiterjesztése az iskolákra. Törvény a királynőt ebben nem gátolta és a rendek mindig az uralkodótól várták a kezdeményezést az iskolák terén. Miként Ausztriában, nálunk is az egyetemi oktatás rendezését tartotta a királynő első feladatának. Megkönnyítette az állami beavatkozást az a körülmény, hogy a jezsuiták tanulmányi rendszere és azzal az egyetem tanterve száz év alatt semmit sem változott és egyáltalában nem felelt már meg az igényeknek, amelyeket egyesek és az állam vele szemben támaszthattak. A jezsuita tanrendszert számos támadás érte a felvilágosodás szellemének terjesztése óta. A királynő legbizalmasabb tanácsadói, akik az új bölcséleti és társadalmi elméletek hatása alatt állottak, mind ellenségei voltak a rendnek, annak oktató működését, amely száz évvel korábban a viszonyoknak megfelelt, nem ok nélkül elavultnak tekintették, lekicsinyelték. A legfőbb tanácsadó testületben, a bécsi államtanácsban, amelyet a királynő azért létesített, hogy valamennyi országában a kormányzás egységes szellemét biztosítsa, úgy beszéltek a jezsuiták nagyszombati egyeteméről, mint valami alsóbbrendű, ezt a nevet meg sem érdemlő intézményről és gúnyosan „jesuitische Quasi-Universität“-nek nevezte azt a királynő egyik nagybefolyású tanácsosa. Van Swieten, a királynő háziorvosa és a közoktatási ügyekben legbizalmasabb tanácsadója, előbb a bécsi egyetemet reformálta meg a korszellemnek megfelelő módon. Mivel pedig az uralkodónak és kormányférfiainak szeme előtt bizonyos tartományi sajtóságok megtartása mellett egységes monarchia létesítése lebegett, amelyben a műveltek az államcélokról egyformán gondolkoznak, kimondatott az az elv, amelyet egészen 1848-ig, illetve 1867-ig a bécsi kormányrendszer állandóan követett és megvalósítani törekedett: a magyar egyetem szervezetében és tanulmányi rendjében lehetőleg a bécsihez igazodjék, azzal egyenlő legyen.

Első teendő volt az egyetemet negyedik karral, az orvosival kiegészíteni, amelynek öt tanszéke volt: az elméleti orvostan, a gyakorlati orvostan, a bonctan, a sebészet és szülészet, végül a vegy- és növénytan (1769). A jogi karon a racionalista kor vezető tudományának, a természetjognak állítottak tanszéket, elrendelték a büntetőjognak a tanítását. Az egységes állampolgári gondolkozást a politico-cameralis tanszék volt hivatva biztosítani, a „Polizeiwissenschaft“ előadásával, amely magában foglalta a legtágabb vonatkozású közigazgatási és pénzügyi jog mellett a közgazdaságtan alapelemeit a régi merkantilis felfogással. Ezt a tárgyat a hittudományi kar hallgatói is tartoztak tanulni. A bölcsészeti kar, amelyhez rövid ideig ez utóbbi tanszék is tartozott, szintén kiegészült új tanszékekkel.

A királynő az egyetem élére elnököt, az egyes karok vezetésére pedig igazgatókat rendelt, amivel még a jezsuitarend feloszlata előtt kivette azt a nagy érdemekkel dicsekvő rend kezéből. 1770-ben volt a karok első dékánválasztása. A tanárok most már a hittudományi és a bölcsészeti karon is nemcsak jezsuiták, hanem mások is lehettek. Ezután a királynő nevezte ki őket, első ízben kiküldött biztosok, utóbb az illető karok javaslatára a helytartótanács, a belügyi magyar kormánysszék, mint felügyeleti hatóság előterjesztése alapján. Ezzel lett

a nagyszombati főiskola teljes egyetemmé, amely a többivel versenyre kelhetett. Az egyetem megnövekedett költségeinek fedezésére a Jézus-társaságot évi tízezer forint fizetésére kötelezte a királynő és a földvári apátság birtokait az egyetemnek adományozta. Alikor azonban XIV. Kelemen pápa nem tudván ellenállni a jezsuitarendet mindenfelől érő támadásoknak, azt feloszlatta, a királynő a rend nagyszombati kollégiumának összes pénzbeli és ingatlan-vagyonát, amely uradalmakból, házakból, szőlőkből stb. állott, szintén az egyetemnek adta és a vagyonkezelést állami szervekre bízta.

Az egyetem ily módon valóban állami célok szolgálatába került, amelynek felügyelete a legkisebb részletekre kiterjedt. Nemcsak a tanítandó tárgyakat, hanem az egyes tárgyak anyagát is megszabta az állami hatóság. A tanár ugyanis nem adhatta elő saját tudományos kutatásának eredményeit, saját meggyőződését, hanem hivatalosan előírt tankönyvhöz volt kötve, amelytől eltérnie nem volt szabad. Ha úgy találta, hogy az előírt könyv valamely tétele nem megfelelő, avagy valami újat akart tanítani, akkor előbb a felsőbb hatóságok engedélyét kellett kikérnie, saját nézeteit a közigazgatási hatóságok bírálata alá bocsátani, amelyek közül egyik vagy másik mindig talált kifogásolni valót és így rendszeresen minden a régiben maradt. Így magyarázható, hogy egyes tankönyvek félszázadon túl is használatban maradtak, mint például Sonnenfels munkája, a „Polizeiwissenschaftrol“, avagy Alartini könyve a természetjogról, amelyeknek tanításai a felvilágosult abszolutizmus kormányrendszerét és felfogását adták elő. Az oktatás ezután is 1848-ig iskolaszerű volt, a hallgatókat az egyes tárgyakból hetenként kikérdezték, a feleletek alapján osztályozták. Vitatkozásokat is tartottak olyan tételek felett, amelyeket az illető tárgy tanára állított fel. Különösen fontosak voltak ezek közül azok, amelyeket az év végén az egész anyag összefoglalását adták. A hallgatók bizonyítványt is nyertek, amelynek alapján a felsőbb évfolyamokba léphettek.

A JEZSUITA REND ELTÖRLÉSE után Mária Terézia az egész tanügy szervezetről, az elemi iskolától az egyetemig, nagyszabású tanulmányi rendtartásban, a „Ratio Educationis.-ban gondoskodott; az egyetemet az ország középpontjába, Budára helyezte át és azt újabb tanszékekkel és a tudományos munka bővebb segédeszközeivel látta el. Székhelyéül az eddigi királyi várpalotát jelölte meg, az egyetem alapját a pécsváradi apátság javaival növelte, majd 1780-ban az egyetem minden jogát, kiváltságát és alapítványait ünnepélyes nagy oklevélben megerősítette, amelynek átadása és az egyetem beiktatása Budán nagy ünnepséggel ment végbe. Méltán látja tehát a Pázmány-Egyetem Mária Teréziában újjáalkotóját, második alapítóját.

Az egyetemi tanítás célja Mária Terézia tanulmányi rendszere szerint ezután nemcsak az ifjúság előkészítése az egyházi és az állami hivatalokra, hanem a magasabb tudományos kiképzés is. A jogtudományi előadások az államtudományiakkal bővültek és a királynő úgy e karon, mint a bölcsészeten nagyobb súlyt helyezett a történeti tudomány tanítására. A történet tanárának kötelessége volt hallgatóival hetenként egyszer a legújabb eseményeket újsághírek alapján megbeszélni.

A királynő állandóan követendő elvül mondta ki, hogy a tanszékekre a jövőben csak olyanokat kell alkalmazni, akik maguknak tudományukkal hírnevet szereztek. A tanszékekre elsősorban az akadémiai és a főgimnáziumi tanárokat és a főorvosokat tartották hivatottaknak, de tekintetbe vettek más tudósokat is, akik munkáikkal igazolták rátermettségüket. A kijelölést az egyes karok végezték, mégpedig leggyakrabban írásban és szóban megtartott versenyvizsga alapján, amikor is a jelölteknek több tanszék tudománya körébe tartozó kérdésre kellett feleletet adni és előadási képességét bebizonyítani. Az illető kar minden egyes tagja véleményét nyilvánította a pályázók képességei felől és a jelölés ezek összeegyeztetése alapján történt. Ismertebb tudósok pályázatát vizsga nélkül is figyelembe vették. A jelöléseket az egyetemi tanács továbbította a helytartótanácsnak, mely szintén megtette a maga jelölését, nem egyszer megváltoztatva a sorrendet. A helytartótanácsból a magyar udvari kancellária elé Bécsbe került a dolog, amely a végső felterjesztést megcsinálta, nem egyszer szintén változtatva a jelölésen. Miután az államtanács is hozzászólt, történt meg a kinevezés, amely rendszeren, de nem mindig, azt érte, akit tudományos, illetőleg tanári eredmények alapján első helyen jelölt a kar. Ez volt a kinevezések menete 1848-ig. Mária Terézia a tanári utánpótlásról még úgyis akart gondoskodni, hogy a legkiválóbb hallgatóknak ösztöndíjat adott, hogy azok karuk előadását tovább hallgathassák és esetleg, főleg az orvosi karon, külföldre is mehessenek. Gondoskodásának meg is volt az eredménye. A XVIII. század végén vesz először lendületet az egyetem tanárainak tudományos irodalmi munkássága. — Az egyetem összes hallgatóinak száma ez időben 500 körül volt, közöttük csaknem 200 a bölcsészeti karé, tehát mai értelemben felsőgimnazista.

II. József közigazgatási reformjai nem maradtak hatás nélkül az egyetemre sem. Mikor a közigazgatás főkörmányszékeit az uralkodó Pozsonyból Budára helyezte át, ahol a legfőbb bíróságok is működtek, szükségessé vált helynyerés céljából az egyetem eltávolítása. A hittudományi kar Pozsonyba került az ottani papnövelde mellé erősebb ellenőrzés alá, míg a többi három Pestre, ahol nagyobbára a királyi kúria eddigi épületében nyert elhelyezést. Szervezeti reformjai nagyszámúak voltak; az egyetemnek hallgatói felett eddig gyakorolt bírói hatóságát megszüntette, úgyszintén a kari igazgatók intézményét, amivel az egyetem önkormányzatának köre tanulmányi tekintetben bővült. Azok az újítások, amelyeket tanulmányi téren bécsi mintára valósított meg II. József, az ő és tanácsadóinak abból az elgondolásából fakadtak, hogy az egyetemnek és elsősorban a jogi karnak a feladata nem lehet más, mint állami tisztviselőket nevelni; mindazt elő kell tehát mozdítani, ami ennek a célnak megfelel és mindent megszüntetni vagy háttérbe szorítani, ami e cél elérésére feleslegesnek látszik vagy azt akadályozza. Intézkedései közt, mint minden téren, számos aprólékos volt, de nem egynek megvalósítása üdvös hatással lett volna, így figyelmeztette a tanárokat, hogy a hallgatókat alapos gondolkozáshoz szoktassák, a vizsgáknál ne kívánják meg a hallott magyarázatok szó szerinti elmondását és képességeiket ne a kívülről megtanult anyag

tömege, hanem a szerint ítélik meg, hogy fogalmaik helyesek és világosak-e.

Az 1790-ben feltörő rövidéletű nemzeti mozgalomnak nem lehetett nagyobb hatása egyetemünk életére, mert az végül is a régi nemesi alkotmány védelmében, nem pedig új eszmék megvalósításában látta célját. Az egyetem még nem fejthette ki az ismertetett korlátok közt nagyobb hatást a nemzeti közvélemény kialakulására. A közoktatási országos bizottság, amelyet a rendek küldtek ki, nem ismerte fel az egyetem jelentőségét, nem volt átfogó reformprogramja, az egyetemre vonatkozó kívánságai jelentéktelenek és nem is tárgyszerűek. Pedig a német egyetemek virágzása már megindult és azok például szolgálhattak volna. Az egyetem egykorú művelt tanára, Barics Béla röpiratban panaszkodik a tudományellenes hangulat miatt, amely magával hozza, hogy gyakran a legkiválóbb ifjak, akik tanulmányaikat az előirt szabályok szerint kitűnően végezték, nem is merték nyíltan bevallani, mikor közhivatalt akartak kapni, hogy ők ezt vagy azt a tudományt, pl. közigazgatási jogot, statisztikát, természetjogot stb. hallgattak. Nemesak a vidéken, hanem a kettős fővárosban is voltak szerinte szép számmal olyanok, akik minden jogi tudományt a magyar jog tanulását, vagyis a Hármaskönyv ismeretén túl elvetettek, károsnak hirdettek, mert szerintük „csak a gyakorlat teszi az embert”. Az egyetem tanára szinte reménytelennek találja még ekkor a küzdelmet ezekkel a „déli fényesség mellett is vakoskodó emberekkel”. Nem lehet remélni, hogy a consiliarius (tanácsos), aki a logika elemein kívül az iskolában alig tanult valamit, az ifjúságnak nyíltan bevallja, hogy a közhivatalnoknak kellő kiművelésére fizikára, geometriára, mennyiség-tanra, természetjogra, statisztikára stb. van szüksége. „Hogyan lehetne azt elvárni valamelyik bírósági ülnöktől, aki a magyar jogon kívül semmit sem tanult, hogy az Ő juratus gyakornoka előtt elismerje, hogy a természetjog, a római és a büntetőjog és más tárgyak az igazi jogtudománynak forrásai és támaszai?”

Az egyetemnek tehát nemcsak a felülről jövő korlátozásokkal, a bécsi és ennek nyomán a hazai kormányzások mindent rendszabályozó bürokratikus intézkedéseivel, hanem e közhangulattal is meg kellett küzdeni, amit lehetetlenné tett az, hogy mozgási szabadsága a legnagyobb mértékben korlátozva volt. Még jó, hogy nem valósult meg az országos bizottságban felmerült és elfogadott gondolat, hogy az egyetemet Pestről valamely vidéki városba helyezték át, mert Pest, mint kereskedelmi város élénk életével nézetük szerint az ifjúság erkölcsét fenyegeti és drágaságánál fogva sem alkalmas az egyetem székhelyéül.

A KONZERVATÍV IRÁNYZAT, a minden újítástól való irtózás, amely Ferenc uralkodását jellemezte, nem adta az egyetem kezébe azokat az eszközöket, amelyek a tudományos szellem terjesztésére alkalmasak, a nemzeti műveltség emeléséhez szükségesek lettek volna. Az 1790-es évek francia forradalmi eseményei tudvalevőleg megváltoztatták azt a reformirányzatot, amely József idejében az udvar és a kormányzások intézkedéseire ráütötte bélyegét. A reakció kerekedett felül, amelyet

a Martinovics-összeesküvés még jobban megerősített. 1795-ben megtiltották Kant rendszerének tanítását, mivel az „a számos bennefoglalt elvnel fogva, amely kétséget kelthet, sőt skepticizmusra, továbbá új meghatározásokra és definíciókra vezet, veszélyes és egyébként is homályos és annyira fellengős, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb tehetségnek pedig egyáltalában nem tudnák követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétségeket keltenek fel bennük a legnagyobb igazságok felől“. A régi tanrendszer a maga teljességében fenntartandó. Hogy úgy a király, mint a rendi társadalom nyugodt lehessen, semmit sem volt szabad tanítani, „ami a közjólétre bármiképpen veszélyessé válhatnék“. Az ily irányzat elterjedésének megakadályozására a legalkalmasabb eszköznek a nyilvános ellenőrzést tartották, hisz a magyar társadalom a rendi jogok védelmezése végett akkor annyira ragaszkodott a fennálló viszonyokhoz, hogy ellenőrzésében megbízhattak. A király tehát elrendelte, hogy a szokásos félévi vizsgákon kívül tartsanak a tanárok nyilvános vitákat és védelmezéseket és tárgyalják ott meg a helytartótanács jóváhagyta tételeket, amelyek lehetőleg az egész tananyagot magukba foglalják és amelyekhez a megjelentek is hozzászólhatnak a közönség köréből. Minthogy a titkos társaságok voltak a forradalmi szellem terjesztői, minden tanárnak esküt kellett kinevezése után letenni, hogy nem tagja semmiféle titkos társaságnak és a jövőben sem fog ilyenbe belépni.

Még a rendi közoktatási bizottság tervei is túlságosan radikálisak voltak az uralkodócsalád szemében, amelynek tagjai, előbb Sándor Lipót, majd József főherceg nádor, a helytartótanács élén közvetlen befolyást gyakoroltak a magyar közoktatás és így az egyetem ügyeire is. A magyar rendi bizottság elgondolásainak megvalósítása már azért sem volt kívánatos a kormánykörök szemében, mert azok a különleges magyar érdekek jegyében születtek meg, holott most már szilárd elvvé vált az egész birodalom közoktatásának és így az egyetemi oktatásnak egységes szabályozása, aminek elsősorban Ferenc maga volt a szószólója. Nemcsak ugyanazok a fegyelmi, szervezeti és lehetőleg tanulmányi szabályzatok léptek életbe a pesti egyetemen, amelyek a bécsin is érvényben voltak, hanem még a tanári karok összetételére is befolyást nyert a bécsi egyetem, amelynek hozzászólás végett megküldték a pesti jelöléseket az egyes tanszékekre és a kormányhatóságok természetesen ezt vették a kinevezéseknél elsősorban figyelembe.

Ferenc közismerten konzervatív embert, Szerdahelyi György kanonokot, volt jezsuitát bízta meg az új tanulmányi rendszer kidolgozásával, azoknak a jelentéseknek hatása alatt, amelyeket öccsétől, József nádortól kapott, aki egyre ecsetelte a tanárok helytelen gondolkozásmódját és az ifjúság fegyelmének meglazulását. Így jött létre 1806-ban az új Ratio Educationis, amely a közoktatásügyet és vele az egyetemi oktatást 1848-ig szabályozta. Főirányelve a védekezés volt a felvilágosodás eszméi ellen, annak biztosítása, hogy az egyetemi műveltségük a fennálló politikai viszonyokról konzervatív módon gondolkozzanak. Az új tanrenden kívül, amely nemcsak a tárgyakat, hanem a használandó tankönyveket is előírta, Ferenc az egye-

temi tanárok ellenőrzéséről még intézményesen is gondoskodott. Osztrák mintára és a gimnáziumok példájára minden kar élére 1820-ban igazgatót állított, akivel szemben a kari dékánok teljesen alárendelt helyzetbe kerültek. Az igazgatónak ügyelnie kellett arra, hogy a tanárok ne tartsanak önkényesen más tudományos tárgyról előadást, mint amire megbízásuk volt. Aki rendkívüli előadásokat akart tartani, köteles volt azt az igazgatónak bejelenteni, neki az előadás tervezetét benyújtani, amelyet az igazgató véleményével, hogy vajjon az előadás ellen nem emelhető-e kifogás, a helytartótanácsnak terjesztett fel. Ez az intézkedés teljesen elvehette a tanárok kedvét attól, hogy kiszabott előadásaikon kívül egyébként is iparkodjanak tudományos munkáik eredményét közölni. Roppant megnehezítette ez még azoknak a tárgyaknak az oktatását is, amelyeket a Ratio kívánatosaknak tartott. Széleskörű befolyást biztosított az uralkodó a kari igazgatóknak a tanszékek betöltése körül is, ők lettek az egyes karokat megillető tudományos könyvek cenzúrájának a vezetői is.

A politikai célzatot ez intézmény felállításánál világossá tette az igazgatóknak adott hivatali utasítás, amely szerint kötelességük „különösen arra ügyelni, hogy nyilvános szónoklatokban vagy más ünnepélyes egyetemi ténykedéseknél semmi dicstelen dolog ne történjék, hogy semmit elő ne adjanak, ami kevésbé felel meg az állami kormányzás elveinek, avagy ezeket bármi módon nyilvános megítélésnek és bírálatnak teszi ki“.

Az igazgatók a tanárok felett tudományos, de erkölcsi felügyeletet is gyakoroltak. Ügyeltek arra, hogy a tanárok előadásaikat az előírt napokon és órákban megrövidítés nélkül tartsák meg. A feladatul kiszabott rendőrködés annyira ment, hogy az igazgatók kötelessége volt váratlanul megjelenni az előadásokon, meghallgatni a tanárok előadásának a módját, megismerni az ifjak viselkedését és előmenetelét és különösen meggyőződést szerezni arról, hogy a tanár követi-e az előírt tankönyv elveit és rendjét és előadja-e azt a megállapított időben, avagy inkább tilos tollbamondással tölti idejét. Mindez lehetetlenné tett minden szellemi szabadságot és a tanárt hatóságilag ellenőrzött géppé süllyesztette le.

A kari igazgatók nagy hatalmát még súlyosabbá tette az a körülményt, hogy 1816 óta egészen Ferenc haláláig a jogi és az orvosi tudományi karon dékánna nem volt megválasztható kari tanár, hanem csak a két karnak „bekebelezett“ tagjai, olyan kari doktorok, akik a kar tagjai közé való felvételt kérték, erre méltóknak találtattak. Ezek előadási joggal nem bírtak ugyan, de a kar előjárói lehettek. Ennek a súlyos következményei mindjárt mutatkoztak és a következő években egyre fokozódtak. Minthogy minden tekintély és tapasztalat nélküli ifjakat kellett dékánokul megválasztani, ezek az ifjúságot nem tudták fegyelmezni és csak arra használták fel a dékáni tisztséget, hogy magukat ismertté tegyék és ezen a réven valamelyik akadémiai tanári vagy más álláshoz jussanak. Mindez nem volt alkalmas arra, hogy az egyetem tekintélyét a közvélemény szemében növelje. Csak Ferenc halála után, amikor már kirívók lettek e rendszer hátrányai, lehetett újból kari tanárokat a dékáni tisztségre megválasztani.

A tanárok kiválasztásánál Ferenc azt az elvet állította fel és írta elő kormányzékeinek, hogy ne csak a tudományos szempontokat vegyék irányadóul; mivel a tanárok szavainak és főleg példájának az ifjúságra igen nagy a hatása, vizsgálják az illetők jellemét, vallási és erkölcsi életét. Egyszersmind elrendelte azt is, hogy a már működő tanárokat is szem előtt kell tartani és az igazgatóknak évente jelentést beterjeszteni, hogy a tanításukra vagy gondolkozásukra, erkölcsi és vallási életübe vonatkozólag nincs-e észrevételük. A bécsi rendőrmisztérium magyarországi szervezete is állandóan figyelemmel tartotta a tanárokat és már 1814-ben figyelmeztette a bécsi minisztereket, hogy különösen a jogi és bölcséleti tanszékek betöltésénél óvatosan járjanak el, mert „többben a jelenlegi pesti egyetemi tanárok közül még mindig több magyarizmust nyilvánítanak, mint amennyi tőlük illendő volna“. Ferenc valóban „óvatos“ volt és miként a fontosabb egyházi és közigazgatási állások betöltésénél, a tanárok kinevezésénél is halogatta az elhatározást, úgyhogy különösen uralkodása második felében az amúgy sem nagyszámú tanszékek jelentékeny része betöltetlen volt. Előfordult gyakran, hogy öt-hat évig nem volt egy-egy fontos tárgynak rendes tanári előadója, hanem külső, az egyetemhez nem tartozó egyének, a jogi karon fiatal ügyvédek tartottak előadást. A legfontosabb, a magyar magánjogi tanszéken tíz éven át csak ilyen előadásokat hallgathattak az ifjak, ami persze nem nagyon szolgálta a jogi műveltség emelését és az 1820-as években a tanszékek fele volt betöltetlen. Nem csoda tehát, ha Pest jogi műveltségéről az 1830-as években siralmas képet festett az, aki arra leginkább volt hivatva, Frank Ignác, a pesti jogi kar és az egész magyar jogtudomány büszkesége. Jogi doktorátust alig tettek egy évben hárman-négyen, azok is nagyobb részben csak kánonjogi doktorátust szerző egyházi egyének. Még olyan hallgatót is alig lehetett találni, aki a két szigorlati ösztöndíjért folyamodott volna.

Nem voltak jobbak a viszonyok az orvosi és a bölcsészeti karon sem, ahol szintén nem gondoskodott a kormány a tudományok haladásával a tanszékek szaporításáról és az 1840-es években még ugyanannyi tanár adott elő, mint Mária Terézia korában. A hazai és az egész egyetemes történelmet egy tanár adta elő, 1796—809-ig Trnka Mihály, 1811—826-ig Keresztúri József, 1828 után Weszerle József, majd Reisinger János az 1850-es években. Vájjon ki ismeri nevüket!? Egyetlen tanszékhez tartozott az általános természetrajz, a technológia és a mezőgazdaságtan. A magyar nyelv- és irodalom tanszékében a kiváló Révai Miklóst 1808-tól kezdve Czinke Ferenc váltotta fel, a magyar nemzeti irodalom megújítása korában, 1830 óta pedig e tanszék több évig be sem volt töltve. A latin nyelvnek és irodalomnak nem is volt tanszéke. A bölcsészeti karnak 1847-ben csak 11 tanára volt, beleszámítva a német, francia és olasz nyelvek tanítóit is.

Szinte csoda, hogy ily körülmények közt is akadtak kiváló tanárok, akik anyagi és mondhatjuk erkölcsi elismerés nélkül a tudományok úttörői gyanánt említhetők fel és nagyban hozzájárultak a hazai műveltség emeléséhez, így a hittudományi karban Molik Tóbiás, Alber János, Vass László, a „törvénykaron“ Kelemen Imre, Vuchetich

Mátyás, Frank Ignác, Virozsil Antal, az orvosin Plenk József, Lenhossék Mihály, Stáhly Ignác, Bene Ferenc, Bugát Pál, a bölcsészeti Pray György, Katona István és Schwärmer Márton történettudósok, Révay Miklós, a magyar nyelvtudomány alapvetője, Schedius Lajos, a jeles esztétikus, Mitterpacher Lajos természettudós, Dugonics András és Pasquich János matematikusok és még sokan mások.

Az, hogy az egyetemnek a magyar műveltség és nemzeti tudományos irodalom kifejlesztésében 1848 előtt nem volt az a nagy szerepe, amely az az ország első főiskoláját megillette volna, hogy a magyar megújulás kora az egyetem különösebb befolyása nélkül ment végbe, a vázolt viszonyok mellett elsősorban annak tulajdonítható, hogy a tanítás nyelve az egyetemen a latin volt és a tanárok munkáikat latin nyelven írták, amely fölött Széchenyi és vele az ország gondolkozó fői már régen pálcát törtek. „A boldogtalan latin nyelv dúlta már bölcsőjétől kezdve a magyar csinosodás szellemét; e holt nyelv mérge olvasztó már az ifjú kebelben a honinak minden szeretetét...” Mikor hosszú küzdelem után az országgyűlés elérte 1844-ben a magyar nyelv alkalmazását az összes iskolákban, az egyetemen az nem volt minden tanszéknél keresztülvihető, mert a tanárok egy része non is tudott magyarul.

A NAGY FORDULATOT egyetemünk történetében 1848 hozta meg. Már a márciusi napokban elrendelte a helytartótanács, hogy az összes tantárgyat magyarul kell előadni, amivel az egyetem a nemzeti tudományos műveltség igazi tűzhelyévé vált. Az 1848. évi 19. törvénycikk pedig a többi nagy reform közt az egyetemen meghonosította az oktatási és a tanulási szabadságot, a nagy elvet, amelyen egyedül épülhet fel igazi tudományos élet és haladás. Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, néhány sürgős intézkedéssel akart segíteni a fennálló legnagyobb bajokon, megszüntette az osztályozást és megjelölte az általános tanulmányi reform elveit, amelyet az egyetem egyes karaival egyetértve akart megvalósítani. „A régi idomítás és tanultatás helyébe oly rendszer hozassék be, mely az önképzési vágyat ébressze, a tanulónak mélyebb kiképezését lehetőleg biztosítsa.” Eötvös előtt olyan reform képe lebegett, amely megszünteti az egyetemi oktatás iskolaszerűségét és eddigi megkötöttségét.

A forradalmi események, a szabadságharc bukása azonban újból kiragadta az egyetemet a nemzeti élet tengelyéből. A tanszabadság elvének megvalósítása és az egyetem új berendezése már az osztrák kormányra maradt, amely úgy kezelte egyetemünket, mint az osztrák birodalom egyetemeinek egyikét. A magyar nyelv úgy az előadásokon, mint a vizsgálatoknál teljesen háttérbe szorult, az egyetem elvesztette ősi jogát, kormányzati szerveinek választását. Az abszolutizmus egész idejében a kormány kinevezte rektor és dékánok állottak az egyetem élén. Gróf Thun Leó kultuszminiszter intézkedései az egyetemi oktatás tudományos színvonalát kétségtelenül emelték, kiváltképpen a bölcsészeti karon, amely általa lett valóban egyenrangú tudományos karrá, de a tanszékek betöltésénél nem a magyar

tanéroket vették figyelembe, hanem gyakran a karok megkérdése nélkül osztrákokat és németeket neveztek ki, illetőleg helyeztek át osztrák egyetemekről.

Az üdvös változás, amellyel az egyetem a magyar szellemi élet központjába került és a műveltség terén a nemzeti törekvések vezetőjévé vált, az 1860. évi októberi diplomával kezdődött. A politikai téren végbement átalakulás nem maradhatott hatás nélkül az egyetemre, amely visszanyerte éltető elemét, az önkormányzatot. Az előadások nyelve újból a magyar lett, az idegen tanároknak távozniuk kellett tanszékeikről és helyükbe a magyar tudománynak kiképzésükben túlnyomóan német hatás alatt álló képviselői kerültek, amint az egész tudományos életünkön még hosszú időn át erősen érezhető volt.

A provizórium évei azonban nem voltak alkalmasak az egyetem kipítésére és arra, hogy azt a tudományok rohamos haladása folytán szükségessé vált intézményekkel ellássák és hogy azok egyre jobban erősödő elágazásának megfelelően a kívánatos tanszékeket felállítsák. Csak a kiegyezés után, az alkotmányos korszakban vált valóban tudatossá az egyetem óriási nemzeti értéke nemcsak a felelős kormány, hanem az egész magyar közvélemény előtt. Az egyetemen eddig legsúlyosabb bajként a kutatások és a kísérletekhez szükséges eszközöknek, helyiségeknek és a költségeknek hiánya volt érezhető, ami a természet- és orvosi tudományok önálló művelését lehetetlenné tette. Ezeknek az előadásánál azért nem történetett eddig egyéb, mint a külföldi eredmények szolgálai követése. Az egyetemi klinikák 1848-ig alig rendelkeztek több mint 5—6 betegágygal. Az alkotmányos kormány az égető szükségleteken már az első két évtizedben természettudományi intézetek és új klinikák építésével segített és mindent megtett, amit a nem csekély pénzügyi nehézségekkel küzködő új alkotmányos államtól lehetett várni.

A tanszabadság elve megkívánta, főleg a jogi karon, hogy az egyes szakokat minél többen adják elő minél nagyobb terjedelemben és változatossággal. Ezt egyrészt a tanszékek szaporításával, párhuzamos tanszékek felállításával, másrészt a magántanári intézmény fejlesztésével érték el, amelyet az abszolút kormány honosított meg, megoldva ezzel a tanári utánpótlásnak régi problémáját. A párhuzamos tanszékek bármely karon előmozdítják az egészséges versenyt és így a tudomány haladását, a hallgatóknak pedig lehetővé teszik ugyanazon szakban eltérő, gyakran ellentétes nézetek megismerését, vagy ugyanarra a tudományra vonatkozó különböző módszerek elsajátítását.

Azt a lendületet, amelyet egyetemünk a kiegyezés utáni korszakban vett, legjobban megvilágítja néhány statisztikai adat.

A tanszékek száma az egész egyetemen: 1861-ben 51, 1871-ben 69, 1881-ben 77, 1891-ben 88, 1901-ben 107, 1913-ban 120.

A hallgatóság száma is igen nagy mértékben emelkedett: 1861-ben 1313, 1871-ben 2375, 1881-ben 2979, 1891-ben 3550, 1900-ban 5661, 1913-ban 8185 volt egyetemünk hallgatóinak a száma az első félévben. Az egyetem ily módon eleget tehetett egyik hivatásának, hogy a nemzetnek vezető rétegeit nevelje, a gyakorlati életre

szolgáló előkészítést megadja azzal az oklevéllel, amelyet a négy kar hallgatói tanulmányaik elvégzésével szereznek meg. De meg tudott az egyetem másik, éppoly fontos hivatásának is felelni, hogy a tudományosságot fejlessze, ne csak az eddigi ismereteket közölje, hanem a tudomány módszereinek oktatásával a további kutatásnak megadja az eszközeit, arra buzdítson. A múlt század utolsó évtizedeitől kezdve épült ki egyetemünkön német mintára a szemináriumi rendszer, amely legjobban ad alkalmat arra, hogy a tanár kiválóbb hallgatóival személyes érintkezésbe jusson, bennük az érdeklődést tárgyának tudományos problémái iránt felkeltse és mint mester, a tanítványait azok megoldásának módjába bevezesse. A kiegyezés utáni korszakban teremtette meg az egyetem a Magyar Tudományos Akadémiával karöltve a magyar tudományos életet, a nemzeti tudományosságot, amely elengedhetetlen feltétele a nemzeti műveltségnek.

A VILÁGHÁBORÚ és Trianon után a Pázmány-egyetem új problémák elé került. A diplomatúltermelés, ami már a háború előtti évtizedben kezdett érezhetővé válni, egyre nagyobb súllyal nehezedett mozgási szabadságára, ősi vagyonának jelentékeny részét, a felsőmagyarországit, elvesztette. Ehhez járult, hogy a megcsonkított országnak a felső oktatásra fordítható amúgy is elégtelen anyagi eszközeit új testvéregyetemekkel kellett megosztania. Ez létszámapasztást, a tanszékek számának jelentékeny csökkentését és ami még fájdalmasabb, az oktatás anyagi forrásainak apadását vonta maga után. Már 1924-ben száz alá süllyedt a tanszékek száma, a hallgatóké pedig a század első éveinek színvonalára ment vissza. A magyar kultúrpolitika a háború után semmit sem tett a Pázmány-egyetem érdekében; az fejlődésében megállt, ami a tudományok állandó haladása mellett a süllyedéssel egyenlő. Csak a legújabb időkben találkozik az „archi-universitas“ nagyobb megértéssel, a gazdasági válság azonban ma már megbénítja a segíteni akaró kart. Még jó, hogy az egyetem vagyonának visszaszerzéséért a nemzetközi bíróságok előtt indított perét megnyerte.

Pázmány Péter egyeteme ősi nemzeti érték, amelyhez fogható nem igen van sokat szenvedett nemzetünk kultúrintézményei között. Minden művelt magyarnak oka van rá levett kalappal megünnepelni háromszázéves fennállását.

ECKHART FERENC

A FEJEDELEM ÉS FŐTÁBORNOKA *A RÁKÓCZI-ÉV EMLÉKÉRE*

A RÁKÓCZI-FELKELÉS még teljesen meg nem világított problémái közé tartozik a II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós közötti viszony meghatározása. Sokakat foglalkoztatott az a kérdés, hogy a két vezérférfiú között melyik volt a nagyobb, melyiknek van több érdeme a nemzet talpraállítása és a felkelés politikai és katonai megszervezése körül.¹

A kortársak, a későbbi századok történetírói s a magyar közvélemény jórésze sokáig Bercsényit tartotta a felkelés lelkének s a kuruc hadsereg megteremtőjének. Ez a megállapítás, ha az ember figyelemmel kíséri Rákóczi szerepét és működését az egész felkelés alatt, semmiképpen sem helyes, főleg nem a felkelés katonai vonatkozásaiban. A két férfiú közötti egyensúlyt ugyanúgy Thaly mint Márki, helyesen ismeri fel, de Thaly is (Bercsényiről írt nagy művében) őt tartja a felkelés lelkének, a mozgalom megteremtőjének, vezérlő szellemének. Márki műveiből sem domborodik ki eléggé az, hogy Bercsényi határozott, éles profilú, mindenütt előtérben érezhető, korlátlan tekintélyű egyénisége mellett, mégis csak a passzív természetű és csendes, a higgadtan ítélő, nagyobb látókörű és nagy tervei mellett szívósabban kitartó Rákóczi volt a konföderált rendek és a hadsereg tulajdonképpeni vezetője, a nemzeti felkelés eszmei tartalmának testet öltött központja. Csupán a legújabbkori történetkutatás fényénél látjuk a Rákóczi és Bercsényi közti kapcsolatot helyesen és határozhatjuk meg e két főszeplő valódi helyét a felkelés eseményeinek élén.

Ha alábbi fejtegetéseimben több vonásban eltérek a róluk alkotott eddigi felfogásoktól, ez azért van, mert kutatásaimban mindenkor a felkelés hadjáratának, a kuruc sereg szervezésének tanulmányozásából indulok ki. A felkelés történeti színpadának ezen a részén, sokkal élesebb megvilágításban állanak egymás mellett, vagy egymással szemközt Rákóczi és Bercsényi alakjai, mint a mozgalom egyéb vonatkozásaiban. A politikában, diplomáciában sok gondolatot, cselekedetet elfed a külszín, az érintkezés, tanácskozás külső alakja. Az emberek gyakran jelmezeket öltenek magukra s a szükség, vagy államérdek is azt parancsolja, hogy ne azt mondják egymásnak, amit gondolnak. Ágyúk tüzében, meztelen fegyverek zajában azonban menthetetlenül

¹ Lásd a Magyar Szemle ez évi áprilisi számában e cikk szerzőjének „II. Rákóczi Ferenc emlékezete“ c. és Weltmann Imrénének „A Rákóczi-év és a történettudomány“ c. tanulmányát.

előbukkan az ember valódi egyénisége. Ilyenkor mindenki már csak úgy intézkedik és cselekszik, ahogy azt lelki alkata, — nolens-volens — parancsolja. Amíg nem ismerjük egy hadvezér magatartását a csaták forgatagában, addig véleményünket róla nem zárhatjuk le. Ezért, ha a két vezérről alkotott képünket még ebből a szempontból is megvilágítjuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a felkelés történetében Rákóczi semmiesetre sem szorult Bercsényi mögé a második helyre. Bercsényi nagy ember volt, de Rákóczi még nagyobb és a valóságban ő volt a felkelés éltető lelke, szellemi vezére.

Hogy a két fővezető egymáshoz való viszonyát megérthessük, vissza kell tekintenünk megismerkedésük körülményeire.

Rákóczi 1694-ben kötött házassága után telepedett le végleg Magyarországon, Bercsényi ellenben a török háborúkban mint lovasvezér és várkapitány, azután mint az ország főhadbiztosa, állandóan itt élt s ízig-vérig magyar vérmérsékletével fokozott mértékben felismerhette és átélte a császári sereg zsarolásai nyomán keletkezett jogos elkeseredést és a nemzet tehetetlenségét.

Rákóczi eddig, — bár szívében, gondolkodásmódjában magyar volt, — ennek nem sok külső jelét adta. Különben is tartózkodó egyénisége folytán nem szívesen árulta el gondolatait s a nyugati kultúrában nevelkedő ízlésének megfelelően, Magyarországon is német szabású ruhát viselt. A kastélyaiban megforduló magyar főurak ösztönszerűen mégis benne keresték a jövő magyar szabadságharc hivatott vezérét. Vadászataik és mulatozásaik közben igyekeztek Rákóczihoz közelebb férközni. A fiatal herceg, külföldi neveléséből, utazásai alatt kialakult világnézetéből és rokon kapcsolataiból magyarázható idegenkedéssel, eleinte értelmetlenül hallgatta az őt környező magyar urak szenvedélyes kitérőit. Amikor azonban a főurak között, a gazdagságánál, tekintélyénél s legelső sorban eszénél fogva messze kimagasló Bercsényi Miklóssal szorosabb kapcsolatba került, a kölcsönös bizalomból fakadó beszélgetések során megismerte az ország siralmas helyzetét. Ezután már csak egy lépést kellett megtennie ahhoz, hogy Bercsényivel közösen keresse a bajok gyógyító írját. Bercsényi érdeme az, hogy megértette vele történeti hivatását. Meggyőzte őt arról, hogy egyedül az ő személye lesz képes — fejedelmi házában s őseinek tekintélyére támaszkodva — a sok szertehúzó, felzabáló tervezetést összefogni és a külföldi hatalmak előtt kellő nyomatékai képviselni a magyarság érdekeit, ha kell, a Habsburg-ház ellen is.

Rákóczi első próbálkozását — a francia király támogatásának megszerzését — 1701-ben Longueval árulása megghiúsította. Bécsújhegyi fogságából szökve, Lengyelországban találkozott újból a szintén odamenekült Bercsényivel, s most már erélyesebben folytatták a felkelés előkészítését, amelynek döntő lépése és a mozgalom tulajdonképpen kezdete, Rákóczinak Magyarországra való visszatérése volt, 1703 nyarán.

E két fényes név viselője egy évtizeden át vezette jóban, rosszban a nemzet sorsát. A magyar történet lapjain, de még inkább a köztudatban ketten, szinte egy fogalommá váltak s működésüket, az esemé-

nyekre való befolyásukat a Rákóczi-felkelés eseményeinek vizsgálatánál sokszor alig lehet különválasztani. Megismerkedésüktől kezdve (1695) egészen a felkelés végéig e két — lelki diszpozíció és egyéni tulajdonságok tekintetében — egymástól annyira különböző férfi szoros benső barátságban élt s egymást kiegészítette, azután a száműzetés keserű napjaiban is együtt volt. Rákóczi, az elmélkedő fő, a széles látókörű, de jóhiszemű tervező, egészbenvéve a szív embere volt, akinek azonban hiányzott az akaraterije ahhoz, hogy célravezető gondolatait, kitűnő hadműveleti terveit, környezete ellenkezése dacára is keresztülvigye. Bercsényi ennek ellentéte. Gyors elhatározású, sziporkázó szellemű ember, aki könnyen felfogott, élesen látott mindent, hirtelen döntött és eréllyel, sokszor kíméletlenül nyersen intézkedett. S hogy terveit gyakran mégsem hajtotta végre, annak oka nem környezetének ellenkezése volt, hanem természetének az a sajátos árnyoldala, hogy válságos pillanatokban tétovázni kezdett, új, céltalan megoldásokat keresett, vagy tanácstalanul hagyta magát az események árájától tovaragadtatni.

Családi hagyományaik a királyhűség talajában gyökereztek. Ifjúságukat ugyanilyen légkörben töltötték s mint a rendi kiváltságok legmagasabb fokának előnyeit élvező főurak, a királyhűséget mindenek fölé helyezték. Egyikük sem volt „forradalmár“ a szónak szószerinti és tartalom szerű értelmében. Helyzetük sodorta őket a leromlott haza sorsát megjobbítani kívánók élére. Érdemük az, hogy a nemzeti megmozdulás jogosult voltát megértették s vállalták egy olyan felkelés vezetésének teljes súlyát és felelősségét, amelyben kénytelenek voltak — múltjukkal szakítva — koronás királyuk ellen hadbavonulni.

Tagadhatatlan, hogy a nyilvánosság előtt, különösen a felkelés első éveiben inkább Bercsényi forgott az előtérben. A viszonyokat még kellően nem ismerő fiatal Rákóczi háttérbe szorult s hagyta azt, hogy Bercsényi helyette intézkedjék. Az első évek békeértekezletein is inkább Bercsényi vitte a szót. Amikor pedig 1705—6-ban, a nagyszombati hosszas tárgyalások alatt, a távoli harctereken tartózkodó Rákóczi helyett ismét állandóan Bercsényi tárgyalt és intézkedett, a külföldi békeköveteknek valóban az lehetett az érzése, hogy ő az úr s Rákóczi, a conföderationnak csak reprezentatív feje. Hamel-Brainynx hollandi békeközvetítő és Lord Stepney bécsi angol követ szerint a magyarok között csak egy nagyészű fő van s ez Bercsényi. A többi, jelentéktelen magyar úr között ő az „oraculum“, s bár nem tartották mélyen megalapozott tudású férfiúnak, mégis elismerték csillogó, szikrázó elméjét, szellemi képességeit s lüktető tetterejét. Ilyen tájékoztatás alapján megérthetjük azt, hogy a külföld Rákóczi és Bercsényi egymáshoz való viszonyát úgy ítélte meg, ahogy azt az osztrák hivatalos munkában olvashatjuk: „Rákóczi war in Haltung und Wesen ein vollendeter Cavalier ... von dem ihn geistig überragenden Bercsényi beherrscht und geleitet.“ A látszat valóban Rákóczi ellen szólt, különösen akkor, amikor 1703 végén, felvidéki hadjáratának sikeres befejezése után Bercsényi Pozsony alatt állt s nem lévén ideje a Tokajt ostromló Rákóczitól külön felhatalmazást kérni, saját felelősségére küldött útleveleket a békeközvetítőknek és tárgyalt velük. Bercsényi

ellenségei ezt oly színben tüntették fel Rákóczi előtt, mintha ő a fejedelem megkérdezése nélkül akarna békét kötni Ausztriával. De Rákóczitól minden kicsinyes féltékenykedés távol állott. Szokott tárgyilagosságával, elhallgattatta a besúgókat s úgy ekkor, mint a későbbi évek tárgyalásain Bercsényit mindig megajándékozta teljes bizalmával és sohasem másította meg azokat az intézkedéseket, amelyeket az ügy érdekében az ő megkérdezése nélkül tett.

A békesség dolgában a fejedelem és főtábornoka között sohasem volt a legkisebb nézeteltérés sem. Mindketten bármely percben befejezték volna a háborút, ha megkapják azokat a biztosítékokat, amelyek nélkül a nemzet békéjét el sem tudták képzelni. A felkelés alatt többször volt alkalom a kiegyezésre. Az első években a bécsi udvar természetesen intranszigenz állásponton állva, a „rebellisek“ minden feltételét visszautasította. E merev álláspontjából később is csak keveset engedett, bár a tárgyalásokon résztvevő békeközvetítők, s az eseményeket pártatlanabban megítélő angol követ már 1706-ban leplezetlenül megírták azt, hogy a békesség létrejöttét nem a magyarok, hanem az udvar engesztelhetetlen felfogása hiúsítja meg. Az a vád, hogy a két vezér közül Bercsényi volt a háborús úszító, a békülni szerető Rákóczival ellentétben, teljesen alaptalan. Teljes harmóniában igyekeztek a békére vezető utat megtalálni annyira, hogy amikor 1711-ben Károlyi a helyzet felismerésében nem Rákóczi felfogásának megfelelően tárgyalt Pálffyval, — Bercsényi tovább is nem Károlyi, hanem a fejedelem felfogását tette magáévá.

A felkelés külföldi viszonylataiban már nem találjuk meg ugyanazt a teljes összhangot közöttük. Rákóczi fanatikus hittel bízott XIV. Lajosban s a francia segítséget mindig túlbecsülte. Bercsényi sohasem bízott a franciákban. Bizalmatlanul fogadta Des Alleurs kiküldetését: „... vájjon mit hoz ez a nagyhírű generális?“ Amikor látta azt, hogy a francia segítség, úgy pénzben, mint katonákban, jóval gyengébb, mint amit szerinte jogosan várni lehetett, ismét figyelmeztette Rákóczit, hogy ne bízzék a franciákban, mert ez a segítség csak olyan, mint a jágerkürt hangja a vadászatban, csak arra való, hogy harcra úszítsa őket, de nem segít rajtuk. Annál erősebben pártolta a felkelés vége felé — amikor már Rákóczi is keveselni kezdte a francia támogatást — Nagy Péter cár segítségének megnyerését. Ettől viszont kezdetben Rákóczi idegenkedett s csak a felkelés utolsó heteiben tartotta, — láthatólag Bercsényi befolyására — „infallibilisnek a Moszkva segélyt“. De ez ellentétek külpolitikai kérdésekben sem voltak sohasem mélyrehatóak. A fejedelem minden nagyobb elhatározása előtt meghallgatta főgenerálisát, de nem hagyta magát befolyásolni tőle csak olyan esetekben, amikor Bercsényi tanácsainak jogosultságáról maga is meg volt győződve.

Hogy Rákóczi, külpolitikai terveiben és hadműveletei gondolatainak végrehajtásában nem követte Bercsényi gondolatmenetét, arra számos bizonyítékot találunk. A hadjárat megindítása utáni hónapokban még nehéz felismerni azt, hogy a háború Rákóczi vagy Bercsényi tervei szerint folyt-e. De már 1704 tavaszán, amikor Bercsényi a Felvidéken operált és sürgette Rákóczi odajövetelét, a fejedelem nem

fogadta el javaslatait, sőt határozottan Bercsényi szándéka ellenére vezette személyesen a délvidéki rácok elleni hadjáratát. Ettől kezdve később sem hagyja magát befolyásoltatni és a hadiesemények a felkelés további éveiben is úgy zajlanak le, ahogy azt Rákóczi — gyakran Bercsényi ellenvetése dacára is — akarta. Az a körülmény, hogy Bercsényit a szécsényi gyűlés a főtábornoki — generalissimusi — címmel ruházta fel, sem változtatott a helyzeten. Neki ez a cím csak dísz, méltóságot adott, de ő sohasem vezette a kuruc sereg összeségét, mint a fejedelem után rangban következő legfőbb hadvezér, hanem seregcsoportokat vezetett — úgy mint a többi tábornok. Egyébként pedig, — az ónodi gyűlés óta már hivatalosan is — mint Rákóczi helyettese, a fejedelem mellett inkább tanácsadói, mint vezetői szerepkört töltött be. Ha Bercsényinek korlátlan és döntő befolyása lett volna Rákóczi felett és őt minden kérdésben szinte járószalagon akarta volna vezetni, akkor neki állandóan a fejedelem környezetében kellett volna tartózkodnia. A valóság azonban azt mutatja, hogy a hadjárat 8 éve alatt Bercsényi sokkal kevesebb időt töltött a fejedelem közvetlen környezetében, mint tőle távol, a hadszíntér más részén vagy bel- és külpolitikai tárgyalásokon. Volt időszak, pl. 1704 és 1705-ben, amikor 3—4 hónap is elmúlt anélkül, hogy személyesen találkoztak volna s Rákóczi — állandó levélváltásokon kívül, csak rendkívül fontos ügyekben rendelte magához Bercsényit néhány napos megbeszélésekre. Amikor pedig 1709 felé a főtábornok betegkedett és összeférhetetlen természete miatt mindig kellemetlenebbé vált, Rákóczi — emlékiratainak tanúsága szerint — szívesebben és szándékosan foglalkoztatta őt főhadiszállásától távol és küldte külpolitikai megbízatásokkal Lengyelországba.

Rákóczi Bercsényiben egyébként mindig feltétlenül bízott és belpolitikai kérdésekben szívesen hallgatott reá anélkül, hogy a vezetés gyeplőjét bármikor is neki átengedte volna. A „nagyvezér“ Miklós (mint ellenfele Ebergényi báró generális nevezte) — minden jó tulajdonságát, ezek között elsősorban megalkuvást nem ismerő hazafiasságát, kitűnő ítélőképességét, gyors észjárását Rákóczi kellően értékelte.

A magyar közigazgatás és rendi alkotmány ügyeit Bercsényi sokkal jobban ismerte, mint Rákóczi. Az országgyűlések előkészítésében, a bonyolult belpolitikai ügyekben tehát Bercsényi túlsúlya érthető volna. De nem élt hatalmával. Annyira tisztelte a fejedelmet és annyira tisztában volt azzal a káros hatással, amit a fejedelemmel való esetleges vetélkedése a nemzeti ügyre gyakorolt volna, hogy soha sem toltta magát előtérbe s ha vitás kérdésekben élesen összeütközött a confoederatio többi főszereplőjével és kíméletlenül ledorongolta azok érveléseit, ezt mindig Bercsényi Miklós, a magát türtóztatni nem tudó főúr, de sohasem a fejedelem helytartója tette. Bercsényi lelki nagyságának egyik legdicséretreméltóbb vonása az, hogy erős egyéniségét, az eszme diadala érdekében alá tudta rendelni a nála sokkal passzívabb Rákóczinak.

Azt már tudjuk, hogy sem Rákóczi, sem Bercsényi nem született hadvezérnek. De kettőjük között feltétlenül Rákóczi volt a vezéri polcra alkalmasabb. Bercsényi ismerte ugyan a háborút, a török idők-

ben vitézül küzdött, de seregvezetői tehetsége nem volt. Azonfelül az a rossz tulajdonsága volt, hogy éppen a válságos percekben tétovázott vagy tanácstalan lévén: nem avatkozott az eseményekbe. Az első nagyobb csatában, Nagyszombat alatt 1704 Karácsony ünnepén — volt Rákóczi-
nak először alkalma tapasztalni azt, hogy Bercsényi a csaták forgatagában elveszti a fejét. A jobbszárny lovasságát bízta reá s amikor az — Bercsényi rosszul kiadott parancsa szerint — harcba lépve bajt okozott, tanácstalanul otthagya a csatát e pontját s Rákóczit alkalmatlan javaslatokkal zavarta, úgyhogy a fejedelem, a nála szokatlan indulatossággal küldte vissza Bercsényi szárnysegédét, rendreutasító parancssal tétovázó urához. A következő évben a Vág-Dudvág mocsaraiban Bercsényi indokolatlan passzivitása lényegesen megkönnyítette Herbeville császári marsallnak, a Rákóczitól nagyon ügyesen készített kelepcéből való kiszabadulását. Hasonló esetek azután is megisméltődtek. Ezért indokoltnak kell tartanunk Rákóczinak azt a megjegyzését Bercsényinek a trencsényi csatában tanúsított magatartásával kapcsolatban, hogy „a főtábornok ilyen alkalmakkor személye végett nagy zavarban szokott lenni.“

De nemcsak a csaták vezetése közben, hanem a hadműveletek tervezése és végrehajtása terén is megtalálhatjuk az elvi ellentéteket a fejedelem és főtábornoka között. Rákóczi az erőket összefogva szerette alkalmazni és határozott érzéke volt a nagyobb seregtestek stratégiai szempontok szerinti alkalmazása iránt. Bercsényi kevesebbet törődött a stratégiával és hajlandó volt kisebb helyi sikerekért, nagyobb horderejű, de lassabban megérő hadműveletekről lemondani. Seregét sokszor olyankor is felaprózta, kisebb — bár eredményes — portyázások kedvéért, amikor annak egységes alkalmazása távolabb fekvő célokért, nagyobb eredménnyel járt volna. (Úgy 1703-ban, mint 1704—05-ben elmulasztja Bécs megrohanását, bár a hadihelyzet ezt akkor lehetővé tette.) Erőteljes és kíméletlen parancsoláshoz szokott egyéniségének ellentmondó ilyen passzivitását, csupán a válságos percekben tétovázó természetével magyarázhatjuk. A sokkal csendesebb s tétlenebbnek látszó Rákóczi ilyen esetekben sokszor csodálatosan vállalkozó szelleművé válik, bár minden házárd elhatározástól vagy nagy kockázattal, véráldozattal járó vállalkozástól irtózott. (Ilyen merész, de indokolt tervei voltak a már említett vág-dudvági kelepcé, Erdély felé való vonulása 1705-ben, a trencsényi csata előtti sziléziai expedíció, a romhányi csatára való felvonulás, stb.) Hadműveleti téren Bercsényi valóban nem gyámkodott Rákóczi felett, sőt inkább zavarba hozta a fejedelmet ismételtén, amikor saját tanácstalansága érzetében tőle kért sürgősen tanácsot, utasításokat, támogatást, csapatot olyankor is, amikor jól tudta azt, hogy a fejedelemnek nincs módjában őt megsegíteni. (Pl. 1705 tavaszán a Pozsony-vidéki hadműveletekkel kapcsolatban, amikor a fejedelemnek minden figyelmét és erejét a Pest-Buda és Bottyánvár körüli eseményekre kellett fordítania.)

Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a felkelés katonai részének lebonyolításában feltétlenül és minden vonatkozásban Rákóczit illeti meg az elsőség, bár Bercsényinek e téren is mindig tág működési kört biztosított. Két ilyen ellentétes természetű és vérmérsékletű

ember között, mint a fejedelem és helyettese, — hosszú éveken át tartó együttműködés közben, természetesen felmerültek nézeteltérések. De mindkét férfiú lelki nagyságának bizonyítéka, hogy azokat ők önmagukkal elintézték, sokszor anélkül, hogy környezetük ezt érezte volna. Bercsényi meghatóan romantikus ragaszkodással, szeretettel, sőt rajongással tekintett Rákóczira, akiben ő nemcsak választott fejedelmét, hanem természet szerint való urát is tisztelte. Rákóczi viszont Bercsényiben élete végéig azt az embert látta, aki neki önzetlenül barátja minden hátsó gondolat nélküli híve, aki őt tűzön-vízen át követi s féltékenyen őrökdi afelett, hogy mindenki Rákóczit tartsa a felkelés urának.

Az emberi természet gyarlósága, hogy szívesen igyekszik harmóniát bontani ott is, ahol azzal árt. A felkelés szereplői közül akadnak olyanok, akik szívesen vertek volna éket Rákóczi és Bercsényi közé. Nem azért mintha nem tisztelték volna Rákóczit, hanem azért, mert Bercsényit gyűlölték. A besúgók többször figyelmeztették Rákóczit arra, hogy Bercsényi neki ellenlábas a maga törekszik Rákóczi helyére, úgy a *confoederatio* élére mint erdélyi fejedelmi méltóságára. Rákóczi ezeknek a gyanúsításoknak hitelt sohasem adott. Előkelő gondolkodásával s fölünyes szemlélképeségével nagyon jól felismerte az intrikák titkos rúgóit. Önzetlenségének és bizalmának legszebb tanujelét adta akkor, amikor a zsbói csatavesztés után maga ajánlotta fel Bercsényinek azt, hogy az ott nem kedvelt Forgách Simon tábornagy helyett, menjen le Erdélybe, mint a fejedelem teljhatalmú megbízottja. Bercsényi a súlyos problémákkal kapcsolatos megtiszteltetést elhárította magától s ezzel elhallgattatta az e kérdés körül felburjánzó sugdolózásokat.

Rákóczi nagyon jól tudta azt, hogy mit köszönhet Bercsényinek. Igyekezett is őt minden alkalommal bizalmával nyíltan is kitüntetni. Az 1704. évi sikeres felvidéki hadműveletek után nehéz díszes aranylánccal tüntette ki tábornokát, amit az rövid, de annál tartalmasabb szavakkal köszönt meg: „Az láncz iránt való kegyelmességét Ngodnak alázatossan köszönöm; mindgyárt fel is csináltatom (a párduczborre) s ma vetem nyakamban, — erősebb lesz egy vasderéknál nyakamban, Ngod emlékezetivel..

Egy — 1780-ban megjelent — francia munka (Sacy: *Histoire générale de Hongrie*) Rákóczi és Bercsényi viszonyát érdekes módon világítja meg. Azt mondja, hogy nehéz két egyformán kiváló embernek, egyforma lépésben haladni egy vonalon, anélkül, hogy féltékenykedés ne támadjon közöttük. A gróf, alantasait nem lázította ugyan a fejedelem ellen, de igyekezett azokat maga számára megnyerni. Rákóczi igen nehéz helyzetbe került vele szemben, akinek becsvágya s tehetsége mellett ő háttérbe szorult. Az a meggyőződése azonban, hogy Bercsényi az ő ellenlábas a, alaptalan volt, de mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy környezetében azt a látszatot keltse, mintha ez a nem létező vetélkedés, valóban lappangott volna közöttük.

Bécsi körök Bercsényit gúnyosan „magyar Cromwellnek“ szerették emlegetni. A hasonlat sántít. Erély, elszántság, határozottság dolgában Bercsényi hasonlítható a puritánok vezéréhez. De Cromwell

ellenfelét, I. Károly királyt, — amikor az hatalmába került — elzáratta és a csonkparlamenttől megszavazott kivégeztetését jóváhagyta. Bercsényi, akinek „rebellis“ volta dacára az alkotmánytisztelet lelke mélyén gyökerezett, ilyen erőszakos lépésre alig lett volna képes. Ha a forgandó hadiszerencse úgy hozza magával, hogy a bécsi erdőkben és Laxenburg körül ismételtén portyázó kuruc huszároknak sikerül Lipót vagy József császárt foglyul ejteni, azt hiszem Bercsényi lett volna a legelső, aki ezt a pompás alkalmat nem az uralkodó kivégzésére, hanem a békés megegyezés előmozdítására használta volna fel.

Bercsényi indulatos és ellentmondást nem tűrő természete Rákóczit sokszor sodorta kellemetlen helyzetekbe. Egy alkalommal, 1706-ban, Rákóczi főhadiszállásán, egy esti parancskiadás közben, a fejedelmi sátorban összegyűlt tábornokok, főtisztek, udvari főemberek jelenlétében a Bercsényi és Forgách között már régóta lappangó ellenszenv nyíltan kitört. A két főúr, — nem törődve a fejedelem jelenlétével — hevesen összekapott és a sátorból kirohant. Rákóczi a tőle szokott tárgyilagossággal mérlegelte az összetűzés okát és Forgáchnak adott igazat. Bercsényi nagyon megneheztelt ezért s a fejedelemnek nehezen sikerült elhittetni vele azt, hogy egyedül igazságszeretetétől vezérelve döntött így, nem pedig azért, hogy Forgáchnak kedvezzen. Bercsényi haragja néhány nap múlva lelohadt s ez a vélt mellőzés sem lazította a kapcsolatot közöttük.

A főtábornok egyébként sohasem vétett a Rákóczi iránt való köteles tisztelet ellen, ő, aki előszeretettel tarkította leveleit igen szellemes, de csipős, sőt sokszor kíméletlen megjegyzésekkel, a fejedelemről soha másképpen nem nyilatkozott, mint a legmélyebb tisztelet és hódolat szavaival. Több ezerre menő levelei közül csak egyetlenegyben találunk egy—talán kissé tiszteletlennek tetsző — megjegyzést, illetve hasonlatot Rákócziról. Ezt a levelet 1704-ben, abban az időben írta, amikor Pekry tábornagy fondorkodásai rövid időre kissé megzavarták a fejedelem és főtábornoka közötti összhangot. Bercsényinek nem tetszett Rákóczinak egy hadművelleti intézkedése s ezzel kapcsolatban ezt írja neki. „Olyan Nagyságod, mint az paradicsommadár: nagyok az szárnyai s kicsiny az corpusa, csak az orrán függ az szegény kis madárka, s úgy lógatja az szél.“ Ezért a nem nagyon szerencsés hasonlatért Rákóczi nagyon megneheztelt. Válaszát ugyan nem ismerjük, de Bercsényinek néhány nap múlva írt bocsánatkérő és engesztelő kimagyarázkodásából azt következtethetjük, hogy Rákóczit főleg az bántotta, hogy ingadozónak tekintik, aki a könnyű szelek járása szerint vezeti az ország sorsát. E bocsánatkérő levél néhány mondata igen jellemző Bercsényinek a fejedelemhez való viszonyára: „Nagyságodért életemet, véretem mind magam s mind Isten és fátum szentelte s kötelezte, özvenyűgözte Nagyságodhoz való szíves kötelességemmel. Ezt méltóztassék Nagyságod elhinni és most is kegyesen említett emlékezeti ennek Nagyságod által, nem kevéssé gerjesztette, úgy is égő tüzét hívségemnek... Micrt nem dorgál, nem büntet magamat is Nagyságod? annyival is erősebb volnék én... csak óhajtóm — hitemre, hogy Nagyságod méltóságos oldala mellől szolgálhatnék az hazának.“

A főgenerális sok más levélben hasonló gondolatokkal rögzíti le függő érzését és ragaszkodását fejedelme iránt. Ha ezeket a gondolatait olvassuk és szembeállítjuk Rákóczi felfogásával a közöttük lévő kapcsolatról, akkor akaratlanul is arra a meggyőződésre jutunk, hogy Rákóczi meg tudott volna lenni Bercsényi nélkül, mert lelki adottságai amúgyis magános emberré nevelték. Ha Bercsényi helyett másvalaki bírja őt arra, hogy a nemzeti mozgalom élére álljon, azt épp olyan hatáskörrel ruházta volna fel, épp annyira bízott volna benne, mint Bercsényiben. Bercsényit Rákóczi nélkül azonban nehéz elképzelni. Neki kellett valaki, aki — mint a nemzeti eszme megtestesült szimbóluma — előtte jár, akinek oldala mellett küzd, fárad, dolgozik önzetlenül, anélkül, hogy kinyújtáná kezét oly hatalom felé, amelyet meggyőződése szerint az isteni Gondviselés egyedül és kizárólag Rákóczinak szánt. Hogy Bercsényi sohasem akarta félretolni vagy háttérbe szorítani a fejedelmet, annak legmeggyőzőbb bizonyítéka: működése a felkelést megelőző években. Neki valóban nem nagy fáradtságába került volna már akkor a felkelés élére állni, amikor a fiatal, német környezetben nevelt Rákóczi herceget, itthon jóformán senki sem ismerte, sőt mindenki tudta róla azt, hogy amikor az 1697. évi kuruc lázongások rendezői a fővezéri méltóságot rá akarták erőszakolni, ez elől Bécsbe menekült. De Bercsényinek kellett valaki, akit ő emel magasba, hogy azután fenntartás nélkül hódoljon neki. Rákóczit fejedelmi öntudata, egész magatartása annyira a felkelés valamennyi szereplője fölé emelte, hogy kortársai közül senki sem tudta volna letaszítani őt arról a polcra, amelyre a nemzet akarata helyezte. A nemzet éppoly jól ismerte őt, mint Bercsényit s ha — ami elképzelhetetlen — a confoederatio vezérei között palotaforradalom tör ki, akkor annak célja sohasem Rákóczi, hanem csak Bercsényi eltávolítása lehetett volna, mert Rákóczit mindenki tisztelte és szerette. Bercsényit is mindenki tisztelte, de mindenki félt tőle és senki sem szerette.

Rákóczi Bercsényinek minden kiválóságát és hibáját alaposan ismerte. Az a kép, amit róla száműzetése alatt írt emlékirataiban festett, tárgyilagos, de mégsem hízelgő. A fejedelem általában nagyon pesszimiztikusan ítélte meg környezetét s emlékiratainak alaphangját a sikertelenség feletti elkeseredés határozza meg. Bz lehet az oka annak, hogy visszaemlékezéseiben erről a leghívebb barátjáról sem nyilatkozik magasztaló hangon. De soraiból kicrezhetjük azt a megbecsülést és vonzalmat, amelyet főtabornoka iránt állandóan érzett. Ez az ember neki igazán híve volt, nemcsak akkor, amikor az események homlokterében együtt fáradoztak a felkelés ügyének diadalra vitelében, hanem az azt követő, vigasztalanul szomorú években is. A fejedelemnek és főtabornokának viszonya a megértő, önzetlen barátság és kölcsönös megbecsülés szép példája. Egyaránt nagyok voltak életükben s egyaránt méltók arra, hogy nemzeti hőseink sorában a legelső helyet foglalják el. Nem egymás előtt vagy mögött, hanem egymás mellett.

MARKÓ ÁRPÁD

A HUBERTENDORFI NÉPFŐISKOLA

A VILÁGHÁBORÚ UTÁNI EURÓPA gondolkodóiban Spengertől Kayserlingig megérett annak a tudata, hogy Európa gazdasági, társadalmi és kulturális rendje olyan változás előtt áll, aminőre évszázadok óta nem volt példa. Körülöttünk már folynak is azok az erőteljes mozgalmak, amelyek a gazdasági és társadalmi rend megváltoztatására, az Istenben való hit lerombolására vagy megújítására, vagy a művészetek újjáteremtésére irányulnak. Új világ van születőben, ez kétségtelen, de hogy a diktatúrák különböző színű ingeiben és zárt sorokban menetelő emberek valóban azok az új emberek volnának, akiktől az új világ megteremtését várják — ezt már nem merjük olyan határozottan állítani. Új világot csak új ember teremthet. Tudta ezt már a dán népfőiskola gondolatának megteremtője, Grundtvig evangélikus pap is, aki után Kristen Kold a népfőiskolát megvalósította.

A múlt század hatvanas éveiben folyó dán-német háborút a dánok elvesztették és 1864-ben Schleswig a németeké lett. Fegyveres erővel való visszaszerzésére gondolni sem lehetett, mert az ország belső állapotai is nagyon rosszak voltak. Tehát először a belső ügyeket kellett rendezni, amit olyan sikerrel végeztek, hogy rövidesen kiheverték a háborúban szenvedett veszteségeket. Egy szerény keretekben megindult kultúrintézmény, a népfőiskola új generációkat nevelt, akik megteremtették az új Dániát. Kold még a háború alatt megnyitotta az első népfőiskolát, amely az élet iskolája akart lenni, mert Grundtvig szerint „a tevékeny és alkotó életnek fensőbbsege van a könyvek elvont élete felett“. Hadat üzentek a görög és latin kultúra túlzott befolyásának és helyette a népi kultúrára fektették a fősúlyt. Céljuk volt a dán lélek belső intellektusán nyugvó népkultúrának általánossá tétele és öntudatos kicpítése. Új életszemléletet akartak adni a népfőiskola hallgatóinak, amely a közösségi eszmén épül fel. Nem feledkezve meg arról, hogy mit jelent a közösségi szellem megteremtése gazdasági vonatkozásban (szövetkezetek), társadalmi téren és magában a családi életben is. Az első népfőiskolát követte a többi. Különösen a dán-német határon keletkeztek sűrűn egymás mellett a népfőiskolák, hogy a határmenti lakosság gazdasági, szociális, kulturális, erkölcsi és politikai megerősítését szolgálják. De nemcsak a határon inneni lakosságra gondoltak, hanem ügyeltek arra is, hogy a szellemi kapcsolatok megmaradjanak a határon túl

rekesztett fajtestvéreikkel, nehogy azok elmerüljenek a nagy német néptengerben. Tehát a dán példa szerint a népfőiskolát főleg a végeken — ahol nagy a veszély — kell létesíteni. És hogy a dán népfőiskolák jó munkát végeztek, azt a mai magas parasztkultúra mellett a világháború végén rendezett népszavazás is igazolta, amikor a schleswigi dánok az anyaországhoz való csatlakozás mellett döntöttek.

A népfőiskola azóta minden északi országban a kultúra egyik legfontosabb oszlopa lett. Kivétel nélkül elterjedt minden államban és ma északi rokonaink, a finnek is azon az úton haladnak, hogy bennünket jól elhagyva, a dániaitól semmiben sem különböző parasztkultúrát teremtsenek. Az északi országok szinte versenyeznek a népfőiskolák alapításával. Izland, Svédország, Norvégia, Finnország vezetnek, de követik példájukat Németország, Svájc, Lengyelország és Ausztria is.

AUSZTRIÁBAN A HÁBORÚ UTÁN nagyon zavaros állapotok következtek be, ami érthető is, mert egy nagy, az egész világot átható erkölcsi, gazdasági és politikai átalakulás sodrában, ennek roppant feszítő erői között a külön nemzeti tragédia szociális, anyagi és hitbeli megrázkódtatásával kellett megbirkózni. A különböző áramlatok és a mögöttük sorakozó tömegek, a végsőkig kiclezett ellentétek, a sokszor véres formában jelentkező pártküzdelmek azt mutatták vagy legalább is arra engedtek következtetni, hogy Ausztriának vége van. És ebben a kétségbeejtő helyzetben, mint utolsó szalmaszálhoz, úgy nyúltak a néphez Ausztriának azok a vezetői, akik felismerték, hogy csak a parasztságra támaszkodva vethetik meg egy új Ausztria alapját. Hosszas megbeszélések után végül konkrét formában megszövegezve fektették le azokat az alapelveket, amelyeknek szem előtt tartásával a munkát elkezdték.

Először is be akarták vonni az osztrák parasztságot a céltudatos népnevelési munkába. Több eredményes és eredménytelen, sokszor csak részletjelentőségű kísérletezés után G. A. Witt miniszteri tanácsos megteremtette az első népfőiskolákat Ausztriában. Az egyiket a Grác melletti St. Martinban, a másikat az Ybbs közelében fekvő Hubertendorfban. A hubertendorfi népfőiskola vagy paraszt-népművelőotthon (Bäuerliches Volksbildungsheim) 1929 szeptemberében nyílt meg. A népfőiskola otthonául Starhemberg herceg hubertendorfi átalakított vadászkastélya szolgál. Hubertendorf a Duna mellett fekvő Ybbs városkától nem messze, az Ybbs folyó völgyében van és csupán öt parasztgazdaságból és a népfőiskolából áll.

A hercegi kastély főépületében van az igazgatósági iroda, a gazdasági hivatal, előadóterem, tanterem, könyvtár, ebédlő és a konyha. Ezek foglalják el a kétemeletes épület földszintjét és első emeletét. A második emeleten van a betegszoba, vendégszobák és a leánynövendékek hálótermei. A főépülettől délre van egy emeletes hosszú épület, amelyben a főiskola, az asztalosműhely, igazgatói lakás, a fiúnövendékek hálótermei és a személyzet szobái vannak. Az épületek körül nagy park terül el, ami délkeletre erdőbe megy át. Van a népfőiskolának még egy kis gazdasága, ahol konyhakertészet folyik.

A népfőiskolán télen két négyhónapos kurzus van. Az első parasztfiúk számára november elejétől február végéig, a második parasztleányok számára február elejétől május végéig tart. A nyári szünetben rövidebb kiképző tanfolyamok vannak a középosztály különböző foglalkozáscsoportbeli tagjai számára.

A parasztfjúság részére tartandó kurzusoknak előre kidolgozott tanterve nincs, mert az mindenkor a körülményektől függ. Az egész népfőiskolára jellemző, hogy nem sablonszerűen akarja nevelni hallgatóit. Hiszen megteremtése is abból a gondolatból indult ki, hogy minden állapotnak kell egy megfelelő iskolát (ständische Schule) létesíteni. Minden egyes állapot képvisel egy lelkiséget. Egészen más az iparosnak, kereskedőnek, hivatalnoknak a lelkivilága, mint a paraszté. A paraszt szemlélődő természetű és ez megnyilvánul minden cselekedetében. Ennek a szemlélődő lelkiségnek kell iskolát adni. A hubertendorfi népfőiskola a parasztot nem mint gazdát akarja kiképezni, hanem mint embert, aki érző és értelmes lény.

A népfőiskola célkitűzése, illetve nevelési eredménye, amit a parasztnál el akar érni, hármas:

1. A parasztot mint embert tökéletessé tenni vallási és erkölcsi szempontból.

2. Mint parasztot, helyzetöntudatra, hivatásérzetre nevelni azért, hogy megismertetik vele: mit jelent parasztnak lenni, a parasztság történetén, a parasztság kultúráján és a parasztság gazdasági értékén keresztül.

3. A parasztság közösségi gondolkodását kiművelni, hogy beleművelje szervesen a népközösségbe és az államba: a) gazdaságilag, b) kulturálisan, c) társadalmilag, d) állampolgárilag.

Ennél a hármas célkitűzésnél felmerült alapfogalmakat, az úgynevezett hubertendorfi elveket az 1930. év tavaszán és őszén rendezett konferencián az osztrák parasztnépművelés szakembereinek bevonásával állapították meg, amelyek azután G. A. Witt miniszteri tanácsos fogalmazásában láttak napvilágot. A hubertendorfi elveket a hivatalos Ausztria is rövidesen magáévá tette közoktatásügyi és népnevelési programjában. Ezek az elvek nem teoretikus megállapítások, hanem a parasztnak a paraszti élet valamennyi megnyilvánulásán keresztül beállított népi és államközösségi jelentősége gyakorlati vonatkozásban.

Az alapelvek nemcsak az olyan fogalmakat tisztázzák, mint amit a nép, a kultúra, a műveltség, a népművelés stb. jelent, hanem rendezni kívánják a parasztság kulturális, gazdasági, szociális, erkölcsi és vallási viszonyait is. A hubertendorfi elvek röviden és hézagosan összefoglalva a következők:

„A nép (Hilscher Rezső fordítása) organikusan létrejött, organikusan zárt, szellemileg kötött közösség, mely a múltban gyökerezik és társadalmi jövője tekintetében felelősséggel bír. A kultúra mindenkorí összeredménye valamely természetes csoport (család, község, rend, nép) szellemi és anyagi teljesítményeinek. A kultúra forrásai a vallás, a munka és a művészi alkotás. Az életöszönök csak részben származnak a tudatosnak szférájából. A műveltség az egyénnek személyes, szubjektív részesedése a kultúrában. Az egyénnek műveltségi fokát a hivatása körében és az életben mutatott magatartásából lehet megállapítani,

különösen pedig embertársához, a természethez és kultúrához való viszonyából. A népművelési munka az egész néphez fordul. Célja, hogy az embert az ösztönéletből tudatos szellemi életre, a nagy összefüggések felismerésére és felelősségérzetre ébressze, amelyek képesítik őt, hogy a rendelkezésére álló szellemi és testi erőket kibontakoztassa, rendeltetésének betöltése, a megkísértetések és veszélyek leküzdése, valamint Isten és az ember önzetlen szolgálatának érdekében. A parasztság a magja a vidéki lakosságnak és ezért a vidéki népművelő munkának különösen a parasztságot kell figyelembe vennie. Számolnia kell a parasztság munka- és életviszonyaival, a parasztság külön lelki-alkatával, gazdasági érdekeivel, vallásával, erkölcsével, szokásaival és nem utolsósorban jogérzékével. A paraszt a nép értékes örökségének a megőrzője és egészséges parasztság nélkül nem lehet a nép erőit megtartani. Rentábilis mezőgazdaság nélkül nincs erős nemzetgazdaság. A parasztság a nép természetes anyarétege, csírasejtje és erőforrása, ezért az egész nép kulturális életkörébe bele kell őt vonni. A parasztság gazdaságilag és lelkileg az átélte válságok legmélyebbjében vergődik, amely olyan nagy veszélyt jelent a nép, a kultúra, az állam számára, hogy avval a népművelés segítségével is foglalkozni kell... Amit a paraszt vásárol, az a kartellek diktatúrája alatt áll, amit elad, annak ára a szabad konkurrenciától függ. A parasztnak a termelvény fajtájának megválasztásánál, a minőségi termelésnél, a szövetkezeti szervezetenél, a hitelszervezetek kipróbálásánál tanácsadóra van szüksége. A paraszti szövetkezeti szellemben kell nevelni. A szellem mozgékonyságának és együttműködésének feltételei vannak és ezek: a kellő ismeretek birtoka, a belátás, a hivatásbeli fegyelem és a beleykörezett hivatásbeli becsület. Itt fontos tevékenységi terület nyílik a népművelési szempontból képzett gazdasági szakember számára, akivel a többi népművelőnek kezefogva kell dolgoznia. A parasztság és vele együtt a nemzetgazdaság érdekében fontos teendő a családi parasztságok védelme és szaporítása, a gazdasági üzemek rentabilitásának visszaállítása és a hivatásra való kiképzés törvényes biztosítása.“

A NÉPFŐISKOLÁRA KERÜLŐ IFJÚSÁGOT a hubertendorfi elvek alapján nevelik. Itt már céltudatos nevelőmunka folyik. A tananyag letárgyalása szemináriumszerűen történik. A hallgatók maguk is elmondják észrevételeiket, tapasztalataikat és az előadóval együtt próbálják tisztázni a felmerülő kérdéseket. A fősúly a népművészeteken van. Az iskolának az igazgatón kívül csak egy állandóan alkalmazott tanára van és az is a népművészetek tanára. A többieket a közoktatásügyi minisztérium osztja be ideiglenesen. Az igazgató szintén tanít.

A népfőiskolára olyan parasztfiúkat vesznek fel, akik már elvégezték az elemi, ismétlő- és gazdasági szakiskolát, tehát megfelelő alapismeretekkel rendelkeznek. A kurzus idejét négy hónapban állapították meg, mert nem akarták hosszabb időre elvonni a családi gazdaságból a parasztfiúkat, akikre otthon úgyszólván nagy szükség van, továbbá a költségek elég magasak és csak így lehetett biztosítani, hogy a parasztfiúsg látogathassa a népfőiskolát. Mivel a népfőiskolának kimondott tangazdasága nincs és különben is a hallgatók a tél folyamán vannak csak ott, gyakorlati irányú gazdasági szakoktatást nem adhatnak (ezt már megkapták a gazdasági szakiskolában), ellenben elméleti téren alapozzák meg a tudásukat, hogy a már szerzett vagy a szerzendő gyakorlati tudásukat megfelelően tudják értékesíteni. (Dániában például egyáltalában nem tanítanak gazdasági szaktárgyakat a népfőiskolán, hanem arra törekszenek, hogy a hallgató olyan alpműveltségre tegyen szert, hogy ha kikerül majd az életbe és egy szakkönyv akad a kezébe, azt használni tudja.) A cél-

kitűzéseknek megfelelően a vallásról és erkölcsről akarnak helyes fogalmakat beléjük oltani. Meg akarják ismertetni velük a parasztság történetét, de nemcsak a szenvedéseiket és küzdelmeiket, hanem azt is, hogy mit jelentett az állam számára minden időkből a parasztság küzdése és szenvedése. Kultúrájuk feltárásával pedig azokat a belső értékeket akarják felszínre hozni, amik az osztrák nemzet sajátos faji jellegének kollektív esztétikai formában való megnyilvánulásakor (néptánc, népdal, népzene) jelentkeznek. Ezt a kultúrát azután kiterjesztve az egész államkeret kulturális alapjává akarják tenni. A parasztság gazdasági értékét olyanformán mérlegelik, hogy „rentábilis mezőgazdaság nélkül nincs erős nemzetgazdaság“.

Főtörekvésük, hogy az öntudatosá nevelt parasztság viszonya másként alakuljon a nép- és az államközösséghez. Ausztriában is óriási a szakadék a nép és az intelligencia között. Ennek áthidalása olymódon, hogy egyikük se „károsodjék“. Az állammal és a vezetőréteggel szemben fennálló bizalmatlanságát a parasztnak el kell oszlatni azáltal, hogy egy megalapozott hivatásbeli közösségi szellemenben való nevelés által kialakuljon benne a közösségi gondolat élő és tudatos valósága, hogy a hivatáshoz tartozás közösségképző ereje érvényesüljön a népközösség felépítésénél is. Vagyis foglalja el a parasztság az őt megillető helyet az államban és ne úgy kezeljék, mint ahogy az eddig történt. Szerves és konstruktív része legyen annak a nagy népközösségnek, amelyik az államot alkotja. A népfőiskola kitűnő igazgatója, Teufelsbauer lelkész mindezek mellett arra is törekszik, hogy a parasztfjúságot a családban és a közösségben a reá váró feladatok példát mutató betöltésére képesítse. Új szellemet vigyen a faluba, ami a falu összes életfunkciójára rányomja bélyegét. Új szerepe legyen a parasztfiúnak gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási és erkölcsi téren. Szükséges, hogy éljen benne a haladás szelleme és a tanulás vágya, mert csak úgy tudja megállni a helyét a ma szó szoros értelmében vett életversenyében. Gazdasági vonatkozásban többet, jobbat tudjon produkálni, mint elődei. Ha kultúrájából kivetkezett, ismét részesévé kell tenni annak a kultúrközösségnek, amely a fajtájára, a parasztságra van felépítve.

Hogy a népművészetek milyen nagy szerepet játszanak a népfőiskolán, azt az állandóan alkalmazott népművészeti tanáron kívül az is bizonyítja, hogy a parasztfiúk és a parasztleányok a kurzusból egy hónapot — a februárit — közösen töltik el, mert akkor tanulják párosával és csoportokban a néptáncokat és a népdalokat, elsajátítják a különböző népi hangszereken való játszás technikáját és megismerik a tréfás népi játékokat és szórakozásokat. A népművészeteken kívül az egyetemes festő- és képzőművészetet is megismertetik velük, természetesen ügyelve arra, hogy minden a paraszt szemének és lelkivilágának szóljon. A népfőiskola ebédlőjének négy falán a tavasz, nyár, ősz és tél freskói vannak, de olyan különös módon festve, hogy az ember először csodálkozik a primitívségükön és csak amikor megmagyarázzák neki, hogy a növendékek világszemléletén keresztül kell nézni, érti meg az allegorikus jeleneteket. A parasztság szemléletére a jelenségek végtelenül leegyszerűsített felfogása jellemző

és ezért mindent leegyszerűsítve kell nekik adni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a parasztság lelkivilága szegény (sőt nagyon is gazdag!) és ezért kell ehhez a módszerhez folyamodni, hanem csupán a szemléltetés eredményesebbé tételére szolgál.

A parasztleányok kurzusán szintén szerepel a parasztság egyetemes értékeinek az ismertetése és a főszó a paraszti öntudat kifejlesztésén van. Egyébként őket jó háziasszonyoknak és még jobb anyáknak akarják nevelni. Az előbbi elérésére van a népfőiskolán egy nagyszerűen berendezett több tűzhelyből álló főzőterem, ahol minden leány külön főzhet. Igaz, a fiúk számára is van egy jól felszerelt asztalosműhely, ahol a házkörüli apróbb szükségleti tárgyak elkészítését tanulhatják meg.

A népfőiskolán a napirend fiúk számára a következő:

- 6— 7. Felkelés, torna vagy játék a szabadban.
  - 7— 8. Háziistentisztelet (Teufelsbauer igazgató tartja), reggeli.
  - 8— 12. Szellemi munka. (Meghívott előadók vagy az igazgató előadásai és azoknak megbeszélése szemináriumszerűen.)
  - 12—2. Ebéd, utána szabadfoglalkozás.
  - 2—4. Testi munka. (Egy héten kétszer van kartonmunka, kétszer asztalosmunka, egyszer néptánc és népzene és egyszer kertimunka: gyümölcsfák ápolása, föld megmunkálása stb.)
  - 4—6. Ozsonna, utána stúdium. (Könyvtáróra, olvasás, tanulás stb.)
  - 6— 7. Szellemi munka. (Fogalmazási és számolási gyakorlatok gazdasági vonatkozásban; levelezés, kisgazdaságok könyvelése stb., szövetkezeti és gazdasági ismeretek.)
  - 7— 8. Vacsora, séta.
  - 8— 10. Otthonest. (Népszokások bemutatása, bábszínház, népies játékok, népdalok, népmesék, felolvasások, műkedvelő színielőadások stb.) Három este azonban szabad, amikor mindenki azt csinál, amit akar. (Levélírás, sakkozás, olvasás stb.)
- xo órákor lefekvés.

A leányoknál ez a beosztás úgy módosul, hogy reggel 7³⁰—9 óra között van szellemi oktatás, 9—2 között főzés, ebéd után pedig mosogatás. Továbbá náluk a testi munka konyhakerti foglalkoztatást, mosást és varrást, általában háziasszonyi teendőket jelent.

A népfőiskolának saját költségvetése van, amelyet az állam csupán ellenőriz, de támogatásban nem részesít. Ezért a növendékeknek fizetni kell és pedig naponta három schillinget, ami a parasztság nézőpontjából elég tekintélyes összeg. Azonban nagyon kevés azoknak a hallgatóknak a száma, akik megfizetik a teljes összeget, mert az állam, a mezőgazdasági kamarák, az érdekképviselői szervek, a különböző hazafias és társadalmi egyesületek és egyéb intézmények alapítványi helyeket létesítettek, amelyekre a népfőiskola saját hatáskörében választja ki a növendékeket, akiknek így csak az összeg felét kell megfizetni, vagy teljesen díjtalanul képezhetik magukat.

A végzett hallgatók bizonyítványt kapnak és továbbra is kapcsolatban maradnak az iskolával. Ugyanis, akik kikerülnek a népfőiskoláról, azok munkaközösséget alkotnak és kéthónaponként összejönnek, hogy megbeszéljék a helyi kérdéseket és megtárgyalják a népfőiskolától kapott körlevél tartalmát. Ezek a munkaközösségek rend-

szerint falunként alakulnak meg a népfőiskolát végzett parasztfjúságból, tehát az illető falu legintelligensebb gazdáiból, akik már helyes véleményt tudnak mondani bizonyos esetekben vagy alkalmakkor, amicrt is a népfőiskola vezetősége minden olyan kérdésben, amelynek egyetemes népművelési jelentősége van, kikéri a véleményüket. A legutóbbi körlevél például arra kér feleletet, hogy maga a nép milyennek képzel el egy néplapot. Mert Ausztriában is az a helyzet, mint nálunk, hogy eddig a falunak rémesebbnél rémesebb gyilkossági híreket és hátborzongató kalandorregényeket folytatásban adtak a „néplapok“ és most ezek helyett egy komoly, a hubertendorfi elvek alapján álló sajtóorgánumot akarnak adni a falunak.

A NYÁRI SZÜNETBEN CSOPORTONKÉNT a középosztály különböző foglalkozású tagjai vesznek részt hosszabb-rövidebb kiképzőtanfolyamon Hubertendorfban. Külön tartanak előadásokat a tanároknak, tanítóknak, papoknak, orvosoknak, jegyzőknek, bírácoknak, egyetemi hallgatóknak, sőt még a katonatiszteknek is. Ezeken az előadásokon, illetve tanfolyamokon a vezetőrétegek és a parasztság közeledésének a lehetőségeit és módozatait ismertetik az előadók, akik szintén az illető foglalkozási csoport tagjai. Nagy részletességgel és lelkiismeretességgel beszélnek meg azokat a kérdéseket, amelyek a falu vezetőtársadalmára és a parasztság sűrűlódásából, szembenállásából és az egymás iránt táplált kölcsönös gyűlöletből folynak. Próbálják tisztázni az orvos, a pap, a tanító, a jegyző helyzetét a faluban. Milyen most és milyennek kellene lenni. Kitérnek a parasztsággal szemben elkövetett bűnökre, de tárgyilagosan ítélve amazok hibáit is feltárják. Amikor júliusban e sorok írója kint járt Hubertendorfban, ott éppen egy tanári és tanárnői kurzus volt, amelyen a következő előadások szerepeltek: A falu szociális keresztmetszete, A tanító és a nép, A könyv és a paraszt, Feladatok a faluban, Út a parasztsághoz, A tanár és a tanító feladatai a falu társadalmi életében, stb. De ugyanígy minden hivatás és foglalkozás számára, amely a faluval valamilyen kapcsolatban van, a speciális kérdésekről tartanak előadások. Megismertetik velük a nép kultúráját. Sőt felújítják a néptáncokat és népdalokat. Mert nemcsak a parasztfjúsággal, hanem a középosztállyal is meg akarják újból szerettetni azokat a népi táncokat és dalokat, amelyeket már régen levetköztek és elfelejtettek.

A nyári előadások programjában mindig szerepel a népművészet valamelyik része. Az elméleti oktatás mellett gyakorlati is van. Délelőtt például szabadban néptáncitanulás. Kivétel nélkül mindenki tanulja a régi táncokat. Öreg tanárok, orvosok, jegyzők, igyekeznek elsajátítani a nép táncait. Este pedig népdaltanulás folyik. A főiskola tanára türelmesen gyakorolja velük a népdalokat. Az a céljuk, hogy kiszorítsák a tőlük idegen és értékükben messze elmaradó divatos nemzetközi slágereket és érzelmes tangódalokat. Bemutatják nekik a különböző népi hangszereket.

Ausztria visszatért a néphez minden vonatkozásban. A népfőiskola új irányt jelent gazdasági, társadalmi és kulturális téren. Minden évben számosan keresik fel úgy a parasztfjúságot, mint a

középosztály tagjai sorából. Az alábbi kimutatás részletesen felsorolja, hogy a különböző csoportoknak eddig már hány kurzust tartottak, hány napon keresztül, mennyi munkanappal. Ez utóbbi a résztvevők és a kurzusnapok szorzatából adódik.

Tanítóknak 8 kurzus volt 235 résztvevővel, 124 napon keresztül, 3857 munkanappal.

Tanítónőknek 4 kurzus volt 93 résztvevővel, 72 napon keresztül, 1496 munkanappal.

Papoknak 4 kurzus 190 résztvevővel, 21 napon keresztül, 952 munkanappal.

Népművelési előadóknak 4 kurzus 137 résztvevővel, 19 napon keresztül, 627 munkanappal.

Vándortanítóknak 4 kurzus 75 résztvevővel, 19 napon keresztül, 310 munkanappal.

Jegyzőknek 1 kurzus 40 résztvevővel, 3 napon keresztül, 120 munkanappal.

Háztartási és gazdasági tanítónőknek 6 kurzus 115 résztvevővel, 45 napon keresztül, 808 munkanappal.

Parasztfiúknak 6 kurzus 181 résztvevővel, 725 napon keresztül, 22.960 munkanappal.

Akadémikusoknak 5 kurzus 175 résztvevővel, 24 napon keresztül, 744 munkanappal.

Parasztleányoknak 6 kurzus 134 résztvevővel, 690 napon keresztül, 15.200 munkanappal.

Óvónőknek 1 kurzus 42 résztvevővel, 7 napon keresztül, 294 munkanappal.

Teológusoknak 6 kurzus 206 résztvevővel, 34 napon keresztül, 1166 munkanappal.

Ifjúsági vöröskereszteseknek 1 kurzus 52 résztvevővel, 3 napon keresztül, 156 munkanappal.

Háztartási iskola parasztleányoknak 3 kurzus 85 résztvevővel, 120 napon keresztül, 2910 munkanappal.

Katolikus nőszövetségnek 2 kurzus 43 résztvevővel, 10 napon keresztül, 430 munkanappal.

Népművészeti hét 5 volt, 437 résztvevővel, 29 napon keresztül, 2561 munkanappal.

Munkaközösségi kurzus 6 volt, 214 résztvevővel, 21 napon keresztül, 713 munkanappal.

Bíráknak 4 kurzus 206 résztvevővel, 22 napon keresztül, 1123 munkanappal.

Birodalmi vezetőknek 1 kurzus 50 résztvevővel, 5 napon keresztül, 250 munkanappal.

Parasztleányoknak varrótanfolyam 1 volt, 10 résztvevővel, 60 napon keresztül, 600 munkanappal.

Ludovikásoknak 1 kurzus 6 napon keresztül, 63 résztvevővel, 315 munkanappal.

Tanítóknak és tanítónőknek (közös) 1 kurzus 66 résztvevővel, 6 napon keresztül, 390 munkanappal.

Vezetőknek 3 kurzus 159 résztvevővel, 76 napon keresztül, 3907 munkanappal.

Vezetőnőknek 2 kurzus 51 résztvevővel, 63 napon keresztül, 1034 munkanappal.

Délnémet munkaközösségnek (Bacska) 1 kurzus 3 napon keresztül, 12 résztvevővel és 360 munkanappal.

Diplomásoknak 1 kurzus 20 résztvevővel, 3 napon keresztül, 60 munkanappal.

Hazafias frontnak I kurzus 62 résztvevővel, 3 napon keresztül, 186 munkanappal.

Téli gazdasági iskola 1 volt 74 résztvevővel, 30 napon keresztül, 2220 munkanappal.

Diplomás nőknek I kurzus 24 résztvevővel, 3 napon keresztül, 72 munkanappal.

Tanfelügyelőknak 1 kurzus 3 napon keresztül, 82 résztvevővel, 246 munkanappal.

Állami munkaszolgálatnak 1 kurzus 26 résztvevővel, 7 napon keresztül, 182 munkanappal.

Katonatiszteknek 1 kurzus 43 résztvevővel, 3 napon keresztül, 129 munkanappal.

Katolikus ifjaknak 1 kurzus 3 napon keresztül, 29 résztvevővel, 87 munkanappal.

Egyéb (tornaegyesületeknek, háziasszonyoknak stb.) kurzus 6 volt, 231 résztvevővel, 29 napon keresztül, 1072 munkanappal.

A hubertendorfi népfőiskolán 1929 óta összesen 95 kurzus volt 3487 résztvevővel, 1616 napon keresztül, 66.451 munkanappal. A St. Martini főiskolán is hasonló szellemben és módon megy az oktatás; a két népfőiskoláról az elmúlt fél évtized alatt mintegy nyolcezer ember került ki új gondolatokkal és új szellemben nevelve, akik már terjesztői lehetnek az új Ausztria kialakításának. Eredménye máris jelentkezik, mert a középosztály tartalmat keres mindenben és a legutóbb például mozgalom indult a jó film, zene, színház stb. megteremtése érdekében. Öltözködésükben is alkalmazzák a népi díszítőelemeket és ruhamotívumokat. A zöldes szín és a vadászos forma egyre gyakoribb a középosztály ruházkodásában. E külsőségek mellett a komoly kapcsolatok kicpítésén és a közeledés gyakorlati megvalósításán is fáradoznak. Annyira mennek e téren, hogy szeretnének agrárállam lenni és teljesen népi formában élni. A parasztság öntudata is erősödik. Ez megnyilvánul abban, hogy tudják értékelni magukat úgy a falu közössége, mint az egész népközösség szempontjából. A mezőgazdasági termelés átszervezésénél is érezni a népfőiskolák hatását. Újabb, eddig megműveletlen területeket vonnak be a mezőgazdasági termelés szolgálatába. Ezer méter magasan a tenger színe fölött termelnek búzát. Az öntudatos paraszt új honfoglalását jelenti ez, aki nem ismer akadályt és minden nehézség ellenére életet teremt ott is, ahol eddig nem volt.

MAGYARORSZÁGON E TÉREN, kisebb próbálkozásoktól eltekintve, eddig nem történt semmi. Most egy kis csoport (a Pro Christo diákszövetség) szerény anyagi eszközökkel, de annál több hittel és idealizmussal meg akarja valósítani az első népfőiskolát Magyarországon. A dán példa szerint a végeken, ahol nagy a veszély, kezd el dolgozni. A választás Baranyára esett, ahol a pislogó életű, egykézű magyar falvak megerősítésére van nagy szükség. Munkálkodásuk célja röviden ez: feleletet adni arra, hogy mit jelent 1935-ben magyarnak lenni és a Duna völgyében élni, felölelve természetesen e kérdés gazdasági, társadalmi, kulturális, erkölcsi, politikai stb. vonatkozásait. Baranyában például magyarnak lenni többek között ennyit jelent: kerülni az egykézést. Messzebb cél: Magyarországon olyan parasztkultúrát teremteni, amilyen ma Dániában van.

KOVÁCS IMRE

HÉT FALU TÁPLÁLKOZÁSI VISZONYAI

EGY SZOCIográfiai munka egészének keretében végzett részletkutatás eredményeit kívánjuk ez összefoglalásban bemutatni.¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy egy teljességre törekvő gyűjtő- és kutatómunka egyik részletének összefoglalásáról van szó, a felhozott adatok nem általános, inkább helyi érvényűek. A hét vizsgálat alá vett falu nem jelenti az ország egészét és ha táplálkozási viszonyokról szólnak, az kizárólag e falvakra vonatkozóan történik. A tények és ismeretlenségek irdatlan tömegével szembeni alázat kötelez bennünket arra, hogy e falvak vizsgálatai alapján ne kísérsünk meg általánosnak vélt következtetéseket levonni. Előre kell bocsátanunk azt is, hogy a felsorolt adatok okaira és következéseire e részletkutatás egy kérdéscsoportra vonatkozó eredményein túl csak a teljes szociográfiai feldolgozás vehet világot. Éppen ezért ez összefoglalás keretében inkább a tények bemutatására, a falusi életrend táplálkozási részének megrajzolására szorítkozunk, semmint az okok és kapcsolatok vázolására.

Az adatok gyűjtése a következő módszer szerint történt: a Fialat Magyarország Szociográfiai Munkaközösségének tanító-tagjai felszólítottak arra, hogy egy-egy osztályuk tanulóival irassanak dolgozatokat. E dolgozatokban a gyerekek beszámolnak arról, hogy mit reggeliznek, ebédelnek és vacsoráznak. A tanítók egy része tökéletesen átértve a felszólítás céljait, az iskolásgyerekek egészszeti étlapjáról íratott dolgozatot, más része szintén értékes, de kevésbé részletes keresztmetszetet adott egy-két nap táplálkozási listájának összefoglalatásával. A felvétel április hónap folyamán történt. A munkát hét gyűjtő végezte, illetve végeztette el.² Gyűjtésük anyaga összesen háromszázkilenc gyerek, illetve család étlapjáról számol be. Ez anyag összesen körülbelül kétezemégszáz reggelit, ebédet és vacsorát sorol fel.

A kutatás egészében az alatt bemutatott adatgyűjtés egy előzetes tájékozódás szerepét kapja. Ez előzetes tájékozódást elvégeztük eddig a vizsgált falvakban a táplálkozási viszonyokra, a könyv- és újságolvasási viszonyokra vonatkozóan. Ugyancsak az előzetes tájékozódás szempontjai szerint folyt és befejeződött egy-egy adatgyűjtés, mely goromba kézzel, sok íráshibával írt eredeti dolgozatok és véleményadások tükrében mutatja népünk könyvről, íróról, újságról és politikáról alkotott véleményeit. Ilyen jellegű részletkutatások eredményei után

¹ Szeptemberi számunk 34. oldalán szerkesztőségi jegyzetben utaltunk arra, hogy egy harmadik cikkben pozitív adatokat kívánunk majd szolgáltatni falusi népünk helyzetének megítéléséhez. íme a bejelentett harmadik tanulmány, amely a Fialat Magyarország Szociográfiai Munkaközösségéből származik.

² Kádár Ágoston (Kőtelek), Magyar József (Alag), Rác József (Tolcsva), Rózsa József (Tárd), Vágó Bertalan (Szin) tanítók, továbbá Ervin Gábor dr. (Budaörs) és íjf. Kelemen Sándor (Decs).

kerül sor a falu teljes és részletes szociográfiai felvételére, melyhez ez előzetes kutatások egyrészt kész adatokat, másrészt szempontokat adnak. Az egészben természetesen a részleteredmények, így a táplálkozási viszonyok adatai is, új szint és végleges értelmezést kapnak.

A gyűjtött tények, adatok, a belőlük meglátható hibák és bajok nem egy-egy nagyjában-egészében egységes mezőgazdasági munkás- vagy törpebirtokos- vagy kisbirtokosréteg életrendjére világítanak rá, hanem körülbelül adják a falu különböző anyagi állapotú lakosságának keresztmetszetét. Az iskolában csakúgy padot foglal a kubikos gyereke, mint a csendőrtiszthelyettesé, a törpebirtokos fia, mint a kereskedő. E miatt a gyűjtés nem egy homogén rétegről szóló, viszont bemutatja a falu társadalmi tagozódását. A dolgozatok mellé írt vázlatokban a tanító megadja a dolgozatió gyerek családjának anyagi állapotát, az apa vagyonát. Azt, hogy hány hold földet művel, vagy mi a foglalkozása, de azt is, hogy mennyi állata, aprójószágja van a családnak. Maguk a dolgozatok pádig megadják az egyes különféle anyagi állapotú rétegek életszintjének különbségeit, a falu szociális rétegződését a terített asztal bőségében vagy szegényességében.

A begyűlt adatok hitelességéhez nemigen fér kétség. Hacsak a gyerek igazmondásával szemben nincsenek aggályaink. A gyerekével szemben, aki még elég fiatal ahhoz, hogy a szociális helyzet szegyenérzése vagy a szegénységének osztálytudata ne legyen fejlett ahhoz, hogy ennek befolyása alatt helyzetének adatain javítson vagy rontson. Természetesen a dolgozatok elsősorban azt bizonyítják, hogy a paraszti főzésről és ebédéről alkotott ítéletek teljesen alaptalanok és hamisak. E közkeletű, minden tárgyi tudás nélkül való és talán éppen ezért meggyökeresedett elképzelések arról, hogy „jól él a paraszt“, vagy „csak falun tudnak főzni“, egyetlen támogató adatra nem találunk. E téren körülbelül ugyanaz a misztifikáció történt, mint a zenében és másutt is, hogy a közhit számára a vidéki-úri jelenítette meg a népit. Az olcsó étel, olcsó hús, olcsó tojás természetesen csak a városban olcsó, nem egy adat beszél arról, hogy a paraszti ember, ha van is tehene, hónapokig nem iszik tejet, hanem beviszi a szomszéd városba eladni. Mert kell a pénz adóra, sóra, gyufára. A Szalóczy Honok és Bódi Borbálák, Gomány Andrisok és Hegedűs Józsik támolygó betűi azon túl, hogy hiteles képet adnak a maguk többnyire lesújtó helyzetéről, együttesen falujuk keresztmetszetét adják. E keresztmetszetek egy-egy részletét mutatjuk be a következőkből. Álljanak itt sorjában Tárd, Szín, Alag, Decs Budaörs, Tolcsva és Kőtelek községek étlap-adatai közül a legjellemzőbbek és legszomorúbbak.

TÁRD, FALU Mezőkövesd mellett. „Itt a táplálkozás dolgában nincs elütő különbség szegény és gazdag között. „Gazdagé ember nincs is a faluban, mely mintegy 2317 lelket számlál s ennek ellenére is mindössze három embernek van 30—32 hold földje, de ezek is éppen olyan szegénynek és eladósodottnak érzik magukat, mint azok, akik OFB-földeken keserves munkával még az évi kenyérre valót sem tudják biztosítani“ — írja a tanító. A falu magatermesztette gazdasági növényekből, napszámos, summás munkából él. Búzát, árpát, lencsét, tejet, vaját és állatokat szállítanak be Mezőkövesdre. Jellemző, hogy a tanító beszél egy falubeliről, aki adóhátráléka miatt háromszor is bement Mezőkövesdre hízóját eladni. Mikor harmad-

szorra sem sikerült túladnia rajta — „keserűségében maga fogyasztotta el“. Álljon itt példaképpen szószerinti idézetben a tardi gyerekek néhány dolgozata heti étlapjukról:

Gaál Sándor dolgozata: „Mit ettem a héten? Hétfőn reggel ettem kocsonyát, délbe káposztát, este káposztát. Kedden reggel kenyeret, dére kenyeret estére sós kamártást. Szerdán reggel kenyeret, dére kenyeret estére tésztát. Csütörtökön reggel kenyeret dére kenyeret estére tésztalevest. Pénteken dére kenyeret estére kenyeret. Szombaton reggel kenyeret dére kenyeret estére vöröshagymát kenyérral. Tejet nem ettem egész hónapba, mert nincs tehenünk osztan drága és nincs rá pénz. Húst azért nem ettem a héten mert drága és nincs rá pénz. Tojást nem ettem ebe a hónapba, mert édesanyám eladja Mezőkövesden.“ („Apja G. Sándor földműves. Egyetlen gyerek. Egy hold OFB-földjük van. Apja az évi kenyérrelváltót aratással biztosítja. Négy mázsa búzát keres az aratással; a konyhakerti veteményekről maguk gondoskodnak, babot, krumplit, zöldségféléket is termelnek, de csak annyit, amennyi egy évre elegendő. Hízót öltek. Tizennyolc kiló zsírja és 30 kiló szalonnája lett. Húst és zsírnakvalót nem vesznek. Apja és anyja a nap hat-hét órájában dolgozik. Most nem végeznek nehéz munkát, csak nyáron, aratás idején. A koszt természetesen ilyenkor sem javul: reggelre több kenyér, mint máskor, délre több leves, mint télen, estére pedig egy kis aludt tej, ha van.“ — A tanító jegyzete.)

Tóth Piros dolgozata: „Mit ettem a héten? Hétfőn reggel egy kis darab sódort ettem, ebédre kocsonyát, estére kalácsot. Kedden reggel kenyeret, ebédre tejet és kenyeret estére kocsonyát ettem. Szerdán reggel lekváros kenyeret, ebédre kenyeret, estére sós káposztát. Csütörtökön reggel egy kis darab szalonnát és kenyeret, ebédre laskát, estére rántottlevest. Pénteken reggel tejet, kenyeret, ebédre kumpritészttát, estére bablevest. Szombaton reggel kenyeret, ebédre kenyeret, estére lebbencslevest. Húst azért nem ettem, mert nincs pénzünk, nincsen, hogy vegyünk. Tojást azért nem eszek, mert elvittük a bótba és sót vettünk rajta. Tejet azért nem eszek mert elaggya édesanyám és nekünk nem jut.“ (A tanító jegyzete: „Apja földműves, négy hold földjük van. Táplálkozáshoz egy évben 15 kg zsírt, 32 kg babot és 78 kg krumplit használnak. Apja és anyja a nap hét órájában dolgozik.“)

Pálinkás József dolgozata, ő a harmadik „legvagyonosabb“ gyerek a tardi dolgozatírók közül: „Mit ettem a hét napjain? Kedden reggel sódort reggeliztem és kalácsot ebédeltem, vacsorára pedig tejet és kenyeret ettem. Szerdán kocsonyát reggeliztem, ebédeltem kenyeret és szalonét, vacsoráztam babot. Csütörtökön reggeliztem kenyeret és szalonét, ebédeltem kenyeret, vacsoráztam sós kamártást. Pénteken kávéval reggeliztem, kenyeret ebédeltem, vacsoráztam tejet és kenyeret. Szombaton reggeliztem kalácsot, ebédeltem főtt tojást. Estére pedig nem tudom mi lesz vacsorára. Hetenként kétszer háromszor eszek tejet mert keveset ad a tehén. Húst se sokat eszek legalább kétszer egy héten, mert drága. Tojást kétszer háromszor mert édesanyám eladja mert pénzre van szüksége, tehát így nem sokszor ehetek.“ (A jegyzet: „Apja földműves, háromtagú családja, nyolc hold földje van. Ennek a terméséből élnek meg. Termelt 40 mázsa búzájuk. Havi jövedelmük az eladott terményekből és a tejből, szárnyasokból húsz pengőt tesz ki. A táplálkozáshoz tejet, vaját, túrót használ, krumplit, babot. Maga állítja elő. Élelmiszereket nem vásárolnak.“)

Az itt látható táplálkozási bajok magyarázata, hogy ritka család, amelyik nem viszi be az értékesebb élelmiszereket Mezőkövesdre vagy a helybeli kereskedőhöz. Egy számadat a dolgozatok nyomán készült statisztikai összefoglalásokból szemléltetően bizonyítja a paraszti asztal egyhangúságát: 100 étkezés közül 64 áll tisztán cereáliákból. A legfőbb és leggyakoribb fogás a kenyér, van nap, hogy ez tesz reggelit, ebédet, vacsorát. De némelyik családnál, ha a

helyzet nem is ilyen sivár, a nagyobb változatosság csak látszat. Gyakori a „reggeli: kenyér, ebéd: tésztaleves, vacsora: száraztészta“ jellegű napi étlap, azaz ugyanannak a tápszernek variálása. Ha ehhez hozzátesszük a tanító jelentését arról, hogy a „leggazdagabb“ kereskedő évente 60 kg cukrot árul ki a 2317-es lélekszámú faluban, hogy szövetkezet nem lévén, a falubeliek maguk mennek be a hétkilométeres, térdig sáros úton Mezőkövesdre, kicsi három liter tejuket eladni, a szegénység mellé még a szervezatlenség, sőt talán szervezhetetlenség képét is megkapjuk.

SZÍN FALU (Abaúj megye) adatai is hasonló viszonyokat mutatnak. A megvizsgált 37 család közül nyolcnak van fizetéses jövedelme, ahol az apa csendőrtiszthelyettes, körkerülő, útkaparó állami fizetéssel vagy egy helybeli fakereskedő cég alkalmazottja. Hat családnak van 16—26 holdnyi nagyobb földje, tizenegy család fenntartója fizikis földjének művelése mellett valami ipart, nyolc családfő napszámos, földtelen csordás, pásztor és négy dolgozatíró gyerek apja Amerikában él, illetve törvénytelen a gyerek.

Reggelire előfordult kávé 15 esetben, szalonna 10 esetben, tea 8 alkalommal, tej 7-szer, pirítóskenyér 4-szer, szárazkenyér, paprikás krumpli, tojás két-két családnál, káposzta egy alkalommal. Nem reggeliztek a vizsgált napon egy csordás családjánál.

Ebédre és vacsorára legtöbbször fogyasztott étel a krumpli (összesen 21-szer). Sorrendben a következő a bab és a húsleves (15—5 előfordulással). Tejet ittak vacsorára 11 családnál, szalonnát ettek

9 családnál. Nagyobb számban szerepel még a gombaleves (hat ízben), a tea (öt ízben), túróstészta (négy ízben). Húst öt alkalommal evett két csendőrtiszthelyettes, egy asztalos és egy harangozó gyereke. Tészta (főtt tészta) összesen 13 alkalommal fordult elő és nyolcféle tésztát evett a falu.

Néhány étlap: Szalóczy Piros hatholdas gazda lánya írja: „Mit reggeliztem? Reggeliztem kávé. Délben ettem levest. Mégpedig milyen levest? Bablevest etem. Este vacsoráztam. Mégpedig mit? Tejet.“ — Szász Ilon (apja földműves, családtagok száma nyolc, adósság 600 pengő) reggelizett pirítóskenyéret, ebédelt szalonnát kenyérrel, vacsoráit egy bögre teát. Madácsi István (apja cseléd) reggelizett teát, ebédelt kávé, vacsoráit rántottlevest.

Azontúl, hogy ezek az ebédek és vacsorák alig nevezhetők kielégítőnek és elegendő tápértékűeknek, bőségesnek pedig csak abban az esetben, ha a családfenntartó nem paraszti sorban él, hanem állami szolgálatban vagy valami ipara van — a kávé és tea előnyomulása feltűnő. A városi elképzelés, mely a falusi nyolctízfilléres tejárak eldorádójára gondol, döbbenve állhat meg e jelenség előtt. Különösen, ha figyelembe veszi, hogy tea alatt véletlenül sem szabad városi értelemben vett teát értenünk és — a tea és kávé fidun ételszámba megy, egyedül jelentvén a reggelit vagy vacsorát, néha az ebédet is. Csak néha társul mellé kenyér vagy éppen a kávé mellé szalonna. A tápláló tejtermékek, így a nagy kalóriaértékű

vaj is, teljesen hiányoznak a falusi étrendből. A túró is ritkán fordul elő túróstészta formájában, négy ízben, ami négy százalékát teszi az összes ételek előfordulási számának.

ALAG ADATAI a többiektől eltérő eredményeket hoznak. Magyar József tanító jóvoltából 32 gyerek számol be egyheti étlapjáról. A dolgozatok összesen 289 reggeli, ebéd és vacsora listáját adják meg. A családok itt már nem a saját kis földjükön gazdálkodó vagy arató-részre elszegődő földművesek, hanem a lovaregylet gazdasági alkalmazottai. De van közöttük éjjeliőr, borbély, asztalos, gyárimunkás, temetőőr, piaci árus, sőt kifizetésű magántisztviselő is. Nagyrészüket átmenetet jelent a falutól a város perifériái felé. Jövedelmük pénzértékben megállapítható, van család, amelyiknek havi jövedelme 580 pengő, igaz ugyan, hogy tíz családtagra. Van, amelyiknek havi jövedelme hatvan pengő és van, amelyikről nem lehet megállapítani, honnan keresi a pénzt ételre, ruhára. Az egy személyre eső havi jövedelemösszeg 60 pengőtől hat pengőig változik, akad olyan gyerek, akire a család teljes jövedelméből napi 15—20 fillér esik. Van olyan család, amelynek nyolc tagja 16.5 négyzetméternyi területű lakásban lakik és van, amelyik tehenet, disznót tart. A tehenetartás lehetőségéből és a város hatásából magyarázható, hogy például a tejfogyasztás Alagon lényegesen nagyobb, mint a Pesttől távoleső néhány vizsgált faluban. (Alagon 10%, Tolcsván 7%, Tardon 6%.) Viszont a káros városi hatás Alagon abban nyilvánul meg, hogy belép a reggelik sorába a feketekávé (6%), mégpedig üresen. Végeredményben az adatok e bonyolult szövevényéből az állapítható meg, hogy általános következtetések itt sem állhatnak helyt. A százalékszámok furcsa eloszlásának magyarázata nyilván ott van, hogy az alagi embernek a tehenetartás nem egyedül hozza a pénzt. A pénzt más úton is sikerül megkeresnie. Viszont a falusi embernek sokszor erre egyetlen módja a tej eladása. Aminek közvetlen következménye, hogy ha bora is van és azt nem tudja eladni, a tej helyébe belép a bor a falusi reggeliken.

Ugyancsak a város közellétével magyarázható talán, hogy a jövedelem növekedésével nem áll egyenes arányban az ebédek és vacsorák szintjének növekedése. Amíg a szó igazi értelmében vett falun ez az arány a legtöbb helyütt pontosan megvan, Alagon a legjobb ebédeket a közepes jövedelmű családoknál találjuk és a legjobb jövedelmű családok étlapja nívóban közelebb áll a legrosszabb jövedelmű családokéhoz, mint a közepes anyagi körülmények között élőkéhez. Egy példa: a tíz legjobb jövedelmű család hétköznapon 55-ízben evett egy tál ételből álló ebédet és 12-ízben kétfogásosat. A tíz legrosszabb jövedelmű család ebédje 57-ízben volt egyfogásos, 19-ízben kétfogásos. A tíz közepes jövedelmű család 32-ízben evett ebédre egy tál ételt, 34-ízben két tál ételt. Bizonyítékul álljon itt néhány pestkörnyéki étlap:

A gyerek apja asztalos, nyolc testvére van, ezek közül négy keres, anyja is jár dolgozni házakhoz. Egy személyre átlag havi 58 pengő esik.

Heti étlapja:

	<i>Reggeli :</i>	<i>Ebéd :</i>	<i>Vacsora :</i>
vasárnap	feketekávé, kenyér	húsleves, galuska	u. a.
hétfő (ünnep)	kávé, kenyér	bableves	bableves
kedd	rántott leves	zsíros kenyér	paprikás krumpli
szerda	kenyér, kávé	bableves	tejberizs
csütörtök	rántott leves	zsíros kenyér	paprikás krumpli
péntek	feketekávé, kenyér	mákostészta	mákostészta
szombat	feketekávé, kenyér	babfőzelék	babfőzelék
vasárnap	feketekávé, kenyér	grízes tészta	krumplifőzelék

Egy közepes állapotú család, egy személyre körülbelül havi tizen-nyolc pengő esik. Apa külön él, anya mosónő. Étlap :

	<i>Reggeli :</i>	<i>Ebéd :</i>	<i>Vacsora :</i>
vasárnap	kávé, kenyér	zöldségleves, sonka	sonka, kenyér
hétfő (ünnep)	kávé, kenyér	zöldségleves	savanyú káposzta
kedd	kávé, kenyér	káposztafőzelék	rántottleves
szerda	kávé, kenyér	rántott leves, lekváros gombóc	gombóc
csütörtök	kávé, kenyér	paradicsomleves, kelfőzelék	krumplileves, sárgaborsó
péntek	kávé, kenyér	krumplileves, sárgaborsó	tésztaleves, tejberizs
szombat	kávé, kenyér	tejberizs	rántottleves
vasárnap	kávé, kenyér	húsleves, töltött paprika	töltött paprika

DECS KÖZSÉG (Tolna megye, Sárköz) lakossága két egymástól élesen különböző csoportra különíthető.² Az egyik réteget teszi a protestáns őslakosság, mely könnyű pénzért jutott földhöz pár évtizeddel ezelőtt a Duna ármentesítésekor felszabadult területeken. E gazdag, egykézű réteg, melyben egyes családok napokig tartó lakodalmakat ülnek s ahol nem ritka az olyan gazda, akinek 40—50 inge van, éles elkülönültségben él a bevándorlóit katolikusok mellett. Ezeknek természetesen nincs nagyobb birtokuk, az egyke se ritkítja soraikat, életnívójuk pedig messze elmarad a protestáns őslakosság paraszti fényűzéseit és sokszor már dekadens passziói mellett. E réteg soraiból került ki az az 53 család, melynek étlapjáról a katolikus iskola tanulói beszámolnak.

A beszámoló nem túlságosan vigasztaló, de aránylag még mindig elég jó viszonyokra mutat. Az 53 családnál 36-izben ettek húst, ötízben ez a húsétel csirke, tíz alkalommal sonka, nyolc alkalommal szalonna, hét esetben kolbász, illetve „kalbász“, ahogy a gyerekek írják szájukíze szerint. Huszonhétízben fordul elő főzelékféle, feltűnően kedvező számmal (hétízben) szerepel a salátafogyasztás. Levesek terén itt is, mint mindenütt a krumpli a „legnépszerűbb“, 46 leves közül 26 krumplileves. Százalékosan az összes fogyasztott ételek 15 százaléka hús, 19 százaléka leves, 12 százaléka főzelékféle, 7 százaléka tészta, 45 százaléka kenyér. Jelentős szegénységre mutat, hogy a fogyasztott kenyér 75 százaléka száraz kenyér, mellette nagyobb számmal szerepel még a zsíroskenyér, csak kivételképpen, egy-egy előfordulással szerepel a mézes-, tejeles- és lekvároskenyér. Tíz étkezés alkalmával fordult elő az üres kenyér, mint egyetlen étel

¹ Decs szociográfiájának egy rövid vázlata jelent meg Boldizsár Iván tollából a „Nemzeti Újság“ 1935 húsvéti számában.

és két gyereknél fordul elő naponta kétszer az üres kenyér minden nélkül reggelire és ebédre, illetve reggelire és vacsorára. Az 53 gyerek közül kettő semmit sem reggelizett a felvétel napján. Ezek egyikének beszámolója így fest: „Mit ettem tegnap? Reggel semmit. Délben borsoskalácsot. Vacsorára pedig káposztát.“

BUDAÖRS az egyetlen a hét vizsgált falu között, melyből a gyerekek kielégítő étlapról számolnak be. A dolgozatok locsognak, mellébeszélnek az ebédnek és a vacsoráknak. Megemlítik, hogy ezt vagy amazt az ételt szeretik vagy éppen nem szeretik, arról beszélnek, hogy azért nem uzsonnáztak, vagy tízóraitak, mert nem voltak éhesek, pletykálnak az ízlésükről. Egyetlen egyszer sem fordul elő, hogy arról emlékezzenek, mint a tardi gyerekek mind-egyike, hogy valami „drága, oszta nincs rá pénz“. Viszont annál többször az ilyen kitételek: „mamám tízórait tett a táskámba egy darab zsíroskenyeret. Ezt nem szeretem, de azért megettem“ vagy „tíz óraker ettem egy jó nagy darab zsíroskenyeret és egy tányér befőtt ringlót“. Ha maguk az adatok nem beszélnének egy szinte polgári jómódról, már ez a locsogás, pletykálás is, a szeretem-nem szeretem kérdésének a pedzése is elárulná, hogy e helyütt nincs baj a gyerekek ebédjével, vacsorájával, de tízóraitjával és uzsonnájával se. Van olyan gyerek, aki málnaszörpöt ivott a vizsgált napon, kettő is van, aki narancsot evett, akad, aki nem találta elég édesnek a kávéját és több cukrot tett bele. Sőt olyan is, aki tíz fillért kapott a „mamától“, hogy valami nyalánkságot vegyen rajta magának.

Róth Róza „Mit ettem tegnap egész nap« címmel így ír: „Reggel egy bögre kávé és kiflit, tíz óraker két darab zsíroskenyeret ettem. Ebédre paradicsomfőzeléket, amit nagyon szeretek és lekvárat nyaltam. Uzsonára nem ettem semmit mert nem voltam éhes. Vacsorára egy tányér rántott levest ettem.“ (A gyűjtő megjegyzése szerint „jómódú“ család.)

Drixler Teréz IV. osztályos elemista kislány írja: „Reggel jó kávé ettem még akartam, de a testvérem is akart és neki hagytam. Istkolába szódavizet, kiflit és kolbászt vittem. Tíz óraker ezt mind megettem. Ebédre volt tejberizs. Ebből nem sokat ettem, mert nem volt jó édes. Akkor még zsíroskenyeret ettem. Uzsonnára is zsíroskenyeret. Vacsorára a gulyásból nem sokat ettem, mert nem szeretem.“ (A gyűjtő jegyzete szerint a család közepes anyagi viszonyok között él.)

Bokor Mária dolgozata, akit a gyűjtő a „szegények“ csoportjába sorol: „Reggel kis bögrébe teát ittam és egy kis kenyeret hozzá. Tíz óraker egy nagy darab zsíroskenyeret ettem, mert nagyon szeretem. Ebédre sonkahúst ettem kenyérral. Uzsonnára vajaskenyeret ettem. Vacsorára savanyútojást ettem és tésztát. A savanyútojást és tésztát nagyon szeretem.“

Az első sajtóság, ami e néhány szemelvényből is szemünkbe ötlük, hogy Budaörsön napi öt étkezés az általános, szemben a többi vizsgált falu leginkább napi háromszori étkezésével, mely télen sok helyütt csak kétszeri étkezésre csökken. Zsíroskenyér 65-ször fordul elő 57 gyerek étlapján, tehát átlag minden gyerek evett legalább napjában egyszer zsíroskenyeret. Jellemző a nagy nívókülönbségre, hogy például Decsen 53 család egy nap étlapja 243 fogást („fogásnak“ számít a kenyér is más étel mellé) tüntet fel, Budaörsön viszont

57 család egynapos étlapja 386 „fogásról“ beszél. Ami annyit jelent, hogy Budaörsön a decsi gyerekeknél csak négyvel több gyerek 143 étellel fogyasztott többet. Szóval Budaörsön egy gyerek naponta átlag három tál vagy háromfajta étellel eszik többet, mint Decsen egy gyerek.

TOLCSVA az egyetlen község, melynek táplálkozási viszonyai úgy, ahogy megközelítik a budaörsi németek étlapjának színvonalát, összehasonlításképpen álljon itt egy táblázat, hogy egyes ételfajtákból mennyit fogyasztottak el Decsen, Tolcsván és Budaörsön körülbelül ugyanannyi (53—57) családnál.

	<i>Leves</i>	<i>Főzelékféle</i>	<i>Hús- és húsféle</i>	<i>Tészta</i>	<i>Ital (tej, tea, kávé stb.)</i>
Decs	9-féle 46-ízben	12-féle 27-ízben	8-féle 36-ízben	10-féle 15-ízben	2-féle 28-ízben
Tolcsva	13-féle 46-ízben	12-féle 22-ízben	8-féle 14-ízben	10-féle 14-ízben	4-féle 53-ízben
Budaörs	5-féle 34-ízben	9-féle 24-ízben	10-féle 45-ízben	13-féle 27-ízben	4-féle 64-ízben

KÖTELEK KÖZSÉG Szolnoktól harminc kilométernyire mutatja még a legkedvezőbb viszonyokat a különleges helyzetű és faluszámba alig vehető Budaörs mellett. A jász-kún-besenyő keverék nép a múlt esztendőben aránylag egészen jól talált kereseti lehetőséget, kubikot a Tisza-átvágásnál, gátemelési munkáknál, egyebütt. A viszonyok, ha nem is rózsásak, de viszonylagosan, a többi falu állapotához mérten kielégítőek. Ennek ellenére a tanító így ír: „teljesen kifogástalanul csupán egy gyermek, illetve annak a családja táplálkozik: egy zsidó kereskedő családja. Bár szegények, de változatos, tápláló, vitamindús étrendjük van.“ Viszont: „Abszolút nyomort is csupán alig néhány családnál állapíthatok meg: két napszámos földműves, egy iparos földműves és egy cigány családjánál (8%). A többség (90%) ha nem is helyesen, ha nem is kielégítően, de túrhetően táplálkozik“ írja Kádár Ágoston róm. kat. kántortanító, az adatgyűjtés mellé adott összefoglalásában. Az adatgyűjtés az anyagi állapot kategóriái szerint került csoportosítás alá. A vizsgált családok e szempont szerint négy, nagyjából egységes életnivójú csoportban mutathatók be. Ezek a csoportok: a tisztán a maguk földjéből élő gazdák; földműves-napszámosok kis földdel; OFB birtokkal, harmados kukorica földekkel; azok, akiknek egyáltalában nincs földjük, egyéb keresetük van; és azok, akik kis földjük mellett iparral vagy egyébvel foglalkoznak. E csoportok közül a két első, a maguk földjéből élő gazdáké és a kis földjük mellett minden

munkát vállaló földműves-napszámosoké mutat sajátos jegyeket. Táplálkozási viszonyaikról álljon itt mindenekelőtt a tanító jegyzete:

„A csak a földjükből élő gazdák családjában a legnagyobb hiba, hogy főzésük egyhangú. Túlteng a húsétel. főzelék csak kevés, krumpli, káposzta, szárazbab, borsó nagyon ritkán akad. Gyakori a tészta-leves-száraztészta összetétel. Nem mindig főznek két tál ételt s ha főznek, az is egyfajta, mint a fenti példa mutatja. Mójukban állna jobban, változatosabban táplálkozni. Itt csakugyan elkelne a főzési tanfolyam, főzőkonyha lányoknak, fiatal asszonyoknak. A gyermekek táplálkozása az egyoldalúság ellenére kielégítőnek mondható, úgyszintén a gyermekek fejlődése is. Tejet rendszerint isznak mindennap.

Annál több kívánnivalót hagy hátra a földműves napszámosok csoportjának táplálkozása. A többség rendszerint csak egyszer főz naponta. Amelyiknek tehene van, ott még nincs nagy baj, de a többenél annál inkább. Ez kiüt aztán a gyerekeken is! Fejlődésük gyenge. A családok nagy része kukoricás vagy tiszta kukoricakenyeret eszik. Mulaszthatatlanul fontos lenne a gyerekek számára az iskolai tejjelátás. Itt nem főzőtanfolyam kellene, hanem munkaalkalom, jó napszám! És főként gyors segítség a gyerekeknek!

Van azonban valami, ami közös mindenkinél: a cukor rettenetes hiánya! Feltűnő a zöldfőzelékek teljes hiánya! Egy családnál ettek sóskát, néhánynál zöldhagymát. Itt felvilágosítás, szoktatás kellene.“

Vizsgáljuk meg, hogyan csökken az ételek értéke az anyagi helyzettel. A vizsgálatot az áttekinthetőség kedvéért végezzük a reggeliken. Eredmény: a rosszabb anyagi helyzetű családoknál a jövedelem csökkenésével egyenes arányban csökken a tej- és kávéfogyasztás, viszont a jövedelem csökkenésével növekszik a leves és a magában álló száraz kenyér fogyasztása. Míg a csak saját földjükből élő gazdáknál a reggelik 33 százaléka tej, addig a földműves napszámosoknál tej csak a reggelik 12 százalékát teszi. A kávé a gazdák csoportjában 17 százalékos, a napszámosok csoportjában csak 5 százalékos szerepet kap. Ezzel szemben száraz kenyeret evett a napszámosok 33 százaléka, viszont a gazdáknál a száraz kenyér csak 10 százalékát teszi a reggelire fogyasztott ételeknek. A szegényebbeknél természetesen gyakoribb az olyan reggeli, mely az előző estéről maradt, így például (húsvét táján történt a felvétel) többször fordult elő a kocsonya mint reggeli. Mind a hét falu vizsgálatában nyert tapasztalatok arra adnak bizonyosságot, hogy a tejfogyasztás bősége vagy soványsága jó mértéket ad a falu anyagi helyzetének és a táplálkozás szintjének becslésére.

CSUPÁN A TÉNYEK bemutatására, a kiszínezetlen, magukért szóló száraz adatok felsorolására szorítkozhattunk ez összefoglalás adott keretein belül. Az adatok felsorolásával és a kapcsolatok bemutatásával, melyre ez alkalommal kevésbé térhettünk ki, a szociográfia feladata körülbelül véget is ért, hogy helyet adjon a szociálhigiénának, mely a következtetéseket egészségügyi szempontból hivatott levonni és a gazdasági és egészségügyi politikának, mely az orvoslás módjait részleteiben is hivatott megállapítani. A kalóriabecslések közlésére felelőtlennek tartottuk volna kitérni, részint azért, mert a bevitt kalóriák megállapítása és értékelése a munkában fogyasztott kalóriamennyiség megállapítása nélkül kétes eredményeket adna;

részint pedig azért, mert a dolgozat-étlapokban foglalt ételek elkészítéséhez használt anyagok kalóriabecslése, az anyagok megállapíthatatlan mennyisége miatt, jelentős hibák elkövetésére adott volna alkalmat. Nagyjában, Gortvay György megállapítása szerint „Az ételek nyilvánvalóan nem fedezik a kalóriaszükségletet. Egy 12—13 éves gyerek napi kalóriaszükséglete átlag 1800 kalóriára rúg, az adatok szerint elfogyasztott ételek pedig nagyrészt nem jelentenek többet napi 7—800 kalóriánál.“ („Magyarország“, 1935 május 16.)

Hogy egy-egy ilyen adatgyűjtés a jövőben jobb és vigasztalóbb eredményeket hozhasson, ahhoz az egész falusi életrend reformjára lenne szükség. Amíg a termelés annyira egysíkú marad, mint amennyire egysíkú ma, addig az önellátásra berendezkedett, élelmiszer vásárlására sem anyagi sem lelki alkatánál fogva nem képes és nem hajlandó parasztságunk megmarad és meg kell hogy maradjon mai táplálkozási körülményei között. Egy-egy földreformszándék, mely földet esetleg juttat ugyan, de ezzel kezdeményezését már befejezettek is véli, semmit sem segít. Mutatja, hogy éppen az OFB-földek terheivel birkózó parasztok sorsa a legnehezebb és asztala a legszegényebb. A minőségtermelés ideája, mely időnként föl-fölmerül a javítani akarók gondolkodásában, talán egyetlen segítséget jelentene. De a reform, illetve átalakítás annyi jóakaratot és főként annyi munkát és szakértést igényelne, amennyit ma még alig találhatunk határaink között. Eddig minden ilyen irányú munkának csupán a tudatlanság falán sikerült kis rést törnie és nem a tényekkel és lehetőségekkel számoló tudást megalapoznia. A kérdés gazdasági természetű alapjai csaknem olyan ismeretlenek, mint azok a módok, melyek a népi lélek ismeretében sikerrel találnák meg a hatás és nevelés útjait, és hiányzik a példa is, mely egy-egy kísérletben hazai éghajlatunk alatt bemutatná egy gyökeres és minden részletében átgondolt teljes reform lehetőségeit és eredményeit, akár egyetlen magyar falu kereiteiben. Félő, hogy a lelkesedés a szándékban egyre tovább odázza a munkát a megvalósításban. Addig, ameddig akkorára nő majd a jobbágyi apáthia és minden szándékot lenéző közöny, hogy hiába fordul hozzá szándék és reform, legyen javító vagy rontó, gyökeresen segítő, vagy kényszerből kiegészítő.

SZABÓ ZOLTÁN

A KIÁLLÍTÁSOK MŰVÉSZETE

A KIÁLLÍTÁSOK napjaink városi — de főleg nagyvárosi életének — megszokott, már-már szinte megunt, mindennapos eseményeivé váltak. Másként volt ez a régebbi időkben, amikor kiállításaink ősei, a nagy, évente egyszer ismétlődő vásárok igazi eseményei voltak a városoknak. A vásártartás joga a legnagyobb királyi kedvezmények közé tartozott s gazdasági jelentőségén túl a vásár az év nagy népi eseménye, szenzációja volt: a régi idők nehézkes és lassú közlekedése közepette távoli vidékek, országok újdonságai, furcsaságai érkeztek a vásárra s annak nyüzsgő élete felfokozta az életkedvet, felvirágoztatta a vásárlókedvet s így az egész város népét kiemelte a köznapok egyhangúságából. A vásárok leszármazottjai, a mi kiállításaink erre csak ritkán képesek, — talán azért is, mert a nagyvilág újdonságainak híreit ma, a mozgófénykép és rádió korában, úgyszólván óráról-óra kapjuk, csak győzzük nézni, hallgatni mindennapunk vásári zenebonáját — de úgy tetszik a kiállítások csődjét legalább ugyanannyira okozza azok rendezésének, felállításának, módszereinek helytelen mivolta.

Az első modern kiállítások, London, Párizs világkiállításai a hajdani vásároknak a gyáripár, a világkereskedelem jegyében fogant gyermekei voltak. Nagyszerűségükkel, a nyújtottnak változatosságával és újságával valóban elcsodálkoztatták az egész Föld kerekességét. De mindegyik nyújtott is valami addig egészen elképzelhetlent: az 1851. évi londoni kiállítás Paxton Kristálypalotáját, az első vasból és üvegből megépített óriásépületet, az 1867. évi párizsi kiállítás újra nagyszerű acélszerkezeteket mutatott be s az első személyfelvonókat, az 1889. évi pedig az Eiffel-torony csodájával kápráztatta el a világot, Bécs 1898-ban az óriáskerékkel keltett figyelmet.

A kiállítások rendezői fokozatosan mind több gondot fordítottak arra, hogy a pusztán kereskedelmi érdekeket szolgáló csoportok mellé eszmei tartalmú osztályok társuljanak, amelyek anyagának érdekessége mind többeket vonzott a kiállításra. Apáink felejthetetlen élménye volt az 1896. évi Ezredéves kiállítás történelmi csoportja, mely az Alpár Ignác tervezte ötletes Vajdahunyad várban talált stílusos keretet. Szinte egészen új utakat tört 1911-ben a drezdai Egészségügyi kiállítás, ahol a németek rendszerességükkel a biológia és higiéné tudományának eredményeit mutatták be a legszélesebb rétegeknek s ezzel a kiállítások egészen új típusát teremtették meg, olyant, ame-

lyen a kiállítás vásári tartalma — üzleti gerince — teljesen a háttérbe szorult, sőt azt a rendezők szinte mellékesnek minősítették, szinte takargatták! Az itt feltárt út jellemzőjévé lett az elmúlt 25 év nagyobb és kisebb kiállításainak: 1925-ben Párizs az új iparművészet jegyében rendez viláckiállítást, 1931-ben a francia kolóniáknak népszerűsítésére. 1929-ben Köln a sajtó nagyhatalmát kívánja demonstrálni a Pressán. Újabb típust inauguráltak 1927-ben Stuttgartban, ahol nem múló kiállítási pavillonokat és csarnokokat róttak össze, hanem az új lakóforma bemutatására egy 30 házból álló lakótelepet építettek, amely azóta is használatban van. Ezt a példát azóta többször követték. (Breslau 1929, Wien 1932, Varsó 1935.)¹

De egy emberöltő ilyen gyakorlata mindezt megszokottá tette, a közönség mindinkább kezd elfásulni a kiállításügy iránt, belefárad és bizalmatlan lesz, főként azért, mert néhány egészen nagyszabású, kitűnő gondolat, de alapjában szinte tökéletesen megrendezett kiállítás után a kiállítások hada csak csalódást okozott számára. Mindenki, aki a kérdéssel foglalkozik, világosan érzi, hogy vagy be kell szüntetni a kiállításokat, vagy valamilyen változásnak kell bekövetkeznie, különösen érzik ezt a kiállítók, akik a költségeket megfizetik. Elkedvetlenedésük, kényszerű részvételük csak még inkább elsekélyíti az egész kiállításügyet. Bár nálunk, szomorú gazdasági körülményeink közepette, nagyobbszabású, világviszonylatban is hatásra törekvő kiállításokról beszélni sem lehet, mégis mindezt érzi mindenki, aki csak meglátogatja mindig inkább vásárjellegű kiállításainkat és ott megfigyeli az unottan fáradozó közönséget, a kiállítók kedvetlenségét.

Lássuk tehát a kiállításügy alapvető kérdéseit először a látogató közönség szemszögéből. Mit vár a beléptijegyet megváltó a kiállítástól? Újat akar látni, az újnak mindig eleven szenzációja csábítja a kiállításba. Talán — tudat alatt — tanulni is akar, olyant akar kellemes körülmények közepette megismerni, ami az életét szebbé és kényelmesebbé teheti, amivel munkáját eredményesebbé teheti. Tájékozódni akar azokról a lehetőségekről, amelyek életsorsát talán előbbrevihetik. Jó jelige alatt rendezett népszerű tudományos kiállításon ismereteit akarja bővíteni.

Az első tényezőt: az újnak varázsát kitűnő kereskedelmi érzékel ismerik fel az ú. n. újdonságterjesztők, akik a kispénzű közönség számára meglepően új cikkeket, filléres árukat kínálnak ősi vásári zenebonával, színészi rábeszélőképeséssel. S ők azok, akik kiállítások hasznának javát besöprik apró, de nagyforgalmú, gyors lejáratú üzletkötéseikkel. Ezért nincsen kiállítás, ahol ott ne lennének. Bennük él a régi vásárok szelleme legtisztábban, legéletrevalóbban, ők tudják az újat legélesebben kidomborítani.

Persze a közönség nem ezért jön: a tényleg vásárolni kívánó közönség komolyabb szükségleteinek kielégítésére, tájékozódásra törekszik. A komolyabb ipar és kereskedelem azonban sokkal kevesebb sikerrel, hozzáértéssel szolgálja ezt az óhajt. Apró és apróbb ú. n. „standokat“ bérel s abba belezúfolja minden válogatás nélkül minden

¹ A képzőművészeti kiállítások szövevényes és kényes kérdéseivel e tanulmányban nem foglalkozunk.

cikkét. A „stand“ végül is nem más, mint boltjának agyonzsúfolt, összehúzó, kisebbitett változata, — tehát az, amit a közönség a város utcáin is lát. A „standok“ állandó ismétlődése lerontja egymás hatását. A közönség fáradtan sodródik s egy negyedóra után már semmit sem lát s minden vágya a söröző, a kávézó, ahol leülhet s ahonnan eltávozva, csalódva tér haza... S a hivatásos vásárló, a kereskedő, aki készleteit kívánja kiegészíteni, csak a hatalmas katalóguskötet beható tanulmányozása árán érheti el célját, találja meg a neki szükséges árut. Ha az egyes, kiállításnak nevezett árusítóhelyet közelebről szemügyre vesszük, akkor a legtöbbször azt látjuk, hogy a cikkek — esetleg magas minőségű cikkek — felállítása a kiállítás művészetének, a figyelemkeltésnek, a szem megragadásának leg-
elemibb ismerete nélkül történt. Hatásra csak legkevesebben számíthatnak.

Hasonló a helyzet az ú. n. tudományos, egy-egy gondolatot, eszmét szolgáló kiállítások esetében. Jellemző azok létrejötte. Vagy nagy garral, vagy enyhe kényszeredettséggel elhatározzák a kiállítás megrendezését s végül az egész nem lesz más, mint meglévő, régebben véletlenszerűen létrejött, itt-ott porosodó anyagnak összehordása, rendszertelen, szívnélküli kifüggesztése. Mindenki ismeri a kiállításoknak ezt a típusát: hivatalok falairól leszedett színehagyott, csak a beavatott számára megközelíthető táblázatok és térképek, elsárgult fényképek, töredezett, piszkos modellek, amelyekkel tele-tömik azt a helyiséget, ahol a kiállító testület és a megnyitó notabilitások szembe szavalnak egymásnak a kiállítás sorsdöntő jelentőségéről s annak várható csodaszzerű következményeiről í Minderről a sajtó zengzetes közleményeket ír, —a közönség pedig értelmetlenül áll a kiállítás előtt s csalódva távozik!

Mindez csak enyhe, igen enyhén színezett képe kiállításaink teljesítményének, a legegyszerűbb hozzáértés teljes hiányából eredő csődjének. Változást, eredményes kiállításokat csak akkor várhatunk, ha mindez másként lesz, hogyha a feladat lélektani alapjaiból kiindulva másként cselekszünk s a mai állapotot mielőbb felszámoljuk. Kísér-
ljük megtalálni a helyes út nagy, lényeges vonalait.

Mindenekelőtt alapvető fontosságú az a tény, hogy a kiállítást felkeresők valami egészen újat várnak. Az újnak szenzációjával kell őket megkapni, a kiállításon bemutatottak közelébe hozni. Olyant kell nyújtani, ami valami teljesen újnak benyomásával szolgál. Ha valahol, úgy itt van helye az épater le bourgeois elvének, — mert itt épp ezt kívánja a derék polgárember. Az újszerűségből eredő meglepetés hatásának már a kiállítás külső megjelenésében kell jelentkeznie: az építész soha nem látott, sehol másutt nem alkalmazható ötlettel éljen. S ez vonatkozik a belsőre, a termek és csarnokok kiképzésére. Példaadó volt e tekintetben a római fasiszta kiállítás komor homlokzata a hatalmas bárdokkal, a minden eddigi kiállítási gyakorlattal ellentétes belépőtér: ahol nem tágas csarnok fogadta az érkezőt, hanem sziklahasadékszerűen keskeny és magas folyosókon át jutott az első terembe, ahol embernagyságúra nagyított újságkivágások, többszörös életnagyságú fényképek, roppant fotomontázsok

borították a falakat, majd a fasizmus tízéves útját teremsorozat végén ünnepélyes zászlócsarnokba léptünk s végül elértünk a misztikus, a Giovanezza dalától zengő mártír-kápolnába. Állandó fokozás, szinte zenei kompozíció ragadta magával a közönséget, amely még akkor is, ha távol állott a mozgalmótól, felejthetetlen élménnyel távozott. Ezért egyáltalán nem csodálatos az, hogy az eredetileg hat hónapra felépített kiállítást két éven át kellett nyitva tartani.

A kiállítási építész fantáziája csapongjon, — legmerészebb ötletei a legértékesebbek — hacsak a jóízlés határain belül maradnak. Legelsőrendű feladata az első nagy hatás érdekében egy a mindennapival lehetőleg ellentétes környezetet teremteni, a köznapból kiragadni a látogatót s benne egy új, ismeretlen világba lépés illúzióját kelteni. Épp ezért az elképzelhető legnagyobb hiba történelmi reminiscenciákra épült teret formálni, pl. egy görög-római oszlopcsarnokot építeni — ez szinte a balsiker megalapozójává lehet! A legszélesebb ívben kell elkerülni a sablonos ünnepélyességet, az azzal járó hüvös unalmat. A kiállítás előcsarnokát a megnyitási ceremóniára beállítani, annak környezetévé alakítani, a legsúlyosabb félreértés, — mert a kiállítás nem a megnyitást lebonyolító néhányak, hanem ezrek és tízezrek részére készül. A megnyitás múlt pillanatai ezzel szemben lényegtelenek.

Vonatkozik ez az egyes kiállítási részletekre, mint a bemutatott anyagra, az egyes tárgyak felállítására. A két korintusi oszlop közé állított felnagyított, papírból formált illatszeres üveg mindenkiből csak egy hatalmas ásitást vált ki, lehet igen ízléses, de nem kiállítás-szerű. Ha ugyanazt a tárgyat soha nem látott térbeli ötletbe helyezük, úgy, amint a plakátfestő teszi, mint egy kifejező gesztus, megjelenésével együtt a látogató emlékezetébe vésődik. Ez nemcsak ipari és kereskedői kiállításra érvényes, hanem alkalmazandó az eszmei, tudományos kiállításra is, amely tényeket, valóságokat vagy gondolatokat, eszméket kíván a szemlélő emlékezetébe vésni. A siker titka itt is az, hogy a közönséget lekössük, szinte kényszeresük a figyelemre, sőt a velünk gondolkodásra. A közönséget ide is az újnak varázsa csalogatja. Ritka az a munkájából fáradtan, napi gondjaitól terhelten érkező, aki tudatosan tanulni jön, — ezért észrevétlenül kell tanítani. A kiállítás látogatóját szinte nem szabad komoly felnőttnek tekinteni, — sokkal inkább gyermek az. Úgy kell vele bánni, mint a gyermekkel: a kiállítás legyen úgyszólván egy nagy Montessori-iskola, tanítson játszva — és pedig a szó szoros értelmében játszva — tevékenykedve.

Hiába függnek a falakon komoly értékű, tudományosan szerkesztett táblázatok, sokatmondó vonalas grafikonok, részletes és éppen részleteik sokasága révén áttekinthetetlen térképek — egyszerűen nem érdeklik a gyermeki lélekkel belépő felnőttet, az nem veszi magának azt a fáradságot, hogy elolvassa, végiggondolja az eléje állítottakat. Meg kell fogni a szemét, a lelkét, fel kell kelteni az érdeklődését, kézen fogva kell vezetni. S ehhez többet ér sokszor egy tréfás kép, a tények humoros beállítása, fordulatos szemléltetése, mert ez olyan út, amelyen a szemlélő hajlandó velünk jönni, követni gondolat-sorunkat, a felsorakoztatott tényekben tájékozódni fog, különösen ha azokat egészen újszerű beállításban állítjuk eléje.

Döntő fontosságú a kiállítás első helyiségének alakítása, amellyel villámcsapásszerűen abba a kiállításgondolatkörbe, hangulatba állítjuk a szinte gyanútlanul belépőt, hogy hajlandó velünk jönni, lépésről-lépésre követni gondolatunkat. E tekintetben szinte tökéletes volt a milánói aeronautikai kiállítás előcsarnokának Ikarus- emléke: egy kerek terem közepén, azürkék falaktól körülveve a tér közepén egy lendületes, alumíniumlemezekből készült fehérén ragyogó spirális emelkedett a magasba, — mögötte a falon pedig Ikarus szobra lebegett: a repülés gondolatának minden szépsége, heroizmusa állott a szemlélő előtt...

Az így vagy hasonló módon megkapott látogató már többre hajlandó, már komolyabban érdeklődik a kiállítás tárgya iránt, tudni szeretné, mit fogunk neki még megmutatni, a tapasztaltabb kiállítás-látogató szinte azt lesi, hogy az egyszer, a belépéskor elért érdeklődési fokot fenn tudjuk-e tartani továbbra is?

A leghatásosabb kiállítási eszközök egyike a tárgyak mozgathatósága, mely a felnőttben rejtőző örök gyermeket mindig lebilincselni képes. Eszembe ötlök az 1933. évi milánói kiállítás megnyitásának az a jelenete, amikor az olasz király a magyar osztályban elhelyezett mozgatható forgószínpadmodellnél soká időzött s végül is nem restellte maga forgatni azt! Előnyös, ha a mozgás nem állandó, mechanikus jellegű, mert az ilyen percek alatt unalmassá válik. A mozgást a látogatónak kell felidézni tudni s minél nagyobb része van abban, annak irányításában, változtatásában, annál inkább köti le a figyelmét. Ez az eszköz úgyszólván minden tárgykörben alkalmazható és sikerrel használható. Hogy a változó kép minő hatású, azt jól megfigyelhetni az ósdi, forgatható stereoskop-szekerények körül, melyek mágnesesen vonzzák a közönséget, — pedig minő naiv és szimpla dolgok, mennyivel érdekesebbeket és többet mondókat lehet ma a villamosság segítségével szerkeszteni. Minő érdekes volna pl. egy átvilágított térkép, amely Budapest fejlődését, XVI. századi lehanyaglását és újra felvirágzását mozgásban szemléltetné, — mindenestre többet érne, mint a képszerűséget nélkülöző elbeszéléseink Budapest múltjáról! Vagy egy hasonló berendezés, amely a magyarság útját a honfoglalásig szemléltetné, egy másik a tatárbetörés lefolyását s a kelet hordáinak távozási útját szemléltető, egy harmadik a török hódoltság fokozatos kiterjedését és elmúlását érzékeltető színes, mozgó térkép. Mindez aránylag egyszerűen és olcsón megvalósítható filmszalagokon, melynek vetítését gyengeáramú relais-vel a közönség indíthatja meg. E példákat a végtelenségig lehetne folytatni.

Mindebből azonban világosan következik, hogy a kiállítás anyagának egységes szempontok szerint készülnie kell lennie s a felállítás feladata ezt az egységet kidomborítani, áttetszővé, olvashatóvá tenni. Minden egyes kiállítási darabnak, minden táblának ez egység jegyében fogamnak kell lennie, abba maradéktalanul bele kell illeszkednie, egyetlen résznek sem lehet e vonalon kívül állania, nem szabad életelen elemként hatnia, nem szabad az egységes gondolatot megtagadnia. Hatásos kiállítást nem lehet különböző szellemű, különböző

felfogásban készült táblázatok összehordása árán felépíteni. Még kevésbé lehet hatásra számítani egy olyan kiállítással, amelynek területét egyszerűen felparcellázzuk s azt mondjuk, hogy az egyiket A, a másikat B intézmény, a harmadikat X vagy Y úr fogja a „maga anyagával“ megtölteni. A kiállítási termék egész sorának feladata egy gondolatot, esetleg annak szerteágazó részeit bemutatni, érthetővé tenni. Módfellett kell ügyelni arra is, hogy ebben az egységben minél kevesebb legyen a zökkenő, mert megtörténhet, hogy az első ilyen kiemeli az érdeklődő látogatót gondolatmenetünkéből.

Az egyetlen nagy gondolati vonalra felépített kiállításnak lehetnek elágazásai, mellékvonalai, amelynek mentén egy-egy részletet bővebben és részletesebben demonstrálhatunk — sőt ez egy sikeres kiállításnál szinte nélkülözhetetlen — mert ha az első körjárással a látogató számára vonzó és maradandó emlékű élménnyé válik, akkor az tovább járkal a termék során, most már maga tesz fel kérdéseket s a kiállításra nézve káros volna, ha azzal az érzéssel távozna, hogy nem mélyedhet el tovább a kérdésbe, amely most már a kiállítás révén érdekli őt. Ezért tanácsos az anyagot bifurkálni, s a komolyabb érdeklődéssel is számolni. Ez természetesen megfelelő térbeli csoportosítással vagy előadásbeli differenciálással érendő el, nehogy épp ezek a természetszerűleg nehezebben hozzáférhető csoportok képezzenek olyan zökkenőket, amelyeket óvatosan el kell kerülni.

Amilyen fontos az első nagy benyomás, az előadás megkapó alakítása és egysége, épp olyan fontos annak érthetősége is, tehát a felírásokkal való magyarázás módja és mikéntje. Ennek legelső előfeltétele a rövid, jelszerű, távirati stílusú fogalmazása, a másik előfeltétele a felírások minél könnyebben olvasható írástechnikában előadása. A felírásnak természetszerűleg bele kell illeszkednie abba, amit a kiállítás mondani akar, a felesleges felírások a végsőkig elkerülendők. Kiállításainkon sajnálatosan gyakoriak a magyarázó szövegeknel sokkal szembeszökőbben készült ilyen felírások: „összeállította a Magyar Királyi V... Z... Intézet Igazgatósága“. A látogatót ez egyszerűen nem érdekli — legfeljebb a kiállító testületet! Pedig alapvető kiállítási elv az, hogy legalább látszólag: Minden a látogatóért és semmi a kiállítóért! — annak dacára, hogy természetesen a kiállítás lényegében a kiállítót szolgálja — csak hogy ezt nem szabad éreztetni, megmutatni.

Világítsuk meg egy példán a felírás szerepét! A közönséget igen érdeklik olyan összeállítások, amelyek valamely mindennapi cikk létrejöttét szemléltetik, bemutatván az előállítás során adódó különböző munkafázisokat. Ilyen igen ismert tábla az, amely a ceruza létrejöttét szemlélteti a nyers grafitportól és cédrusléctől a kész írónig. Ha ezeket a munkadarabokat csak nyersen felfűzik egy papírtáblára, — minden átgondolt magyarázó szöveg nélkül — akkor annak kevés hatása lesz; rövid mondatoknak kell az összefüggést a közbenső munkafolyamatokat megmagyaráznia, hogy a szemlélő a változást, a két mintadarab közti különbséget megértse. Igen célszerű, hogyha az egyes jellegzetes munkafolyamatokat jellegzetes, jó beállítású fényképek magyarázzák, s így a tárgy, az írás és a kép,

egymásba olvadva magyarázhat. Vonatkozik ez úgyszólván mindenfajta tudományos kiállításra is, mondjuk egy néprajzi kiállításra, mely pl. a paraszti házat szemlélteti. Teljesen haszontalan az, ha csak a különböző tájak egy-egy házának fényképét függesztjük egyszerűen egymás mellé s megjelöljük a falu nevét, ahol a felvétel készült. A fényképhez elsősorban a ház markánsan előadott helyszínrajzának, a bútorozást is szemléltető alaprajzának és metszetének kell kapcsolódnia. Meg kell magyarázni az alaprajzi elrendezés okait: földművelő, állattenyésztő, vagy minő foglalkozású a gazda. Ezután be kell mutatni a házformát meghatározó szerkezetet, annak anyagát — esetleg kisebb-nagyobb természetes mintadarabokkal: pl. egy paticstábla részben sárral becsapva, részben szabadon hagyva. Meg kell adni a felvilágosítást arra nézve, hogy ez építésmódot miért alkalmazták, pl. a nádfalat azért, mert a táj gazdag nádban — tehát egykét táj felvétel és a környék térképe, a falu légi fényképe szinte nélkülözhetetlenek. Az egész sorozatot egy nagyobb térképpel kell összefoglalni, amelyik az egyes bemutatott típusok elterjedését, esetleg történeti egymásutánját magyarázza. Egyszóval az anyagot nem lehet nyersen kifüggeszteni, hanem azt minden rendelkezésünkre álló kifejezési eszközzel fel kell dolgozni, érthetővé kell tenni a kívülálló számára. A kiállítás — ahogy ma látjuk — több mint egyszerű anyagösszehordás és felhalmozás: a kiállítás ismeretek minél tökéletesebb feltárása, hozzáférhetővé tétele, esetleg gondolatok, eszmék népszerűsítése, a közönség széles rétegeibe vitele legyen. A kiállítást rendező előtt jól ismert gondolatokról nem szabad azt feltételezni, hogy az mindenki előtt ismeretes, sőt épp a bemutatottak ismeretlensége teszi vonzóvá a kiállítást! Épp ezért kell magyarázni, a kívülálló számára járható utat taposni. Es mégegyszer, a kiállítás rendezése mindig a bemutatottnak eszmei síkján mozogjon, lehetőleg soha ne lépjenek személyi motívumok az előtérbe, a kiállítók nevének éles kidomborítása súlyos módszertani hiba.

Vonatkozik ez az ipari és kereskedelmi jellegű, vásártermészetű kiállításokra is. A kiállítást látogató nem a cég kedvéért jön oda — ha csak egy cég cikkei érdeklík, elmehet annak állandó boltjába is. Őt egy cikk terén jelentkező újdonságok érdeklík, összehasonlítani kívánja a különböző gyártmányokat. Elsősorban a cikket keresi, amelyre szüksége van — vagy amelynek szükségéről a kiállítás fogja meggyőzni őt. Ennek felismerésében egy ezidei zürichi háztartási kiállításon nem cégenként, hanem tárgy és tárgycsoportonként állították fel a különböző cégek termékeit, s így a közönség összehasonlításokat tehetett, illetve kikereshette a számára legmegfelelőbb modelleket. Az illetén kiállítás természetesen a minőségi termelés jegyében áll. Rendezése nem egyszerű feladat, mert nem szabad minden cikket azonos módon, szinte raktárszerűen kirakni, hanem minden egyes cikkesopornál egy új ötlettel kell jönni, amely annak sajátosságait a legjobban kidomborítja — ez teszi az ilyen rendszerű kiállításokat is elevenné, mozgalmassá. Több hasznát látni ebben a fényképeknek, a mai új, tárgyilagos fényképezésnek, mint a fotomontázsoknak.

Az eddig elmondottakból nyilván következik, hogy a kiállítás rendezése különleges hozzáértést igényel. Lehet valaki kitűnő gyáros, kitűnő kereskedő, de ez még nem jelenti azt, hogy a maga termékeit, cikkeit kiállításszerűen tudja felállítani. Abból, hogy valaki kitűnő biológus vagy nemzetgazdász, semmiképpen sem következik az, hogy a maga tárgyköréből átütő hatású kiállítást tud rendezni, erre csak akkor lesz képes, ha e tekintetben gyakorlata és tapasztalatai vannak — nevezetesen, ha a maga munkájának anyagát a saját tudásától elvonatkoztatva a kívülálló, a kiállításba tóduló laikusoknak avatatlan szemével tudja látni.

A kiállítás egységes mivoltának szükségéből következik az is, hogy a kiállításokat nem rendezhetik soktagú bizottságok — lehetőleg egy emberre kell ezt a munkát bízni, aki felelőssége tudatában törekszik a legerősebb hatás elérésére. Ennek a — mondjuk — főrendezőnek természetesen szüksége van a részletekben tanácsadókra, az anyagot ismerő szakemberekre — másrészt építész és iparművész, fényképész és grafikus munkatársakra, akik elképzeléseit megvalósítják, de ezek munkájának irányítása, az anyag kiválasztása, csoportosítása az ő feladata. Munkája tárgyi nehézségein túl természetesen személyi szempontból sem egyszerű, sem könnyű. Az egyes kiállítók, a nyers anyagot szolgáltatók partikuláris szempontjait a kiállítás átfogó gondolatának kell alárendelni tudnia. Megtörténhet, hogy azok a maguk szempontjából véve bizonyos joggal panaszkodhatnak egyes rendelkezések ellen, talán igazuk van, hogy ebből vagy abból többet kellett volna kiállítani, de csak az a kérdés, hogy ez a több hasznára vált volna-e a kiállításnak, mint nekik maguknak?

Kiállításaink balsikerei — fokozódó balsikerei — meggondolásokra kell hogy késztesse. Elkerülhetetlen az, hogy a kérdést lehetőleg sokfelől szemügyre vegyük, átgondoljuk, egyes kiállítások sikerének okait felderítsük és a magunk részére hasznosítsuk — mert ellenkező esetben a kiállításokra fordított költségek fokozódó mértékben fognak elveszett, helytelenül felhasznált tőkékévé változni egyszerűen azért, mert a közönség mindinkább kerülni fogja a kiállításokat, melyek számára nem nyújtják azt, amit azoktól vár, mivel azok látogatása számára csak csalódást, unalmat és testi fáradtságot jelent. Végeredményben pedig ez a kiállítások teljes elsorvasztásához, megszűnéséhez vezetne. Mivel pedig egyes sikerült kiállítások tanulságai szerint ezek némely gondolatok, eszmék népszerűsítésében, tudatosításában igen nagy szolgálatot tehetnek, a technikai és természettudományos műveltségnek hasznos szerszámaivá válhatnak — úgy tetszik, sajnálatos volna a visszafejlődésnek ezt a fokát bevárni. Épp ezért a kiállításrendezés helyes elveit felismerve arra kell törekednünk, hogy azok a tőkék, amelyek nálunk kiállítások rendezésére fordíthatnak, — bárminő alacsonyak is azok világviszonylatban — a magunk körülményei között mégis jelentős összegek — e felismert elvek jegyében használtassanak fel, okszerűen és célszerűen!

AZ ŐSZI FILMÉVAD ELŐTT

A FILMÉLET negyvenéves jubileumát (1895—935) az egész világ az évforduló nagy kulturális jelentőségének tudatában komoly tudományos és nagy művészi eredményekkel ünnepelte. A berlini kongresszus is a jubileum ünnepélyes szellemében folyt le: a gyakorlati és kereskedelmi problémák mellett sem feledkezett meg róla. Az angol, német, francia, sőt az olasz irodalom is hatalmas kötetekkel gazdagította irodalmát. Elősorban technikai és művészi problémákkal foglalkoznak, de a tudomány, a kereskedelem, az ipar és a propaganda is szóhoz jut. Természetes, hogy az utóbbi jelenségek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a külföldi közönség filmszemlélete mindjobban tisztul.

Nálunk a jubileumi év eddig részvétlenül múlt el, mintha negyven évvel ezelőtt semmi különös sem történt volna. Elsősorban a gyakorlati világ feledkezett meg róla. Az év első részében darabjainkkal (Ez a villa eladó, Köszönöm, hogy elgázolt, stb.) a kezdeti szintjére süllyedtünk. A szakmai életen belül még a jubileum ünnepélyessége sem tudta megszüntetni a harcokat, a tőke marakodását. A hivatalos filmszemlélet ugyan napról-napra fokozottabb érdeklődést mutat, de általában még mindig csak a film kereskedelmi és ipari szemléleténél tart. A kritika is méltó volt a gyakorlati eredményekhez: megelégedett a gyenge beszámolókkal, amelyek a tavaszi évad bizonytalan tapogatózásai után, a nyáron is néhány téves értékelést hoztak (A nyomorultak). Az új évad elején tehát jóakarattal sem mondhatunk megnyugtató kritikát a múlttól.

A nyári munka azóta sok gyakorlati és művészi változást hozott. Nagyon sok reménykeltő, de néhány veszedelmes eredményt is.

Megjött az új filmrendelet, amely bizonyos számú (5%) szinkronizálást tesz kötelezővé, bizonyára kereskedelmi, ipari és szociális szempontokból, nemzeti érdek itt kevésbé forog kockán, mert a film nem irodalom, a mozgóképen a nemzeti kultúra nem a nyelvben, hanem (a tartalom kivül) képekben nyilatkozik meg. A százalék oly csekély, hogy a szinkronizálási törekvéseket nem lehet elítélni. Bizonyos, hogy az ország egyes területeinek érdeklődése miatt (a fővárost és a Dunántúl nagy részét kivéve) nagy ipari fellendülést hoz majd, amire szociális szempontból jelenleg szükségünk van.

Nehézségek csak ott lesznek, hogy egy sereg olyan művészi problémát vet majd fel, melyekkel a szakember nehezen tud meg-

birkózni. A laikus ugyanis csak a legszembetűnőbb technikai nehézségek előtt torpan meg. Hogyan sikerül majd technikailag legyőzni azokat a gátlásokat, amelyek az egyes nagy sztárok ismert hanganyaga és az idegen artikuláció miatt vetődnek fel?! Nem vitatható el, hogy ezek a technikai problémák is számtalan nehézséget jelentenek. De hátra vannak még a művésziek. Ezekről szó sem esett. Jellemző bizonyítéka annak, hogy a kereskedelmi és ipari szemléletnél még ma sem jutottunk tovább. A gyakorlatban ugyanis felvetődhetik a kérdés (ha akad ugyan valaki, aki felveti), hogy tisztán művészi szempontból, melyik alkotás bírja el a szinkronizálást. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az eredeti filmalkotásoknál (tehát nem reprodukciókról beszélünk), ahol a beszéd alárendeltje a képnek, ott szinkronizálásról nem lehet szó. Itt a beszéd is mint életjelenség, tehát mint tartalmi jelenség fontos, kifejezési szempontból a mozgóképpel szemben jelentéktelenebb szerepet játszik (Álmodó száj, Cavalcade, Extázis, Mellékutca, Fekete kártya stb.). Az élet végre hangbenyomásokból is áll, melyek sajátos volta éppen úgy hozzátartozik a képhez, mint a szemet érdeklő hatások és jelenségek. Ezek a hangbenyomások a művészi alkotásokban mély kapcsolatban vannak a mozgóképpel, illetőleg a tartalom többi tényezőjével: a miliővel, az idegen kultúrával, a szokásokkal stb. Milyen lesz vajjon az életkép a filmen, ha kiszakítjuk a jellemző hangbenyomásokat onnan és idegeneket teszünk a helyébe?

Itt azonban csak az eredeti alkotásokról van szó, ilyen meg elég kevés akad. A reprodukciónál ugyanis semmi nehézsége nincs a szinkronizálásnak — művészi szempontból. Ahol a mozgókép csak a beszéd, az ének, a zene képekkel való illusztrációját jelenti, ott csak a technikai nehézségek maradnak meg. Vajjon a kereskedelmi és technikai filmszemlélet tud-e majd különbséget tenni köztük?!

A filmmel kapcsolatos elmélgedéseknek nemcsak a negyvenéves jubileum ad aktualitást, hanem a legvégső szükség is. Ha nem indul meg az új évadban a közönség filmszemléletében változás, az egész magyar filmélet zsákutcába jut. A nyári munka ugyanis örvendetesen nagy lendülettel indult meg (Csúnya leány, Budai cukrászda, Nagymama, Elnökkisasszony, Címzett ismeretlen, Édes mostoha, Új földesúr stb.), de lényegében még mindig az énekes-zenés vígjátékok világában vagyunk és formában sem várhatunk művészibb eredményeket. Csak a tőke örülhet ezeknek az „üzletfilmek“-nek, a komolyabb művészi élményekre vágyakozóknak nem hoznak lényegesebb változásokat.

A magyar film sorsa tehát a közönség kezében van. Közönségünk filmszemlélete azonban gyökerében hibás. Ezt a téves szemléletet legnagyobb részben a film utolsó éveinek története alakította ki, éppen ezért röviden rá kell mutatnunk ezekre az előzményekre.

AMEDDIG A FILM „NÉMA“ alkotásait hozta létre, nagyobb problémák alig vetődtek fel, ha voltak is küzdelmek, azok a műterem falain belül játszódtak le, vagy ha eljutottak a közönséghez, senki se öntuda-

tosította őket. A hang megjelenése máról-holnapra a gyakorlati és elméleti kérdések egész tömkelegét vetette fel, melyek körül a küzdelmek még ma is folynak.

A színpad éppen ebben az időben élte legválságosabb óráit és legmesszebb volt a maga művészi területétől: a film tárgyi és kifejezési területeire kalandozott. A színpadi naturalizmus szélsőségei jutottak uralomra: a miliő és a miliőrajz érdekelte. Dekoratív elemekkel foglalkozott, a természetes igazság kifejezését kereste és a képiesség kapott döntő szerepet. Az életritmus uralta a színpadot, amely tele volt mozdulatművészeti elemekkel és gimnasztikai mutatványokkal, egyszóval a sportszellem jutott uralomra. A görögök százait vonultatta föl a legkáprázatosabb miliőben és a legcsodásabb kosztümben. Vakító fénybe öltöztette a színpadot: a szemet ingerlő képies hatásokat kereste. Elhanyagolta a beszédművészetet. A szó zenei hatásával, általában a nyelvi kifejezéssel nem sokat törődött már. A színész egyénisége elvesztette elsőrendű szerepét, a rendező a színész fölé kerekedett. Közben a színész maga is megváltozott. Mert érezte jelentőségének parányiságát, alakításai élménytelen „játékká“ lettek. Nem volt már probléma számára, hogy néhány óra leforgása alatt egy kabaréban és egy tragédiában lépjen fel, ahogy a közelmúltban nem okozott nehézséget, hogy a film műterméből a színpadra rohanjon és fordítva.

Ebben a káoszban a közönség tájékozatlanul és bizonytalanul állott. A filmhez pártolt tehát, ahol a megszokott szórakozást és látványosságait olcsóbban kapta. A tőke pedig természetes mohóságával kihasználta a konjunktúrát. Halomszámra gyártotta a filmeket, melyeken a hang: a beszéd, az ének, a zene motíválás nélkül uralkodó szerepet játszott. A nagy igyekezetben elfeledkezett a maga kifejezési eszközéről, a mozgóképről, amely a „néma“ évek alatt már teljesen önálló kifejezési lehetőségeket és művészi területet teremtett magának. Mozgóképei közönséges illusztrációk lettek a beszéd, az ének és a zene mellett.

A júniusi beszámoló óta a nyári évad legnagyobb alkotása: „A nyomorultak“ is (Reymond Bernard) az előbbi képet mutatja. Az egész darab inkább terjedelmében volt „nagy“, mint művészi eredményeiben. Filmszerűség szempontjából pedig éppen a képekkel illusztrált regény jellemző vonásait mutatta. A hatalmas filmen alig egy-két művészi képet találunk, viszont egy sereg olyan jelenet került rá a regényből, amely egyáltalán nem való filmre. A haldokló fegyenc például a halálos ágyon, közvetlen halála előtt valóságos előadást tart az életről, tévedéseiről, kívánságairól, stb. Nyilvánvalóan látszott, hogy a rendező az író iránti kegyeletből a regényt teljes egészében a filmre szerette volna vinni. Az értékelésben Harry Baur művészete, tehát ismét egy színész alakítása tévesztette meg a kritikát, noha jellemző, hogy alakító művészete itt ennek ellenére sem jelentette a nagy művészetet, mint valamivel előbb a „Moszkvai éjszakákban, amelyről júniusi fejtegetéseimben már volt szó. Újabb bizonyítéka annak, hogy a színész és játéka a filmen csak kifejezési anyag (Pudowkin) a rendező kezében. Ha nem tud belőle művészi

képeket felépíteni, a színész művészi munkája egyedül semmi esetre sem tudja megmenteni a film formaművészetét.

Mialatt a közönség a nyár forró nézőterén „A nyomorultak“ hosszadalmas képeit szemlélte, elkészült és megjelent a szakvilágban a felejthetetlen „Extázis“ testvérdarabja, a „Nocturno“. (Ugyancsak a cseh Machaty rendezése.) Már az „Extázis“ is nagy művészi élményt jelentett, noha nem volt harmonikus alkotás, tiszta képet mutatott azoknak, akik összetévesztik a színpad lehetőségeit a film kifejezési eszközeivel, és fordítva. A „Nocturno“ azonban az „Extázis“-nál is hatalmasabb, filmszerűbb és felejthetlenebb művészi eredményeket hozott. A cenzúra először betiltotta, másodszer azonban megengedte megjelenését. Így a magyar közönségnek már az új évad elején lesz alkalma komolyabb művészi élményekre.

Egészen természetes, hogy a szélsőséges jelenségek a közönséget és a kritikát egyaránt gondolkodóba ejtették. Így vetődött fel a hang megjelenése óta mindinkább gyakrabban (az idei jubileumi évben a legsűrűbben) kultúrtörténeti jelentőségének kérdése. Elméleti irodalma, de öntudatlanul maga a közönség is, mint egészen új jelenséget, ismeretlen és meghatározatlan fogalmat régi, ismerős fogalmakhoz próbálták kapcsolni. Sokan voltak, akik a képzőművészettel hozták kapcsolatba (ez még az egészségesebb tapogatózás), mások viszont a regény tartalmi tényezőire ismertek, úgy szemléltek, mint képekkel illusztrált regényt. Mert a színpad és a film határai tökéletesen elmosódtak, a film is színpadi jelenetekkel, a színésszel, a beszéddel, stb.-vel operált, a legtöbben mégis öntudatosan vagy öntudatlanul a színpadi fejlődésbe állították bele, úgy tárgyalták, mint napjaink modern színpadát.

Így tévedt el tehát a közönség filmszemlélete. Kétségtelen azonban, hogy a gyakorlati eredmények, sőt a kritika is elősegítette ezt a téves kialakulást, a helyett, hogy megpróbálta volna a helyes útra terelni. E tekintetben még a jubileumi év sem hozott változást. Pedig a film fejlődéstörténetének szellemi arca félreérthetetlenül mutatja, hogy eredetének és kialakulásának semmi köze sem volt a színpadhoz, hogy a kettő egészen különböző, sőt homlokegyenest ellenkező bölcsőből indult el.

A Lumiere-testvérekről való megemlékezéssel merült ki annak az egy-két napilapnak és szakfolyóiratnak a cikke is, mely mégis áldozott néhány sort a filmnek. Ezek a megemlékezések elmélyítették a magyar közönség amúgy is romantikus-individuális fejlődés-szemléletét, mely a filmről csak annyit tud, hogy a Lumiere-testvérek voltak a „cinématographe“ feltalálói. Pedig kultúrtörténeti szempontból nyilvánvaló, hogy alig van kultúránknak és civilizációnknak egyetlen jelensége is, melynek megvalósulása legalább vágyként, homályosan ne élt volna kezdettől fogva az emberiség lelkében.

Josef Gregor (Das Zeitalter des Films) a film ismeretelméleti nyomait egészen a legősibb művészi törekvésekig viszi vissza. Az időbeli történés, az életritmus kifejezési vágya ugyanis olyan idős, mint általában a művészi törekvések. Az utóbbiak keltették pedig életre a mozgókép legelső kísérleteit.

Így többek között (bogy csak néhány nagyon jellemző jelenséget mutassunk be) a svédországi sziklafestmények Kr. e. 2000-ből (lineárisan embert, állatot, hajót ábrázolnak) már történést akarnak kifejezni különböző állapot- és mozgásfázisok alakjában. Így, lineárisan ismételt, egymásra következő, de különböző mozgásstúdiumokat örökít meg az indiai s jávai kőreliefművészet. Hasonlót az egyiptomi és a görög. Bizonyos ritmus köti össze ezeket a képrészeket. A képrészek ismétlődése adja ezt a visszatérő és mozgást érzékeltető ritmust. A barokk-korban a barokk belső formájánál fogva még intenzívebben jelentkeznek ezek a törekvések. Petrus Nolpe (a barokk híres rézmetszőjének) gyűjteményében van egy új sorozat, mely Nassaui Lajos gyászmenetét ábrázolja (1647). Itt a rang szerint felvonuló udvari személyek díszmenete növekvő ritmust érzékeltet, amely az egész képsorozatnak egységet és összefüggést ad. Aztán a „maskerade“-ok (főleg Münchenben, felvonulásokat megörökítő metszetek, szintén a „mozgásszerűség“-et igyekeztek érzékeltetni. A középkori falfestészet és könyvdíszítő művészet pl. a valenciennes-i passiójátékot ábrázoló miniatűr-festményeken is az időbeli történés befejezési törekvéseit találhatjuk meg. Pillanatról-pillanatra, mozdulatról-mozdulatra követi a passió egyes fázisait, egészen a keresztrefeszítésig.

A XIX. század elejétől kezdődőleg azonban ez az érdeklődés hirtelen nyugtalan kereséssé lesz. Egyik érdeklődés a másik mellett, egyik kísérlet a másik hátán. Az egész század a film életének a bölcsője. Ugyanolyan tisztán és világosan mutatja későbbi fejlődéstörténetével a mozgókép kulturális, elsősorban művészi lehetőségeit és egyéniségét, mint a színpad bölcsője és fejlődéstörténete a különböző korok váltakozó színpadszemlélete ellenére a színpad lényegét. Rámutat már bölcsőjünkben a nagy különbségekre, amely köztük van. A színpad a mítoszból és a vallásos szertartásokból indult el és a templom közelében nevelődött. A filmnek az emberi tudomány és a technika adott életet és az országos vásárok, cirkuszok és varieték miliójában indult útnak.

A nyugtalan és ideges kutatást, amely a XIX. század elejétől megnyilvánul, két ok váltja ki. Az érdeklődést elsősorban az növeli, hogy a század dereka táján, de különösen a vége felé már teljesen a film tartalmi világában élnek az emberek. Az érdeklődés elfordul ekkor már az ember énjétől és a metafizikai problémáktól: a milió, aztán az ember és a milió viszonya jutnak az előtérbe. Ugyanakkor az új technikai és gazdasági élet, amelyet a tőke mohósága szakadatlanul, megállás nélkül hajt előre, öntudatosítja az új életritmust, tehát az időbeli történést.

A növekedő érdeklődés másik oka az volt, hogy különösen a század vége felé a vizuális elem mindig nagyobb szerepet játszik az új életszemléletben. A pedagógiában a rajz mindig nagyobb és nagyobb teret szerez magának, általában a szemléleti elem mindig nagyobb jelentőséget nyer. A fényképezőgép szakembertől az amatőrök ezreinek kezébe kerül, korunk társadalmának egyik jellemző szenvedélye lesz. A szemléleten alapuló reklám mindig nagyobb jelen-

tőséget nyer a gazdasági versenyben. A napilapok, a folyóiratok legérdekesebb lapjai a képes mellékletek lettek, stb. A technikai élet egymásután alkotja kísérleteit, amelyek a XIX. század folyamán minden előző törekvésnél sűrűbben jelentkeznek.

A Lumicre-testvérek kísérletei csak egy sereg más kísérlet után következtek. A „cinématographe“ is természetesen, mint a legtöbb technikai csoda, a gyermek játékvilágában kezdte el pályafutását.

Abbé Nollet forgókorongja és a biedermeier-kor thaumatropja az első kísérletek között voltak. Az utóbbi egy forgó korong volt, amelynek egyik oldalára madár, a másikra egy kalitka volt festve. Forgás közben a szemlélő előtt a két kép találkozott. Úgy tűnt fel tehát, mintha a madár berepült volna a kalitkába. Ehhez hasonló volt az ú. n. phantoskope is, amely az előbbinek differenciáltabb mozgási lehetőségeket nyújtó mása volt. Ennek a készüléknek dob alakja volt s mint kedvenc gyermekjátékot egész Európában ismerték. (Joseph Antoine Ferdinand Plateau készítette és írta le az első; „Über verschiedene Eigenschaften von Eindrücken, die durch das Licht hervorgebracht werden.“ 1829.) Ezt követte 1832-ben Stampfer hengeralakú stroboscopia. 1834-ben Horner az „Élőkereket“ szerkeszti meg. Mindezeknek a készülékeknek már sikerült a szemlélőben a mozgókép illúzióját felkelteni.

DÖNTŐ FORDULATOT a fényképezés felfedezése jelentett, amely után a komoly technikai próbálkozások lavinája indul meg.

Jansson és Marey fényképező puskáján kívül a komolyabb eredményt a kaliforniai Eadweard Muybridge érte el. Néki sikerült olyan mozgásfázisokat lefényképezve egymásmellé állítani, amelyek egy teljes mozgás zökkenőnélküli illúzióját keltették Vas másodperc alatt. Így fényképezett le vágató lovat és monoton mozgásokat végző emberi testeket. Módszerét Ottomár Anschütz tökéletesítette. Mindezeknek azonban még nem sikerülhetett egész mozgásmenetet képekben fixálni. Ez csak Friese-Green fényérzékeny cellulózelemeze után sikerült (1889). Ezáltal lehetővé vált, hogy egy olyan készülék, amely a filmtekercset legombolyítja, a mozgásfázisok egész sorát, sőt egész kombinációkat rögzítsen. A végső lökést, miután a film legszükségesebb mechanikai és technikai föltételei megvoltak, Edison adta meg, aki a fogaskerékszerű dobra gombolyított perforált filmszalagot fedezi fel. Neki sikerül már a mozgásfázisok legkisebb nüanszát is rögzíteni, miáltal a tárgy vagy élőlény összmozgását tökéletesen rögzíthette. Az eddigi eredményekből alkották meg a Lumicre-testvérek a mai felvevőgép őst („Cinématographe“).

Az első nyilvános párizsi mozgóképelőadás után (1895 dec. 28.) hamarosan kiviszik a lyoni vásárra. Ettől a pillanattól kezdődik a tulajdonképpeni filmélet: a film és a közönség kapcsolata. Wagner akkor már rég halott, aki operáiban az élet összes jelenségeit és megnyilvánulásait egyesíteni akarta s az Allkunstról álmódott. Nietzsche pedig utolsó éveit élte, aki legelsősorban hitte és hirdette, hogy Wagnernek sikerült operáiban az összes művészetek esztétikai és kifejezési lehetőségeit egységes formába olvasztani.

Ma már világosan látjuk, hogy az időbeli történés ábrázolási lehetőségét és az „Allkunst“, a „Gesamtkunst“ problémáját csak a technika oldhatta meg, tehát a mozgókép. Az a lehetőség ugyanis, hogy az élet összes megnyilvánulásai, az életet meghatározó összes tényezők, a legkülönbözőbb jelenségek együtt legyenek s hogy a többi művészetek kifejezései, eredményei is megnyilvánulhassanak, az technikai nehézségekbe is ütközik. Csak egy tökéletesen kollektív kifejezési forma tehette meg, amely szemléleten alapszik, de ahol térbeli és időbeli határok nincsenek s amely követni tudja az élet rohanó vágatását, szakadatlan ritmusát, tehát a mozgókép.

Hogy kultúrtörténeti jelentőségét és kulturális hivatását még ma sem öntudatosították, abban nagy része volt rohanó fejlődésének és a gyakorlat bizonytalan tapogatózásának. De a tőke és a technika rendkívüli nagy szerepe is befolyásolta a tiszta kép kialakulását. A tőke évtizedeken keresztül művészi lehetőségeit aknázza ki, tudományos eredményeit művészi keretekbe olvasztotta vagy csak kísérő műsornak adta a szórakoztatásra szánt alkotások mellé. Elsősorban azonban kereskedelmi és ipari lehetőségeket látott benne.

A technika rendkívüli szerepe miatt az új technikai szemlélet sokáig csak technikai eredményeket látott alkotásaiban. Ezt a felfogást az utolsó évek technikagyűlölete és a művészetek válsága még kiclezte, hiszen a film a közönség nagy részét éppen a legválságosabb időben vonta el a többi művészetektől.

De elméleti irodalma is közrejátszott a film egyoldalú szemléletében. Kivéve nagy technikai irodalmát, művészi problémáival foglalkozott legnagyobb részben és így a közfelfogás lassanként a film fogalmát valamilyen új művészet fogalmával azonosította.

Legtöbbször a gyakorlati eredményekből, az alkotásokból indultak el. A film maga pedig nem adhat a kultúrtörténeti kérdésekre választ. Kultúrtörténeti jelentőségéről csak úgy nyerhetünk tiszta képet, ha a filmről, az alkotásról természetét és lényegét meghatározó kifejezési eszközére térünk vissza, a mozgóképre. Egyedül az utóbbi természete, kifejezési lehetőségei és azoknak határai világíthatják meg a kérdést, hogy hozott-e az emberi kultúra számára a régi kultúr-tényezőkkel szemben új lehetőségeket. Hogy ezek milyen területeken mozognak s hogy az emberi haladás szempontjából milyen jelentőségűek.

Pudowkin egyik gyakorlati könyvében (Filmregie und Filmmanuskript) „montázsmondatok“-ról beszél. Hogy megmagyarázza a montázs művészi értelemben vett fogalmát, a montázs kifejezési lehetőségeit a szó és a mondat viszonyával állítja szembe. Így közelítette meg a mozgókép kultúrtörténeti jelentőségét, amely éppen abban áll, hogy a nyelvi kifejezés elvont kifejezési lehetőségeivel szemben szemléleten alapuló kifejezési formát hozott az emberiségnek. Megteremtette az időbeli történés kifejezését és az embert a miliővel együtt beleállította az élet folytonos, szakadatlan ritmusába.

A mozgókép tehát új kifejezési eszköz. A film mint művészi alkotás, kifejezési törekvéseinek csak egyik eredménye, mert a másik területen, a tudomány világában is megbecsülhetetlen lehetőségei vannak, melyek kultúrtörténeti szempontból a művésziakkal

vetekednek. Mint kifejezési eszköz természeténél fogva a nyelvi kifejezéssel állítható leginkább szembe, az utóbbinak poláris ellentéte. Új kifejezési lehetőségeivel új életet öntött formába és a régi élet új arcát hozta szemünk elé. Ott vannak a mozgóképen a korok életét jellemző és meghatározó összes életjelenségek. Az ember benne él a milióban és az illető kor életritmusában. Az ember hat a milióra és a milió visszahat az emberre. Az ember és a milió kapcsolatából kialakuló élet határozza meg az életritmust és az életritmus hajtja, alakítja, formálja az ember és a milió kapcsolatából kialakuló életet. Művészi lehetőségeivel tehát megteremtette az „Allkunst“, a „Gesamtkunst“ művészetét, mert magába tudja olvasztani az élet legkülönbözőbb jelenségei és megnyilvánulásai számára a többi művészetek eredményeit is (zene, képzőművészet stb.) a nélkül, hogy a mozgókép elveszítené uralkodó szerepét, tehát önállóságát és egyéniségét.

De lehet kiegészítője a nyelvi kifejezésnek a tudomány világában is. Bizonyos, hogy sok tekintetben másként alakulnak majd, hűségesebbek lesznek a következő generációk tárgyiasításai az előző korok életéről, kultúrájáról, ahogy bennünk is már tisztábban élnek a tőlünk még ma is mérhetetlen távolságban élő emberek életformái, szokásai, kultúrájuk azáltal, hogy a nyelvi kifejezés elvont közvetítő szerepe helyett a szemléletben nyerhetünk tudomást mindezekről.

A mozgókép fejlődése folyamán, amint az már homályosan napjainkban is mutatkozik, kifejezési területei számára külön kifejezési formákat, törvényeket fog teremteni. Külön kifejezési törvényei lesznek a tudomány és egész külön kifejezési formája lesz a művészet területén. Tudományos, művészi, sőt zszurnalisztikai lehetőségein kívül megvannak ahhoz is a technikai adottságai, hogy a többi művészetek eredményeit reprodukálja, illetőleg közvetítse. Idők folyamán, majd ha a közönség filmszemlélete helyes útra terelődik és ízlése kifinomul, a reprodukciók száma csökkenni fog. Kiveszni azonban sohase fognak. Nagy szociális lehetőségeikkel, az emberi haladás szempontjából komoly missziót teljesítenek, hiszen az emberiség hatalmas tömegei jutnak a mozgókép útján a többi művészetek eredményeihez. Végső elemzésben tehát kulturális szempontból két kifejezési területe van egyelőre a mozgóképnek: a tudomány és a művészet.

Reméljük, hogy az őszi filmévad megindítja a megújodást s hogy fejtegetéseink némileg hozzájárulnak ahhoz, hogy a közönség felismerje lassan a mozgókép speciális lehetőségeit. A film fejlődéstörténetének szellemi arca egyéb fejtegetéseink mellett talán meggyőzi az olvasót, hogy a kettő: a színpad és a film származásukban és lényegükben, tartalmában és formában egyaránt két egészen különböző kulturális megnyilatkozás. Fontos volna, hogy ez a felfogás végre a gyakorlatba is átmenjen olyképpen, hogy a közönség őszintén átélje, hogy egészen más beállítottsággal és érdeklődéssel kell mennie az embernek „mozi“-ba, mint „színház“-ba.

ALKOTMÁNYREVÍZIÓ ROMÁNIÁBAN

MOST, HOGY EURÓPA annyi állama szakított a múlttal, hagyta el régi kormányzati rendszerét és dobta sutba alkotmányát, Romániában szintén forrong az alkotmányos élet, szétágazó törekvések keresnek megoldást alkotmány és közélet között fennálló anomáliák megoldására.

Romániában most egy hetven év előtti alkotmány van érvényben, melyet 1866-ban a két fejedelemség egyesülésekor, a román állam létrejöttékor szerkesztettek, mikor Európában a liberális szellem virágzott. Belga mintára készült, valamiféle parlamenti kormányrendszer alapjait akarta megteremteni; lassankint törvénybe iktatták az általános választói jogot s a román politikusok azt akarták elhithetni magukkal és Európával, hogy Románia demokratikus ország, amelyben, mint az alkotmány mondja, „minden államhatalom forrása a nemzet”. De alkotmány és közjogi törvények, elvek és elméletek csak papíron maradtak s miután Európában mindenütt úgy van, Romániában is mindenki, minden párt követeli e papíralkotmány valamilyen módosítását.

Az az elmélet, hogy Romániában parlamenti kormányrendszer és demokrácia lenne, teljes képtelenség. Egy ország, amelyben a lakosság csaknem hatvan százaléka írástudatlan; amelyben a törvényhozási választások egy soha nem látott korrupció és erőszakosság mellett folynak le; ahol a választások eredményét egy prémiumos rendszer teljesen meghamisítja s a kormányok nem a népképviselő hangulata nyomán változnak, jönnek és buknak meg: ott a népakarat megnyilatkozásáról, demokráciáról, parlamenti kormányzatnak még látszatáról sem lehet szó. Amikor tehát közvélemény és pártok alkotmányrevízióról beszélnek, azt talán úgy lehetne felfogni, hogy az érvényesülni sohasem tudott alkotmányt az élethez kapcsolt alkotmánnyal akarják helyettesíteni.

AZ ALKOTMÁNYREVÍZIÓ kérdése természetesen az elnyomott vagy kormányképtelen ellenzéki pártok körében merült fel. A Néppárt, amely csak kétszer és mindkétszer rövid ideig volt kormányon, régtől fogva hirdette az alkotmányrevízió szükségességét. Vezére, Averescu tábornok, aki valaha nagy népszerűségnek örvendett, elkopott hírnevét politikai szerepléssel akarja kifényesíteni s minden évben cikksorozatot közöl a párt hivatalos lapjában, az „Indreptarea”-

ban és a tőle megszokott hozzánemértéssel ír alkotmány- és közjogi kérdésekről, amelyekről csak kuriózum kedvéért vesz tudomást a közvélemény. De az akciót, úgy látszik, maga a párt sem veszi komolyan. Mikor ez év májusában a párt egybeolvadt a Gheorghe Bratianu vezetése alatt álló, pár évvel ezelőtt a nagy liberális pártból kivált „nemzeti liberális“ párttöredékekkel, elfelejtették, hogy ott volt az alkalom pártcélul kitűzni az alkotmány módosítását. Ellenkezőleg, „az alkotmány szellemének megvédése“ céljából emeltek az új párt, a „frontul constitutională“ köré „ércfalat“.

KÉT HÓNAP MÚLVA, ez év július végén, két másik párt, Goga „nemzeti agrár pártjának“ és Cuza „keresztény nemzeti védelmi ligájának“ fúziója folytán jött létre lassúban egy új párt, a „nemzeti keresztény párt“.

Az új párt cégérét a két vezér alakja képezte: heves nacionalista és fékezhetetlen antiszemita mindkettő és mindketten, Cuza is, Goga is folyton követelték az alkotmány módosítását.

Goga a nemzeti feltámadás lángoló prófétája és költője volt; Cuza hírnév nélküli iassi egyetemi tanár, semmi más, mint intranzigens nacionalista. Goga állhatatlan és sok párton volt: volt erdélyi nemzeti párti, Averescu mellett néppárti és kormányában belügyminiszter, utoljára saját agrárpártjának vezére; Cuza öröktől fogva csak antiszemita nacionalista volt, a LÁNC, a „Liga Apărării Națională Creștine“ megalapítója és vezére. Egy cikkben, melyet Cuza az egyesülés után közölt Goga lapjában, a Tara Noastră“-ban, ezt írja: „Hogy ki Goga a román nép számára, azt elbeszéli élete; elmondják írásai, hatalmas beszédei, amelyekben a legtisztább román nacionalizmus rezeg. Hogy ki voltam én? Azt kevésbé tudják: voltam ötven éven keresztül az a meggyőződéses, harcias nacionalista, aki vagyok változatlanul ma.“¹

Az új párt programot adott. Az eddigi pártoknak — írta szintén Cuza, pár héttel később- nincs „elméleti doktrínájuk“. „Programmja minden pártnak van, de nincs tudományos tana: doctrina științifică.“ Ezért mennek azok a pártok össze-vissza; azokban a politikusok egyéni érdeke dominál, nem a sokaság, nem a köz érdeke; ezért nem bírnak az erkölcsi és anyagi nyomorúságból kivezető utat találni. S ezért erkölcsi szükségesség, hogy az új, nemzeti keresztény párt kerüljön kormányra. A pártnak „tudományos alapelve“ nem egyéb, mint Goga régi jelmondata: Románia a románoké! Hogy ez megvalósulhasson, szükséges az alkotmány olyan módosítása, amely megalkuvás nélkül biztosítja az állam felépítésében a nemzeti eszmét, az erkölcsi megújítást a társadalomban és az autoritás elvének érvényesülését az állam szervezetében. Ennek elérése végett szükséges a törvényhozó testület átalakítása; a kormányzat románná és becsületessé tévése; a sajtó megrendszabályozása; a miniszteri felelősség súlyosabbá tétele; a halálbüntetés visszaállítása stb.

Minket mindennél jobban érdekel, hogy a program úgy az állam minden tevékenységénél, mint minden magánvállalat körében az alkalmazottak tekintetében a nemzeti arányszám szigorú megtartását köve-

¹ Tara Noastră, 1935 július 21.

teli, sőt némely kormányzati ágat kizárólag a románság számára kíván fenntartani.

A nemzeti kisebbségek tekintetében különbséget tesz azok között a kisebbségek között, amelyek Nagyrománia megalapítása óta beilleszkedtek a nemzeti állam eszméinek keretei közé és azok között, amelyeknek fajtestvérei Romániával határosán nemzeti államot alkotnak. Az előbbiek megbízhatók, az utóbbiak nem. Az előbbiek számbeli arányuknak megfelelően hivatalt viselhetnek; az utóbbiak ellenben némely állami intézménynél, a szabad foglalkozásoknál, iparban, kereskedelemben kaphatnak ugyan számuknak megfelelő alkalmazást, de hadseregből, igazságszolgáltatásból, közigazgatásból, amelyek az igazi románok számára fenntartott helyek, teljesen ki lesznek zárva. A harmadik csoport volna a zsidóság, amellyel szemben az „állam kötelessége, hogy a románságot megvédje“. Követeli a program a békeszerződések aláírása óta megadott állampolgárságok felülvizsgálatát; követeli, hogy a nemzetiségi vidékeken nagyszabású román telepítés történjék és különös gondot fordítson az állam a városok elrománosítására. A program tehát három kategóriát állít fel: a lojális kisebbségeket, amilyenek valószínűleg egyedül a németiség tekinthető; a kifelé, az állam határain túl tendáló kisebbségeket, amilyen volna a magyar, bolgár, ukrán és a többi és végül a zsidó, amelynek nem akar helyet juttatni az állam keretében.

Az egyesületi gyűlés után az új párt tagjai a iassi székesegyházba vonultak s a két vezér ott Isten színe előtt fogadalmat tett egymásnak, hogy soha el nem múló örök hűséggel fognak viseltetni egymás iránt. Ez történt július végén s amikor ma, szeptember közepén, e sorokat írjuk, híre jár, hogy a két vezér nem bír megférti, a párt tagjai marakodnak s nemsokára bekövetkezik a bomlás.

E pártban — ha fennállana — elveit illetőleg helyet foglalhatna Vajda Sándor „román front“ nevű alakulata is, amely ma még nem szervezkedett párttá s valószínűleg nem is fog azzá szervezkedni tudni, de nacionalizmusa, kisebbségellenessége és antiszemitizmusa abba a pártba predesztinálná—csakhogy akkor kettő helyett három vezére volna a pártnak és a két erdélyi, Vajda és Goga, soha sem fogja magát egymásnak, Vajda Gogának, Goga Vajdának alárendelni, még kevésbé akármelyikük Cuzának.

Ilyen nacionalista, hazafias párt különben Romániában az utóbbi időben úgy tenyészik, mint a gomba. Stefan Tătărescu ezredesnek, a miniszterelnök öccsének van egypár emberből álló nemzeti szocialista pártja, de egyelőre folyton változó című lapját sem bírta fenntartani. Van Zamfir Apostolnak egy „Tűzkereszt“ nevű és Tiberiu Rebreanunak Erdélyben egy ifjúsági nacionalista alakulata. Talán legzajosabb közöttük Cantacuzino tábornok hangzatos „Tótul pentru tara“, minden a hazáért nevű pártja, amelynek már programja is ezzel a nagyszerű frázissal kezdődik: „A párt tagjai feladatukul tűzik és velem együtt megesküsznek arra, hogy a lövészárkok óráinak kitarásával minden ellenféllel és ellentéttel szemben teljesítjük kötelességünket“. A feladatok pedig a következők. Szellemi téren: a román nép erkölcsi felemelése becsület, méltóság, rend, munkaszeretet, Istenbe

vetett hit; nemzeti téren: Románia védelme a ráeselkedő külső és belső veszedelmekkel szemben; társadalmi téren: igazság és kenyér mindazok számára, akik dolgoznak; nemzetközi téren: béke és jó viszony mindazokkal, akik elismerik Románia határait és szabad állami életünk minden jogát.

MINDEZEK AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSI tervek inkább csak azért születtek, hogy pártprogramok cícomái legyenek. Mindegyiknek csak kendőzetlen nacionalizmusa új, de azt, a kisebbségek tönkretételét, felesleges kodifikálni: pusztításuk egyszerűbb és a külfölddel szemben könnyebben letagadható, ha törvényes alap nélkül, közigazgatási úton történik.

Egy párt van Romániában, a „nemzeti parasztpárt“, mely az utóbbi időben komolyan foglalkozott az állami és alkotmányos életnek új alapokra való fektetésével és részletes programba foglalta a „paraszt állam“ szervezésének feltételeit.

E folyóirat megemlékezett már arról, hogy az 1926-ban a régi erdélyi román nemzeti pártból és a regát-besszarábiai parasztpárt egyesüléséből létrejött nemzeti parasztpárt milyen viszonyban volt a föld népével. Az erdélyi nemzeti párt természetesen nem is támaszkodhatott más rétegre, mint a román parasztságra, de jóllehet magát liberálisnak szerette tekinteni, inkább egy konzervatív polgári párt volt; vezéreit, Maniut, Vajdát, Pop-Csicsót, Goldist semmiképpen sem lehetett radikalizmussal vádolni. Akik 1848-at és Barnutiut akarják a mai parasztmozgalom őseiül feltüntetni, inkább a magyar jobbágyfelszabadításra gondolhatnának. Más volt a regát-besszarábiai parasztpárt, amely egy csaknem kommunista színezetű, inkább agrárproletár, mint kisgazdapárt volt. De bár ez is szeret a háború előtti Dobrogeanu-Ghereára, Coşbuc „Földét akarunk“ című versére, az 1907-iki paraszt-lázadásra hivatkozni, a párt tényleg a háború szülötte. Nem egy ember alapította, — írta nemrég egyik román lap — „önmagától, természetesen, spontán ugrott ki a lövészárkokból és később a falvakból. Létrejött természetes következménye volt az általános választójognak és a paraszt földhöz juttatásának“.¹ Vezérei itt-ott bukkantak fel, Mihalache, Stere, Lupu, Madgearu és úgy, mint az erdélyi nemzeti párt, heroikus harcot vívtak a régi rendszer ellen. 1926-ban is a két pártot nem elvek, nem a paraszt szeretete, hanem a liberális párt nyomasztó uralma elleni küzdés hozta össze. Az új „nemzeti parasztpárt“ 1926 őszén Isten tudja hány pontból álló programot adott s volt abban szó az „agrikultúráról“, de a parasztságnak nem jutott privilegizált hely benne. A két pártot — írta az erdélyi nemzeti párti Patria — „egy a jogra, törvényességre, alkotmányosságra és becsületességre épített kormányzati rendszer megvalósításának szüksége“ hozta össze s „az összes termelő osztályok szolidaritásáról“ beszél, de nem a parasztról, mint az állami élet alapjáról.² A párt évek hosszú során át Maniu nyugateurópai vezetése alatt állt s 1928-ban az ő miniszterelnöksége alatt jutott kormányra; csak miután megtörtént Maniu összekülön-

¹ Adevénij 1934 december 20.

² Patria, 1926 október 12.

bözése Vajda Sándorral, aminek következtében mind ők ketten, mind a párt és maga az erdélyiség háttérbe szorult, vette át a vezető szerepet a parasztpárthoz tartozott topolovai néptanító, Mihalache és a párt parasztpárti radikális szárnya. Addig, míg az erdélyiek voltak előtérben, programjukban is az ő regátellenes regionalizmusuk, autonómiára való törekvésük dominált, ami kevésbé érdekelte a parasztpártiakat; most, hogy Maniu visszavonult, Mihalacheval felülkerekedett a regatbesszarábiai befolyás, ők vették kezükbe a programcsinálást és előtérbe került a „parasztállam“.

AZ ELMÚLT 1934. év folyamán a nemzeti parasztpárt számtalan gyűlést tartott, melyeken fáradhatatlanul vett részt Mihalache és fejtegette ki fokozatosan a „parasztállam“ tervét és programját, összefüggően először talán Aradon július elején; azelőtt csak „paraszt demokráciáról“ beszélt. Az erdélyi vezérek nem igen vettek részt e gyűléseken; Maniu Badacsonyban ük s ha meg is jelent, nem beszélt parasztállamról, Vajdát pedig saját numerus valachicusa foglalta el. A népség, persze, lelkesült s a párt végrehajtóbizottsága megbízást kapott, hogy az új koncepció alapján készítsen új pártprogramot. A program ez év (1935) februárjára elkészült: áll egy 104 oldalnyi könyvben tizenegy fejezetből és meg nem számlált pontokból s azóta már teméntelen beszéd és újságcikk, dicséret és támadás hangzott el körülötte, folyóiratok keletkeztek, könyvek íródtak¹ s a kérdés irodalma alig áttekinthető. A kinyomtatott programnak van egy elméleti bevezetése s tervét hitelesen kifejtette Mihalache egy, a kisenevi „Institutul social român“ keretében tartott előadásában s e kettőnek az alapján összefoglalható az országot mentő új programm.²

A tárgy, amivel pártelnök és pártprogramul foglalkozik, a „szolidáris kooperatív nemzeti parasztállam“, röviden: „parasztállam“.

Mikor 1926-ban megalakult az egyesült nemzeti parasztpárt, — írja a program bevezetése — még lehető volt a párt céljait a politikai és gazdasági liberalizmus típusára szabni. De a liberalizmus ma már mind szellemi, mind anyagi téren megbukott s államot és társadalmat nem lehet szabadságra és individualista fogalmakra, hanem összefonódásra, szolidaritásra, kooperációra kell felépíteni. Ma már nincs termelési szabadság, nincs munka- és áruforgalmi szabadság. Az országok elzárkóznak egymástól, munka és árubehozatal elé akadályokat emelnek; odavan a liberális állam jellemző vonása: a szabad verseny és szabad forgalom s nekünk akár tetszik, akár nem, haladnunk kell az új úton.

A liberális államrendszer helyébe az orosz szovjetrendszer és a fasiszta állam jöttét említi. Romániának is új életformát kell adni, de az nem lehet sem szovjet, sem faszizmus, sem hitlerizmus. Romániának a maga 70—'80 százalékos kiserőműves lakosságához illő gazdasági rendszer s e rendszeren felépülő állam kell. Gazdasági téren egy állam nem nélkülözheti sem az individuális, sem a kooperációs tevé-

¹ Ez év tavasza óta Bukarestben Jelenik meg az „Ideea (ărănista“ és Kolozsvárit a „Tara de maine“ című, paraszt ideológiát képviselő folyóirat. A könyvirodalomból felemlítjük Sterian Dumbravá: Statul țărănesc című 244 oldalas könyvét.

² A pártprogramul: „Programul partidul national-țărănesc“ cím alatt jelent meg.

kenységet, de az előbbit az állam beavatkozása kell, hogy korlátok között tartsa. Az állam nem „unilineáris“, hanem „pluralista“ és a gazdasági tevékenységet három irányban: individuális, etatista és kooperációs irányban kell, hogy szabályozza. „Azt mondják“, — mondta előadásában Mihalache — „hogyan a parasztállam patriarkális állam lesz; vagy mondják, hogy szembehelyezi a falut a várossal. Egyik sem igaz. Mi a falu színvonalát a város színvonalára akarjuk emelni, de a kettő között nem lesz ellenségesség. A városok a kultúra és kicserélés központjai, de ha a falu szegény, nincs mit kicserélniök. Az állam gazdagsága a paraszt jólétén nyugszik s szegény paraszt üres iskolát, per nélkül való ügyvédet, klientéla nélküli orvost, nem fizetett hivatalnokokat jelent. Ha gazdag mezőgazdaságot teremtünk, kiterjedt ipar és kereskedelem követi.“ Ennek a kooperációnak a megteremtése az állam kötelessége. Ebben a fölépítésben a tőke csak „igazságos osztalékot“ kapna s a közvetítő és élősdű foglalkozások kiküszöböltetnének. S az államnak ez a közbelépése az összes közgazdasági tevékenységet nemcsak a nemzeti keretek között támogatná, hanem segítséget nyújtana nemzetközi viszonylatokban is.

E gazdasági megszervezés keretében kiterjedne az állam gondoskodása a nép egészségügyi, szellemi és politikai fejlődésére is; a gyakorlati, nemzeti nevelés a felnöttek otthonába és szántóföldjeire is elhatna. Mert Mihalache állama nemcsak „paraszt-“, hanem „nemzeti“ állam is.

„Tizenhatsz millió lakosa van államunknak, közöttük legalább három millió kisebbségi“ — mondta Mihalache még első aradi beszédében. — „Mi ragaszkodunk nyelvünkhöz, öök a sajátjukhoz. Jól megélhetünk egymás mellett, ha belátjuk, hogy mind ugyanannak az országnak vagyunk gyermekei és mindnyájunk szeme Bukarest felé fordul. Ma minden ország nemzeti öntudatában él, Magyarország inkább, mint bármely más s mi nem akarunk a magyar, a német, a ruthén mögött maradni. Országhatáraink mindenki számára határok és senki sem szabad, hogy új geográfiát csináljon. Svájcban három egymás mellett élő nép beszél három különböző nyelven s mégis egységes nemzeti öntudatuk van. Micrt ne lehetne ez nálunk is? Meg kell hogy értsék ezt kisebbségeink. Soviniszta kisebbségi politika román sovinizmust szül: ami ma nem létezik.“ S egy más alkalommal így folytatta: „Kétféle nacionalizmus van: a lármás, parádés és egy szerény, de mély nacionalizmus, az, ami a mienk.“ És egy még másik alkalommal ezt mondta: „A román paraszt nem szereti a terméketlen nacionalizmust; nem dicsekszik, hogy „a románnak hét élete van!“, hanem szereti földjét, hazáját, amelyet majd izzadságával, majd vérével öntöz s izeni mint Coşbuc haldokló katonája bajtársának; Csókold meg helyettem is hazánk földjét!“

Ezeknek az egészen szépen hangzó kijelentéseknek a nyomában a program utolsó szakasza a következőket tartalmazza:

1. A nemzeti parasztpárt nézete szerint a román és a kisebbségi parasztság békés és harmonikus együttélésének példájára, a méltanyosság szellemében és az állam érdekében tiszteletben kell tartani az ország minden kisebbségének nyelvét, hitét és nemzetiségét.

A nemzeti parasztpárt azt véli, hogy túl a faji különbségeken, többségi és kisebbségi népeknek őszintén egyesülniük kell a haza szeretetében és védelmében.

2. E cél érdekében a nemzeti parasztpárt, bízva a politikai és polgári szabadság és egyenlőség elvében, tekintet nélkül fajra, vallásra és nyelvre, meg van győződve, hogy a kisebbségekkel való bánásnak és jogaik tiszteletben való tartásának alapjait azok a nemzetközi szerződések képezik, melyeket Románia aláírásával látott volt el.

(Itt a külföldi román kisebbségek védelmére vonatkozó óhajtasok következnek.)

3. A nemzeti parasztpárt kötelességének tartja, hogy megfelelően a nemzetközi szerződéseknek, istentisztelet és oktatás terén tiszteletben tartsa a kisebbségi nyelvek használatát. E célból a kisebbségi papság és tanítótestület anyagi helyzetének könnyítése céljából hajlandó pénzügyi segítséget nyújtani, hogy állapotukon az állami pénzügyek keretei között társadalmi és kulturális helyzetüknek megfelelően segítsen.

4. Azon elemek kiképzése céljából, melyek kisebbségi területek igazgatásának szolgálatába készülnek lépni, kész a románnyelvű állami középiskolák keretében kisebbségi nyelvi és irodalmi tanszékeket szervezni, hogy így a fajok kulturális és szellemi közeledését előmozdítsa. Hasonlóan gondoskodni fog a kisebbségi férfi és női tanítói személyzet kiképzéséről.

5. Különös gondot fog fordítani az elnemzetietlenített román elemek visszarománosításának kérdésére.

Mindez szépen hangzik és emlénkünkbe idézi a gyulafehérvári rezolúciókat, melyeket 17 évvel ezelőtt a párt egyik fele, a nemzeti párt alkotott. Csak az ötödik pont aggodalmas, mely teret enged névelemzésnek, faji eredet kutatásának és kételyeket kelt az előző pontok őszintesége iránt. Ha a nemzeti parasztpárt majd kormányra jut, — amiben Mihalache annyira bízunk — meglátjuk, hogy mit és mennyit csinálnak? vájjon kisebbségi törvénybe iktatják-e e programra részleteit, amelyek így csak keretet képezhetnek.

EGY ISMERTETÉSBEN, melyet Costachescu professzor, a nemzeti parasztpárt volt közoktatási minisztere írt a parasztállamról, a végén azt kérdi: „Miben fog tulajdonképpen a parasztállam alkotmánya különbözni a mai alkotmánytól?“ s azt mondja: „Mondhatom, nem sokban... kevés betűben, de különbözni fog szellemben és végrehajtásban.“

De ha alkotmány és alkotmány alig különbözik, mi szükség van a sokpontú programra?

Még mielőtt a program februárban létrejött volna, az elmúlt év végén Maniu kolozsvári lapja, a „Románia Nouă“ vezércikket írt „Parasztállam vagy román állam?“ címen. A cikk lényege is ugyanaz a kérdés, amit Costachescu vetett fel: mi szükség van a parasztállamra s ha van szükség valami változásra, miért legyen az „paraszt“ állam s miért nem „stat romănesc“? Elbeszéli a lap, hogy a háború végén, mikor semmi szükség sem volt új pártokra, az akkor népszerű Avarescu tábornok megalapította a „népligát“. Mindenki kérdezte: miért, kinek a javára, ki ellen? Nem tudta senki, programot se adott, mindenki csak a tábornokot ismerte, senki sem kiáltotta: „Éljen a liga!“, hanem „Trăiesca Averescu!“ és „Jos Brătiănu!“ le Brătianuval. Így van ez ma is. Nem elvről, hanem személyről, Mihalacheról van szó. Miért kell parasztállamot szervezni? Miért nem elég a „román“ állam? A mi ideálunk — írja a lap — nem a parasztállam, sem nem az ipari,

a kereskedő, rendőr, fasiszta vagy frontharcos állam, hanem a „román állam“.

Nálunk a „paraszt“ jelent egy kis individuumot, aki az állam támogatásával megműveli földjét s nem kíván egyebet, mint az ország többi polgára; a dolgos parasztnak csak azt kívánja, amit a kereskedő, az iparos: hogy legyen meg szerzési és megélhetési lehetősége. Vájjon megoldódik-e ez a probléma, ha ma kijelentjük, hogy ezután nem polgári, hanem parasztállamban élünk? Emberekre van szükségünk, — írja a lap — különösen arra, hogy a normális kormányzat akadályait elhárítsuk — nem parasztállamra.

Cuzának más kifogása volt az új program ellen. „A nemzeti parasztpárt“, írta lapjában, az „Apărărea nationala“-ban — „valami úgynevezett parasztállammal állott elő, amit nemzeti államnak akar tekinteni, amelyet mi együtt alkotnánk a zsidókkal. Tulajdonképpen azonban a zsidók védelmére szolgálna, amelyben a zsidóknak ugyanannyi joguk volna, mint az autochton román népnek.“

Goga lapja, a „Tara Noastră“ egész logikai dedukciót alkot, hogy kimutassa, hogy ha a parasztállam egyenlő a nemzeti állammal, akkor azért nem szükséges, mert felesleges; ha pedig nem egyenlő azzal, akkor azért nem, mm Románia részére csak a „nemzeti állam“ lehet megoldás.

Egészen más képet mutat az a kritika, melynek nyomán ezt a „Curentul“ ellenzi. „Mielőtt parasztállamról beszélénk“, — írja szerkesztője, Pamfil Seicaru — nézzük meg a parasztnak gazdasági helyzetét, azt orvosoljuk. A mi parasztnak ma is a patriarchális kor feltételei között él. Egy parasztnak, aki alig kilencven napot dolgozik egy évben, kezébe nyomhatunk irodalmat, de nem fogjuk ellenállóvá tenni a mai termelési viszonyok erőivel szemben. Valljuk meg már egyszer bátran, tegyük félre már azt a nem őszinte, konvencionális feltevést, mintha a román parasztnak dolgos ura volna barázdájának. A földosztás nem járt azzal az eredménnyel, amit vártunk tőle. Mióta a parasztnak az általa munkált föld tulajdonosává tettük, azt nem dolgozza azzal a szeretettel, amit a föld érdemel. Parasztállam! Nekünk mindegy, mi csak azt akarjuk, hogy lényeges eleme, a parasztnak, ugyanazt a munkakedvet és szorgalmat mutassa, mint a francia, belga, holland, német vagy dán parasztnak s ne festői, orientális tunyaságban jelenjék meg. Parasztállam? Ha ez csak agitációs, választási jelszó, akkor nem szorul kommentárra; ha azonban jobb sorsot akar biztosítani a parasztnak számára, akkor ne kezelje azt egyszerű választási eszközként, hanem alakítsa át életét, nyújtson neki más, emberi életet.“¹

MINDEZ AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSI TERV a kisebb és nagyobb ellenzéki pártok köréből merült fel és került jobban vagy kevésbé körvonalazva a nyilvánosság elé. De mögöttük két jelenség lappang a háttérben: egyik a diktatúra kérdése, másik a jelenleg uralmon lévő liberális párt és kormány állásfoglalása az alkotmányváltoztatással szemben.

E folyóirat több alkalommal említette, hogy Románia melegágya a diktatúrának s a legtöbb nacionalista vezér fejében ott lappang a

¹ Curentul, 1935 május 31.

diktatúra lehetőségének gondolata. Vajda Sándor, — bár tagadja — Goga, Cuza bizonyosan nem idegenkednének tőle, feltéve, hogy ők maguk valószínűleg meg azt. De nyíltan nem vallják be, legtöbbször azt is tagadják, hogy fejükben jár. őszintén és álszemérem nélkül csak Mihail Manoilescu volt miniszter és bankkormányzó foglalt állást a diktatúra mellett.¹

A román politikai életnek még megmaradt liberális töredékei és az ú. n. „sărindari“, zsidó kézben lévő sajtó természetesen ijedten tiltakozik minden diktatórikus törekvés ellen. Ez év áprilisában Jorga a szenátusban interpellálta a miniszterelnököt, vajjon lesz-e alkotmánymódosítás és lesz-e diktatúra?

Tătărescu így felelt: „Az interpelláló nagyon jól tudja, hogy az alkotmánymódosítás iránti kezdeményezés alkotmányunk értelmében a koronát vagy a törvényhozás két házát illeti, tehát csak e két helyről kiinduló mozgalom törvényes. Amíg mi ülünk e padokon és vagyunk felelősek az ország ügyeinek viteléért, bárholonnan jöjjön is bármiféle kalandos akció az államalkotmány alapjainak felforgatása végett, szembe fogja magát találni ezzel a lebírhatatlan, szilárd akadállyal. Alkotmányunkat se az utca, se a kávéház nem változtathatja meg.“ Aztán így folytatta: „Én is azok közé tartozom, akik azt hiszik, hogy az állam jelenlegi alakjai nem felelnek meg az új viszonyoknak és új formák után kell nézni. Nehány országban diktatúrával próbálkoznak és régi formákhoz tértek vissza. De a régi formák nem tarthatók fenn s a diktatúrák nem járnak azzal az eredménnyel, melyet tőlük vártak.“

E kissé homályos formulázásból talán az vehető ki, hogy Tătărescuban van hajlandóság alkotmányreformra, ha az tőle indul ki, ellenben nincs diktatúrára törvényes formában. Mindkét felelet mögött ott lappang a román alkotmányos élet jellege. Mért volna szükség alkotmányrevízióra, diktatúrára, holott alkotmánnyal és törvénnyel senki sem törődik, rendelkezéseit senki sem hajtja végre és a kormány kormányoz alkotmányosan, ha tetszik, legtöbbször azonban diktatórikusan, mert ezt jobban szereti. „Alkotmánymódosításról beszélnek?“ — kérdezte a nyáron az „Adevérul“. — „Hol? egy országban, amelyben az alkotmányt soha tiszteletben nem tartották, soha őszintén nem alkalmazták!“ És nagyszerűen jellemezte, hogy mit ér az alkotmány most, a nyáron Vajda Sándor, aki maga is többször volt miniszter és miniszterelnök: „1923-ban mi, a nemzeti párt, úgy határoztuk, — mondta a Tempo című lapnak — hogy nem ismerjük el az alkotmányt.² Kontra parlamentet tartottunk, aztán magam olvastam fel az ellenzék deklarációját, hogy szemünkben ez az alkotmány semmis és nemlétező... Mégis mi voltunk azok, akik a régenstanács kamarillájának udvaroltunk, hogy valamiképpen uralomra kerülhessünk. Aztán megjelentünk a király előtt és szépen sorba állva, letettük a semmis alkotmányra az esküt. Megkérdeztem egy jogászt (Maniu

¹ Lásd a Magyar Szemle ez évi júniusi számában a „Numerus valachicus“ című cikkben, 197. lapon. Manoilescu azóta román nyelvű „Romania, stat corporativ“ című könyvében kívül egy francia munkát is adott ki: „Le sicde de corporatisme.“

² 1923-ban, az egyesülés után alkotmányrevízió volt, de a rettenetes korrupcióval és terrorral választott parlamentnek és az általa megszavazott alkotmánynak a törvényességét az erdélyi nemzeti párt, Maniuék, Vajdáék nem ismerték el.

vájjon? kérdi a lap), hogy hamis esküt tettünk-e le vagy opportunisták vagyunk? Azt felelte: Jogilag nem ismerjük el az alkotmányt, de tényleg... A mi alkotmányunk — fejezte be a volt miniszterelnök — csak urnalopást, csendőrt és verekedést jelent.“

A napokban az egyik erősen jobboldali lap lepattantotta a titkot, hogy csakugyan a kormány is készít alkotmánymódosító javaslatot s részleteket közölt belőle. A módosítások állítólag a legutolsó lengyel alkotmány példáját követik és az alkotmányt autoritativ elveken építi fej. Állítólag, ismétlem, a javaslat eltörli a ma fennálló prémiumos választási rendszert, csökkenti a választói kerületek számát és a jelöltektől egyetemi végzettséget kíván; a szenátus egy része kinevezett szakemberekből állna és a belügyi, hadügyi, pénzügyi és külügyi kérdések kivonatnának a törvényhozás hatásköréből. Kevesebb a régi horvát alkotmánynál! Ha ez létrejön és mindenesetre létrejön, ha az uralkodó akarja, akkor népképviselő és parlament merő komédia marad. De a helyzetet, ismétljük, ez sem fogja megváltoztatni: Romániában sohasem volt alkotmányos élet, ott mindig valaki, uralkodó, vagy Bratianu diktatorkodott.

Most, július végén, II. Károly nyilatkozatot adott az „Associated Press“ útján.

„Ha más uralkodók vagy politikai vezetők példáját akarnám követni, — mondta — könnyen lehetnék Románia diktátora. De a románok nem akarnak autokráciát vagy zsarnokságot. Romániában sohasem lesz diktatúra ... Mikor visszatértem, egymással veszekedő pártokat találtam, a hatalmat három régens gyakorolta, de azok nem láthatták el az igazi uralkodói jogkört. Ma csak egy döntőbíró van s az én vagyok. Az én kezemben összpontosul a hatalom.“

Ha ez nem az, mi hát akkor a diktatúra?

SZÁSZ ZSOMBOR

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR ISKOLAÜGY

Az ISKOLA a csehszlovákiai magyar kisebbség egyik leg-érzékenyebb problémája, amely hármas természetű. Egyrészt a magyarnyelvű oktatás kérdése esik latba, másrészt az iskolai nevelés szelleme, továbbá a kisebbségi magyarság nemzet-etikai megroppanása jöhet figyelembe, ami a magyar iskolák mellőzését vonja maga után. Ebből a három szemszögből kísérik iskoláin keresztül az egyetemekig a csehszlovákiai magyar ifjúságot.

A kisebbségi magyar sajtó vastag betűkkel figyelmezteti a szülőket: magyar gyermek magyar iskolába való. Ez szükséges is, mert rengeteg szülő előrelátó „gondoskodásból“ vagy félelemből ott se adja magyar iskolába gyermekét, ahol erre lehetőség nyílik. A szülők még a szerves magyar életben észrevétlenül sajátították el egynyelvű magyar kultúrájukat s nem ismerik azokat a visszas helyzeteket, amelyekbe a gyermek lelke az idegen nyelvű és szellemű iskola és a másnyelvű, szellemű család kettős hatása folytán lépten-nyomon belebotlik. A szülők kényelmesen megnyugtatják magukat, hogy gyermekük érdekeit szolgálják, ha szlovák iskolába járatták őket. Az általános érv úgy hangzik, hogy a gyermeknek jobb, ha minél előbb kezdi a szlovák nyelv tanulását, amire amúgy is nélkülözhetetlen szüksége lesz. Csakhogy ezen tévhitből eredő felfogás éppen ellenkező hatású lesz: nemhogy nem szolgálja a gyermek érdekeit, hanem fejlődési lehetőségeire egyenesen káros következményekkel is jár. Az anyanyelven elsajátított tudás szervesen fogamzik meg a zsenge szellemenben, az idegen nyelven oktatott gyermek fejlődése zavaros és bizonytalan.

Azonban a magyar iskola se biztosíthatja teljesen a magyar gyermek zavartalan fejlődését. A szlovenszkói magyar iskolák lélektanüag igen bonyolult képet nyújtanak. Egy szlovenszkói fiatal magyar tanár ezeket írja: „A tanári karokban vannak régi magyar tanárok, fiatal prágai vagy pozsonyi egyetemen végzett szlovák tanárok és tanárnők, most pedig mind nagyobb számban érkeznek a már csehszlovákiai egyetemeken végzett fiatal magyar erők. Ehhez számítsuk hozzá a gyakran különleges iskolai légkört: a szlovák törzsintézettel vagy párhuzamos osztályokkal való állandó együttlétet.. „¹ A magyar

¹ Dr. Krammer Jenő: A szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága. — Szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, 1935.

iskolákban magyar nyelven folyik az oktatás, de a gyermek magyar szellemét számtalan idegen hatás tántoríthatja meg s ahol a magyar család szelleme nem tölti be a hézagokat, ott a gyermek nemzeti érzése elkallódik.

Különös feladat hárul a magyar családra ott, ahol a magyar gyerek szlováknyelvű iskolába jár. A szlovák iskolában tanulók beszélni se tudnak rendesen: se szlovákul, se magyarul. Szomorúan érdekes hallani azt a vegyes társalgást, ahogy a magyar gyerekek szlovák és magyar szavak közt botladozva kifejezik magukat. A magyar írásba így néha beköltözködnék a szlovák nyelvtan írásjegyei is. Tárgyi ismereteik gyakran zavarosak az értelmetlen magolás folytán. Ismeretes például a magyar szülők panasza a szlovák iskolák földrajztanítása ellen: a magyar gyerek nincs tisztában a csehszlovák földrajzi neveknek megfelelő magyar értelemmel. Magyar olvasmányok beszerzése, a magyar helyesírás gyakorlása, magyar irodalom, történelem megismertetése: mennyi feladat hárul a szülőre, ha ki akarja egyensúlyozni azt a ferde helyzetet, amibe gyermeke két kultúrának összeütközése folytán került. És legfőképpen a serdülő gyermek nemzeti öntudatát kell megmenteni a közömbösség veszélyeitől.

Sajnos, a középiskolát végzetek, akiktől el lehetne várni az önismerés és öntörődés megjelenését, többnyire nem rendelkeznek kellő állásfoglalással, sőt figyelemmel se saját nemzet-kisebbségi létproblémáik iránt. Ez a helyzet egyre általánosabb képet ölt. Az egyetemi ifjúság magyar gondozása elégtelen. A főiskolás magyar mozgalmak nem átfogók s nem keltenek többé széles körökben érdeklődést. Elhatalmasodik a közöny és szétszéledés. Akik magyarul végezték középiskolájukat, az egyetemen kiesnek a magyar gondolkör közelségéből, mert nincs magyar egyetem. A szlovák iskolát végzetek pedig nem is kerülnek soha közvetlen kapcsolatba a magyar nyelvű műveltséggel.

Nagyon sok magyar szülő könnyelműen megfosztja gyermekét a magyar iskoláztatás lehetőségétől.

Sok szülő nem használja ki az alkalmat, hogy gyermekét a szomszéd utca magyar iskolájába küldje. Viszont vannak néhányan, akik nagy áldozatra készek, hogy gyermeküknek a magyar iskola látogatását biztosíthassák. A szlovák vidékek magyar diaszpóráiról még ma is akadnak, akik a távolabbeső magyar iskolát látogatják. Különösen a dzsentrí tartotta társadalmi kötelességének a magyar iskola útját. Az államfordulat utáni években sokan Magyarországra küldték gyermekeiket. A visszatérőt az otthoni környezetnek teljes ismeretlensége fogadta; sokszor a pesti protekció oldotta meg a csomót. Ma már elenyésző a magyarországi iskolák látogatása. A sárosi dzsentrí Kassán végez magyar középiskolát. Vagy ő is beletörődik a legközelebbi szlovák iskolába és folytatásába, a prágai cseh egyetembe.

A középosztály vagyonosabb családjai gyakran választották a szlovák iskola helyett inkább a német tannyelvet. Késmárcra, Lőcsére sok magyar került. Ezek erősítették az ottani szepességeket, akik a német iskolában is egyrészt magyaroknak vallották magukat. Még ma is a késmárki gimnáziumban 14%, a lőcsei gimnáziumban 17% körül mozog a magyar tanulók száma. Ezeken a nemzetiségi területe-

ken magyar iskolakövetelésnek természetesen nem lehet helye. Hiszen legutóbb még a lőcsei német gimnáziumot is a megszüntetés veszedelme fenyegette. És a déli perem-magyarság se tud iskolahiányain segíteni.

A St. Germain-en-Laye-ben aláírt békeszerződésben Csehszlovákia kötelezte magát a 2-től a 8-ig levő cikkelyekben tartalmazott rendelkezéseket alaptörvényekül elismerni. Ezen rendelkezések biztosítani kívánták a csehszlovák állampolgárok egyenlőségét. „Minden csehszlovák polgár fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül egyenlő a törvény előtt és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat fogja élvezni“: így hangzik az említett békeszerződés 7. cikkelye és az alkotmány 128. §-nak egyik passzusa, biztosítva a polgárok vallásra és nyelvre való tekintet nélküli egyenjogúságát.

Ebből a szemszögből nézve a kisebbségeknek egyenlő nyelvi jogaik és iskolaigényeik vannak a többségi csehszlovák nemzettel, így tárgyalja a nemzetiségek jogait a hivatalos csehszlovák álláspont.¹ Azonban köztudomású a csehszlovák demokrácia autoritativ jellege s ennek hatásai a magyar iskolaügyeket is szomorúan érintik: egyrészt az iskolahiányok, másrészt az iskolák szelleme folytán. Az iskolahiányokról részletes statisztikai beszámoló fog képet nyújtani. Az iskolák szelleméről Rádl Emanuel, a prágai cseh egyetem filozófia professzorának, a csehszlovák társadalom őszinte kritikusanak, fejtegetései érdekesek.² Rádl két pontba foglalja bírálatát: egyrészt az idejétmúlt „haladó“ (progresszív) szellemű ideológia kiküszöbölését ajánlja az iskolákból és a multszázadi tudomány pozitivista elméleteiről való lemondást. Másrészt az iskola elpolitizálása ellen száll síkra. „Az iskolából ki kell üzni a politikai agitációt“ A nevelés „abszolút“ célja mellett tör lándzsát és a humanista internacionalizmust hangoztatja a túlzó nacionalizmussal szemben. Ezzel kapcsolatban óvatosságra int a történelemtanítás terén: meg kell ismerni életünk alapjait, de ne vonsozljuk magunkkal a múlt előítéleteit; a hazaszeretet favorizálása az iskolában nemzeti türelmetlenségre, gyűlöltre taníthat. Idézi egy tankönyvből a következőket: „Mennyivel jobban áll a mi nyelvünk (értsd: a cseh nyelv), mint pl. a magyar, amelyben több mint 1000 szó szláv eredetű.“ Nem polgári erényekre, hanem az emberi tökéletességre törekedjék az iskolai nevelés — írja Rádl. A hazaszeretetet az emberiségből kell levezetnünk. Sürgeti a militarizmusnak az iskolából való szigorú kizárását. A nevelést az individuális erények kiművelésével kívánja hivatásának magaslatára emelni.

Ha Rádl szelleme érvényesülne a csehszlovák iskolákban, úgy a magyarnyelvű iskolákban is eredményesebben alakulhatna a magyar kisebbség kultúrigényeit szolgáló légkör. A jelenlegi helyzetben azonban a csehszlovák nacionalizmus uralkodik az iskolai nevelés terén és ez nagyban gátolja a magyar iskolák kisebbségi hivatásának lehetőségét. Az állam egész iskolaügyét önző rúgok mozgatják. A magyar iskolákban is fenyeget a csehszlovák sémáknak magyarnyelvű alkalmazása: a magyarnyelvű iskolák — a kevés felekezeti iskola kivételé-

¹ Dr. Emil Sobota: Das tschechoslovakische Nationalitätenrecht. Prag, 1931.

² Emanuel Rádl: Revise pokrokových ideál v národní škole. Praha, 1928.

vei — állami iskolák. De a felekezeti iskolák se szolgálják megküldött bözöttett eszközökkel a kisebbségi nevelést. A magyar iskoláknak nincs kisebbségi kultúrpolitikai koncepciójuk. A magyar társadalom kultúr-szervezetlensége tükröződik a magyar iskolák szellemtelenségén. De itt nem érheti utóvégre vád a magyar iskolát. Mert ha a függetlenebb társadalmi tényezők nem tudtak eddig összefogó kultúrmozgalmat elindítani, az állami alkalmazásban élő tanároktól, tanítóktól se lehet ezen a téren csodákat várni.

Kínos példát mutat a beregszászi reálgimnázium 1934—35. tanévről szóló értesítője: 554 növendék közül 127 tanuló bukott el, ami 23%-nak felel meg. Ezzel szemben az előző tanévben „csak” 19%-át buktatták meg a diákoknak. Ahol a diákok egyötödrésze hasonlik meg rossz bizonyítványa folytán az iskolával, ott súlyos hibák találhatók a nevelés szellemiségében. Egyedül a komáromi bencés gimnázium pedagógiai eredményei jelentenek vigasztaló képet. A komáromi főgimnáziumban a tanári kar tisztában van a magyar iskolák szellemi veszedelmeivel: Borka Géza, az intézet egyik világi tanára írja: „A mi középiskoláink nem tudnak nevelni, mert a neveléshez egységes világnézet, lelki homogenitás kell, ez pedig nincs meg a tanári karokban! Az egyik tanár vallásos, a másik ateista, a harmadik konzervatív, a negyedik haladó, az ötödik fajmagyar, a hatodik csehszlovák, a hetedik nemzetközi, a nyolcadik polgár, a kilencedik kommunista, a tizedik s tizenegyedik és végig mind más világnézetű í¹”

A csehszlovák alkotmány 131. §-a kimondja, hogy azon városokban és kerületekben, ahol a csehszlovák állampolgárok jelentős hányada másnyelvű, mint csehszlovák, alkalmat kell adni ezen csehszlovák polgárok gyermekeinek, hogy saját nyelvükön taníttassanak. Az 1920. évi 122. sz. nyelvtörvény a „jelentős hányad”-ot 20%-ban állapította meg. A törvénynek ezen rendelkezése egyformán vonatkozik a csehszlovák köztársaság bármely nemzetiségére. Vagyis ezen az alapon nem „kisebbségi iskolák” alapíttatnak, hanem azon nemzetiségek iskolái, amelyek bizonyos területeken a 20%-nál nagyobb arányban élnek. Vagyis a délszlovenszki magyar iskolák épügy idetartoznak, mint a lipói szlovák iskolák.

„Kisebbségi iskolakénak nevezik tulajdonképpen azokat az iskolákat, melyeket olyan területeken létesítenek, ahol bizonyos nemzetiség arányszáma nem éri el a 20%-ot. Erre vonatkozólag az 1919. évi 189. sz. törvény rendelkezik: ha egy községben hároméves átlag szerint legalább 40 olyan iskolaköteles gyermek található, akik más anyanyelvűek, mint a községben működő népiskola tannyelve, akkor ezen más anyanyelvűek részére saját nyelvükön nyilvános népiskolát lehet létesíteni. Ha ilyen népiskolát az iskolaközségből legalább 400 tanuló látogat, akkor egy nyilvános polgári iskola létesíthető. Ezek az ú. n. „kisebbségi iskolák”. Ilyen a szlovák vidékeken található, magyar közületek (egyház) által létesített magyar iskola. (Pl. az eperjesi evang. magyar elemi iskola.) És ugyanilyen a „Slovenská Liga” által magyar vidékeken szlovák anyanyelvűek számára berende-

¹ Dr. Borin Géza: Gondolatok a kisebbségi magyar ifjúságról. Tábortüz. IV. évf. 5. sz.

zeit szlovák „kisebbségi iskola“. (A „Slovenská Liga“ erős nacionalista szervezet, melynek célja, hogy Szlovenszkó szlovák nemzeti jellegét kidomborítsa és a szlovák törekvéseknek mindenütt segítségére legyen.)

Általában a csehszlovákiai magyar iskolákat kisebbségi iskolának szokták nevezni. Valójában jog szerint csak azon magyar iskolák „kisebbségi iskolák“, melyek olyan területeken léteznek, ahol a magyar nemzetiségű lakosság száma nem éri el a 20%-ot.

Az elemi-, polgári- és középiskolák részletesebb megfigyelésénél az alább sorrakerülő összehasonlítások kedvéért külön vesszük elő a szlovenszkói és kárpátaljai (ruszinszkói) iskolaügyeket.

Szlovenszkón az 1930. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint 571.988 volt a magyarok száma. Ezen lélekszámú magyarságnak 710 önálló és 25 parallel, tehát összesen 735 elemiiskolája van. Ezenkívül még 12 osztályban tanítottak magyarul másnyelvű iskolákban is. 8588 magyar gyermek nem járt magyar népiskolába, hanem részben (7889) szlovák, részben (698) német nyelven sajátította el az elemi ismereteket. Az idegennyelvű iskolák magyar nemzetiségű tanulóinak számát mindig csak részben lehet iskolahiánnyal magyarítani. E mellett gondolnunk kell arra a háttérre, ahol különböző érdekek, szempontok parancsolják el a gyermeket a magyar iskolától. Az állami alkalmazottak tartózkodnak a magyar iskoláztatástól és a szabadpályán élők is a függőség számtalan változatait mérlegelve óvakodnak az őszinte iskolaválasztástól. Ezenkívül a magyar vidékeken sokszor vonzerőt gyakorolnak a „kisebbségi“ szlovák iskolák egészséges új épületei. Nagyjában azonban az elemi oktatás terén beszélhetünk a legjobb aránylagos ellátásról; legalábbis Szlovenszkón. Itt a hivatalos statisztikai adatok szerint kb. 778 magyar lélekre jut egy magyar népiskola. A csehszlovákoknál kb. minden 765 lélekre.

Kárpátalján a magyar elemi oktatás kedvezőtlenebb képet mutat. 109.472 lélekszámú magyarságnak 96 önálló és 14 parallel elemiiskolája van, tehát összesen 110. Ezenkívül még négy osztályban tanítottak magyarul másnyelvű iskolában. A tanulók száma 17.150. Ellenben 2990 magyar gyermek nem járt magyar népiskolába. Viszont a 33.961 lélekszámú csehszlovák lakosságnak 159 elemi iskola áll rendelkezésére (ahol 19.450 tanuló közül csak 5036 volt csehszlovák, míg 486 magyar és 11.062 zsidó nemzetiségű). Vagyis kb. 945 magyar lélekre jut egy magyar elemi, míg 213 csehszlovákra szintén egy iskola jut.

Mínél magasabb oktatási fokhoz érünk, annál előnytelenebb a magyar iskolaügy állása. Így van ez már a polgári iskoláknál. Szlovenszkón 11 önálló és 3 parallel, tehát összesen 14 magyar nyelvű polgári iskola működik. Ezenkívül még 3 osztályban tanítottak magyarul idegennyelvű polgári iskolákban. A tanulók száma 4352. Idegennyelvű polgári iskolákban 1805 tanuló vallotta magát magyarnak. A polgári iskolások közt ugyancsak sok magyar gyerekkel találkozunk, akik a „célszerűbb“, „okosabb“, „értelmesebb“ jelszavak mellett kerülnek idegennyelvű iskolákba. Sok szülő, aki egyszerűbb megoldást keres gyermeke neveltetésére, előnyben részesíti a szlovák vagy esetleg német polgárit, hogy ezáltal a szükséges idegen nyelvek megtanulására is alkalmat adjon. Nagyszámban pedig egyszerűbb emberek

gyermekéi járnak polgáriba, akiknél — ha a szlovák iskolát részesítik előnyben — nem lehet az etikai felelősséget annyira számonkérni. A régi magyar úri leánynevelés, amely a polgári iskolán keresztül vezetett, már a múlté. Ma, aki csak teheti, gimnáziumba adja leánygyermekét is. A szlovák parasztleánykák is megjelennek — nem egyszer falusi viseletben — a gimnázium padsoraiban.

De a nemzeti arányosság szempontjából valóban szegény a magyar polgári iskolák száma: minden 40.856 magyar lélekre esik egy polgári, a csehszlovákoknál minden 16.178 lélekre.

Ruszinszko helyzete még sivárabb. Önálló magyar polgári iskola egyáltalán nincs, csak 25 parallel magyar polgári osztály 1000 tanulóval. 862 magyar gyermek idegen tannyelvű iskolába járt. Ezzel szemben önálló csehszlovák polgári iskola kettő van, ahol 3181 gyermek tanult. (De közülök csak 1070 volt csehszlovák: 373 magyar és 1578 zsidó nemzetiségű.)

A magyar középiskolák helyzete — a hivatalos statisztikai adatok szerint — a következő képet adja:

Szlovenszkon 5 önálló magyar középiskola működik: Pozsonyban, Komáromban, Ipolyságon, Rimaszombatban és Kassán. Ezenkívül 2 parallel magyar gimnázium van Érsekújváron: és Losoncon. Ezekben az iskolákban összesen 3149 tanuló járt, a pozsonyi állami tanítóképzőben és orsolyarendi tanítónőképzőben 315 tanuló volt. Vagyis magyar középiskolai oktatásban összesen 3464 tanuló részesült. Ezzel szemben idegennyelvű iskolákban 877 tanuló vallotta magát magyarnak, azaz a magyar tanulóknak kb. ötödrésze. Ez a valóság: minden ötödik szlovenszkoí magyar középiskolás idegen nyelven, időgén emberek keze alatt készül elő azon hivatására, amit a magyar középiskola feladata ró majd rá. Kb. minden 80.000 magyar lélekre esik egy magyar középiskola, míg a csehszlovákoknál minden 65.000 lélekre. Ma 36 középiskola és 13 tanítóképző, melyekben 19.189 tanuló van beírva, látja el a szlovák intelligencia egyre szaporodó, erősödő kádereit.

A középiskolai oktatás helyzete Kárpátalján nagyon szomorú képet mutat. Itt a magyarságnak csak egyetlen középiskolája van: a beregszászi állami reálgimnázium 477 tanulóval. De még ezt az egyetlen gimnáziumot se adták teljesen a magyarságnak, mert ruszin gimnáziummal van egybekapcsolva. Igazgatója ruszin. Az oktatást csak délelőtti és délutáni tanítással lehetett megoldani, mert a közös épületben a két iskola egyszerre nem fér el. Magyar tanítóképző Kárpátalján nincs. Idegennyelvű középiskolákban 375 tanuló vallotta magát magyarnak. Vagyis a magyar tanulóknak közel fele idegennyelvű iskolába járt. Itt az iskolahiány fájdalmasan kirívó. Az ungvári magyar gimnázium másfélévtizedes igazságos követelése a ruszinszkoí magyarságnak, de mindezt a kormánynál nem talált megértésre. 109.472 magyarnak egyetlen gimnáziuma van, míg 33.961 kárpátaljai csehszlovákra 4 gimnázium jut (ahol 876 tanuló közül csak 3x2 csehszlovák, míg 159 magyar és 469 zsidó nemzetiségű) és azonkívül van egy csehszlovák nyelvű tanítóképző is.

A fennálló magyarnyelvű középiskolák nem elégítik ki a kisebbségi magyarság igényeit. Jellemző a magyar középiskolák zsúfoltsága.

Erős magyar vidékeken pedig egyáltalán nincs magyar középiskola; pl. Ungváron, Rozsnyón, Léván a csehszlovák tannyelvű iskolák tanulóinak nagy magyar százaléka bizonyítja a magyar középiskola hiányát.

Az eddig letárgyalt iskoláknál elkülönítettük egymástól Szlovénzkó és Kárpataija helyzetét. Így akartuk kiemelni a ruszinkói magyarság iskolaügyének mostoha állását. (Pedig a kárpátaljai magyarság kultúrigényeit nézve, mi sem jellemzi jobban, minthogy a 49 ruszinszinkói újság közül 32 magyarnyelvű; a többi: 13 orosz, 2 cseh és 2 jiddis.

Most még a szakiskolák és továbbképzőiskolák helyzetét ismeretjük.

Számszerűt a magyarok részesedése a következőképpen oszlik meg: van egy mezőgazdasági iskola Komáromban, egy gazdasági iskola Rimaszombatban; Pozsonyban és Munkácson van egy-egy kereskedelmi akadémia; Kassán, Érsekújvárott és Pozsonyban egy-egy kereskedelmi iskola. Kassán van egy gépipari; Érsekújvárott egy női háztartási iskola. A továbbképző iskolák helyzete a következő: van 72 önálló és 5 parallel iskola; ezenkívül 15 magyar osztály idegennyelvű iskolákban; közös osztályban 116 tanuló nyert magyarnyelvű oktatást, valamint 83 tanuló részben tanult magyarul. Egyes szakok szerint: gazdasági népiskola van 21 önálló (1 parallel), továbbképző kereskedőiskola 6 (2), továbbképző ipariskola 45 (2).

A magyarnyelvű szak- és továbbképző iskolákba összesen 3916 tanuló járt. Idegennyelvű iskolákban 1382 tanuló vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

Magyar egyetem híján a csehszlovákiai magyarnyelvű középiskolák a legmagasabb magyar nyelven elérhető műveltségnek iskolai terjesztői. Az egyetlen magyar főiskolát: a losonci református teológiát — 23 hallgatójával — a legnagyobb jóakarattal se lehetne azon katedrává avatni, ahonnan a kisebbségi kultúráict magasabb szellemi táplálékhoz juthat.

A magyar középiskolának kellene tehát ellátni azt a nagy feladatot, amit a magyar intelligencia nevelése a kisebbségi helyzet komolyságával megkövetel. A középiskolákban rakódnak le azok az etikai és kulturális alapok, amelyekből a legfontosabb társadalmi réteg: a középosztály táplálkozik.

Viszont éppen a régi magyar középosztály hanyagolja el leggyakrabban a magyar iskoláztatást. Pl. a kassai csehszlovák reálgimnáziumban 10% volt a magyar nemzetiségű tanulók száma. Pedig van Kassán magyar középiskola. A magyarnyelvű középiskolák látogatóinak kb. 70—80% a paraszti, munkás és kispolgári családok gyermekeiből kerül ki. Ennek egyfelől talán az is a magyarázata, hogy a régi magyar középosztály számbelileg is erősen megfogyatkozott a Magyarországra való költözködések folytán és a hiányokat a népi rétegek feltörése tölti meg. De ez a százalékarány kifejezi a magyar intelligens szülők felelőtlen mentalitását is.¹

¹ Itt nem foglalkozunk bővebben a szlovénzkói magyar középosztály kérdéseivel. Utalunk Szvatkó Pálnak a Magyar Szemlében megjelent tanulmányára: A szlovénzkói magyar középosztály. (Magyar Szemle XXI. kötet, 1. szám.)

Tovább nem követhetjük a magyar nyelvet a csehszlovákiai iskolákban. A főiskolákon, egyetemeken elnémul a magyar nyelv. A pozsonyi magyar tanszék, Bújnák Pál halálával, évek óta betöltetlenül áll.

Az államfordulatot követő években még igen sokan iratkoztak be a magyarországi egyetemekre. A magyar középiskolákból kikerülők nem tudták elképzelni, hogy az idegennyelvű egyetem nehézségeivel megbirkózhatnak. Az új formák és életlehetőségek tapasztalati konzekvenciái még nem teljesültek ki. Senki se látta és senki se hirdette elég erővel, hogy a kisebbségi sors viselése és kipítése az egyedüli irány, amit követni kell. Rengetegen önként hagyták el Csehszlovákiát és elsodródta a végzetes árral, amit az államfordulat káosza okozott a magyarságban. Még mindenki Budapestre nézett és sokan ott keresték egyetemüket is. De a valóság kényszere gyorsan jelentkezett: a szlovákul tanuló magyarnak már természetes volt, hogy egyetemét is idegen nyelven végzi és a magyarul érettségizőknek is számolniuk kellett avval, hogy magyar egyetemre csak az ország elhagyásával és annak következményeivel kerülhetnek. Senki se gondolhatott arra, hogy nemzeti kultúrájának kenyerével éljen s ezzel fokozottan kitegye magát a mindennapi kenyértelenség veszedelmének. Az államnyelv ismerete és hazai diploma természetes követelményei voltak annak a kevés elhelyezkedési lehetőségnek, amit a csehszlovákiai magyarok remélhettek. Eleinte inkább a csehszlovákiai német egyetemek felé húzódtak a magyarok. De néhány év alatt megbizonyosodott, hogy a csehszlovák nyelvű egyetemek látogatása a legcélszerűbb. Nagyobb számban most már csak a német orvostudományi karón találkozunk magyarokkal; a magyar középiskolából jövő orvostanhallgatók szívesebben tanulnak németül, az orvosi pálya nemzetközi jellege pedig nem köti őket túlságosan az államnyelv ismeretéhez. Ma már nagyon gyéren találkozunk Magyarországon tanuló főiskolásokkal: elvétve akad néhány bölcsésztanhallgató vagy gazdasági akadémiát járó dzsentrí, bizonytalan céllal jogászok kivételesek, de általában rendkívülinek számít, ha valaki Budapesten végez egyetemet. Ma természetes, hogy a csehszlovákiai magyarok egyetemi városai Pozsony, Brünn és Prága.

A csehszlovák egyetemeken és főiskolákon összesen 1157 hallgató vallotta magát magyarnak. Ezek közül 249 külföldi állampolgár volt (a numerus clausus folytán magyarországi egyetemekről kiszorult zsidók). Vagyis a kisebbségi magyarság 908 magyart küld fel az egyetemekre. Ebből a Prágában, a cseh Károly-egyetemen 355, Brünnben, a cseh Masaryk-egyetemen 17, Pozsonyban, a szlovák Komensky-egyetemen 140 tanul. Prágában, a német egyetemen 140 tanul. A prágai és brünni cseh, ill. német műegyetemeken 118, a brünni cseh mezőgazdasági főiskolán 7, a brünni cseh állatorvosi főiskolán 22, a pribrami cseh bányászati főiskolán 1, az olmützi hittudományi karon 1 tanult.

Szlovenszkón (Pozsonyban) mindössze 247-en tanultak, míg 661-en a történelmi országok egyetemi városaiiba kerültek. Pozsony jobbára a közeli délszlovenszkói magyarok részesítik előnyben. Általá-

ban azonban szívesebben látogatják a prágai egyetemeket. A szlovensz-kói vidéki városok elzártságában élő fiatalok Prága felé vonzódnak, ott akarják megismerni a főváros központi életét, a nagyváros sok mozgalmat és újat jelentő változatosságát.

De az idegen egyetemi nagyvárosban a magyar diák csak átutazó idegenként él. Nem ver gyökeret az idegen társadalomban. Az utcákon ténfergő élete öt-hat év után se talál komoly érintkezési formát. Az egyetemen elvégzi tanulmányait, leteszi vizsgáit, diplomát nyer és hazautazik néhány futó ismeretség után. A tanulmányokat komolyan veszik a magyar diákok. Köztudomású szorgalmuk és vizsgaeredményeik örömet hoznak a távolról aggódó otthonba. Bámulatos a délszlovensz-kói magyar vidékekről felkerülő fiatalok igyekezete és kitartása; néhány szlovák szó ismeretével, amit a magyar tannyelvű iskolák szlovák óráin sajátítottak el, beleszökkennek a cseh város, cseh egyetem, cseh könyvek ismeretlen légkörébe és rövid hónapok alatt, megfeszített, szótárral bíbelődő munka után kitüntetéses vizsgákkal utaznak haza. De ez a komoly buzgalom, amivel a nehéz egyetemi feladatokat elvégzik, egyoldalú sikert biztosít számukra. A szobához kötött szakadatlan tanulás teljesen elzárja Őket az élet közelebbi megismerésétől. Nincs alkalom, impulzus, ami bekapcsolná őket az uralkodó hangot és szerepet betöltő csehszlovák ifjúság és társadalom mozgalmába. Nincs segítő kéz, amelyik kiemelné őket hónapos szobáik elhagyatottságából. A tanulmányi jegyzetek jelentik legtöbbjüknél az egyetlen kontaktust a kultúrával és a tanárok előtti vizsgafeleletek az egyetlen komoly társadalmi érintkezést. Ami ezentúl történik velük, az a kávéház, mozi és utca kategóriájába tartozik. Teljesen megműveletlen az a talaj, ami a magyar diákokat megértésbe hozhatná a többségi diáksággal. Főoka ennek, hogy a többségi egyetemi diákorganizációk elzárkóznak minden kooperációtól.

Jellemző a prágai cseh „Vsherd“ jogászegyesület múltévi határozata, amivel tagjai sorából kirekesztette a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatókat. Hogy lehetne ebben a légkörben demokratikus együttműködésről szó, mikor a szélsőséges nacionalista elvakultság ilyen sérelmes eljárással sújtja a magyar egyetemi polgárságot? Ezáltal a magyar jogászok elesnek mindazon szociális előnyöktől is, amit a „Vsherd“ egyesülete — mint a jogászok érdekszövetkezete — könyvbeszerzések, színházlátogatások stb. terén tagjainak nyújt. Pedig az egyetemi ifjúság kölcsönös megértésében kellene megtalálni jövőrenéző alapjait annak a demokratikus együttélésnek, ami egyetlen biztosítéka a magyar kisebbség fennmaradásának.

Komoly cseh intellektuális körök nézetei ugyan nem egyeztek a cseh diákok lépésével. Így Ferdinand Peroutka, a mai legkiválóbb cseh publicista szerkesztésében megjelenő „Pfitomnost“, a cseh szellemi elit reprezentatív folyóirata enyhén bár, de elítélte a „Vsherd“ határozatát.¹ A cseh diákok azonban semmi megértést sem tanúsítanak a magyarok iránt. Úgy látszik, nem jutottak el hozzájuk Rádl professzor szavai, amelyeket a „Válka Cechů s Nemei“ című művében ír: „A magyar nyelv és kultúra nagyjelentőségű a

¹ O. Weisl: Mladi Cesi a Nemei v politice, Pfitomnost, XI. évfolyam, 15. szám.

számunkra és a kormánynak támogatnia kellene azokat; bőven alkalmat kellene adni a magyar nyelv megtanulására és ifjúságunknak meg kellene adni a módot arra, hogy az iskolában a magyar kultúra vívmányaival megismerkedjék. Ezen kívánság népszerűtlennek látszik; pedig megvalósítása több hasznot hajtana az államnak, mint egyszerű és kényelmes elhárítása mindennek, ami magyar.¹

A magyar akadémikusok egyesületei (Magyar Akadémikusok Köre Prágában; Magyar Akadémikusok Keresztyén Köre és Corvinja Brünnben; Magyar Akadémikusok Keresztyén Köre Pozsonyban és a katolikus célkitűzésű Prohászka-körök) legtöbbször a majoritásból kikerülő tisztikar változásainak megfelelően, egyes városokat, vidékeket csoportosítanak. A magyar diákok egymásközt sincsenek megszervezve a kisebbségi összefogás és nemzeti összetartozás ápolásának a jegyében. Ma már lezajlottak a nagy kezdeményezések, amelyekből a „Sarló“, „Munkaközösség“ születtek. „Széchenyi reformszelleme“ bukkan föl mostanában egy-egy elnöki székfoglaló alkalmával. De tisztázott, céltudatos, reális munka ezek nyomán alig születik.

A magyar diákok egyénenként szívesen lelkesednek a esetiéktől megtanult demokrata, szociális, humanitárius tanokért. De ebből saját hasznukra semmi értékeset nem tudnak leszűrni. Legtöbbször csak a magyarországi viszonyok elutasító kritikájáig jutnak el, de saját helyzetük, hibáik, feladataik felismeréséhez, aktív meginduláshoz erőtlenné válnak. Csak frázisokat tanultak meg a csehektől, de azt a racionális, programszerű, kitaró szervező munkát, amivel a csehek újra-élesztették saját társadalmukat, nem tudják kellő módon észrevenni. Sem tanulságait megszívlelni. Masaryk régi jelszava, mely szerint a kis nemzetek fiai háromszor annyit kötelesek tenni, mint az előnyösebb helyzetben élő nagy nemzetek tagjai, nem talál visszhangra a kisebbségi magyar fiatalság közt. A diákmozgalmak se jelentették azt a komoly, megszervezett munkát, amire szükség lett volna. Non voltak átfogóak, nem mozgatták meg a tömegeket és ahogy az újságok és folyóiratok, röpiratok szóáradatával indultak, ugyanott múltak is el, anélkül hogy gyökeret eresztettek volna az emberekben. Néhány fiatalember magánügye lett a „mozgalom“.²

Az egyetemen elsajátítják a magyar hallgatók életpályáik folytatásához szükséges elméleti tudást. De a kisebbségi felelősségtudat megteremtésére az egyetemi évek vajmi keveset jelentenek. Pedig ez az utolsó alkalom, mikor a kenyérhajsza eltompító robotja előtt még némi idealizmust lehetne felkelteni. Sajnos, a diákság tömegeit megülő közöny, az irányítást kezükbe fogható vezetők tehetetlensége és elkedvetlenedése nem változtathatja meg a sivár helyzetet. A magyarság politikai vezetői fáradságot, áldozatot nem kímélve, széles-

¹ Megjelent németül is: E. Rádl: Der Kampf zwischen Deutschen und Tschechen. Reichenberg, 1928.

² A magyarországi közvélemény előtt a szlovenszkoí magyar fiatalság csaknem kizárólagosan ezen mozgalmak (Sarló, Munkaközösség, Prohászka Körök) tükrében jelent meg. Így tárgyalja ezt a kérdést a Magyar Szemlében megjelent néhány tanulmány is: Gogolák Lajos: Újabb mozgalmak a szlovenszkoí magyar ifjúságban (Magyar Szemle, 1933—XVIII. k. 3. sz.) — és ölvédi János: A szlovenszkoí új magyar generáció (Magyar Szemle, 1935—XXIV. k. 1. sz.).

körü társadalmi akciók rendezésével igyekeznek támogatni a diákság klubhelyiségeit, menzáit. De minden jóakarat meddőnek látszik, mert nemcsak a lehetőségek apadnak, de egyre fenyegetőbbben bontakozik ki az ideális alap hiánya. Az egybeforrasztó és ébresztő kisebbségi szellemiség nem tud olyan erővé érni a csehszlovákiai magyaroknál, ami megnyugtató kilátást biztosíthatna a jövőbe nézőnek.

A kisebbségi iskolaproblémák is itt csúcsosodnak kiáltó veszedelmükkel: a magyar művelésre hivatott iskolák zsúfolva vannak még. De a nemzetvezető középosztály, amelynek élgárdája az egyetemeken keresztül tér vissza a társadalomhoz és elhivatott védelmezője, fenntartója, szószólója lesz majdan a magyar iskolának — érdeklődés és nevelés nélkül marad.

A magyar kisebbségi szellem hiánya a főiskolásokon mutatja meg legszembetűnőbben veszedelmeit. A csehszlovák köztársaság szociális és demokratikus jelszavai, néhány alkalomszerű magyar szépirodalmi olvasmány, pesti rádió, a szlovenszkoí otthon keserű, gondterhes hétköznapi és a sportérdeklődés — bizonytalan kakofón lelkivilágot kevernek bennük, aminek nincs vezető hangneme. Az öregek pedig magyarok és semmi több. Nem él a csehszlovákiai kisebbségi magyarság egyedei fölött a magyar szellem összefogó hullámzása. Magyar iskolák, egyesületek, családok állnak itt is, ott is, -de nincs meg se bennük, se köztük a vérkeringés egészséges áramlása, egyre jobban atomizálódnak.

Az idegen szemlélő nem látja meg a statisztikai kimutatás tetszetős számaiból a magyar iskolák tényleges értékét és súlyát. Mert a statisztikai adatok nem adnak számot arról a s'vár környezetről, ahol ezek az iskolák állnak. Kimutattuk a magyar iskolahiányokat és vitán felül áll a magyar egyetem jogossága. De minden létező, magyar kultúrát terjesztő intézmény tövében is lappang az egészségtelen kisebbségi élet mérge. Közismert tény, hogy a Csehszlovákiához csatolt magyarság tradíció híján nem tudott olyan hamar eszmélni a békeszerződések alkotta új helyzetre, mint az erdélyi magyarság. Teljesen készületlenül találta a csehszlovákiai magyarokat a magárahagyott kisebbségi életforma. Hiszen az államfordulat előtt sohase gondolt a mai csehszlovákiai kisebbséget alkotó magyar néptest arra, hogy önállóan gondoskodjék magáról. Voltak könyvek, iskolák, Széchenyi- és Rákóczi-körök, pesti művészek, mindenféle parti Athének, mindenki boldogan élte a pontosan kiszolgált publikum kényelmes életét. Nem csoda, ha a határok szigorú sorompói, amelyek elzárták az érintkezést a budapesti központtal, zavart, fejetlenséget okoztak. A mai politikai viszonyok lehetetlenné teszik a magyarországi kultúrforrások tápláló erejének segítségét, terjedését. Az önálló erők pedig nem tudnak összeforni és kielégítőleg hatni a magárahagyott magyarság egészére. Magyar kultúrpolgárság és csehszlovák állampolgárság így lett a kisebbség legkényesebb problémájává.

BORSODY ISTVAN

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*Olaszország és Anglia: kilátás egy háborúra» a Népszövetség szerepe» a felelősség,
Franciaország álláspontja, Németország magatartása*

AZ OLASZ-ABESSZIN VISZÁLY KÖVETKEZTÉBEN beállott világpolitikai válság már egész ijesztő nagyságában kezd feltárulni előttünk. Az előidéző ok: Abesszinia szinte kezd eltűnni és helyette komor fenyegetéssel bontakozik ki egy olasz-angol háború réme. Amikor a világháború kitört, nagy életérdekek, élő és élni akaró birodalmak, kis- és nagy nemzetek érdekei ellenállhatatlan vulkanikus erővel ütköztek össze. Ezt az összeesapást el lehetett volna talán két évvel halasztani, elkerülni lehetetlen volt. A felelős államférfiakat terhelheti felelősség — s ez is inkább saját nemzeteik felé — az előkészítésért: például határozottan vallom, hogy az osztrák-magyar monarchia és Németország külpolitikai és katonai vezetői nem álltak helyzetük magaslatán és történelmileg felelősek, nem azért, mert háborút csináltak, amely elkerülhetetlen volt, hanem, mert különben kedvező lélektani és politikai körülményeket ki nem használva, a háborút úgy kezdték el, hogy azt már ötödik napján — Nagybritannia hadüzenete napján — minden józan politikai ítéletű ember elveszettnek kellett, hogy tartsa. De azt a háborút nem a politikusok vagy diplomaták csinálták. Viszont ezért a mai háborúért vagy harcért, mely, akárhogy alakuljon is, mindenképp civilizációnk újabb bomlását fogja magával hozni, csupán egyesek lesznek és maradnak felelősek a történelem ítélőszéke előtt. Itt nincsenek egyik oldalon sem olyan életbevágó érdekek, amelyek, idején felismerve, a különböző erő- és jogi faktorok megfelelő mérlegelése és diplomáciai előkészítés mellett teljesen kielégítő emberi és okos megoldást ne tettek volna lehetővé.

Az események és a pártos beállítások szövevényéből szinte alig lehet rekonstruálni a történelmi tényeket, amelyek komoly, mélyenjáró okok nélkül idevezettek. Tény, hogyha nem is életbevágó érdekek, — két teljesen különböző, egymással szembenálló világfelfogás és koncepció ütközött itt össze és kétségtelen, hogy a legaggasztóbb tünetek egyike a konfliktus körül csoportosuló erők játékában az antifasiszta tényezők nagy nemzetközi összefogása Mussolini és az általa alkotott új és nagy Olaszország ellen. A Dimitroff és Sztálin vezetése alatt álló III. Internacionálén kezdve a II. Internacionále új, életrekelt szövetségén át a radikalizmus és szabadkőműveség nemzetközi csoportjai egészen — és ez a legmegdöbbentőbb — a brit konzervatívokig; Szovjetországtól a kisántánt és a Balkán-ántánt államain át a skandináv államokig, Hollandián és Belgiumon át Spanyolországig, szinte egyetlen zárt falanszot állít részben világnézeti, részben hatalmi, politikai indokokból a fasiszta Olaszország és Duceja ellen. Az Egyesült Államok — a Kellogg-paktum kezdeményezője — elítélő, Németország hüvös mentalitással nézi az akciót. És senki sem látszik meggondolni, hogy itt esetleg többről van szó, mint Ethiopia, a népszövetségi alapelvek vagy a földközitengeri egyensúly megmentéséről. Itt olyan erőtevényezők kerültek veszélybe, amelyek sokkal jelentékenyebb érdekeket — egész keresztény civilizációnkat — magukkal ránthatnak a pusztításba.

Ahhoz, hogy megérthessük, hogyan fejlődhetik Olaszország jogos, sőt Anglia által is elismert demográfiai is indokolt koloniális expanziós igénye — világkonfliktussá, le kell rögzítenünk éppen azt a kétféle történelmi és nemzetközi jogi felfogást, amely itt egymással szembekerült. Olaszország dinamikus terjeszkedési igényét ugyanazokkal a módszerekkel akarja kielégíteni, amelyekkel valaha Spanyolország és Portugália, később Franciaország és Anglia szerezték gyarmatbirodalmukat. Szüksége van gyarmati területre, meglévő gyarmatsávjai közelében. Van egy barbár állam, mely erre a foglalásra alkalmas. Kinek van joga ebben őt megakadályozni, — kérdezi Mussolini és ebben vele van az egész olasz nép — legkevésbé azoknak, akik ezt a módszert — a civilizáció és a kereszténység terjesztésének jelszavával — évszázadokon át alkalmazták. Franciaország alig harminc évvel ezelőtt kezdte meg Marokkó megszerzését és Anglia támogatásával sikerült is megszereznie, katonailag elég kíméletlenül meghódítania.

Igen, de itt van egy új faktor, amelynek létezése új szerződéses kötelezettségeket jelent és az adott helyzetben nem engedi meg a nyers erőszak alkalmazását s ez — a Népszövetség. Mussolini és vele más államférfiak is, sosem tudtak ebbe a keretbe beleilleszkedni és sosem voltak képesek ezt az intézményt és alapvető gondolatát élő valóságnak tekinteni. Ennek a leki-csinyló felfogásnak a terjedését pedig rendkívüli mértékben elősegítette a mód, ahogy adott esetekben a Népszövetséget vezető hatalmak maguk ignorálták kötelezettségeiket, ha azok végrehajtása kényelmetlen volt számukra, vagy ha valamilyen okból nem voltak képesek erre. Látva és tapasztalva azt a tehetetlenséget, azt a formalista egyhelyben topogást, amit például Nagybritannia a kíméletlen japán expanzió esetében tanúsított, — pedig vallom, hogy Japán terjeszkedése az ázsiai kontinensen sokkalta nagyobb veszély a brit birodalom számára, mint az olasz terjeszkedés a Vörös-tenger partján — joggal fetételezhetette Mussolini, hogy vele, a hagyományosan baráti európai nagyhatalommal, civilizációnk bölcsőjével szemben sem fog London messzebb elmenni, mint Tokióval szemben.

Az okok, amelyek a brit birodalmat ilyen kérlelhetetlenül intranszigenz állásfoglalásra készítette, természetesen sokfélék és komplex természetűek. Maga a mandzsu konfliktusban tanúsított gyenge és habozó magatartás, melynek veszélyére később a közvélemény is rájött, alapvető okként szerepel abban, hogy most, mondják, végre el kell kezdeni érvényt szerezni a paktumnak. Jobb későn, mint soha — hangoztatják igazságtalanul, méltánytalanul Olaszországgal szemben. Ettől eltekintve, Japán abban a kedvező helyzetben volt, hogy katonai fait accompli-t tudott teremteni s a népszövetségi probléma csak aztán merült fel, míg Mussolininek 10 hónap katonai előkészületével kellett fenyegetőznie, amivel magára hívta a figyelmét, mielőtt még bármiféle katonai akcióhoz juthatott volna el. Hozzájárult az angol álláspont mai kérlelhetlenségéhez — elég abszurdan hangzik — az izgalom, ami a brit közvéleményen átment, amikor a Németbirodalom légi felfegyverkezésének tényéről értesült. Olaszországgal szemben alkalmazza a szankciókat, elmegy háborúig is abban a reményben, hogy példát statuálva — elkerülheti ugyanezt Németországgal szemben. Ezzel az érveléssel akarja Franciaországot is megnyerni a maga számára.

Amióta a Népszövetség szeptemberi közgyűlésén a brit külügyminiszter olyan félreérthetetlenül — nyíltan és nyersen — fogalmazta meg az Egyesült Királyság külpolitikájának alapelveit, azóta tulajdonképpen kétség sem lehet a felől, hogy már nem olasz-ethiopiai konfliktussal van dolgunk, hanem egy olasz-angol háború veszélyével. Sir Samuel Hoare helyesen állapította meg, hogy a Népszövetséget nem lehet tagjaitól elválasztani; a Népszövetség annyit ér és annyi élete van, amennyi értéket és életet

tagjai neki adnak, illetve adni hajlandók. Ha a népszövetségi tagállamok hajlandók vállalni azokat a kötelezettségeket, amelyeket az Egyességokmány rájuk ró, akkor minden adott esetben élő organizmussal találja magát szemben az, aki a szerződés megszegésére gondol. Rámutatott ugyan Hoare arra is, hogy az Egyességokmánynak vannak olyan cikkelyei, amelyek a tarthatatlanná vált nemzetközi helyzetek békés megváltoztatását lehetővé teszik és ilyenekből keletkező háborúk elhárítására alkalmasak; megkínálta Olaszországot azokban a nyersanyagokban való részesedéssel, amelyek a gyarmatok mai elosztása mellett csak egyes koloniális nagyhatalmak kezében vannak. Távoli engedmények meglöbögatása dacára a beszéd félreérthetetlen figyelmeztetés volt, hogy aki az Egyességokmány megszegésével háborút kezd, ha a Népszövetség tagállamai egyetértenek, Nagy-Britanniával, mint a kollektív biztonság védelmezőjével és az egész Népszövetséggel találja magát szemközt. Ez az állásfoglalás Franciaország politikájára is döntő befolyással volt. Nem lehet elzárkózni az elől a vélemény elől, hogy a francia miniszterelnököt szintén óriási felelősség terheli az eseményekben. Úgylátszik, az év januárjában Rómában lefolyt találkozás alkalmából az olasz-francia megegyezés feletti örömeben szabadkezet biztosított Mussolininak Ethiopiában a nélkül, hogy predzirozta volna, mire használja fel Mussolini ezt a szabadkezet és a nélkül, hogy figyelmeztette volna a Ducét a Franciaországot épúgy mint Olaszországot a népszövetségi Egyességokmányból kifolyólag terhelő kötelezettségekre. Egy másik mulasztása, hogy nem igyekezett ezt követőleg, de különösen a február 3-i londoni francia-angol konferencia alkalmával az angolokat Mussolini ethiopiai akciója számára megnyerni, illetve közvetíteni aziránt, hogy Róma és London között valamilyen szerződés létrejőjön. Londont is jelentékeny felelősség terheli, amicrt nem ismerte fel Olaszország akciójának jelentőségét és nem igyekezett a problémát felvetni, idejében letárgyalni, mielőtt még a fasiszta nagyhatalom katonai állásfoglalása olyan mértéket nem öltött, amely Rómának a visszavonulást már alig engedi meg. Erre Stresa volt a legjobb alkalom, ahol a két, egyénileg puha, súlyos ideológiai ballaszttal terhelt angol államférfi, MacDonald és Sir John Simon, úgylátszik a nehezen létrejött egységfrontot nem akarta Olaszország afrikai akciójára való célzásokkal ismét megbontani. Mussolini pedig, aki az utóbbi tíz év alatt hozzászokott ahhoz, hogy — ahogy ő látta — egy pacifizmusban elgyengült, védelmi rendszerében hanyag és elavult, reakcióiban lassú Nagy-Britannia a bevégzett tényeket végül elfogadja, taktikailag helyesebbnek vélte, — a jelek szerint — hogy ő ne hozza szóba a számára akkor látszólag kitűnően fejlődő abessziniái helyzetet. Hiszen Nagy-Britannia egyszerű platonikus tiltakozással tudomásulvette Németország felfegyverkezését, ami Franciaország és Olaszország szerint súlyos szerződésszegés volt. Minden arra vallott tehát, — a Duce legalább ezt hihette — hogy Olaszország abessziniái akcióját Anglia, fogcsikorgatva bár, tiltakozások után szintén tudomásul fogja venni. Megdöbbenést okozott tehát már Nagy-Britannia ellenállása a májusi tanácsülésen, amely az abesszinek hátgerincét is megerősítette. Ez az ellenállás még jobban megszilárdult, amikor MacDonald és Simon helyébe a két kemény angol, Baldwin és Hoare lépett. A fejlődés ezután már gyorsmenetű volt és Eden római látogatása s az augusztusi párizsi konferencia sajnálatos összeomlása után a fejlődés további menete már a józan és mérlegelni tudó megfigyelő előtt kétségtelennek látszott.

Bármennyire igyekezett is a januári római protokollum létrehozója, Pierre Laval, megvédelmezni a francia-olasz együttműködést, egyik legnagyobb diplomáciai sikerét, részben Franciaország európai politikájának

követelményei, részben a belpolitikai helyzet az ő útját is világosan előírja: a népszövetségi tanácsülés előtt tartott augusztus 28-i francia minisztertanács félremagyarázhatatlan utasításokat is adott, amelyek szerint, ha Lavalnak választania kellene, Anglia mellé kell állnia. Ezt az utasítást egyrészt a baloldali erők provokálták amelyek antifasiszták, de másrészt az a meggondolás, hogy ha sikerül Angliát az Egyességokmány és a Népszövetség védelmére — ahogy azt Laval a közgyűlési beszédében kifejezte — „minden időben és minden vonatkozásban“ megnyerni és leszögezni, akkor az európai kontinensen bekövetkező veszélyekkel szemben Nagy-Britannia szövetsége nyújt nagyobb biztosítékot. Ezen a meggondoláson épült fel Laval szövegében különben remekművű beszéde. Az olasz barátság mellett való legmelegebb állásfoglalás mellett odakonkludált, hogy ha minden egyezmény dacára, amit Franciaország igyekezni fog megszerezni olasz barátjának, a békét mégsem lehetne biztosítani, Franciaország a Faktumból ráháramló minden kötelezettségének eleget fog tenni.

Hogy Laval a kulisszák mögött mit és mennyit tesz a küszöbön levő konfliktus elhárítására, azt már nehezebb megállapítani. Egy dolog kétségtelen: azt a javaslatot, amit a tanács megbízása alapján kiküldött ötösbizottság (Anglia, Franciaország, Spanyolország, Törökország és Lengyelország képviselői) kidolgozott, rendkívül nehéz lesz — még oly sok kézalatti biztosíték dacára — Mussolini által való elfogadtatásra alkalmas végleges meg egyezési bázissá átdolgozni. Hiszen kétségtelenül kár volt a párizsi angol-francia propozíciókat el nem fogadni. De ha ott, ahol a két másik baráti nagyhatalommal és szerződő féllel volt együtt a Duce, nem tudta magát elhatározni, hogy a rögtön katonai akcióról a jövőbeni fejlődés érdekében lemondjon, akkor nehezebben képzelhető el, hogy teljesen a népszövetségi keretbe helyezett genfi propozíciókat magáévá tehesse. Legfeljebb az lehetséges, hogy a háborús veszéllyel szemben, amely Olaszországot nehezen védhető partvidékével a világ legnagyobb és eddig 350 év óta le nem győzött tengeri nagyhatalmával állítja szembe, Olaszország olyan kéz alatt tett francia és angol biztosítékokat elegendőnek tekinthet ellenjavaslatok megtételére, amelyek a fasiszta nagyhatalomnak Abesszínia kihasználásában preponderanciát biztosítanak. Ami azonban magának az ötös bizottságnak javaslatait illeti, azt leghelyesebben egy a genfi Assembléen időző államférfi szellemes szava karakterizálta: Abesszínia, szuverenitásából száz százalékot elvettek, anélkül, hogy Olaszországnak bármit is adtak volna. Amikor ezeket a sorokat írom, még van komoly kilátás arra, hogy éppen, mert a helyzet rendkívül veszedelmesnek látszik, — olasz csapatok koncentrációja az egyiptom-szudáni határon, mind élesebb angol-ellenes olasz sajtóhangok és a brit hazai flotta legnagyobb egységeinek koncentrációja a Földközi-tengerben — az utolsó percben mindkét részről — Rómában és Londonban — a józanság erői kerekednek felül.

Ha a kilátások olyanok is, hogy nehéz a távolabbi jövőre bármilyen következtetést is levonni, különösen Magyarországra vonatkozólag, amely a legnagyobb érzelmi aggodalommal figyeli a hozzá legközelebb álló olasz barátjának helyzetét veszélyeztető általános politikát, egy-két tényt mégis érdemes leszögezni. Az egyik az, hogy a pacifista teóriákban elmerülő, a lefegyverzést komolyan szorgalmazó Nagy-Britannia helyébe most ismét az imperialista öntudatú, kemény és elhatározott nagyhatalom lépett, amely tudja, mit akar és hatalmának s politikai elgondolásának védelmére erejét is latba veti. Áll ez még a munkáspárti Nagy-Britanniára is, hiszen a szakszervezeti kongresszus mondta ki a szankciók alkalmazását is óriás többséggel. A legideológusabb pacifisták kivételével, mint amilyen pl. az öreg Lansbury,

Lord Ponsonby stb., a szociáldemokrata munkáspárt szinte egyértelműen hajlandó egy óriás háború rizikójával számolni azért, hogy egy kis háborút megakadályozzon. Van valami elmeháborodott csökönyösség ebben az elgondolásban, amely a népszövetségi Egyezségokmányon alapul és azt mutatja, hogy ennek az ideológiája teljesen átment az angol közvélemény öntudatába. Ez a másik tény, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk s amit különösen nálunk kell különös gonddal mérlegelni: a népszövetségi gondolkozásnak és a Népszövetségnek nagy megerősödése a szeptemberi erőpróba után. Nálunk, ahol a genfi intézmény oly keserű csalódásokat okozott éppen részrehajlásával, erős hajlam volt arra, hogy ennek a talán valóban koraszülött alkotásnak a jelentőségét lebecsüljék. A hiba éppen az volt, hogy absztraháltuk a Népszövetséget az azt vezető nagyhatalmaktól és az abban egyesült államoktól. Tudomást kell tehát vennünk arról, hogy ez az ideológia most erősebben fog érvényesülni, mint a múltban: lehet, hogy az európai civilizáció bomlás felé megy; az intézmény azonban, amelyet az államok kollektív biztonságára létrehoztak, tudva, hogy Nagy-Britannia egész erkölcsi és anyagi hatalma mögötte áll, fontosabb erőtenyezővé válhat, mint a múltban volt. Vigasztaló momentum ebben az, amit Anglia külügyminisztere a 19. szakasz kicpítéséről és a megváltoztatandó nemzetközi helyzetekről mondott. A magyar külpolitikának arra kell irányulnia, hogy Nagy-Britanniának az egész világ közvéleménye előtt tett kijelentéseknek reális létet adjon és a birodalmat leszögezze annak a procedúrának a kicpítése mellett, amelynek alkalmassá kell lennie a háborúnélküli, de éppen háború megakadályozására elkerülhetetlenül szükséges változtatások keresztülvitelére.

Bár a franciák különösen az olaszokhoz fűző szolidaritás hangsúlyozására igyekeztek most a dunai paktum kérdését felszínen tartani, a mai izgalomtól terhes nemzetközi légkör nem látszik alkalmasnak arra, hogy ennek a tervnek jelentékenyebb aktualitást adjon. A kisántánt bledi konferenciája kijelentette, hogy a katonai egyenjogúság elismerését a neki nyújtandó „nagyobb biztonságítól teszi függővé, amivel a dunai paktum megvalósításának elodázásáért magára vállalja a felelősséget. Természetellenesebb és abszurdabb követelmény, mint hogy a semmiféle biztonszággal nem rendelkező Ausztria, Magyarország és Bulgária — de különösen Magyarország — nyújtsanak „nagyobb biztonszágot“ az állig felfegyverzett kisántánt-államoknak, el sem lehet képzelni. A dunai paktumról tehát egyelőre, amíg nagyobb komplikációk el nem söprik az egész tervet, vagy a nagyobb veszélyek elkerülésével ismét életképessé válik, csupán diplomáciai tárgyalások fognak folyni.

Az olasz-angol viszony fokozódó feszültségével párhuzamosan vált barátságosabbá a németekkel szemben Olaszország. Németország mindenestre nagyon józan, elég barátságos semlegességi politikát folytat: úgy látszik, kivételképpen helyes ösztönnel érzi, hogy ami délen és nyugaton lejátszódik, az az ő malmára hajtja a vizet, ha okosan tud viselkedni.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

Iskolaügyek — Nyelvvizsgák — A magyar képviselők le akarták termi mandátumait — A Magyar Párt gyűlései és határozatai — A demokrata front és a közös kisebbségi arcvonal gondolata — Magyar-román kultúrközeledés — Az ügyvédek sorsa — „Kollonics-politikát üznek velünk . . . !“

AKI ÓRÁRÓL ÓRÁRA figyelemmel kíséri az erdélyi magyarság sorsát, az csakhamar megtalálja a rendszert, az első pillanatra zűrzavarosnak látszó eseményekben, amely rendszer tudatosan és tántoríthatatlanul a magyar kisebbség erejének végleges megtörésére irányul. Az utóbb elmúlt két hónap legfájóbb eseményei kétségkívül a nyelvvizsgák és az iskolaügyek terén mutatkoztak. A románok ügyes politikát folytatnak! Hazaárulónak tekintik azt a kisebbségit, aki nemzetközi szerződések és a román állam alkotmánya által adott jogainál fogva sérelmeit a Nemzetek Szövetsége, vagy a hágai nemzetközi bíróság elé viszi. Úgy mondják, a román jogrend megvédi minden állampolgárát Romániának. És valóban, ha sorra vesszük a legfrissebb eseményeket, tapasztalhatjuk, hogy a közigazgatási bíróságok, revíziós bizottságok és magas bírói fórumok mindenkor kifogástalan jogorvoslattal szolgáltak a panaszos kisebbségi számára. Ez ellen a döntőnek látszó érv ellen nehéz volna síkraszállni a kisebbségi álláspont mellett, amely nem becsüli túl a bíróságok ténykedéseit, ha nem az lenne viszont a gyakorlati tapasztalat, hogy a bírói fórumok ugyan adnak jogorvoslatot, de a hatóságok azokat nem tartják tiszteletben és legkevésbé sem hederítenek az általános érvényű bírói döntvényekre sem. Így például a semmítőszék a Borcsa Gergely-féle erőszakos névelemzési esettel kapcsolatbari hozott ítéletében kimondotta, hogy a közoktatásügyi hatóságoknak nem áll jogukban bárki nemzetiségi hovatarozását megállapítani, erről mindenki szabadon dönt. A névelemzések a nagyjelentőségű semmítőszéki döntés ellenére változatlan buzgalommal folynak tovább, sőt Chele, a Székelyföld tanügyi főfelügyelője kereken kijelentette, hogy a bíróság döntése rá nézve nem jelent semmit, a bíróság tévedhet, ő azonban folytatja minden körülmények között „az elszékelyesedett románok visszarománosítását“. Különben is, — mondotta — ha egypár gazdagabb ember hajlandó és képes is egy hosszadalmas per költségeit viselni, a szegény tömegeknek erre módjuk nincsen, és így a névelemzés eredménnyel folytatható tovább. Erdélyszerte pótadókkal sújtják a községeket állami iskola létesítése céljából, annak ellenére, hogy a székelyudvarhelyi törvényszék másodfokon hozott ítéletében kimondotta, hogy olyan községekben, ahol a tankötelesek többsége kisebbségi, nem vethető ki állami iskola létesítése végett pótadó. A bírósági ítéletek így legfeljebb egyeseken segítenek, de különben írott malaszt maradnak. Úgy látszik azonban, hogy Anghelescu közoktatásügyi miniszter, túl akar tenni önmagán is és az iskolaév megnyitása előtt olyan rendelettel lepte meg az erdélyi magyarságot, amely túltesz a legvadabb anghelescuiánus idők iskolairtásán is. Anghelescu elrendelte, hogy a kisebbségi szülők ezentúl nemcsak az első osztályba történő beiratás alkalmával, hanem minden esztendőben kötelesek írásos és bélyeggel ellátott nyilatkozatot adni, hogy gyermeküket felekezeti iskolába kívánják íratni. Ezzel a nyomorgó falusi szülők számára szinte elviselhetetlen terhet

rótt fel a miniszter. Chele tanfelügyelő a Székelyföldön „kibővítette“ a miniszter rendeletét és elrendelte, hogy csak olyan felekezeti iskola tartatható fenn, amelynek mind a hét osztályában tanítás folyik. Az első osztályokba pedig csak annyi tanuló vehető fel, ahány az elmúlt évben a hetedik osztályt elvégezte. Ettől függetlenül is korlátozzák a felekezeti iskolák tanulóiinak számát. Chele ezzel elérte, hogy számos felekezeti iskolában egyetlen elsőosztályos tanuló nem vehető fel és így rendelete értelmében az iskola működési joga megszűnt. — De pénzügyi alapjait is megrendítették, sokhelyt megsemmisítették a hatóságok a felekezeti iskolákban. Az 1930 júniusi törvény 186. szakaszának 4. pontja kimondja, hogy a községi költségvetések 14%-a a községi elemi iskolák között szétosztandó. A közoktatásügyi miniszter 15.289—A. számú rendelete értelmében ez az összeg dologi kiadásokra fordítandó. Kolozsvárt az iskolai hatóságok kiegyeztek a várossal, hogy a százmilliósi költségvetésből csak 3,400.000 leit üzessenek ki iskolák céljaira. A magyar felekezeti iskolákra ebből 600.000 lei jutott volna. Ezt az összeget azonban a magyar iskolák két tanéven át nem kapták meg, holott a város a teljes összeget kifizette az iskolaügyi bizottságnak. A magyar egyházi hatóságok intervenciójára az iskolaügyi bizottság kijelentette, hogy az összeget nem hajlandó kifizetni és erre a központi iskolapénztár 12.091/1935. számú rendeletével felhatalmazta. Az Ellenzék egyik legutóbbi vezércikkében rámutatott arra, hogy ez az eljárás országszerte dívik és így létalapjaiban támadják meg a magyar elemi oktatást. De nem jobb a helyzet a középfokú oktatásnál sem és azt csak súlyosbítja, hogy a belügyminiszter 45.367—A számú rendeletével megtiltotta, hogy középiskolai tanulók tanulmányi célból külföldre utazhassanak, tekintettel arra, hogy „Romániában is elég középfokú iskola van“. Különösen súlyosan érinti ez a rendelet a zsidókat, akiket előbb a brassói Saguna-liceumból, majd rendre a többi állami középiskolából kitiltottak, vagy „eltanácsoltak“. Az egyetemek helyzetéről e pillanatban még nem állnak adatok rendelkezésre, de hozzávetőleges és magánbecslések szerint a kisebbségi egyetemi hallgatók száma erősen apadt. A magyar iskolaügy így a biztos csőd felé halad és amit meghagyott ez az esztendő, azt minden bizonnyal letarolja a következő.

Nem kevésbé szomorú a helyzet a nyelvvizsgák körül sem. Titulescu a Népszövetség előtt kötelezően kijelentette, hogy a kisebbségi tanerőket nem állítják nyelvvizsga elé, hanem a magánoktatási törvény 109. §-a alapján nyelvtanfolyamokra utasítják közülük azokat, akiknek nyelvismeretéhez kétség fér. Anghelescu mitsem törődve a külügyminiszter ígéretével, 107.794/1935. számú rendeletével nyelvvizsgára kötelezte a Magyar Párt tiltakozása ellenére az összes kisebbségi tanerőket. A vizsgákon óriási hányadát buktatták el a tanerőknek, de a végeredményt még nem közölték mindenütt. A bírósági döntések a nyelvvizsgák terén sem tudtak tekintélyt szerezni maguknak. A kolozsvári közigazgatási bíróság kimondotta, hogy az 1924 után közszolgálatba lépett tisztviselők nem rendelhetők nyelvvizsgára. A dicsőszentmártoni fegyelmi revíziós bizottság újabb nyelvvizsga után hat magyar tisztviselőt visszahelyezett állásába. A kolozsvári revíziós bizottság kimondotta, hogy községi bírót csak a községtanács egyhangú határozata alapján lehet állásából elmozdítani, és így a nyelvvizsgán nyert elégtelen osztályzat nem elegendő az állásvesztésre. Ugyanilyen értelmű határozatot hozott Máté Lőrinc szilágy megyei aljegyző ügyében is. Augusztus 23-án Bánhidya Géza nagybányai városi tisztviselőt négy társával együtt visszahelyezte állásába. Kimondotta a közigazgatási bíróság, hogy képesített köztisztviselő nem bocsátható el a nyelvvizsga alapján, mert ilyen törvénye nincsen Romániának. Ugyanakkor azonban Szatmárnémetiben 49 vizsgázó köztisztviselő közül 43-et elbuktattak és rendelkezési állományba helyeztek. Kiderült, hogy Szat-

máron 80 kisebbségi tisztviselőt állítottak augusztusban nyelvvizsga elé, de már februárban kijelöltek közülük 21-et, akiket el fognak buktatni. Ezek fizetését már februárban törölték az októberi költségvetésből. Nagyszébenben 107 tisztviselő közül 44-et buktattak meg. Marosvásárhelyt megbuktatták a vári zenede három tanárát. Ugyanott ismét nyelvvizsgára állították a februárban sikerrel vizsgázott 34 városi tisztviselőt, közülük 22-t megbuktattak. Szilágy megyében kivétel nélkül megbuktatták az összes kisebbségi tisztviselőket. Szatmáron Bonteanu nagyváradi inspektor maga elé hívatta a vizsgán átment 14 tisztviselőt és őket irredentáknak, hazaárulóknak nevezve „ügyeiket“ az ügyészségnek adta át. Az egyik az impériumváltáskor gyerekfejjel zászlósértési ügybe keveredett. A másik két ízben, 1928-ban és 1930-ban magyarul beszélt a törvényszék folyosóján, a harmadik gyanús rádiót tart otthon stb. A szerencsétlen emberek ezen az alapon veszítették állásukat. Kolozsvárt a tavasszal sikerrel vizsgázott bírósági tisztviselőket újabb nyelvvizsgára állították és 24 közül 12-t elbuktattak. Ugyanekkor nyelvnemtudás miatt elbocsátották a kolozsvári klinikák magyar szolgáit és a bíróság szolgáit is. Az egyik bírósági szolga helyét egy tisztviselő feleségével töltötték be. A kettős keresethez jutott tisztviselőpár a Fekete-tenger mellé utazott nyaralni. És vége-hossza nélkül lehetne sorolni a sérelmeket, amelyek százával teszik nincstelenné a lerongyolt magyar középosztályt Erdélyben. Nem jobb a helyzete azonban a magyar munkásnak sem. A furor valachicus rohamában alig kap munkát, és már-már kívül esett az egzisztencia-vonalon. A legutóbb a kolozsvári Dermata-cipőgyár igazgatója „saját jószántából“ rendelte nyelvvizsgára összes alkalmazottait. Csupán a falusi paraszt élete változatlan. A falvak szilárd pilléreit nem tudja megrázni semmiféle hatalom. Úgy értesültem, egyes helyeken bizonyos „prosperity“ is mutatkozik a magyar vidékeken, ahol a konverzió által tehermentesített gazdák lassan magukhoz kezdenek térni. A magyar tőke is fogy napról-napra és az állam kíméletlenül fojt el minden próbálkozást. A szövetkezeti rendszer kicépítése mindmáig „vágymálmis“ állapotban van, eltekintve néhány helyi jelentőségű kezdeményezéstől.

Drámai erejű beszédben vázolta a magyar kisebbség helyzetét augusztus első napján Jósika János báró az Érmihályfalván tartott magyarpárti gyűlésen. Jósika kijelentette, hogy a magyar képviselők, tekintettel arra, hogy elérni nem tudnak semmit, mert minden ígéret és minden ítélet hiábavaló, egyik értekezletükön a legkomolyabban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy leteszik mandátumaikat. Hosszas vita után — mondotta Jósika — azonban egyhangúan elvetették ezt a gondolatot, mert kötelességünknek tartottuk, hogy mint élő lelkiismeret örködjünk népünk sorsa felett. A Magyar Párt sepsiszentgyörgyi tagozata elhatározta, hogy megteremti az egységes irányítást a székelyföldi párttagozatok között. Erre vonatkozó határozatát megküldte a többi tagozatoknak, ahol mindenütt nagy helyesléssel fogadták. A Párt temesvári gyűlésén Gyárfás Elemér a kiegyenlítés és egyensúlytartás feladatát tűzte a magyarság elé az egymással ellentétes hatalmi tényezők között. Sándor József a zárt társadalmi rendszer kicépítését javasolta. A Párt küüllömegyei tagozata a Párt országos gyűlése alkalmával határozati javaslatot nyújt be, hogy a Magyar Párt hatályos kiáltványban szólítson fel mindenkit, aki még magyar tőke vagy munkaalkalom felett rendelkezik, hogy azt magyarnak juttassa és szálljon szembe minden jogtalan nyomással, amely arra kényszeríti, hogy a magyar munkás szájából kivegye a falatot és azt románoknak juttassa.

A szörnyű helyzetből való kiút keresése két figyelemreméltó akciót hozott magával. Széleskörű vitára adott alkalmat az az egyik erdélyi magyar lap hasábjain felvetett gondolat, hogy az erdélyi magyarságnak közös frontba

kell tömörülnie a demokratikus román pártokkal. Ez a gondolat azonban csakhamar lekerült a napirendről, mert egyrészt román részről nem érkezett érdemleges visszhang, másrészt, mert a vita során beigazolódott Gyárfás Elemér ez év elején Nagyváradon tett kijelentése, amely szerint egyetlen román párt sem hajlandó tényleg együttműködni a magyarokkal, vagy az ő érdekeiket különösen védeni, és így a magyarságnak mindig a román-ság egészével kell számolnia politikájában. A másik gondolat a közös kisebbségi front kialakítása volt, amely körül e pillanatban is élénk vita folyik. A romániai szászok és svábok azonban, úgy látszik, nem hajlandók az együttműködésre és a hitleri áradat által amúgy is megbomlott soraikat továbbra is az öncélú német politika szolgálatába állítják, sőt egyesek közülük nem riadnak vissza attól sem, hogy a magyarokat támadva szerezzenek a románok előtt, minden bizonnyal kétséges értékű, érdemeket. A vita egy része a Jakabffy-Kussbach-féle polémián keresztül átcsapott Magyarországra is, azonban pozitív eredményt eddig itt sem mutatott fel.

Az elviselhetetlenül nehéz atmoszférikus helyzetben egyesek a magyar-román, illetve Magyarország—Románia közötti közeledést sürgették az elmúlt hetekben. Ezek csak a két ország megbékülésében és őszinte közeledésében látják azt a csodaszert, amely megmentheti az erdélyi magyarságot. Magyar részről eddig Ottlik György és Bajcsy-Zsilinszky Endre szóltak hozzá a vitához a Független Újság hasábjain. Ottlik kijelentette, hogy egy most megkötött ilyértelmű megegyezés csupán Magyarország presztízsét csökkentené, és később a presztízsét veszített Magyarország még kevésbé tudna a kisebbségi magyarság segítségére sietni. Zsilinszky kitér az egyenes válaszadás elől, de hangoztatja a dunai együttműködés feltétlen szükségét. A megnyilatkozásokra az a kultúrközeledési akció adott közelebbi okot, amelyet Mosoiu Tibor nagyváradai prefektus indított el. Mosoiu kezdeményezésére a Família című folyóirat évente tíz könyvet ad ki magyar-román, illetve román-magyar fordításban és ezenfelül 25.000 leies pályadíjat tűz ki Nagyvárad város évente egy kultúrközeledést szolgáló magyar, illetve román nyelvű könyvre. Tervbe vették a magyarországi és a román hók találkozójának megrendezését is, de már az első lépés alkalmával meglehetősen elkedvetlenítő válaszokat kaptak mindkét részről.

Beszámolóinkat nem fejezhetjük be a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk az ügyvédtársadalomban lefolyt harcokról. Arad ügyvédi kamarájából brutális eszközökkel semmizték ki a magyar tagokat, és Marosvásárhelyt^ a hitleri példára hivatkozva, numerus clausust indítványoztak a magyarok ellen. A demokrata román ügyvédek állást foglaltak ugyan nacionalista kollégáikkal szemben, de nyílt kérdés marad, hogy milyen eredménnyel. A magyar fiatal ügyvédek Nagyszebenben tartottak egyhetes tanácskozást, amelynek eredményeképpen elhatározták, hogy propagálni fogják a foglalkozási ágak szerinti szervezkedést.

„Kollonics-politikát üznek velünk, — mondotta legutóbb Sándor József egy intervjú során — először koldussá tesznek, aztán románná olvasztanak, végül az orthodox egyházba terelnek. De amint Kollonicsnak nem sikerült bennünket elpusztítani, nem fog ez most sem sikerülni!“

ZATHURECZKY GYULA

OLASZORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA AZ ABESSZIN VISZÁLYIG

MÉG A HÁRMAS SZÖVETSÉG idejében történt, 1904-ben, amikor bizonyos szálak kezdtek már szövődni Olaszország és Franciaország között, hogy Bülow német kancellár egy olyan fiatal hölgyhöz hasonlította Olaszországot, akinek sokan udvarolnak, de aki éppen azért marad pártában, mert egyik udvarlójának sem tud ellentállni. Olasz részről Róma polgármestere felelt akkor a német kancellárnak azzal, hogy Olaszországot inkább olyan leányhoz lehetne hasonlítani, akivel valóban sokan flörtölnek, de aki csak azért nem tud férjhez menni, mert túl kicsiny a hozománya és túl nagyok az igényei.

Ez az egész európai nyilvánosság előtt lezajlott párbeszéd nemcsak azért említésreméltó, mert jól jellemzi az akkori helyzetet, — a növekvő bizalmatlanságot Berlinben és az egyre gyakoribbá váló „extraturokat“ Róma és Párizs között — hanem azért is, mert az olasz külpolitikának sokat emlegetett irányváltzásait a helyes nézőpontról szemléli. Az olaszok politikájával szemben időnkint hangoztatott kifogásokat ugyanis — machiavellizmus, sacro egoismo, a kitartás hiánya — tévedés volna és nem is lehetne az olasz nép jelleméből magyarázni. S ha a laikusok szemében az olasz külpolitikának annyi bizonytalan pontja és oly kiismerhetetlen szabályai vannak; ha a nagyvilág értetlenül áll szemben az olasz-angol, olasz-francia és olasz-német viszony sokszor meglepő fordulataival — a rejtély, úgy hisszük, nem az olasz nép lelki alkatából, hanem inkább abból ered, hogy a külföld általában helytelen szempontból akarja megítélni az olasz politikát. Az európai közvélemény rendszerint megfeledezik arról, hogy Olaszország is egyik függvénye a nemzetközi politikának; hogy hajójának a Földközi-tengernek nevezett tó hullámaival kell megküzdenie, ahol több, nálánál régibb és erősebb nagyhatalom kavarja fel a vizeket; hogy az olasz belpolitikában sokáig két ellentétes, pacifista és imperialista áramlat küzdött egymással s hogy ugyanakkor az olasz külpolitikában is mindig két irány keresett egyszerre érvényesülést: az egyik a Duna völgyére és a Balkánra, a másik Afrikára nézett.

Ha ezeknek a sokszor ellenkező vagy legalább is divergáló erőknek a vonalát nézzük, igazat kell adnunk a római polgármesternek, nem a leányzó jellemében van a hiba, hanem a körülményekben: sok az udvarló, Angliától Oroszorszáig minden valamirevaló hata-

lom állandóan kísérletezik Rómában; nagyok az igények, Olaszország európai és gyarmati nagyhatalom akar lenni egyszerre és aránylag kicsiny a hozománya, de nem jellemi, sőt nem is annyira anyagi erőiben, mint inkább külpolitikai (katonai, diplomáciai és kolonizációs) hagyományokban.

Mindez persze nem vonatkozik a mai Olaszországra. Corradini hasonlata, „Olaszország a nagy proletár“, a múlté s annak a német történetírónak megállapítása, hogy az olasz egység idegen nagyhatalmak segítségével jött létre s hogy az olasz nép így ajándékba, mintegy előlegbe kapta függetlenségét, amelyet még nemzeti cselekedetekkel kell magáévá tennie, már legalább is a félmúlté. Olaszország non Európa nincstelenje többé, a „földrajzi“ Itália valóban szerves életet élő birodalomná vált, s Mussolinira kétségkívül nem áll az, amit Crispire és Bismarckra mondtak, hogy külpolitikájukat előre bukásra ítélte a mögöttük álló társadalom kiegyensúlyozatlansága, a nép politikai iskolázatlansága és az újszülött állam külpolitikai gyakorlatlansága; de azért talán nem érdemtelen egy pillantást vetni arra a tegnapi, amelyen az olasz jelen épül.

A MAI ITÁLIA ajándékozza a világnak a nemzetiségi állameszmét — 1867-ben hangzott el ez a büszke jóslat egy, a milánói akadémia pályadíjával kitüntetett tanulmányban s az olasz Risorgimento kétségkívül ilyen küldetéssel indult el útjára. Mancimtól, az egységes Olaszország egyik szellemi apjától származik a ma is modernnek ható tétel: minden népnek legyen meg a maga állama, amely azóta európai körútra indult, hogy karrierjének két kiemelkedő állomását Wilson 14 pontjában és a nemzeti szocialista forradalomban érje el. A Risorgimento a maga egyházellenességével, radikális liberalizmusával és demokratizmusával mindenesetre nem tagadta, hogy a népek együttélésének ez az új, mechanisztikus rendező elve ellentétben áll a történelmi állam gondolatával; nem tagadta, hogy ez a nemzetiségi elv egyenest a francia forradalom eszméjéből született Ramit pedig az ugyanolyan elveket hirdető és ugyanolyan szellemi származású nemzeti szocializmus tagad) s aminek konzekvenciáit a Risorgimento gyakorlatilag is levonta: belpolitikájában a tömeg uralmát demokráciának hívta s külpolitikájában az „egy nép, egy állam“ elvét pártolta, a történelmi állameszmével, például az azt érvényesítő osztrák-magyar kiegyezéssel szemben.

A Risorgimento gyökerei mindenesetre nem csupán ideológiailag vezettek át az Alpeseken Nyugat felé. Anglia és Franciaország tanácsal, pénzzel, önkéntes csapatokkal, sőt hadihajókkal is támogatta az olasz nép 49-es és 59-es szabadságháborúját s mint a világháborúban, úgy 1870-ben is harcolt egy Garibaldi-csapat a franciák oldalán. És érdekes, hogy az 1866-os háború, amelyet pedig csak a poroszok segítségével nyerték meg, hála helyett inkább gyűlöletet keltett az olaszokban Bismarck Berlinjével szemben (az olaszok a külön béketárgyalás miatt szószegéssel vádolták a kancellárt), pedig abban az időben Benedetto Croce szerint az istenítésig ment az olaszok csodálata a németek iránt, amit alátámasztott a Savoyai és a Hohenzollern-ház politikusainak egyaránt Vatikánellenes irányzata. A külpolitikai ellentét azonban ennek ellenére is tartós volt az olaszok és a németek között. Az olasz külpolitika a nemzetiségi állam elvi alapján állva, célját kizárólag az irredentizmusban kereste, de nem Nizza,

Savoya, Corsica és még kevésbé az angol kézre jutott Maita felé, hanem Ausztriának olasz lakta területén, amivel a németek már 1866 előtt is szembeszálltak. A frankfurti parlament 1848-ban kimondotta, hogyha az olasz hadsereg Trienthez vagy Trieszthez nyúl, beáll a casus belli a németek számára, később pedig Bismarck is kijelenti, hogy az olasz irredentizmus Triesztben a porosz bajonettekbe ütköznék. Mindez természetesen németellenes hangulatot teremtett még a szellemileg német irányzatú olasz körökben is, úgyhogy a Risorgimento külpolitikája meg lehetőséget nyújtott a hetvenes években: Olaszország háta mögött a nyugati nemzeteket, maga előtt pedig a középeurópai német-osztrák blokkot látta, amellyel szemben nem hadseregének, hanem ideáljainak erejében bízott. Így alakult ki az az idealisztikus pacifista olasz közvélemény, amely az adriakövyéki irredenta mellett megfedkezett a Földközi-tengerről és a gyarmati lehetőségekről és így történhetett meg, hogy amikor az angolok 1892-ben azt ajánlják az olaszoknak, hogy szállják meg együtt Egyiptomot, az olasz kormány elutasítja a kínálózó alkalmat, katonai készületlenségére való hivatkozással. Az olasz közvélemény egyébként is méltatlankodva hárit el magától minden imperialista gondolatot, úgyszólván zokszó nélkül túri el 1896-ban az aduai vereséget, amelyet pedig valószínűleg meg lehetett volna torolni az abesszineken; és amikor a századfordulón a többi nagyhatalommal együtt Olaszország is megszáll egy kínai kikötőt, Sanmunt, az olasz közvélemény felháborodása a kikötő kiürítésére kényszeríti az olasz kormányt.

A Risorgimento azonban csakhamar veszít lendületéből. Az anarchiaként értelmezett liberalizmus megbénítja az állam erejét s külpolitikai téren is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a Risorgimento fegyvere, az eszme, nem tudja megvalósítani a célt, az irredentizmust. Amikor azután 1878-ban a nagy ellenfél, a Monarchia megkapja Bosznia-Hercegovinát, a régi patrónus pedig, Franciaország 1881-ben ráteszi a kezét Tuniszra, „Szicília folytatására“, Olaszország két hirtelen megnövekedő nyomás közé kerül: az Adrián túlsúlyra jutó Monarchia és a Földközi-tengeren előrenyomuló Franciaország állja el a kilátást Róma előtt, aminek hatása alatt az olasz külpolitikában érdekes fordulat áll be. Olaszország legnagyobb ellenfelének, a Monarchiának oldalára áll, csatlakozik a német—osztrák—magyar szövetséghez. Hogy erre milyen megfontolás vezette, ma még nem egészen Világos. Lehetséges, hogy egyszerűen az erősebb félhez szegődött, de az is lehet és ez látszik a legvalószínűbbnek, hogy az olasz elhatározás mögött Anglia állott, amely különben is régi barátja volt az olaszoknak. A politikai ideálok hasonlósága és az angol-olasz kulturális kötelékek mellett (amelyeknél talán csak a napóleoni időkig tartó északolasz-bécsi kapcsolatok voltak bensőségesebbek) érzelmi szálak is szövődtek az angol sziget és az olasz félsziget között. Ezeken kívül azonban külpolitikai események is tanúskodnak az angol-olasz barátság mellett, az új olasz királyságot elsőnek és sokáig egyedül Anglia ismerte el s az angol kormány Viktoria királynő ellenére is pártját fogta az új királyságnak, ettől datálódik — írja Seignobos az 1932-es Encyclopaedia Britannicában — az angol-olasz barátság, amely nem szűnt meg inspirálni a brit politikát. Angliának érdekében állott, hogy a vele akkor még rivalizáló Franciaország hátában talpra állítson egy másik földközitengeri hatalmat (a balance of power elvének megfelelően) s a 70-es évektől egészen az 1904-ben megkötött angol-francia antantig Anglia valóban mindenütt ellensúlyként játszotta ki Olaszországot Franciaország ellen. Erre a szerepre pedig Olaszország

annál szívesebben vállalkozhatott, mert katonailag nehezen védhető hosszú partvonalára állandó fenyegetésként nehezedett a Földközi-tenger akkor is, ma is vezető hatalmának, Angliának flottája. Mindenesetre tény, hogy amikor Olaszország csatlakozott a hármasszövetséghez, kikötötte az 1882 május 20-i jegyzőkönyvben, hogy a szerződés nem irányulhat Anglia ellen, Arrigo Solmi pedig (a jelenlegi igazságügyminiszter, a Cesare Balbo Storia d'Italia című munkájához csatolt 1848—922-es kiegészítő fejezetben) megállapítja, hogy abban az időben a német—osztrák—magyar szövetséget Anglia is támogatta.

Általában Anglia kezénél fogva vezeti a fiatal olasz nagyhatalmat, az ő segítségével veti meg a lábát Olaszország Eritreában és Szomáliában a nyolcvanas években, angol támogatással szerzi meg a protektorátust Abesszínia felett 1889-ben, amelyet azután az aduai vereség semmisít meg. Egyiptomba is magával akarja vinni Anglia. 1925-ben Anglia, Olaszország és Franciaország együtt osztja fel Abesszínát érdekszférákra és ugyanebben az időben adják át az angolok az olaszoknak Abesszínia határán Jubalandot. Az 1928-as, húsz évre szóló olasz-abesszín barátsági szerződés is Anglia jóváhagyásával jön létre, ami mindazt mutatja, hogy Olaszországnak a Vörös-tengeren való megetelepődését és megerősödését Anglia kezdettől fogva egészen a mostani konfliktus kitöréséig támogatta, sőt ha a jelek nem csalnak, az a január 7-iki olasz-francia egyezmény is Anglia aktív támogatásával jött létre, amely után Mussolini megindította abesszín akcióját.

Egyébként, visszatérve a hármasszövetség megalakulásához, Anglia balkáni érdekei is valószínűvé teszik, hogy Róma Londonnal való együttműködés alapján csatlakozott a német—osztrák—magyar szövetséghez: az angol bálna és az orosz medve küzdelmében nagy szerepet játszott a Balkán, mert az oroszok a Fekete-tenger vízi és a Balkán szárazföldi útján akartak hozzáférközni a Dardanellákhoz és az Égei-tengerhez, amelyen keresztül derékszögben támadhatták volna oldalba Anglia középtengeri útját India felé. A Balkánon az orosz befolyást akkor az osztrák—magyar nagyhatalom ellensúlyozhatta, ha tehát Olaszország az Ausztriaellenes irredenta enyhítésével tehermentesítette a Monarchiát az Adrián, kétségkívül szolgálatot tett az angol politikának.

A századfordulón a Fasoda utáni angol-francia közeledés révén a földközítengeri hatalmak politikájának megváltozása ismét eltolódást hoz létre az olasz külpolitikában. Angliával együtt Olaszország is közeledik Franciaországhoz, amely 1900-ban történt titkos levélváltással szabad kezet ad Olaszországnak Tripolisban, 1902-ben pedig Róma biztosítja Párizst, hogy a hármasszövetségben való részvétele nem irányul Franciaország ellen. Ez már előszele a nevezetes 1904-es gyarmati egyezménynek, amelyben Anglia és Franciaország szabad kezet ad egymásnak Egyiptomban és Marokkóban, aminek következtében nemcsak az angol-francia antant jön létre és nem csupán Anglia szembe kerülése a hármasszövetséggel, hanem az olasz külpolitika is megváltozik: miután kilátása nyílt Líbiára, az 1906. algezirasi konferencián az angolok és franciák Olaszország szavazatával szorítják ki Németországot Marokkóból.

A külső politikai irányváltozás a belső fejlődésnek is megfelel. A Risorgimento szellemi talapzata tovább korhad, a nemzetiségi elvre

támaszkodó pacifista áramlat szemmel láthatóan gyöngül s mellette, bár egyelőre csak vékony rétegben, feltűnik a nacionalista irányzat, a fasizmus előkészítője, amely csupa olyan gondolatot emel be az olasz közéletbe, az arisztokratikus társadalmi rend, a történelmi állam, a birodalmi-imperialisztikus küldetés eszméjét, amely az egyház és a latinitás hagyományából táplálkozva, szembefordul a Risorgimento egész bel- és külpolitikai fogalmi világával. Közben a „nagy proletár“ megerősödik, külkereskedelme húsz év alatt a négyszeresére növekszik, a népiskolák száma megkétszereződik, a munkabérek emelkednek, az ország gazdasági kapacitása nő, a hadsereg is intézménnyé válik, a nagyhatalmi hinterland, amely Crispick mögül még annyira hiányzott, lassankint kialakul s ezzel párhuzamosan külpolitikai előfeltételei is megteremtődnek a birodalmi politikának. 1907-ben létrejön az angol-orosz közélet is a francia-orosz szövetség mellé, 1909-ben a cár a Monarchia tüntető megkerülésével látogat el Olaszországba s a Közel-Keleten kialakul egymással szemben a két front, az angol-latin-szláv és a német-osztrák-magyar-török, ami már kész hátvédet teremt Olaszország tripoliszi háborújára Törökország ellen. Ilyen előzmények után kerül sor 1911-ben a nagy fordulatra, Olaszország nyíltan letér az irredentizmusban kimerülő pacifista vonalról s a hadüzenettel, a nyugati hatalmak hálózatára támaszkodva, megteszi az imperialista gyarmatpolitika első lépését, megszerzi Líbiát (Tripolitániát és Cirenaicát), valamint a Kis-Ázsiára néző Rhodos és Dodekanézos szigetcsoportot.

Ezek után már nem lehetett meglepetés, hogy Olaszország 1914-ben nem állt a központi hatalmak oldalára. Magyarázatul arra hivatkozott, hogy őt Berlinhez és Bécshez csak védelmi szövetség fűzte s a Monarchia üzent előbb hadat s hogy a szerződés ellenére ezt a hadüzenetet sem közölték vele előzetesen. Olaszország mindenesetre már a világháború kitörésekor biztosította Franciaországot a maga jóindulatú semlegességéről, úgyhogy a francia hadvezetőség fedetlenül hagyhatta az Olaszországra néző határokat és így — erre Mussolini is hivatkozott — az itt felszabadult hadosztályoknak, vagyis Olaszországnak köszönhette Franciaország, hogy 3 Mame-nál ka tudta védeni a németek döntő rohamát.

Hamarosan megérlelődött azonban Olaszország beavatkozása is, mert semlegesnek maradni annyit jelentett volna, mint a Balkánt előre átengedni a Monarchiának vagy Oroszországnak aszerint, hogy melyik marad a győztes? Az 1915. londoni szerződés odaigéri Olaszországnak Triesztet és Trentinót, Isztriát a szigetekkel, egész Dalmáciát, a Dodekanézos végleges biztosítását számára és gyarmati terjeszkedést Afrikában angol és francia területgyarapodás esetén. A világháború azután meghozza a Risorgimento álmainak beteljesülését, Olaszország eléri háborús beavatkozásának főcélját: feldarabolják a Balkánon vele versengő dunai nagyhatalmat és megkapja az irredenta Trentinót, Triesztet és Isztriát, megerősítik az 1914 őszen megszállott Saseno sziget birtokában, amelyről sakkban lehet tartani az albán partokat és az Adria kapuját, végleg neki ítélik Rhodost és a Dodekanézoszt. Magától Dalmáciától Wilson úti el Olaszországot, amely Zárát és Fiumét csak később tudja biztosítani magának, a gyarmati ígéretek teljesítését is Wilsonra való hivatkozással tagadják meg Párizsban.

A gyarmati kérdésben való csalódottsága az elégedetlenkedők sorába viszi Olaszországot, Nyugat-Magyarország visszaszerzésének elősegítésével az olasz diplomácia hajtja végre az első revíziót a békeszerződéseken. Kevéssel rá 1922-ben a fasiszták kerülnek uralomra

és velük a bel-és külpolitikában a Risorgimento eszméjével szembenálló áramlat, amelynek befelé arisztokratikus s kifelé imperialisztikus gondolatköréből csak később bontakozik ki a törekvés az ókori Róma latin és a középkori Róma egyházi hagyományainak folytatására. Hogy miért csak később és hogy ez a későbbi kialakulás végleges jellegét adja-e meg a mai Olaszország külpolitikájának — ez a háború utáni Európának talán legérdekesebb kérdése.

MUSSOLINI amikor először vonult be a Viminalera s képzeletében körülhordozta tekintetét Közép-Európán és a Földközi-tengeren, mindenekelőtt néhány alapvető kérdést kellett, hogy tisztázzon magában. Valóban nagyhatalom-e Olaszország gazdasági értelemben? Megvan-e hozzá a katonai ereje? Hol fekszik Olaszország jövője: az Alpeseken, amelyeknek északi oldaláról az ókori Rómát halálos és a középkori Rómát oly súlyos csapás érte? Az Adrián és a Balkánon, melyen keresztül a Duna völgyébe behatoló germán és szláv nagyhatalom bekerítheti Itáliát? vagy a Földközi-tengeren, amelynek keleti medencéjét köröskörül ellepik a közelebbi múlt emlékei és olasz települések? Vájjon nem ró-e túlnagy terhet Olaszországra ez a három feladat egyszerre, védekezni az Alpeseken, szervező munkát végezni a Dunán és a Balkánon s gyarmatokat hódítani vagy legalább is pozícióharcot folytatni egyebek közt Franciaországgal a Földközi-tengeren és Afrikában?

Mussolini, úgy látszik, elsősorban az első két kérdést döntötte el. Megkezdte a hadseregnek s főként a repülőflottának, valamint azoknak a háborúra képesítő erőknél (emberanyagok és ipari felszerelésnek) fejlesztését, amelyeket a franciák a németekkel folytatott leszerelési vitában „*potentiel de guerre*“-nek neveztek. Ami a többi kérdést illeti, az első fasiszta évek külpolitikája még meglehetősen bizonytalan. A helyzet könnyű volt annyiban, hogy nem tornyosultak Olaszország elé olyan akadályok, mint a háború előtt: a Földközi-tengeren az angol-francia és az Adrián a német-osztrák-magyar együttműködés. Viszont megnehezítette Olaszország helyzetét, hogy a háta mögött sem állott többé a régi antant Angliával s magának a Földközi-tengernek partjain is új területeken vetette meg lábát Franciaország és Anglia, Szíriában, Palesztinában, Arábiában.

Külpolitikai orientációként sokféle lehetőség merülhetett fel, elsősorban a Németországgal való együttműködés. E mellett szóltak Berlin és Róma hasonló revíziós törekvései, valamint a két birodalom földrajzi fekvése, mert Németország és Olaszország együtt áthághatatlanak látszó átlót alkothat a kontinensen keresztül s a Földközi-tengerbe zárt Olaszországnak kijárót biztosíthat a Keleti-tenger vagy legalább is a német szénbányák felé; Németországnak pedig lehetővé teheti, hogy közelébe jusson az Adriának. Mussolini azonban, úgy látszik, több veszedelmet látott Németországnak Trieszt és a Dunavölgye felé való közelítésében, mint amennyi előnyt a német-olasz szövetségben. Számbajöhetett volna a Franciaországhoz való közeledés is, ennek azonban a belpolitikai ellentét és a nacionalista irány hagyományos franciaellenességén kívül az is útjában állott, hogy az akkor

még erőtlén Olaszországnak túl nagy ára kellett volna fizetnie a franciák barátságáért. Nem maradt más hátra, mint ismét az angol orientáció, ami nem is váratott magára sokáig.

Az első koncepció, amely Mussolini külpolitikájából kiolvasható, az orosz nyersanyaghoz vezető út diplomáciai megnyitása mellett, közeledés a Balkán vezető államához, az akkori szerb-horvát-szlovén királysághoz. 1924-ben a radikális szerb párti Nincsic és Mussolini aláírásával Olaszország és Dél-Szlávia öt évre kölcsönösen biztosítja egymás határait, ezt követi 1925-ben a nettunói gazdasági megállapodás. Az utóbbi szerződés ratifikálása az Adriára féltékeny horvátok és szlovének ellenkezése miatt elhúzódik, ami gyanút kelt Rómában annál is inkább, mert közben 1924 decemberében a délszlávok Zogu-t uralomra juttatják Albániában. Mussolini ekkor szakít a délszláv orientációval, 1925-ben kölcsönt nyújt Albániának s ő nyeri meg magának Zogu barátságát. Ekkoriban szakít Mussolini a Matteotti-ügy közvetett hatásaként a fasizmus radikális irányával is, csendes és vértelen elődje ez a tavalyi német június 30-nak, feloszlatja az ellenzékot, de a milíciát is alárendeli a hadseregnek, maga Mussolini hűségesküt tesz a királynak. Ekkor kapcsolódik össze a fasizmus a dinasztival és kezd közeledni a Vatikánhoz, a belső konszolidációnak ebben az időszakában találkozik 1926-ban Mussolini Chamberlain angol külügyminiszterrel Livornóban s a jelek szerint itt állítják helyre a háború előtti angol-olasz viszonyt, amelynek alapján Anglia mintha visszatérne ahhoz a régi politikájához, hogy Olaszországot játssza ki Franciaország ellensúlyozására, ezúttal Délkelet-Európában. Ekkor már drámai gyorsasággal követik egymást az események. 1926-ban a Földközi-tenger nyugati medencéjében Olaszország figyelmezteti Franciaországot arra, hogy jelen van: az olasz-spanyol barátsági szerződéssel és Mussolini tripoliszi látogatásával. 1927 tavaszán köti meg Olaszország Magyarországgal azóta is fennálló barátsági szerződését s az angolokhoz igazodó Görögországgal azt a megállapodását, amely szerint Görögországot Olaszország látja el hadianyaggal. Ekkor kerül sor a már nyíltan franciaellenes olasz flottatüntetésre Tangerben, amire válaszul Párizsban nyilvánosságra hozzák a másfél évvel előbb megkötött francia-délszláv statusquo szerződést. Mussolini sem késlekedik a ríposztal, tizenegy napra rá Albánia Olaszország védelme alá helyezi magát.

Ezzel leplezetlenül kitör a harc Franciaország és Olaszország között a Dunavölgyében és a Balkánon s itt az olasz politika megint szembezőkö módon párhuzamos az angol érdekekkel: Albánia, ahol Olaszország a befolyását biztosította, nem csupán Bosznia, Szerbia és Macedónia egyedüli természetes kijárata az Adria felé, hanem innen lehet sakkban tartani a Balkánnak e legértékesebb részeit és főképp Szerbia másik tengeri kijáróját, az Égei-tengerhez vezető Vardar-völgyet s innen lehet legkönnyebben lenyomulni a régi rómaiaknak a mai Durazzótól Szalonikiig vezető Via Egnatiáján az Adriától Macedónián keresztül a Földközi-tenger levantei medencéjébe. Mivel pedig Angliának változatlanul az az érdeke, hogy a Szalonikibe vezető út ne kerüljön szláv kézbe (ez egyik nyitja az angol-görög viszonynak is), Olaszország nem csupán a maga érdekeit védte albániai pozíciójával. Olaszország ennek alapján építi ki Balkánpolitikáját, amelynek nyomait mutatja az 1928-as olasz-görög barátsági és olasz-török semlegesség! szerződés. Az olasz diplomácia művésztartják a török-bolgár és a török-görög közeledést is (amelyet később a francia-orosz diplomáciának sikerül beleépíteni a Balkán-blokkba), ekkor jut be egyébként Olaszország a tengeri tanácsba. 1930-ban létrejön az olasz-osztrák barátsági szerződés is, ugyanaz a Schober köti meg, aki a rákövetkező évben a német-osztrák vámuniót készíti elő s ekkor egy pillanatra megint megcsillan az olasz-német közeledés lehetősége. Az erre való kilátásokat azonban megsemmisíti az 1931-es pénzügyi földrendés, amely a vámuniós tervre való reakcióképpen nemcsak a kezdődő nemzetközi kereskedelmi válságot élezi ki, hanem az európai nagyhatalmak egymáshoz való viszonyában is eltolódásokat okoz: megint közeledni kezd egymáshoz Anglia és Franciaország, Olaszország egy ideig próbálja fölvenni a küzdelmet a politikai hegycsuzamlással s mivel az olasz külpolitikát nem akarja kiszolgáltatni az angol-francia együttműködésnek, de szembeszállni sem akar a nyugati hatalmakkal, kísérletet tesz az olasz-német-angol-francia együttműködés megszervezésére.

1932 végén turini beszédében fölveti a lefegyverzésen, a revízió és a népszövetség reformján alapuló nagyhatalmi paktum gondolatát, közben Hitler uralomra jut s a négyes paktum világra jön ugyan, de már az eredeti tartalom nélkül. Amikor ezt a halvaszületett paktumot Mussolini ismerteti a szenátusban, már levonja a kudarc tanulságait. Elismeri Hitler békeszeretét és szociális törekvéseinek őszinteségét, de már rámutat az olasz-francia közeledés lehetőségére. Akkor már Rómában ül Jouvenel szenátor, aki mint rendkívüli nagykövet vállalkozik arra, hogy az erősödő német nyomás hatása alatt létrehozza a kiegyezést a két latin hatalom között. Az ellenséges légkör meg is szűnik Róma és Párizs között, de a pozícióharc még erősen folyik Délkelet-Európában. 1934 februárjában megalakul a Balkán-blokk, amelyben Törökország, Görögország, Dél-Szlávia és Románia biztosítja egymás balkáni határait. Az orosz és francia befolyás alatt álló új alakulás agresszív szándékaira nemcsak az athéni angol követség nyilatkozata mutat rá, amely elítéli a Balkán-antantnak Bulgáriával szemben való magatartását, hanem rávilágítanak a nyomban utána bekövetkező albániai események is: Albániában egész nyilvánvalóan belgrádi szálaknak engedve, bezárják az olasz iskolákat s megtagadják az együttműködést az olasz katonai küldöttséggel, erre történik meg a durazzói olasz flottalátogatás, amely után végül is kompromisszum juttatja nyugvópontra az olasz-albán ellentéteket. Közben 1934 márciusában Mussolini, Gömbös és Dollfuss aláírja a három római jegyzőkönyvet, amely 1. a három állam közt meglévő barátsági szerződés alapján tanácskozást ír elő, 2. a három állam egymás közti kivitelének fejlesztésére törekszik s külön intézkedést tartalmaz a magyar gabonaárak emelésére, 3. vámkedvezményt hoz létre Olaszország és Ausztria között.

Érdekes megfigyelni, hogy amíg Franciaország balkáni politikájával akart Olaszországra hatni, addig Olaszország a Dunamedencében igyekezett a francia politikát régi merevségétől eltéríteni s bogy a Balkánon és a Dunán mérkőző két latin nagyhatalom végül is a Brenneren találkozott egymással. Ennek előzményéhez tartozik, hogy Mussolini júniusban még megkísérli a megegyezést Hitlerrel velencei találkozásukon, a rákövetkező Dollfuss-puccs azonban véget vet minden német-olasz kombinációnak, az olasz hadsereg felvonul a Brennerre s Olaszország háta mögött érzi az osztrák függetlenség esetére tanácskozási kötelezettséget vállaló Angliát és Franciaországot. Az angol-francia közeledés mellett megerősödik a francia-orosz együttműködés s ez az 1914-re emlékeztető látvány, valamint a Brenneren való francia-olasz érdekközösség, továbbá az ennek hatása alatt feléledő latin szolidaritás összehozza Mussolinit és Láváit, akik 1935 januárjában létrehozzák az olasz-francia kompromisszumot: a közös elhatározást a Brenner „előterének“, az osztrák különállásnak fenntartására, a szándékot a dunai együttműködésre és a cserét: Olaszország beleegyezik a tuniziai olaszok állampolgársági kiváltságának fokozatos lebontásába, viszont Franciaország a maga vöröstengeri területem és abesszíniai érdekszférájában teret enged az olasz terjeszkedésnek, amivel egyidejűen Laval valószínűleg szabad kezet is ígért Olaszországnak Abesszíniával szemben.

Innen már egyenesen visz az út Strésába, annál is inkább, mint-hogy a német-olasz viszony az osztrák kérdésen túl világnézeti okok miatt is tovább romlik, a nemzeti szocializmus nyomása egyre erősödik nem csupán a katolikus egyház ellen, hanem különlegesen mindennel szemben, ami Rómából ered. Ebben az időben mondják Rómában, hogy a Vatikánhoz és általában a latin hagyományokhoz közeledő fasizmus és a náciizmus közé még az Alpeseknél is magasabb válasz-

falat emel a náciizmusnak ez a Rómaellenessége. Sírásából, ahol első ízben jött létre egyenrangú és nyílt módon az angol-francia-olasz nagyhatalmi kartel, az európai politika útja Rómába vitt volna, — itt akarták megtartani Mussolini elnöklésével a dunai konferenciát — e helyett azonban Addis Abébába vezetett.

IDE TORKOLLOTT Olaszország egész háború utáni politikája is. Számára az afrikai súlypont áttevődött Abessziniára, a nyugateurópai Londonról Párizsra, a közep európai Berlinről a Brennerre, a délkelet-európai a Balkánról a Dunavölgyére. E pillanatnyi helyzet mellett mindenesetre nagy lehetőségek szunnyadnak Olaszország pozíciójában: s ha most Anglia szembeszáll Olaszország abessziniái terveivel, ellenállását kétségkívül az az aggodalom is fokozza, hogy Olaszország ma sokkal önállóbb külpolitikára képes, mint akár egy évtizeddel ezelőtt, . minthogy légi flottája—amely a francia és a német mellett a legnagyobb Európában — nem csupán az olasz partok védtelenségét csökkentette az angol flottával szemben, hanem maga az olasz légi haderő is fenyegető lehetőséggé vált a Földközi-tenger bejáróival, flottabázisaival, elsősorban Máltával szemben, amely az olasz irredentának is egyik cél-pontja, minthogy az ott élő vegyesfajú nép irodalmi nyelve az olasz, amelyet az angolok néhány év óta visszaszorítani igyekeznek az iskolákban és a bíróságokon. Mindenesetre, Anglia ma már tarthat attól, hogy Olaszország idővel nagy igényű partnerévé válhatik a Britbirodalomnak, nemcsak az abesszin-szudáni szomszédság következtében (amely különben sem a Tana-tó zsilipjei miatt válhatik veszedelmessé, hanem inkább az Egyiptomban egyre jobban tért nyerő s egy hetvenezer főnyi kolóniára támaszkodó olasz befolyás miatt); és nem csupán, mert Abesszinia a Szuez-Aden és Cairo-Cap vonalra néz, hanem főképp azért, mert az abessziniái terjeszkedés elsősorban a Földközi-tenger keleti medencéjében erősíteni meg Olaszország helyzetét. Az olasz gyarmatbirodalomnak ugyanis itt van az igazi kijegecesedési pontja, több szellemi és gazdasági kapocs fűzi ide, mint Közép-Északafrikához, a velencei és a génuai hagyományokon kívül erre irányítja Olaszország terjeszkedési törekvéseit a Rhodos-on, valamint a Dodekanézos sziget-csoporton elfoglalt pozíciója a Dardanellák és a Szuez között, ide utalja Itália földrajzi közelsége és az olasz népnek az az életformája, amely őt teszi a legalkalmasabbá a közvetítő szerepre egyfelől Nyugat- és Közép-Európa, másfelől a Levante, Európának, Afrikának és Ázsiának e találkozó-pontja között, ahol sokak szerint az angol világbirodalom katonai súlypontja nyugszik.

Valójában ezzel a tájjal, a Földközi-tenger keleti medencéjével függ össze Olaszország dunai és Balkán-politikája is. Itt jelent versenytársat számára nem csupán az Adriára való nyomásával, hanem a Fekete-tengerre és az Égei-tengerre kivezető utak birtoklásával a kis-antant, ezt a térséget védi a német és az orosz hatalom benyomulásával szemben, itt keres magának támaszpontot a Balkán felé, mely nyílegyenest nyúlik bele a Levante világába.

FREY ANDRÁS

A LENGYEL-LITVÁN VISZONY FEJLŐDÉSE

LITVÁNIA meglehetősen távol van tőlünk és igen kis ország ahhoz, hogy érdeklődésünket különösebbet lekösse. Mindennek dacára minket illetően is eléggé fontos szerepet játszott, amennyiben immár majdnem két évtizedes magatartása befolyással volt a lengyel-magyar viszony fejlődésére. Ezt a befolyást azzal gyakorolta, hogy engesztelhetetlen magatartásával sokáig lekötve tartotta Lengyelország figyelmét és hátráltatta, sőt még mai napig is hátráltatja a cseh-lengyel viszony végleges tisztázását.

A következőkben vázolni akarom tehát a minket is elég közlelől érdeklő lengyel-litván viszony fejlődését.

A tulajdonképpeni Litvánia a Niemen (Memel) folyótól a Dvináig (Düna) terjedt s ezeknek torkolati részeit foglalta el. A litván nép sokáig családokra és törzsekre oszlottan, igen kezdetleges életet élt és csak a fehéroroszok, mongolok és keresztes vitézek mind gyakrabban ismétlődő támadásai folytán egyesült közös védelemre. Az egyesítés művét Mendog, másképpen Mindowe (1219—1263) végezte el körülbelül 1236. évben s ezáltal ő vált a litván állam megalapítójává. Védekezés közben uralmát némely fehérorosz területekre is kiterjesztette, úgy-hogy országa már az ő életében a Pripetig és a Búgig terjedt. Nehezebben ment védekezése a keresztes vitézek ellen és azért ezek ellen a pápánál keresett segítséget s meg is keresztelkedett, majd pedig 1253-ban királlyá koronázták. Az időközben a német lovagrenddel egyesült livlandi keresztes vitézek azonban akkor sem hagyták abba ellene való támadásaikat s azért Mendog ismét elfordult a kereszténységtől és visszatért Perkunas isten tiszteletéhez. Utódai részint hódítás, részint pedig az apró rutén fejedelemségek uraival való családi kötelékek révén újabb orosz területek birtokába jutottak és olyan hatalomra tettek szert, amely immár Lengyelországot is fenyegette.

A lengyel-litván összeütközéseknek csak egy későbbi, Lutuver dinasztiából való fejedelem, névszerint Gedimin (1315-1341) vetett véget, aki a lengyel dinasztia egy tagjával lépett házasságra és kelet és dél felé fordította figyelmét. Annyi orosz fejedelemséget egyesített jogára alatt, hogy a halicsi és a wladimiri nagy fejedelemséget is elhomályosította és magát bizonyos joggal a litvánok és rusinok királyának címezte.

A halicsi és wladimiri (innen származik a későbbi Galicia és Lodomeria elnevezés) fejedelemségek aztán Nagy Kázmér lengyel király idejében 1340-ben lengyel kézre kerültek. Részben ez volt

az oka, hogy a litvánok Gedimin utódja, Olgierd (1345—377) idejében ismét háborúba keveredtek Lengyelországgal. Ezekben a hadjáratokban vett részt Nagy Lajos magyar király 1351. évben mint Nagy Kázmér szövetségese. Ezek a háborúk ugyan nem jártak teljes sikerrel, de bizonyos területi gyarapodást mégis biztosítottak Lengyelországnak, a litván nagyfejedelmet pedig arra készítették, hogy a keleten keressen kárpótlást és érvényesülést. Ez sikerült is neki, mert a tatároktól sok orosz területet szerzett vissza és hatalmát délkelet felé Kieven túlra terjesztette ki.

Így álltak a dolgok Nagy Kázmér utóda, Nagy Lajos magyar király lengyelországi uralkodása alatt is és csak Lajos leánya, Hedvig hozott lényeges változást a két ország között a Jagellóval való, némileg szíve szándéka ellenére kötött házassága révén.

Akkor ugyanis a litván dinasztia most már véglegesen felvette a kereszténységet (1386), kereszténységre térítette népét is és únióba lépett Lengyelországgal.

A krewoi egyezmény értelmében ez az únió kezdetben csak perszonális volt. Litvánia külön fejedelmi kormányzó uralma alatt állott, néha sok gondot is okozott Lengyelországnak, de már ezidőben jelentékeny erőt is jelentett Lengyelország számára. Az 1410. évi tannenbergi vagy ahogy a lengyelek nevezik grunwaldi csatában az egyesített litván-lengyel haderő megtörte a német lovagrend hatalmát.

A közös harcok, győzelmek és vereségek lassan közelebb hozták egymáshoz a lengyeleket és litvánokat. Vitold, akit az elégedetlen litvánok fejedelmükül választottak s aki mint ilyen a litván függetlenség eszméjét képviselte, szintén belátta, hogy a német lovagrenddel való barátkozás végzetes lehet országára és 1401-ben Vilmában Jagelló László és Vitold mindkét ország rendjeinek hozzájárulásával megkötötték az első úniót, amelyet azután 1413-ban Horodlóban megújítottak és a kölcsönös viszonyt részletesen szabályozták. Végül Lublinban az 1569. évben tartott országgyűlésen Ruténföld, Litvánia és Lengyelország teljesen egy állammá olvadtak össze. Elfogadták a királyság, az országgyűlés, a pénznem közösségét, a közigazgatási beosztás és rend azonosságát és csupán a helyi igazgatást illetően kötötték ki bizonyos külön szokások megtartását, így Litvániában a fehérorosz hivatali nyelv használatát.

Ezen a ponton ismét hangsúlyozni kell, hogy a mai 55.000 km² területű és 2½ millió lakosú Litvánia teljességgel nem azonos Gedimin és Olgierd Litvániájával. Az akkori Litvánia, mint fentebb is érintettem, nagy orosz területeket tartott birtokában. A különféle orosz törzsek már elfogadták a keleti kereszténységet és azzal együtt a bizánci civilizációt. Nagyszámú rutén és orosz lakott Litvánia tősgyökeres városaiban is és a fehérorosz nyelv vált úgy az udvar, mint az előkelőbb körök nyelvévé. Ezt használták az állami iratokban is. A tulajdonképpeni litvánok csak az egyik kis tartomány tanulatlan és pogány vallású köznépét alkották. A kultúra legmagasabb fokán természetesen a már több, mint 400 év óta katolikus vallású Lengyelország állott az ő nyugati, latin eredetű kultúrájával. Itt már felébredt a nemzeti öntudat és virágzott a nemesi szabadság, így tehát Litvániában éppúgy, mint a különféle orosz (fehér és vörös)

területeken Lengyelország volt a kultúra és civilizáció fátylavívője és Litvániában a lengyel papok terjesztették a kereszténységet. Mivel az egyesülés önként, nem pedig hódítás révén történt, a lengyel befolyás érvényesülését egyik részen sem nézték féltékenységgel és így Lengyelország hatalmas munkát végzett ezen tartományoknak a nyugati civilizációval való összefűzése által.

A lengyel nemesség, amely féltékenyen őrködött saját jogai felett, mindenkor tiszteletben tartotta a vele önként egyesült más népek jogait is. Így féltő gonddal őrködött a fehérorosz hivatalos nyelv jogainak megóvásán, aminek ékesen szóló példája Báthory István király egyik rendelkezése. A király korábbi versenytársa, Békés Gáspár ugyanis megbékélve az immár királyi méltóságot elért riválisával, rendkívül nagy szolgálatokat tett a lengyel-orosz háborúban. Ezért a király Litvániában nagyobb birtokkal ajándékozta meg. Ezt természetesen csak mint litván nagyfejedelem tehetette és megtörtént az az eset, hogy az egyik magyar ember a másik magyarnak birtokot adományozva, az erről szóló okmányt a fennálló törvényes rendelkezések értelmében fehérorosz nyelven állította ki.

Az élet lassan túltette magát a századok előtti megállapodásokon. Litvániában, főképp Vilna tájékán és magában a fővárosban is igen sok lengyel lakott, mert az 1351. évi hadjáratban elfogott lengyel foglyokat Olgierd ott telepítette le, másrészt pedig a litván és fehérorosz előkelők úgy kerültek a lengyel nemesség összes kiváltságainak birtokába, hogy őket egyes lengyel nemesi családok adoptálták, vagyis családjuk körébe fogadták. Ezek azután lassan ellengyelesedtek. A Sapiha és Radziwill hercegi családok is ilyen ellengyelesedett litvánok. Azért előbb csak a magániratokat szerkesztették lengyelül ezek a családok, majd pedig a hivatalok előtt kiállított mindennemű iratokat is. Itt úgy segítettek magukon, hogy a hivatalos nyelv jogainak megtartását biztosítsák, a jegyzőkönyvek fejét fehérorosz nyelven írták, majd az egyezményt lengyel nyelven foglalták be az iratba és a hatósági tanúsítványt, valamint a keltezt ismét fehérorosz nyelven vezették rá. A vilnai állami levéltárban ezrével láttam ilyen iratokat. Később még ez a gyakorlat sem volt fenntartható, mert a felek kizárólag lengyelnyelvű okmányok kiállítását követelték.

Így tartott az állapot egész Lengyelország felosztásáig. Az ország hanyatlása és az orosz befolyás növekedése ellentétet támasztott a katolikus lengyelség és a görögkeleti pravoszláv ruténség és oroszország között, de a katolikus litvánok és lengyelek békés együttélését mi sem zavarta meg. Még a Lengyelország felosztása utáni szabadságharcokban is erős volt a litvánok részvétele.

Az orosz kormány, hogy gyengítse a lengyel nemzet erejét, a Kelet-Galíciában jól bevált *divide et impera* osztrák jelszót vette alkalmazásba és a litván különállást kezdte ébresztgetni. Támogatta a litván nyelv és kultúra fejlődését. Kezdetben nem sok eredményt ért el, bár 80—85 év óta némi külön litván kultúra ébredése volt észlelhető. Megkezdték a litván népmesék és népmondák gyűjtését, megállapították a litván helyesírás kezdetleges szabályait, de a litvánokat nem tudták szembeállítani a lengyelekkel.

KÉSŐBB, amikor az agrárszociális kérdések nyomultak előtérbe, már a múlt század legvégén és a jelen század elején mégis sikerült némi ellenszenvet ébreszteni a paraszti sorban lévő litvánok és a vagyonosabb, nagyobb birtokokkal rendelkező lengyelek között. Ekképpen előkészítették a talajt nemcsak a két nép elkülönülése, de a köztük való ellentét számára is. A litván parasztságból számos intelligens egyén vált ki, akik az elkülönülés szolgálatába állottak és lelkes nemzeti agitádót fejtettek ki a nép között.

A legkiválóbb ilyen nemzeti harcosok közé tartozott Smetona Antal, a litván köztársaság jelenlegi elnöke. A parasztszülöktől származó ifjú már tanulóévei alatt nagy agitációt fejtett ki, ami miatt az egyetemet is csak többszöri megszakítás után tudta elvégezni. Vilnában banktisztviselő lett, de e mellett mint újságíró és mint közeleti szereplő óriási agitációt fejtett ki a litván nemzeti érzület felébresztése érdekében. Itt természetesen szembe kellett kerülnie a lengyelekkel. Mikor pedig a bankban többségben lévő lengyel tisztviselők egyikével kellemetlen személyi összetűzése támadt, ez az ellenséges érzülete természetesen csak fokozódott. A háború alatt hatalmas munkát végzett a háború áldozatainak megsegítése érdekében s az e célból alapított segítő bizottságot, mint annak elnöke, később egész politikai szervezetté fejlesztette. A német megszállás idejében a megszálló hatóságok ellenére megalapította az államtanácsot (Valstybes Taryba) és úgy vezette az ügyeket, hogy később a németek is megbékítitek annak működésével. A felállítandó litván állam fejéül ugyanis Urach német herceget volt hajlandó elismerni. A Lengyelország függetlenségét elismerő novemberi manifesztum után még bizonyos támogatást is kapott, mert a németeknek inkább volt kedvükre egy német fejedelem uralkodása alatt álló Litvánia, mint a teljes függetlenségre törekvő nagy Lengyelország. Azért ezidőben már nem talált olyan ellenzésre az a körülmény, hogy a litvánok Vilnára és más kétségtelenül lengyel területekre áhítoztak. A Taryba is Vilnában ülésezett.

Amikor azonban Lengyelország a központi hatalmak összeomlása következtében teljesen felszabadult, Vilnát is birtokába vette és ott Pilsudski rögtön életre támasztotta a Báthory István által alapított, de az oroszok által a múlt század első felében megszüntetett egyetemet.

A felébresztett nagy litván aspirációknak ez a letörése természetesen újabb tápot adott a lengyelelles agítációnak. Ennek érvényesítésére hamarosan meg is érkezett az alkalom, amely a lengyel-bolsevik háború alakjában jelentkezett. Ebben az 1920. évben folytatott háborúban az oroszok elfoglalták Vilnát és már Varsót fenyegették. A lengyel vitézség azonban Varsó mellett legyőzte a vörös hadsereget és üldözéséhez fogott. Ezzel lévén elfoglalva, nem fordíthatott figyelmet a mellékkörülményekre és így az oroszok visszavonulása után a litvánok szállották meg Vilnát. Rövidesen azonban Pilsudski megbízásából Zeligowski Lucian tábornok újból visszafoglalta a várost és környékét és azt egy ideig külön igazgatás alatt tartotta, majd pedig népszavazás útján csatlakoztatta Lengyelországhoz.

A litvánok ezt a tényt igazságtalanságnak és erőszaknak tekintették és a Lengyelországgal való mindennemű tárgyalás elől elzárkóztak.

Megszakítottak Lengyelországgal nemcsak minden diplomáciai kapcsolatot, hanem a vasúti, postai és mindennemű más közlekedést is meggátolták. Néhol a síneket is felszedték és a 442 km hosszúságú lengyel-litván határt légmentesen elzárták. Amikor a népszövetségben szóvá tették ezt a kérdést, a litván delegátusok azt válaszolták, hogy lehetetlen Lengyelországgal közlekedniük, mert hiszen Litvánia Lengyelországgal hadiállapotban lévőnek tekinti magát. Ez a fegyvertelen háborúskodás csak Pilsudski nevezetes genfi kérdésével ért véget, amely röviden úgy szólt, hogy: „Háború-e vagy béke?“ A megriadt litván delegátus, névszerint Voldemaras azt felelte: „Béke“. A helyzet azonban ezután sem változott meg.

Az említett Voldemaras volt egyébként hosszú időn át Smetona legbizalmasabb munkatársa és segítője. Igen kalandos természetű egyéniség. A németek által a tőlük bírt nyugati lengyel területekre telepített német család leszármazottja. Apjának még Waldemar volt a neve. Nem ősei németesítették el a lengyeleket, hanem Ők lengyelekedtek el és ezért a porosz uralom alatt lévő területről az oroszok kezében lévő Suwalki tájára telepedtek. A legfiatalabb Waldemar orosz iskolákat végzett és tanári állásig küzdötte fel magát az egyik orosz egyetemen. Amikor a németek védnöksége alatt megalakult Skropadskij Ukrajnája, Waldemar ennek szolgálatába lépett, ennek képviselőjeként jelent meg a brest-litovszki béketárgyalásokon, majd egyideig Berlinben is képviselte. A németek visszavonulásával felborult Ukrajna, tehát Waldemar, most már mint Voldemaras Kovnóban tűnt fel mint a legtüzesebb litván hazafi. Résztvett az 1926. évi december 15-i államcsínyben, amikor újból Smetona ragadta kezébe a főhatalmat. Több mint három évig diktatori hatalmat gyakorolt, míg azután puccs-szerűen távolították el helyéről és száműzték egy vidéki városkába.

Lengyel viszonylatban Voldemaras volt a legengesztelhetlenebb. Az ágyú nélküli háború elméletét is ő találta fel. Az ő kormányzása idejében lehetetlen volt, hogy bármely lengyel átlépje a lengyel határt, bármilyen lengyel levél, újság, könyv, nyomtatvány bejuthasson Litvániába. Az ország belsejében szüntelen izgatás folyt a lengyelek ellen. Akkoriban kedvezett ennek az álláspontnak a weimari Németországot és a bolsevik Oroszországot összefűző rapallói szerződés. Bizonyos mértékben Lengyelország ellen is irányult ez a szerződés és szép reményekkel bízta Litvániát.

Ez az állapot azonban rengeteg anyagi kárt okozott Litvániának. Amikor pedig a rapallói szerződés felbomlott, ez a gazdasági kár még érezhetőbbé vált. Németország a memeli kérdés miatt elzárta határait a litván termények elől s Oroszország nem tudta kárpótolni Litvániát, mert maga is ugyanazon termékekben bővelkedik. A hangulat változni kezdett. A litvánok azonban nagyon lassú gondolkozásúak és évtizedekbe telt volna, míg a változás csak némileg is érezhetővé válik, ha be nem következik az 1934. évi június 6-ról 7-re forduló éjszakai puccs. Akkor ugyanis a kormányzattal elégedetlen katonai körök repülőgépen Kaunasba (Kovno) hozták Voldemarast és Smetona elnöktől azt követelték, hogy mondjon le méltóságáról. A puccsot ugyan sikerült hamarosan leszerelni, de az eset nagyban hozzájárult

a hangulat megváltozásához s ezen hangulatváltozásnak szélesebb körökre való terjedéséhez.

Azóta ugyan nem állították helyre az elrombolt vasúti vágányokat, nem indult meg Litvánia és Lengyelország között diplomáciai érintkezés, de azért mégis sok jel mutatja, hogy a gyűlölködés korszaka véget ért. A múlt évben Pristor volt lengyel miniszterelnök fordult meg Kaunasban, látogatást tett a vezető államférfiaknál. Úgy ő, mint a litván irányadó körök ugyan hangsúlyozták a látogatás magánjellegét, de a közvélemény politikai okokat is sejtett a látogatás mögött.

A határvonalon is javult a helyzet annyiban, hogy határátlépési igazolványokkal lengyelek átmehetnek Litvániába és litvánok Lengyelországba. A múlt év szeptemberében vasúti konferencia volt Kaunasban, amelyre a lengyeleket is meghívták. Néhány évvel ezelőtt ez teljesen elképzelhetetlen lett volna. Még elképzelhetlenebb dolog is történt. Turska-Bandrowska lengyel énekesnő a kaunasi operában tarthatott hangversenyt és nagy sikert aratott. A folyó év elején lengyel tanárok és írók látogatták meg a litván fővárost és az ottani kultúr-tényezők részéről szíves fogadtatásban részesültek. Kaunasban három lengyel lapnak is van állandó tudósítója, akik ott szabadon működnek.

De történt más is. A litván sajtó egyre-másra kezdi a vitát a Lengyelországgal való normális viszony megteremtése érdekében. Ma már nem kell attól tartani, hogy valakit üldözőbe fognak és ki is üldöznek az országból, ha a Lengyelországhoz való közeledés érdekében száll síkra. Néhány évvel ezelőtt pedig tényleg megtörtént ez egy egyetemi tanárral. Ma Bistras dr., az ellenzéki keresztény demokrata párt vezére, nyíltan hirdetheti a közeledés eszméjét és nemcsak hogy meg nem kövezi a közvélemény, hanem mind nagyobb számú hívet gyűjt maga köré, amint azt a nemrég lefolyt községi képviseléválasztások bizonyítják. Országos képviseléválasztások ezt nem bizonyíthatják, mert 1926 óta a litván parlament nem működik. A múlt ősszel Kaunasban egy politikai klub alakult, mely különböző politikai felfogású litván intelligencia elejét foglalja magában. Ebben a klubban egy ülést a lengyel-litván viszony megbeszélésének is szenteltek, amelyen nyíltan szólottak a litván-lengyel megegyezés szükségességéről. A vita átterjedt a hivatalos sajtószervekre is. A keresztény demokrata párt közlönye, a Rytas teljesen a lengyel megegyezés pártjára állt és a Lietuvos Aidas, a kormány félhivatalosa a maga részéről is elismerte, hogy a helyzet anormális és csak azt a tanácsot adta a Rytasnak, hogy a megegyezés szükségének hangoztatása helyett találjon ki olyan formulát, amelyet Litvánia elfogadhatna és amelyet Lengyelország sem vetne el. A Rytas nem talált, mert nem is keresett formulákat, hanem annak hasábjain Bistras dr. kijelentette, hogy amennyiben feltétlenül szükséges, hogy Litvánia áldozatot hozzon Németország avagy Lengyelország javára, úgy azt meg kell tenni az ország érdekében és nem kell várni, míg ezeket az engedményeket az angolok vagy franciák adják meg, de most már a saját érdekükben és Litvánia hátrányára. A Litvániában nagytekintélyű Zubow gróf a Dien hetilap vitájában úgy nyilatkozott, hogy Lengyelország már tudatában van Litvánia ellenálló erejének és nem kívánja azt saját tartományaként tekinteni,

a litván társadalomnak azonban el kell ismernie, sőt már el is ismerte Vilnában a lengyel kultúra vezető szerepét. Birzyszka tanár, a Vilna visszaszerzésére alakult litván szövetség elnöke közleményében arra az eredményre jutott, hogy Vilna ugyan Litvánia számára elengedhetetlen, de azért Lengyelországgal lehetne tárgyalást kezdeni és egyezményre jutni, ha egyelőre csak elvben ismerné el Litvániának arra vonatkozó jogát. Persze vannak ellentétes felfogások is, de ezek mind nem olyan erősek már, mint néhány évvel ezelőtt voltak.

Ez év májusában még különösebb dolog történt. Az említett Birzyszka Mihály tanár, a Vilna visszaszerzésére alakult litván szövetség elnöke lemondott erről a tisztségéről, engedélyt kért a lengyel kormánytól, hogy Vilnában telepedhessék le és az engedély akadálytalan elnyerése után át is költözött Vilnába. Utódja már sokkal óvatosabban nyilatkozott, mint annak idején a lelépő elnök.

Lozorajtis Staszys, az új litván külügyminiszter szintén mérsékeltbb álláspontot foglal el, mint elődei, sőt többször kijelentette, hogy aki keres, talál is módot arra, hogy végét lehessen vetni a lengyel-litván konfliktusnak. A balti paktumban a maga részéről máris tett bizonyos engedményt. Eddig ugyanis Litvánia minden olyan alkalommal, amikor a három balti állam között valamely megegyezés létesítéséről volt szó, arra az álláspontra helyezkedett, hogy Lettország és Észtország mellett foglaljanak állást Vilna kérdésében. A legutóbb megkötötték a balti paktumot, mégpedig Litvánia kezdeményezésére, azonban abban teljességgel nincs szó Vilnáról.

A hatalmas hangulatváltozást Henri de Montfort francia publicista is észrevette és ennek az egyik francia hetilapban közölt cikkében kifejezést adott. Ebben meg ezt a különösen hangzó kijelentést is teszi, hogy a litvánok még a legnagyobb ellenségeskedés napjaiban is reménykedtek abban, hogy amennyiben őket Németország megtámadná, Lengyelország segítségükre fog sietni.

Hogy mindezen hangulatváltozások ellenére sem érkeztünk még a közvetlen és eredményes lengyel-litván tárgyalásokhoz, ez a már említett nehézkes litván gondolkozáson kívül abban leli okát, hogy a viszony kifejlődését külső körülmények hátráltatták. Ilyen volt elsősorban a keleti paktum gondolatának felmerülése. A litvánok abban reménykedtek, hogy Lengyelország majd ennek keretében kényszerűi valami engedményre, vagy legalább is meggyengül a helyzete. Ezt a hiedelmet bizonyos francia körök is erősítették. Letette azonnal garasát a cseh propaganda is és Vozka Jarosláv tollából megeresztett egy kötetet, melynek címe: „Litvánia—Kelet-Európa helyzetének kulcsa.“ Ugyanaz a Vozka, aki kevéssel azelőtt szárnyra bocsátotta „Polen das Gefängnis der Völker“ című röpiratát. Ma kétségtelenül teljes reményünk lehet, hogy a lengyel-litván tárgyalások rövidesen megindulnak és eredményre is fognak vezetni. Biztosítéka ennek Litvánia mind súlyosbodó helyzete és Lengyelország türelmes és reális magatartása.

TOMCSÁNYI JÁNOS

MAGYAR-LENGYEL KULTURÁLIS KAPCSOLATOK

A MAGYAR ÉS A LENGYEL NEMZET majdnem egyidőben lépett Európa történelmének színpadára, majdnem egyidőben telepedett meg mai hazájában és egyszerre hajtotta pogány fejét a keresztvíz alá. Szent Adalbert püspök Magyarországról ment tovább a lengyelek megtérítésére, miután Géza fejedelem udvarában sikerült elhítenie az új hit hamar kikelő magvait. A hagyomány szerint Géza fejedelem első felesége lengyel királyleány volt és Szent Imrének felesége is a lengyel Miesko herceg lányai közül került ki. A két ország királyi családjai között ettől kezdve számtalan ízben fűződtek rokoni szálak. A dinasztikus kapcsolatokon túl azonban magát a két népet is kilenc századon át sok kapocs fűzte egybe és — elmondhatjuk — szinte soha semmi sem választotta el egymástól. Népeink lelkülete sok közös vonást tartalmaz: hazaszeretet, az alkotmányos szabadságért való rajongás, a harcban való vitézség és a keresztény hitben való buzgóság mindkét nemzet jellemző sajátja.

Az Árpád-házi magyar királyok és a lengyel Piasztook vére több házasságban egyesült és IV. Béla leánya Kunigunda vagy Kinga, Szemerme Bolezláv felesége, az Árpád-házból származó királyi szentek számát is növelte, mert a szűzies házasságban élt királyasszonyt a lengyelek boldogként tisztelik. Az Árpád-ház kihaltával a nápolyi Anjouk kerülvén a magyar trónra, Károly Róbert feleséget mindjárt Krakóból hozott magának, nőül véve Lokietek Ulászló leányát, Erzsébetet. A Piasztook és Anjouk I. Ulászló és III. Kázmér, valamint Károly Róbert és Nagy Lajoson keresztül két generáción át a legszorosabb kapcsolatot építették ki népeik között. A Visegrádban 1335-ben tartott fejedelmi kongresszus hosszú időre irányt szabott a Duna-menti államok külpolitikájának, ami a két ország barátságán épült fel. Amikor azután Kázmér halála után a lengyel korona is Nagy Lajos fejére került, Kelet-Európában a hegemonia a magyar-lengyel unióra szállt, amelynek kegyét hatalmas uralkodók keresték. Ebből az időből maradt ránk a kassai katedrális, amelyet Erzsébet királyasszony a két nép és a két dinasztia frigyéhez szükséges égi áldás elnyeréséért építtetett.

Nagy Lajos halála után az ifjú magyar királyleány, Hedvig került a lengyel trónra, aki kezét és szerelmét, — az Árpád-házi térítőkirályok példájára Isteimek ajánlva — Jagelló Ulászló litván fejedelemnek

ajándékozta, aki megüzente, hogy egész népével áttér a keresztény hitre, ha Hedvig őt férjéül fogadja. III. Ulászló lengyel király személyében vértanúkirály is került a magyar trónra, aki 1444-ben Várnánál, a már majdnem megnyert ütközetben, hősi halált halt. Halálával felbomlott ugyan a második magyar-lengyel perszonál unió is, Zsigmond lengyel király azonban nagy súlyt vetve a magyar kapcsolatokra, Szapolyai Borbálát, az erdélyi magyar vajda nővérét vette feleségül. Báthory Istvánnal magyar ember került megint a lengyel trónra, akinek uralma bár rövid, de dicsőséges és ragyogó fejedelmi korszakot jelentett Lengyelország számára. Emlékét hirdeti az 1579-ben Wilnóban alapított s most már nevét viselő egyetem is. Az utolsó nagy lengyel király, Szobieszki János, Bécs felszabadítása után Esztergom vára alatt aratott újabb döntő győzelmet a törökök felett. II. Rákóczi Ferenc Lengyelországon keresztül kereste és építette ki összeköttetéseit, a varsói francia követek útján, XIV. Lajossal. Udvari festője, Mányoki Ádám, később Erős Ágost udvarában talált elhelyezkedést. Az 1831-i lengyel felkelés leverése után a magyar vármegyék közgyűlésein és a következő országgyűlésen Kölcsey és Deák Ferenc szóltak fel, szabadságot és igazságot követelve a lengyelek számára. 1848—49-ben a magyar szabadságharc idején a lengyel Bem és Dembinsky tábornokok vezettek sikeres hadjáratokat az osztrák seregek ellen. Közel kétezer lengyel külön légióba tömörült, Wisozky zászlóalj, hogy harcoljon az osztrák és a betörő orosz seregek ellen, akiket ugyanaz a Paskievics herceg vezetett, aki 18 esztendővel azelőtt a lengyel felkelést is vérbe fojtotta. Az 1863. évi legutolsó lengyel felkelés alkalmával a maga is száműzetésben élő Kossuth Lajos húszezer fegyvert ajánlott fel a küzdelemhez és magyar légiót akart szervezni a lengyelek támogatására. A világháború során a Galíciában verekedő magyar katonák úgy tudták, hogy ők az újjászülető Lengyelország szabadságáért vonultak hadba, az orosz rabtartók ellen. És amikor 1921-ben a bolsevik seregek elárasztották Lengyelországot, megint Magyarország volt az, amely a fegyverbe szállt lengyeliség végső küzdelemre készülő hadserege részére muníciót és egyéb hadi felszerelést juttatott.

Ezerév távolából végig futottunk azokon a pontokon, amikor és ahol a két nép egymás mellett csinálta a maga politikáját. Hóman Bálint mutatta ki egy szép essay-ben, hogy ha az Árpádoknak és az Anjouknak külpolitikáját egy vonalra egyszerűsítjük le, akkor a Róma—Buda—Krakó—Varsó vonalat kapjuk. A szervezetlen Kelet- és Közép-Európában új államalkotásra készülő magyar és lengyel nép annak idején Rómából kapta az első támogatást: a keresztény hitre tért két pogány nép fejedelmeinek a pápa által egyidőben történt királyi rangra való emelése misztikus erővel hozta közelebb Itália, Hungária és Polonia együttműködését. Ezt a lengyel-magyar-olasz vonalat törte meg Luxemburgi Zsigmond germánbarát politikája. Négy évszázadnál több idő múlva azonban a Habsburg-ház csillagának letűnével, mikor újból megint csak feléledt az ősi árpádházi tradicionális külpolitika: a magyarság külpolitikai kapcsolatait megint a Róma—Buda—Varsó vonalán keresi.

E politikai kapcsolatokat korán kiegészítették kulturális relációk is. A két nép a százados érintkezés során sok szót kölcsönzött egymástól. Az első magyar nyelvű könyv (Szent Pál levelei) krakói könyvnyomtató mester műhelyéből került ki. A magyar ifjúság is több mint félezer évvel ezelőtt megtalálta már az utat Lengyelország felé.

III. Kázmér 1364-ben alapította a krakói egyetemet éppen akkor, amikor Nagy Lajos ott tartózkodott. Kétségtelen, hogy a nagy magyar királynak ez az egyetemalapítás adta a gondolatot a pécsi egyetem 1367-ben történő megszervezésére. Sajnos azonban ez az egyetem rövid életű volt. Helyette a magyar diákok már korán felkeresték a krakói egyetem híres professzorait. A századok folyamán igen sok magyar diák tanult Krakóban, akik számára „Bursa Ungarorum“-ot is alapítottak. Zsigmond király koronázására 1507-ben Krakóba küldött magyar követ Korlátközi Ozsvát, a Bursa seniorjával Várady Benedekkel együtt a királytól egy sosalapítvány formájában állandó támogatást is eszközölt ki a kollégium számára. Az alapítólevél bevezetőjében I. Zsigmond király bejelenti, hogy a magyar nemzet iránt mindig különös jóindulattal és kegyességgel viseltetvén, a „krakói egyetem tanulmányait követő magyar diákoknak a magyar diákok házában évenként tíz tábla sőt adományoz a vielicskai bányákból“. A tanulók létszáma a magyar kollégiumban átlagban 5—12 volt, de volt esztendő, amikor 22-ről is van feljegyzésünk, ismét máskor csak 1—2 diákról van híradás. 1558-ban a Bursa feloszlott, kétségtelenül a török által pusztított ország rossz viszonyai miatt. 1493—1558 között összesen 823 magyar diák volt növendéke a kollégiumnak, az egyetem összes hallgatóinak mintegy ötödét téve ki. Ezek a diákok meglehetősen szorgalommal is dolgoztak, mert feljegyzések szerint nem kevesebb, mint 209 baccalaureatusi és 41 magisteri oklevelet szereztek. A Bursa megszűntével alább hagyott a magyar diákok Krakóba való áramlása is, de azért hosszú időn keresztül nincsen esztendő, hogy az egyetem matrikuláiban Magyarországból való névvel ne találkoznánk.

Ezeket a régi kapcsolatokat kívánta feleleveníteni 1930 tavaszán Klebeisberg Kuno gróf akkori magyar közoktatásügyi miniszter, aki Lengyelországban tett látogatása alkalmával megállapodást létesített a lengyel kormánnyal magyar-lengyel diákcseraalkotás szervezésére. Ennek során az utolsó hat évben hét lengyel diák járt nálunk és hat fiatal magyar kutató dolgozott kint Lengyelországban.

Az első alkalommal 1930/31-ben Knot Antal dr., a lembergi egyetem bölcsészeti karán lévő pedagógiai tanszék tanársegédje volt az első ösztöndíjas, aki doktorátusát „Tanulmányok Báthory István kulturális működéséről“ című értekezésével szerezte meg, magyarországi tartózkodása során pedig további tanulmányokat végzett a XV. és XVI. századbeli lengyel-magyar kapcsolatokról. A másik ösztöndíjas Pajewski János dr., a varsói egyetemnek most már magántanára, aki a XVI., XVII. századi magyar-lengyel történelmi kapcsolatokkal foglalkozott és aki az 1934/35. tanévben „Lengyelország és Magyarország meg a törökellenes liga a XVI. században“ címmel hirdetett magántanári előadást. További lengyel ösztöndíjasok: Sawicki László finn-ugor nyelvészakos bölcsészhallgató, aki azóta immár az ötödik esztendeje végzi tanulmányait a szegedi tudományegyetemen; Rusjan Lucjan,

aki magisteri fokozatát „Lengyel-magyar kapcsolatok 1840—848 között“ című dolgozatával nyerte, itt pedig „A lengyel kérdés és a lengyelek az 1848—49-iki szabadságharc alatt“ című doktori disszertációjához gyűjtött anyagot; Kosciusko Zbigniew, aki a krakói egyetemen Dabrowski János magyarbarát professzornak volt a hallgatója s jelenleg a budapesti lengyel követség sajtóelőadója; Cholewinski Szaniszló, aki itt magyar nyelvészettel és irodalommal foglalkozik.

Magyar részről az első esztendőben és legutóbb is Kniezsa István, a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, szlavisztikai tanulmányokat végzett, speciálisan vizsgálva a magyar nyelv szláv és a szláv nyelv *magyar* jövevényszavait; Bottló Béla levéltári gyakornok a kelet-európai történelmet tanulmányozta, megírva doktori értekezését is „Dlugosz János História polonica-ja, mint magyar történeti forrás, 1385—418“ címmel; Harajda János, aki jelenleg is Krakóban tartózkodik s a magyar nyelv lektora az egyetemen; Komoróczy György dr., az Országos Levéltár gyakornoka a magyar-lengyel borkereskedelemre vonatkozó kutatásokat végzett.

A magyar-lengyel kapcsolatok kimunkálásában és a két nép közötti kulturális érintkezések kiszélesítésében nagyjelentőségű volt Gömbös Gyula magyar miniszterelnöknek a múlt év őszén Varsóban tett látogatása, amely alkalommal október 21-én aláírta a két ország közötti szellemi együttműködést szabályozó egyezményt. A szerződés szerint is a magyar-lengyel történelmi kapcsolatok feltárása, megírása és publikálása egyike a legfontosabb feladatoknak. Ezek mindenesetre nagy eredménnyel is kecsegtetnek, mert a lengyel könyv- és levéltárakban gazdag magyar vonatkozású kézirati anyagról tudunk. Krakó városának régi levéltárában a Liber Juris Civilisben, a polgárok jegyzékében, például sok magyar névvel találkozunk, különösen az ötvösök között. A városi vámkönyvek Kassáról, Bánfáról, Eperjesről Lengyelország felé irányuló kereskedelemről adnak hin, pontos adatot közölve a behozott bor, réz, vas, viasz, a Magyarország felé irányuló ólom, hering és vászonárúkról. Innét van híradásunk, hogy keresett cikk volt ebben az időben a magyar sapka: a magierka. A Czartoriski hercegi múzeum követi jelentései a török-magyar-lengyel érintkezésről és az elzalogosított szepesi városokról tartalmaznak gazdag anyagot. A lemergi Ossolinski-könyvtár érdekes jelentéseket tartalmaz a lengyelországi Rákóczi-emigrádórról az egykorú varsói osztrák követek jelentéseiben. A varsói főlevéltárban különösen a lengyel királyok számadáskönyveiben van sok magyar vonatkozás. Így itt őrzik Báthory István magyar hadseregének teljes névsorát, a pénzügyi levéltár pedig beszámol a lengyel királyi udvarban szolgált magyar muzikusokról. Danzig város levéltárában is sok magyar adat van, különösen a borkereskedelemre nézve és érdekes, hogy az itteni gimnáziumban a Catalogue Discipulorum szerint 1585—<1769 között körülbelül 120, főleg felsőmagyarországi diák tanult. Ez a rövid áttekintés is kellő megokolást adhat arra vonatkozóan, hogy az egyezmény egyik legfontosabb feladata éppen ezeknek a politikai és gazdaságtörténelmi kapcsolatoknak részletes felkutatása. Ehhez csatlakozhatik még a jogtörténeti vonatkozások vizsgálata, hiszen mind alkotmányjogunk, mind magánjogunk fejlődésében (leánynegyed) található ismerős vonásokat.

Különösen elősegíti az ilyenirányú kutatásokat, hogy a magyar kormány attól kezdve, hogy megteremtette a diplomáciai összekötte-

tést Lengyelországgal, a varsói magyar követség mellé olyan magyar történettudóst osztott be a kulturális kapcsolatok kicpítése céljából, aki éppen a lengyel-magyar történeti kapcsolatok kutatása terén kitűnő nevet szerzett magának. Ez Divéky Adorján, a budapesti egyetem rendkívüli, a varsói egyetem magántanára, aki valóságos iskolát szervezett a magyar-lengyel történeti vonatkozások kutatására. Kezdeményezésére a magyar kormány Varsóban 1931-ben magyar könyvtárt, illetve Magyar Intézetet szervezett, amely a Tudományos Társulatok Szövetségének házában kapott helyiséget. Az intézet szervezeti szabályzata szerint rendeltetése: „Magyarország történetére és a magyar-lengyel kapcsolatokra vonatkozó forrásmunkák és feldolgozások gyűjtése a történelmi tanulmányokkal foglalkozó egyetemi hallgatók és lengyel történetkutatóknak magyar történelmi tanulmányaik és kutatásaik előmozdítása végett; a történelmi és társadalmi tudományok körébe vágó magyar vonatkozású munkák gyűjtése a Magyarország iránt érdeklődő tudósok és kutatók munkásságának elősegítése végett; a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése társadalmi érintkezések, előadások, tanfolyamok, kiállítások, hangversenyek, kiadványok stb. által; felvilágosító és közvetítő működés a lengyel és magyar kulturális intézmények és testületek, valamint tudományos pályán működő személyek érintkezése tekintetében.“ Az intézet most már több ezer kötetes tekintélyes könyvtárral rendelkezik. A magyar kormány évenként nagyobb összegeket bocsát állandóan az intézet könyvgyűjteményének fejlesztésére.

Igen jelentős az egyezménynek az a rendelkezése is, amely a tudományos és irodalmi remekműveknek egymás nyelvére való kölcsönös lefordításáról intézkedik. Mindmáig nincs lengyel nyelven megírt megfelelő magyar történelmi kézikönyv. A Szent Imre-év alkalmával Balanyi György tollából megjelent igen jó kis munka mindössze 90 oldalon foglalja össze az ezeréves magyar históriát. Magyarország földrajzát és társadalmi berendezését kitűnően ismertette az 1924-ben Dabrowski János tollából megjelent „Magyarország“ című mű, amely azonban már teljesen kifogyott, úgyhogy új kiadását kellene előkészíteni. Hiányzik megfelelő magyar nyelvtan a lengyelek és lengyel nyelvtan a magyarok részére, és a legutóbbi időkhöz nem volt magyar-lengyel és lengyel-magyar szótár sem. Most kerül ki a sajtó alól Korompai Manó varsói magyar lektornak első szótára. Pedig a magyar nyelv iránt volna érdeklődés Lengyelországban. Hiszen több mint tíz esztendeje magyar lektori előadásokat tartott Varsóban Divéky Adorján, majd Korompai Manó, Krakóban Kappel Gyula, majd Harajda János, Lembergben Lampel Béla és a múlt tanévtől kezdve a poznani egyetemen Hidi János. E magyar lektoroknak évenként átlag 10—15 komoly szorgalommal dolgozó hallgatójuk van. Magyarországon a budapesti tudományegyetemen Kórsak Rajmund báró adja elő mint lektor a lengyel nyelvet, Lukinich Imre pedig 1929 óta a kelet európai történelem nyilvános rendes tanáraként ad elő, több éven át speciálkollégiumokat hirdetve, a lengyel történelem egyes fejezeteiből.

Az érdeklődés kétségtelenül megvan a két ország történelme és irodalma iránt, amit mutat a lefordított irodalmi művek elég nagy száma is. Jókainak, a nagy magyar mesemondónak 83 regénye és novellája jelent meg lengyelül, 1872 és 1910 között, sőt még 1927-ben is jelent meg egy új fordítás. A századfordulókor Jókai olvasottabb volt Lengyelországban, mint akárhány lengyel író. Petőfinek költeményeiből közel 100 van már lefordítva lengyelre, amelyek közül néhány két füzetben külön is megjelent, de még mindig hiányzik egy reprezentatív, magyar zamatú illusztrációkkal ellátott Petőfi-kiadás. Az ember tragédiáját még a múlt század végén lefordították ugyan lengyelre, de ezek az 1885-ben és 1899-ben megjelent kötetek hamarosan elfogytak, úgyhogy a mai nemzedék már egyáltalában nem ismeri Madáchot. Az újabbkori magyar írók közül megjelent Tormay Cecile; Bujdosó könyve és Zilahy Lajosnak: A lélek kialszik című hosszabb elbeszélése, Herczeg: Gyurkovics-fiúk és Gyurkovics-lányok, valamint A lép virága, Mikszáth: Szent Péter esernyője s a Szelistyei asszonyok, Kosztolányi: A véres költő c. műve, továbbá Körmendi: Budapesti kalandja és Markovits Rodion: Szibériai garnizonja. Az a fiatal katolikus mozgalom, amely Európa katolikus államaiban mindenütt észlelhető, Lengyelországban is felfigyelt Frohászka mélyjárású műveire, amelyekből lefordítottak lengyelre is, Tóth Tihámér könyvével együtt. Magyarországon a nagy lengyel regényírónak Sienkiewicznek majdnem minden regénye megjelent magyar fordításban, de már a lengyelek Petőfijét, Mickiewicz Ádám költeményeit talán mi még kevésbé ismerjük, mint a lengyelek Petőfit. Sokat tesz a két ország közelebbhozásán az a sok társadalmi egyesület is, köztük ifjúsági alakulatok is, továbbá a Magyar-Lengyel Kereskedelmi Kamara, a Magyarországon Lakó Lengyelek Egyesülete, a világháború alatt lengyel légiókban szolgált volt magyar légionisták szervezete és végül a gróf Széchenyi Károly vezetése alatt működő Magyar-Lengyel Szövetség, amely tulajdonképpen a többi egyesület csúcsszervezete. Pálóczy Edgár szerkesztésében nemrégiben indult meg *Bibliothèque Hungaro-Polonaise* címmel egy füzetes vállalat, amely eddig három tudományos munkát adott ki.

Az egyetemi ifjúság szervezetei a világháborút követő esztendőktől kezdve több tanulmányutat rendeztek Lengyelországba. A debreceni tudományegyetemre s az Esztergomban szervezett nyári egyetemi tanfolyamokra pedig Lengyelországból érkeztek nagyobb számmal hallgatók. Soraikban oly nagy volt az érdeklődés a magyar nyelv és irodalom iránt, hogy a magyar közoktatásügyi miniszter által külföldiek számára rendszeresített magyar nyelvmesteri oklevelet az idén nyáron három lengyel hallgató is megszerezte.

Remélhetjük, hogy a lengyel-magyar kulturális egyezmény gyakorlati végrehajtása során, amelyet Magyarország mostani közoktatásügyi minisztere, Hóman Bálint tart a kezében, mindezek a kapcsolatok még szélesebb területen fognak a két népre hatni. Az egyetemeken cseretanárok által a két országról és népéről tartandó előadások, a kölcsönösen rendezendő művészeti és népművészeti kiállítások, tudományos és ismertető felolvasások, hangversenyek, rádióelőadások és

tájékoztató filmek, színdarabok kölcsönös bemutatása széles népi rétegekben fogják felkelteni a két ország iránti érdeklődést. A fiatal generációkba kell belenevelni a két nép egymásrataltságának tudatát. A fiatalság soraiból kell minél nagyobb számú olyan kutatót kinevelni, akik ismerik egymás nyelvét, a nyári egyetemi tanfolyamokra kölcsönösen tanulmányi csoportokat kell kiküldeni és a néhány év óta a nyár folyamán rendezett ú. n. praktikáns-csereakciót ki kell építeni. Ennek során az idén mintegy 50 lengyel orvos, mérnök és gazdasz tartózkodott Magyarországon és ugyanannyi fiatal diplomás magyar a lengyel klinikákon, gyárakban és földbirtokokon. Mindenki teljes ellátást kapott munkájáért és az alatt az egy-két hónap alatt bőven volt alkalma megismerkedni a másik ország viszonyaival.

Befejezésül hadd idézzük Worcell Szaniszló gróf kiváló lengyel publicista szép sorait az 1849-es szabadságharc idejéből: „A két nemzetnek közösek barátai és ellenségei, mert ez természetükből és földrajzi fekvésükből következik. Egyidejűleg növekedtek, egyidejűleg virágzottak, egyszerre hervadtak, azért ismét egyszerre fognak kiszáradni és felvirágozni, dúsabban, mint valaha. Magyarország és Lengyelország olyanok, mint két százados tölgy, amelyek törzsei ugyan egymás mellett nőttek, de melyeknek gyökerei a föld alatt összefonódtak és láthatatlanul összenőttek.“ Ezek a szavak mindig igazak.

VITÉZ NAGY IVÁN

A GAZDASÁGI CSELÉDEK KERESETI ÉS MEGÉLHETÉSI VISZONYAI¹

MAGYARORSZÁG 4.5 millió agrárlakosságának 68%-a, több mint hárommillió (családostul) a mezőgazdasági munkás, törpebirtokos és bérlő és a mezőgazdasági cseléd. Ez utóbbiak száma az 1930. évi népszámlálás adatai szerint 218.044, akik 381.578 családtagot tartanak el. Vagyis 599.622 lélek, az ország összes lakosságának 6.9%-a tartozik ehhez a társadalmi osztályhoz. Az agrártársadalomban elfoglalt helyzetük a következő: földtulajdonnal nem rendelkeznek, tehát létfenntartásuk legszükségesebb eszközeit két kezük munkájával szerzik meg, amit azonban csak úgy tudnak elérni, ha munkaerejüket egész évre bérbeadják. Az egész évi állandó munkábanállás nagy megkötöttséggel jár, mozgási lehetőségük korlátozott, aminek következtében helyzetük eléggé kedvezőtlen, dacára annak, hogy kereset szempontjából sokkal jobban állanak, mint például az ideiglenesen alkalmazott mezőgazdasági munkások. Ezek csak a munka idejére szerződnek le, ha vége az aratásnak, cséplésnek, hazamennek, ismét szabadok lesznek, ami a parasztember szemében mégis jelent valamit, úgyhogy a gazdasági cselédeknek a legalsó hely jutott az agrártársadalomban. Tehát minden létező társadalmi osztály csak felettük állhat és ebből a helyzetből adódik, hogy nem élhetik ki szabadon tettvágyukat és életerejüket. Gondolatviláguk és életszemléletük minden más társadalmi osztálytól élesen különbözik, ami nemcsak a lelki tulajdonságaik kialakulásánál vehető észre, hanem fontos tényezőként szerepel életviszonyaik tárgyalásánál is.

A CSELÉDEK DÍJAZÁSA szegődményes alapon történik. A szegődményes cseléd „konvenciót“ kap. Ez természetbeni szolgáltatásokból (lakás, gabona, tűzifa, tej, esetleg só és szalonna), némi készpénzből és földhasználatból áll. Jellemző a szegődményes cselédtartásra, hogy az csak a külterjesebb gazdálkodású országokban van elterjedve, de már ahol a közgazdaság fejlődésével fokozódik a mezőgazdasági termelés belterjessége, felváltja a készpénzfizetés. Mindkettőnek vannak előnyei és hátrányai, de ez nem tartozik ide.

A konvenció nagysága és összeállítása, továbbá a fizetés ideje és módja vidékenként változik, de egy-egy nagyobb területnek (vármegye, országrész) nagyjából egységesek a viszonyai, úgyhogy azok átlagos

¹ Tudunkkal a legelső kísérlet e fontos tárgy feldolgozására; eredményeit további kutatás módosíthatja.

értékűnek tekinthetők. Az alábbi kimutatásban az ország három részének négy uradalmából származó átlagos értékű adatok szerepelnek. Az I. számú uradalom Fejér megyében van, a II. számú Tolna megyében (Dunántúl), a III. számú Békés megyében (Alföld), a IV. számú uradalom pedig Nógrád megyében van (Felvidék). Az uradalmak cselédállománya különböző elemekből tevődik össze. Minden gazdaságban van előjáró (béresgazda, kocsisgazda, tehenesgazda, magtáros, csósz) és éves cseléd. Az előjárók a munkára ügyelnek fel, illetve az egyes munkacsoportokat vezetik, az évescselédek a különböző gazdasági munkákat végzik. Az évescselédek vagy egészbéresek mellett sok helyen még alkalmaznak kis- és gyalogbéresek. Kisbéres a 14—5 éves cselédgyerekek közül kerül ki, aki a katonai szolgálat után gyalogbéres, majd nősüléskor egészbéres lesz. Ez a rendszer főleg a Dunántúl egyes megyéiben van elterjedve, míg az Alföldön kiegészítő munkaerőként a nyári hónapok alatt két-, illetve hathónaposokat vesznek fel. Ezek tehát ideiglenes munkások, velük most nem foglalkozom.

A cselédbér vidékenként egy évre a következő:

Megnevezés	Pénz P.	Búza kilogramm	Rozs kilogramm	Árpa kilogramm	Fa m ³	Tej ¹ liter	Szalonna kilogramm	Só kilogramm	Kert □-ól	Tengeri f. □-ól
I. sz. uradalom :										
előjáró.....	100	600	700	500	8	2.—	—	—	300	2400
egészbéres ...	48	600	700	500	6	1.5	—	—	300	1600
gyalogbéres ...	40	600	400	400	6	1.—	—	—	300	1600
kisbéres	24	400	400	200	1 ²	—	—	—	—	800
II. sz. uradalom :										
előjáró.....	40	800	800	600	8	3.—	—	20	600	2400
egészbéres ...	24	600	800	200	8	2.—	—	20	200	1200
III. sz. uradalom :										
előjáró.....	8	1600	—	800	—	tt ³	40	32	400	2400
egészbéres ...	6	1400	—	600	—	„	24	32	400	1200
IV. sz. uradalom :										
előjáró.....	32	600	1000	400	sz.t. ⁴	2.—	—	20	400	2400
egészbéres ...	24	400	1000	200	„	1.—	—	20	400	1200

Már ebből a kimutatásból is láthatjuk, hogy nemcsak az uradalmakon belül az egyes cselédkategóriák bére, hanem a különböző uradalmak cselédbérei között is milyen nagy eltérések vannak. A pénz-fizetés a dunántúli uradalmakban a legnagyobb, legkevesebb az Alföldön, ahol nagyon sok olyan gazdaság is van, amelyik semmiféle pénz-fizetést nem ad a cselédeknek. Ezzel szemben azonban több a gabona. A gabonajárandóság is nagyon változik; a Dunántúl és a Felvidéken több a rozs és kevesebb a búza, az Alföldön rozst nem, ellenben több búzát és árpát adnak. Ez utóbbit minden uradalomban kap a cseléd. Tüzelőről az Alföldön a cseléd maga gondoskodik. Kukorica- és bab-szárral tüzelnek, esetleg az uradalom megengedi a szalmatüzelést vagy nagyon hideg, szigorú télen egypár kosár szenet ad. A dunántúli uradalmakban rendes tűzifajárandóság van, a Felvidéken szintén, vagy csak szabadtüzelés, amikor is annyit tüzelhetnek az erdőről hulladékfából, amennyire szükségük van. A tejkérdésben vannak a legnagyobb

¹ Naponta.

² Egy kocsi ágat kap, ami kb. 1 m³ fának felel meg.

³ Tehéntartás.

⁴ Szabad tüzelés.

eltérések. Hogy tejet ad-e az uradalom, vagy ehelyett megengedi a tehéntartást, az az értékesítési viszonyoktól és a gazdasági körülményektől, illetőleg a termelés intenzív vagy extenzív voltától függ. Ha az uradalom intenzíven gazdálkodik, akkor minden művelhető területet befognak a termelésbe és ez esetben kevés a legelő. Ha most a cselédnek megengedik a tehéntartást, akkor a drágán természetett takarmányokat kellene adni a cseléd tehenének, mivel az legelőre nem mehet és a cselédtehen eltartása az uradalom kötelessége. Ilyenkor az uradalom szempontjából jobb, ha tejet ad a cselédnek és a termelt takarmányt fejőtehenészet tartásával (pláne ha az értékesítési viszonyok is megfelelőek) közvetve értékesíti. Ez a helyzet a Dunántúl és részben a Felvidéken. De ahol nagykiterjedésű legelők vannak, amelyeket más célra nem lehet használni (szikések) és a tej értékesítése is nehézségekbe ütközik, tehát fejőtehenészetet nem érdemes tartani, az uradalom megengedi a cselédnek a tehéntartást, mert a cseléd tehene egész nyáron a legelőn van, míg télen tavasziak szalmáját, kevés takarmányt és szénát utalnak ki neki. Ez a gazdaság szempontjából olcsóbb, mert nem kell csak azért tartania teheneket, hogy a cselédeknek tejet tudjon adni. Az Alföldön van ez így. Természetesen számolnak azzal is, hogy a cseléd nem mindig tud tehenet tartani, akkor szalonnát kap.¹ Az alföldi gazdaságokban különben is van szalonnajárandóság (Dunántúl és Felvidéken nincs, vagy csak ritkán), de a tehenel nem rendelkező cselédnek többet adnak. Sőt még elég sok uradalomban adnak, de már a Dunántúl kezdik törölni ezt a tételt a konvencióból.

Minden uradalom ad a cselédeknek kisebb-nagyobb földhasználatot. Az előljáró, mint mindenből, ebből is többet kap, ami rendszerint másfélszerese az éves cselédének. A használatra kapott föld két részből áll: a majorhoz közelebb fekvő kertből és a határnak minden évben más-más helyén lévő tengeriföldből. A kertben a háztartáshoz szükséges zöldségfélét és burgonyát termelnek, a tengeriföldön tengerit és babot. A szegődményes föld előkészítése és trágyázása az uradalom feladata, úgyszintén a termény hazaszállítása is. A konvencióban kapott árpán és a tengeriföldben termelt tengerin állatokat tarthat a cseléd. Rendszerint egy anyakocának a tartása van megengedve a szaporulattal együtt, továbbá 20—30 darab tyúk és 10—5 darab kacsá tartható még. A sertések a gazdaság legelőjére járnak és Őrzésükről is az uradalom gondoskodik.

A CSELÉDBÉR REÁLIS ÉRTÉKÉNEK a megállapításánál figyelembe kell venni azt a fontos körülményt, hogy a cselédcsalád egy kis üzemet, még pedig szükségletfedezeti üzemet alkot. Ugyanis a konvencióban kapott gabonát és a szegődményes föld hozamát ők nem viszik piacra és nem adják el, hanem a családi üzemben feldolgozva közvetve értékesítik, illetőleg szükségleteik kielégítésére fordítják, így a búzát és a rozst beőrltetik és a kapott lisztből készült kenyér képezi a táplálkozásuk bázisát. Az árpán és a tengerin állatokat tartá-

¹ A felvidéken van egy pár olyan uradalom, amelyik megengedte a tehéntartást, de mivel a cselédek nem tudnak tehenet tartani, az uradalom pedig helyette se tejet, se szalonnát nem ad, a konvencióból kimarad ez a tétel.

nak és azok is a szükségleteik fedezésére szolgálnak, akár mint táplálék, akár a piacon eladva, az érte kapott pénzért vett boltbeliek (cukor, petróleum, fűszer stb.), ruha és cipő alakjában. Tehát a konvenció értékelésénél erre kell figyelemmel lenni. Egyedül csak pénzértékben kifejezni nem lehet, mert az teljes egészében sohasem kerül a piacra, viszont meghatározni azt a mennyiséget, amelyet a konvencióból a piacra visznek, tehát önmaguktól megvonnak, igen nehéz, ezért az egész konvenciót — beleszámítva a szegődményföld hozamát is — kell pénzértékben kifejezni és ezt szembe kell állítani a tápérték egységével mért kalóriaértékkel.

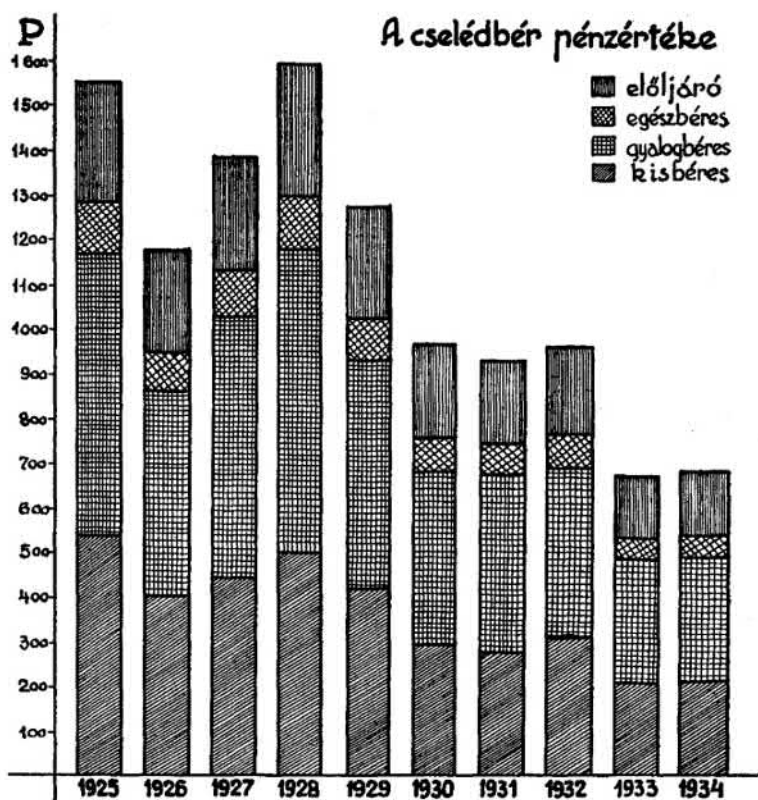
A pénzre átszámított érték, ha nem adja is a tényleges helyzetet, mégis a legkifejezöbben érzékelteti a cseléd munkavégzésének az ellenszolgáltatását. Alkalmas e mellett még összehasonlításokra is úgy az egyes uradalmak, mint a különböző évek pénzértéke között. Ez utóbbit, azért érdekes megtenni, mert az utolsó tíz év árhullámozásai meglehetősen érzékenyen érintették a gazdasági cselédeket, dacára annak, hogy családuzemi gazdálkodást folytatnak. Az a tény, hogy a cselédcsalád szükségletfedezeti üzemet alkot, látszatra azt a benyomást kelti, hogy ezáltal mentes minden olyan válságtól, amely az árhullámozás hatására következik be. Valójában azonban nem így van. A mezőgazdasági termények ára és az iparcikkek ára nem követi egymást párhuzamosan a hullámozásban és az áresések rendszerint a mezőgazdasági terményeknél a nagyobbak; ennek eredménye az agrárrolló. A cselédek szempontjából tehát nem mindegy, hogy mennyicrt tudják piacra vinni azokat a konvenciótételeket, amelyek a boltbeli szükségleteiket vannak hivatva fedezni, még akkor sem, ha azok előállítására az ő részükről rentábilis azáltal, hogy az otthon lévő családtagok munkavégzését használják ki, amikor is nem fontos, hogy mennyiben értékesül a munkakerő; mert alacsony mezőgazdasági és magas ipari árak mellett többet kell piacra vinni, tehát önmaguktól megvonni, hogy másirányú szükségleteiket kielégíthessék. Már pedig 1929-től kezdve ez a helyzet, mert az agrárrolló akkor kezdett el kinyílni és azóta tekintélyes tágulást ért el.

Az alábbi grafikonok és indexszámok a cselédbér pénzértékének az ingadozását mutatják az utolsó tíz esztendőben, vagyis 1925 és 1934 között. A pénzre való átszámításnál¹ a konvencióban szereplő termékek árának minden évben az átlagát veszem, beleszámítva a bolettát is. A kert és tengeriföld hozamát az uradalmak tíz évi átlagával összehasonlítva állapítottam meg, figyelembe véve a sajátos helyi viszonyokat is. Az első grafikon a fejeérmegeyi (I. sz.) uradalom viszonyait mutatja be. Erre a célra azért választottam ezt az uradalmat, mert itt négy cselédkategória van és így az egyes kategóriákhoz tartozó cselédek bérének az egymáshoz való viszonyítása is szemléltetően megvalósítható.

Legnagyobb értékét 1928-ban érte el a cselédkonvenció, a legkisebb 1933-ban volt. A kiindulási évben, 1925-ben az előljáró bérének a bruttóértéke (nincs levonva belőle a szegődményes föld megművelé-

¹ Nem számítom fel a lakás és az orvosi kezelés költségeit, mert csak a kereseti és megélhetési viszonyokat tárgyalom és ez a kettő egészen más elbírálás alá esik. Különbösen is a cselédlakás mai bére vidéki viszonylatban 50—60 P-t tesz ki, az orvosi költségek pedig 30 P körül mozognak évenként és fejenként.

sére fordított munka értéke) 1552.10 P, az egészbéres cselédé 1274.42 P, a gyalogbéresé 1157.45 P és a kisbéresé 524.30 P; 1928-ban a bruttó-érték így alakult: előjáró 1583.40 P, egészbéres 1276.87 P, gyalogbéres 1168.85 P, kisbéres 496.40 P. 1933-ban a helyzet a következő: az előjáró fizetése 660.65 P, az egészbéresé 526.40 P, a gyalogbéresé 475.10 P és a kisbéresé 196.90 P. 1934-ben nagyon keveset emelkedett a konvenció pénzértéke, mert az előjáróé 684.35 az egészbéresé 528.75 P, a gyalogbéresé 494.10 P és a kisbéresé 205— P. Különösen feltűnő úgy a grafikonból, mint a közölt adatokból az 1928 után bekövetkező zuhanásszerű értékcsökkenés, ami csak 1933-ban állt meg és azóta valami keveset emelkedett. Az 1934. évi kedvezőbb helyzetnek a mezőgazdasági termények árának emelkedése az oka, ami a tavalyi rossz természellel van összefüggésben.

I. ábra. A cselédbér pénzértéke Fejér megyében (I. sz. uradalom) az utolsó 10 esztendőben.

Hasonló a helyzet a többi uradalomnál is. A tolnamegyei (II. sz.) gazdaság cselédbérei így alakultak: 1925-ben előjáró 1821.15 P, egészbéresé 1118.70 P; 1928-ban előjáró 1965.95 P, egészbéresé 1164.05 P; 1933-ban előjáróé 741.40 P, egészbéresé 504— P; 1934-ben előjáróé 769.80 P, egészbéresé 490.45 P. A békésmegyei

(III. sz.) uradalom cselédbérei a legjobbak, ami a tehéntartásnak az eredménye. Ugyanis a tehen még rossz táplálkozási viszonyok mellett is ad évente 2000 liter tejet, továbbá minden évben megellik és a borjú egyéves koráig uradalmi ellátásban részesül és csak egyéves kora után kell eladni. Ez a két tétel lényegesen emeli a konvenció pénzértékét, de nem reálisan. Ugyanis a cseléd a tejet nem tudja értékesíteni, hiszen falu, város messze van, amicrt még az uradalom sem tart fejőtehenészetet s ezért engedi meg a cselédnek a tehéntartást. Tehát a tej nem jelent pénzértéket, legfeljebb jelentős tápértéktöbbletet, amiről később lesz szó. Egyébként a pénzérték változása a következő: 1925-ben előjáróé 2104 — P, egészbéresé 1724.60 P, 1928-ban előjáróé 2066.26 P, egészbéresé 1651.01 P; 1933-ban előjáróé 869.24 P, egészbéresé 746.24 P; 1934-ben előjáróé 883.10 P, egészbéresé 716.35 P. Úgy a tolnamegyei, mint a békésmegyei uradalom cselédbérpénzértékénél azt látjuk, hogy az egészbéres cseléd bérének a pénzértéke 1934-ben nem hogy emelkedne, hanem még alacsonyabb lesz, mint az előző évben volt, holott az előjáróé emelkedett, továbbá a békésmegyei előjáró és egészbéres cselédek bérének pénzértéke 1928-ban alacsonyabb, mint 1925-ben, pedig a többi uradalomnál éppen fordítva van. Ennek oka (amiről rövidesen bővebben lesz szó) az, hogy a konvenciótételék nem egyenlő értékűek és maguknak a mezőgazdasági terményeknek az ára sem párhuzamosan változik. Végül a nógrádmegyei (IV. sz.) gazdaság bérei így alakultak: 1925-ben az előjáró bérének a bruttóértéke pénzben kifejezve 1447.40 P, az egészbéresé 997.95 P, 1928-ban előjáróé 1458.90 P, egészbéresé 990.40 P; 1933-ban előjáróé 536.80 P, egészbéresé 365.90; 1934-ben előjáróé 574— P, egészbéresé 382.65 P.

A cselédkonvenció pénzértéke tehát meglehetősen ingadozó, ami a cseléd szempontjából sehogysem előnyös. Neki és családjának úgy kell azt beosztani, hogy mindenre teljék belőle, már pedig helyesen gazdálkodni ilyen nagyfokú ingadozás mellett lehetetlen és ezt a cseléd erősen megsínyli. Gondoljunk csak arra, hogy mit jelent számukra az, hogy a konvenció pénzértéke 1925, vagy 1928-tól, amikor a legnagyobb volt, 1933-ig átlag 55—60%-os veszteséget ért el. A változást az alábbi indexszámok fejezik ki a legjobban, amelyeket úgy kaptam, hogy az 1925—934. évek közötti tíz év pénzértékének az átlagát vettem 100-nak külön minden uradalomnál, illetőleg cselédkategóriánál és ehhez viszonyítottam a különböző évek tényleges pénzértékét.

Megnevezés.	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
I. sz. uradalom :										
előjáró	140	104	124	143	114	86	83	86	59	62
egészbéres	142	105	125	143	114	84	82	85	59	60
gyalogbéres	143	105	126	144	114	82	82	85	60	61
kisbéres	149	111	125	141	116	80	80	86	56	58
II. sz. uradalom :										
előjáró	139	102	121	150	109	101	81	81	57	57
egészbéres	136	109	125	141	115	91	83	90	61	56
III. sz. uradalom :										
előjáró	144	106	122	140	116	77	77	78	60	60
egészbéres	143	106	122	140	116	93	81	82	62	59
IV. sz. uradalom :										
előjáró	144	115	124	144	116	81	80	84	53	57
egészbéres	147	120	123	146	115	80	80	80	54	55

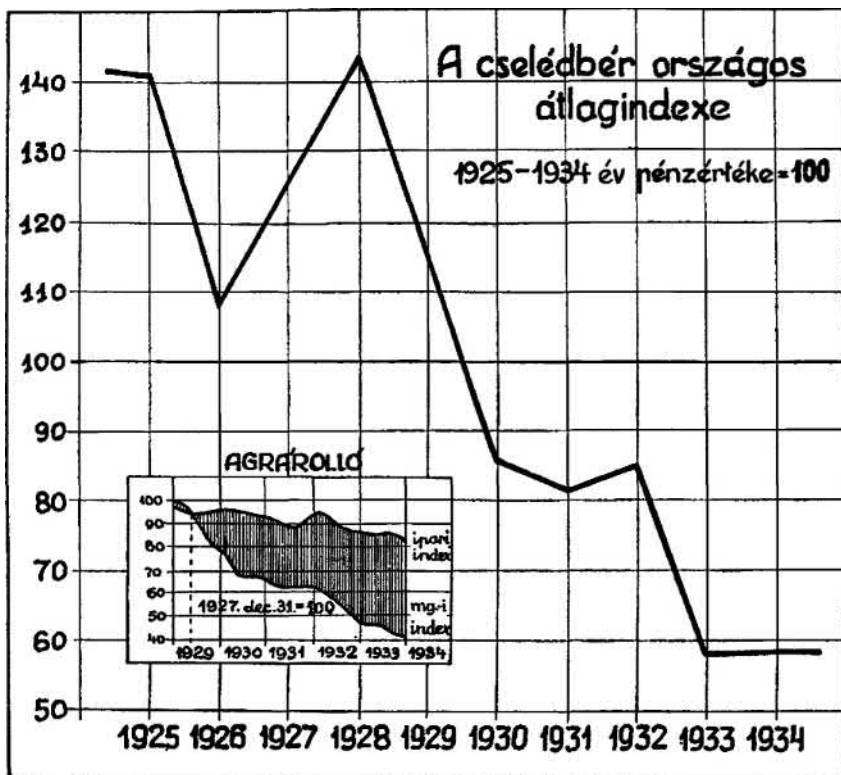
Az indexszámok alakulása nagyjából párhuzamosan történik. Kisebb eltérés mutatkozik nemcsak az uradalmak cselédkategórián belül, hanem az uradalmak között is. Így például a tolnamegyei (II. sz.) gazdaság előjárójának indexszáma 1930-ban 101, az egészbéresé 91, vagy a fejmegyei (I. sz.) uradalom előjárójának indexe 1926-ban 104, a nógrádmegyei (IV. sz.) uradalom egészbéreséé 120. Ezeknek az eltéréseknek oka az, hogy a konvencióban szereplő tételek változnak kategóriánként és uradalmanként. Vagyis ha az egyik konvencióban több búza, rozs vagy árpa szerepel, mint a másikban, illetve ha csak a búza, a rozs vagy az árpa mennyisége változik, a többic nem, akkor a pénzürtéknél aszerint fog kialakulni a helyzet, hogy a változó tétel ára milyen mértékben követi a többi tétel árának alakulását. Például ha az egyik konvencióban több a búza, a másikban a rozs és a búza áresése nagyobb, mint a rozsé, akkor a következő évben az a konvenció (természetesen pénzürtéket értve) szenved kisebb veszteséget, amelyikben több volt a rozs. Ugyanez áll a búza- és a rozs-, a búza- és az árpa-, a rozs- és az árpa, a tengeri és a burgonyamennyiség árváltozására is. Nagy alakító hatása van a tej árhullámzásának is. Például a békésmegyei (III. sz.) uradalomnál azért nincs javulás 1934-ben az előző évihez viszonyítva, mert ott nagy tételt jelent a tej és annak az ára 1934-ben még csökkent (1933-ban országos átlagban 014 P, 1934-ben 012 P volt), viszont a többi tétel ára emelkedett, ami a kevesebb tejjel szereplő konvenciók pénzürtékét kis mértékben (0,5—i%-kal) emelte. Mindezekből láthatjuk, hogy nem mindegy a cseléd szempontjából, hogy a konvenció milyen tételekből tevődik össze. Helyesen összeállított konvenció ellenállóbbá teszi a cselédcsaládot a válságokkal szemben, tehát nagy szociális jelentősége van. Uradalmaink pedig erre alig ügyelnek és ez az oka annak, hogy a mezőgazdasági válság erősen sújtotta a gazdasági cselédeket. A cselédbér olyan változó értékskálákon ment keresztül, hogy az minden képzeletet felülmúl.

Az alábbi grafikon ezt a nagymérvű változást mutatja be az egész ország cselédbéreire vonatkozóan. Az egyes uradalmak már fentebb ismertetett módon kapott cselédbérindexeinek az átlagát kiszámítottam és ez képezi alapját a grafikonnak. Az értéket oldalt az átlagindexszámok jelzik, az agrárrollóhoz való viszonyíthatóságért pedig azt is belerajzoltam.¹

Az átlagindex grafikonja szemléltetően tárja elénk a gazdasági cselédek helyzetének az utolsó tíz évben történt nagyarányú rosszabbodását. 1925-ben az indexszám 141, 1926-ban 108. Ez a zuhanás a devalvációs idők következménye. Amikor stabilizáltuk a valutánkat, a mezőgazdasági termények ára kezdett emelkedni, ezzel együtt a cselédkonvenció pénzürtéke is, úgyhogy 1928-ban az index már 143, tehát magasabb, mint 1925-ben volt. Innét kezdve két éven keresztül zuhan és 1930-ban 85-öt mutatva, enyhébb irányt vesz. 1929-ig nincs baj, mert az ipar és mezőgazdasági árak arányosan alakultak, de

¹ Az agrárrollót Matolcsy Mátyás után szerkesztettem (Agrárpolitikai feladatok Magyarországon, 90. old.), természetesen lekicsinyítve. A mezőgazdasági termékek árindexe a farmárak, az iparcikkek árindexe a kiskereskedelmi árak alapján készült, ami a mi szempontunkból a legmegfelelőbb, mert a cselédviszonyokra ez érvényes.

1929-ben a mezőgazdasági termények ára elszakadt az iparcikkek árá-
tól és aránytalanul egyre jobban szállt le; az agrárrolló kinyílt. Eddig
a cseléd a piacra vitt konvenciótétéleket jól tudta értékesíteni, de az
agrárrolló nyílásával arányosan neki is több terményt kellett piacra
vinnie, tehát a saját szájától elvonnia, hogy másirányú (ruha, cipő stb.)
szükségeit kielégíthesse. Választania kellett a jóllakás vagy a rendes
ruha és cipő között, mindkettőre egyszerre nem jutott, mert vagy
jóllakott és akkor rongyosan kellett járnia, vagy pedig rendszeren ruház-

2. ábra. A cselédber országos átlagindexe. Az 1925—1934. közötti
10 év pénzértékének átlaga egyenlő 100-zal és ehhez van viszonyítva
minden év tényleges pénzértéke.

kodott, de akkor éhesen maradt. Azonban a zuhanás 1930-ban nem
áll meg, hanem enyhén folytatódik 1931-ig, onnan 1932-ig keveset
emelkedik, de utána még nagyobbat zuhan és 1933-ban eléri az index-
szám a mély pontot, az 58-at. Attól kezdve a legrosszabb a cseléd hely-
zete. A lehető legalacsonyabbra kellett redukálnia az életigényeit,
mert az évi jövedelemként szereplő 200—700 P nem biztosít valami
fényes megélhetési lehetőséget.

A pénzérték tárgyalásánál nem lesz érdektelen kitérni arra, hogy
a család egy-egy tagjára a keresetből mennyi jut. A cseléd családok
köztudomásúan nagyszámúak, mégis ha a statisztikai adatokat nézzük,
akkor az eltartók száma az eltartottakhoz viszonyítva nagyon kevés, mert

az Alföldön	100 cselédkeresőre	164	eltartott	jut,
a Dunántúlon	„	179	„	„
a Felvidéken	„	195	„	„

Országos átlagban pedig 100 keresőre 175 eltartott jut. Ennek az alacsony számnak az az oka, hogy a cselédcsalád több tagja is már kereső, akik tehát hozzájárulnak keresetükkel a családi üzem fenntartásához, de a legfőbb oka nem ez, hanem az a körülmény, hogy kisgazdaságokban majdnem kizárólag nőtlen cselédeket alkalmaznak,¹ akik bent étkeznek a gazdánál (ezért nevezik őket „bentkosztosok“-nak) és így nem kell nagyobb konvenciót adni nekik. Uradalmakban a családfenntartóra az asszonyon kívül még legalább 3 keresetnélküli családtag jut. A nagyobb gyerekből kisbéres lesz, de az ő keresete nagyjából rá is megy a saját eltartására, úgyhogy a család többi tagjainak nem sok jut belőle. Tehát ha egy családban van apa, anya, egy kereső és három keresetnélküli gyerek, akkor a statisztikai kimutatás két keresőt és négy eltartottat, illetve egy keresőt és két eltartottat emleget, pedig valójában egy keresőről van szó. Ez esetben a család öttagúnak számítható egy keresővel, ami még aránylag nem is sok, mert hiszen van nagyon sok nyolc-tíz tagú cselédcsalád egy keresővel és hat-nyolc eltartottal. Egy öttagú családot (egy kereső, négy eltartott) véve alapul és egészszéres konvenciópénzértéket számítva, mivel az uradalmak cselédállományának 70—80%-a egészszéres, a naponkénti és fejenkénti összeg 1934-ben így alakult:

Fejér megyében egy napra	1.45 P, egy családtagra	0.29 P jutott	
Tolna	„ „ „ 1.35 „ „ „	0.27 „ „	„ „
Békés	„ „ „ 1.96 „ „ „	0.39 „ „	„ „
Nograd	„ „ „ 1.05 „ „ „	0.24 „ „	„ „

Ennyi esik egy cselédcsaládtag napi élelmezésére, ruházkodására, fűtésre és általában az elementáris szükségleteinek a kielégítésére. Hol marad a kultúrigények kielégítésének a lehetősége, egy megnyugtató könyv, egy újság, egy kis szórakozási lehetőség a folytonos munka közben! Ebből az összegből még a legnagyobb beosztás mellett sem lehet rendesen megélni, különösen nem akkor, amikor ellenértékeként a legnehezebb munkát kell végezni. Nem elég ez az összeg az apának, aki hajnaltól estig dolgozik, de nem elég a fejlődő gyermeki szervezet táplálására sem.

A CSELÉDKONVENCIÓ KALÓRIAÉRTÉKÉNEK a kiszámítása a fiziológia segítségével lehetséges. Ugyanis a fiziológia egyik legújabb tudományága, a munkafiziológia lehetségessé teszi különböző komplikált mérési módszerekkel az emberi izommunka kalóriaszükségletének a kiszámítását, viszont az izommunkát kilowattórákkal is mérhetjük, tehát módunkban van megállapítani ezzel a két energiaegységgel mérve, az uradalmi cseléd munkateljesítményének a nagyságát és annak a fedezésére szolgáló, ill. rendelkezésre álló kalóriamennyiségét.

Az emberi munkateljesítmény maximális értéke 15 méterkilogramm/sec. Ez az a munkavégzés, amikor egy másodperc alatt 15 kilogramm terhet 1 méter magasra, vagy 1 kilogramm terhet 15 méter magasra emelünk. Ezt a munkateljesítményt, illetve az ezzel egyenértékű bármely munkát órákon keresztül csak erős, fejlett, kitartó és gyakorlott munkás képes kifejteni. A mezőgazdaságban ez nem áll mindig, mert amikor a cseléd könnyebb munkát végez, — kocsin ül, eke után megy stb. — nem dolgozik maximális erőnkifejtéssel, tehát elég, ha évi átlagban 6 méterkilogramm/sec munkateljesítményt veszünk alapul az egészszéres cselédnél. Az előjárók munkavégzése, úgyszintén a kisbéreseké ennél kevesebb, mert évi átlagban csak 4 méterkilogramm/sec. Ez az érték az előjáróknál a beosztásuk, a kisbéreseknél pedig fiatal voltak

¹ A statisztikai adatok csak azt tüntetik fel, hogy ennyi a kereső és ennyi az eltartott. A leghelyesebb az volna, ha birtokkategóriánként állítanák össze a keresőket és eltartottakat mert a kisbirtok cselédviszonyai másként alakulnak, mint a nagybirtoké.

miatt áll elő. A gyalogbéres munkateljesítménye megegyezik az egészséges cselédével, az asszonyok évi átlagos munkateljesítményét viszont az előbbi gondolatmenet alapján 3 méterkilogramm/sec értékben állapítjuk meg. A naponkénti munkavégzés nagysága hónaponként változik, mert a gazdaságokban napkeltétől napnyugtáig folyik a külső (mezei) munka, tehát nyáron hosszabb a munkaidő, télen rövidebb. A külső munkán kívül napkelte előtt, ill. napnyugta után kell elvégezni a belső munkát (mint például az állatok etetése, itatása stb.), úgyhogy a napi munka kezdete jóval napfelkelte előtt, a vége pedig késő este van. A legtöbb uradalomban reggel és este kisebb haranggal jelzik a munkanap kezdetét és végét. A fejérmegyei uradalomban például Mindszenttől (nov. 1.) József napig (márc. 19.) reggel 4 órakor és este 7 órakor harangoznak, József naptól Szt. György napig (ápr. 24.) reggel 3-kor és este 8-kor, Szt. György naptól Mihály napig (szept. 29.) reggel 2 órakor és este 9 órakor, Mihály naptól Mindszentig ismét reggel 3, ill. este 8 órakor szól a harang. Ilyen korán csak annak a cselédnek kell felkelni, aki a tehenészetbe van beosztva, vagy a kocsisnak, béresnek (ökrös), hogy az állatokat rendbehozzák. A többinek napkeltekor kell munkába állni. Az egyes cselédkategóriák cselédeinek a munkavégzése (vasán- és ünnepnapot nem számítva) évenként a következő:

Megnevezés	Évi munkavégzés ¹		Évi munkateljesítmény	
	munkanap	munkaóra	mkg/sec	munkakilogramm kilow. óra
Előljáró	300	4540	4	65,376.000 181.64
Egészbéres	300	4540	6	98,064.000 272.57
Gyalogbéres ...	300	3660	6	79,056.000 219.54
Kisbéres	300	3660	4	52,704.000 146.40
Cselédasszony	300	3660	3	39,528.000 109.80

A cselédcsaládban az apa a kenyérkeresettel, az anya a háztartási teendőkkel végez intenzív munkát, az ő évi munkateljesítményük (egészbéres családot értve) 38237 kilowattóra. Ez azonban csak a hétköznapi munkateljesítménye, amihez hozzá kell számítani a vasár- és ünnepnapok munkateljesítményét is, mert a cseléd akkor végzi a házkörüli munkát, mint például a favágás, a szegődményes föld művelése stb., tehát egy évre 400 kilowattóra izommunkateljesítményt állapíthatunk meg. Egy kilowattóra izommunkateljesítmény fedezésére 6500 kalória szükséges, 400 kilowattóra 2,600.000 kalóriával fedezhető. Ehhez jön még az alapanyagcsere (az az állapot, amikor a szervezet kifelé semmiféle munkát nem végez és a belső munka is a legkisebbre csökkent) kalóriaszükséglete, ami egy 70 kg-os embernél naponta 1680 kalória. Az apa és az anya kalóriaszükséglete egy évre 3,800.000 kalória. A gyerekek kalóriaszükséglete nagymértékben ingadozik és pedig a fejlődéssel, a korról, a mozgással és az esetleges munkavégzéssel arányosan. Három 6—12 éves gyermeket számítva, a kalóriaszükségletük

¹ Az évi munkavégzésnél megemlíthetem a cselédek munkabérvizonyait az órabér szempontjából, amennyiben kiszámítottam, hogy a gazdasági cseléd egy órai munkavégzését milyen összeggel fizették meg. 1934-ben az egészséges cseléd órára Fejér megyében 0.12 P, Tolna megyében 0.11 P, Békés megyében 0.16 P, Nógrád megyében 0.09 P volt.

évenként mintegy 2,000.000—2,200.000 kalóriát tesz ki. Az egészszéres cselédcsalád évi kalóriaszükséglete tehát kereken 6,000.000 kalória.

Most vizsgáljuk meg, hogy ténylegesen mennyi áll rendelkezésükre. A búzát és a rozst beöröltetik, az árpát állattartásra fordítják, úgyszintén a tengeriföld hozamát is. Kalóriaszükségletük fedezésére nagyrészt a kenyér és az állattartásból származó húsfélék, továbbá a tej, a különböző főzelékfélék és kismértékben a tojás szolgál. A beörlésre szánt gabona (egészbéres cselédnél) Fejér megyében 600 kg búza és 700 kg rozs, Tolna megyében 600 kg búza és 800 kg rozs, Békés megyében 1400 kg búza és Nógrád megyében 400 kg búza és 1000 kg rozs. Ebből kap a cseléd az őrlési vám levonása után: Fejér megyében 482 kg búzakenyér- és rozslisztet (ez szolgál a kenyérsütésre), 204 kg búza nullás- és főzölisztet (ebből csinálják a rántást és a sült, ill. kifőtt tésztát) és 352 kg korpát; Tolna megyében 532 kg búzakenyér- és rozslisztet, 204 kg búza nullás- és főzölisztet és 360 kg korpát; Békés megyében 308 kg búza kenyérlisztet, 476 kg búza nullás- és főzölisztet és 364 kg korpát; Nógrád megyében 588 kg búza kenyér- és rozslisztet, 136 kg búza nullás- és főzölisztet és 384 kg korpát. Az egyes lisztfélék mennyisége eléggé változik, de az összes lisztmennyiség nagyjából megegyezik.

Táplálkozásuk bázisát a kenyér és a tésztafélék képezik. Sokszor az egéznapi eledelük csak kenyér. Tésztát minden második nap esznek, amikor a levesen kívül csak tészta van. A tészta grízt, krumplit, káposztát, ritkán mákot tesznek vagy esetleg semmit. Gyakran sütnék pogácsát, ami általában kedvelt eledelük.

Az őrlésből nyert korpa, a konvencióban kapott árpa és tengeriföld hozama állatok tartását teszi lehetővé. Rendszerint egy anyakocát tarthatnak a szaporulatával, 20—30 darab tyúkot és 10—5 darab kacsát. A sertéstartás eredményeként évente 1 hizót vághatnak és 7—8 darab malacot eladhatnak.

A sertéstartással nincs mindig szerencsájük, mert járványos időkben, mint amilyenek az elmúlt évek is voltak, sertéspestisben elpusztul az állomány és ilyenkor a legrosszabb a cseléd helyzete. A levágott sertés húsa, zsírja és szalonnája egyik jelentős forrása a kalóriaszükségletüknek. Évenként 60—70 kg sertéshús és 80—90 kg zsír, ill. szalonna áll rendelkezésükre. Ha nem tudnak hizlalni, akkor egész éven át nem esznek sertéshúst és az év nagy részében zsír nélkül főznek. Ilyenkor nagyon szegényes és elégtelen a táplálkozásuk. A lisztet egyszerűen megpörkölik, vízzel feleresztik, babot vagy krumplit főznek bele; ez bőlével leves, besűrítve pedig az úgynevezett sűrűbb vagy sűrűkrumpli, amely mezőgazdasági munkásaink legfontosabb tápláléka. A húst az év jó részében nem ismerik, mert az őlésből származó húsfélék még a tél folyamán elfogynak.

A tejet főleg az asszonyok és a gyerekek fogyasztják el, jelentősége azokban az uradalmakban van, ahol a tehéntartást megengedik. Átlagban 547.5 liter jut egy cselédcsaládra évenként. Baromfiakból keveset fogyasztanak el, úgyszintén a tojásból is, mert ezeket piacra viszik és eladják, hogy boltbelieket, ruhát, cipőt stb. tudjanak venni. Általában jellemző a gazdasági cselédek viszonyaira, hogy a jobb falatokat meg-

vonják maguktól és eladják, hogy szűkös pénzügyi helyzetükön valahogy segítsenek. A készpénzfizetés kevés, ezért eladják a malacot, tojást, baromfiakat, hogy másirányú szükségleteiket fedezni tudják. Burgonyából 600—800 kg-ot fogyasztanak el évente, mert a többi kell vetőmagnak, az apraja pedig a sertéseknek.

A cselédcsalád rendelkezésére álló élelmiszerek kalóriaértéke, mindent beleszámítva, átlagosan egy évre a következő.

600 kg kenyér	à 2400 kalória	1,445.000 kalória
200 kg tészta	„ 3500 „	700.000 „
70 „ hús	„ 2700 „	189.000 „
90 „ zsír és szalonna	„ 8000 „	720.000 „
800 „ burgonya	„ 900 „	720.000 „
500 db tojás	„ 70 „	35.000 „
547,5 l tej	„ 670 „	366.825 „
Főzelékfélék és baromfiak		250.000 „
Egyéb (cukor, gyümölcs, stb.)		25.000 „
Összesen :		4,445.000 kalória

A kalóriaérték bizonyos határok között azonban ingadozik, átlagosan 4—4.5—5 millió kalória áll rendelkezésükre a hatmillió kalória-szükséglettel szemben. Tehát a gazdasági cselédnél kalóriahiány van, amit tudnának ugyan némileg pótolni a piacra vitt tételekkel, de akkor viszont ruhára, cipőre stb. nem jutna semmi. Náluk is az a helyzet, mint ami országos vonatkozásban érvényes. Ma körülbelül ötmillió ember nem táplálkozik kielégítően: életstandardjuk alatta van az átlagos követelményeknek. Ez gyakorlatban és számokban azt jelenti, hogyha mindenki jóllaknék, akkor exportra nem jutna semmi. Ma mezőgazdaságunk éppen annyit termel, hogy az csak a kielégítő belső fogyasztás fedezésére volna elég. Amit külföldre szállítunk valutáris és egyéb okokból, azt saját magunktól vonjuk meg. Így van ez a gazdasági cselédnél is. A piacra vitt tojást, malacot, csirkét, kacsát stb. mind a saját szájuktól vonják el. A piacra kerülő konvenciótéseket sem tudják megfelelően értékesíteni a rossz viszonyok következtében. Boltbeli (só, ecet, fűszer, cukor, petróleum stb.), ruha- és cipőszükségletük fedezésére az elmúlt évben például családtagonként 30—40 P jutott átlagosan.

Kulturális szükségleteik kielégítésének még a lehetősége sem áll fenn. Ahogy estek a mezőgazdasági árak, nyílt ki az agráröllő és zuhant le a konvenció pénzértéke, eltűnt az az 1 métermázsza előirányzott búza is a konvencióból, amelynek értékesítése talán a civilizációt jelentette számukra a konjunkturális években. Ma elementáris szükségleteiknek a kielégítése is nehézségekbe ütközik, kultúrára gondolni sem lehet. A nagyarányú életstandard eltolódások már éreztetik hatásukat és féltő, hogy nagy erkölcsi romlás és lelki dekadencia fog pusztítani közöttük. Ettől eltekintve, nemzeti érdekből sem lehet mindegy, hogy ez a népréteg milyen körülmények között él, mert az ország lakosságának tekintélyes részét teszi ki. Velük számolni kell egy új magyar élet alapjainak a lerakásánál és ha magyar sorsközösségről beszélünk, akkor gondoljunk az ő sorsukra is.

KISLAKÁSKÉRDÉS ANGLIÁBAN ÉS NÁLUNK

AZ IDEGEN, akinek London a Hyde Park és a Tower között fekszik, akinek emlékében a Westminster, a Buckingham-palota, a Trafalgar Square, St. Paul és a British Museum él, az nem tudja, hogy egy pár méternyire a nyüzsgő, forgalmas utcáktól, a Temze partjaitól alázatos nyomorúságban sorakoznak a szegénység kormos közkatonáiként a sejtekre osztott telkek apró házai. Éppúgy nem tudja az az idegen, aki a Margitszigettől a Gellérthegyig gyönyörködik kivilágított fővárosunkban, hogy a körutak kulisszái mögött bérházbörtönök sorfalai képezik a város tulajdonképpeni testét. Tudunk róla mi, mint ahogy tud róla az angol városi polgár, hogy mi van a kirakatok mögött. Nálunk csak pár százezer lélek életerejét nyirbálja meg az emberséges otthon hiánya, főleg a fővárosban, Angliában azonban milliósámra gyötrődik az ipari proletariátus, úgyszólván az ország minden iparvárosában.

A nagy iparvállalatok létesítésével egyidejűleg ugyanis nem járt karöltve — csak nagyon ritkán — a munkásosztály emberséges elhelyezésének a megoldása. Rendszerint külön vállalkozást, külön üzletet jelentett a munkásházak építése. Amikor új iparvállalatok keletkezése nyomán kis munkáslakásokban kereslet mutatkozott, a telektulajdonosok nagy telkeiken sorházakat építettek. A 20—30, sokszor százakra menő egységből felépült sorházak éppúgy az olcsó építés- és a telekkiuzsorozás jegyében keletkeztek, mint a mi külvárosi bérkaszányáink. Természetesen a megjelenési formája a két hasonló üzletágnak egészen más lett, de lényegben, egészségi és szociális szempontból, ugyanazon a szinten mozog. Nálunk a jól ismert szomorú, kopott, 3—4 emeletes bérházak nőttek fel a spekuláció melegágyában. Nagy, közös, sivár udvarok körfolyosóira néznek a szoba-konyhás lakások ablakai. Angliában keskenyhomlokú, egyemeletes, egyforma házacskákat sorakoznak az apró telkekre osztott tömbök szűk magánutcáira. Első pillanatra emberségesebbnek látszanak az egyemeletes munkássorházak, de alaposabb vizsgálódás után kitűnik, hogy semmivel sem különbek, mint a mi bérkaszányáink. Az angol back-to-back house-oknak nevezi a munkások sajátos nyomortanyáit és ebben a kifejezésben benne van a szakember pontos hibamegállapítása. Ugyanis az egymásnak háttal forduló back-to-back lakásegységek szűkén egymásmellé szorulnak, s minden lakás három oldalról teljesen körülzárt sejt darabot jelent. Bejárati ajtó a házba, mellette a lakószoba,

szűk, meredek feljáró lépcsővel az emeletre s fent egy vagy két apró hálószoba. Az összes helyiségek ajtaja, ablaka, a keskeny bejárati homlokzatra nyílik. Elképzелhetetlen piszok, nyomor és szellőzetlenség uralkodik ezekben az odúkban. Rendszerint silány volt az építkezés, szigetelés; higiénia és vízvezetékberendezés nélkül. A lakásokban mosnak és a sorházak között kifeszített köteleken szárítják a ruhát. Egy-egy nagyobb egységet jelentő telken annyi magánutcát létesített a vállalkozó, amennyit csak ki lehetett szorítani. A vállalkozó rendszerint azonos volt a telektulajdonossal. Az egyforma kis házak átszellőzhetetlen lakások ablakaival, a poros, piszkos utcára néznek, ahol ruhák száradnak a köteleken és piszkos gyermekek sivalkodnak a porban. A nyerstéglahomlokzatokat csakhamar belepte az ipartelep korma és a dísztelen, szomorú színpad még komorabb lett. A rosszszagú, egyforma, sivár utcák talán még sokkal szörnyűbbek, mint a mi vedlettvakolatú, szegényszagú bérkaszárnnyáink a főváros félkülsőterületein. A nyomortanyáknak egyes sikátorai különös jelleget kölcsönöznek az angol iparvárosoknak. Valamivel jobb vagy rosszabb kiadásban mindenütt megtalálhatók. London nagy részét is hasonló utcák tömege képezi.

Mi agrárország lévén, a telepítési kérdésekkel bajlódunk és a városi lakásnyomor itt másodrendű szerepet játszik. A mi fővárosunk azonban hasonló betegségben szenved, mint egész Anglia. A városi néprétegnek az a része, amelyik ott nő fel pincevirágként, napfény és levegő híján, a bérkaszárnnyák odúiban, elnyirbált életerejével a nemzet állandó és fokozódó energiavesztését jelenti. Egy kevés százaléka összekuporgatott garasaival kimenekül a tüdővész árnyékából és minden tájékoztatás és támogatás nélkül letelepszik valahol a város szélén összetakolt odújában. Hiába méltatlankodunk a „külsőterjes fejlődés“ miatt, hiába szörnyűködünk el a városszéli települések csúfságain, hiába panaszkodunk, hogy csatornázatlan, szabályozatlan, útnélküli részeken épülnek a magányos házak, örülnünk kellene, hogy egypár család kiszabadult a rozzant bérházak koporsóiból. Inkább azon kellene megdöbbenünk, hogy az új kis házacskák rosszul épülnek, nedvesek és egészségtelenek, útjaik porosak, csatornájuk nincs, emésztőgödreik rosszak s a kispolgár megerőltető áldozata nem hozta meg a kívánt örömet. Legtöbbször nem történik semmi más, csak a nyomor költözik a város szélére. Tétlenül nézzük ezt a kínlódást, nem mozdulunk meg, hogy segítsük a vergődést, megmentve a nemzet elvesző energiáit. Angliában ezzel szemben a munkáslakásnyomor nem egy város gondja, hanem az egész országé. Az új lakások, új lakótelepek építése, nem építési, nem városrendezési feladat, nem szociális segítségnyújtás, hanem a legkomolyabb nemzetfenntartó réteg megmentése, átformálása, felemelése. Egy nemzetfenntartó erő megmentését, s termékenyebbé, használhatóbbá tételét jelenti.

Az angol társadalomnak szegény munkásrétege ma belesüppedt a telekkiuzsorázó és tömeglakás-építővállalatok mocsaraiba. Angliában, talán éppen azért, mert országos jelentőségű ügyről van szó, lassan kezdenek ráeszmélni, hogy a népi erőnek ezt a fundamentumát meg kell menteni. A ráeszmélés igen nehezen megy. Az államgazdaság még ma sem ébredt teljesen tudatára annak, hogy a munkás-

osztály életszínvonalának és munkaképességének emelése a nemzet életműködésének leghathatósabb fokozója. A magángazdaságban már szórványosan akadt egy-két eset, ami kicsiben tökéletes útmutatás lehetne a nagy állami gazdálkodás számára. Kirívó példaként szolgálhat erre egy angol üzletember lendületes pályafutása.

Anglia közepén, egy iparvárosban, Boltonban, a múlt század közepén élt egy szegény munkásfiú. A tejet hordta ki egy fűszerboltból. Ez a gyermek ott élt az iparváros munkásnegyedében, a komor, egyforma utcák valamelyik dohoslevegőjű, kormos odújában. Szerencséje, vagy átütő tehetsége kiragadta onnan. Néhány évtized múlva ott találjuk Liverpool közelében, Port Sunlight-ben, ahol szappangyárat alapított. A nyolcvanas években már kiterjedt, hatalmas gyártelepnek tulajdonosa. Ez az ember nem felejtette el gyermekkorát. Tudta, hogy milyen energiák szóródnak széjjel a nyomortanyák falai között és ezért munkásait önálló kis házakban telepítette le. A fejlődő gyárüzemmel együtt fejlődött a munkás-lakótelep. Mikor az egykori kis kifutófiú, mintegy 10 évvel ezelőtt meghalt, Lord Leverhume-nak hívták és nemcsak a világhírű Sunlight-szappangyárat hagyta hátra utódainak, hanem egy olyan munkáslakótelepet, aminek ma nem lehet párját találni Angliában. Széles utcák, sétányok, közkertek, kisebb-nagyobb angoltípusú provinciális és családi házak sorakoznak a bőségesen méretezett kertek dús növényzetében. Mindegyik ház egy kis individuum. Külön világ. Virágoskertekkel övezve, fák árnyékában. A feltűnő ízléssel rendezett, angol szellemtől átítatott falu közepén egy középület áll. Itt hordta össze az ifjú lord apjának műkincseit a falu számára, nyilvános múzeumba. Szinte felbecsülhetetlen értékű festmények, szobrok, bútorok és porcellánok sorakoznak itt és az egész múzeumot áthatja egy egyéni ízlés és akarat-erő szelleme. Ugyanez a szellem uralkodik még ma is a telep iskoláin, játék- és sportterein és ez neveli a gyár új munkásnemzedékét. Talán nem véletlen, hogy az az ember, aki az eltékozolt erőknél megőrzésére utat talált, oly nagy — még angol fogalmak szerint is nagyméretű — vagyonra tett szert, amelyről némi fogalmat nyújt az a tény, hogy egyedül Bolton városának, gyermekkorának emlékére, egymillió fontot adományozott iskola céljára.

Ez a kivételes eset méltó példát nyújt arra, hogy az okszerű gazdálkodásnak milyen fontos feltétele a munkásréteg életszínvonalának emelése, lakáskultúrájának megteremtése. Az angol államháztartás konzervatív öreg gépezete igen nehezen találja meg az utat ilyen előrelátó, okszerű gazdálkodáshoz. A munkáslakásokkal a közhatóságok 1910-ig úgyszólván egyáltalán nem törődtek. A házak és lakások építését 99%-ig magánvállalkozások hajtották végre. Az az egy százalék, amit a közpénzből építettek, a könyörületesség alamizsnáját jelöltette. Népszállókat létesítettek, ahol minimális bérért éjjeli szállást vagy hosszabb időre hajlékot nyerhettek a munkanélküliek vagy elhagyott családok. Később ez a százalék emelkedett. Háború kitörésekor az újonnan épült lakások számának ötszázalékát tette ki az állam és városok szociális ténykedése folytán épített lakások száma. A háború után lényegesen megváltozott a helyzet. Mint másutt, Angliában is

lakáshiány volt. A lakbérek aránytalan drágulását a közhatóságok beavatkozása követte. A magánvállalkozás nagy lendülettel fogott kis, egyalakos házak építésébe, ám ezek a házak eladásra épültek. A bérek korlátozása elvonta a magántőkének a kedvét a bérházak építésétől. Azok a kiskeresetű polgárok, akiknek nem volt módjukban házat venni, igen nyomorult helyzetbe jutottak. Bérbeadásra szánt egyalakos családi házat és nagyobb bércaszárnyakat csak állami és városi támogatással építettek. Megyék és városok egyesületeket alakítottak s ezek az ú. n. rehousing komiték, mint külön társaságok kezdik meg működésüket állami és városi szervek fennhatósága alatt. Országosan teljes szervezetlenségben, különböző rendszerrel és igen különböző anyagi erővel működnek a komiték. A különböző lakásépítési törvények különbözőképpen befolyásolták a közintézmények és magánvállalkozás szerepének a fontosságát az új lakótelepek építése terén. Lényeges változást az 1924., majd az 1930. évi lakásépítési törvény okozott. Az 1924. évi törvény a magánvállalkozás szerepét fokozta, míg az 1930-as törvény csökkentette és a legutolsó 1933-as törvény még jobban fokozta a közhatóságok munkakörét. Élesen el kell különíteni a közhatóságok és a magánvállalkozás tevékenységét, mert mint látni fogjuk, úgy elgondolásban, mint kivitelben és eredményeiben, lényegesen eltérnek egymástól.

A magánvállalkozás telepet létesít és lakót szerez bele. A kivitel ennekfolytán szintén különbözik. A közhatóság a törvény segítségével kisajátítja a slumok telkeit és az öreg házakat lebontja, hogy jobban felépített és berendezett házakkal pótolja. A magánvállalkozás olcsó új területet keres, lehetőleg olyat, ami még nincs beépítve és ott olyan települést létesít, amelyik jó, olcsó lakásaival, egészségügyi és kulturális berendezésével csábítja a slumok lakóit az átköltözkedésre. Eredményben természetesen igen eltér a két módszer. A közhatóságok új telepei a régi helyen már a megalkuvás jegyében születnek s kisajátítás révén sok erőszakosságra, gyakran igazságtalanságra adnak alkalmat s végül egy fokkal jobb és egészségesebb lakásba telepítik a régi lakót. A lakó életmódjának megjavítása újabb társadalmi megmozdulást kíván. Az új lakásban lakni kell tanítani az új lakót. A magánvállalkozás viszont arra az ideális eredményre törekszik, hogy tökéletes új várost létesítsen, a vadon alakult város minden hibáját kiküszöbölve. Olyan várost kíván létesíteni, ahová vágyik a polgár és kivetkőzve eddigi kényszerült életéből, önmagától más, jobb, kellemesebb életet éljen. Valóságban ez az elkülönítés kevésbé érezhető, mert hiszen a kétirányú munkálkodás befolyásolta egymást. A közhatóság gyakran igénybe veszi a magánvállalkozást és viszont a magánvállalkozás rászorul a közhatóságok támogatására. A különböző törvények különbözőképpen befolyásolták ezt a viszonyt. A közhatóság fellépése konkurrenciát jelentett a magánvállalkozásnak és nagyobb áldozatra, kisebb haszonra szorította. A közhatóság viszont sokat tanult a magánvállalkozás munkásságából.

NÉZZÜK ELSŐSORBAN a közhatóságok munkálkodását. Mint mondtuk, az egész tevékenység a jótékonyág jegyében született s ez ma is rányomja bélyegét minden létesítményre. A jótékonyko-

dáson felülemelkedő jelentősége tulajdonképpen csak az 1930. évi törvény életbelépése óta van. A törvény kötelességévé tette minden városi hatóságnak a vörös térképek elkészítését. Ezek a híres vörös térképek tüntetik fel vörös színekben a lebontásra ítélt negyedeket. Úgy a vörös területek kijelölése, mint a területek fokozatos kisajátítása kisebb-nagyobb egyéni sérelem nélkül nem vihető keresztül. Az 1930-as törvény értelmében a vörös területeken a felépítményeket a hatóságnak nem kell megváltania, mert csak azok a területek jelölhetők vörösön, ahol az épületek használhatatlan vagy közegészségellenes állapotban vannak. A városi hatóság természetesen minél több területet igyekszik vörösön jelölni, mert hiszen ezeken a részeken a telek értékéért megváltja a házakat is. Elkerülhetetlen, hogy a lebontásra ítélt városrészekben itt-ott ne álljon elszórva egy-két használható épület. Ezeknek a tulajdonosait jelentékeny kár éri. Az igazságtalanság sokszor igen szembeszökő, mert a törvény felhatalmazza a tulajdonost, hogy kisajátított ingatlanát, mint bérlő, a lebontás bekövetkeztéig használhassa. A bérösszeg és a kisajátítási ár között összefüggést viszont nem állapít meg a törvény. Szolgáljon ennek megvilágítására egy kiragadott példa. Liverpoolban a Whale Street 7. sz. ház beleesett az 1930. évi törvény alapján lebontásra ítélt vörös területbe. A telket 31 font 10 shillingért kisajátították. A tulajdonos, mint bérlő az épületben maradt és heti nyolc shillinget fizetett. Tehát a 31 font és 10 shillingért megvett ingatlan a lebontás időpontjáig évenként 20 font és 16 shillinget jövedelmez. A házat mai napig nem bontották le s a tulajdonos többszörszörsen visszafizette bérben a kisajátítási árat. A magas bérakkal a városi hatóságnak az a célja, hogy a bérlő minél előbb elhagyja a házat és az lebontható legyen. A telekérték megállapítása ugyancsak bőséges tápot ad a pörösködésnek.

Ezután következik az új feladat megoldása — milyen legyen az új telep. Kislakásos családiházak, sorházak vagy bérkaszárnnyák. Ha a terület sokba került, a városi hatóság kénytelen bérkaszárnnyát építeni, mert különben a lakások bére vagy a kereseti viszonyok által meghatározott bérösszeg fölé szökik vagy még tovább, a törvény által megállapított maximális bért is meghaladja. A lakások átlagos bére hetenként 10 shilling lehet, azonban ez a teoretikus szám nem bizonyult reálisnak. A számbaveendő munkások átlagos heti keresete 50—60 shilling között mozog s ez a 10 shillinges bérmegállapításnak az alapja. Azonban az utolsó évben Angliában 5 millió munkanélkülit számoltak. A munkanélküliek javarésze csak az év egy részében, átlag 20 héten át munkanélküli és ez a részleges munkanélküliség éppen azon a munkásrétegen hömpölyög át, mely az új telepek lakosságának anyagát képezi. Az a munkás pedig, aki mindössze 32 héten át keresi meg a heti 50—60 shillingjét, nem képes hetenként 10 shilling bért fizetni. A kis bérösszeg szigorú korlátokat von a városi hatóság tervei köré. Választása kevés van. Vagy többemeletes bérházat épít a megtisztított területen vagy értékesíti a telket és olcsó külsőbb területen sorházat vagy ikerházat, kertes elővárost épít. Az alkalom természetesen városonként különböző. A korlátozott fejlődésű és nagykiterjedésű városok, ahol a közlekedési eszközök igénybevétele drága, a belső bérházakra kényszerülnek.

London egyes negyedei és a víz mellé szorult Liverpool például egymásután építi a munkások bérkaszáryáit. Csak az előzmények után tudjuk megérteni, hogy az egyemeletes sorházak lebontása után nagy-kiterjedésű 3—4 emeletes bérházakat építenek és ezt nevezik a munkás-réteg megmentésének.

A nagy bérkaszáryák ugyancsak nem keltenek vigasztaló látványt. A körülzárt körfolyosós udvarok veszedelmesen emlékeztetnek a mi bérkaszáryáinkra. A ruhaszárítókötelek felvándoroltak az utca porából a nyitott folyosók mellvédjeire. Igaz, hogy minden lakáshoz fürdőszobát építenek, de nagyon kevés lakó használja a fürdőszobákat. Szociális egyesületek, nevelőasszonyok emberfeletti tanítómunkája nagyon nehezen tudja áttörni azt a frontot, amit a slumokból áttelepített nép szegénysége, piszokba merevült tunyasága alkot. Az alacsony bérek miatt lenyomott építési költségek nem teszik lehetővé a lift építését, ami az emeleteken lakó sokgyermekes családoknál a régi állapothoz képest nagy kényelmetlenséget jelent. Ezért a hátrányért képest a legnagyobb gonddal megszerkesztett szemétdobó készülékek kevés kárpótlást nyújtanak. A szerencsésebb városok külsőbb részeken kertvárosokat építenek. Az építkezés rendszerint itt is olcsó, nem elsőrangú, legtöbbször az alaprajzi elrendezésben, külső megjelenésben is ötletelen, unalmas és gyatra, azonban kis kertet kap a család és vízvezeték, ami hatásban messze felülmúlja a bérház technikai berendezésének előnyeit. Amikor a munkáscsalád kiköltözik az odújából, minden bútorát és ruhadarabját fertőtlenítik és féregmentesítik. Az új kertes házban elszigetelt új világ fogadja. A kis kert munkát ad a családnak, sokszor a családfenntartónak is a munkanélkülisége idején. A kertészlakásban a tapasztalat szerint lényegesen és sokkal könnyebben megváltozik a család életfelfogása és életformája. A szociális intézetek nevelőasszonyainak könnyebb dolga van, mert az egyes családok élete, bűne és erénye kirajzolódik házuk homlokzatára, a kis kert virágaira. Az az egyetlen hátrány, hogy a munkásnak hosszabb utat kell megtennie, hogy a munkahelyére érhesen — elenyészik a nevelőhatás előnyeivel szemben. Igaz, hogy a városnak utat kell építenie, olcsó közlekedésről kell gondoskodnia, de az új életet élő, fiatal munkásnemzedékben ez a kiadás sokszorosan visszatérül. Anglia az utolsó években mintha ráeszmélt volna a kertvárosok nemzetnevelő jelentőségére. Alig van város az országban, ahol nem volna egy-két virágzó, festék- és újvakolatszágú település. Mintha Lord Leverhume zsenialitása áthatotta volna az egész országot, mintha ennek az üzletembernek bevált módszerén indulna el az ország, hogy a nemzet gazdaságát a józanság és szív törvényével formálja át.

Különös számunkra, hogy az ország ezirányú működése, mint általában az angol élet, túlon túl ösztönös. Nincs országosan megszervezve. Nem támaszkodnak országos statisztikai kimutatásokra. A telepek helyét, formáját, nagyságát a helyi politikai változások, polgármesterek, képviselők egyéni tevékenysége és ereje határozza meg. A munka azonban az utolsó évben, ha szervezetlenül is, de gigantikus mértékben megindult. Naponként ma Angliában átlag 1000 házat fejznek be, két-háromezer családnak adnak új otthont.

Hivatalos becslés szerint Angliában és Walesben ma még 1,250.000 lélek lakik emberhez nem méltó körülmények között. A hivatalos adat igen gyenge támpontot nyújt és a valóságot inkább eltorzítja, mint kifejezi. Az angol statisztika nem a lakás minőségét veszi számításba, hanem a túlszűfolttságot. Az egészségügyi minisztérium 1931-ben felszólította a helyi hatóságokat a túlnépes lakások összeírására. Túlnépesnek minősítenek minden lakást, ha két embernél több lakik egy-szobás, vagy három kétszobás, vagy öt háromszobás lakásban és így tovább. A szobák alapterületét és a gyermekek korát is számításba veszik. A hivatalosan megállapított túlszűfolttságot nemcsak megállapítják, hanem bizonyos esetekben büntetik és 5 fontig terjedhető és felszólítás után napi 2 fontig terjedhető pénzbírsággal sújtják. A túlnépes lakások száma nem ad hű képet a lakásnyomorról, mert a back-to-back housok háromszobás lakásaiban élő 3—4 gyermekes család nem számít nyomorlakásnak, holott ilyen nedves, szellőzetlen, vízvezeték nélküli odúkban százezerszámra senyved el a jövő munkásnemzedéke. Az áttelepítendő lakók száma tehát jóval több mint egy és egy negyed millió. Legalább 10 éves építőprogramot kell keresztülvinni, hogy a természetes szaporulattal emberséges lakásba helyezzenek el minden munkást.

TEKINTSÜK MEG ezek után a magánvállalkozás kislakásépítő tevékenységét. Mint mondtuk, a magánvállalkozás a bérkorlátozás következtében elfordult a bérlakásépítéstől az apró magánházak építése felé. A közhatóságok bérkertvárosai felfokozták az igényeket. A back-to-back housoknak nem volt többé piaca. Akinek kisajátították a nyomortanyáját, szívesebben vesz bérbérlésben az új kertvárosi telepen lakást, mint vesz örökáron régi modorban épített magánházat. A magánvállalkozás ezért egységesen megtervezett kertvárosok építésébe fogott és itt a célok találkozási pontján a hatóság működésével, támogatásra talált. A városi telepek bére túlon túl olcsó volt s a magánházak vételárát nehezen tudta ezzel összehangba hozni a magánvállalkozás. Egyéb előnyöket kellett tehát nyújtania, amit a közléstítmények nyújtani nem tudnak. A városi telepek mindig ott létesülnek, ahol a városnak telke van, vagy olcsón tud területhez jutni. Legritkább esetben fekszik az ilyen terület telepítési szempontból ideális helyen. Vagy távol van a munkahelytől, vagy közel fekszik rosszul fejlődött városrészekhez, vagy a kereskedelmi résszel rossz az összeköttetése. Hosszú, évtizedes városfejlesztési munkásság után juthat csak oda a tervszerűtlenül felépült város, hogy ezeket a hibákat csak nagyjából kiküszöbölje. A városnak kényszerült adottságai vannak s a magánvállalkozás ezek alól a kényszerúségek alól ki tud bújni, ha új várost telepít. Új várost, ahol minden a lakóért, a lakóházért van. A magánvállalkozás olcsón vásárolhat lakatlan területet, ahová utat, vasutat, gyárakat épít és tervszerű telepítéssel mindazt nyújtani tudja, amire az öreg város a legnagyobb áldozatok árán sem képes. Telekértéknek természetszerű emelkedése a közművek létesítését bőségesen kárpótolja. A magánvállalkozás munkásházépítő tevékenységének ipari jövője ebben az irányban van. Ez biztosítja egy ilyen természetű vállalkozás sikerét.

Ebenezer Howard 1920-ban társaságot alapított új város létesítésére. A társaság Londontól 21 mérföldnyire nagy, lakatlan birtokot vásárolt és szisztematikusan, előre megtervezett módon önálló várost épített fel. A szélirány által meghatározott helyen gyárnegyedet létesített. Az első gyárat 1925-ben helyezték üzembe. Tíz év alatt 40 gyár telepedett le a városban, lakosainak a száma ma 10.000-en felül van. Tökéletesen elkülönítve fejlődött ki tervszerűen az üzlet-és szórakozási negyed. A lakóházak mind kertes-, egycsaládi, iker- és sorházak. Külön városrészben helyezték el a nyugalomba vonult munkáscsaládokat. A kis mintaváros tervszerű fejlesztése és előzetes megtervezése lehetővé tette a városrész legcélszerűbb elhelyezését és elkülönítését. A lakóházak, utcák, kertek, iskolák, közterek, színházak, parkok, üzletek, gyárak, egészségügyi és közüzemi berendezések tervszerű elhelyezése egyrészt a házak, telkek könnyű értékesítésében nyilvánul, másrészt a tudományos megfigyelések eredményében mutatkozik meg. Míg a születési arányszám majdnem kétszerese az angliai átlagos arányszámnak, addig a halálozási arányszám jóval kevesebb, mint a fele. A gyermekhalandóság az átlagos arányszámnak mindössze egy-negyedét éri el. Az ideális kis várost Wekwyn kertvárosnak hívják és ma Anglia büszkesége. A magánvállalkozásnak kétségtelenül eddig leg-sikerültebb alkotása. A közhatóságok és magánvállalkozás kívánatos együttműködése még korántsem fejlődött ki Angliában, de feltűnően halad a legjobb megoldás felé. Mindenesetre elég tanulságot szolgáltat arra nekünk, hogy észszerű alapokon a mi viszonyainknak megfelelően megszervezzük Budapest slumjeinek megszüntetését.

Mi TÖRTÉNT EDDIG BUDAPESTEN az egészséges kislakásépítés terén? Semmiesetre sem lehetünk büszkék eddigi működésünkre. A Wekerle-telep, bécsiúti városi házak vagy az albertfalvai lakótelep, városzéli lakótelep ötletszerű elszigetelt jól vagy inkább rosszul sikerült erőlködései után úgyszólván teljesen elakadt a fővárosnak ezirányú tevékenysége. Pedig a város állandóan épít utakat, kezében vannak a közlekedési vállalatok, az állam építési adókedvezményeket nyújt és ha ezeket az erőket a magánvállalkozás tevékenységével összekapcsolnánk, angol mintára, angol tanulsággal nagyszerű eredményeket érhetnénk el. Elsősorban meg kellene állapítani, hol vannak lebontásra érett házak. Fel kellene venni az egészségtelen, átszellőzheteden, nedves vagy sötét lakásokat. Ezeknek a számát ismerve, össze kell írni, mennyi lakó él ily lakásokban s mit fizetnek bért. Ismerve a nyomorlakások lakóinak számát és fizetőképességét, a cél már adva van. A magánvállalkozást a fővárosnak és az államnak a rendelkezésre álló eszközökkel arra kell serkenteni, hogy a slumök lakóinak emberséges, lehetőleg kertes otthont építsen. Ez nem tartozik a lehetetlenségek közé. A főváros az egységes városrendezési terv alapján e célra bizonyos területeket rendelkezésre bocsát olcsó áron, oda utat és közművet épít s olcsó közlekedést biztosít. Az állam a települést adókedvezményben részesíti. Ilyen területen csak a tapasztalati adatok alapján megállapított kis bérösszegű lakások építhetők s csak ilyen létesítmények nyerhetnek adókedvezményt.

Nézzük meg ezzel szemben mi történik ma? A fővárosi út- és közműhálózat kicépítése nincs semmi kapcsolatban a telepítéssel, az állami adókedvezmények pedig homlokegyenest az ellenkező célokat szolgálják. Bizonyos útvonalakon és körzetekben — ahol a város-
 szépészeti szempontok kívánják — rendkívüli adókedvezmény van. Itt épülnek az új bérpaloták, 3—4 szobás hallos lakásokkal. Az új lakásokba átköltöznek az aránylag nem túl rossz régi házakból 5—6 szobás lakások lakói. Az adóköteles házakban mind több az üres lakás és nép-
 egészségügyi szempontból úgyszólván semmit sem nyert a köz. Tatarozást kedvezményben részesül minden olyan régi ház, amelyik a szabályozási vonalon áll. Megint szépészeti szempontok. A tatarozást adó-
 kedvezménynek az az eredménye, hogy a szörnyűséges back-to-back house-okkal összehasonlítható odúk bérkaszárnnyába csoportosult gyűj-
 teményét kifestetetik, esetleg vízvezetékkel látják el s a lebontásra érde-
 mesült házak élettartamát jó pár évtizeddel meghosszabbítják. Az ered-
 mény ellenkezője annak, ami népegészség szempontjából kívánatos volna. A főváros adóköteles házai közül a jobbaktól lakókat von el,
 a rosszabbaknak, a tömeges aprólakásos bérházaknak élettartamát meghosszabbítja. Angliában már több mint tíz éve megszüntették a
 rossz aprólakásos házak tatarozását, az 1930-as törvény segítségével pedig gyors kihalásra ítélték őket. Mi az ellenkezőjét kezdtük el most.
 A mai rendszernek a városszépészeti előnyei is kétes értékűek. Igaz, az adókedvezmény előnyeiben részesült útvonalakon rendes új bér-
 házak épülnek, az utcavonalba álló régi házak sorvadásra vannak ítélve,
 azonban ez adókedvezmény nélkül is lassúbb ütemben bár, de előbb-
 utóbb bekövetkeznék. A város szépészeti hátránya csak később fog
 mutatkozni. Ugyanis a rossz, kislakásos bérkaszárnnyák élete félszá-
 zaddal meghosszabbodik, mert az öreg házakat kitatarozzák, 60%-ig,
 az adóvisszatérítés erejéig közpénzen, s a fővárosnak aligha lesz arra
 pénze, hogy ezeket kisajátítsa, ha történetesen arra új útvonalat akarna
 kicépíteni. Az angol tanulság alapján kidolgozott építőpolitikai előny
 viszont hamarosan mutatkozik a városrendezésben is, gondoljunk pl.
 az Erzsébet-sugárút, újabban Madách-út helyzetére. A tervezett
 útvonal helyén ma öreg nyomorlakásos tömegházak állanak. Ha az itt
 élő bérlők mai bérfizetésük mellett kertés lakótelepekbe költözhetnének,
 különösen ha az olcsó és jó közlekedésük is biztosítva volna, hamarosan
 elhagynák mai otthonukat. Az útvonal helyén üresen állnának a nyo-
 morpaloták és többé nem volna probléma az új út megépítése. De ez
 a nem érdektelen, de végül is mellékes eredmény eltörpül a másik
 következmény mellett, amellyel, hogy a fővárosnak különösen a pesti
 oldalon élő proletárnépe kiszabadulna fertőzött levegőjű börtönéből.
 A kopott kintornás udvarok szennyes körfolyosói mögül kirepülne az
 élet a virágos kertés házak otthonába. A fővárosnak számban legjelen-
 tősebb rétege erőben, egészségben felfrissülve állana sorompóba.
 Évtizedek múlva pedig az angol példa tanulsága szerint — nemcsak
 munkaképességben, hanem számszerűen is, a mai elsenyvedő nép ere-
 jének sokszorosát adná, ha fővárosunk tényleg megkezdéné azt a mun-
 kát, mely kötelessége volna és immár alig halasztható.

A HARMADIK BIRODALOM IRODALMI ARCA

A HARMADIK BIRODALOM merész kezdeményezései sorában, amelyekkel a liberális Németország hagyományait felszámolni s egy új állami, gazdasági, szellemi rendet kialakítani törekszik, a kultúra körébe vágó kezdeményezések kétségkívül a legmerészebbek közé tartozók. Első esetben történik meg talán a népek történetében, hogy az államhatalom egy nagy nemzet teljes kultúrtevékenységének irányítására vállalkozik s az egész szellemi életet a népközösséggel szemben egyetemesen kötelező felelősség tudatával áthatni kíséri meg. Hogy a forradalmak sohasem értek meg a politika szűkebb területén, hanem az idők láza a művészet és tudomány tereumát is meg-megborzongatta — közismert történelmi tény, amelynek példáit felesleges felsorakoztatnunk. Minden forradalom gyökerei szellemi átalakulásokba nyúlnak vissza s így a forradalom kultúrája rendszerint már a forradalom előtt adva van: a gyakorlat csak az eszmék végső konklúzióit vonja le. Ami a nemzeti szocialista forradalom Németországának életében új és meglepő, az, hogy a kormányhatalom nem éri be a forradalmi élmény önkénytelenül és esetlegesen adódó tudományos és artistikus kifejeződéseivel, hanem teljes céltudatossággal a szellem egész életének forradalmosítására tör s a „totális forradalom“ alapgondolatából kiindulva tudomány- és művészetpolitikai intézkedések és hivatalos állami szervek egész sorával igyekszik valamennyi kultúra-teremtő tényezőt a birodalom érdekeinek szolgálatába állítani.

A „totális forradalom“ gondolata, amely szerint „politikum, szellemiség és biológiai alkat egymástól elválaszthatatlanok és kölcsönösen egymásra vonatkoztatandók“, az idegen számára legkülönösebb eredményeket a kultúra valamennyi területe közül az irodalmi életben hozott. A nemzeti szocialista szervező és irányító munka iratai nem győzik hangsúlyozni, hogy a szellemi élet legszuggesztívabb, legszélesebb hatáslehetőségekkel bíró ága ez: „Lebensmacht“ a szó valódi értelmében, amelynek orientációi nemcsak egyének, hanem népek sorsát is érintik. „Az irodalom“, olvassuk egy vitairat lapjain, „a leghatalmasabb eszközök egyike a népek sajátos faji jellegének gondozására és fejlesztésére, de egyben megrendítésére és kioltására is. A költészet érzelmi élményeket tud kiváltani, rendező impulzusokat kelt minden hallgatójában vagy olvasójában s a népek érzelmi életét épügy fejlesztheti a fajra előnyös, minden értékes emberi kész-

séget fokozó módon, amint azt sivárrá és erőtlenné tenni is módjában van. Nemzeti kincs, amelyet óvni kell.“ Hogy napjainkban a Harmadik Birodalom földjén minden más kultúrállamnál nagyobb szerepet játszik az irodalompolitika, a fentebbi okfejtésben leli magyarázatát: az irodalom életformáló erejének és értékének elismeréséből folyik, hogy az államhatalom ez erő irányítására s ez érték óvására jogot formál. A mai német irodalmi viszonyok alakulására természetesen ez az államhatalmi beavatkozás döntő fontosságú.

I. ÁLLAPÍTSUK MEG mindenekelőtt: a nemzeti szocializmus történelmi távlatából a világháború utáni évek az egész német történelem fejlődésgörbéjében a legmélyebb hullámvölgynek tetszenek, oly fokú dekadenciának, amely „bizonyára örök szégyene marad a német népnek“. Nincs program-tanulmány, amelyben nem a múlttal való leszámolás gondolata adná a vezérszólamot, sőt a „leszámolás“, az utóbbi évtizedek kultúrájának velőkig ható világnézeti, erkölcsi és esztétikai analízise valósággal külön műfajt képvisel már az idevonatkozó irodalomban. A weimari Németország irodalma, olvassuk minduntalan, nemzetileg gyökértelen, a világnézettelenség vizenyőivel telített, főleg sexuális irányban teljesen erkölcstelen és romboló hatású, egyúttal azonban merő szép-lélek irodalom is, amelynek a kor problémáihoz semmi köze; a maga kiáltó negatívumaival párját ritkító talaja a marxizmus eszméjének. Van író, aki nem habozik leírni: „az új Németország az entellektüellek ellen jött létre“ s az irodalomban testet öltött közszellem kiirtását tekinti a Harmadik Birodalom első feladatának. Általában, mint minden téren, az esztétika síkján is a német alaposág és teoretikus készség egész fegyvertárát mozgósítva látjuk a liberalizmus korában megdönthetetlennek vélt dogmák ellen. Áll a harc s nemcsak fanatikusok és dilettánsok vesznek benne részt, hanem csiszolt elméjű gondolkodók s rutinos művészek is. Logikus érvelésük és szilárd meggyőződésük előtt nem egyszer nehéz az idegennek is közömbösnek maradni.

A leghevesebb harc kétségkívül a l'art pour l'art, az írói szabadság, az autonóm művészet s az esztétikai értékek érdek-felettsége: e szorosan egymásba kapcsolódó normatív alapfogalmak körül dül, amelyek a programirodalom felfogása szerint elméletileg sem helytálló, gyakorlati következményeikben pedig a szellemi élet teljes válságához vezettek. Mintha a századvégi szabadelvűség minden ördöge rajtuk át rontott volna a német irodalomra. A cikkek és brosrák egyöntetű véleménye, hogy a minden mértéket meghaladó én-kultusz, a destruktív eszméssel való kacérkodás, a nemzeti felelősségtudat hiánya s a százados világnézeti és erkölcsi értékekkel való szakítás egyaránt a fentebbi elvek leple alatt történt. De ugyaninnen ered az irodalom szociális értékelésének tragikuma is. Az írók a „céhbeliség“, a formai szempontok túltengése, az artisztikus játékok s az entellektüellesdi természetes következményeként lassan elszakadtak minden más közösségtől s így a közönségtől is s a saját maguk építette tour d'ivoire mintegy hermetikusan zárta el őket szélesebb körök érdeklődésétől. A tömegek ízlésének elsekélyesedése és eltávolodása így már

a l'art pour l'art gondolatának fölmerültével adva van. Ezt elpanaszolják valódi írók is, mint az anyai ágon magyar származású, budapesti születésű E. E. G. Kolbenheyer, a Paracelsus-trilógia neves szerzője (Unser Befreiungskampf und die deutsche Dichtkunst), elpanaszolja beszédeiben és Signale der neuen Zeit c. kötetében a propagandavezető Goebbels, de a viták nagy átlagukban nem is az akadémikus stílus hangjait ütik meg. Vermesebb résztvevők nem riadnak vissza a részletek, a nagyon is ríktó és disszonáns esetek felsorolásától sem s kitergetik a weimari évek szellemi életének szinte minden szennyesét. Az írók árulásával beállott helyzetet legsötétebb színekkel Rosenberg Alfréd, a Mythus des XX. Jahrhunderts szerzője ecseteli „Mocsár“ (Sumpf) című könyvében, amely egyike a „Novemberdemokratie“ szelleme ellen írt legkegyetlenebb iratoknak. Vad összevisszaságban kapjuk e két és félszáz oldalas kötetben a „kultúrátlanok okmányait“ (Urkunden der Unkultur), regények, novellák, versek, tanulmányok, újság- és magazincikkek idézeteit és pedig a négerkultusztól és dzsessz-örülettől az Emberi Jogok Ligájáig és a Pen Klubig, a Kurfurstendamm nemi eltévelyedéseitől a német kultúra elzsidósodásáig, a Happy Hallelujah-hoz s a keresztrefeszítés brémai revüoperettjéhez hasonló vallásellenes merényletektől a gangszter-istenítésig. A kard másik éle itt is a hiányokat, negatívumokat éri: a faj, nép, nemzet „labilis eszmék“ gyanánt való szétszedését, a „nincs ostobább eszmény, mint a hős“ tételét, a tiszta nemi élet kigúnyolását stb., amelyekről szintén pontosan megjelölt kútfők adatai vallanak. Ez az a szellem, halljuk a vádat, amely a liberalizmus égisze alatt elhatalmasodhatott s amelyben Németország fuldokol; a kor hangzatos elveit így szemléltetik gyakorlati következményekben valóra váltva négy év történelmének glosszái. A Harmadik Birodalom „fekete listája“ e liberális irodalom reprezentatív alkotásairól, a népkönyvtárak megtisztítását célzó intézkedései, sajtótörvénye s a berlini nemzeti szocialista ifjúság 1933 májusában rendezett tüntetése, amellyel kapcsolatban a marxista és pornográf iratokat máglyán égette el — végeredményben egyaránt a fentebb jellemzett szemlélet természetes következménye.

Ma, mint azt a birodalmi kancellár ezév szeptember 11.-én Nürnbergben a „zsidó-bolsevik művészetrontók“ ellen mondott beszéde is igazolja, a harc még egyre tart, bár inkább csak propaganda jellegű s a közvélemény ébrentartása mellett legfőljebb csak az extrém művészi irányok megsemmisítését célozza.

A preventív szempontokból folytatódó irodalmi propaganda mellett mind szélesebb teret kap a vitairatok lapjain egy új és időszerűbb motívum: a szellemi barbárság vádja ellen való tiltakozás, amelyet a Harmadik Birodalom uralkodó felfogása a régi Németország emigrált művészeitől és tudósaitól származtat. A forradalom híveinek kezében, akik a mai helyzetet „egy új biológiai embertípus“ diadalmának látják, e vád ellenében két kérdés szolgál ütőkártyául, amelyeket az emigráltak mellének szegeznek: „Vájjon aki elragadtatással ült minden orosz ágens lábainál, aki a polgári szellem kiirtásáról tartott módszeres előadást, kívánhat-e magának a nemzeti államtól gondolatszabadságot?“

— hangzik az egyik. A másik pedig még jellemzőbb: „Önök, uraim, azt képzeli, hogy ami most Németországban lejátszódik, a kultúrát, a civilizációt fenyegeti, hogy vadak hordája veszélyezteti itt általában az emberiség ideáljait; én viszont azt kérdelem önöktől válaszul — voltaképpen, hogy képzeli el önök a történelem munkáját? Azt hiszik talán, a történelem elsősorban elegáns francia fürdőhelyeken dolgozik? Hogyan látják például a XII. századot, ezt az átmeneti kort a román és a gótikus életérzés között? Gondolják, hogy azt a művészek úgy beszéltek meg egymás közt? Azt hiszik, annak az országnak az északi részén, amelynek déli felében írogatnák most önök, egy új építészeti stílust gondolt ki valaki? S szavaztak: körív, vagy csúcsív? S vitatkoztak az apsziszról: kerek legyen-e, vagy polygon?“ A gondolatsor önérzetes záradéka: „Ha a liberális éra történelmi szimbóluma egy nippel megrakott palota volt, a Tuileriák, a mienk egy szoros: Thermopylé“. (Gottfried Benn: *Der neue Staat und die Intellektuellen*, v. ö. az első rádióelőadást.)

II. A VISSZAHATÁS fentebbi szempontjaiban természetesen burkoltan már azok a célok és feladatok is adva vannak, amelyek elé az új Programm a jövőre néző kor német irodalmát állítja. Annak a konzervatív irányú forradalmi folyamatnak monumentális mása lebeg a jövőre néző lelkek előtt, amely a német szellemi élet terében a nemzeti szocialista Németország megalakulásáig egy irodalmi gettó szűkebb keretei között pergett le. „Ahol eddig a népben gyökerező értékek és felfogások megvetése s egy alapjában még tisztességes életközösség erkölcsi intézményeinek tagadása divatozott, most olyan irodalom kell, amely jövőre néző magasztos hivatása tudatában a nép új életszerkezeteibe szervesen és önként illeszkedik; ahol eddig raff inált freudi elemzés, hiú lélektani önábrázolás s az emberi perverzítások ugyancsak sietős megértése és megbocsátása volt általános, olyan irodalomra van szükség, amely vállalja egy új férfias életstílus kemény törvényeit s át tudja érezni a sors követelő parancsát. És ahol eddig a pusztaság imádatára emeltek templomot s a szavakkal, mondatokkal és képekkel való üres játék számított költészetnek, ott most olyan irodalom kell, amely a metafizikai kötetlen felfüggeszhetetlen törvényein nyugszik s a formában csak testet lát, amelyet a lélek épít magának“. Az új irodalmi eszmény, amelyet e tömör fogalmazásában a legterjedelmesebb irodalmi reformirattal, H. Langenbucher: *Volkhafte Dichtung der Zeit* (Berlin, 1934) című könyve rögzít meg, íme a „nép“, az „erkölcs“, a „metafizika“ és az „új férfias életstílus“ összetevőiből adódik, amelyeknek nevében folyik egyébként is az átalakító munka a német élet minden vonalán.

„Nép“, „erkölcs“, „metafizika“ különben a Harmadik Birodalom frazeológiájában már-már rokonértelmű szavak: a faj, a vér, a nemzetegység jólléte morális elv, eszméje pedig világnézet is egyben az állam életében. A költő hivatása a nemzeti szocializmus e centrális élményének tolmácsolása volna: bekapcsolódni minden idegszálalval a nemzeti organizmus életébe s így hangot adni egy népi sorsközösség minden nyugtalanító kérdésének. Igazi nagy alkotók munkái-

nak mélyébe hatolva — olvassuk lépten-nyomon — mindenkor szemünkbe tűnnek a vérrel és földdel való örök összefüggések: Dürer alakjai nem élhettek egyebütt, csak német tájon. Minden igazi kultúra csak népi közösségekből hajthat ki; „artgemäss“ és „erdgebunden“ a két leggyakoribb jelző, amellyel az új Németország irodalmi eszményeit jellemzi. E tényből folyik, hogy a kultúra közügy s szinte azt mondhatnák, a kultúra minden munkása bizonyos értelemben közérdekű feladat megoldásán dolgozik. A hűség és felelősség tehát mint minden állami munkakört betöltő tisztviselőt, a költőt, a nép lelkének kifejezőjét és nevelőjét is köti. E megkötöttség pedig igazi költőnek terhes nem lehet. „Akit a Gondviselés arra szemelt ki, hogy népe lelkét kortársainak felfedezze, az szenved a ráneheződő kényszer mindenható hatalma alatt; az beszélni fog nyelvén, még ha a kor nem is érti vagy nem akarja érteni őt; s inkább vállal minden nyomorúságot, mintsem hogy egyetlen egyszer is hűtlen legyen a csillagzathoz, amely lélekben vezeti“. Így a birodalmi kancellár.

Az irodalom számára „a férfias életstílus“ parancsa a fenti gondolatsorhoz közvetlenül csatlakozik. A heroizmus, a hősi eszmény művészi axiómává fogalmazása aligha is maradhatna el a Harmadik Birodalom földjén, amely mint Európa új kollektív államalakulatai általában — az egyéntől a közösség érdekeinek szinte erejét meghaladó szolgálatát várja. A nemzeti szocializmus ez eszmény kultuszát azáltal mélyíti el s teszi sajátos színezetűvé, hogy a német faj legmélyebb karakterisztikumát s a német történelem uralkodó erkölcsi elvét látja benne. A népben gyökerező költészet így elválaszthatatlanná válik „a férfias életstílus“ gondolatától, „A költő feladata népe jellemét, ezt az életosztó végső igazságot felkutatni s ébren tartani népének tudatában“, olvassuk erre vonatkozólag. „A német költő, aki oly néphez tartozik, amelynek történelme boldog és boldogtalan napjaiban egyaránt annyira a hősi élet talajából sarjadt, kutassa, szemléltesse művészi módon s idézze népének eleven öntudatába a német lélek hősi alapvonásait. Ne feledjük: a hősi gondolat a hatalom forrása a német történelemben s a hatalom itt legmélyebb lényegében nem más népek feletti uralmat jelent, hanem uralmat önmagunk egyéni és közösségi sorsunk felett“. (V. ö. a „Der heldische Gedanke in der deutschen Dichtung“ c. tanulmányt a Zeitschrift für deutsche Bildung IX. évfolyamának lapjain.) Hogy a nemzeti szocializmus irodalompolitikája a költészet ágai közül elsősorban a dráma fejlesztését szorgalmazza, ez a színpad tömeghatásával való számolás mellett a heroizmus általános irodalmi eszményében leli magyarázatát.

Az irodalmi programok sokasága meglehetősen egyöntetűen látja a fenti célkitűzésekből folyó veszedelmeket is. A költészettel szemben emelt, komoly világnézeti és erkölcsi igények mellett nem győzi hangsúlyozni, hogy a legértékesebb tartalom sem számíthat művészetnek, ha nem művész formateremtő keze alkotta. Amíg a régi l'art pour l'art-irodalom a forma egyoldalú túlbecsülésével, az irodalmi dilettantizmus viszont a formai szempontok hasonlóan egyoldalú elhanyagolásával követ el merényletet az igazi művészet ellen.

Szintén kártékony irányt képvisel a program-iratok szerint a nemzeti szocializmus irodalmi népiségének külsőséges értelmezése is, amely a mozgalom lényegét annak külső kifejezéseivel, szimbolikájával és formális megnyilatkozásaival téveszti össze. „Valamely alkotás nem akkor lesz népi és nemzeti“, olvassuk, „ha minden lapján ennyiszor meg ennyiszor bukkan fel a ‚nemzeti, ‚földszagú‘ vagy ‚ős‘-kifejezés a maga valamennyi buja összetételében, nem is ha a nemzeti szocializmus vezéreinek pályáját és küzdelmeit a bosszankodásig kite-regeti, vagy ha hősei horogkeresztet és barna inget hordanak. Mindez csak jelképek, emberek, értékek profanizálására vezethet, amelyek szentek nekünk s amelyeket épp ezért szeretnénk biztonságban tudni a durva értelmetlenség érintése elől. Az igazi művész áhítata nem ‚beszél‘ olyan dolgokról, amelyek elmondhatatlanok, hanem ‚alakít.‘. A szépséget és harmóniát nem a szószátyárság, hanem az alakítás tudja velünk közölni“. (Langenbucher.) A nemzeti szocialista párt irodalmi ellenőrző bizottsága újabban szabályos imprimatur bevezetésével kísérti meg a tudományos és propaganda irodalom szellemi elszíntelenedését megakadályozni, amivel az irodalmi tömegprodukciónak fenyeget. Szövege: „Ez irat kiadása ellen a német nemzeti szocialista párt nem tesz kifogást“. (Gegen die Herausgabe dieser Schrift werden seitens der NSDAP keine Bedenken erhoben.)

III. A HARMADIK BIRODALOM szervei közül, amelyekkel a vázolt programot megvalósítani igyekeznek, különös figyelemre keltő tarthat számot: a német költő-akadémia (Deutsche Akademie der Dichtung) és a birodalmi kultúr-kamara (Reichskulturkammer) — amaz mint a nemzeti alapokon nyugvó szépirodalom legtekintélyesebb képviselőinek reprezentatív testületé, ez mint a kultúra valamennyi munkását magába ölelő állami szervezet.

A német költő-akadémia kialakulásában a német föld felett feszülő szellemi erők egyensúlyváltása rendkívül szemléletesen tükröződik. Alapjait a porosz költő-akadémiának (Preussische Dichterkademie), mint a porosz művész-akadémia irodalmi szakosztályának (Sektion für Dichtkunst an der Preussischen Akademie der Künste) létesítésével 1926 őszén már a weimari Németország megveti, amiben az azóta elhalálozott s nálunk is jól ismert porosz kultuszminiszter, Becker játszott elhatározó szerepet. Az akadémia eszméje természetesen több százéves múltra tekinthet vissza, állandó szorgalmazása a német irodalmi élet roppant szétszórtságából és differenciáltságából magyarázható, a liberalizmus éveiben azonban nem juthatott el a megvalósulásig: inkább állandó viták középpontja volt. Ellenfelei közé nem kisebb egyéniségek számíthatnak, mint F. Paulsen, a filozófus és Th. Mommsen, a történettudós, akiknek nevéhez fűződik az akadémiaellenes érvek legpregnansabb megfogalmazása. „A német nyelv és irodalom mint vadon erdő tenyészett s én így szeretem és nem hiszem, hogy kertszerűen gondozva nagyobbá és szebbé tehetnők“, írja az előbbi, mint az irodalmi szabadság szószólója; az utóbbi viszont az akadémiának helyhez kötöttségéből következő lokális jellegétől óv, amelynél fogva ilyen intézmény „csak szárnyaszegett“ lehet s kultágjainak a statisztika szerep-

nél többet juttatni nem tud: „Berlin nem fővárosa a német művészeknek, mint Párizs az irodalmi Franciaországnak“. (V. ö. Jahrbuch der Sektion für Dichtkunst, 1929. 8. 1.) E hosszú múltra tekintő okoskodásokban a porosz költő-akadémia körül kibontakozott egész harc csirájában adva van.

Ami az irodalmi szabadságot érintő aggodalmakat illeti, a porosz akadémia ezekre a weimari évek folyamán méltatlannak bizonyult. Rendes tagjai, akiket a Thomas Mann, Hermann Stehr, Ludwig Fulda és Amo Holz személyéből alakult bizottság választott: Georg Kaiser, Bernhard Kellermann, Oskar Loerke, Walter von Molo, Wilhelm von Scholz és Eduard Stucken — nagyrészt a német irodalom szabadelvű szárnyához tartoznak s a szakosztály első nyilvános megnyilatkozása, mint azt a nemzeti szocializmus szemére is veti, a szennyirodalom ellen készült törvénytervezet ellen az írói szuverénítás nevében való tiltakozás volt. Annál jogosultabbnak tetszett az aggodalom a másik irányban, amely egy bizonyos helyi klikk, a berlini írók túlsúlyra jutásától tartott az akadémia keretében. A fentebb már idézett E. E. G. Kolbenheyer, az akadémia kültagja, 1930-ban az új tagválasztó ülés küszöbén mozgalmat indít, hogy „körünkben a néptől sajátosan németnek írzett művészet époly mértékben legyen képviselve, mint a nemzetközi típusú művészet már képviselve van“ s utalt arra, hogy „a német nép soha több joggal nem várhatta, hogy újjáépülésének nehéz óráiban írói is támogassák.“ E mozgalom teljesen negatív eredménnyel, a berlini „nyugatos szellem“ (westlerische Geistigkeit) további előretörésével jár. Kolbenheyer jelöltjei: von Münchhausen, Jakob Schaffner, Paul Emst, Friedrich Blunck és Hans Grimm helyett Theodor Däubler, Alfred Döblin, Leonhard Frank, Alfred Mombert, Fritz von Unruh jutnak akadémiai tagsághoz, mire Kolbenheyer s a vele konzolidáris kisebbség lemond. Az ügyvel kapcsolatban került az akadémia elnöki székébe a szélsőségesen baloldali Heinrich Mann. Az adott politikai helyzetben ezzel a porosz költő-akadémia sorsa meg volt pecsételve.

A nemzeti szocialista forradalom előtörésével az intézmény arca teljesen átalakul: Döblin, Frank, Fulda, Kaiser, Kellermann, Heinrich és Thomas Mann, Mombert, Unruh, Wassermann, Werfel kiválik s helyükre 1933 tavaszán a szakosztály felterjesztésére a Harmadik Birodalom kultuszminisztere, Rust, a nemzeti gondolatban mélyebben gyökerező írók egész sorát hívja meg. A konzervatív szárny előretörését nevek felsorolásával jellemezni lehetetlen: a nemzetközi érdeklődés számára éppen különlegesen német jellegük folytán sokkal kevésbé hozzáférhetők, mint a jobb külföldi összeköttetésekkel is rendelkező liberális szárny írói. A német irodalmi életben azonban korántsem ismeretlen nevek, hogy csak néhányra hivatkozzunk, Hans Johst, Friedrich Blunck, Beumelburg, Hans Grimm, E. E. G. Kolbenheyer, Emil Strauss vagy von Münchhausen neve, akik az újjáalakult akadémia vezető tisztségeit töltik be. A tagok kicserélődése mellett az intézmény életének egy nemkevésbé jelentős mozzanata a totális állam irodalmi egységét juttatja kifejezésre: a szakosztály a porosz művész-akadémia keretei közt megmaradva, magát az egész birodalomra illetékesnek (reichszuständig) nyilatkoztatta ki s ezzel kapcsolatban a német költő-akadémia (Deutsche Akademie der Dichtung) nevet vette fel. Feladatát ma a fõntebb körvonalazott irodalmi programra szorgalmazásában látja.

Amíg a költő-akadémia páréves történetével a német szellemi élet korszakváltását illusztrálja, a birodalmi kultúrkamara abba a hatalmas

arányú szervező munkába nyújt bepillantást, amely a Harmadik Birodalomban az államegység gondolatának megvalósítására napjainkban folyik. A régi Németország a kultúra birodalmából csak egy szűkebb területet — elsősorban az iskolák, főiskolák, egyetemek, múzeumok ügyét — rendelte alá az államhatalomnak. Az új Németország a kultúr-tényezők nemzeti felelősségét hangoztatva s az egész német életet a „nemzeti szocialista világnézet“ szellemével törekedve áthatni, egyetlen hatalmas szervezetben fogja át a német kultúra valamennyi síkját. Ilyen irányú törekvését már a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi minisztérium (Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda) felállítása is sejteti, amely egy 1933 június 30-án kibocsátott rendelet szerint „illetékes a nemzetre való szellemi ráhatásoknak, az állam, a kultúra és a gazdaság javára történő toborzásnak, a bel- és külföldi nyilvánosság ezekről való tájékoztatásának s az e célokat szolgáló összes intézmények kormányzásának feladatait illetőleg“. Az 1933 szeptember 22-i kelettel kiadott birodalmi kultúrkamara-törvény (Reichskulturkammergesetz) a fenti kezdeményezésen épít tovább „megbízva és felhatalmazva a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi minisztert, hogy a feladatkörébe vágó tevékenységi ágak hozzátartozóit nyilvános jogú testületekben fogja össze“ (1. §.), j/ell-állítva a birodalmi irodalmi, sajtó-, rádió-, színház-, zene- és képzőművészed kamarát“ (2. §.), amelyek a birodalmi filmkamarával együtt „a birodalmi kultúrkamarát alkotják, amely a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi miniszter felügyelete alatt áll és Berlinben székel“ (3. §.). E rendelkezéssel a kultúra többi munkakörével együtt az irodalmi élet is állami felügyelet (Aufsicht) alá köül. (Reichsgesetzblatt I. 661. 1.)

A törvény végrehajtásáról szóló rendelet két legfontosabb, a kultúrmunkát végző egyéneket s így az írókat is legszemélyesebben érintő intézkedését a kamarai tagságról szóló második fejezet foglalja magában. A rendelet ugyanis a legszélesebb körben kötelezővé teszi a kamarai tagságot. „Aki a kultúrjavak létrehozásában, reprodukálásában (Wiedergabe), szellemi vagy technikai kidolgozásában, terjesztésében, fenn-tartásában, árusításában vagy annak közvetítésében résztvesz, köteles azon kamarai egység tagja lenni, amely tevékenységére nézve illetékes“. (4. §.) így a birodalmi kultúrkamarának módja nyílik a szó leg-tágabb értelmében vett szellemi munkásság teljes beszerzésére — lévén a kamarai tagság a szellemi munka további folytatásának alapfel-tétele. A rendelet azonban a birodalmi kultúrkamara kisebb egységeit, az alkamarákat (Einzelkammern) a kamarai tagság megtagadásának, illetve megvonásának jogával is felruházza, „ha a rendelkezésre álló tények igazolják, hogy a szóbanforgó személy a tevékenysége folyta-tásához szükséges megbízhatósággal és képességgel nem rendelkezik“. (10. §.) Ezzel az egyéni kultúrmunka alárendelt helyzete az állam-hatalommal szemben teljessé válik. K. F. Schrieber, a kamara-törvény s a vele kapcsolatos intézkedések legalaposabb magyarázója szerint (v. ö. Die Reichskulturkammer, Berlin, 1934. című művét) ez az alá-rendeltség csak a káros erők távoltartását s az értékesek támogatását jelenti, mégpedig a nemzeti közösséggel szemben kötelező felelősség

mértéke szerint; egyébként „az új államnak nem feladata s nem is áll szándékában, felülről, hatalmi szóval rendelni el egy új kultúrát. Kultúrát csinálni lehetetlenség — sajátos belső törvényei szerint szervezen nő az ki a népiség talajából“.

E magyarázat ellenére meg kell állapítanunk, hogy a birodalmi kultúrkamara alkotmánya tág teret nyújt a felsőbb beavatkozásnak s erősen központosított elnöke a birodalmi propagandaügyi miniszter, aki mellett az egyes alkamarák elnökei foglalnak helyet a birodalmi kultúratanácsban (Reichskulturrat). Az egyes alkamarák elnökeit a birodalmi kultúrkamara elnöke nevezi ki, valamint az ezek oldalán működő elnöki tanács tagjait is. Az alkamarák szakegyesületekre vagy szaktestületekre tagozódnak a bennük felölelt működési ágak szerint. Amint a birodalmi kultúrkamara szabályzatát annak elnöke hozza, úgy az alkamarákét az illető alkamara elnöke, de a birodalmi kamara elnökének jóváhagyásával. Az alkamarákba foglalt szaktestületek e szabályzatokhoz, a kamara-törvényhez s a rávonatkozó rendeletekhez alkalmazkodni kötelesek, intézkedéseikhez az alkamarai elnök hozzájárulása szükséges, aki a szaktestületek elnökeinek és üzletvezetőinek eltávolítását, illetve beiktatását követelheti. A birodalmi kultúrkamara elnöke az alkamara döntéseit hatálytalaníthatja s a szóbanforgó ügyben önállóan határozhat. Ugyanő szabja meg a birodalmi kultúrkamara költségvetését s hagyja jóvá az alkamarák saját elnökük készítette költségvetés-terveit. A kamara hatóságainak rendelkezéseit szükség esetén a rendőri hatóságok hajtják végre. Ilyen módon az állami beavatkozás számára szabad az út a kultúra valamennyi terepén s a Führer-elv a szellem birodalmában is érvényesül.

IV. AMI A NEMZETI SZOCIALISTA Németország irodalmi gyakorlatát illeti, e téren a rendelkezésünkre álló alkotások alig minősíthetők egyébnek szerény kezdeményeknél. Általában az a tipikus szellemiség, amely a Harmadik Birodalom hivatalos álláspontját is áthatja, az új Németország irodalmi tematikáját aránylag szűk körre korlátozza. „A harcon kívül“, olvassuk erre vonatkozólag, „amely a forradalmat közvetlen győzelemre segítette, ott van a német élet azon nagy kérdéseinek sora, amelyeknek megoldására e harc megindult, amelyek tehát tágabb értelemben egészen a nemzeti szocializmus által meghatározott új német életmozgalom körébe vágnak. Hogy néhány példát is idézzünk, utaljunk csak a munkaszolgálatra, a német térhiány problémájára, amellyel telepítési mozgalmunk és Kelet felé fordulásunk szorosan összefügg, a parasztsághoz való visszatérés gondolatára, amely a nagyváros kérdésszövedékének megoldását is lehetővé teszi, a mélyreható társadalmi átrétegződésre s a német nép vele kapcsolatos új életrendjére, vagy végül a bennünket különösen nagy mértékben foglalkoztató vér- és fajkérdésre, amelynek irodalmi feldolgozására a legerősebb teremtő erő sem lehet elégséges“ (Hellmuth Langesbucher; *Nationalsozialistische Dichtung*, Berlin, 1935.) A nemzeti szocialista Németország adekvát irodalmi kifejezőjének valóban első-sorban az itt adott tárgykört érintő alkotások számíthatnak. E tematika azonban annyira gyakorlatias jellegű s a prózai mindennapok

körébe vágó, hogy komoly költői értékesítése egyelőre súlyos akadályokba ütközik.

Azok a beszámolók, amelyek eddig a nemzeti szocializmus Németországának szépirodalmáról készültek, legkevésbé sem zárkoznak el a fentebb jelzett tények számontartásával. „Sajnos“, hangzik a panasz, „egészen megdöbbentő a dilettánsok nagy száma, akik tömeges felléptükkel az igazi költészet szüzi forrásait igen könnyen kimeríthetik“. Az új német regényirodalom egyik méltató) a szerint a regényírás ma az „irodalom előtti fokon“ stagnál — háborús emlékiratok s a forradalom harcos napjainak kisebb-nagyobb formakészséggel való epikus feldolgozásai helyettesítik az igazi szépirodalmi alkotásokat. „Ein Trupp SA „Die Strasse zu Hitler“, „SA-Kamerad Tonne“, „Die SA erobert Berlin“, „Marsch nach Berlin“, „Zweimal Neunter November“, „Rotmord“, „Sieg-Heil SA!“, „Der Tag des Ariers“, „Der Emigrant“ — ez emlékirat- és „regény“-dmek jellemezhetik az irodalmi tömegtermelés irányát. A nemzeti szocialista párt imprimaturjával ellátott s a Reichstelle zur Förderung des deutschen Schrifttums lektorátusának vezetőjétől származó irat szerint azonban „a forradalom élményének epikai alakítására eddig tett kísérletek közül még egyik sem sikerült a költészet színvonalára emelkednie“. (Hellmuth Langenbacher fentidézett könyve, 25. 1.) E fejlett önkritikával írott könyv az inter arma süent Musae tételének egy korszerű alkalmazásával az irodalom negatív jelenségeicrt irodalmon kívüli okokra hárítja a felelősséget: „Regények nem születhettek a lövészárookban s nem születhettek a forradalom politikai harcaiban sem — vagy ha igen, úgy csak olyanok által, akiknek a küzdelemben nem sok részük volt.“

A mennyiségi termelés túltengése a minőségi rovására hasonlóan feltűnő a dráma területén is, amelynek fejlesztésére, mint mondtuk, a Harmadik Birodalom különös gondot fordít. A hősi eszmény, amelynek szolgálatára az irodalmat az új Németország szellemi programja elkötelezi, továbbá a színpad sajátos struktúrája, amelynél fogva azzal tömeghatás tekintetében egyéb irodalmi ágak nem versenyezhetnek, a drámaírás e kiváltságos helyzetét teljesen érthetővé teszik. Azok a szellemi áramlatok és irányok, amelyek ilyen körülmények között a német színpadot ostromolják, Wolf Braumüller, az egyik állami színház lektora szerint, akinek hivatásánál fogva szerzők és kiadók kéziratain át módjában áll a drámaírás forrásviszonyait ismerni, elsősorban szintén tematikailag jelentkeznek. Sajnos, állapítja meg, ha vannak is formai tekintetben figyelemreméltó alkotások a mai drámai termékek sorában — elképesztően nagy számban inkább a konjunktúra-szellem, mintsem igazi művészi tehetség bizonyítékai.

„Egy ideje, úglátszik, az a beszéd járja“, olvassuk e rendkívül jellemző sorokat, „hogy olyan daraboknak, amelyekben SA-csapatok vonulnak, fel — szegényeknek többnyire el kell nézniök a koncepció gondolatszegénységét csak úgy, mint az alakítás kopottasságát — nem sok reményük lehet az elfogadásra. Ennek ellenére is még mindig a darabok egész légiója tesz rá kísérletet, hogy homályos definíciók és cselekmények kiagyalásával a nemzeti szocializmust a színpadról korszerűen proklamálja. Különösen a paraszti milieuban játszó darabok

(lásd ehhez a regényirodalom párhuzamait!) nem mulaszthatják el a nemzeti szocialista közösség számára a vezércikkek tudákos frázisaival „lelkeket alakítani“. Nem is számítva e darabok többnyire ijesztő hosszúságát, csaknem mindig a legjámborabb bárányokká lesznek bennük a legragadozóbb farkasok s önkéntelenül merül fel bennünk a gondolat, hogy a szerzőnek saját hirtelen, „gleichschaltolása“ szállt drámailag a fejébe. Megindító egyszerűséggel és gyermeki naivsággal peregnék le előttünk a szívek és elvek átalakulásai — s az ember mint öreg náci már-már ellenszenves kezd lenni magának.

E drámaíró-válfaj második legkedvesebb tárgya: egy-egy, a jelen korpépe felé mutató történelmi személyen tenni erőszakot. Ebben az irányban ma is Nagy Frigyes tartja a rekordot s úgylátszik, nincs már egyetlen anekdota sem a jó öreg porosz királyról, amelyet a három usque öt felvonásosak ki ne lúgoztak volna. A történetek nyelvi szépségét az epigonok páthosza adja s csaknem mindig szerepet kapnak bennük a lakajok és egyéb udvari népség, akik oly mély filozófiai képzettséggel rendelkeznek, hogy nyugodtan s egyenrangú felek gyanánt állíthatók szembe minden idők legnagyobb német gondolkodóival. Ha ezek között még egy dajka is akad, úgy számíthatsz rá, hogy látnoki tehetségével már iksz évvel előbb felfedezte a csecsemőben az állam jövőendő első emberét. További kedvelt történelmi alakok Johann Philipp Palm, Ferdinand von Schill s mások a szabadságháború korából. Valószínűleg csak Johst alkotása magyarázza, hogy Schlageterrel szemben ez írók több respektussal vannak.

A mai drámaírók harmadik vadászterülete a „germán élkör.. Amit a szegény Eddának a misztikus magyarázatoktól és agyonjavítgatásoktól szenvednie kell, már a szellemi erőszaktétellel határos. Az ember rendszerint már nem is ismeri ki magát az istenek és hősök genealógiai viszonyaiban — s rajtuk kívül ott vannak még a jelképes alakok is a personae dramatis listáján: az öreg Ember, a Fehér Asszony, a Fehér Lovag, a Sötét Alak, a Rab s titokzatosan végigkísértének az egész drámán, mindvégig tele homályosnál homályosabb igazságokkal, amelyek lehetőleg szökezdő betűrímekekben (oh, jaj, milyen rímekek!) lapokon át Ömlenek és mennydörögnek. A dialogizált Edda ugyanis drámának számít.

Hogy Siegfried e litániából ki nem maradhat, nyilvánvaló. E genre legtöbb képviselője szerint különben a Nibelungok dráma-trilógiájának költője, Hebbel, a gyengeelműség prototípusa volt. Általában úgy látszik, sok szerző a német szellem hőseinek tiszteletét mint nemzeti szocialistához méltatlan érzést küszöböli ki magából. Mert nemcsak Hebbelt, — Shakespeare-t és Schillert sem kímélik az „átdolgozások.. Kleisthez a jelek szerint nincs bizalmuk a plagiátoroknak. S hogy elkélne mégis egy Kleist a mi korunkban is!“ (Die dramatische Produktion der Gegenwart. Die neue Literatur 1934. 437. 1.)

E kemény, s ismételjük, hivatalos állami szervek részéről elhangzott kritikák azonban meghajlanak egy drámai alkotás előtt, amelyben a Harmadik Birodalom a maga szépirodalmi tevékenységének csúcspontját látja s ez a „Schlageter“, Hanns Johst-nak, a költő-akadémia elnökének tollából. A négyfelvonásos dráma hőse Albert Schlageter, a németországi francia megszállás ellen tüntető szerény csapat vezéralakja, akit 1923 május 26-án a francia haditörvényszék halálos ítélete alapján s a német állam tiltakozó szava nélkül kivégeztek. A darab teljesen a „nemzeti heroizmus“, az „új férfias életstílus“ fogalomkörében mozog. Főalakjai nyers, kemény, egyéniségek, akiknek jellemét a háború viharai alakították ki s akik a weimari Németország atmoszférájában, erkölcsi háttér nélkül is vállalkoznak a németiség erkölcsi méltóságának és katonás erényeinek képviselőjére. Schlageter elmélyült felelősségtudatában a fők szerepét játssza körükben, amíg egy tábornok ismerősével folytatott vitában meg nem győződik arról, hogy társaival nincsenek egyedül: csak egy szikra hiányzik a rezsím nyomása alatt is élő nemzeti lelkiismeret fellobbantására. Tragikuma e beszélgetésen

fordul meg, amelyet, mint az egész fojtott levegőjű darabot Johst ügyes dialektikával s rutinos rendezői készséggel bonyolítja.

ÍME AZ IRÁNY, amelyben a mai Németország irodalmának jövő kibontakozását keresi. Lírájának hasonló áttekintése egyelőre megoldhatatlan feladat — azok a kemény, „te“ alakú, inkább fülnek, mint szemnek írt versek: ébresztők, riadók, indulók, szózatok, amelyekben él, szétszórtan húzódnak meg folyóiratok, antológiák s csak egy-két esetben önálló kötetek lapjain. Bizonyára az „új férfias életstílus“ jegyében áll e költészet is, mint az epikus és drámai kísérletek: „Dichter muss in Reih und Glied wie Soldaten wandern“ — olvassuk Hans Schwarz egyik versében.

Ismételjük: az új Németország irodalmi indulásait a gyakorlat síkján eddig csak szerény kezdetek jelzik. A Harmadik Birodalom ezekkel szemben, hogy úgy mondjuk, hivatalosan az elsőséget annak a nem exponáltan nemzeti szocialista, de mélyen a nemzeti gondolat talajából sarjadt s már a weimari Németország korában kialakult iránynak adja, amelyet a költő-akadémia íróinak munkássága képvisel. Jellemző e tekintetben a mai Németország legtöbbet olvasott könyvének,“ Hans Grimm: Volk ohne Raum című regényének sorsa, amely 1926-ban jelent meg s azóta mintegy 260.000 példányban kelt el. E könyv a megélhetési tér hiányában gyarmatokba szorult németység háborús kálváriáját mutatja be s hőstét, Cornelius Friebottot, e szenvedések által vezeteti a marxizmus útvesztőiből a nemzeti eszme szolgálatába. Idézzük itt szerzőjének elégedetlen sorait: „Jól tudom, mennyit érek és mit jelent ez a könyv. Mégis, az elismerések ellenére sem vagyok kibékülve munkám sorsával. Nem vagyok vele kibékülve, mert úgy látom, ezt a könyvet pártkönyvvé tették. Pedig én nem annak szántam; nem ez volt az én rendeltetésem s nem erre hívtam a kegyelem s végül nem is vállaltam volna a belétemetett fáradtságot, sem elismerésért, sem pénzért. Merte könyv szenvedélyesen keresett célja a szintézis volt.“ (Hans Grimm: Der Schriftsteller und die Zeit, München, 1931.) Hans Grimméhez hasonlóan vallja magáénak a Harmadik Birodalom Stefan George, Paul Ernst, Carossa, Emil Strauss s a többi komoly értékek költészetét.

Mennyiben fog sikerülni az új Németország irodalmának a kor gátlásait leküzdeni s a szó teljes értelmében vett szépirodalmat produkálnia — a jövő titka. Bizonyos, hogy a művészi alkotás nélkülözhetetlen élményszerűségével szemben a zsúfolt programútok, az alakító munka individuális jellegével szemben a kitzűzött kollektív célok egyelőre komoly gátlásokat jelentenek. A nemzeti szocialista Németország e részben is reménnyel telve s a jelen feladatainak megoldását bizalommal várja a jövőtől. A birodalmi propagandaügyi miniszter szavai: „A mi új korszakunk sajtó vajúdásaiból fog megszületni egyszer az örök zseni, aki által majd korunk az elragadó művészi kifejezést is megkapja. Szabad ezt remélnünk és kívánnunk és jogunk van rá, hogy várjuk alázattal.“ S miként Hitler a legutóbbi nürnbergi pártnapon kijelentette: amíg ez a nagy zseni meg nem jelenik, meg fognak elégedni a német szellem eddigi nagy alkotásaival.

MAGYAR RÁDIÓ VAGY EURÓPAI RÁDIÓ?

EGY MŰSORSZÓRÓ TERVE¹

Tíz ESZTENDŐS a magyar műsorszórási rádió, eszmélési korba érkezett s ez teszi időszérűvé, hogy kért és kéretlen nevelők serege rohanja meg. A gyermek egészséges, — bővérű és neveletlen, nagy erejével tehetetlen és gazdag ígéretekkel kecsegteti a jóhiszemű, szegény és művelt nevelőket. Mit kezdjenek vele? sajátos eszmezavar és világos tervek elegyednek a hozzászólásokban, — a kérdés velejére azonban eddig a legpallérozottabb s a leggyökeresebb vélekedők sem tapintottak.

Mi legyen inkább a rádió: hírlap vagy dalszínház, tudományos szemle vagy kabaré, képes családi újság vagy zenés híradó? A vállalkozás új és eredeti, — felelik — ne hasonlítsuk semmihez, mint ahogy nem is hasonlít semmihez. A műsor problémája egyszerű: a zene legyen igényes és korszerű, a hírszolgálat értesült és tárgyilagos, a magazin-anyag változatos s az irodalmi rovat színvonalas.

A felelet nem nyugtat meg. A rádió szerepe az utolsó ponton dől el. Néhány árnyalaton múlik minden. Mielőtt a rádió részlet-programmjáról gondolkodnánk és különös hajlamait vizsgálnék, a problémakör első és elsőrangú kérdését tegyük fel: Mi a vállalkozás végső szándéka? öncélú kereskedelmi alakulás-e, vagy nagyobb sugarú feladatra vállalkozott?

Aligha vitás a felelet. Nekünk nem telik fényűzésre, nem virágoztathatunk csinos kereskedelmi vállalatokat, nálunk — így volt ez s így lesz — küldetése és hivatása van mindennek és mindenkinek. A rádiónak, amdy születése pillanatától kezdve annyira a kultúra szolgálatára látszott eleve-elrendeltnek, a rádióknak is magyar feladatot kell teljesítenie. Mi a magyar terv?

Európa felé indultunk, ősi szándékkal, tíz századdal ezelőtt s azóta veszteglünk utunknak ezen az állomásán, állandó ideiglenességben. Vándorlásunk eredeti iránya feledésbe ment, túlméretezett szerepigényeinkkel azonban nem számoltunk le és várunk megrekedtem Európai mintákra kovácsolunk magyar terveket, amelyek talán nem is európaiak és nem is magyarok. Létezésünk hamleti kérdése kísért. Rokkantak vagyunk a termelés harcában, erőnk túlon-túl határos. Feloldódjunk-e a kontinens népei közt vagy keressük meg a magyar

¹ Szívesen helyet adunk a fiatalság részéről jövő e „tervnek“, mely tulajdonképpen kritika is. A szerk.

esélyt? Melyik az a szerep, van-e olyan szerep, amelybe kedvünk és lélegzetünk bősége befér és amelyet ma megkaphatunk és vállalhatunk?

Az esély, talán az egyetlen: roppant intellektuális üzemmé alakulunk. Szellemi céh legyünk az európai versenyben.

A terv realitásában nem támadható; mellette nem hanyagolunk el sem kis, sem nagy egyéb magyar célokat, nincs program, amely megsínylené ezt a regényes útválasztást és: egy kényszerű esélyünk ez. Gyakorlatias terv, a szegénység muszáj-előkelő sorsa. A termelés korában ragadjuk meg, amit százados bérlői elengedtek, az intellektuális termelés ekeszarvát. Az ugar zsíros, mi sem védi az európai magántulajdont s a mi oldalunk szándékában és készségében sem kételkedem.

Mert vállalom az életmentő magyar rögeszmét: tehetségesek vagyunk. A lefolyástalan, balsorsú erők cellákban és vadvizekben gyűltek össze, külső és belső zsilipeket emelt a történeti idő szerte-széjjel. A feladat ma a felszabadítás, belső zsilipeket kell megnyitnunk, hogy a határok vonalán gátat törhessen a magyar tehetség. Egy belső zsilip: a rádió.

A magyar karrier ideje érkezett el, ezer év pillanata. Európa vemhes, kultúrát vajúdik, új humanizmust — soha ilyen percet, hogy jogot szerezzünk a szellem várt, új világában. Államunk legmélyebb gyökerét jelentené ez a részvénytöbbség. S ha nemesi művelődésünkkel és családfánkkal eddig vazallusok voltunk Európában, most hűbérurakká lehetünk. A szellemi nincstelenségnek ebben a mai tíz esztendejében állunk először egy vonalon a szellem nyugati kapitalistáival és bajnokaival, s talán: a startvonalon. Üzemünk kivitele nem képzelenség. A kultúra sorompói rozogák és törékenyek, a vámhatárok fiktívek, néhány vezércikk és programvers fennakadhat rajtuk, de a jó áru számára nem jelenthetnek akadályt és mentséget. Nem könnyű betörni nyugatra, előítélet és a fajta idegensége mered fdénk, de a humanizmus rokonsága s a tehetségé ezeknél hatalmasabb.

Jelek villannak künn és benn s én hiszek nekik. Európa várandós, az erőszak kurzusa lejárt, a hullám útja azt mutatja, hogy a szellem rövidesen „en vogue“ kerül. Tervünk európai, mintahogy a kultúra okszerűen európai, lándzsát kell tömünk mellette s a humanizmus mellett, amely célszerűen magyar program.

S nem ábránd ez. Az up to date államférfi a közgazdaságon s szerződésein kívül legfeljebb, ha kollektív hangulatokban hisz. Tervünket jámbornak, gyakorlatiatlannak minősítené. A gondolat erejéről nem vesz tudomást. Pedig régi rendje a világnak, hogy a költők, vagy bizonyos értelemben költők mozgatják a népeket, forgatják a társadalmakat és államokat. A történeti hullámvás tudatalattija, a belső front mindig a kultúra. A vers párhuzamos jelensége a hegemoniáknak és forradalmaknak — egyképpen valamely humánus szülöttje. A szellemi hatáskvantum mechanikája titokzatos, a szikra útja és hatóköre végtelen és földéríthetetlen. Proust könyvet ír, valami megindul s téren, időn, láthatatlan transzformátorokon keresztül bejárja az emberi világot. Talán tíz esztendő múlva Bretagne-ban meghatódik egy

öregasszony, talán tíz nap múlva államformát változtat Bolívia. A történelem s a világok fölött örök életben ég valami, a kultúra gyöke, protoplazmája, amelynek csak hatásait ismerhetjük s amelynek függvénye sorsunk. Evvel a legbensőbb emberséganyaggal él szerves, mély-séges kapcsolatban az irodalom — amely így a népek életének a nyitját is hordozza. Hogy a humanista terv ma ábrándnak hangzik, ezt nyilván az „írástudók árulása“ magyarázza. A politika és újságírás három évtized alatt végkép eljátszotta a szellem hitelét. Az enciklopédisták ideje óta a technikai civilizáció kitereltesedett; s ha ennek köszönhetjük, hogy az intellektus elvesztette befolyását a társadalom életében: jogos a követelés, hogy a technika új, drótnélküli szószekén nyerve vissza. Ez az a tulajdonképpeni, a különös, a nehéz feladat. Hitelt kell szerezniük termelésünknek.

Magyar feladatot kell teljesítenie a rádióknak s ez egyedül: a szellem feltétlen szolgálata. Tervünk kontinentális. De hol terül el Európa? Egy vallás, néhány szobor, vers meg gondolat tövében. Ez a mi hazánk. A harmadik európai humanizmus, a magyar programra humusza felett eső legyen a rádióknak.

A TÁVOLI TERVEKTŐL térjünk vissza a közelihez. A magyar műsorszóró gyakorlati és teljes programját ilyen szándékkal építjük fel. A legközelebbi terv talán az irodalmi rovat újraformálása, hogy ennek a jövőbeni rádióvállalatnak vezérfákultása lehessen.

Az üzlet itt már aggodalmaskodni kezd: a népszerűséget féld az ismerősen hangzó rajongásgyanus ajánlatoktól. Az irodalmi programúiban programrádiót szimatol s az irodalomban irodalmiasságot; ezektől féld, joggal, műsorának általános érdekességét és kelendőségét. Pedig nem fog ráfizetni — nem akarunk irányrádiót, sem erőszakos előkelőséget, a szélsőséges irodalmiasság egészségtelen előkelőségét, hanem mindössze annyit, hogy programmunkat elsőrangú irodalom töltsen meg, ami a tapasztalat igazolása szerint mindig józan és jó üzletnek bizonyult.

A rádió irodalmi rovata felett, tíz esztendejében, egyaránt gyámkodott az üzlet, a gép és a társadalom. A hármás cenzúra ugyancsak megnyomorította a vállalkozást. Amit a kereskedelmi érdek és a technikai kényszer boncolókése meghagyott, rendszerint kiirtotta a szociális tendenciákra és a közérkölcsekre való hivatkozás. Kétségtelen, hogy tiszteletreméltó, sőt súlyos és megkerülhetetlen szempontok ezek, holmi hebehurgya radikalizmussal nem ronthatunk nekik s az ezen a téren nagyon helyénvaló megfontoltságnak. De jó lelkiismerettel kívánunk egy kicsit több lendületet, bátorságot és több erőt a rádió irodalmi életének. Túlságosan szociális ez a kor és túlságosan nagy a szociális sugara a rádióknak ahhoz, hogy a művészi etika nevében az asztalra csapjunk; annyit azonban el kell fogadnunk és fogadtatnunk, hogy az irodalmi tervkészítésnél jogosultak a kizárólagosan művészi szempontok.

Az irodalmi rovat megformálása tulajdonképpen nem valami reformot jelent. Folytatnunk kell a megkezdett munkát. A módszer szintétikus, lassan, szemelvényesen részeiben összerakó. Hogy mit

nem szabad, azt már jól tudja és gyakorlója a rádió, — mi néhány műfajt és néhány lehetőséget veszünk sorra.

A rádiódrama imperatívuszával a Napkelet c. folyóiratban nemrég részletesen foglalkoztunk. A sajátos rádiódrama megteremtése létkérdése az irodalmi műsornak. A „hangjátékokkal“ való kísérletezések helyett eredményre van szükség. Csaknem úgy tetszik, hogy az egész vállalkozás célja és értelme: a rádiójáték. A műsorról kapcsolatosan ez az első gondolatunk és az utolsó, — felfedezni a rádió drámáját. Ekörül mozoghat minden egyéb, élősdiék és öntudatos műfajok, — mint ahogy a színházban is rendeznek szavalóesteket és ökölvívómérkőzést, hangversenyt és táncdélelőttöket, bált, vizsgát és tudományos vitákat. De az intézet mégis csak színház, színdarabok számára, — s mintha a rádió is egy kicsit a rádiójáték számára állna fenn.

A műsor „népszerűség vagy előkelőség“ kérdését oldaná meg, a halálos dilemmát. A dráma az egyetlen terület, ahol az általános érdekesség megfér az irodalmi tisztasággal, s a rádiódrama is ilyen lenne. A rádiónak, amely annyira széles, szélsőséges és óriás tömegekhez szól, milyen nyomasztó problémája simulna el vele!

És ez az új műfaj. Az irodalom számára új lehetőség, ez a rádió magja, ezt hozta. Eredeti műfaj, nem átdolgozott színjáték, megjelenített elbeszélés vagy könnyű dráma. Nélküle a műsor örökre epigon marad, alkalmi, szedett-vedett. Felfedeztetése a rádióvállalkozás igazolása lesz.

Az irodalom valahol ott kezdődik az igricek és regösök világában. A mese szájról-szájra jár; ennek a mitoszi literaturának az anyaga a beszéd. A költészet még szentség, hagyomány, — mindenestre ünnep. A nyelv szűz, ősi, — a köznap szavait illesztgetik össze a diákok s vajákosok, poézist formálnak belőlük s a szavak bűvölését. S ahogy a barbár grammatikából valami kezdetleges irodalom alakul, kivilágosodik az út: a jóhangzás. A stílus legrégebb szabálya ez, szép legyen a beszéd, dallamos, ritmusos, előadásra alkalmas.

Az irodalom már régen szublimált; elvonatkozott a beszédetől, írássá tisztult, könyvekben üledett le. Az irány eredeti szempontjai is elkallódtak, a „jóhangzás“ elcsépelet széptani szólam és metafora lett, hisz olvasói vannak az irodalomnak, nem hallgatói. Az írás művészete a betűvel kezdődött, sokat, mindent jelentett az első könyv, — de valami azért elveszett vele. A mesét, az együgyű játékot ölte meg, ezt a hősi szépséget. A lantosok, kobzosok, hegedősök céltalan, oktalan énekét, ezt a párolt szépséget, ezt a vegytiszta irodalmi szándékot, amely csodálatosan mentes volt minden idegen anyagtól, amely valahogyan egészen közvetlenül eredt a lélekből s amelyet ma már elő sem lehet állítani. A költő énekelt, ez volt a szerepe; s ez talán maga a poézis volt, az őanyag, amelynek ma már csak a származékait ismerjük. Kétségtelen, hogy az irodalom eredeti, s legközvetlenebb formája a beszéd.

Nos, a rádió, amelynek kényszerű anyaga a beszéd, ezt a szóló irodalmat hivatott feltámasztani. A szavak új művészete keljen életre

s az előadásé. Nem elég hibátlanul és érthetően felolvasni egy novellát, — elő kell adni. Sőt eredeti rádió-elbeszéléseket kell előadni, sajátosságokat, különlegesen elmondásra szántakat. Az irodalomban nem idegen ez a műfaj. Írói esteken szerepeltek ilyen igényű, sokszor kitűnő művek, — novellák, esszék és csevegések — s ha ismeretlen lenne is, meg kell teremteni a rádió-stílust. A vershez áll közel ez a próza, hatása közvetlen, arányai sírnák, szépmívűek. Nem agyafűrt, gyermeteg, egyszerű és erős, talán férfias is és tiszta, omló. Ki kell puhatolni a beszélő irodalom másféleségét, a hangos szó titkát, hatásának nyitját kell meglelni. És ne szpikerjei legyenek az irodalmi rovatnak, hanem előadóművészei. Ez is feladat, előadókat nevelni, mint ahogy a rádió-prózáat sem varázsolhatjuk elő máról holnapra, ez is terv és feladat.

Ahol ember van s valamiféle élet, ott mindig lesz irodalom. Talán csak a zene s a képzőművészet léphet a helyébe, de ezek is hordoznak valamit belőle. Nem határolhatók el egymás mellett, az irodalom több, előkelőbb és közönségesebb, egészen az emberé és mindegyikhez köze van. Mégis óvakodtak közeledni a művészetek, kacérkodtak egymással és visszahúzódtak. Az avatatlanok kierőszakoltak néhány kapcsolatot, ezek a frigyek azonban meddők maradtak, — az opera, operett és a melodráma, laikus jövőtlen alkotás. Az irodalom és a zene viszonyáról beszélünk. Az opera szűk volt a kettőnek, az irodalom megfűlladt ebben a patétikus kutyaszorítóban, — s a melodráma vérszegenységben pusztult el. A ballada zenekísérettel ízetlenné, dagályossá, betegessé vált, mint a festett szobrok. Ebből nem kérünk, ebből az irodalmi panoptikumból. Eszközeiben s eddig tárgyaiban is különbözött a két művészet, összeegyeztetésükre csak dilettáns kísérletek folytak. De feltétlenül lappang köztük valami titkos vonzalom.

A némafilm művészetéről nem igen beszélhetünk, selejtes, vásári szórakozás volt, nem egyéb, — de most, hogy már csaknem múlttá lett, emlékké lépett elő, különös nosztalgiát érzünk utána. Néhány mozgalmas, zsúfolt kép s regényes zenekíséret, — a század hőskölte-ménye, naiv éposza — az egésznek varázsos levegője s titka volt, úgy érezzük. A zene és irodalom vegyülete ásványi, természetállapotban lehetett elrejtve benne. Gondoljunk erre. S ha ez elemezhetetlen közet volt is, amelyből sem egyiket, sem másikat nem lehet felmutatni, állítom, hogy van ilyen vegyület és ez a jövőé.

Ennek a Laokoon-kérdésnek a munkaterülete ismét a rádió. Műsorát pontosan az irodalom és a zene teszi. A kettő találkozásának lehetősége kölcsönös.

Az egyik: az irodalommal kommentált zene. Erre már példa van. A felolvasó, egyidejűleg, konszonzanciát igyekszik teremteni, csaknem közvetíti a zenét. Nem zenei arcképekre, esztétikára vagy bírálatra gondolunk. Másfajta értelmezés legyen ez, maradéktalanul költészeti. Széppróza legyen, amely hidat ver a két művészet között. A műfaj már létezik.

A másik oldal, a gazdagabb, a zene belépése az irodalomba. A lehetőség egy rádióműsornak szinte kínálja magát. Kényes játék ez, veszedelmes, — nagyon előkelő művésznek kell hozzányúlnia, tiszta kézzel,

avatatlan végzetesen megfertőzné, az első, döntő órában. Zenekulisz-szakkal kezdeném, óvatosan betolt díszletekkel. A színpad háttere ma már nem csupán helyrajz, lokális értesítés, — ki is akar fejezni valamit. Komoly művészei vannak a színpadi dekorációnak. Ezt a színpadi rendezés-anyagot helyettesíthetné a rádiódrama zenekulisszája. Már itt aggodalmasan kell óvnunk műfajunkat, — az ismert, köznapi jellemzenét messze elkerülni, összeállítani vagy egyenesen megkomponáltatni ezeket a díszleteket. Szervesen nőjjenek ki a drámából. Aztán megindulhat a fejlődés, kialakulhat ebből a vegyes dráma, zenei közjátékkal, afféle szkeccs, felvonásközök, felvonásvégek zenei kádenciájával, kerettel. A végighúzó motívumok itt az irodalmat kommentálnák. Szóbjöhet a zenés novella is, a prózával váltakozó, közbeiktatott zenei tételekkel. Ezen a veszedelmes területen természetesen csak a legnagyobb művészi tisztasággal szabad operálni. Mindez tapogatódzás, és lehet, hogy hamis irányban, de a zene és irodalom találkozásának feltétlenül van útja.

Az erőszakos irredenta nem lehet műfaj a rádióban. A pusztá magyarság-hirdetések — amelyek különben a másik oldalról megkontreminálhatók — ma még talán az üzenet erejével hatnak; az elszakítottak második nemzedéke azonban már útban van s őket derekasabban kell meggyőznünk, ha elvesztésüket nem akarjuk kockáztatni. Az üres irredentánál többre van szükség, árut adjunk, magyarságunk tartalmát és velejét, kultúránkat. A faji vonzás belső delejesége ez, szellemi gravitáció, ezt sugározza a rádió. Ez a spirituális exhibicionizmus az észszerű propaganda, ennek legyen eszköze a rádió. A magyar lélek deleje, hiszem, hatalmasabb irredenta minden reklámnál.

Az irodalom importjától nem szabad félnünk, ez a legártalmatlanabb mindegyik közül. Programmunkban sarkalatos pont. Közlekednünk Európával, meg kell tanulnunk nyelvét és megismernünk szándékait, a módot és a formát, ahogy kifejezik s ahogy megértik az irodalmat, hogy aztán eljuthassunk hozzájuk. A kivitelünk függ ettől a behozattól.

Fordítás-ciklusokat rendezzen a rádió. A külfölddel cseréket bonyolíthat, ne resteljük eladni portékánkat. Természetesen ne tengjen túl az idegen irodalom, inkább hozzászólásokkal fűszerezzék bőven ezeket a fordításokat, bírálattal és ismertetéssel. Csak a leghatározottabban a magunk szempontjából szabad a külfölddel foglalkozni, az irodalom szempontjából.

A bíráló szellemtől se idegenkedjünk. A kritika joga a rádióban sem függeszthető fel, ez törvényen kívüli állapot lenne. Vagy még rosszabb: a vállalkozás egyéniségének tagadása, másodrendű, közvetítő-üzemmé való lefokozása. Ha egy szigorú numerus claususszal sújtának a dilettantizmust, semmiféle bírálat nem okozna tűzvészt, még kéménytűzet sem. Zárt számot alkalmazzunk a bírálókra és adjuk meg nekik a legteljesebb szabadságot: ez lesz a rádió irodalmi életének első öntudatos lélegzetvétele. Adjunk helyet a vitáknak, akár a rögtönzötteknek is, — ne engedjük a filiszter, pedáns, aggodalmaskodó széllé-

met uralomra jutni, mert ha minden vért, vitalitást elpusztítanak a vállalkozásban, abból aránytalanul nagyobb kár származik, mintha egyszer valaki túllő a célon s teszem, nem használ „rádióképes“ kifejezést. Nem szabad szuronyok közé állítani az előadót s a műsort elgépítésével levegőjétől megfosztani. Több bátorságot, fiatalságot.

A magyar nyelv legyen a rádió. A nyelv a nemzet oxigénje, úgy mondják ebben él. A mai magyar nyelv kiművelői hallatlan, nagyszerű munkát végeztek, talán történelmünk legnagyobb alkotását, a legnagyobb korban. De a mű aztán kissé megfáradt, a roppant vérveszteségeket, — az ősi nyelvvel való kapcsolatának meglazulását—nehezen bírta. Ma újra időtlen magyarságunk nyomán járunk, szavak bukkannak fel, fordulatok grammatikánkban, a magyar nyelv nagy útjára léptünk. Ennek a sokrétű, hasonlíthatatlanul gazdag, pompás nyelvnek legyen kútja a rádió. Műsorán szerepelhet minden, ami tehetséges és értékes, — de kíméletlenül, megalkuvás nélkül és minden áron magyar legyen a nyelv.

Ez az eklektikus program, amely az irodalmi rovat megerősítésének tervét magábazárja, azt is elárulja, hogy a rovatnak vezetős szerepet szánunk az új rádiónál. A literatúra elszigetelését a műsorban a kereskedelmi érdek kívánja meg. A kötelező napi keret, a népszerű műorszámok s a hírszolgálat nem nyirbálhatók meg. De szellemi fennhatóságát mindegyikre ki kell, hogy terjessze az irodalom, hisz a legelemibb stílus jelenség is alája tartozik, ha másként nem, a magyar nyelv jogán. De ezen túl is, — ha egy napihír problémája csak a fogalmazásban rejlik is, már a labdarúgó mérkőzés közvetítése lényegesebben irodalmi igényű kérdéseket tartalmaz. A túlon túl-hajtott gyakorlatot, hogy minden szót kétszer is meg kell gondolni, mielőtt mikrofonba mondánánk, irodalmi értelemben is érvényesíteni kell.

A szellemi irány, az intellektuális hajlamok és állásfoglalás megszabása — ha intellektuális életet akar élni a rádió — milyen feladat, ha nem irodalmi? A rádió a kollektív magyarságé — vetik ellen — s az irodalom mindig individuális. Annál a kollektivitásnál azonban, amelynek csak az élet legalsóbbrendű megnyilvánulásaiban jut szerep, — biztosítjuk az aggodalmaskodókat — egyetemesebb érvényű és egységesebb lesz a magyar individualista front. Volt idő, hogy a magyar lelkeséget, történelmet, az egész nemzetet egy ember jelentette, Széchenyi, — akinek mégcsak társa sem akadt. Műve a legbonyolultabb értelemben is a teljes magyarságé. Ma nincsen Széchenyink, de gondolata él; s a lényegében individuális humanizmus és kultúra európai méretű tervét, mint igaz magyar programot, bizonyonnyal Hitelébe fogadná.

OTTLIK GÉZA

MAGYAR IDEGENFORGALMI IRODÁK KÜLFÖLDÖN

NEW-YORKBAN tavaly nyílt meg, a télen, Párizsban két éve működik, Londonban 1932 óta nincs. Rómában megszűnt, majd újra megnyílt. Berlinben és Münchenben is van. Montreuxban volt. Mik ezek az intézmények, mi a céljuk, mi a rendeltetésük? A közönség csak nagyjában sejtí, hogy valami fontosabb szerepet töltenek be a magyar idegenforgalmi propaganda szervezetében, de hogy pontosan mit, azt kevesen tudják.

Ha valaki Ausztriában akar nyaralni, vagy Ausztriának némely ismeretlenebb vidékét akarja bejárni, először is a menetjegyirodába megy. Ott rendszerint megkap minden felvilágosítást, amire szüksége van. Ha azonban valami speciális dolgot keresünk, amit a menetjegyiroda sem tud? Akkor az osztrák idegenforgalmi irodához fordulunk. Ennek az a hivatása, hogy minden felvilágosítással rendelkezésére álljon a közönségnek.

Ennek a szolgáltatnak értékét mi talán nem is tudjuk annyira megbecsülni, mint amennyire megérdemelné. Ausztria közel van, számos nexus áll a legtöbb ember rendelkezésére, amelyen keresztül több-kevesebb idővesztéssel, de megszerezheti maga is a szükséges felvilágosításokat. Ha meg történetesen nem Ausztriáról, hanem valami távolabb fekvő egzotikusabb vidékről van szó, természetesnek tartjuk, hogy csak fáradságosabb kutatás és hosszú levelezés után készíthetjük el útitervünket.

A magyar utasközönség ezen a téren nincsen elkényeztetve. Az eléje tornyosuló nehézségek leküzdését sportszerű teljesítménynek érzi. Ez valószínűleg azért van, mert szegényebb ország lévén, az ismeretlen vidékekre való utazás még luxuscikk, melynek még a nehézségei is kedvesek és imponálóak. Úgy van ez, mint volt az automobilizmus első éveiből, amikor nem is számított vérbeli autósna, aki nem a nyitott kipuffogó fülsiketítő lármájával száguldott végig túlságosan is nyitott motorszömyetegével a göröngyös utakon, amíg csak testét-lelkét összerázva eleget nem nyelt az út porából. Azóta már a kényelmesen rúgózott, csöndes, csukott túrakocsi lett az autósok álma. Ugyanígy az a közönség, amelynél az utazás nem luxus, hanem normális életigény, szintén szakítani igyekszik a „sportszerű“ kényelmetlenségekkel és olyan intézményeket követel meg, mint például az információs irodák, hogy utazását minél kevesebb fáradsággal készíthesse elő.

A nagyobb igényű utasközönség körében — és a nagy utas-nemzetek közönsége rendszerint a nagyigényű — az információs szolgálat az idegenforgalmi szolgáltatás egyik fontos, szerves részét képezi. A közönség szempontjából az információs irodákat szinte már nem is sorozhatjuk a propaganda-eszközök sorába. Ezek az intézmények legalább is az idegenforgalmi szolgáltatás és a propaganda-eszköz határmegyéjén fekszenek. Mint szolgáltatást a kényesebb közönség éppen úgy megköveteli őket, mint akár a tiszta vonatokat vagy a modern szállodákat. A különbség csak az, hogy ez utóbbiakat csak magán a kérdéses idegenforgalmi területen keresik, az információs szolgálatot azonban saját otthonában, szinte a felkeresendő országban található szolgáltatások mutatószámaként.

A nyugati utasközönség egyes országok idegenforgalmi irodáinak nivójából alkot véleményt az illető országok idegenforgalmi kultúrájára vonatkozólag. Ha az iroda csinos, rendes és pontos, ha udvarias és gyors kiszolgálást nyújt, a közönség már eleve jó benyomást szerez az országról. Ha azonban az iroda rendetlen, rosszulvezetett, különben elhanyagolt — akkor is az illető ország reprezentánsát látja benne. És ha egyáltalán nincsen az illető országnak idegenforgalmi irodája valamelyik fontosabb centrumban? Akkor szintén következtetést von le arra az igyekezetre vonatkozólag, amellyel a kérdéses ország a negligált centrum utasközönségével szemben viseltetik.

A nyugati országok elkényeztetett utasközönsége szereti érezni, hogy törődnek vele. Nem mint utasközönsséggel, hanem az egyes utassal, egyénileg. Szereti utazásának legszemélyesebb részleteit megbeszélni valakivel, akiről feltételezi, hogy tanácsokkal, felvilágosításokkal, sőt esetleg kisebb pozitív szolgálatokkal is segítségére is tud és akar lenni. Ma már hozzászólt, hogy mindezt megkaphatja az információs irodáktól.

Sőt azt is megszokta, hogy ezek az információs irodák nem magukban álló intézmények, hanem egy nagy, az utas kényelmére felállított idegenforgalmi organizációnak a saját lakóhelyéig előretolt állásai. Elvárja, hogy mindazokban az ügyes-bajos dolgaiban, melyekkel tájékozódásképpen az információs irodához fordul, in concreto majd megérkezése színhelyén is megkap minden támogatást az organizáció központjától. Nem szeret elhagyottan, a maga lábán megállni, de szereti, hogyha a szükséghez képest utazása folyamán mintegy kézzől kézre adják.

Mint mondtuk, az idegenforgalmi iroda működéséből a közönség következtetni szokott az illető ország idegenforgalmi kultúrájára. Közvetve tehát ez a szolgálat a propagandának is része. A szolgálat ellátására szükséges berendezés azonban közvetlenül is felhasználható a hatékonyabb propagandára. Nem lehet közömbös valamely utasközönség reklámmal való megoldozása tekintetében, hogy a propagandát a helyszínen vagy több száz, esetleg több ezer kilométer távolságból fejtjük-e ki. Az információs szolgálat kedvéért a helyszínén létesített iroda tehát egyúttal kezébe veheti a közvetlen propaganda intézését. Az tudhatja a legjobban, hogy milyen sajtóorgánomokban és mennyit érdemes hirdetni, hol és hány plakátot

érdemes kiragasztatni, hol és milyen mennyiségű prospektusanyagot lehet a legjobban elhelyezni. A hirdetésen kívüli sajtópropagandát is egyszerűbb feladat a helyszínen intézni, mint messziről. Ezért van, hogy a külföldi idegenforgalmi irodák szerepe annyira fontos a szűkebben értelmezett propagandaszervezetben is.

A közönségnek közvetlenül nyújtott szolgáltatáson és a propagandatevékenységen felül még egy harmadik fontos szerepkörük is van ezeknek az irodáknak. Ez a harmadik szerepkör a működésük helyén fennálló utazási irodákkal való összeköttetések ápolása. A fentebb előadottak nyomán azt mondhatnák, hogy az idegenforgalmi kirendeltség legelső vezérével: „Mindent az utasközönség érdekében/. Itt azonban meg kell állapítanunk, hogy még ezt az irányelvet is megelőzi fontosságban egy másik: „Mindent az utazási irodák érdekében/.

Hogy a két jelszó közül melyik a fontosabb, ez hosszú éveken keresztül egyike volt ez intézmények legvitatottabb kérdéseinek. Ez tudniillik a lényege annak a kérdésnek is, hogy vajjon lehet-e egy ország idegenforgalmi információs irodája egyúttal utazási iroda is?

ELSŐBBEN IS TISZTÁZZUK az alapfogalmakat. Az utazási irodák intézménye mintegy százesztendő. Thos. Cook & Son és az American Express Co. voltak az elsők és nyomukban százával keletkeztek a többiek. Üzleti vállalkozások, melyek közlekedési vállalatok jegyeit árusítják, szállodai és mindenféle egyéb utazási szükségletek ellátását közvetítik, mindezt az eladóktól beszedett jutalék ellenében. Egyéni és társasutazásokat szerveznek meg, melyeket fix áron számolnak el az utassal és ilyenkor a közvetített szolgáltatások jutalékán felül még külön belekalkulált szervezői, vállalkozói nyereségre is tesznek szert. Az idegenforgalmi vagy információs irodák ezzel szemben az egyes országok idegenforgalomfejlesztő hivatalos organizációinak előretolt állásai, melyeknek célja nem az üzleti haszonszerzés, hanem kizárólag az illető országok idegenforgalmának emelése.

Egyes országok, elsősorban a középeurópaiak, idegenforgalmuk emelésére úgynevezett nemzeti utazási irodákat állítottak fel, melyek rendszerint a közösség tulajdonát képezik. Ilyen Németországban a Mitteleuropäisches Reisebüro, a MER. Ilyen a lengyel ORBIS, a cseh CEDOK, a jugoszláv PUTNIK, az olasz ENIT (a későbbi CIT). És ilyen Magyarországon az IBUSz., a MÁV hivatalos menetjegyirodája és utazási irodája. Ezeknek az irodáknak a fölállításában az volt az idegenforgalmi cél, hogy az ország területén legyen egy tökéletesen megbízhatóan működő nagyarányú utazási irodai szervezet, mellyel a külföld összes utazási irodái szívesen és eredményesen léphessenek összeköttetésbe. Ezzel akarták ugyanis biztosítani, hogy a külföldi utazási irodák az ország területére irányuló utazások megszervezésében fennakadást ne szenvedjenek az itt található szervezet elégtelensége folytán. Az utasközönség igényeinek növekedtével hasznosnak látszott a legfontosabb utasnemzetek forgalmi centrumaiban olyan intézmények létesítése, melyek a közönségnek már elutazása előtt is szolgálatára lehettek az érdekelt országokba való utazá-

sának előkészítésében. A svájciak ebből a célból több helyen, így például Londonban is nemzeti utazási irodájuknak egy fiókirodáját állították fel. Ez látja el itt az információs szolgálatot és a helyszíni propagandatevékenységet is. Ezenkívül természetesen, mint utazási iroda, ügynöki minőségben vasúti jegyeket árusít, szállodaközvetítéssel foglalkozik és utazásokat szervez Londonból Svájcba.

Ugyanezt a módszert próbálták követni az olaszok is, külföldi ENIT-irodák felállításával. Ekkor azonban a világ összes kisebb és nagyobb utazási irodái rájöttek arra a veszedelemre, amelyet ennek a rendszernek kifejlődése a már meglévő tisztán üzleti alapokon felépült utazási vállalatokra jelentett volna. Ha ugyanis minden idegenforgalomra törekvő ország minden fontosabb centrumban fiókirodát állított volna saját nemzeti utazási irodájának, ez az illető centrumokban az utazási irodáknak jelentékeny megszorodását jelentette volna. A régi utazási vállalatok tehát ebben a mozgalomban veszedelmes konkurrencia kifejlődését látták és méltán tiltakoztak ellene. A régi, megalapozott utazási irodák féltékenységét felkelteni és ezáltal szinte bojkottjukat kiprovokálni nem lehetett érdeke egyetlen ország idegenforgalmi politikájának sem. Ezt az olaszok is csakhamar belátták és minthogy nemzeti utazási irodájuk, az ENIT, mint az idegenforgalmi politika szerve ekkor már jól bevezetődött, úgy oldották meg a kérdést, hogy az utazási irodát különválasztották az idegenforgalmi szolgálattól. Az ENIT mint utazási iroda megszűnt és szerepét a CIT vette át. A CIT külföldi képviselőivel helybeli, régi utazási irodákat bíztak meg, az ENIT pedig az utazási üzlettől teljesen távol tartva magát kizárólag információs és propaganda-irodákat tart fenn a külföldön.

Ugyanezektől a megfontolásoktól vezetve a németek már meg sem kísérelték, hogy információs és propagandaszolgálatukat a MER útján lássák el. E helyett a Reichszentrale, majd később a Reichsbahnzentrale állított fel a fontosabb centrumokban expozitúrákat. Hasonlóan jártak el a franciák, a belgák, a norvégok, osztrákok, stb.

Érthető, hogy különösen a szegényebb országok számára nagy volt a kísértés, hogy a költséges információs irodai szolgálatot nemzeti utazási irodájuk fiókjainak felállításával oldják meg. Az információs irodai szolgálat költséges szolgáltatás és közvetlenül nem jövedelmező. A külföldi idegenforgalmi irodák számlái nemcsak hogy passzív számlák, de csakis kiadási tételeket tartalmaznak minden bevétel nélkül. A nemzeti utazási irodák külföldi fiókjai ezzel szemben üzleti vállalkozások. Bár ennek a megoldásnak hívei is tisztában vannak azzal, hogy az ilyen nemzeti utazási fiókirodának elsősorban a közönségnek nyújtandó szolgálat a célja, mégis mindig él bennük a remény, hogy azok idővel képesek lesznek Önmagukat eltartani. Ha pedig még ezt nem is sikerül elérni, legalább részben megtérítik ennek a különben igen drága szolgáltatásnak a költségeit.

Az utazási iroda megoldás hívei egy elvi indokot is szoktak felhozni, mely mellettük szól. Szerintük ugyanis fontosabb, hogy az érdeklődő közönség számára egyszerűbbé és kényelmesebbé tegyék utazásuk megszervezését, mint az, hogy az érdekelt utazási irodák-

nak kedvében járjunk. Már pedig úgy gondolják, hogy jobban szolgál a közönség kényelmére, ha ugyanazon a helyen, ahol a szükséges információkat beszerezte, egyúttal jegyét is megválthatja és szállodáját is megrendelheti. Ebben van ugyan némi igazság, de azt is tekintetbe kell vennünk, hogy éppen a nagy utasnemzeteknél az a szokás, hogy mindenkinek megvan a maga megszokott utazási irodája. Egy-egy család néha már generációkon keresztül ugyanahhoz az utazási ügynökséghez szokott, másokhoz rokoni vagy baráti kapcsolatok fűzik az illetőket. Aránylag kevés olyan utas akadna, akinek számottevő kényelmet jelentene, hogy ugyanazon a helyen válthatja meg a jegyét, ahol speciálisan egy országra vonatkozó információit beszerezte. Ezzel szemben az ilyen nemzeti utazási iroda-fiók fölkelti féltékenységét, sőt esetleg ellenszenvét az olyan utazási ügynökségeknek, melyekhez az utasokat az előbb említett okoknál fogva szorosabb szálak fűzik és melyeknek ennél fogva jobban hatása alatt állanak, mint az érdekelt országok propagandájának.

Ezeknek a szempontoknak figyelembevételével tehát azt hisszük, hogy helyes az a megállapításunk, hogy még az utasközönség esetleges kényelmének szemmeltartását is (bármennyire erre szolgál is végeredményben az egész intézmény) meg kell előznie az utazási irodák érdekeivel való együttműködésnek. Ennek pedig első előfeltétele, hogy az utazási irodák expozitúráinkban ne konkurrenciát, hanem olyan intézményt lássanak, mely az ő alkalmi nehézségeiken segíteni hivatott.

LONDON egyike azoknak a városoknak, melyben csaknem minden országnak, mely idegenforgalmát intenzíven fejleszteni akarja, van idegenforgalmi irodája. Benne közel 120 utazási ügynökség működik. Ha ezeknek egyikébe bejön egy kliens, aki például Németországba akar utazni és kérdéseket intéz az őt feadó tisztviselőhöz, hála a német idegenforgalmi iroda pontos szervezetének és alapos munkájának, csaknem minden kérdésére kimerítő választ kap. Mégis megtörténhetik, hogy valamelyik utas olyan kérdéssel áll elő, melyre a tisztviselő nem tud azonnal válaszolni.

— Csak egy pillanatra — mondja ilyenkor bocsánatkérően a tisztviselő és előveszi azoknak az ügyesen összeállított kis füzeteknek vagy kézikönyveknek egyikét, melyekkel a német idegenforgalmi iroda kellőképpen ellátta. Felüti a kérdéses oldalt, de mi történik, ha ott sem találja meg a választ?

— Csak még egy percnyi türelmet kérek — szól ilyenkor az udvarias „clerk“ és visszavonul az iroda mélyére. Ott azután egy telefonhoz lép, fölhívja a német információs irodát, megkapja a választ és egy perc múlva már újból ott van az utasnál és teljes jólétesültséggel adja meg az összes szükséges felvilágosításokat.

Az utas azonban nem elégszik meg ennyivel. Tegyük fel, hogy egy egészen a szokásostól eltérő különc túrát szeretne végigcsinálni, mondjuk a Fekete-erdő apró falvait szeretné bejárni. A tisztviselő érzi, hogy előbb-utóbb biztosan kátyúba jut. Gyorsan így szól tehát a klienshez:

— X városig ezen és ezen az úton juthat el a legjobban. Azon túl lehetőleg úgy rendezze el útitervét, hogy ekkor és ekkor Y városba érkezék, mert azon túl ismét így és így fog alakulni az utazása. A közbeeső útvonalra vonatkozólag sajnos egészen részletes felvilágosítással nem szolgálhatok, a legjobb volna, ha fölkeresné a German Railways Information Bureaut, ott mindent megmondanak. — Majd ügyesen hozzát teszi: — Alikor szándékozik odamenni? Mindenesetre odatelefonálok, hogy egy kliensünk érdeklődni fog ez iránt a dolog iránt és megkérem őket, hogy fogadják Önt szívesen.

A dolog tehát közmegelegedésre megoldódott. Németország megkapja az utast, az utas megkapja a legpontosabb felvilágosítást és a legudvariasabb kiszolgálást, az utazási ügynökség pedig megkapja az üzletet. De hogyan alakult volna mindez, ha az utas történetesen nem Németországra, hanem Csehszlovákiára vonatkozólag tett volna föl hasonló kérdéseket? Csehszlovákia a londoni közönségnek nyújtandó információs szolgálatot a CEDOK cseh nemzeti utazási iroda londoni fiókjának útján bonyolítja le. Ha az utas azzal állít be utazási ügynökségéhez, hogy Karlsbadba, Marienbadba vagy Prágába akar utazni, baj nélkül megkapja a fölvilágosításokat és jegyeket. Megemlítheti azonban esetleg, hogy a Tátrát is be szeretné járni. Erre vonatkozólag kér útitervet. A tisztviselő kissé zavarban van. Erre vonatkozólag nem sokat tud, hiszen a konkurrens Cedok Travel Bureauval nem igen szokott érintkezni. Kissé kedvetlenül bár, de ismét keresgélgni kezd a tátrai prospektusok és kézikönyvek között és csakhamar bement azokat az adatokat, melyeket ott hamarjában megtalál. Ha a kliens nem elégszik meg ennyivel, már némi halvány célzást is megkockáztat arra vonatkozólag, hogy talán érdekesebb volna a Tátra helyett Ausztriát járni be.

De az utas, sajnos, ragaszkodik a Tátrához.

— Csak egy pernyi türelmet — hangzik ilyenkor ismét. Vonakodva és kedvetlenül bár, de föl hívja a cseh irodát, barátságatlanul, felületesen kérdez, figyelmetlenül hallgatja a választ. Visszamegy az utashoz és néhány adattal többet tud neki mondani. Ha azonban ez alkalommal úgy érzi, hogy az utas további kérdéseire nem fog tudni megfelelni, semmiesetre sem fogja a cseh irodához küldeni kliensét. Sőt óvakodik attól, hogy a cseh irodának még a létezését is megemlítsé, hiszen ez arra vezethet, hogy kliense odamegy és ott váltja meg a jegyét. Az üzletfelet semmiesetre sem akarja elveszíteni. Ilyenkor csak egy maradhat hátra. Legszebb ékesszólásával igyekszik az utast eredeti tervéről lebeszélni és olyan útvonalra beszélni rá, amelyre konkurrenciától mentesen, maga is el tudja látni kliensét az összes szükséges információkkal, jegyekkel és szállodákkal.

Hogy azokkal az országokkal, melyeknek egyáltalán nincsen idegenforgalmi irodájuk Londonban, mi történhetik ezen a téren, arra vonatkozólag szinte kuriózumképpen egy személyes tapasztalatomról számolhatok be. 1929-ben, mikor még Magyarországnak sohasem is volt Londonban idegenforgalmi irodája, egy nagy utazási irodába mentem be a Piccadillyn. Próbaképpen föl tettem a kérdést, hogy közép-európai túrám alkalmával érdemes volna-e Magyarországra is ellátogatni.

— Hogyne, — hangzott a felelet — ha Bécsben van, látogasson el egy napra Budapestre. Nagyon érdekes lesz.

— De Budapesten kívül — kérdeztem tovább — tudnának talán még valami érdekes helyet Magyarországon?

Rövid, zavart hallgatás után kaptam csak választ.

— Igen, hogyne, Salzburgot.

Azt hiszem, ez éppen elég arra, hogy megítélhessük, hogy milyen mérhetetlenül fontos szerep vár az idegenforgalmi irodákra a külföldi utazási ügynökségekkel kapcsolatban. Segítségükre kell lenniök elsősorban is a személyzet kiképzésében. Minden utazási vállalat vezetősége hálával fogadja, ha egy-egy ország idegenforgalmi megbízottai akár előadások keretében, akár gyakori személyes érintkezés révén tanítják az alkalmazottaikat. Minél több országról és minél többet tudnak a közönséggel érintkező tisztviselők, annál jobb lesz az illető iroda hírneve. De könnyebbé is válik egy-egy utazásszervezés, sőt az egyes üzletfél útjának lekötése is, ha a tisztviselők többet tudnak az illető országokról, közlekedési viszonyaikról, az odairányuló üzletkötés módozatairól.

Fontos szerep vár továbbá az idegenforgalmi kirendeltségekre főleg az újabb keletű és a kisebb utazási vállalatok üzleti összeköttetések megteremtésében is. Nemcsak a közönségnek van szüksége az országra vonatkozó információkra, hanem sokszor az utazási vállalatoknak is a saját céljaikra Végül, minden utazási irodának és minden utazási irodai tisztviselőnek nagy könnyebbségére szolgál, ha tudatába vésik, hogy nem lehet olyan kérdés, melyet bármelyik kliense az illető országra vonatkozólag feltesz, amelyre rövid úton, telefonon meg ne kaphatná a választ.

HOGYAN JUTOTT EL a magyar idegenforgalmi szervezet az idegenforgalmi információs irodák szervezetéhez? Az előbb felsorolt elvek szemmeltartásával először csupán az 1929-ben alakult római és az 1930-ban felállított londoni iroda működött. A berlini és müncheni irodák jóformán csakis utazások szervezésével és azok propagandájával foglalkoztak, ami ugyan önmagában igen hasznos tevékenység, de meglehetősen eltávolodik az idegenforgalmi irodák tulajdonképpeni céljától: az utazási irodáknak és az utasközönségnek nyújtandó szolgálatról. A Montreux-ben alakult, majd ismét megszüntetett expozitúra már inkább szem előtt tartotta az eredeti hivatást, de azt erősen összekapcsolta az utazások rendezésével. Ez a három iroda tehát, ha szervezetileg nem is, de hatásában hasonló volt az információs szolgálatnak a nemzeti utazási iroda külföldi fiókjai által való lebonyolításához. Párizsban a két módszert párhuzamosan próbáltuk követni. A propaganda lebonyolítására és az utazási irodák segítségére idegenforgalmi levelezőt küldött ki az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács, ugyanekkor a Centropa utazási irodában, mely a középeurópai nemzeti utazási irodák együttes vállalkozása, az IBUSz érdekeltséget vállalt. Az idegenforgalmi levelezőt később visszavonták és Magyarország idegenforgalmi képviselte teljesen a Centropára maradt. Eltekintve attól, hogy Párizsban az utazási irodával kapcsolatos megoldás külö-

nösen alkalmatlan, az aránylag csekély érdekelttség következtében a magyar érdek még a Centropában is csak gyenge képviselőre talál. 1934 nyarán végre itt már rátértünk az egyedüli helyes megoldásra: külön független magyar információs iroda alakult. Rövidesen hasonló szellemben nyert megoldást idegenforgalmi képviselőtünk New-Yorkban is. A szükséges anyagi eszközök hiánya az idegenforgalmi kiküldöttet itt is az utazási irodai megoldás felé sodorta, különösebb sikert azonban valószínűleg éppen ezért itt nem könyvelhetünk el.

Az idegenforgalmi információs irodák felállításának rendszerében jelenleg még kezdők vagyunk. A szervezet tekintetében elsősorban a németektől tanulhatunk. Berlinben a Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr a külföldi német információs irodák központi szerve. Ez gondoskodik arról, hogy mindazokban a centrumokban, ahol erre szükség van, fölállítsa a fiókirodáit. A központi idegenforgalmi szervnek külön szervezete foglalkozik a külföldi kirendeltségekkel. Ez gondoskodik arról, hogy az irodák az elvégzendő feladathoz szükséges személyzettel, információs és propagandaanyaggal és az összes anyagiakkal rendelkezzenek. Az egyes kirendeltségeknek nem lehet az a feladatuk, hogy a távolból szerezzék be mindazokat az információkat, amelyekre klientélájuknak szüksége lehet. A Reichsbahnzentrale otthon a helyszínen mindezeket beszerzi és egyöntetűen az összes irodáknak megküldi. Figyeli a Németországban történő és készülő összes idegenforgalmi eseményeket és mindenről pontos és bő értesítést küld az irodáknak. Ha valamilyen dologra vonatkozólag mégis hiányoznék a szükséges adat és a kirendeltségnek azt külön kell megkérnie Németországból, akkor sem kell a távolból lépést tartania az esetleges otthoni szervezetrozásokkal, hogy tudhassa, hogy honnan kell azt bekérnie. Egyszerűen a Reichsbahnzentrale információs centrumához fordul, mely mindent rövid úton beszerzi a számára. A német idegenforgalmi kirendeltségek állandóan megfigyelik a közönség és az utazási irodák igényeit. Ha valamilyen speciális propaganda anyagra vagy különlegesen elrendezett információkat tartalmazó füzetre vagy kézikönyvre van szükség, ezt nyomban jelentik a központnak, mely annak előállításáról gondoskodik. Az illetékesekhez való eljuttatás, a terjesztés már a kirendeltségek feladatát képezi.

Most kicpülő információs irodai hálózatunkkal kapcsolatban egy központ megszervezése esetén Magyarország ezen a téren még a németeken is túltehetne. A magyar határállomásokon a MÁV információstiszti szolgálatot tart fenn. Ezeket az információs tiszteket szintén be lehetne szervezni egy a némethez hasonló szervezet kereteibe. Az utas, aki a magyar idegenforgalmi információs irodát fölkereste és esetleg a határátlépéssel járó formalitások tekintetében látszik bizonytalannak, nagyon is méltányolni fogja, ha már a határon érzi, hogy az ő érkezéséről a magyar idegenforgalmi szervezet már értesült, ha az információs tiszt őt külön felkeresi és segítségére van a rettegett formalitásokban. Mindennek az elérésére csupán arra volna szükség, hogy az új, modern szellemben felállított külföldi

idegenforgalmi irodáink megalapításával egyidőben a németek centralizált információs irodai szolgálatát is lemásoljuk.

Az információs anyag rendezésének és praktikus formában az információs és az utazási irodák rendelkezésére bocsátásának kérdésében a francia példa az, amely mintaképül szolgálhat. Franciaországban az általános részletes információs anyag összeállításáról és időszerű pótlásáról a Syndicat d'Initiative gondoskodik. Ez a társadalmi szerv kataszterszerűen fölveszi az egész Franciaország területén található idegenforgalmi helyeket, mindegyiknek egy-egy ívet fektet fel, amelyen a helységekre vonatkozó összes tudnivalókat egyazon rendszer szerint feltünteti. Megtalálható az ilyen íven minden közlekedésre vonatkozó adat, a szállodai és étkezési árak, az összes ajánlható penziók és magánlakások, az összes szórakozási lehetőségek, látnivalók, éghajlati adatok stb. Az aktuális eseményekről és az időközben előforduló változásokról időnként pótlókat adnak ki. Ezeket az íveket kinyomtatják és könyvbe fűzik össze, de olyan módon, hogy időnként az egyes lapok kivehetők, pótolhatók vagy cserélhetők legyenek. Az ívek természetesen számozottak és a könyv végén index következik, melynek segítségével nemcsak az egyes helyiségekre, de bizonyos klimatikus sajátságokra, gyógytényezőkre, szórakozási lehetőségekre vonatkozólag is egy-kettőre megtalálhatunk minden felvilágosítást. Ezt a könyvet megküldik az összes külföldi francia információs irodáknak és a fontosabb utazási vállalatoknak is. Különös gondot fordítanak arra, hogy a legcsekélyebb változásokról is legalább az információs irodákat azonnal értesítsék.

A nálunk felállítandó információs centrum feladatát képezhetné a későbbiek folyamán egy ilyen információs tárnak állandóan megőrizni az aktualitását, hogy ennek alapján az információadásban külföldi kirendeltségeink soha fennakadást ne szenvedjenek.

A helyszínén kifejtendő propagandatevékenység az a terrénum, amelyen a magyar szervezetnek sohasem lesz szüksége külföldi példára. Ezen a téren a magyar ötletesség már eddig is bebizonyította, hogy mire képes. Olyan kevés költséggel olyan hatásos propagandát elérni, mint a magyarok, még egyetlen más nemzet sem tudott. Itt legfőleg csak arról lehet szó, hogy a mégjobb határfok elérése céljából a külföldi kirendeltségek vezetőinek valamivel számottevőbb propaganda budgetet és szabadabb hatáskört kellene engedni.

A magyar idegenforgalmi politika aktuális programjába tartozik a külföldi magyar idegenforgalmi irodák szervezetének kifejlesztése. Ha ez a munka az itt felsorolt szempontok figyelembevételével történik meg, biztosra remélhetjük, hogy ez a szervezetünk egyszeriben a legelsővé válik. Az idegenforgalmi politikában pedig nem elegendő jót nyújtani a közönségnek, hanem mindig a legjobbra kell. Most hogy megtaláltuk a helyes utat, már nem sok hiányzik ahhoz, hogy olyan idegenforgalmi szolgálatot nyújthassunk a külföldi utasközönségnek, mely méltán vívhatja ki annak teljes elismerését Magyarország idegenforgalmi kultúrájával szemben.

CZENNER JENŐ

A STOJADINOVIC-KORMÁNY

Jugoszlávia belpolitikai élete 1933 május 10—aug. 31 között; a Stojadinovic-kormány összetétele; a máj. 5-i választások; Jeftic veresége; a skupstina megalakulása; az ellenzék távol marad; Jeftic bukása; ennek okai; Pál herceg, Bauer érsek és Stojadinovic szerepe; Zivkovic magatartása; Macek Belgrádban; a Stojadinovic-kormány megalakulása; Jeftic és az új kormány harca; az álfelment pártviszonyai; Stojadinovic programja; a kormány labilis helyzete; Stojadinovic kétpárt-rendszere; a radikális-egyesülés szervezése; kormányválság; háttere és okai; mesterkedés a horvát-kérdés körül; horvát elkeseredés; a rekonstruált kormány helyzetének bizonytalansága; Stojadinovic és Macek; nincs délszláv konszolidáció!

EZERKILENC SZÁZHARMINCÖT június 24-én nevezte ki a délszláv régenstanács Stojadinovic kormányát, melynek összetétele akkor a következő volt:

Miniszterelnök és külügyminiszter: Dr. Stojadinovic Milán.
Hadügyminiszter: Zivkovic Péter tábornok.
Belügyminiszter: KoroSec Antal.
Pénzügyminiszter: Dr. Letica Dusan.
Közlekedésügyi miniszter: Dr. Spaho Mehmed.
Földművelésügyi miniszter: Stankovic Svetozár.
Kereskedelmi miniszter: Dr. Vrbanic Milan.
Erdészeti és bányászati miniszter: Stefanovic Ignjat.
Igazságügyminiszter: Dr. Auer Ljudevit.
Közoktatásügyi miniszter: Stosovic Dobrovojo.
Középítészeti miniszter: Bobic Milos.
Szociálpolitikai miniszter: Preka Milan.
Testnevelési miniszter: Komnenovic Mirko.
Tárca nélküli miniszterek: Dr. Behmen Sefkija és Jankovic Gjuro.

A miniszterek közül szlovén KoroSec, horvát Vrbanic, Auer, Preka, Spaho és Behmen, a többi szerb. Vallás szerint katolikusok KoroSec, Vrbanic, Auer és Preka, muzulmánok Spaho és Behmen, a többiek pravoszlávok. A kinevezés idején a Jeftic-klub tagjai voltak: Zivkovic, Stankovic, Stefanovic, Auer és Stosovic; a Jeftic-listán jöttek be, de nem voltak a klub tagjai: Vrbanic, Preka és Komnenovic; a Macek-listán jöttek be: Spaho és Behmen. A többi miniszter nem volt képviselő. Vrbanic képviselő letette mandátumát, hogy szenátor maradhasson. A hivatalosan nem létező radikális pártot a kormányban Stojadinovic szenátor, Bobic és Jankovic, valamint Stankovic és Komnenovic képviselték; a hivatalosan nem létező szlovén néppártot KoroSec, akit utóbb szenátorrá neveztek ki; a hivatalosan nem létező Délszláv Muzulmán Organizációt Spaho és Behmen képviselték. Stefanovic és Stocovic hajdan demokraták voltak, Letica pártonkívüli pénzügyi államtitkár. A Jeftic-kormányban a jelenlegi miniszterek közül Stojadinovic pénzügyminiszter volt, Zivkovic hadügyminiszter, Letica pénzügyi államtitkár, Vrbanic kereskedelmi, Auer pedig testnevelési miniszter. A kormány összetétele hű képe azoknak a zilált politikai viszonyoknak, melyekben Jugoszlávia él.

A JEFTIC-KORMÁNY bukását a május 5-1 választások óta mindenki várta, de a kormány a lehetetlen helyzetben is makacsul ragasz-

kodott a hatalomhoz. A Magyar Szemle júniusi számában tüzetesen foglalkoztunk a választási hadjáratral és eredményeivel. Mivel a végleges eredmények akkor még nem állottak rendelkezésünkre, legyen szabad ezekről pótlólag beszámolnunk. A választáson részt vett négy lista közül Maksimovic és Ljotic nem kaptak ötvenezer szavazatot, így a mandátumok szétosztásánál nem jöttek figyelembe. A Jeftic-listára 1,747.000 szavazatot esett, a Macek-listára 1,076.000; viszont a mandátumok közül Jeftic 303-at, Macek 67-et kapott. Mivel két régi párt, a szerb radikális és a szlovén klerikális, nem vett részt a választáson, 1,025.000 választó nem szavazott. A kisebbségek vezeték paktuma folytán, a hivatalnokok meg a nagy terror következtében szinte kivétel nélkül a Jeftic-listára szavaztak, ami együttesen az ország szavazatainak mintegy 35%-át jelenti. Alig tehető 10%-ra azoknak a független szavazatoknak a száma, amelyek a kormánylistára estek és ebből is néhány százalékot le kell ütni azokra, akik csak azért szavaztak a kormánynak, hogy Macek esélyeit rontsák.

A kormány azonban bel- és külföldi sajtójával óriási győzelmet hirdetett és látszatra úgy rendezkedett be, mintha 303 mandátuma birtokában legalább egy cikluson át kezében tudná tartani a hatalmat. A délszláv ügyekben kitűnően informált angol sajtó ugyan kezdetől fogva szkeptikusan nézett Jeftic jövője elé és a kulisszák mögött a választások lezajlása óta állandóan kísértett a válság, kifelé mégis sikerült a kormánynak a biztonság érzetét keltenie.

Június 3-án a skupstina előírás szerűen összeült. A Macek-listán megválasztott képviselők zágrábi konferenciája kimondta, hogy a parlament működésében Jefticék választási visszaélései és a lehetetlen mandátumfelosztás miatt nem vesznek részt, sőt mandátumukat sem mutatják be. Feltűnést keltett, hogy e határozatot nemcsak Macek és Pribicevic hívei tették magukévá, hanem Spaho, sőt Davidovic és Jovanovic hívei is. A megalakulás formáságain sikerült a skupstinát a kormánynak átvezetnie. Június 20-án megválasztották a skupstina elnökségét. Elnökké Siric Stevan közoktatásügyi minisztert, alelnökké: Markic Franjo, Lázic Voja és dr. Rezek Josip képviselőket választották. Az elnökség ez összeállítása már elárulta a többség frakciókra való bomlásának kezdetét. Az elnökség tagjai a fenti sorrend szerint hajdan a radikális, a szocialista, a földműves és a demokrata pártok tagjai voltak. A szenátus elnöksége nem került új választásra; maradt tehát elnöknek dr. Tomasic Ljubomir, alelnöknek maradtak dr. Ploj Miroslav és dr. Krulj Uros. Ciricnek elnökké választása miatt le kellett tennie tárcáját. Jeftic előterjesztésére még június 20-án dr. Maruáic Drago addigi szociálpolitikai miniszter lett dr. Diric utóda, viszont Marusic helyébe dr. Hasanbegovic Avdo addigi tárcanélküli miniszter lépett. A nevezett miniszterek új minőségükben mindössze egy minisztertanácson vettek részt: azon, amely elhatározta a kormány lemondását.

A LEMONDÁST Közül, Vrbanic és Auer horvát miniszterek provokálták. A minisztertanácson bejelentették, hogy Bánic Milan képviselő beszéde miatt s azért, mert e beszédet a premier szó nél-

kül hagyta, lemondanak. Stojadinovic szolidaritást vállalt a lemondott miniszterekkel, Zivkovic meg úgy vélekedett, hogy a választások lefolytatásával és az új skupstina megalakulásával a kormány teljesítette feladatát, a Koronának tehát alkalmat kell adni a helyzet mérlegelésére. Jefticet e nyilvánvalóan előkészített roham igen kellemetlen helyzetbe hozta és a minisztereket arra kérte, tartsák elhatározásukat legalább a más napra Belgrádba összehívott kisantant-konferencia lezajlásáig függőben. A miniszterek azonban erre sem voltak hajlandók. Erre a kisantant-konferenciát az utolsó percben lefűjték és az egész kormány lemondott.

Bánic horvát képviselő ominózus beszéde azt állította, hogy a marseillei merényletet Macek, Pribicevic és Pavelic együtt határozta el. Macek a választáson visszaélve Jeftic nagylelkűségével, aláaknázza az országot. Felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy egyes miniszterek gáncsot vetnek Jefticnek. A kormány eltávolítása a jelen körülmények között gáztett (zlocin) volna, új választások kiírása meg katasztrófa. Azután megtámadta Bauer érseket, aki szerinte jogtalanul avatkozott be a politikába. Intrikák helyett a katolicizmusnak kellene leszámolnia a klerikálizmussal és az egész ú. n. horvát kérdéssel. Vegyék tudomásul, hogy az ország tengelye a szerbség.

Miután Banic nemrég még párizsi sajtó-attasé volt és a premier, bár jelen volt a skupsrinában, nem tett a beszédre semmi megjegyzést, csak közlését tiltotta el, sokakban joggal felébredt a gyanú, hogy Bánic Jeftic megbízásából beszélt. Különbben is a beszédnek a parlamentben és a parlamenten kívül előzményei voltak.

A mandátumok igazolásának tárgyalása kezdettől fogva Macek és hívei ellen való támadásokból állott. Popovic Velja belügyminiszter azzal vádolta Maceket, hogy a kormánypárti választókat terrorizálta. Megvádolta a katolikus klérust is, hogy helyzetével visszaélve Macek törekvéseit segíti elő. Kilátásba helyezte az állam ellenségeinek minden eszközzel való letörését. Kojic Dragutin igazságügyminiszter kijelentette, hogy a horvát kérdésnek plebiscitummal való megoldását soha nem tűrik. Egy népszavazás már volt: az, amely a harcmezőn dőlt el. Bauer érseket élesen megleckéztette, mert Pál hercegnek memorandumot adott át. Fegyelmezné meg inkább politizáló papjait. Baricevic Jankó, az igazoló bizottság előadója, a Macekkel való végleges leszámolást követelte. „Nem hiszem, hogy volna faktor — mondotta — ebben az országban, mely szóba állana a Macek-listán megválasztott forradalmárokkal“. Ehhez Baricevic a nili jefticianus népgyűlésen hozzáfűzte, hogy horvát kérdés nincs, csak maéekizmus (Macekovátina) van. Ezzel majd elbánnak.

Amint e támadásokból is kitűnik, Bauer zágrábi érsek a skupátina összeállése előtt memorandumot adott át Pál hercegnek, amelyben feltárta a választási atrocitásokat és a herceg régenstársait is megvádolta a horvát- és katolikus-ellenes törekvések támogatásával. Az érsek fellépése nagy izgalmat keltett a kormány berkeiben. Az izgalmat még fokozta az a hír, hogy Pál herceg és Macek között közvetítők útján tárgyalások indultak meg és Macek minden további

tárgyalás előfeltételül azt követelte, távolítsák el a Jeftic-kormányt és írjanak ki új választásokat. Banic és Baricevic idézett beszédekben ezért támadták meg burkolt formában a herceget. A Macekkel való kísérletezés Spiritus rectora Stojadinovic volt. Bánic nyilvánvalóan reá célzott beszédében. Stojadinovic minisztersége a Jeftic-kormányban, mellyel minden politikai közösséget eleve megtagadott, kezdettől fogva kérdőjel volt. Most kiderült, hogy Stojadinovic Pál herceg politikai koncepciójának letéteményese.

Stojadinovic Jeftic megbuktatását sürgősnek érezte. Tudomására jutott u. i., hogy Jeftic sajtóságos szervezkedést indított meg, sőt állítólag puccsra készült. Jeftic rögtön a választások után tisztában volt vele, hogy rendszere alapjaiban megingott, de ebből nem volt hajlandó levonni a konzekvenciákat. E helyett azzal a tervvel foglalkozott, hogy mindenkit internál, akit rendszerére nézve veszedelmesnek tart. Popovic Velja május 10-én rendeletet adott a bánoknak, hogy a főszolgabírák (srezki naéelnik) útján írássák össze az „államellenes“ elemeket és tegyenek előterjesztést a koncentrációs táborok felállítására kérdésében. Ezenfelül P.O.F (Patriotski Omladinski Front = Hazafias ifjúsági front) néven valami titkos társaságot szervezett, amely trojkákban (háromtagú sejtekben) és petorkákban (öttagú sejtekben) vállalta a terrorista kormány-intézkedések végrehajtását. Állítólag a parlament szétkergetését, a hatalomnak magukhoz való ragadását és Jefticnek vozdá (vezér, Kara Györgye címe) való kikiáltását is tervezték. Bajos ma még megállapítani, hogy mi ebből az igaz, de az *idézett* beszédekből következően, nem fogadhatjuk el Jeftic és hívei egyszerű tagadását teljes hitelt érdemlőeknek.

Egy további probléma Zivkovic tábornok magatartása. Éivkovicot állítólag azok a jelentések bírták sógorával, Jefticcel, való szembefordulásra, amelyek a bevonuló horvát újoncok forradalmi viselkedéséről szóltak. Azt hiszem, ehhez hozzájárult az is, hogy egy Jeftic-diktatúra lefokozta volna a tábornok jelentőségét. Úgy látszik, Stojadinovic azzal nyerte meg terveinek, hogy biztosította neki a hadseregben kialakult pozíciója változatlan megmaradását.

A VÁLSÁG KITÖRÉSE országszerte, sőt Európa-szerte, nagy megkönnyebbülést okozott. Általános volt a vélemény, hogy a tatárjárás-szerű választás után a diktatúra folytatása, sőt fokozása, katasztrófa felé vezetne. Pál herceg egyik első intézkedése az volt, hogy a horvát nemzet vezérét audienciára hívta. Macek ugyan a felajánlott szalonkocsit visszautasította, Belgrad helyett Zimonyban szállt meg és személyes biztonságára két hatalmas erejű hívét testőrként magával vitte, de az audienciára elutazott. A belgrádi pályaudvaron a szerb demokraták és a földművespártiak nagy ovációval fogadták. Két óránál hosszabb ideig volt Macek a régenshercegnél. Azután a herceg kívánságára Zivkovicot is felkereste és vele egy óráig tartó eszmecsereét folytatott.

Hogy mi történt ez audienciákon, azt ma még hitelesen nem tudjuk. Davidovic Ljuba, a szerb demokraták vezére, egy nyilatkozata szerint, mikor Macekkel közös listát állított, ez a Karagyorgyevicsek

Jugoszláviáját elismerte, viszont Davidovic a széles önkormányzat (siroka samouprava) álláspontjára helyezkedett. Maceknek a Temps június 28-i számában megjelent nyilatkozata körülbelül ugyanezt mondja: elismeri a monarchiát és az ország határait, de ezeken belül federatív szervezetet kíván. A marseillei királygyilkosság igen súlyos visszahatással volt a horvát kérdésre. Minden külpolitikai lehetőség egyelőre megszűnt, otthon meg az Uzunovic- majd a Jeftic-rendszer elfojtott minden szabad mozgást. A legsürgősebb feladatnak e rendszerek eltávolítása látszott és a horvát nemzet vezére nem utasíthatta vissza a feléje nyúló kezeket. Macek nyilatkozataiból annyit tudunk, hogy a hercegnek Jefticék felmentését és egy neutrális kormány kinevezését ajánlotta. A neutrális kormány azonnal oszlassa fel az álparlamentet, melyet az ellenzék soha el nem ismer, és egy igazságos választójogi törvény oktrojálása után tartson szabad választásokat. Minden egyébről az új skupStina fog dönteni.

Macek ez előterjesztései teljes összhangban állottak a parlamenten kívüli ellenzék felfogásával és a horvát-kérdés semüyen megoldásának sem prejudikáltak. Azonban eleve valószínűtlennek látszott elfogadásuk. Pál herceg az 1931-i alkotmányra esküt tett és csak olyan reformokra kapható, amelyek ez alkotmány előírásai szerint valósíthatók meg. Macek választójogi oktroja ellentétben áll az 1931-i alkotmánnyal. Az adott viszonyok közt az új választások a szeparatista és köztársasági tendenciák felülkerekedését is jelentették volna. Pál herceg ezeket aligha titkolta el Macek előtt. Úgy látszik, bizonyos modus vivendiben egyeztek meg. Macek a tolerari posse álláspontjára helyezkedett egy rövid életű, a diktatúrát lebontó kormánnyal szemben, mely az 1931-i alkotmány keretei között készíti elő a parlamentarizmus helyreállítását és az új választójogot.

Valószínűnek látszik, hogy a válság kitörésekor Pál herceg már elhatározta Stojadinovic kinevezését, ez meg nagyjában előre tisztázta azt, kiből és milyen feltételek mellett alakítja meg kormányát. A Magyar Szemle júniusi számában ismertettük azokat a kísérleteket, melyek Uzunovic bukása után egy radikális-szlovén-muzulmán koalíció megalakítását célozták. Ez a koalíció akkor nem jött létre. Stojadinovic azonban fenntartotta az összeköttetést KoroSeccel és Spahóval és megnyerte őket egy az 1931-i alkotmányt formálisan elismerő politika számára. 1933 augusztusában a szerb radikális párt úgy próbálta a diktatúra bukását előkészíteni, hogy a párt programját az 1931-i alkotmányhoz szabta és e kereteken belül akarta a banátusok önkormányzatát kicpíteni, a szabadságjogokat helyreállítani és lassú evolúcióval a vidovdáni alkotmány idején fennállott állapotokat életre kelteni. Ez a radikális program, melyet akkor SrSkic miniszterelnök mint államveszélyest eltiltott, a Stojadinovic -vállalkozás alapja lett.

A KORMÁNY MEGALKULÁSÁT Jeftic és hívei palástolatlan dühvei fogadták. Sokan úgy érezték, hogy megkondult a lélekharang a rendszer felett, mások látva az új kormány heterogén összetételét, helyzetének labilitását, — hiszen Jeftic parlamentjével kellett dol-

goznia, — azt remélték, hogy Stojadinović kísérlete rövidesen kudarcot fog vallani és akkor ismét ők kerülnek hatalomra.

Jeftić a skupština összeállése után azonnal megalakította a kormánypárti képviselők klubját, az ú. n. Délszláv Klubot (Jugoslavenski Klub.) A listáján megválasztott képviselők túlnyomó része belépett a klubba. De a kívülmaradtak is inkább csak lappangtak, semmint komoly ellenzéki politikára gondoltak volna. A Stojadinović-kormány megalakulása után Jeftić megpróbálta klubját ellenzékbe vinni, de nem ért célt. Mint minden kormányerőszakkal létrejött parlamenti többség, a délszláv is, megbízhatatlannak bizonyult. Amint a hatalom kicsúszott Jeftić kezéből, a képviselők új orientációt kerestek. Egyszerre minden bizonytalanná vált. A többség Stojadinović után indult, a többiek konspiráltak, intrikáltak, új pártokat és klubokat alakítottak és terveztek.

A költségvetést a 313 bemutatott mandátumú képviselő közül 190 szavazta meg. Közülük tíz az ellenzéki listán jött be. Egy szerb földművespárti és két szlovén macekianus az ellenzék határozata ellenére beadta mandátumát. Spaho és hívei, összesen heten, az új kormány megalakulása után ugyanezt tették. Így 180 az a jefticianus szakadár, aki a kormány mellé állott. A július 10-én megalakult kormányklubnak (Klub narodnih poslanika skupštinske većine = Askupština többségi képviselőinek klubja) körülbelül ez a 190 képviselő a tagja. Körülbelül, mert eddig semmiféle hivatalos hely nem számolt be semelyik klub tagjainak számáról. Ez a 190 képviselő a kormány számára csak addig jelent valamennyire biztos többséget, amíg az ellenzéki képviselők a skupstinában meg nem jelennek. A kormánytöbbségből Stojadinović meg sem próbált pártot alakítani, annyira heterogén az összetétele. Mindössze egy munkaprogramra fűzi össze a klubot. Amint a kormány e program kereteit túllépte, sőt mikor csak új interpretációt adott a programnak, a többség megingott.

Persze ez nem jelenti azt, hogy Jeftić jól állana. Különböző szavazások tanúsága szerint mintegy 90 képviselő tart vele és ezek közül sem lesz több 50-nél azok száma, akik klubjának is tagjai. Lázic Voja és a választások előtt Jeftićhez csatlakozott volt szerb földművespártiak kiléptek a klubból és egy földműves-klub alakításával kísérleteznek. Pribicević azon hívei, akik őt a diktatúra alatt cserbenhagyták, az integrális délszlávok új pártját szervezik. Bozic Milan esperes vezetése alatt újra megalakult a régi diktatúra-párt, az ú. n. JNS (Jugoslavenska Nadonalna Stranka = Délszláv nemzeti párt), mintegy 15 taggal. Miután azonban a szenátus többsége e párt híveiből áll, a párt könnyen veszedelmessé válhat a kormányra.

A legérdekesebb alakulat azonban a pártokon felül álló, ú. n. Szlovén Parlamenti Delegáció (Slovenska Parlamentarna Delegacija). Még a skupština összeállése előtt alakult meg Laibachban a drávai banátus szenátorairól és képviselőiből ez a csoport, mely a szlovén érdekek védelmét és a dekoncentráció megvalósítását vallotta céljának. A szlovén delegáció azóta is minden fordultnál külön tanácskozik. Szlovéniában a kulturális önállóságra való törekvés igen határozott jelei mutatkoznak (a szlovén nyelv kizárólagossága minden

hivatalban, a laibachi egyetem szlovén jellegének kidomborítása, egy Szlovén Tudományos Akadémia felállításának kísérlete stb.) Az új alakulat e törekvések politikai kifejezése.

STOJADINOVIC PROGRAMBESZÉDE országszerte nagy csalódást okozott. Általános feltűnést keltett a beszéd tartalmatlansága. Stojadinovic az 1931-i alkotmányhoz és Sándor király hagyományaihoz való hűségét hirdette, de a nemzet vágyaihoz képest az állami és nemzeti egység keretei között széles önkormányzatot, új választó-, gyülekezési és sajtójogot ígért. Hangsúlyozta a törvényességet, egyenlőséget és azt, hogy Sándor király hagyományainak épségben tartása és képviselése nem egyesek privilégiuma, nem a kormányok joga és feladata, hanem az egész nemzeté. A külpolitikában francia- és kisantant-orientációt hirdetett, — amivel állítólagos németbarátsága hírét akarta megcáfolni, — de semmiféle aktuális kérdést nem érintett.

Jefticék látva a kormányprogram szegényességét, a költségvetés tárgyalását obstrukciós beszédekkel nehezítették meg. A kormány a költségvetés 63. §-ával felhatalmazást adott magának, hogy a választójogi, gyülekezési és sajtójogi reformokat törvényerejű rendeletekkel léptesse életbe. Ezt a közjogilag eléggé aggályos felhatalmazást Jefrió hívei éles támadásokra használták fel. A kormánypárt egy része ingadozni kezdett. Erre a kormány meghátrált és belement abba, hogy rendeleteit előbb egy a parlament két háza által választott bizottságnak mutattja be és csak e bizottság jóváhagyása után teszi közzé. A házat aztán elnapolták, anélkül hogy a bizottságot megválasztották volna. Ez a kormányalakulás kardinális pontjai megvalósításának semmivel sem indokolt elhalasztását jelentette és alkalmat adott arra, hogy a jefticiánus Kojic Dragutin megvédolja a kormányt: nem szándékszik a reformokat tényleg megvalósítani.

A költségvetés tárgyalását a kormány számára megnehezítette az a körülmény, hogy a skupstina elnöksége Jeftic híveinek kezében van. Hogy a kormány az elnökség kérdésében nem állította élére a dolgot, az megint a gyöngeség jele. Jeftic is, Stojadinovic is taktikáznak egy kedvezőbb alkalomra várva, amikor leszámolhatnak egymással. Jeftic érdeke a jelen skupstina megmaradása, Stojadinovic is tartani akarja a skupstinát, amíg a helyzet a választásra meg nem érik. Így a két ellenfél akciója egyelőre párhuzamosan halad. Hogy egy választáson Jeftic kormányhatalom nélkül elbukik, az nem vitás; a vitás az, tud-e a választásokon Stojadinoviót többséget szerezni. Amíg erre nézve Stojadinoviónak nincsen garanciája, nem javasolhatja a választások kiírását és amíg a jelen parlament együtt ül, Jeftic még mindig felülkerekedhetik. A kormány a reformok elhalasztásával a taktikai mesterkedések játéklabdájává tette az egész politikai életet.

A KORMÁNY TERVEIRE némi fényt vetett a premier költségvetési beszéde. A miniszterelnök kijelentette, hogy igazi parlamentarizmust akar, de az 1931-i alkotmány szellemében törzsi, tartományi és vallási alapon pártalakulásokat nem tűrhet. Szerinte Ausztriát az ilyen ala-

pon létrejött pártok döntötték romlásba. Hivatkozott arra, hogy tavaly az Egyesült Államokban járt és az ott divatos kétpártrendszert tanulmányozta. Ezt óhajtja Jugoszláviában megvalósítani.

Mióta Pál herceg került Jugoszlávia élére, az angolszász minták jöttek divatba. A herceg előtt egy angol stílusú állam berendezésének képe lebeg mint kormányzatának végcélja. Már Jefticék is próbáltak a herceg ízléséhez alkalmazkodni. Kojic miniszter egy felszólalásában nem állított kevesebbet, mint azt, hogy az érvényben lévő választójog alig különbözik valamiben az angoltól! Úric közoktatásügyi miniszternek egyik utolsó intézkedése az ország valamennyi középiskolájában elrendelte az angol nyelvnek a német helyett szabad választással való tanítását. Utólag kiderült, hogy összesen 10 angolra képesített középiskolai tanára van Jugoszláviának. A diktatúra szabadalmazott szocialistája, Topalovic Zivko is azt hirdeti, hogy pártja programját a labouristák programjához szabja. Az angломániának egyik klasszikus tünete a délszláv premier kétpárt-terve.

Stojadinovic elgondolása szerint a jövő parlamentjének két pártja egyrészt a radikális-szlovén-muzulmán kormánykoalícióból, másrészt a parasztdemokrata- (Macek és Pribicevic hívei) szerb demokrata- és földművespárt koalíciójából keletkeznék. Stojadinovic rögtön kormánya megalakítása után megindította az új kormánypárt megteremtésére irányuló tárgyalásokat. KoroSec egészen egyedül áll a mai skupatinában, Spaho hetedmagával és radikálisnak mondható képviselő sincs ma több tíznél: világos, az új kormánypárt csak a jövő skupstinájában veheti át az államügyek irányítását. Ebben az ú. n. radikális-egyesülésben (Jugoslavenska radikalska zajednica — Délszláv radikális-egyesülés) véli Stojadinovic megtalálni annak garanciáját, hogy a jövő parlamentben többsége legyen és a többség irányítása szerb kézben maradjon. A radikálisok az új alakulattal csak nyerhetnek. Újra ők lesznek a vezető párt és kiheverik azt a veszteséget, amit azzal szenvedtek, hogy a diktatúra vezető egyéniségei többnyire az ő soraikból kerültek ki. Korosecnek mindig az volt a fontos, hogy Szlovéniában ő parancsoljon és a katolicizmus jogai respektáltassanak. A Stojadinovic-kormány által megkötött konkordátum a katolikus autonómiát garantálja és a laibachi érsekségben egyházilag először egyesíti a szlovén területet. A radikálisoknak soha nem volt talajuk Szlovéniában, így ha a velük egyesült szlovén klerikálisoknak ott túlsúlyt biztosítanak, ezzel semmit sem veszítenek. KoroSec hívei ugyan autonomisták, de a közjogi finomságok, ellentétben a horvátokkal, sohasem érdekelték a szlovéneket. Ha a hatalom Szlovéniában szlovén kézben van, nekik nem fontos, hogy ez milyen jogi szervezetben nyer kifejezést.

Nehezebb a helyzet a horvát muzulmánoknál. Ezek nemzeti öntudatra ébredését a diktatúra évei teljessé tették. A muzulmánok zömének ellenszenves egy olyan alakulat, mely őket Zágrábtól eltávolítja. E mellett a muzulmánoknak Boszniában a szerb radikálisok voltak az igazi ellenfelei. Az agrárreformot éppen a radikálisok hajtották úgy végre, hogy a muzulmánokat vagyonukból kiforgatták. Hogy Spaho sietett belépni a Stojadinovic-kormányba, az érthető.

A diktatúra minden eddigi rendszernél kíméletlenebbül nehezedett rá Boszniára és a zsoldjába állott néhány száz muzulmánal lehetetlen állapotokat teremtett. Ennek a helyzetnek megszüntetése minden tisztességes muzulmán érdeke volt. Más kérdés, hogy a radikálisokkal való egyesülés nem lő-e túl a célon. Spahónak elég nehéze helyzete volt, mikor az egyesülés gondolatának képviselőjét vállalta. A költségvetés a kormányt felhatalmazta, hogy a délszláv muzulmán egyháznak a diktatúra által oktrojált szervezetét rendeletileg megváltoztassa, székhelyét Belgrádból Szarajevóba helyezze át. Ezzel a jugoszláviai albán és török muzulmánok is Szarajevó egyházi kormányzata alá kerülnek. A diktatúra muzulmán eszközeinek eltávolítása megindult, magát a reis-ül-ulemát, Maglajlic effendit is nyugdíjazzák. Spaho ígéretet kapott, hogy Szarajevóban Serijátjogi főiskolát állít az állam. És megígérték az agrárreform revízióját is. Hogy az ígéretek közül mi valósul meg, azt a múltak tapasztalatai után szkepszissel kell megítélni, de Spaho felfogása szerint a kormányzásban és a kormánypárt életében való részvétel jobban garantálja az ígéretek megvalósulását, mint az ellenzékbe való lépés.

A kétpárt-rendszer ellenzéki része azonban nem tud kicpülni, bár Jovanovic Dragoljub szerb földművespárti képviselő magáévá tette a gondolatot. Jovanovic belgrádi egyetemi tanár volt, de Sándor király diktatúrája alatt köztársasági agitáció miatt elvesztette állását, sőt egy évet ült is. Ezért a szerbek körében nagyon népszerű; a horvátok is rokonszenveznek vele. Az egységes ellenzéki párt megalakulása érdekében kifejtett tevékenysége azonban nem bizonyult sikeresnek. Macek eleve kijelentette, hogy pártja nem adja fel önállóságát. A szerb demokrata- és földművespártok is csak szorosabb együttműködésre hajlandók.

A RADIKÁLIS EGYESÜLÉS PÁRTJA eközben elérkezett a megvalósulás stádiumába. Amikor az új párt Stanojevic Aca (a radikális pártnak Pašic halála óta vezére), Stojadinovic, KoroSec és Spaho aláírásával benyújtotta megerősítésre programját, kormányválság tört ki. Auer, Preka és Stefanovic miniszterek demisszionáltak, de Bobic, Komnenovic és Vrbanic is kijelentették, hogy a pártalakulást helytelenítik és az új párthoz nem csatlakoznak. Ez annál érdekesebb, mert Bobic és Komnenovic a radikális párt tagjai. Állítólag Zivkovic tábornok állt az akció háttérében. A küszöbön álló kisantant-konferenda miatt a részleges válság augusztus 24-én megoldott. Igazságügyminiszter dr. Miákulin Mile kormánypárti horvát képviselő lett. Erdészeti és bányászati miniszterré dr. Jankovic Gjuro eddigi tárcanélküli minisztert nevezték ki, a szociálpolitikai tárca ellátását ideiglenesen Komnenovic Mirko testnevelési miniszterre bízták. MiSkulin kijelentette, hogy ő sem lép be az új kormánypártba. Minden jel arra vall, hogy a kormányrekonstrukcióval a válság nincs megoldva.

Mikor Stojadinovic az új párt megalakítására határozta magát, kétségtelenül túllépte azokat a kereteket, melyeket kormánya gesztója határaiként programbeszédében megjelölt. Ezzel tehát új

helyzet állott elő. A lépés súlyát még növelte az, hogy előbb látott hozzá a pártalakításhoz, semmint a megígért reformokat megvalósította volna, holott e reformok közt ott szerepel éppen a gyülekezési jog is. Az ellenzék nem hajlandó magát a diktatúra reakciós pártalakítási előírásainak alávetni. Az új párt megalakulása a reform előtt jogtalan előnyökhöz juttatja a jövődi kormánypartot.

Még fontosabb ennél az a körülmény, hogy a horvátok e pártalakítást ellenük irányulónak érzik és az a benyomásuk, hogy Stojadinović a horvát kérdés megoldását ad *graecas calendas* akarja elhalasztani. Valóban el is hangzottak olyan vélemények, hogy előbb a banátusok önkormányzatát kell megvalósítani, majd több éven át kipróbálni és csak azután kerülhet a sor a horvát kérdés rendezésére (Obzor, 1935 augusztus 14). A horvát miniszterek az otthoni közvélemény nyomása alatt szánták magukat a lemondásra. Hogy a válság kitörése a rendezettség jegyeit viseli magán, ez igaz. A premier távollétében és mint Jefić bukásakor, most is a kisantant-konferencia küszöbén került sor a lemondásra, sőt a szereplők is részben ugyanazok. Zivković tábornok az utóbbi heteket távol a fővárostól inspekciós úton töltötte, leginkább a horvát és a szlovén területeken. Így bizonyára alkalma volt a horvát közhangulat tanulmányozására. Jól tudja, hogy Jugoszlávia fennmaradásának egyetlen garanciája a hadsereg és minden külpolitikai koncepcióban a hadsereg Jugoszlávia egyetlen hozománya. Ha Jefić bukásához a hadseregben is jelentkező horvát elégedetlenség miatt járult hozzá, akkor megdöbbenéssel kellett látnia, hogy alig pár héttel az új kormány megalakulása óta mennyit romlott a horvát közhangulat.

A diktatúra azt hirdette, hogy a horvát kérdést megoldotta. Stojadinović ugyan elismeri, hogy a horvát kérdést meg kell oldani, de mindent elkövet, hogy a kérdés jelentőségét lecsökkentse és valami fűlikával minél olcsóbban intézze el. A kétpárt-rendszerrel el akarja választani a muzulmán horvátokat a katolikusoktól és a két csoportot külön-külön szerb vezetés alá szeretné fogni. A vidovdáni alkotmány idején már-már sikerült az ország nemszerb pártjait a szerb pártok tartalékává tenni. Stojadinović ugyanezt akarja tenni angol és amerikai elvek hangoztatása közben.

Stojadinović egy skupátnai felszólalásában türelmet kért a horvát kérdést illetőleg. Ehhez békés atmoszféra szükséges. Előbb ezt akarja a kormány megteremteni. Semmi jele annak, hogy a kormány komolyan készülne a horvát kérdés megoldására. Az 1931-es alkotmány keretei között ez nem is lehetséges. Erről a kormány nem tehet. De tehet arról, hogy a békés atmoszférát maga rontotta el. Macek rögtön a Stojadinović-kormány kinevezése után szkeptikusan ítélte meg a helyzetet. Ez a szkepszis egyre indokoltabbnak bizonyul.

A kormány mézesheteiben az országnak három-négy autonóm részre való szétosztásáról terjedtek el ellenőrizhetetlen hírek (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, esetleg külön Bosznia), Davidović összetett államot (*slozena drzava*) emlegetett. Macek belgrádi útja után kiemelte, hogy tapasztalatai szerint az unitarisztikus állam gondolatát a szerb ellenzék elejtette. Ma már, Davidović kivételével (Obzor,

1935 szeptember 3), kormánypárti és ellenzéki képviselők egyaránt azt kezdik vitatni, hogy a horvát kérdés nem politikai, hanem adminisztratív kérdés. Ezt tanítja a Narodna Odbrana is. Még olyan naivitások is elhangzanak, hogy a Karagyorgyevicsek bosszút álltak a Habsburgokon Zrínyi és Frangepán kivégzéséért, a horvátok tehát meg lehetnek elégedve (Pravda, 1935 augusztus 11). A kormány és Jeftic sajtója egyaránt elismerik, hogy a horvátok nem játszik az államéletben azt a szerepet, amely őket megilletné, de abban az illúzióban ringatják magukat, vagy legalább is azt akarják elhitetni a közvéleménnyel, hogy az egyenlőség megvalósításával az 1931-i kereteken belül a horvátság 70%-a meg lesz elégedve. Persze az egyenlőség is csak frázis!

A kormány és csatlósai szeretnék Macek híveinek imponálóan egységes frontját megbontani. Ez a kísérlet két oldalról indult meg: egyrészt Pribicevic híveit, másrészt a horvát klerikálisokat próbálták Macek ellen kijátszani. Pribiőcvic hívei a radikálisokkal régi barátságban állottak. A párt mindig délszláv meggyőződésű volt. Így ez az elgondolás nem volt realitás nélkül való. Mivel azonban Pribicevic eddig nem tért haza párizsi emigrációjából, ez a mesterkedés — annak ellenére, hogy sok horvát hazafi nem látja szívesen a Macek-Pribicevic szövetséget — nem érhetett célt.

A horvát klerikálisokkal sem boldogult a kormány. A párt utolsó képviselője, Baric Stjepan, aki a diktatúrát közvetlenül megelőzőtt Korosec-kormányának tagja volt, ugyan rendelkezésre állott, de a párt régi vezetői nem. Mivel azonban a szlovén klerikális párt is résztvett e kormányakcióban, ez arra mindenesetre jó volt, hogy az amúgy sem felhőtlen horvát-szlovén viszonyt megzavarja, amiből csak Belgrádnak van haszna.

Ezek a tünetek és egy sereg a tüneteket megerősítő nyilatkozat Zágrábban érthető elkedvetlenedést okoztak. Telitalálatnak mondható Stanojevic Acának a Politika július 29-i számában megjelent nyilatkozata. Pasic hagyományainak leghűbb és Szerbiában páratlan tekintélynek örvendő letéteményese azt mondta, hogy Jugoszlávia fennmaradása mindenképpen biztosítva van. Sem a szerbek, sem a horvátok nem mehetnek sehová sem ebből az országból. A fő az, hogy a nemzetközi szerződések ezt az államot ismerték el, a többi megjön 10—20 év alatt, amint meglett az olasz és a német egység is. Egyesek naív bizakodására hideg zuhanyként hatott ez az őszinte nagyszerb beszéd. A kragujeváci szerb ellenzéki gyűlésen Jovanovic Joca sem mondott egyebet, ha gondolatait diplomatikusabban fogalmazta is meg.

A gyanakvás szelleme lassan úrrá lett a horvát nemzeten. Kezdték megállapítani, hogy alapjában véve semmi sem változott Jeftic bukása óta. A diktatúra egész apparátusa a helyén van, terrorista bánjaival együtt. Jeftic bánjainak megtartása egyike a Stojadinovic-kormány rejtélyeinek. Kiderült, hogy egyesek még internálva vannak, a rendkívüli államvédelmi bíróság szorgalmasan dolgozik tovább, sőt Jefticék egyes megkésett kormányrendeleteit Stojadinovic alatt is végrehajtják. A horvát nemzet úgy érzi, hogy Jeftic és Stojadinovic

csak módszerekben különböznek egymástól. Jeftic a horvátság brutális letörésére készült, Stojadinovic pedig egységének megbontására, körülkerítésére és elszigetelésére. Ebben a horvát meggyőződésben adva van nemcsak a kormányválság kitörésének minden eleme, hanem annak lehetősége is, hogy az államválság újult erővel tegye kérdésessé Jugoszlávia létét.

A kormányt közvetlenül egy technikai jellegű veszedelem és a szerb parasztság nagy válsága is fenyegeti. Preka, Stefanovic és Auer lemondása bizonytalanná tette a kormány többségét. Preka a dikta túra-parlament kis horvát ellenzéki pártját, az ú. n. Nemzeti Klubot akarja új életre hívni. Stefanovic a jelen skupátina demokrata-múltú 54 képviselőjével hosszú konferenciákat tartott. Auer több kormánypárti képviselővel részt vesz az integrális délszláv-mozgalomban. És ha a többség nem is szünnék meg, ez akciókkal a helyzet bizonytalansága növekszik. A kormány a törvényerejű reformrendeletek kibocsátásáig létét a jelen parlament életéhez fűzte. Ha a parlamentben leszavaznák, aligha kapna felhatalmazást a reformoknak oktrojjal való életbeléptetésére.

A parasztheadóságok kamatainak fizetésére Jeftic kortesrendelete szeptember i-ig általános moratóriumot adott. A Stojadinović-kormány e dátumig nem találva megoldást, a moratórium határidejét egy hónapra kitolta. A parasztság igen elégedetlen, mert azt hitte, hogy nemcsak adóssága kamatait, hanem magukat az adósságokat is az állam egyszerűen átveszi. A szerb földművespárt e helyzetet nagy mértékben kihasználja a kormány ellen. Jovanovic Dragoljub egyenesen uszítja a parasztot. Az augusztus 25-i kragujeváci népgyűlés tanulságai szerint a parasztság széles rétegei a professzor után indulnak, ami veszedelmes zavarok felé sodorhatja az államot.

Stojadinovic miniszterelnök a délszláv közéletnek kétségtelenül érdekes egyénisége. Nagy műveltségű, világlátott ember, szellemes causeur, aki hamarosan otthon van minden környezetben. Simulékony elvtelensége képesíti a legkülönbözőbb feladatok elintézésére. A diktatúra alatt jó barátságot tudott fenntartani a rendszerrel, anélkül hogy kompromittálta volna magát és anélkül hogy e barátság feszélyezné mai vállalkozásában. Van azonban sok fogyatkozása is. Ilyen hajlama a doktrinerizmusra. Idegen eszméket, rendszereket merőben más viszonyok közt, mint amelyek közt ezek kicrellődtek, átültethetőeknek tart. Sokoldalúságának negatív oldala felületessége, koncepciótlansága. Elmélyedésre nincs ideje, talán képessége sem. Ezért nem érti át a horvát kérdésnek Jugoszláviára nézve sorsdöntő fontosságát. A premiernek nagy baja továbbá a szerb közéletben való gyökértelensége. Kétségtelenül jó szerb hazafi, de világszemlélete a belgrádi plutokrácia nemzetközi színezetét viseli magán. Ügyes ember, de sokszor csak ügyeskedő. Talán e sajátságok magyarázzák meg, hogy vállalkozásának sikerében ma már nemcsak Macek kértelkedik.

MACEK VLADIMIR az a férfiú, akire az új kísérletek és kísértések válságos napjaiban osztatlan bizalommal tekint fel az egész hor-

vát nemzet. És méltán! Ismételten megmutatta, hogy nemzetéért bátran vállal minden megpróbáltatást. Nem azon politikai vezérek közé tartozik, akik híveiket a lövészárokba küldik, míg maguk klubjuk kényelmében várják, hogy mások önfeláldozásával megnyíljon előttük a hatalom útja. Macek vállalta a diktatúra terrorének és a szerb börtönöknek minden veszélyét; nem azért, hogy maga érjen el valamit, hanem azért, hogy nemzete számára kivívja azt a helyet, mely a népek nagy társadalmában megilleti. Előde, Radic István, fascináó képességei nélkül, de hasonlíthatatlanul nagyobb céltudatossággal és következetességgel, halad azon az úton, mely meggyőződése szerint kitűzött céljához vezet. Nemzetvezéri elhivatásának nyolcadik évéig immár rengeteg csalódást és szenvedést élt át, de töretlen elszánt-sággal állja a további harcot, nem kérdve, milyen sors vár reá.

Július 20-án töltötte be Macek ötvenhatodik évét. Ezt az évfordulót az egész horvátság nemzeti ünnepként ülte meg. Zágrábban kétszázezer ember vonult el vezére előtt és a horvát hegyeken, el a messze dalmát és bosnyák bércekig, mindenütt örömtűzek lángoltak. A diktatúra óta eltelt horvát lobogók ezrei diadalmasan szálltak fel Zágráb házerdejére és a kormányhatalom tehetetlenül torpant meg előttük. Nem akadt horvát újság, még a bérenc-organumok között sem, mely e napokban szembe mert volna helyezkedni a közvéleménnyel.

A horvát nemzet e teljes összeforrásának nagy tüntetése megisméltódött augusztus 8-án, Radic halálának hetedik évfordulóján. Ez volt az első olyan gyásnap, melyen a diktatúra fegyveres ereje nem tépte le a holt vezér koszorúiról a horvát trikolórt.

Az örömnök és a gyásznak e két páratlan ünnepe minden objektív szemléltében megerősíti azt a hitet, hogy Stojadinovic mesterkedései éppoly kevésbé fogják a horvát kérdést megoldani és ezzel a délszláv államot konszolidálni, mint annyi elődének megannyi kísérlete. A horvát kérdés régóta kinőtt a délszláv állam keretei közül, amint már jóval 1918 előtt kinőtt Magyarország keretei közül is. Lehet helyes taktika megpróbálni a horvát kérdés megoldását Jugoszlávián belül, de a megoldás csak akkor fog bekövetkezni, mikor a horvát nemzet visszanyerve önrendelkezését, szabadon kinyilváníthatja akaratát és nemzetközi fórumok ehhez a határozathoz szabják döntésüket.

FIGYELŐ

NYÁRI EGYETEM KESZTHELYEN

MÚLT ÉV NYARÁN a pécsi Erzsébet Tudományegyetem egy első, félénk kísérletet tett arra, hogy a világháború óta európaszerte oly népszerű nyári egyetemi gondolat megvalósítói közé szegődjék. A legfontosabb megfontolás, mi a terv ellen eleve is felvetődhetett, az volt, hogy van-e hát a magyar művelődésnek egy ilyen új intézmény megteremtésére szüksége. Nem lesz-e henye, fölösleges sallang, mely él ideig-óráig, de szerves funkcióra soha sem lesz képes. Egy vidéki egyetemnek az a törekvése, hogy a tudomány népszerűsítő műveléséből részt kérjen, magában aligha lett volna elégséges érv az önigazolásra. Hiszen akkoriban már szilárd alapokon állt két nyári egyetemünk, s mindkettőjüknek két különböző típust sikerült megvalósítani e téren. Ott volt Debrecen, mely főként külföldi hallgatóság felé fordul és a magyar honismeret alapanyagát közvetíti a legkülönbözőbb fajok, népek és nemzetek fiainak. Országunk ily általános kultúrpropagandájára dig is találnánk alkalmasabb helyet Debrecennél, az idegen számára magyar exotikumként ható Hortobágnak és minden etnográfiai különlegességének fővárosánál. Δ másik nyári egyetem jellemét a Pázmány Péter és a hercegprímási székhely szelleméből fejlődő, a magyar ifjúsághoz intézett világnézeti mondanivalók szabják meg. Szabadott és lehetett-e a két meglévő típus mellé a magyar művelődés hasznára egy harmadikat keresni, úgy hogy annak céljai az előbbi kettő céljait ne messék, hanem más irányban kiegészítsék?

E megfontolások ellenére sem lehetett azonban félreismerni több különleges körülmény és megoldandó feladat biztatását. Elsősorban a Dunántúl egyeteme, ha ennek az országrésznek nyugat felé közvetítő történeti szerepét ma is eleven tradíciónak vallja, gondolhatott arra, hogy nyári egyetemével a külföldi kultúrkapcsolatok további kiépítését a maga módján szolgálja. A magyar ifjúságnak megadni a lehetőséget arra, hogy — amikor a jelenlegi viszonyok közt oly kevésnek közülük jut osztályrészül a külföldi tanulmányúttal való gazdagodás — bizonyos tudományos kérdések munkaközösségében néhány hétig külföldi bajtársakkal élhessen együtt: ez volt a főcél. Tenni akartuk pedig ezt a Dunántúlnak egy olyan pontján, mely egyúttal az egyetem hallgatóinak üdülést is nyújtson, idegenforgalmi szempontból pedig vonzóerőt gyakoroljon belföldi és külföldi hallgatóságra egyaránt, így vetődött fel az a terv, hogy a pécsi egyetem a Balaton partján, mégpedig annak egyetlen városi kultúrával bíró fürdőhelyén: Keszthelyen alapítsa meg nyári székhelyét.

Az eszme életrevalónak bizonyult. A Kereskedelemügyi Kormány és a Balaton intéző körei azonnal meglátták, milyen fontos idegenforgalmi lehetőségeket rejt magában egy ilyen kezdeményezés. A Kultuszminisztérium is felkarolta, mert a debreceni nyári egyetem hallgatói és a Budapesten járt külföldi csoportok addig is ellátogattak rendszeresen a Balatonra. E kirándulások szervezettebb és a magyar propaganda szempontjából biztonságosabb értékesíthető lebonyolításának módozatain maga is gondolkodott. Kézenfekvőnek látszott, hogy a magyar pusztá, csikós, suba stb. bemutatására oly alkalmas Debrecen mellett hasznos lenne egy új bázis, honnan kiindulva legjobban lehessen megmutatni a nyugati kultúrközösségbe beilleszkedett magyarság történeti emlékeit: az őskeresztény Pécsét, a barokk

Sopront; Zircet meg Pannonhalmát. De ott van Buzsák és a Göcsej népművészete is. Emellett gazdaságilag országunk egyik legváltozatosabban művelt területéről van szó, melynek tájképi sokszerűsége páratlan egyéni szépségekkel szólhat a legkényesebb ízlésű világiáró idegenhez is.

Az első év (1934) a kísérlet jegyében folyt le. De ez a kísérlet csattanó bizonyítékot nyújtott arra, hogy Keszthelyen megvan az a légkör, mely egy nyári egyetem meggyökereztetéséhez szükséges. Magyarország első gazdasági főiskolája a megértő házigazda szívességével fogadott egy olyan intézményt, melynek tudományos törekvéseibe maga is szívesen bekapcsolódott. Bécsből és Grácból naponta érkező autóbusszaival, az olasz vasúti vonalhoz való kényelmes kapcsolódásával és nem utoljára Hévíz közelsége folytán Keszthely polgárságában már fejlett érzék volt tapasztalható a külföldi közönségnek tolakodástól és kizsákmányolási szándéktól ment befogadására. Hogy pedig nem nagyobb várost választottunk nyári egyetemünk székhelyéül, az csak előnyt jelentett, mert amellet, hogy minden nyári szórakozás lehetőségét megadta a Balaton egyik legszebb strandja, vitorlás kikötője és kirándulási központja, mely olcsó áraival és szálloda-kulturájával is fölül marad a többi nagyobb balatoni fűrdőhely versenyében — az élet szűkebb helyre szorítottsága határozott előnyére volt a hallgatóság összemelegedésének. Festetics-tradíció, akadémiai hagyomány és szerencsés községi politika pedig bizonyos csínnyt, finom ízlést és a legjobb értelemben vett magyaros gentry-kedélyt fejlesztettek ki lakóiban. Végül az egyetemi gondolat iránt olyan fogékonyság és áldozatkészség mutatkozott itt, hogy már az első tanfolyam befejeztekor fel lehetett vetni az egyetemi üdülőház megépítésének tervét, mi ez év nyarára valósággá is vált.

Míndez azonban még csak kedvező előfeltétel. Egy nyári egyetemnek tartalmat: programja ad. Az esztergomi és debreceni testvérintézményekétől különböző típus jellemét pedig csak az adhatta meg, hogy a pécsi egyetem hallgatott Pannónia ősi földjének inspiráló szavára. S ez adhatott annál is inkább tudományos irányítást számára, mert aki Pannóniát mond, mond minden vonatkozásban magyarországi archeológiát, s vele egy olyan szak-tudományt állít az előadások középpontjába, mely egyrészt jelenlegi nagy fejlődésében és forrásában a honi hallgatóság érdeklődésére tarthat számot, másrészt intemacionális vonatkozásaiban vonzani alkalmas a külföldi látogatók bizonyos határozott érdeklődésű csoportját. Általában a „Bodenkunde“ ama fajtát igyekszik a keszthelyi nyári egyetem művelni és terjeszteni, melyet „A Pannónföld művelődésének alaktana“ néven nevezhetnénk meg. Ezzel pedig a pécsi tudományegyetem csak a hozzá legközelebb fekvő tudományos problémakör feldolgozását munkálja és a Dunántúlkutatás jelszava alá állítja nyári tanfolyamát.

Az első év általánosságban tapogatózó kísérlete után, ezen a nyáron már határozottan körvonalozódtak a teendők. Prinz Gyula a Pannónföld kialakulásáról és jelleméről, Tompa Ferenc Magyarország ősrégészetéről, Kerényi Károly Antik szellem Pannónföldön, Giuseppe Lugli római egyetemi tanár Pannóniái vonatkozású archeológiai leletek Olaszországban, Nagy Lajos Római emlékek Pannóniában, Franz Altheim, a kiváló frankfurti klasszikus filológus Határnépek és a római császárság válsága, Alföldi András Pannónia és a római birodalom felbomlása címen tartottak előadássorozatot. Mivel pedig a szó elröpül... e kutatási terület művelésére Pannónia címen folyóiratot indítottunk, melynek első évfolyama talán már bebizonyította, hogy probléma-állítása széleskörű figyelemre tarthat számot. A Dunántúlkutatás további nemzeti célú feladataira nyitottak kitekintést a nyári egyetem más előadásai. Így például Schwartz Elemér a Burgenlandi helynevekről a honfoglalás korában. Az ezévi előadások más két kisebb témakörét a

magyarországi nemzetiségek művelődése és a magyar kultúra külföldi kapcsolatai képezték. Ami pedig az előadások technikáját illeti, csak a délelőtti nyelvórákon választottuk szét az egyes külföldi csoportokat, hol az általános magyar honismeret alapjainak közlése is történt, egyébként egységes hallgatóságához igyekeztünk szólni gazdag vetítettképes anyag és úgyszólván szövegközi tolmácsolás segítségével. A múlt nyár százötven főt számláló, a magyar mellett német, olasz, osztrák, lengyel csoportokból álló tanfolyamán ez a módszer jól bevált.

Tudjuk azonban, hogy itt nem szabad megállanunk. A jövőben két feladat vár megoldásra. Egyrészt magát a Dunántúlt kell megszerveznünk a Dunántúlkutatás érdekében, minek csírája adva van abban, hogy nyári egyetemünket több dunántúli vármegye és törvényhatóság máris anyagi támogatásban részesíti, ezévi megnyitó ünnepélyünkön pedig a dunántúli művelődés hivatalos képviselői és előkelőségei adtak találkozót. A másik feladat a hallgatóságra vonatkozik. A debreceni nyári egyetem, mely földünk, népünk és műveltségünk megismertetését tűzte céljául, természetesen arra törekszik, hogy minél különbözőbb nemzetiségű és érdeklődésű hallgatóságban hintse el nemzeti propagandájának magjait. A keszthelyi nyári egyetemnek vele szemben tudományos érdeklődésben homogénebb hallgatóságra kell törekednie, hogy problémalátását és előadási stílusát a jövőben valami nyári munkaközösség alakjában a maga céljaihoz mérten tovább elmélyítse.

A kétéves Keszthelyi Nyári Egyetem elmondhatja egy fiatal gyerek-költővel: „Az évek és az emberek majd megmondják, ki vagyok.“

KASTNER JENŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az abesszin konfliktust a genfi Ötös Bizottsági e közgyűlés elnapolását a Tizenhárom Bizottság, az olasz határátlépést a Hatos Bizottsági a Tanács szankciós határozatot Anglia befolyása — Ausztria és Magyarország állásfoglalása a szankciók dolgában más államok fentartásai — Az olasz hadi helyzeti az angol-francia viszony nehézségeit Laval utolsó békekísérletet a francia belpolitika és az angol követelések, a novemberi angol választások — A memeli választások, a német tartózkodás, a görög királykérdés.

AZ ESEMÉNYEK olyan gyors tempóban fejlődnek és olyan irányban, ahogy előre látható volt. Az az utolsó órában kezdeményezett békekísérlet, amelyre legutolsó szemlémben célzást tettem, hamarosan éppúgy Összeomlott, mint minden eddigi próbálkozás az olasz-abesszin hadjáratnak elhárítására, érdekelt hatalmak közötti közvetlen tárgyalások útján. A remény szeptemberben abból a tényből keletkezett, hogy Mussolini fogadta Drummond angol nagykövetet, aki Sir Sámuel Hoarenak azt a személyes üzenetét adta át a Dúcénak, hogy Nagy-Britanniát semmiféle ellenséges érzés nem vezeti Olaszországgal szemben és a Földközi-tengeren végrehajtott óvintézkedéseknek nincs olasz-ellenes célzatuk. A légkör enyhülésére felépített megegyezési kísérlet hamarosan összeomlott, amikor megérkezett a Duce válasza a népszövetségi Tanács Ötös Bizottságának békéltető javaslatára. Olaszország tudvalevőleg közölte az Ötös Bizottsággal, hogy nem tartja elfogadhatónak javaslatát, mert Olaszország jogos igényeit nem veszi tekintetbe. Ezeket a jogos igényeket az Aloisi báró közvetítésével közölt válasz a következőkben foglalta össze: Olaszország Etiópia teljes lefegyverzését követeli, olasz katonai ellenőrzés alatt; követeli az elmúlt

században hódított abesszin tartományoknak olasz protektorátus alá való helyezését; a történelmi Abessziniában pedig az olasz befolyás biztosítását; végül az egész, Eritreát a Szomáli-földdel összekötő vasúti vonalat olasz ellenőrzés alatt Addis-Abebatól nyugatra, ennek ellenében Olaszország az egyik olasz kolónia földjén kikötőt bocsátana Abesszinia rendelkezésére. Ez a válasz azután minden békekísérletet éppúgy befejezett, mint az úgynevezett Ötös Bizottság munkáját, amely a válasz átvétele után hozzálátott a Tanácshoz teendő jelentésének megszerkesztéséhez.

A Népszövetség XVI. rendes közgyűlése tanácskozásainak utolsó hete, valamint az egyidejűleg ülésező népszövetségi Tanácsé, azzal telt el, hogy az ilyképpen előállott helyzetben, amelyben az olasz-ethióp konfliktus békés megoldása teljesen kizártnak látszott, megállapították, milyen intézkedéseket tegyenek, hogy az immár biztosra veendő viszály kitérőse ne érje készületlenül a genfi intézményt. Anglia erélyes és kéréletlenül hajszólo vezetése alatt a népszövetségi közgyűlés precedens nélküli határozatot hozott. Elhatározta ugyanis, hogy a rendes közgyűlést nem rekeszti be annak ellenére, hogy napirendjét teljesen kimerítette, hanem csak elnapolja tárgyalásait olyképpen, hogy a közgyűlés szükség esetén néhány napon belül összehívható legyen. Az Assemblée belső szabályai szerint ugyanis rendkívüli közgyűlés egy hónapi határidőre hívható össze és ehhez a tagok többségének hozzájárulása szükséges. Hogy a konfliktus kitérőse esetén ezt a késedelmet elkerüljék, azért határozta el Nagy-Britannia javaslatára a közgyűlés elnöksége, hogy csak elnapolja magát. Az olasz kiküldött jogilag teljesen helyálló nyugodthangú érveléssel tiltakozott az ellen, hogy sem az Alapokmányban, sem az Assemblée szabályzatában előre nem látott esetre ezúttal precedenst alkossanak. A közgyűlés többsége azonban hozzájárult ehhez a megoldáshoz. A Tanács maga részéről — bár rendkívüli Tanács összehívása sokkal gyorsabban megy — szintén úgy határozott, hogy az elnökre bizza összehívását és csak elnapolja magát. Ettől eltekintve pedig, Olaszországnak, mint érdekelt félnek részvétele nélkül, az összes tanácstagokból álló, tehát tizenháromtagú bizottságot küldött ki arra, hogy kiindulva a tanácsi Ötös Bizottság referátumából a viszály keletkezéséről és a megoldási kísérletekről a népszövetségi Egyezményokmány XV. cikkének 4. pontja alapján jelentést tegyen a Tanácsnak. Ezekkel az intézkedésekkel biztosítva magát „meglepetések“ ellen, amelyre akkor már mindenki el volt készülve, szeptember 28-án a közgyűlés elnapolta magát.

Három nappal később, október 2-án, a Duce megtartotta a fasiszta erők, a fasiszta nép „polgári mozgósítását“. A hírek szerint húsz millió fasiszta tett eleget a mozgósítási rendeletnek és hallgatta Mussolini lelkesítő beszédjét, melyet a rádió Olaszország minden városában és minden nyilvános terén közvetített. A Duce beszéde ugyan nem jelentett be semmiféle hadimozdulatot, de azért kétségtelen volt, hogy a civil mozgósítás, amely Olaszország egységes erejét akarta az egész világ előtt bemutatni, valahogyan egybe kellett hogy essék a hadműveletek megkezdésével. Az Eritreában állomásozó olasz expedíciós haderő, a másnap reggel közzétett hivatalos jelentés szerint, tényleg október 2-án lépte át Eritrea és az abesszin Tigre tartomány határát s kezdte meg offenzíváját Adua ellen. Az olasz külügyi államtitkár táviratilag jelentette be a népszövetségi Tanácsnak ezt aényt, magyarázatul hozzáfűzve, hogy az abesszin haderők mozgósítása és a határtól 30 kilométerre való visszavonása olyan fenyegetést jelentett az Eritreában állomásozó olasz haderőkre, amely védelmi szempontból elkerülhetlenné tette a bejelentett intézkedéseket.

A tanácsi Tizenháromas Bizottság legközelebbi ülése, az előző heti elnapolás után, amúgy is október 4-ére volt kitézve. A Tanács elnöke

magát a Conseil-t október 5-ére hívta össze, a népszövetségi közgyűlést pedig, az elnökkel egyetértésben, október 9.-ére. A nehézkes népszövetségi gépezet Nagy-Britannia szokatlanul tetterős vezetése alatt egészen rendkívüli gyorsasággal indult meg. A Tizenhármás Bizottság elkészült jelentésével, amelyben történelmi visszapillantás után megállapította a békéltetési eljárás kudarcát, minthogy csak az egyik fél, Abesszinia fogadta el a javaslatokat; felszólítást intézett a felekhez, hogy tartózkodjanak minden a békét megzavaró cselekedettől, illetve állítsák helyre a békeállapotot. A Tanács a Tizenhármás Bizottság jelentésének tudomásulvétele után Mr. Eden javaslatára egy újabb, hat tagból álló bizottságot küldött ki az olasz-ethiópiai viszályban beállott változás megvizsgálására a népszövetségi Egyezményokmány 16. cikke első bekezdésének alapján, amelyre az ethiópiai kiküldött hivatkozott. A Hatos Bizottság a Népszövetség történetében szintén példátlan gyorsasággal még aznap este megkezdte tanácskozásait, másnap estére befejezte és javaslatait október 7-én, déli 2 órakor már a sajtóval is közölte. A Hatos Bizottság jelentése, illetve javaslata szerint Olaszország azért, hogy a saját hivatalos közleményei alapján hadserege megállapítottan átlépte az ethiópiai határt, a népszövetségi Egyezményokmány 12. cikkének megszegésével háborút kezdett. Az Egyezményokmány 12. cikke szerint ugyanis a tagállamok kötelezik magukat, hogy semmi körülmények között nem kezdenek háborúba a döntőbírósi vagy más bírósi határozat, illetve a Tanács jelentésének keltétől számítandó három hónapon belül. A Tanács a Hatos Bizottság jelentését október 7-1 délutáni ülésén Olaszország képviselőjének az egyhangúságot ebben az esetben meg nem zavaró szavazata ellen, jogilag tehát egyhangúlag, határozattá emelte. Ezzel az Egyezményokmány 16. cikkelyének alkalmazása kezdetét vette.

Az Egyezségokmány ominózus, úgynevezett szankciós 16. cikkének első bekezdése ugyanis következőképpen hangzik: „Ha a Népszövetség egy tagja háborút kezd a 12., 13., és 15. cikkeken vállalt kötelezettségei ellenére, ipso facto olybá veendő, mintha a Szövetség összes tagjai ellen háborús cselekedetet követett volna el. Ezek kötelezik magukat, hogy vele minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést azonnal megszakítsanak, saját állampolgáraik és az Egyezségokmányt megszegő tagállam között minden érintkezést megtiltsanak és abbahagynak minden pénzügyi, kereskedelmi vagy személyes érintkezést ennek az államnak a polgárai és minden más állam polgárai között, akár tagja, akár nem tagja a Népszövetségnek.“

Az a tény tehát, hogy a Tanács a 15. cikkelyben megkívánt, illetve előírt egyhangúsággal, amelyben az érdekelt felek szavazata, mint említettem, nem számít, Olaszországot jelölte meg mint támadó felet, megindította a szankciós eljárást, amelynek alkalmazására és részleteinek kidolgozására hivatott össze az Assemblée. A Tanács és a népszövetségi tagállamok többségének olaszellenes hangulatára jellemző, hogy az olasz delegátus kérésének, hogy megjegyzései megtételére a Tanácsülést 24 órára halasszák el, nem tettek eleget, mert Nagybritannia, amely szinte korbáccsal hajszolja állásfoglalásra a tagállamokat, semmiféle halasztáshoz nem volt hajlandó hozzájárulni. Jellemző volt az is, hogy a Tanács határozatát, amely Olaszországot jelöli meg támadóként, hozzájárulás végett olyan formában tették át a Közgyűléshez, hogy csak azokat az államokat szólították fel nyilatkozattételre, amelyek nem értenének egyet a Tanács javaslatával.

OLASZORSZÁG AKCIÓJÁNAK ELÍTÉLÉSE és a szankciók alkalmazásának problémája súlyos erkölcsi, politikai és jogi dilemma elé állította Ausztriát és Magyarországot mint népszövetségi tagállamokat. Az előzményekből nyilvánvaló volt, hogy a Népszövetség tagjainak óriási többsége

a szankciók alkalmazása mellett fog állást foglalni. Ausztria és Magyarország pedig, bármennyire érzik is a Népszövetséggel szemben fennálló kötelezettségeik erejét, továbbá azt is, hogy a Népszövetségnek köszönettel is tartoznak a pénzügyi újjáépítés művéért, mégis az Olaszországgal szemben fennálló erkölcsi kötelezettséget kell, hogy magasabb és döntő értékűnek tekintsék. A két állam képviselőinek tehát fel kellett szólalniuk és be kellett jelenteniük, hogy nem érhetnek egyet Olaszország elítélésével és nem vehetnek részt a szankciók alkalmazásában. Utóbbit már csak azért sem, mert az Olaszországgal fennálló kereskedelmi forgalom olyan jelentőségű mindkét állam számára, amelyről lehetetlen lemondania, mert ennek kiesése teljesen felforgatná a két államnak úgysis nehezen helyreállott gazdasági és pénzügyi egyensúlyát.

Magyarország és Ausztria állásfoglalása, amely megzavarta a szankciós front egységét, igen különböző fogadtatásban részesült a népszövetségi tagállamok között. Míg Nagy-Britanniában kevés megértéssel és inkább kesernyés elítéléssel találkozott, addig Franciaországban többnyire barátságos kommentárokat kapott, az egyes lapok még ki is emelték, milyen hűséges barát ez a két állam. Franciaországban ugyanis mind erősebben kezd érvényesülni a szankcióellenes mozgalom, mely a jobboldali pártoknál vette kezdetét. A középpártok és jobboldal sajtója és propagandája mind nagyobb lendülettel hangsúlyozza, hogy Franciaország nem hajlandó rendszabályokat életbeléptetni, amelyek a köztársaságot Etiópia miatt a latin testvérállammal háborúba kényszerítenék. Ezért érthető, hogy a mi állásfoglalásunk is rokonszenvre talált, mert hiszen valamennyire megkönnyítette Laval ellenállását a szankciók rohamosan élesedő alkalmazásával szemben. Annál érdekesebb és pikánsabb fordulat az, hogy míg a francia köztársaság és Ausztria s Magyarország állásfoglalása a konfliktussal szemben sok tekintetben hasonló, addig Anglia mellett a népszövetségi szankciók kíméletlen alkalmazása mellett felsorakoznak — Franciaország eddigi legbensőbb szövetségesei: Szovjet-Oroszország vezetése alatt a Kisantant és a Balkántant. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a Kisantanton belül Jugoszlávia, bár a szankciók mellett adta le szavazatát, a párizsi *Le Temps* jelentése szerint is „megértéssel“ fogadja Magyarország és Ausztria fellépését, sőt, talán nem veszi rossz néven azt a feltevésemet, hogy in foro interno nem is nagyon szándékozik végrehajtani a gazdasági szankcióknak az ő szempontjából különösen káros intézkedéseit, akkor némi képét kapjuk annak a példátlan zűrzavarnak, amelybe az államférfiak nem egészen végiggondolt játéka belesodorta Európát. Rajtunk kívül még Albánia jelentette be szolidaritását Olaszországgal; Svájc és Spanyolország pedig lényeges fenntartásokkal élt a gazdasági szankciók végrehajtása tekintetében. Svájc gazdasági érdekei — főként mint tranzitóállam — mellett arra hivatkozott, hogy nem vehet részt olyan rendszabályokban, amelyek további kifejlésükben konfliktushoz vezethetnének, tehát megsérthetnék állandó semlegességét, amelynek fenntartását pedig már az Egyezségokmányhoz való csatlakozása alkalmával biztosította. Spanyolország szintén gazdasági érdekeire hivatkozott, bár egy bizonyos mértékben hajlandó részt venni a szankciókban. Argentína viszont ugyanazon az alapon, mint Magyarország, — azaz hivatkozva a népszövetségi második Közgyűlés 1921 október 4-én kelt, a szankciós cikket magyarázó határozatára, amely a tagállamoknak lényeges szabadságot biztosít a számukra kényelmetlen vagy végrehajthatatlan szankciókkal szemben — szintén kénytelen volt bejelenteni, hogy közel kétmillió olasz lakosára való tekintettel nem vehet részt minden szankció alkalmazásában. Természetes viszont az, hogy Magyarország közvetlen ellenfelei örömmel használják fel ezt az alkalmat arra, hogy hazánk ellen akciót indítsanak és

így jött létre az a propozíció, melyet Anglia is támogatott, hogy a szankciókban való részvételt megtagadó államokkal szemben bizonyos kényszerrendszabályokat alkalmazzanak. Ez olyan eljárás lenne, amelyre a népszövetségi Egyezségokmányban vagy a népszövetségi Közgyűlés eddigi határozataiban a legcsekélyebb jogalap sincsen. A szankciók alkalmazását előkészítő bizottság végül is olyan francia-angol közös propozíciót fogadott el, amely a szankciókat végrehajtó államokat esetleges veszteségeik pótlására kölcsönös segítségre kötelezi. Ebből önként következik, hogy az ilyen kompenzációs előnyből a szankciókat nem alkalmazó államokat kizárják. A mi szempontunkból természetesen az angol kormány, sajtó és közvélemény irántunk kedvezőtlen és barátságtalan állásfoglalásának van a legnagyobb jelentősége. Bármennyire hihettük volna, hogy éppen a lovagiasság és hűség iránt annyi érzékkel bíró angolok fogják megérteni a baráti hűségnek ezt a különben kockázatos és nyilván a magyar kormány számára is kockázatosnak látszó állásfoglalását, bebizonyosodott, hogy a britek, ha valaki valamely az ő érdekeik szempontjából fontos akció útjába áll, azzal szemben nem érvényesítik teljes mértékben a méltányos elbánás szellemét. Remélnünk kell azonban, hogy egy megnyugodott brit közvélemény a helyesebb megértés magasabb álláspontjára fog helyezkedni, mert azt valóban nem bírná ki hazánk, hogy az egyik baráttal szemben mutatott lojalitást Nagy-Britannia hagyományos jóindulatának elvesztésével kelljen megfizetnie. A tragikus erkölcsi összeütközésben, amelybe belekerültünk, ez lenne a legmagasabb ár s a legnagyobb büntetés, amit a sors ránk kiszabna. Háromszáznegyvenhét év óta, amikor Erzsébet királyné hajóhada elpusztította II. Fülöp armádáját, a George Washington vezetése alatt álló tizenhárom amerikai angol gyarmatállamon kívül senkinek sem sikerült huzamosabb ideig Nagy-Britanniának ellenállania s vele ellenséges táborban maradnia anélkül, hogy ez súlyos következményekkel ne járt volna számára.

MIALATT A NÉPSZÖVETSÉGI GÉPEZET a hagyományos nehézségeket meghazudtolva Nagy-Britannia gombnyomására működik, aközben a Duce seregei komoly kezdeti sikereket értek el Abessziniában. Az északi hadsereg elfoglalta Aduát, tehát kiköszörülte a harminckilenc évvel ezelőtt az olasz hadsereget ugyanott ért csorbát és körülbelül nyolcvan kilométerrel előrehatolt Abesszinia Tigre tartományában. A déli hadsereg pedig az ogadeni sivatagban halad előre észak felé. A haditényeknek annyiban van jelentőségük, hogy az olasz hadsereg és az olasz nép erkölcsi ellenálló erejét és tárgyaló képességét növeli az a körülmény, hogy zálog van kezében. A másik oldalon Nagy-Britannia éppen azért óhajtja a tagállamokat s elsősorban Franciaországot belekényszeríteni a legerélyesebb gazdasági és pénzügyi szankciók alkalmazásába, mert azt reméli, hogy Olaszországnak kifogy a lélekezete és kénytelen lesz új tárgyalásokat kezdeni, amelyekben már Nagy-Britannia diktálná a feltételeket. Franciaország pedig, amelyet a barátságon kívül nyilván a január 7-1 római protokoll is bizonyos mértékig leköt Olaszország mellé, a szankciók gyorsan fejlődő és kérlelhetetlen alkalmazása ellen erős ellenállást fejt ki, igyekezve halasztást elérni s ezzel Olaszországot a tárgyalásokra jobb helyzetbe hozni, miert is Nagy-Britanniában szaporodnak a francia-ellenes hangok. Az angolok rámutatnak arra, hogy ha most nem érvényesítik a népszövetségi Egyezségokmány rendelkezéseit annak megszegőivel szemben, akkor Nagy-Britanniának revideálnia kell politikáját és a Népszövetséget politikailag nemlétezőnek fogja tekinteni. A revideálás annyit jelent, hogy ha Európában Franciaországot vagy valamelyik szövetségesét támadás érné, Nagy-Britannia már nem érezné magát kötelezve arra, hogy az Egyezségokmány azon rendelkezései-

nek értelmében járjon el, amelyek érvényesülését most Franciaország akadályozta meg. A „revideálás“ azt is jelentheti, hogy megneemtámadási egyezményt köt a Németbirodalommal s ezzel megsemmisültnek jelenti ki Locarnót. A franciák erre jegyzékkel feleltek, megkérdezvén, hogy konkrét hasonló esetben Nagy-Britannia vajjon az európai fronton, esetleg nem népszövetségi tagállammal szemben, hajlandó lenne-e Franciaországot támogatni? A brit válasz megfelelt a brit hagyományoknak és tulajdonképpen azonos volt Hoare külügyminiszter genfi beszédével. A támadóval szemben, úgymond, Nagybritannia mindenkor ugyanúgy fog eljárni, mint most, de nem engedi már ma előre specifikálni azokat a konkrét eseteket, amelyek felmerülhetnek s amelyekben népszövetségi kötelezettségének eleget kellene tennie. Ez annyit jelent, hogy Nagy-Britannia kétségtelenül lojálisán vállalná kötelezettségeit, de az már kétséges, hogy a kötelezettség keletkezését adott esetben ugyanúgy ítélné-e meg, mint Franciaország. Franciaország aláírt konkrét esetekre alkalmazható szerződést kíván, Nagy-Britannia pedig fenntartja magának azt a jogot, hogy a kötelezettség beálltát maga állapítsa meg és öntudatosan hangoztatja, hogy Nagy-Britannia, aláírt szerződés nélkül is, megbízhatóbb szövetséges, mint nem egy más állam aláírt szerződéssel.

Ahhoz, hogy a szankciókat és — hogyha a gazdasági büntető rendelkezések nem érvényesülnek elég gyorsan — a további fejlődésben a blokádot, végső esetben pedig a katonai rendszabályokat teljes biztonsággal és a gyors siker garanciájával lehessen érvényesíteni Itália ellen, feltétlenül szükség van Franciaországra, a köztársaság aktív közreműködésére. Nagy-Britannia meg is kérdezte, milyen álláspontot foglal el Franciaország arra az esetre, ha a szankciók biztosítása céljából megtett intézkedések folytán, mint pl. a brit hazai flotta, az úgynevezett Home-Fleet, összpontosítása a Földközi-tengeren, az Egyezségokmányt megszegő állam részéről katonai veszélynek, illetve megtámadásnak lenne kitéve. Franciaország halogatja a választ és a két malomkö közé került Laval ismét kísérletet tesz a béke helyreállítására. Most azonban Nagy-Britannia helyezkedik arra az álláspontra, amelyre a háború kitörése előtt Mussolini helyezkedett: nem hajlandó békéről tárgyalni, amíg a status quo ante nincs helyreállítva. Franciaországban nő az elkeseredés az angolok ellen, Angliában pedig a legerősebb franciabarátok szemrehányásokkal illették a franciákat, akik, íme, mondják, ma elejtik a Népszövetséget.

Ha már most Laval utolsó békekísérlete, amely nyilván az olaszok katonai sikerére van alapítva, nem járna sikerrel, azaz október 31-éig, amíg az erősebb szankciók alkalmazására bizonyos haladékot kapott, nem tudna közeledést létrehozni és tárgyalási alapot találni, akkor a francia köztársaság, de elsősorban Laval számára el fog érkezni a döntés perce: választani fog keltenie Nagy-Britannia és Olaszország között. Mint jeleztük, ez nemcsak külpolitikailag és katonailag igen nehéz probléma, hanem belpolitikailag is az. Ha élére állítódik a kérdés, a baloldali intervencionisták, akik Herriot-tól a szocialista Blum-on át a kommunistákig terjednek, a legélesebb összeütközésbe fognak kerülni a semlegesség és olaszbarátság jobboldali híveivel. Megtudnak-e egyezni, megtudják-e állapítani, hogy Franciaország életbevágó érdekeit milyen állásfoglalás menti meg jobban a jövőre, vagy késhegyig menő harcba kerülnek-e egymással — ez lesz a nagy kérdés, amely széles körvonalaiban november folyamán fog a maga teljességében kirajzolódni. Nagy-Britanniában egyidejűleg eldöntésre fog kerülni az a kérdés, milyen mértékben követi a brit választóközönség a mai nemzeti kormányt kegyetlen elhatározásában, hogy esetleg mindent lángbaborító európai háborúval fojtsa el az afrikai gyarmati háború tüzét. A brit nép november folyamán választani fog és ezen a választáson talán civilizációnk sorsa is el fog dőlni a konzervatív nemzeti kormány sorsával együtt. A mai helyzetben valószínűnek látszik, hogy

belpolitikai szempontból az olasz-abesszin konfliktus a legnagyobb jótéteményként hullott a konzervatívok ölébe. Még a munkáspárt kilencven százaléka is mellettük van. De ha a konzervatív párt döntő többséget szerez a november 14-i választáson, akkor, a nemzet mandátuma birtokában, az sincs kizárva, hogy kevésbé lesz merev vagy kérlelhetetlen.

AMÍG EURÓPA EGÉRE egy világkonfliktus körvonalai rajzolódnak ki, a nagy fellobbanás mellett alig lehet a kisebb eseményeket észrevenni és Európa közvéleménye apátiával regisztrálja azokat. Ilyen események a memeli választás, amely a németeknek, mint előrelátható volt, nyolcvankét százalékos többséget biztosított. A mai veszedelmes helyzetben egyelőre valószínűnek látszik, hogy a litván kormány eleget fog tenni a németek és a hatalmak kívánságainak és a nemzeti autonóm státútumot helyre fogja állítani. Németország egyelőre tovább folytatja okos politikáját, amellyel igyekszik a britek rokonszenvét megnyerni és mindkét irányban a maximális — egyelőre gazdasági — előnyöket megszerezni. Most nem valószínű, hogy bármilyen akcióval megzavarná a kontinensen a helyzetet. Sokkal fontosabb neki az a politikai súly, amelyet nyugodt magatartással szerezhet. Valószínűnek látszik, hogy — bárhogyan alakuljon is a helyzet — a Birodalom megerősödve fog kikerülni a mai krízisből. Bár mi is hasonló helyzetben lehetnénk!

A másik, kisebb jelentőségű esemény a görög monarchista államcsíny, amelyet Kondiusz tábornok rendezett alig néhány héttel a november 3-ára kitűzött népszavazás előtt. Az a tény, hogy a hadsereggel együtt puccsra határozta magát, azt látszik mutatni, mintha nem bíznának annyira a plebiscitum kedvező eredményében, hogy egy kis előzetes befolyást ne tartanának szükségesnek. Vájjon sikerülni fog-e így a királyságot és a király tekintélyét helyreállítani — az legalább is kétségesnek tűnik fel a pártatlan szemlélő előtt.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG CSEHSZLOVÁKIÁBAN

Az érsekújvári jubileumi ünnepségek utóhangjai} a Prohászka-körök losonci kongresszusa; a prágai Národný Politika támadása a szlavenszkói magyar színészet ellenj éveleji iskolagondok; a főér és beregszászi magyar iskola} a gabonamonópólium végrehajtása, Hokky Károly szenátor interpellációja.

LEGUTÓBBI BESZÁMOLÓNKBAN megemlékeztünk az érsekújvári jubileumi ünnepségekről. Említettük annakidején, hogy a város magyar vezetősége az utolsó pillanatban sok tekintetben kénytelen volt a jubileum lefolyását módosítani. Az augusztus 17 és 18-ra kitűzött ünnepségek előtt ugyanis pár nappal megérkezett a pozsonyi Országos Hivatal végzése, mely „magasabb ideológiai indokokra“ hivatkozva a város tisztviselőit „eltanácsolta“ a jubiláns emlékünnepeken való minden részvételtől. Voltak, akik külpolitikai szempontok közbejátszását látták a hatóságok ezen magatartásában; ezt a föltevést támogatni látszott az a tény, hogy a prágai külügyminisztérium pár héttel az események előtt kereken elutasította Érsekújvár város tanácsának kérelmét, mely szerint a város az országos viszonylatokban jelentőségteljes ünnepre a prágai diplomáciai kar tagjait is meg akarta hívni. A külügyminisztérium elutasító válaszát ekkor olyképpen magyarázta, hogy a Csehszlovákiával jelenleg baráti viszonyban lévő Törökország „valószínűleg“ rossz néven venné, ha a köztársasági kormány oly ünnepségen képviseltetné magát, mely ünnepség éppen a török nép egyik súlyos veresége fölött tart hálaadó évfordulót.

Az Országos Hivatalnak e magatartása természetesen nem maradt visszhang nélkül. A Pozsonyban megjelenő Slovák (a Hlinka vezetése alatt álló Szlovák Néppárt hivatalos lapja) augusztus huszadiki számában vezető helyen részletes cikkben foglalkozott a betiltott érsekújvári jubileummal, kiemelte annak egyetemes keresztény jellegét és erős kritikában részesítette a kormány érthetetlen és a demokratikus elveket megcsúfoló eljárását. (A pozsonyi államügyészség a cikk javarészét kicenzúrázta.) Ugyanekkor számos magyar és szlovák ellenzéki lap is elfogadható magyarázatot kért a hivatalos tényezőktől, mire végül a prágai sajtó is kénytelen volt álláspontját leszögezni. A kormányajtó előadása szerint (ilyen értelemben írt a Ceské Slovo és a Beneshez szintén közelálló A—Zet) a hivatalos tényezők régóta sejtették, hogy a kereszténynek beharangozott érsekújvári ünnepek politikai célokat készülnek szolgálni, a két ellenzéki magyar párt nagyszabású manifesztációját célozták: a csehszlovák kormány és közönség nagyon helyesen tette tehát, hogy tüntetőleg távoltartotta magát egy második Pribina-ünnep jellegét magán viselő pártpolitikai kezdeményezéstől!

KÉT HELYEN IS GYŰLÉSEZETT ez év nyarán a szlovenszkói magyar főiskolás diákság: Losoncon és Beregszászon. Losoncon a katolikus Prohászka-körök tartották szokásos évi kongresszusukat (ezúttal már a negyediket), Beregszászon és Ungvárott pedig a kelet-szlovenszkói és kárpátalji Magyar Akadémikusok szervezték meg ezúttal első, szintén országos értekezletüket. S ahogy az ember olvassa a hírlapi beszámolókat, melyekből mint apró mozaikokból a szlovenszkói új magyar intelligencia érdekes arca tevődik össze, az az érzésünk, hogy itt nem a szokásos demonstratív kongresszusokról van szó, hanem egészen másról: gondolatok kirobbanásáról, éveken keresztül formálódó eszmék és problémák testetöltéséről. A losonci Prohászka kongresszus pl. ez évben kizárólag a kisebbségi kérdés megvitatását tűzte programjára. Az új magyar társadalom, a szlovenszkói magyar középosztály, a kisebbségi sajtó, iskola és népnevelés legfontosabb gyakorlati problémái kerültek megtárgyalás alá, a kölcsönös segítség gondolata, mely manapság mind szervezesebben fonja át Szlovenszko magyarságát. A beregszászi és ungvári diákértekezlet nagyjából ugyanezeket a kérdéseket ölelte fel. A Kárpátalján most meginduló diákmozgalom Széchenyi reformeszméit mint a magyar nép számára egyedül létező életcél akarja a fiatal magyar intelligencia és a nép között öntudatosá tenni s ezáltal a szlovenszkói lelket fogékonná és alkalmassá nemesíteni egy nemzeti és társadalmi újjászületésre.

A PRÁGÁBAN MEGJELENŐ Národni Politika szeptember 3-iki számában „Kár a magyar színházak részére szánt millióért“ cím alatt heves támadást intézett a szlovenszkói magyar színészet ellen. A kérdés megértéséhez ismernünk kell annak érdekes előzményeit. A Szlovenszkói Magyar Színpártoló Egyesület nemrégiben memorandumban fordult a prágai kormányhoz s hivatkozván azokra a súlyos gazdasági nehézségekre, melyekkel állandóan küzdenie kell: évi egymillió koronát kitevő állami segínyt kért. A beadványra rövidesen meg is érkezett az iskolaügyi minisztérium felelete, mely szerint a minisztérium elvben nem zárkózik el a kérés teljesítése elől, csupán egy fönntartással él: adja a Szlovenszkói Magyar Színpártoló Egyesület beleegyezését ahhoz, hogy a szlovenszkói magyar színházak működése felett művészeti és gazdasági kérdésekben az állami születési felügyelő gyakoroljon ellenőrzést. A szlovenszkói magyarság még ezt a kikötést is némi megnyugvással fogadta; a Csehországban és Morvaországban működő kisebbségi német színházak már évek óta hasonló

állami felügyelet alatt állanak s mindeddig e tény még nem vezetett össze-
 ütközésre a német színészet s a felettük kulturális ellenőrzést gyakorló
 hatóság között. Azonban attól függetlenül, hogy az említett állami szub-
 venció kérdése a Színpártoló Egyesület előtt is csak terv, eshetőség, a prágai
 Národni Politika azt máris kíméletlen sovinizmussal támadja: „... a magyar
 színházak szubvencionálásáról szóló hírek — írja többek között — ért-
 hető ellenállásra találtak a szlovák közvéleményben, mivel köztudomású,
 hogy ezek a színházak a pesti operettekből áradó gyanús tendenciák
 szolgálatában állanak és egész műsoruk erre van beállítva“. — A Národni
 Politika e támadása azonban annál inkább gondolkodóba kell hogy ejtse
 Szlovenszkó magyarságát, minthogy az egyik pozsonyi lap (Esti Újság)
 értesülése szerint a helybeli Szlovák Színház igazgatósága komolyan fog-
 lalkozott a tervvel, mely szerint jövő év nyarán a színházterem újabb átala-
 kítását vették tervbe. Ennek eredményeként természetesen éppen úgy
 mint az idén, a magyar színház a jövő évben is kiszorulna az államinak
 nyilvánított színházhelyiségből.

A „kilátásba helyezett“ évi anyagi támogatás, melyet a szlovenszkói
 magyar színészet kért: a kormány részéről nem adomány, nem alamizsna,
 hanem nemzetközi kötelezettség, melyet a csehszlovák kormány a st. ger-
 maitii békeszerződésben magára vállalt. A st. gennaini szerződés 9. §-a
 ugyanis kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek részére „méltányos részt
 kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetében és felhaszná-
 lásában, melyek a közvagyon terhére az állami, községi vagy más költség-
 vetésben nevelési, vallási, vagy jótékony célra fordíthatnak.“ — Ezek sze-
 rint a magyar kisebbséget számarányának megfelelően rész illetné meg a
 kulturális és művészeti célokra előirányzott állami kiadásokból. Evvel szem-
 ben a való helyzet úgy fest, hogy az 1934-1 költségvetésből, melyen a
 kultusz-kormány 20,768.700 koronát állapított meg művészpártolás címén,
 amiből a magyarságot 4.78%-os országos arányszámát alapul véve 992.743
 korona illette volna meg: abból egy fillért sem kapott.

A TAVASZ ÓTA országos viszonylatokban meginduló agitációs kultúr-
 munka, mely a „magyar gyermek magyar iskolába“ jelszóval fordult a falu
 és város népéhez, különösen a szeptember előtti hetekben érte el tetőpont-
 ját. E kulturális küzdelemben résztvett a két szlovenszkói magyar párt is,
 de a munka javarészét a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület végezte,
 mely röpirataiban (a pozsonyi fiók pl. már május óta havonként megjelenő
 röpiratban hívta fel a magyar szülők figyelmét és lelkiismeretét a kisebbségi
 iskolákra) s kivált vidéki sejtjein keresztül indított széles propagandát
 a magyar iskolák érdekében. Minden esztendőben feltétien szükség van
 e propagandára, nemcsak azért, hogy magyar fiatalságunk kizárólag csak
 magyar iskolákba iratkozzék be (még a legutóbbi adatok szerint is mintegy
 13.000 magyar nemzetiségű gyermek látogatott idegen iskolát), hanem főleg
 azért, hogy a kisebbségi magyarság törvény által is elismert kulturális jogai
 feledésbe ne menjenek. Igaz ugyan, hogy magyar kisebbségünk kulturális
 jogait nemzetközi szerződés és állami törvények szabályozzák, de e „szabá-
 lyozás“, sajnos, a gyakorlatban nagyon is szomorú fonnák között jelent-
 kezik, amire például szolgálhat itt két eset.

Förév és Zabos két kisközség, Pozsonytól vagy hét kilométernyire.
 A két község, melyben a magyar lakosság a legutóbbi népszámlálás adatai
 szerint is az összlakosságnak kb. 30%-át teszi ki, már évek óta eredmény-
 telen harcot vívott az iskolai hatóságokkal a községben felállítandó kisebbségi
 magyar iskola érdekében. A közel 300 iskolaköteles magyar gyer-
 mek magyar iskola híján eddig vagy Pozsonyba volt kénytelen gyalog (!)

bejárni, vagy kényszerűségből a Slovenská Liga helybeli iskoláját látogatta. Az elmúlt év folyamán Főrév és Zabos magyar társadalma újólag kérvényt nyújtott be a pozsonyi Iskolai Referátushoz s törvényben lefektetett jogaikra hivatkozva, kérték a magyar iskola felállítását. A hónapokig elhúzódó hivatalos eljárás eredményeként a pozsonyi járásbíróóság 1935 július 5-iki kelettel véglegesen elutasította a magyar szülők kérelmét. Nem lesz érdektelen, ha idézzük a megokolás néhány sorát: ... az 1930. évben megejtett népszámlálás eredményét eddig a statisztikai hivatal még nem hozta nyilvánosságra, úgyhogy a járási hivatalnak nem áll módjában megállapítani, vajjon létezik-e Főrév községben valóban magyar kisebbség? Ennek következtében nem lehet döntení arról, hogy kötelek a községi népiskolába magyar nyelvű oktatást bevezetni, vagy nem“ stb. — A főrévi magyar iskola kálváriájához nagyon hasonlít a beregszászi magyar gimnázium esete. A beregszászi állami russzin reál-gimnázium magyar tagozatába az 1935/36. tanévre 634 tanuló iratkozott be, míg a russzin osztályokba csak 238 kérte felvételt. A gimnázium igazgatósága, a különben is eléggé szűk épületben természetesen nem tudta elhelyezni a közel kilencszáz diákot, úgy intézkedett tehát, hogy az intézet növendékei két részletben, délelőtt és délután látogassák az előadásokat. A magyar diákság persze, kiknek nagyrésztét a vidékről vonattal bejáró diákok teszik, a délutáni beosztást kapta. S mikor a beregszászi magyar szülők önként vállalkoztak arra, hogy ha kell, készek saját költségükön is kibővíttetni a gimnázium épületét, az iskolai referátus mint fölösleges akciót utasította el a magyar szülők kérelmét.

A TAVASZI VÁLASZTÁSOKAT megelőző agitáció során nagy kavargás volt észlelhető a Hodzsa-féle agrárpártban. A párt régi választási ütőkártyája, a földreform emlegetése már nem bizonyult aktuálisnak. Arra sem lehetett viszont hivatkozni, hogy az agrárpárt jóvoltából egy évvel ezelőtt kibocsátott kormányrendelet (mely bevezette a „gabonamonopóliumot“) a köztársaság eladósodott paraszti lakosságán lényegesen segített. Így hát csak azt helyezték kilátásba az agrár kortesek, hogy a közeli hónapokban a régi kormányrendeletek új, „javított kiadása“ fog megjelenni. A július 13-án kibocsátott javított kormányrendelet látszatra csakugyan némi előnyt állapít meg a termelő parasztság részére, így pl. az egyes gabonanemek eladási árait pár koronával fölfelé kerekítette ki. (A búza ára pl. Pozsonyban 155, tavaly 151 K; Érsekújváron 153, tavaly 148 K.) De ha hozzávesszük a Gabonatársaság részéről történő, különféle címen megejtett levonást, továbbá az ú. n. termelési igazolványokkal való számtalan visszaélést s azt, hogy a Társaság számos ízben hetekig nem volt hajlandó gabonát átvenni, miközben a szerencsétlen termelőt az adóhivatala hitelezők serege a csődbe kergette: úgy a gabonamonopólium bevezetését semmiképpen sem tarthatjuk szerencsés és a nép nyomorán enyhíteni iparkodó intézménynek.

Hokky Károly keresztényszocialistapárti szenátor szeptember végén memorandumba foglalta Kelet-Szlovenszkó és Kárpátalja magyar földművelőlakosságának súlyos sérelmeit és átnyújtotta azt Hodzsa földművelésügyi miniszternek. Memorandumában Hokky különösen azon tény tarthatatlanságára mutat rá, hogy az új gabonaárak megállapításánál lényeges árkülönbség maradt a történelmi országok és Ruszinszkó beváltóhelyei között. Adatokkal mutatja ki továbbá, hogy a monopólium jogával felruházott társaság mélyen az alapáron alul vásárolja meg a búzát, s ezáltal a termelőt lényegesen megrövidíti. Példaképpen említi meg a tiszaujlaki beváltót, ahol 141 koronás alapár helyett mindössze kb. 105 koronát fizet a társaság a termelőnek.

HOLLANDUS VÉLEMÉNY A CSEHSZLOVÁK NEMZETEGYSÉGRŐL

DR. TH. J. G. LOCHER fiatal holland történész 1931-ben „Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slovaken fund der Tschechen in ihrem geschichtlichen Verlauf bis 1848” címen tanulmányt írt, amely Haarlemben jelent meg. E sorok írója a párizsi „Institut d’Etudes Slaves” könyvtárában a múlt esztendő folyamán akadt e tanulmányra és mivel azt a benne összegyűjtött anyag, különösen pedig a csehszlovák nemzetegység kérdésére vonatkozó néhány felette jellemző megállapítás szempontjából igen figyelemreméltónak találta, kutatni kezdett aziránt, milyen visszhangot keltett Lochernek immár négy esztendővel ezelőtt megjelent tanulmánya a magyarországi szakirodalomban, esetleg a napisajtóban. Nem volt nehéz megállapítani, hogy a könyv Magyarországon teljesen ismeretlen maradt, sőt az is kitűnt, hogy abból még a budapesti közkönyvtárak egyikében sincs meg egyetlen példány sem.

Ez az egyszerű tény magában véve még nem sokat mond. Bizonys, hogy az utóbbi tizenöt esztendő irodalmi termelése, amely a Dunamedence népeinek különböző problémáival foglalkozik s nagyrészt tudományos mezbe öltöztetett propagandánál nem egyéb, igen számottevő és körében sok olyan műre akadunk, amely a magyar közönség előtt teljesen ismeretlen, vagy csak a szakemberek felette szűk köre tud róla. Nem egyedülálló tény tehát, hogy Locher könyve mind-ezideig ismeretlen maradt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az sem mondanivalóját, sem arányait tekintve nem olyan nagyigényű, hogy a szakemberek méltatásán kívül különösebb, általánosabb feltűnésre is számot tarthatott volna. A bevezetésben szerzői szerénységgel maga Locher is utal erre mondván:

„... a tényleges tartalmat tekintve a szakértő nem sok újat fog munkámban találni. Mert azonkívül, hogy összefoglaló, informatív előadása a választott kérdésnek azok számára, akik a csehszlovák nyelvben nem járatosak, értéke csak abban állhat, hogy olyan valaki írta, aki sem közvetlenül, sem közvetve nincsen a kérdésben érdekelve.”

A szerzőnek ez az érdektelensége már magában véve is elég ahhoz, hogy a magyar olvasó figyelmet szenteljen a könyvnek, amelyet egy önmagát előre is „semlegesének nyilvánító szerző írt. Aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy nagy általánosságban mindazok, akik eddig a csehszlovák problémához, különösen pedig a csehszlovák nemzetegység kérdéséhez, bár tudományosan is, hozzányúltak, abban

valamiképpen érdekeltek voltak. bármelyik csoportjához tartoztak is az európai nemzeteknek.

De még egyéb szempontból is figyelemreméltó a tanulmány. Szerzője ugyancsak a bevezetésben jelzi, hogy

„ ... a kérdést ezúttal legfőképpen annak történeti oldaláról teszi vizsgálat tárgyává nemcsak azért, mert a szerző maga is historikus, hanem abból az objektív okból is, mert a csehszlovák viszony kölcsönös-ségének kialakulásánál a történeti tényezőknek különösebb jelentőségük van, mint a nyelvi tényezőknek, jóllehet a mai vitában legtöbbször ez utóbbiakat állítják előtérbe.“

Locher megértette tehát, hogy a csehszlovák problémában a nyelvi rokonság vagy azonosság hangsúlyozása és minden eszközzel való bizonyítása a kérdésnek csupán egyoldalú szemléletéhez vezet. A két néptörzs egységének vagy különbözőségének vizsgálatánál a lényeg a múltban rejlik, mert a jelen csak produktuma ennek az Összesűrített múltnak. Hogy a história alakulása és befolyása, a külön-külön politikai közösségben való élés fontosabb alakító erők voltak, mint az tény, hogy a XVII. században Prágában és a lőcsei nyomdában ugyanazon a nyelven nyomtatták a protestáns énekeskönyveket.

Ezek a szempontok már a bevezetés elolvasása után is rokonszenvre hangolnak a szerző személye iránt és ez a rokonszenv még csak fokozódik, ha megismerkedünk a kísérő körülményekkel, amelyek körében Locher a csehszlovák kérdéssel foglalkozott, amelyek eredményeképpen tanulmányát Hollandia semleges földjén megírta.

SZERZŐNK, MINT A LEYDENI egyetem diákja, tanulmányainak befejezése után a Rockefeller-alapítványtól kutatási ösztöndíjat kapott a csehszlovák kérdés tanulmányozására. Ezzel az ösztöndíjjal két esztendeig, 1928-tól 1930-ig tartózkodott Csehszlovákiában, előbb Prágában, majd Pozsonyban, miközben Szlovenszkót is bejárta és különösen Túrócszentmártonban végzett kutatásokat. A cseh nyelv alapjaival, a cseh irodalommal már Leydenben megismerkedett, később pedig — amint maga mondja, három hét alatt — a szlovák nyelvet is elsajátította. Sőt hozzám intézett leveléből azt is megtudtuk, hogy nekifogott a magyar nyelv megtanulásának is, azonban e célja megvalósításához már nem volt elég ideje csehszlovákiai tartózkodása alatt. A tanulmányaival kapcsolatos magyar irodalmat tehát csak a német fordításokból ismerhette meg, a könyvében idézett néhány magyar szöveget nyelvtan, szótár és idegen segítséggel fordította németre. Prágában dr. Susta József professzor, Pozsonyban a szlovák történet tanára Chaloupecky Vacláv voltak az útmutatói, a csehszlovák étellel, annak politikai, gazdasági, kulturális problémáival csehek és szlovákok ismertették meg.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a Rockefeller-ösztöndíjjal csehszlovák földre érkezett holland kutatót a „társadalmi diplomaták“ csoportja is mihamar pártfogásába vette s hogy valamennyiök tájékoztató munkájába meglehetősen adag propaganda is vegyült, hiszen a vizsgált kérdések már magukban véve is rengeteg politikumot tartalmaznak. Lochernek ilyen környezetben módjában sem állott, hogy

az elébe hordott anyagot, a tényeket a „másik oldalról“ is ellenőrizze, vagy hogy az előtte felhozott érvekkel szemben a vitába szállt másik tábor ellenérveit is megismerje. Pedig hogy ehhez megvolt a jószándéka, azt tanulmányának okfejtéseiben és következtetéseiben kívül az a tény is bizonyítja, hogy kísérletet tett a magyar nyelv elsajátítására is. Mégis, minden törekvése mellett sem sikerült Magyarországgal kapcsolatot teremtenie és bár egy esztendeig lakott Pozsonyban, egy órányira a magyar határtól, hazánk területére eljutni sohasem tudott.

Ha már most ezeket a körülményeket egybevetjük a tanulmány okfejtéseivel és konklúzióival, felette megnyugtatóan bontakozik ki előttünk a lényeg, az ugyanis, hogy amidőn a csehszlovák nemzetegység kérdésének vizsgálatánál a semleges fél tárgyilagos akar és tud lenni, leszűrt megállapításai már önmagukban mondják ki a kérdésben az ítéletet. Az elhomályosított tények szövevényére még ekkor is világosság derül és a végkövetkeztetés nem lehet egyéb, mint amelyikre Locher is rátalált, amikor megállapította a cseh és a szlovák nép differenciáltságát.

Locher már előre elnézést kér volt útmutatóitól ezért az objektivitásért, amikor az előszóban ezeket mondja:

„Hála kötelez Pozsonyban dr. Chaloupecky Vacláv professzor úr iránt, aki gazdagon felszerelt történelmi szemináriumába annyi vendégszeretettel fogadott be, hogy szinte a kötelező hála ellen elkövetett bűnnek érzem, hogy könyvemben számos helyen az ő nézetétől eltérő módon kell nyilatkoznom.“

Mint historikus, a történelem ösvényén indult el és amikor feladata végéhez jutott, minden ellenkező befolyással szemben változatlan meggyőződéssel állapította meg, hogy a szlovák és a cseh nép egységének eldöntésénél a történelmi tényezők a döntő szerep.

Nem célunk ehelyütt, hogy a tanulmányt részletesen ismertessük. Csak gondolatmenetét akarjuk bemutatni, mert éppen ennek a gondolatmenetnek mikéntje érdekel és konklúzióira óhajtunk rámutatni, mert éppen ezek teszik az összefoglaló mű lényegét és egyúttal értékét is.

Locher vizsgálódásait a X. századtól kezdve a XVIII. század végéig két területen folytatja. Először azokat a jelenségeket szemléli, amelyek e hosszú periódus alatt ezt a két népet politikailag összehozták, vagy egymásra utalták. Ezen a területen azonban vajmi kevés pozitívumot talál. A századok során mutatkozó és a legutóbbi időkben oly nagy buzgalommal felfedezett kapcsolatokat, amelyek kimutatásában éppen Chaloupecky jár elől, gondosan ráhelyezi a historikus bíráló mérlegére.

Susta Józseffal együtt megállapítja, hogy „a magyar-lengyel kapcsolatok, különösen a gazdaságiak, a XIII. és XIV. században sokkal élénkebbek voltak, mint a Magyarország és a cseh-morva országok között kialakult összeköttetések. Magyarország és a morva föld közt fekvő Fehér-Kárpátok Máhrisch-Ostrautól Szokolcáig hatalmas gátat alkottak és a Morva folyó középső folyásánál elterülő mocsaras vidék hosszú időközön át hírhedt volt a határmenti rablók támadásai miatt. Ezzel szemben Krakcón át fontos kereskedelmi út vezetett Budára, és

Magyarország és Nyugat-Európa között a kereskedelem lebonyolítása ezen az úton ment végbe, semmiesetre sem a Duna felhasználásával, vagy Csehországon át“. Aki Krakkóban és környékén úr akart lenni, annak a Magyarországgal való jóviszony fenntartása elsőrangú érdeke volt. Addig tehát, amíg a cseh királyok ezt a vidéket birtokukban tartották, nem is táplálhattak semmiféle igényt Felsőmagyarország elszakítása iránt. A határ Magyarország és Morávia között 1030-tól kezdve úgyszólván változatlan maradt, és bár több kísérlet történt a századok folyamán arra, hogy cseh fejedelmek Szlovenszkrét meghódítsák, az igazi terjeszkedési politika sohasem irányult ide, hanem mindig a lengyel területek, vagy dél felé, az osztrák tartományok birtokára.

„Sohol sem találunk oly ténytet, amely azt bizonyítaná, hogy Csehországban a magyar Felvidék birtokára, mint egy, természetsszerűleg Morvaországhoz tartozó terület birtokára, törekedtek volna. Etnikai és nemzetiségi szempontok a dinasztikus politikának ebben a korszakában szerepet nem játszottak, geopolitikai szempontok pedig nem igényeltek Szlovenszkrét való csatolását.“

Lochernek is meg kellett tehát állapítania azt az igazságot, hogy ha a cseh és a szlovák nép a szomszédos elhelyezkedés folytán olykor, néhány évtizedes periódusra össze is kapcsolódott, tartós közösségbe sohasem fonódott össze.

Mit tapasztalt azonban a kulturális egység területén? Kétségtelen, hogy a nyelv, az irodalom már felmutat jelenségeket, melyek bizonyos kulturális érintkezésről, kölcsönhatásról tanúskodnak. A IX. század cseh és szlovák nyelve között alig volt különbség, de azért abszolút egynek a két törzset még azon időben sem tekinthetjük, és Locher szerint meg kell nyugodnunk abban a „dualizmusában, amelyet a filológusok és archeológusok erre a korszakra megállapítottak. Semmiesetre sem képviselheti Locher mesterének, Chaloupeckynek nézetét, aki szerint „habár Szlovenszkrét politikailag Magyarországhoz tartozott is, kulturális szempontból sohasem szűnt meg a cseh nyelvű Nyugattal együtt élni“. Viszont helytelennek tartja a szlovák Skultéty József megállapítását is, aki a XVIII. század vége előtt kereken tagadja a cseh és szlovák kulturális kapcsolatok létezését. Az adatok vizsgálata után Locher arra a következtetésre jut, hogy a két néptörzs között volt ugyan a századok folyamán hol erősödő, hol gyöngülő kultúrkapcsolat, de az sohasem tudott annyira kifejlődni, hogy közös, ugyanazon nemzeti öntudatról beszélhetnének. Ez a kultúrközösség a próbát a XIX. század elején lett volna hivatva kiállani, abban az időszakban, amidőn a nemzeti ébredés kora elkövetkezett. De az események mást mutatnak. Az egy nemzeté forrás helyett szakadás következett be, amely a Stur-féle mozgalomban éri el tetőpontját.

A XIX. század első felének története teszi tanulmányának lényegét. Az ébredés korszaka külön „szlovák“ ébredést szül és ennek eredménye az a küzdelem, amelyet a szlovákság az 1830-as és 1840-es években a maga nemzeti különállásáért folytat két irányban: a magyarok és a csehek ellen. Ennek a mozgalomnak vezére volt Stur Lajos, akinek működése, majd az 1848-i szabadságharcban való szereplése a szlovák nemzeti élet legérdekesebb és legfontosabb fejezetét teszi.

A tények lehiggadt és retrospektív szemléletében ma már világosnak látszik, hogy a cseh és szlovák nemzetegység problémája, mely az 1870-es évektől kezdve a csehek által újjáélesztve a mai politikai egység tudományos alapjává lőn, a 30-as és 40 -es évek küzdelmeiben dőlt el. A magyar ébredés hevében nemzetünk vezetői, sajnos, nem tudták eléggé tisztán meglátni a kérdés lényegét s az egyetlen Széchenyi István gróf volt az, aki annak horderejét le tudta mérni, de talán ő is inkább érzékeny lelkének intuíciójával, mint a tények biztos ismeretén alapuló előrelátással. Bizonyos, hogy a mai csehszlovák irodalomban érthetően éppen ez a korszak részesült eddig kevés méltatásban, vagy jellemzését olyan művek keretében találjuk meg, amelyek nyilvánvaló tendenciával íródtak. Ezek között a legjellegzetesebb mindenestre Hodza Milánnak 1920-ban „Ceskoslovensky rozkol“ (Csehszlovák meghasonlás) címen megjelent könyve, amelyben a szerző a szlovák nemzeti mozgalmat nem mint a szlovák lélek óhaját, hanem mint a magyar nemesség által felidézett és Stur által vezetett politicum hungaricumot igyekszik feltüntetni. Locher e könyv megállapításával hosszasan foglalkozik és Hodzával nem egy helyen vitába száll.

Az összefoglalás, amelyben Locher vizsgálódásainak eredményét leszűri, igen figyelemreméltó. Bár előadása során mindenütt kicrezzük a semleges fél hangját, mégis lehetetlen észre nem vennünk a szlovák függetlenségi törekvésekkel szemben tanúsított rokonszenvét. Ez a szimpátia különösen a tanulmány utolsó fejezetében nyilvánul meg, amelyet az 1848. évi eseményekkel lezárt fejtegetéseinek végére függesztett a végből, hogy rövid áttekintését adja az 1848 óta lefolyt idő mozgalmainak, politikai törekvéseinek, valamint a jelenlegi helyzetnek. Ennek a fejezetnek utolsó oldalain jellemzi a cseh és a tót nép eltérő lelki alkatát, majd felveti a kérdést, kívánatos-e, hogy a szlovákok minden tekintetben, nyelvi és kulturális szempontból is a csehekhez asszimilálódnak? A kérdésre így felel meg:

„Véleményünk szerint egyáltalán nem. A mai szlovák egyéniségben nemcsak bizonyos maradiságot vagy sok hungarizmust találunk, hanem pozitív értékeket is. Nyelvi szempontból olyanokat, amelyek a szlovák költőknek és íróknak különös lehetőségeket nyújtanak s amelyeket a cseh nyelvben nem tudnának megtalálni. Mint tudományos nyelvnek, a szlováknak mindenestre kisebb a létjogosultsága: ismerünk olyan szlovákokat, akik tudományos műveiket minden további nélkül cseh nyelven írják meg, ha azáltal nem olyanoknak tűnnének fel, mint akik az ultra-cseh álláspontot képviselik. Mint szépirodalmi nyelv, a szlovák még a csehet is meg fogja tudni termékenyíteni. De a szlovákok ezen kívül még oly elemekkel is gazdagíthatják a csehszlovák közösséget, amelyek a cseheknél hiányoznak. Igaz, hogy ez utóbbiak a szellemiek terén tehetséges, józan, szorgalmas és takarékos nép, de ezzel szemben gyakran találunk náluk kispolgáriasságot és pedantériát, hiányzik náluk a nagyvonalúság, az érzék a nagyobb stílus iránt, amivel viszont éppen a szlovákoknál találkozunk gyakrabban. Ezeknél azonban melankolikus-kolerikus természetüknél fogva megvan a veszély, hogy terméketlen álmodozókká, vagy szemfényvesztő nagyzólókká váljanak. Ha azonban ez a nagyvonalúsághoz való hajlam a cseh realizmussal párosul, akkor az nagyszerű dologra képes, amint azt a múltban a csehszlovák törzsnél tapasztalhattuk is. Mert hisz nem véletlen az, hogy Comenius és Palacky morvaországi szlovákok voltak, azonban kultúrájukban inkább szlovákok. Ami pedig Masarykot illeti, nem félig szlovák, félig morva-e?“

Tanulmányát így fejezi be:

„A csehszlovák egységnek nem szabad tehát egyoldalúan csehé válnia, hanem annak csehszlováknak kell maradnia. A történelem útja erre mutat. A történelem ezt a két, nyelvét tekintve rokon néptörzset politikailag ugyan elválasztotta egymástól, mindamellett bizonyos kulturális kapcsolatot teremtett közöttük. Hoz a kapcsolat azonban az utolsó évszázad folyamán lényegesen csökkent, úgyhogy ma joggal kérdezzük, nem lett volna-e a jelenlegi csehszlovák megoldásnál helyesebb a a szlovák kérdésnek magyar irányban történő megoldása, mivel ez utóbbi inkább összhangban állott volna a múlttal és a földrajzi viszonyokkal. Magyarország azonban nem tudott a szlovákoknak nemzeti létét biztosítani s mivel ezek gyengék ahhoz, hogy önálló államot alakítsanak, nem maradt részükre egyéb megoldás, mint a csehekkel való együttélés. A két nép között az eltávolodás nem volt oly határozott, hogy ezentúl már bármilyen összeforradás lehetetlen volna. Reméljük, hogy a csehszlovák köztársaságban a szlovákok a saját uraik tudnak maradni s éppen ezért meg is maradnak — csehszlovákoknak.“

Ezek a befejező mondatok világosan jellemzik, milyen felfogás alakult ki írójuknál azután, hogy vizsgálódásaiban a cseh-szlovák nemzetegység problémáját illetően végkövetkeztetéseihez eljutott. Reánk nézve ez a tény a fontos, valamint annak a megállapítása, hogy Locher két esztendeig, kizárólag cseh és szlovák környezetben eltöltött tanulmányai során jutott el ide.

HA A TANULMÁNYT elolvasva létrejöttének körülményein eltűnődünk, több gondolatra és tanulságra tudnánk rámutatni, amelyeknek előadása azonban túllépné folyóiratunk kereteit. Mindamellett nem hallgathatunk el egyet közülök, mert úgy véljük, futó megvilágítása nem lesz hiábavaló.

Mindenekelőtt emeljük ki azt a tényt, hogy Locher tanulmányai során magyar tudósokkal és szakemberekkel nem érintkezett, Magyarországon soha sem járt, vagy helyesebben: nem tudott módot találni arra, hogy hazánkat meglátogassa és itt tanulmányait kiegészítse. Ha megvolt is talán ehhez nála a jóakarát, még sem tudta magát emancipálni környezetének befolyása alól, amely meggyőzően bizonyítgatta előtte, hogy Csehszlovákia minden problémája egyedül a köztársaság területén ismerhető meg és ugyan mi újat mondhatnának neki Budapesten a „trianoni igazságtalanságok“ hangoztatásán, az ismert magyar álláspontnak fejtegetésein kívül? Ennek a nyilvánvaló okoskodásnak hatása alatt került el Locher hazánkat, de az is meglehet, hogy arra még egyéb, tárgyi okai is voltak. Esete minden bizonnyal figyelmet érdemel, különösen azért, mat az korántsem egyedülálló, hiszen az övéhez hasonló hatásoknak minden kutató ki van téve, aki a Dunamedence politikai, nemzetiségi vagy történelmi kérdései felől óhajt itt tájékozódni s e célból az utódállamok valamelyikét meglátogatja.

Környezetünknek ez a tőlünk való elzárkózódása azonban nemcsak hogy jelentős negatívumot jelent a tudományos munka területén, hanem magyar szempontból érezhető politikai hátrányt is. Amint Locher esete is mutatja, éppen e normális szellemi érintkezés hiánya miatt tanulmánya éveken át ismeretlen maradt a magyar közönség előtt, pedig az mind tartalmát, mind következtetéseit tekintve, kétségtelen értéket jelent abban a fegyvertárban, amelyet az ellenünk felső-

rakoztatott érvekkel szemben gazdagítanunk, fejleszteniünk kell. A megváltozott viszonyok és a velünk szemben alkalmazott küzdelem módszerei a mi részünkről is fokozott tevékenységet igényelnek és különös ügyeimet érdemel az a tény, amelyet a Dunamedence politikai feldarabolásával kapcsolatos kulturális decentralizálódás számunkra jelent.

Ebben az új Dunamedencében új fővárosok keletkeztek, amelyek nemcsak egyik vagy másik ország politikai és kulturális középpontjai óhajtanak lenni, hanem fejlődésük magasabb célokat is szolgál. Vonzóerőt képviselnek az őket környező rokonnépek számára azáltal, hogy a kultúrának és a tudomány művelésének bizonyos körében centrumokká fejlődnek, s mint ilyenek különös tekintélyre tesznek szert.

Ezek között a legelői jár Prága. A csehek fővárosa hagyományaira támaszkodva, nemcsak a köztársaság politikai és kulturális középpontja, hanem „általános szláv“ középponttá óhajt növekedni. Fejlődése ilyen irányt vett mindjárt a világháború befejezése után és a csehek realizmusa azóta öntudatosan gyarapítja, koncentrálja a „száz-tornyú Prága“ falai között a szlavisztika minden ágát. A szláv népekkel való relációk minél intenzívebb kicépzése és minél általánosabb fenntartása jellemzi ma ezt a szláv politikát. Nagyon jól látják itt egyrészt Nyugat-Európa érdeklődésének fokozódását a szláv problémák iránt, másrészt azt a tényt, amit Oroszország bolsevizálódása jelent a tudomány, a kultúra területén, s amely ezt a birodalmat már csaknem két évtized óta szinte járhatatlanná tette a kultúrunka számára. De túlszárnyalta e téren Prága a lengyel centrumokat, Krakkót és Varsót is, mert ezek a városok a lengyel-orosz antagonizmus folytán sohasem tudtak igazán bekapcsolódni a szláv népek egyetemébe, s így nélkülözik azokat a hagyományokat, amelyekkel Prága már évszázadok óta rendelkezett. Csehszlovákia egyre mélyebben evez bele a nagyszláv vizekbe és bár hajóját elsősorban politikai célok fűtik, a gálya, amelyet maga után von, a kultúra és a tudomány szláv termékeinek rakományával van tele. Prága két szláv egyeteme (a cseh és a fejlődő ukrán), hatalmas könyvtárai, szláv intézete, könyvkiadóvállalatainak áldozatkészsége, de nem utolsó sorban a személyes összeköttetések rendkívüli sűrű és jól ápolt hálózata, amelyeket a cseh kultúra és tudomány vezető egyéniségei éppúgy, mint annak közkatonái cseh-szláv öntudatuk ápolása érdekében tartanak fenn a szláv világ egész területével, már ma is azt eredményezték, hogy Prágát a világ szláv kultúrközpontnak tekintse.

Az ellenkező póluson, Jugoszláviában, Zágráb a maga illír hagyományával és akadémiájával, Belgrad pedig fejlődő egyetemével nemcsak a délszláv kultúrának ápolói és fejlesztői, hanem falaik között ma már a Balkán-kérdésnek úgyszólván egész komplexuma megismerhető.

Bécs ma is a mult, a Monarchia évszázadokon át virágzott kultúrájának lelőhelye, amelynek hagyományokban gyökerező hírneve elég vonzóerőt képvisel még napjainkban is ahhoz, hogy ezt a várost a középeurópai kérdésekkel foglalkozók legelső sorban keressék fel. Sőt a Dunamedence jelenlegi nemzetiségi és politikai kérdései, mint „semleges pontról“ talán innen szemlélhetők ma a legjobban, amit

még előmozdít az a tény is, hogy az utódállamoknak kulturális elzárkozódása Bécs felé korántsem érvényesül annyira, mint Budapest felé s így közöttük a szellemi érintkezés ma is eléggé normális.

A szellemi középpontoknak ebben az új rendszerében milyen szerepet szánhatnánk Budapestnek? Van-e fővárosunknak oly jelentősége, amely a tudomány és kultúra mezőin különleges értéket jelentene az idekerülő idegenek számára?

Ez a szerep, Magyarország fekvését és múltját tekintve, úgy véljük, adva van. Itt kellene kirepülnie annak a centrumnak, ahol az idegenből érkezett tudós vagy kutató, aki a Dunamedence jelenlegi politikai, nemzetiségi, kulturális, sőt jogi és gazdasági helyzetének tarkaságával meg akar ismerkedni, a kérdések komplexumában az első tájékozódást, az egészen való áttekintést el tudná nyerni. Ahol útmutatást találna az egyes részletek irányába, s ahol ezáltal a szűkebb értelemben vett magyar vonatkozásokon kívül a Dunamedencéről és annak országairól általános, de ennek fejében tudományos szempontból a legobjektívebb képet tudná kapni. A hagyományos magyar vendégszeretet itt a „tudományos vendégszeretet“ képében kellemes környezetet és tág lehetőségeket biztosítana a tudományos munkában elmélyedő idegenek számára. A szomszédaink környezetébe került kutató így úgyszólván kényszerülve lenne felkeresni hazánkat, melynek fővárosa reá a centripetalitás vonzóerejével hatna. Tudná, hogy ennek falai között olyan intézményt vagy intézményeket találna, amelyek a szűkebb értelemben vett magyar kérdés változatain túl a Dunamedence népeinek és országainak sokszínűségét minden oldalról bemutatnák s amelyeknél a múlt és jelen kérdései a valóságnak objektíven tisztafényű tükrében szemlélhetők.

A Magyar Szemle szeptember havi számában folyóiratunk szerkesztője rövid jellemzését adta annak a kétféle lelki diszpozíciónak, amely ma a hazánk sorsával törődők gondolkodásmódjának és ebből kifolyólag aktivitásának alapját teszi. Locher tanulmányának bemutatása és e tanulmány létrejötté körülményeinek ismertetése által úgy hisszük, egy adatot, egy példát szolgáltatunk a valóság rajzához azok számára, akik a kvietisták közönyével várnak jelen sorsunk jobbrafordulására, viszont új, ösztökélő adatot azok számára, akik, ha egyelőre eredménytelennek látszó aktivitással is, nem lankadnak el a cselekvőmunkában nemzeti elesettségünk felemelésére.

RUTKAY LÁSZLÓ

A GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG NÉPTÁPLÁLKOZÁSI ÉS KÖZEGÉSZSÉGÜGYI HATÁSAI

BÁR A LAKOSSÁG életszínvonala az 1929 óta tartó gazdasági válság folyamán a szociális közgondozások (inségakciók, közmunkák, ruhaakciók, kölcsöngabona, ingyenebéd, gyermekfelruházás, népies foglalkozások elősegítése stb.) különböző formái következtében hazánkban nem is süllyedt a riasztó tömegnyomorig, közelfekvő a gondolat, hogy az évek óta tartó gazdasági válság, a gazdasági károk mellett komoly veszedelmet okozott társadalmi, erkölcsi és egészségügyi vonatkozásokban is.

A gazdasági válság kedvezőtlen szociális-egészségügyi kihatásai tárgyilagos megállapításának legközvetlenebb módszere az volna, ha nagyobb számú sorozatos klinikai vizsgálat állapította volna meg az egészségügyi károsodás jelenlétére utaló kóros elváltozások tömeges fellépését — olyan egyéneknél, akiknek a munka- és életviszonyai nagyjában azonosak a gazdasági válság előtti időkével. A mi viszonyaink között ilyen nagy tömegeket felölelő sorozatos orvosi vizsgálat nem volt keresztülvihető. Minthogy továbbá a gazdasági válságnak a fizikai és szellemi életre, valamint a népélelmezésre gyakorolt hatásának a megállapítására közvetlen és exakt módszerek általában nemigen vannak, a rendelkezésre álló mindenirányú információk összegéből próbáltuk megközelítőleg megállapítani a lakosság életszínvonalának és táplálkozási helyzetének esetleges romlását, a munkanélküliek életviszonyaiban beálló változásokat és a népegészségügy valószínű károsodásának a mértékét.

I. A NÉPÉLELMEZÉS A NÉPESSÉG KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAIBAN. A szociális gazdasági viszonyok hatása legkifejezettebb a a táplálkozás terén. Néptáplálkozási rendszerünkben általában a következő táplálkozási típusokat lehet megkülönböztetni:

a) A felső osztályoknál és a gazdag polgári osztálynál, ahol a tápszerek piaci ára nem játszik szerepet, a táplálkozásban és a konyhatechnikában bizonyos luxurióztás tapasztalható. Sok húst, cukrot, tejféléket és gyümölcsöt fogyasztanak. A kispolgári osztály táplálkozási módja nagyjából ugyanaz, csak kisebb a gyümölcs és húsfogyasztás, kevésbé igényes az elkészítési mód.

b) Az ipari munkásosztály táplálkozásában nagy változást idézett elő a munkásosztály helyzetének javulása az utolsó évtizedekben. A munkás általában kevesebb alkoholt fogyasztott, táplálkozását

minőségileg javította, csökkent a kenyér- és burgonyaafogyasztás, emelkedett a hús- és cukorfogyasztás. Az élelmezésre fordított összeg a háztartási kiadások végösszegében ennek dacára csökkent, a munkás szellemi és erkölcsi szükségleteire többet költött. A jelenlegi viszonyok között a táplálék mennyisége és minősége azonban természet-szerűleg kisebb lehetőségek között mozog. Legfontosabb élelmiszerei: bab, borsó, lencse és burgonya.

c) Az alsóbb városi néprétegek táplálkozása sem mennyiségileg, sem minőségileg nem kielégítő. Kisebbértékű tápanyagot fogyasztanak, tej kivételével kevés állati, sőt kevés növényi fehérjét. Táplálkozásukban a hús és gyümölcs alig szerepel.

d) A falusi lakosság — és itt alig van különbség a mezőgazdasági munkás, a cseléd, a zsellér és a kisgazda között — ellentétben a falusi iparossal — főleg a sok voluminózus cereáliát, szénhidrátot és kevés zsírt, cukrot, vaját, gyümölcsöt és húst fogyaszt. A zsírfogyasztásban vidékek szerint nagy különbségek lehetnek. Főtt étel nyáron csak nagy munkaidőben került az asztalára, inkább szalonna, kenyér, gyúrt tészta és egyes vidékeken tej, újabb időben kávé a főtápláléka. A maihoz hasonló őséges időben főtt burgonya, (héjában), burgonyaleves, babfőzelék, bableves és burgonyafőzelék, esetleg sültkrumpli a nem kifejezetten jómódú falusi ember tápláléka.

Falusi népünk hiányos táplálkozásának alapoka a szegénység, melynél fogva a rossz kereseti viszonyok miatt a földből kitermelt összes élelmiszereit és állati termékeit is eladni kényszerül. A tipikusan magyar konyha erősen fűszeres, paprikás volta is tulajdonképpen ebben találja magyarázatát: az erős fűszerek tulajdonképpen az éhségérzet csillapítását célozzák. Falusi népünk táplálkozása általában vitamiszegény és a gyermekek táplálkozásának vaj- és tejhiánya még jobban érezhetővé teszi a vitaminhiányt, amely a meglehetősen elterjedt angolkórral és tuberkulózissal szemben az ellenállóképeséget erősen csökkenti. Meglepő népünknel a gyümölcs és zöldségfélék mellőzése is. Ezeket népünk általában luxusnak vagy torkoskodásnak tekinti, ami annál meglepőbb, mert bizonyos gyümölcsök élvezetének különleges gyógyerőt vagy egészségügyi vonatkozást tulajdonít.

A nem elégséges táplálkozásnak igen sokféle faja variálódik a falusi nép étrendjében, de különösen szembeötlő a falusi ifjúság helytelen és elégtelen táplálkozása. A gyermek igen sok esetben nemcsak reggel, hanem ebédre is kénytelen különösen a nyári időszakban — hideg étellel (szalonna, zsíros kenyér stb.), esetleg teával, levessel megelégedni.

Wahner Károly dr.: Hogyan táplálkoznak a szegedkörnyéki elemi iskolás gyermekek (Népegészségügy 1933. évi 9—0. sz.) című tanulmánya a 2607 városi és 2893 falusi (tanyai) iskolásgyermek kvalitatív táplálkozási viszonyairól ad áttekintést. A tanulmánynak, amely falusi táplálkozásunk némely hiányára (egyhangú táplálkozás, a táplálék helytelen megválasztása stb.) is nagy erővel mutat rá — főbb eredményeit az alábbiakban foglaljuk össze:

A megvizsgált szegedi gyermekek 29 és a megvizsgált tanyai és falusi gyermekek 33%-ában a testsúly a korévnek megfelelő normálisnál kisebb volt. A különbség az előbbi csoportban átlagosan 2,5, a második 2,7 kg volt.

A városi gyermekek közül 19, a tanyai gyermekek közül 37% ebédjéből hiányzott a főzelék; a hús az első csoportnál 15, a második csoportnál 31%-ban hiányzott az étkezésből, gyümölcs pedig a városi gyermekekénél 88, a tanyaiaknál 98%-ban.

A *Fiatl Magyarorság Szociográfiai Munkaközössége* egy pestkörnyéki faluban 220 hétköznapi ebéd és vacsora kvalitatív étrendjének megvizsgálásakor megállapította, hogy előbbi 146 esetben (75%), utóbbi 180 esetben (82%) volt egy tál étel. Rendszerint bab, krumplileves, tészta, főzelék és hús egyenként. A reggeli: kávé, tej, tea, fekete-kávé vagy semmi. A gyermekek 46%-a üres folyadékot vagy száraz kenyeret reggelizik. Hozzávetőleges számítások szerint ezek a gyermekek kb. napi 800—000 kalórián élnek. (Szabó Zoltán: Magyar étlap. *Fiatl Magyarorság, A Magyar Cserkészferfiak Folyóirata* 1935 júniusi szám, újabb adatok tőle *Magyar Szemle* 25. kötet 132. 1.)

A mezőgazdasági népesség táplálkozására vonatkozó újabb adatok:

A) A mezőgazdasági népesség, illetve a mezőgazdasági munkások szociális és táplálkozási helyzetéről általános képet nyújtanak azok az adatok, amelyeket különböző vidékeken élő mezőgazdasági munkáscsaládok életviszonyairól dr. Kerék Mihály gyűjtött össze. (*Magyar Gazdák Szemléje* 1933 decemberi számában.)

Az adatgyűjtés 1932 november végétől 1933 január közepéig tartott.

a) A Szerep, Sárrétudvari, Bucsatelep községekben felvett 20 család összes bevétele átlag aratásból, az asszonyok és gyermekek különböző keresetéből, az állattartás hozadékából ..... 302.30 P
Kifizetett adóra, kamatra, biztosításra ..... 18.—,,
Egész évi megélhetésre maradt ..... 284.30 P
— fejenként egy napra 12 fillér.

b) Sövényházán (Csongrád megye) egy munkáscsalád évi keresete ..... 230.40 P
Ebből kötelezettségekre az évben kifizettek 23.30,,
Az évi megélhetésre maradt ..... 207.10 P
— fejenként egy napra 12 fillér.

c) Jászárók szálláson, Jászdózsán 14 család viszonyait vizsgálta.
Évi kereset átlaga ..... 265.40 P
Ebből az év folyamán kifizettek különböző kötelezettségekre ..... 17—,,
Megélhetésre maradt ..... 248.40 P
— fejenként 14 fillér.

d) Mezőkövesden kilenc család évi átlagos bevétele ..... 244.20 P
Kifizettek adóra 5.20,,
Maradt az 1932. évben megélhetésre ..... 239.— P
— fejenként 12 fillér.

B) Gáli Géza dr., Horváth Gabriella dr. (Adatok a tanyai lakosság tuberkulózisának a kérdéséhez. Népegészségügy 1926. évi 1374. és köv. old.) a Gyula városhoz tartozó Oláhréten lakó 40 tanyai család táplálkozásának mikéntjére és gümőkóros fertőzöttségére vonatkozólag végzett vizsgálatai azt állapították meg, hogy a kalóriaszükségletnek kb. csak a felét fedezi tanyai lakosságunk táplálékfelvétele.

C) A gödöllői egészségügyi mintajárásban az 1928—29. évi általános egészségügyi surveyvel kapcsolatban egy kisebb, de gondos összeállításánál fogva nagy képviseleti értékkel bíró mennyiségi és minőségi felvétel is készült a néptáplálkozásról. Ennek az elemzését és feldolgozását Scheff Dabis László és Ivanovics György végezte el. (*Egészségpolitikai Szemle* 1934. 295. old.)

A felvétel hét családot ölel fel: két jómódú, egy törpebirtokos, két falusi napszámos és két falusi iparos családját. Megállapításai szerint: A jómódú családoknál a dolgozók összkalóriaszükséglete a táplálkozással bőségesen fedezve volt (3218 kal.) és a gyermekek kalóriaellátása is kielégítő volt. A családok elegendő állati fehérjét vettek magukhoz, csak a gyermekek tejellátása nem volt kielégítő. A törpebirtokos családnál az összkalóriaellátás még nagyobb volt, mint a jómódúaknál, azonban a család összes tagjai nehéz munkát végeztek és ez így indokoltnak látszott. A zsírellátás elegendő, azonban túlteng a szénhidrát. A vagyontalan családoknál az eredmények különbözők. Volt olyan család, amelynek kalória- és fehérjeellátása kielégítő volt, volt olyan, amelynél a kalóriamennyiség messze alatta maradt a kívánatosnak és a fehérjeellátás a szükségletnek alig egyötödrészét tette ki. A zöldfőzelékfogyasztás is elenyésző.

A felvétel végeredményeképpen megállapítható, hogy a faluhelyen csak a módosabbak táplálkoznak jól, de a vitaminellátás még ezeknél sem elegendő. A szegényebb rétegek táplálkozásától legfőképpen a nagyobb zsír és állati fehérjefogyasztás különbözik. Kevés az állati fehérje, néha kevés az összfehérje is, kevés az összkalóriák száma a végzett munkához képest és teljesen rossz a vitaminellátás. Bizonyos ásványi sók is hiányoznak (mész és foszfor), amik a hús és a vastartalmú főzelékek hiánya következtében nem kerülhetnek be a szervezetbe.

Az ipari munkások élelmezési helyzete.

Az ipari munkások életviszonyaira, illetve táplálkozási állapotára vonatkozólag tájékoztatást nyújt Ujváry Julianna dr. oki. közigazdának, az Országos Szociálpolitikai Intézet keretében 1930 január 1-től július 30-ig Újpesten végzett háztartási felvétele. (Népegészségügy 1932. 12—3. sz.)

A felvétel alá vont 44 munkáscsalád a családfő foglalkozása szerint a következőképpen oszlott meg: gyári munkáscsalád 15, ipari segédmunkás 11, önálló iparos 5, villamoskalauz 3, altiszt 2, állványozó 1, piaci árus, tisztviselő, raktárnok, előrajzoló, portás 1—. A kiválasztott családok a szerző szerint a legszegényebb munkáskategóriákat képviselik, ennek dacára a felvétel képviseleti értéke nyilvánvalóan erősen korlátozott.

Az egyes családok keresete a vizsgálatot képező félév alatt igen különböző volt. Egy kőműves és egy cipész félévi keresete 600 pengőn alul maradt, míg egy vasesztergályosé, egy hivatalnok özvegyéé, egy vasúti altiszté, egy szabósegédé, egy üzemi lakatosé és egy villamoskocsi-vezetőé 1500 pengőnél is többre rúgott (a két utolsó összesszerűleg 2567.06, illetve 3595.56 pengő volt).

40 családnál a családfő keresete az összes jövedelemnek átlagosan 7377%-át tette ki.

A kiadások közül az élelmezés a legjelentékenyebb tétel, különösen a kisebb jövedelmű családoknál. Az élelmezés költsége maximálisan a jövedelem 65.47%-át, minimálisan annak 20.05%-át tette ki.

Általában nagyobb az élelmezési költségek aránya a kisebb jövedelműeknél, a nélkül azonban, hogy a jövedelmet pontosan követné. Átlagban az összes kiadásoknak 45%-a. Az egy személyre eső napi élelmezési költség átlagban 94 fillért tett ki.

A felvétel szerint az egy személyre eső napi fogyasztás átlaga 3220 kalória volt, ami testi és szellemi munkaképesség fenntartására a végzett munkák figyelembevételével elegendőnek mondható.

Az élelmezés után a háztartási költségvetés legnagyobb tételét a *lakbér* teszi ki. A vizsgálat tárgyát képező családok közül egy lakott két-szoba konyhás lakásban, 37 szoba-konyhás lakásban, 6 csak egyszobás lakásban. A lakbér átlag családonként havi 26.75 pengő volt, azaz az átlag kiadásnak 14.7 %-a.

A *ruházati* költségek átlagban 5.49 pengőt tettek ki, azaz a kiadások 7.78%-át.

A *fűtés* és *világítás* havi átlaga családonként 13.41 pengő, azaz a kiadások 7.35%-a.

A felsorolt kiadások a létfenntartásra okvetlen szükséges kiadásokat képezik és családonként havi 138.97 pengőre rúgnak, egy felnőtt férfiszemélyre számítva 34.74 pengőre. Együttes összegük az összkiadásoknak 74.5%-át tette ki (maximum 89.9, minimum 47.3%). Így átlagban 10—15% maradt más célokra fenn.

A háztartás 22 családnál zárult felesleggel és 22-nél deficittel (adósággal). Az adósság majdnem teljes szabályszerűséggel a kisjövedelmű családoknál, a felesleg a nagyobb jövedelmű családoknál jelentkezik.

A Népegészségügyi Múzeum felvétele a munkanélküliek táplálkozási helyzetéről.

A munkanélküliség fogalmi körének szigorúbb vizsgálata nélkül a Budapest szomszédságában lévő Mária Valéria-telepet választottuk ki a munkanélküliek életviszonyainak és táplálkozási helyzetének a megállapítására. A tíz hétig tartó háztartási felvételt Hilscher Rezső dr. egyetemi magántanár és négy önkéntes szociális munkás segítségével végezte a Népegészségügyi Múzeum.

A felvétel tárgyát képező családok közül a családfő 18 családnál időnként munkában volt, 22 család nem adott erre a kérdésre választ (tehát a családfő ott is munkában volt) és 101 családnál munkanélküli volt. A családok a munkanélküliség tartama szerint a következőképpen oszlottak meg:

	A családfő						Összesen	
	munkában	munkanélküli				nem adott		
	áll	6	7—12	13—24	25—36	36— választ		
		hónap óta						
Szám szerint	18	9	11	27	18	36	22	141
Százalékban	12.8	6.4	7.8	19.1	12.8	25.5	15.6	100.0

A bevételekre vonatkozólag 105 család szolgáltatott hasznavehető adatokat. Az egy-egy személyre eső bevétel (beleértve a segélyeket, természetbeni ebédeket stb. is) a következőképpen alakult:

	Az egy főre jutó heti bevétel összege						
	—2	2—4	4—6	6—8	8—10	10— Összesen	
	pengő volt						
Szám szerint	20	46	26	9	—	4	105
Százalékban	19.0	43.8	24.8	8.6	—	3.8	100.0

Az egy főre jutó jövedelem átlaga heti 3.62 pengő volt.

Ha a bevételek forrásait vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a bevételre vonatkozó adatokat szolgáltató családok összességét és összjövedelmét vizsgálva a bevételi forrás a következő volt:

A családfő vagy a családtagok által végzett rendszeres vagy alkalmi munka	61.8 %
Közsegély	17.6
Koldulás, ajándék	2.1
Kölcsön, vagyontárgyak eladása	16.2
Albérlok tartása	2.3
Összesen:	100.0

A *laksűrűsége* vonatkozólag 123 családtól van adat. E- szerint az egy szobára jutó személyek száma (beleértve az idegen albérlőket és más, ugyanabban a szobában lakókat is) szobánként, illetve helyiségenként a következő volt, annak előrebocsátásával, hogy a kamra tekintetbe nem vétetett, a konyha pedig $\frac{2}{3}$ lakóhelyiségnek és a gyermekek teljes személyeknek számítottak:

Szám szerint (családnál)	Egy helyiségben lakott						Összesen
	2	3	4	5 személy	6	7—10	
29	38	31	16	8	9	2	123
Százalékban	23.6	22.8	25.2	13.0	6.5	7.3	100.0

A heti kiadások hova fordítását illetőleg 66 család szolgáltatott hasznavehető adatokat (azaz az összes családok, amelyek hosszabb megfigyelés alatt állottak).

Ezen adatok szerint a kiadások a következőképpen oszlottak meg:

A jövedelem hány százaléka használtott fel lakásra étellemezésre fűtésre ruházódásra egyéb célokra					
24.2	58.5	3.4	0.5	13.4	

Ha azt vizsgáljuk, hogy a fent megnevezett célokra egy-egy személy részére milyen összeg állott hetenként rendelkezésre, akkor a következőket látjuk. Egy személynek egy hétre jutott átlagban:

	lakásra	élelemre	fűtésre	ruházatra	egyebekre
összesen	0.91	2.5	0.12	0.24	0.30
	2.5	0.12	0.24	0.30	3.62

Külön vizsgálat tárgyává tettett, hogy milyen kalóriaértéket jelentenek a család által fogyasztott élelmiszerek. E célból a családok heti kiadási jegyzékeiből kivétettek az összes élelmiszerek, kalórikusan felértékeltek, kiszámítottak a kalóriáknak a családra eső heti átlaga, valamint az egy családtagra és egy napra eső *kalóriamennyiség*. Ennek eredményeképpen azt látjuk, hogy egy személyre átlagban napi 1107 kalóriaérték jutott.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a beszerzett és a családnak szolgáltatott kalóriamennyiség milyen viszonyban van az étellemezésre fordított költségekkel. A kalóriaátlag napi 1107 kalória, azaz hetenként 7749 kalória volt. Az étellemezésre fordított átlagösszeg 2 05 pengő volt, vagyis a családok átlagban egy pengőért 3817 kalóriát tudtak beszerezni. Voltak azonban olyan családok is, amelyek az étellemezésre fordított összegért sokkal több kalóriát szereztek be: egyes családok egy pengőért 10—15—20.000 kalóriát vásároltak (azaz főképpen krumpliból éltek).

A vizsgálat tárgyát képező 165 család közül 10 ötletszerűen kiválasztott család étellemezési viszonyai részletes analízis tárgyává tettettek.

A kalóriaszükséglet a megkívántnak talán csak egy esetben felel meg.

Ami a táplálékok összeállítását illeti, kétségtelen, hogy a táplálkozás nagyon egyoldalú s abban túltengenek a szénhidrátok. Tejet csak azok a családok fogyasztanak, ahol kisgyermek van. Tojásfogyasztás minimális, csak annyi, amennyi néha tésztagyúráshoz szükséges (tíz család 18 tojást fogyasztott összesen 40 hét alatt). Főleg burgonyán és kenyéren élnek, margarinfogyasztás nincs. A zsír kizárólag disznózsír vagy zsírszalonna alakjában kerül beszerzésre. Csak két család volt, amely lóhúst vett volna vagy amelyiknél a beszerzési árból erre lehetett volna következtetni.

Tíz családnál külön vizsgálat tárgyává tettett az *állati eredetű fehérjefogyasztás*. Dacára annak, hogy kalorikus szempontból a táplálkozás ezeknél a családoknál nem volt túlságosan kedvezőtlen, az állati fehérjefelvétel ezeknél is messze alatta maradt a kívánatos mennyiségnek.

A *tápláltság és egészségi állapot* pontosabb megállapítására tervbe vettük a vizsgálat alatt álló családok rendszeres klinikai megvizsgálását és testsúlymérését is, azonban ez a tekintetbe jövő egyének indolenciája és vonakodása miatt végrehajtható nem volt. Az egészségi állapotra

vonatkozólag így kevés adat jutott birtokunkba. Az általános benyomásunk az, hogy a vizsgálat alatt álló családok egészségi állapota meglehetősen kedvezőtlen, sok közöttük az idült beteg, akiknek jórésze orvosi kezelés hiányában van, de a testsúly a viszonyukhoz képest normálisnak mondható. Nagyon barányú súlycsökkenést mindössze 33 esetben láttunk.

Közelebbi adatok állnak rendelkezésünkre a csecsemő- és gyermekhalandóság alakulására vonatkozólag a munkanélkülieknél: halvaszületett 9 gyermek, 1 éven aluli korban elhalt 38, 1—2 éves korban elhalt 5, 2—3 éves korban elhalt 5, 3—5 éves korban elhalt 4, 9—14 éves korban elhalt 4 gyermek (a családok bemondása alapján).

II. AZ EGÉSZSÉGÜGYI VISZONYOK ROMLÁSÁNAK TÁRGYLAGOS JELEI gyanánt volnának tekinthetők elsősorban az egészségügyi statisztikában a megbetegedések, különösen a táplálkozással összefüggő megbetegedések szaporodása, az általános halandóság és főleg a csecsemő- és a gümőkórhalandóság emelkedése.

A gyógyintézetek betegforgalmi adatai a betegségek számának emelkedését látszanak igazolni; hogy azonban valóságos emelkedésről vagy csupán a közkórházak és nyilvános rendelőintézetek nagyobb igénybevételéről van-e szó, az nehezen eldönthető. Szembeötlő módon megnövekedett a hatósági ellátásra szoruló szegénybetegek száma, nyilvánvalóan a betegbiztosítási intézményekből kiváló munkanélküliek révén. Így Budapesten a községi kerületi orvosi kezelést igénybevevő szegénybetegek számában 1929—933 között 154'2%-os emelkedés mutatkozott. Ugyancsak jelentős emelkedést látunk az Országos Társadalombiztosító Intézetnél kezelt keresetképtelenséggel járó betegek számában is.

Azok közül a megbetegedések közül, amelyeknek emelkedését egyes kórházak, rendelőintézetek stb. észlelték, messze kiemelkednek a hevenyfertőző és a heveny légzőszervi megbetegedések (nátha, légső- és hörghurut stb.), a neuraszténia és az angolkór. Számszerűleg megállapítható a meghűléses betegségek emelkedése a Stefánia Szövetség védőintézetei által gondozott kisdetek között. Ugyancsak a Stefánia Szövetség észlelte a csecsemők bőrápolásának a fűtőanyaghiány (fürdetés) miatti elhanyagolását és e miatt a bőrbetegségeknek a megszorodását a csecsemők között. Az angolkór megszorodását a Stefánián kívül Neuber és Szentkirályi később említendő vizsgálatai is igazolják. A gazdasági helyzet megromlása tapasztalatok szerint rendszerint magával hozza a fertőző betegségek megszorodását.

Sem Magyarországon, sem Budapesten nem tapasztaltuk az általános halandóság emelkedését. Az 1927., 1929. és 1931. évek magasabb halandósága, amely valószínűleg az influenzajárvány okozta többlethalálózásra vezethető vissza, nem változtatta meg a halandóság általában lefelé irányuló tendenciáját, az 1934. év általános halálózási arányszáma pedig olyan alacsony (14.4), amilyen alacsony arányszámot hazánkban még sohasem tapasztaltunk.

Az általános halandóság alakulása Magyarországon:

Ezer lélekre vonatkoztatva.

1921—25	1926—30	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
19·9	17·0	17·8	17·2	17·8	15·5	16·6	17·9	14·6	14·0

Hasonló a helyzet csecsemőhalandóság tekintetében is, amelynek arányszámában feltűnő emelkedés mutatkozik ugyan 1932-ben, de a következő évek arányszámai messze alul maradnak az 1928., 1929. éveikkel szemben.

A csecsemőhalandóság arányszáma:						
1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
17.7	7.9	15.4	16.5	18.6	13.9	15.0

Az 1932. évi emelkedés a rendkívül hosszú kánikulával kapcsolatosan fellépett vérhasjárványnak tulajdonítható, míg az 1933. év egészen meglepő alacsony száma a Stefánia Szövetség jelentése szerint legalább részben a mérsékelt időjárás javára írható.

A gümőkórhalandóság, amely tapasztalat szerint a legérzékenyebben reagál az élelmiszermegszorításokra (a világháború alatt úgy a mortalitás, mint a morbiditás már 1916-ban meredeken felszökött), 1929 óta nemcsak hogy nem emelkedett, hanem stagnáló jelleget öltött, sőt az 1933. és 1934. évben rendkívüli csökkenést mutat.

Gümőkórhalandóság országos viszonylatban 1000 lélekre:

1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
2.2	2.2	2.0	2.0	1.9	1.6	1.5

Valószínű, hogy a mortalitás arányát valóban kedvezően befolyásolja a munkanélküliség azáltal, hogy a munkanélküliek nem végeznek megerőltető testi munkát. De az összes korcsoportokra vonatkoztatott gümőkórhalandóság csökkenésében bizonyára nagy része van annak is, hogy a világháborúban született vagy 1914—1918-ban kisedekort ért korosztályok gümőkórral fertőzött egyedei már korábban elhunytak. Mindazonáltal nem tartanók egészen jogosultnak annak a megállapítását, hogy a gazdasági válság nem befolyásolja a tuberkulózis epidemiológiai képét. Az összegyűjtött adatok szerint Budapesten a gümőkórhalandóság a gazdasági válság leg súlyosabb éveiben (1930-tól 1933-ig) nagy emelkedést mutat a 0—5 éves korcsoportban.

A halálokok százalékos megoszlásának vizsgálata az 1929—933. években nehézségekbe ütközött, mert 1931-től kezdődőleg új haláloki névjegyzéket használ a hivatalos statisztikai szolgálat és így nincs meg a lehetőség minden halálokcsoport összehasonlítására. Az adatok szerint: a fertőző betegségek és az élősdiak által okozott halálozások 1929-től kezdődőleg fokozatos csökkenést mutatnak, az idegrendszer, a lélegző- és érzékszervek megbetegedése okozta halálozásban változás nincsen. Emelkedés csupán a rákhalálozásban és a vérkeringési szervek és a szív megbetegedései okozta halálozásban észlelhető; előbbi azonban inkább a népesség által elért magasabb életkor következményének lehet betudni, míg a szív és vérkeringési szervek betegségeinek rohamos növekedése világjelenség és Stiegler szerint a vérkeringési rendszer alattomosan fejlődő elégtelenségének. Szél Tivadar szerint pedig a dohányzás elterjedésének tulajdonítható.

III. A GAZDASÁGI VÁLSÁG tehát az előbbi adatokból levonható tanulságok szerint hazánkban nem okozott olyan károsodást, amely az egészségügyi statisztikában kifejezésre jutott volna. Viszont a népesség egészségügyi állapotának komoly bántalmazottságára utalnak a különböző városok iskolásgyermekei között végzett tömeges orvosi vizsgálatok.

Ezek a vizsgálatok — sorrendben végezték Petrányi Győző és Dobszay László a pécsi iskolásgyerekeken, Neuber tanár Debrecenben, Aszalós János Derecskén, Szentkirályi Zsigmond Hódmezővásárhelyen, Waltner Károly Szegeden, Darányi Gyula és Jankovich Adél dr. Budapest környékén, annak dacára, hogy a Darányi—Jankovich felvételt nem számítva — kevés közvetlen utalást tartalmaznak az iskolás gyermekeknek társadalmi életviszonyaira, s hogy a táplálkozási állapot megítélése a legtöbb esetben nem exakt módon, hanem csupán külső megtekintés útján történt, mégis nagy nyomatékkal mutatnak rá, hogy a fiatalok népességünk egészségi állapota általában igen kedvezőtlen s hogy a náluk feltűnő nagy számban előforduló idült betegségek és defektusok előidézésében a szociális helyzet a legfontosabb tényező.

Az Országos Közegészségügyi Intézet 1933 évben végzett munkájáról kiadott jelentés adataiból megállapítottuk, hogy az Intézet egészségvédelmi szervezetei által 1933-ban megvizsgált 14.585 vidéki iskolásgyermek 95%-ánál volt testi fogyatékoság észlelhető és 72%-ának beteg volt a fogazata. Neuber debreceni vizsgálatai szerint 1931-ben az elsőosztályú elemista iskolás tanulók 317%-a angolkóros volt, tápláltságukat tekintve pedig csak 16,3 %-uk mondható jól tápláltnak. Szentkirályi Zsigmond Hódmezővásárhelyen a megvizsgált 641 belterületi és 220 külterületi tanuló 42,52%-ánál talált angolkóros jeleket (caput quadratum, bordaporc-duzzanatok, fogstigmák stb.).

Ezek az adatok arra sarkaltak bennünket, hogy ne elégedjünk meg az általános közegészségügyi statisztika csaknem negatív eredményeivel, hanem külön vizsgálatokkal is igyekezzünk fényt deríteni a gazdasági válság rejtett egészségügyi következményeire.

A kollektív vizsgálatban a m. kir. belügyminisztérium közbenjárására az alábbi intézmények vettek részt:

1. A Stefánia Anya- és Csecsemővédelmi Országos Szövetség az 1—3 éves kisedek súly- és hosszfejlődésében mutatkozó rendellenességek megállapításával.

2. A Szülészeti Ügyek Miniszteri Biztossága (néhai Tauffer Vilmos dr. egyetemi tanár vezetése alatt) az újszülöttek hossz- és súlyviszonyainak alakulására gyűjtött adatokat 11 hazai szülőtintézetből.

3. Budapest Székesfőváros Tiszti Főorvosi Hivatala az 1929 májusában a községi elemi iskolákban végzett testhossz- és testsúlymérétek megismétlésére kérésre fel az iskolásgyermekek testméreteiben mutatkozó esetleges hanyatlás felderítése céljából.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet a vörösvérsejtszám aemoglobin kvantitatív meghatározását vállalta magára nagyobb számú munkanélküli és dolgozó munkásnál.

5. Közkórházak. Hogy a gazdasági válság tartama alatt a betegségek lefolyása nem vált-e súlyosabbá, annak megállapítására részben Budapest Székesfőváros Új Szent János, Szent Rókus és Szent István Közkórházai, továbbá az Országos Társadalombiztosító Intézet úzsokitcai kórháza, a győri Szentháromság Közkórház, Vas vármegye és Szombathely város közkórházának kórházstatisztikai anyagán végzett vizsgálatok, részben a heveny fertőző betegségeknek fellépő társfertőzések (komplikációk) tanulmányozása által kívántunk adatokat keresni.

A Stefánia Szövetség 275 anya- és csecsemővédelmi intézetéből 225.494 egy-hároméves kisdéd súlymérési adatait gyűjtötte be az 1928—1933. évekről. A 225.494 gyermek közül 126.993, tehát több mint 50% egyéves volt, 69.341 kétéves és 29.160 hároméves. A begyűjtött súlymérési adatokból meghatároztuk az egyes évekre vonatkozóan az egy-két-hároméves gyermekek átlagsúlyát és a súlyszerinti megoszlását. Az egyéves kort betöltött gyermekek súlyátlaga lényeges mértékben nem változott; némi csökkenés mutatható ki a kétéves és a hároméves kort betöltött gyermekek átlagsúlyában. Hasonlóan nem mutatkozik súlycsökkenés a gazdasági válság éveiben, ha a súlyviszonyok százalékos megoszlását vizsgáljuk az egyes korévekben. Ezt igazolja az alábbi táblázat, amely a megvizsgált egyéves kisdédek súlyviszonyaira vonatkozó táblázatok két jellegzetes csoportját tünteti fel.

Hogyan alakult a válság éveiben a kilenc kiló alatti, illetve a tíz kilót meghaladó egyéves kisdédek százalékos arányszáma?

	Kilenc kg alatt volt százalék	Tíz kg-ot meghaladta százalék
1928	55·1	16·7
1929	54·5	17·5
1930	54·0	17·7
1931	54·9	17·0
1932	55·9	16·3
1933	53·1	17·5

Hogy a gazdasági helyzet megrendülése az újszülött csecsemő életképességében okozott-e a mi eszközeinkkel megállapítható változásokat, arra nézve azokból az adatokból próbáltunk következtetni, amelyeket a Szülészeti Ügyek Miniszteri Biztossága 11 szülőintézetből gyűjtött be az 1930—1933. évek alatt ezekben az intézetekben észlelt 20.857 élveszületés történetét jellemző orvosi kórtörténetekből. A vizsgált négy évben az adatok azonos néprétegekre (ipari munkások 45%, napszámosok 14%, földműves 8—0% stb.) vonatkoznak és így arra alkalmasnak látszanak, hogy belőlük ezen néprétegekre vonatkozó következtetéseket vonhassunk le, de egész Magyarországra az adatok még így sem általánosíthatók.

Az összes adatok alapján számított átlagsúlya és átlaghossza az újszülötteknek a következő:

Év	Súly gr-ban	Hossz cm-ben
1930	3.193	51·3
1931	3.157	51·1
1932	3.150	51·2
1933	3.176	51·3

Az újszülöttek átlagsúlya tehát 1930-tól 1932-ig csökkent, 1933-ban ismét emelkedő tendenciát mutat, az átlaghosszban jelentős változás nincs. Ezzel szemben a koraszületések számának a válságévek folyamán való emelkedését tudtuk megállapítani. Bárha igen alacsonynak látszik is a csökkenés, amit az átlagsúlyban kapunk, ha az átlagsúlyt a koraszületések leszámításával vesszük tekintetbe, mégis jelentősnek kell azt tekintenünk. A csökkenés a legnagyobb az ipari foglalkozási főcsoportban és legnagyobb Szegeden, Kiszpesten és Pécsen.

A gazdasági válságnak a gyermekek testfejlődésére vitathatlanul fennálló gátlóhatása a székesfőváros községi iskoláiba járó tanulóinál a székesfővárosi tiszti főorvosi hivatal 1929-ben és 1934-ben végzett vizsgálatai szerint nem mutatkozik, sőt az átlagnívó határozottan javult. Ha azonban a székesfőváros összes elemiiskolás gyermekei és a külön kiválasztott szegény kerületek elemiiskolás gyermekei súly- és magasságtábláit vetjük össze korcsoportok és nem szerint, akkor már azt tapasztaljuk, hogy a rosszabb gazdasági viszonyok között élő lakosság gyermekei a fejlődésben mégis visszamaradtak az átlagtól. Hasonló eredményre jutott Darányi Gyula egyetemi tanár, akinek Jankovich Adél doktorral végzett vizsgálatai szerint a budapestkörnyéki iskolásgyermekek közül úgy súlyban, mint magasságban kifejezett visszamaradás észlelhető a rosszabb gazdasági állapotban élők kárára.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet keretében Csépay Károly dr. igazgató-főorvos, egyetemi magántanár által végzett vizsgálatok eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A munkanélküli férfiak vérenek haemoglobintartalma kifejezetten kisebb, mint az összehasonlításképpen vizsgált tényleges közkatonáké. Míg a megvizsgált 893 munkanélküli férfi 21.8%-ánál a haemoglobinérték nem haladta túl a 80% haemoglobint, az Összehasonlításul vizsgált 60 katona közül egy sem akadt, akinél 80% alatt maradt volna a haemoglobintartalom.

2. A dolgozó férfimunkásoknál (megvizsgáltatott 578 munkában álló munkás) a pirosvérsejtszám 30.46%-ban nem érte el az élettani átlagul vehető határt, férfifitsztviselőknél 25.2%-ban; tényleges közkatonáknál 10%-ban és munkanélkülieknél 38%-ban.

A székesfőváros kórházaiban, az Országos Társadalombiztosító Intézet központi kórházában, a győri és a szombathelyi kórházban a gyógyulási hajlam rosszabbodását, illetve az ápolási idő meghosszabbodását vizsgáltuk. A nagyszámú értékes megfigyelésből röviden a következőket említem:

Általában emelkedett a kórházi betegforgalom, de ez éppúgy, mint sok esetben az ápolási időtartam meghosszabbodása, nem a betegségek szaporodásának és a gyógyulási hajlam rosszabbodásának, hanem a hajléktalanságnak, munkanélküliségnek tudható be.

Vizsgálat tárgyává tettük még a szövödmények gyakoriságát a székesfővárosi Szent László-kórházban 1929—1932-ig észlelt fertőző betegségeknél és azt találtuk, hogy a legtöbbnél az illető betegség százalékában kifejezve a komplikációk száma erősen emelkedett.

A szövödmények a Szent László-kórházban ápolott fertőző betegek százalékában 1929—1932-ig.

	1929	1930	1931	1932
Tífusz abdominális	1:04	4:52	5:25	3:2
Diftéria	1:23	17:83	2:62	29:93
Scarlatina	18:47	20:62	23:45	26:84
Morbilli	22:6	34:23	62:21	46:54
Pertussis	33:51	95:32	63:99	30:87
Varicella	47:95	59:97	74:11	96:30

Azt kellene ebből következtetnünk, hogy a komplikációk száma az utóbbi években a népesség ellenállóképességének csökkenése következtében emelkedett, de ezt sem erősíti meg ugyanezen kórházban ugyanezen fertőző megbetegedések letalitásának alakulása, amelyet jogosan a betegségek súlyosbodása kifejezéséül fogadhatunk el. A letalítás ugyanis a szamárköhögés és a bárányhimlő kivételével csökkenő irányzatot mutat.

IV. EREDMÉNYEK. A gazdasági válság és a munkanélküliség az életszínvonal osztálykülönbség nélküli alaszállását vonta maga után, de az életszínvonal csökkenése nem olyan nagy mérvű, hogy az a táplálkozás, a ruházkodás, a köztisztasági állapot általános kvantitatív megromlásához vezetett volna.

Az élelmezési helyzet az agrár népességnél, amelyet amúgyis a táplálkozás biológiai elégtelensége jellemez, a gazdasági válság következtében az inséges vidékeket leszámítva nem vált olyan mértékben kedvezőtlené, mint amilyen kedvezőtlen a helyzet egyéb életszükségletek (ruházkodás, tisztálkodás, lakás, gyufa, petróleum stb.) kielégítése tekintetében. A táplálkozás kvalitatív elégtelensége agrár népességünk jobb anyagi viszonyok között levő részénél is megállapítható, de ez nem a jelenlegi válsággal összefüggő jelenség.

Az ipari munkásság táplálkozásában a gazdasági válság következtében beállott változás főleg abban nyilvánul meg, hogy táplálkozásában ezidőszerint túlteng az olcsó szénhidrát (80%), míg az állati eredetű tápszer kb. 13%-ban szerepel az előbbi vagy normálisul vehető 30—40% helyett. A fogyasztott húсарu minősége sem megfelelő.

A munkanélküliek táplálkozási helyzete, bár a Népegészségügyi Múzeum röviden ismertetett felvételének adatait nem általánosíthatjuk, mégis általában igen kedvezőtlennek mondható. A munkanélküliek fiziológiás tápszerszükségletüket még úgy se tudják fedezni, hogy alkalmi keresetüket csaknem teljes egészében a táplálkozásra (burgonya, kenyér) fordítják. Állati eredetű élelmiszerekhez a munkanélküliek egyáltalán nem juthatnak és fehérjeszükségletüket — persze ezt sem kielégítő módon — növényi fehérjével igyekeznek fedezni.

A munkanélküliségre kárhóztatott emberben a fogyatékoság és a feleslegesség érzése lesz úrrá, amely megbénítja akaraterejét és közösségi érzését s előbb-utóbb a lelki vagy erkölcsi elesettség útjára kergeti. A gazdasági válság és munkanélküliség nyomorúsága rendkívüli módon visszahat a gyermekek erkölcsi és egészségügyi fejlődésére. A kedvezőtlen anyagi viszonyok következtében meglazult családi élet érthetővé teszi, hogy a gyermekek erkölcsi és anyagi elhagyottsága, utcai csavargása, prostituálódása megszorodott. A munkanélküli családfő egyenesen kénytelen felhasználni gyermekeit alkalmi vagy utcai, virág, gyufa, képeslap stb. árusítására, ami rendkívüli módon megnöveli az erkölcsi züllésnek kitett gyermekek és fiataikorúak számát. Érdekes, hogy a gyermek milyen erősen szenved a család gondjai miatt s ez a lelkiállapot párosulva a nem kielégítő táplálkozással, hátrányosan befolyásolja egészségügyi fejlődését.

Bár a lakosság életviszonyainak kedvezőtlenebbé válása nem teljesen tükröződik vissza az általános közegészségügyi statisztikában, a gazdasági válság kimutatható nyomokat hagyott népességünk, különösen pedig a kisdéd- és gyermekkor egészségügyi állapotában.

Ezek egészségügyi állapotának komoly bántalmazottságára utalnak az angolkór megszorodása, a vidéki iskolásgyermek fizikai visszamaradottsága és a szociális helyzettel összefüggő kedvezőtlen egészségügyi állapota (fogszű, angolkór, anaemia, rosszultápláltság, rüh, testi tisztátalanság, bélférgesség, fejlődési betegségek stb.). Az élveszültek átlagsúlyában mutatkozó kis csökkenést, valamint a koraszülöttek számának emelkedését, ha közvetlen okozati összefüggésüket a gazdasági válsággal nem tekintjük is bebizonyítottnak, szintén fontos figyelmeztetőjélének tekinthetők az újszülöttek életképességének csökkenésére vonatkozólag.

Nyilván kitűnő egészségvédelmi és szociális berendezésünknek tulajdonítható, hogy a gazdasági válság összehatásaiban nem okozott olyan lényeges károsodást, aminőt az életszínvonal csökkenése okán várni lehetett volna.

GORTVAY GYÖRGY

KATOLICIZMUS ÉS NEMZETI SZOCIALIZMUS.

ITKÁN TÖRTÉNT MEG újabb időkben, hogy egy politikai gondolatnak vagy rendszernek annyi türelmi időt engedélyeztek volna ellenlábasai és kételkedői, mint a német nemzeti szocializmusnak. Ez annál szokatlanabb, mert hiszen tagadhatatlan, hogy a hitleri mozgalom szinte már elindulásának első percében tengelyt akasztott sokakkal; nemcsak az összes eddig ismert német politikai pártokkal, hanem tudományokkal, világnézetekkel és vallásokkal. Ha eltekintünk attól a kis töredéktől, mely a veszély első Iehelletére emigrációba futott s a külföld biztos fedezékeiből kiált kigyót-békát az új német államéletre, a nagy közönség gyakran érzéseit is háttérbe szorítva — várt a nemzeti szocializmus kibontakozására és megtisztulására. Azt sem szabad tagadni, hogy a világ közvéleményének nagy része — nem utolsó sorban mi magyarok — nem kis szimpátiával kísérte a lassan indult, de hirtelenül megnőtt új német politikai mozgalmat s ha félt és állandóan aggódott is az úgynevezett „felelőtlen elemek“ barbár kilengései miatt, mégis hűen ápolta a titkos reményt, hogy a kezdeti nehézségek és zavarok áthidalása után a nemzeti szocializmus, mint világtörténelmileg értékes és alkotó elem fog beilleszkedni és esetleg termékenyítőleg hatni Európa zűrzavaros és kilátástalan sorsába és életébe.

A szerencse, mely politikai rendszerekre nem mindig szokott rámosolyogni, a német nemzeti szocializmusnak feltűnően kedvezett. Időt hagyott neki, hogy magát kitombolva megerősödjék s annyi váraozástól s félelemtől kísért alkotó munkáját megkezdhesse. Három év, amit az uralmon lévő nemzeti szocializmus immár maga mögött hagyott, nem nagy idő egy nemzet életében, de viszont politikai és gazdasági rendszerek összeomlása idején, amikor a nemzetek hónapok alatt élnek meg évtizedeket, néhány év is korszakszámba megy és így igen csalogató volna — éppen azért, mert Magyarországon még kevesen vetettek rá kezet — az új német államvezetés gazdasági és szociális eredményeit összegezni s a statisztika és a pártprogramul összevetésével objektíve minősíteni. Mi jelenleg megmaradunk a világnézeti síkon s abban is a német katolicizmus helyzeténél a III. Birodalomban. S tesszük ezt nem azért, hogy egy „felekezeti“ kérdést a világ politikájába becsempésszünk, hanem azért, mert a nemzeti szocializmus leg-

¹ V. ö. ugyanezen témára protestáns vonatkozásban Révész Imre: Mítosz, Evangélium és pozitív keresztyénség, Magyar Szemle XXV. 14. 1.

nagyobb erőpróbáit és kísérleteit e téren folytatja le s a világ közvéleménye ma már politikai kérdéseknél is gyakran nagyobb szerepet juttat a világnézeti színeződéseknek.

Kár volna tagadni, — s a kibontakozáshoz vagy békés megegyezéshez úgysem járulna hozzá — hogy a katolicizmus elvi meggondolásokból kifolyólag ellenségesen állott szembe kezdettől fogva a német nemzeti szocializmussal. Hogy ki kezdte a hadüzenetet vagy a háborút, teljesen mellékes s tulajdonképpen a gyermekverekedések nívójára süllyesztené le az egész kérdést, aki csak azt akarná kutatni. Történelmileg tagadhatatlan, hogy a nemzeti szocializmusnak már első programadásában a katolicizmust kihívó tételek szerepeltek, mint ahogy az is bizonyos, hogy Hitler „Mein Kampf” című egyetlen könyvében, világnézetének atyamesterei pedig: Rosenberg és Reventlow első könyveikben és propagandáírásaikban éppenséggel nem tartózkodtak a katolicizmusnak kritikájától. A másik oldalon viszont az is tagadhatatlan, hogy ha a Centrum nem volt is soha kimondottan katolikus párt, mint ahogy a legújabbkori pápák szerint ezt soha sehohol a világon egy párt sem vindikálhatja magának, a német katolicizmus zöme kietartóan és rendületlenül állott a katolikus szempontból, de általános nemzeti szempontból is oly sok érdemet szerzett és bevált Centrumpárt mögött. A helyzeten mit sem változtat az a tény, hogy Hitler első rohamcsapataiban hitbuzgó katolikusok is résztvettek s az utcai harcok egyik első vértanúja, akinek himnuszát a nemzeti szocializmus hivatalos indulója zengi, Hort Wessel, egyenesen példás katolikus volt. Mint ahogy a másik oldalon sem enyhít a helyzeten semmit az, hogy katolikus, sőt egyházi körökből is indult el már számtalan mozgalom a német nemzeti szocializmus és a katolicizmus összeegyeztetésére. A tény letagadhatatlanul az, hogy Hitlerék mozgalmuk nagy akadályát kezdettől fogva a katolicizmusban sejtették, mint ahogy a katolicizmus is Németországban egyedül látta meg helyesen a mozgalomban rejlő veszedelmet az egyetemes kereszténység számára. A dolog historikumához még annyi tartozik, hogy nemcsak „a politikai katolicizmus” küzdött kietartóan hosszú éveken át az utolsó pillanatig a nemzeti szocializmus ellen, hanem a hivatalos katolicizmus is püspökkari határozattal, magas elvi meggondolásokból kifolyólag, állást foglalt ellene. Ennek horderejét és döntő jelentőségét csak az érti meg teljesen, aki meggondolja, hogy ez a lépés a német püspöki kar részéről szinte a nemzeti szocializmus uralomrajutásának a perceiben történt. Nem azért, mintha a német püspökök, vagy tanácsadók nem látták volna a beteljesülő végzetet és végzetesen elszámították volna magukat, hanem azért, mert az ige meghirdetése és a tévedés megbélyegzése nekik parancsoló kötelességük volt. Aki emiatt követ akar dobni a német püspökökre, annak vállalnia kell azt is, hogy világnézeti kérdésekben is a taktika mindig előbbre való és fontosabb a dogmatikánál!

Hitlerék uralomrajutása ennek következtében nehéz és kényes helyzetbe hozta a német püspöki kart, amit ez úgy hidalt át, hogy a pártba való belépés tilalmát felfüggesztette, de elvi állásfoglalásából semmit sem vont vissza. Azóta sokféle kísérlet történt, hogy a katolicizmus és a nemzeti szocializmus viszonyát türhetővé tegyék, mely

kísérletek közül a legnagyobb jelentőségű kétségtelenül a konkordátum volt. Az idő azonban megmutatta, hogy a konkordátum inkább Papén személyes jóakarátának vagy ambíciójának a műve vagy a nemzeti szocializmus diplomáciai sikerének szánt alkotás, de nem a megbékélés vagy összeférés műve volt. Ma már nyugodt tárgyilagossággal megállapíthatjuk, hogy a katolicizmus a konkordátum érdekében szervezetileg súlyos áldozatokat hozott, de cserében érte semmit sem kapott. Elvileg ugyan meg tudta védeni a konkordátumban világnézetének és egyházi fegyelmének kardinális pontjait, de virágzó, életerős egyházi életének számtalan intézményét kellett feladnia s így maga mondott le védelmi állásainak nem kis részéről, amiknek fejében a konkordátum megkötésekor csak pusztá ígéreteket, utána pedig csak azoknak nyílt megsértését kapta.

Ezek után nem csoda, ha a helyzet teljesen elmergesedett s hol lappangva, hol nyíltan lobogva ádáz harc folyik a nemzeti szocializmus és katolicizmus között — legalább is az első részéről. A harc szemmel-tartása igen nehéz, miután a szabadságjogok könnyörtelen megfojtása után csak egyoldalú nemzeti szocialista forrásból eredő hírekre vagyunk utalva s csak a sorok mögött vagy kerülő úton jutunk hozzá olyan híranyaghoz, mely a harc okát vagy kimenetelét katolikus oldalról is megvilágítaná. Majd egy távolabbi időben napfényre kerülő titkos memoárok fognak bizonyos kérdésekre, amik ma nagyon is zűrzavarosoknak látszanak, teljes világosságot deríteni. Egyelőre még nagy szerencse, hogy a német püspöki kar egy-egy hivatalos állásfoglalása, memoranduma, vagy pásztorlevele nagy késedelemmel és még nagyobb nehézségek közepett eljut a külföldre s így legalább az elvi viták vagy ellentétek nyilvánvalóak és ismeretessé válnak. A helyzet elmergesedését semmi sem mutatja jobban, mint hogy a pápa a konkordátum megsértése miatt már diplomáciai tiltakozásra is kényszerült s hogy ugyancsak ő az elvi jelentőségű kérdések leszegezésén túl a német katolicizmus által elszenvedett sérelmek fölötti fájdalomának is már nem egyszer keserű és erős kifejezést adott. Aki tudja, hogy a pápai udvar épp az ilyen személyes kérdéseknél mennyire óvatos és tartózkodó, e szokatlanul keserű és éles hang hallatára rádöbbenhet a helyzet végzet-szerű súlyosságára.

Hogy mik a legnagyobb elvi ellentétek és ütköző pontok a katolicizmus és a nemzeti szocializmus között, a német püspöki kar legutolsó, augusztus 20-áról kelt pásztorleveléből játszva megállapítható. Az első és legsúlyosabb, mindörökre áthidalhatatlannak látszó ellentét az állami totalitás kérdésében rejlik. A német nemzeti szocializmus olyan értelemben formulázta meg az állam fogalmát s tart ki mellette körömszakadtáig, hogy a nép életének minden vonatkozását az államhatalomnak akarja alávetve látni. Három év hosszú története bőségesen bebizonyította, hogy a német nemzeti szocializmus ebben a pontban nem alkuszik s a totalitásnak ezt az elvét olyan mértékben igényli magának, amilyenre még más abszolutisztikus vagy diktatórikus törekvések mellett sem volt példa a világtörténelemben. A hitleri rendszer az államimádat paroxizmusában nem ismer el sem a természeti jogtól, sem isteni törvényektől adott vagy hagyott egyéni szabadságjogokat s

egy új elgondolású állam felépítésének érdekében népének szellemi és lelki életét, sőt lelkiismeretét is egyedül és kizárólag a maga kezében akarja tudni. Nem hisz abban, sőt tagadja, hogy az államhatalomnak is lehetnek természeti vagy isteni törvények által adott megkötései, sőt, hogy az állami törvények célja nem lehet más, mint épp az előbb említett törvényeknek a részletesebb megfogalmazása, a mindig változó életre való alkalmazása, hanem ezzel szemben vindikálja magának a jogot, hogy állami törvényeit mindenknek fölébe helyezhesse.

Egész természetes, hogy a katolicizmus az állam fogalmának egy ilyen irányú megfogalmazásába soha nem mehet bele. Ez ellen épp a természeti és az isteni törvények s jogok védelmében küzdenie kell. Megalkotásuk előtt is, de érvénybelépésük után is — végleges megdöntésükig. E nemes harcában természetesen nem él az egyház a forradalom vagy a lázadás, az ököl vagy az erőszak fegyvereivel. Bizonyos esetekben engedelmeskedik a megváltoztathatatlannak, de a megváltoztatás lehetőségeiről és fegyvereiről soha nem mondhat le. A harcban minden attól függ, hogy az államhatalom milyen fontosságú vagy érvényű természettörvényekkel kerül összeütközésbe: vannak esetek, amikor ez az összeütközés az előbb említett külsőleges engedelmességgel áthidalható, de lehetnek esetek, amikor az összeütközés a katolikus emberben az engedelmség nyílt megtagadását kell, hogy kiváltsa. Híven a szentírasi parancshoz. „Inkább kell engedelmeskedni az Istennek, mint az embernek.“

A második nagy elvi összeütközési pont a katolicizmus és a nemzeti szocializmus között a házassági jog. A hitleri rendszer csak úgy tekinti a házasságot, mint aminek a hivatása a faj tisztántartása. S éppen ezért, amíg egyrésztől kizárja, sőt brutális kényszerrel sterilizálja azokat, akik a faj egészségének útjában állnak, másrésztől egyenlő és egyaránt tiszteletreméltó rangsorba akarja állítani a törvényes vagy törvénytelen anyaság fogalmát. A német katolicizmus minden elnyomatás és fenyegetés mellett is számtalanszor kifejezést adott annak az elszánt akaratnak, amit a pápa többszörös megnyilatkozása csak kiemelt és megerősített, hogy a német nemzeti szocializmusnak ezt a most már állami törvényekkel körülbástyázott házasságjogát soha semmi szín alatt nem fogadhatja el, mert az a természeti és az isteni törvényeknek a lábbal-tiprása és megcsúfolása. Az Egyház is ad a vér tisztántartására és a családok egészségére, az Egyház is elfogad vagy pártol egy józan és helyes keretek között tartott eugenikát. De azt is tudja, hogy népek vérének a megtisztítása, a születések csökkenésének a megállítása csak a keresztény világnézet erkölcsi erejével akadályozható meg, nem pedig a rendőri intézkedésekkel. A katolicizmus nem láthat mást az új német házasságjog első részében, mint pogány törekvést, a törvényes és törvénytelen anyaság egy rangba helyezésében pedig — mint a német püspöki kar körlevele mondja: a kommunizmus régi jelszavának és tanításának a valóraváltását.

E két elvi jelentőségű ellentétet kívül, amiknek áthidalása csak a nemzeti szocializmus visszakozásával képzelhető el, számtalan más ütközéspont van még a katolicizmus és a nemzeti szocializmus között,

mely a harcot állandóvá, szinte mindennapivá teszi. Nyíltan le kell például szegezni, hogy a katolikus Egyház a megértés és béke útját nem találhatja meg a nemzeti szocializmussal, ameddig az a kereszténységet gúnyoló és támadó, új pogány áramlatnak szállást csinál, sőt azt propagálja! E kérdésben pro és kontra sok nyilatkozat, még hivatalos nyilatkozat is elhangzott, de a helyzet ezek ellenére sem tisztázódott. Hitler és hivatalos vezérkara ugyan hangoztatja, hogy a német nemzeti szocializmus „a pozitív kereszténység alapján“ áll, atheista propagandát nem tűr és eltöröls a történelmi keresztény egyházaknak minden védelmet megad, de e mellett vagy ezzel szemben alig múlik el nap Németországban, amikor a hivatalosan is világnézeti vezetővé tett Rosenberg és vezérkara a kereszténységet ne becsmérelné, a keresztény kultúrát ne a német nép megrontójának nevezné és a legvadabb, a XX. század szellemi légkörében szinte elképzelhetetlennek hitt durva pogány tanoknak és velleitásoknak hangot ne adna. A kiáltó ellentét a hivatalos megnyugtatók és a tényleges állapotok között nyilvánvaló. Akinek a világ vagy a népek életében csak a papírforma a fontos és döntő, ám higgyen a hivatalos nyilatkozatnak és minősítse a mindennapos tényeket „a felelőtlen elemek kilengésének“, akik azonban az igazságot nem hivatalos kijelentések mögött, hanem a való tények világnél keresik, azoknak szomorúan kell megállapítaniok, hogy a német nemzeti szocializmus míg a kereszténység védelmére a legtermészetesebb és legelidegeníthetlenebb jogokat is megtagadja a történelmi egyházaktól, addig az új pogány propagandának szabad folyást enged. A keresztény hit védelmében már lapok és folyóiratok véreztek el, intézmények tiltattak be és hitvalló férfiak ezrével vándoroltak börtönbe vagy internáló-táborba. A kereszténység megsértéséért, a legdurvább pogány tanok meghirdetésééért azonban még senkinek sem gördült meg a hajaszála sem! Ez a kétféle mérték az, amit a német püspöki kar utolsó pásztorlevele is kemény szavakkal megbélyegez és ami miatt a hivatalos német nyilatkozatok őszinteségében hinni és megbízni nem lehet.

Aki ismeri a német népet, az egy percig sem hiheti el, hogy a tudománytalan bolondgombák olyan tömeggel születhessenek meg és propagáltathassanak, mint ma, — ha hatósági támogatásban nem részesülnének. Ki hiszi el például józan ésszel, hogy a Rosenberg Mithosának vagy újabb pamfletjének minden lapjáról kisivító félműveltség vagy rágalmozást tendencia biztosította oly rövid idő alatt a félmillió példányszámot? Ide hivatalos nyilatkozat és oda vezéri megnyugtató, de azért a világnézeti zűrzavarért és konok vallásháborúért, ami a nemzeti szocialista Németországban folyik, a tények alapján mégis csak magát az uralkodó pártot kell felelőssé tenni! Nélküle, szelleme és karhatalma nélkül ez a hadjárat el sem képzelhető és szörnyen félős, hogy ha e pillanatban megszűnnék, nem is maradna utána semmi más kézzelfogható eredmény. Hiába dezavualják hivatalosan Rosenberg Mithosát, hiába jelentik ki, hogy nem tartalmazza a párt kötelező világnézetét, a könyv és propagandája olyan merész, amit csak azok engedhetnek meg maguknak, akik egy állami apparátus támogatását élvezik. Helyesen mondta valaki: „Rosenberg

könyve a nemzeti szocializmus klasszikus műve marad akkor is, ha megtagadják!“

Ennek a nemzeti szocializmus titkos eresztékeiből kicsorgó pogány álomnak két arca van, melynek mindkettőjét egyformán kárhoztatja és sérelmezi a katolicizmus. Az egyik nyílt támadás a kereszténység ellen, mely főként az ószövetségi szentírásnak és Szent Pál leveleinek a megtagadásában kulminál. A másik egyelőre homályos és kialakulatlan körvonalakban, de egy új, az északi fajnak megfelelő s tisztára pogány elemekből összeszövődött vallásnak kialakítási kísérletében áll. Ez utóbbi az egységes dogmatika és taktika hiánya folytán még nem fenyegetően veszedelmes s legfeljebb egy bábeli torony benyomását kelti, de egy dologban ezek is egységesek s csak fokozzák az első veszedelmet, hogy t. i. a kereszténység alapját és lényegét támadják és kezdik ki s egységesek abban is, hogy ez a támadás elsősorban Róma és a katolikus egyház ellen szól.

A „politikai katolicizmusról“ szóló rege is egyike ama ütközőpontoknak, amelyek a katolicizmus és a nemzeti szocializmus megbékélését vagy viszonyának tűrhetőbb rendezését lehetetlenné teszik. A nemzeti szocializmus egész vezérkara, élén magával Hitlerrel az utolsó nürnbergi pártnapon, valóságos dogmaként mondja ki, hogy a vallásnak semmi köze a politikához, tehát ki kell irtani a politizáló katolicizmust. Bár — őszintén szólva — nagyon nehéz, szinte lehetetlenség elképzelni a mai német totalitárius viszonyok között, hogy hol és merre van vagy milyen eszközökkel tudna élni a politizáló katolicizmus: már magát az elvet, hogy a vallásnak a politikához semmi köze, sem hajlandó a katolicizmus elfogadni. E tagadásban koránt sincs benne az állítás, hogy tehát a katolicizmusnak mint ilyennek igen is és mindig szükségszerűen politizálnia kell, de a Hitlerrek által felállított elvet sem teheti magáévá evangéliumi meggondolásokból kifolyólag. A német püspöki kar fuldai pásztorlevelében helyesen mutat rá, hogy ez az elv tulajdonképpen a marxizmus axiómája, mely a vallást a magánügyek kategóriájába degradálta. De eltekintve az eszméknek e kellemetlen rokonságától a kereszténység, mely „a föld savának“, „a világ világosságának“ és „a hegyen épült városnak“ hivatott, sohasem mondhat le arról, hogy Isten országát a közéletben is meg ne valósítsa. „Senki sem lehet odahaza szobája csendjében keresztény — írja a püspöki kar — s az utcán pogány ... Csak ítéletnélküli emberekre fog hatást gyakorolni a politizáló katolicizmus új jelszava s a szemrehányás, hogy a katolikusok túlságosan sokat törődnek az állami törvényhozáshoz tartozó dolgokkal. „Csak olyanokra hathat ilyesmi, akik nem kérdezik, miért beszélnek manapság olyan sokat a vallás szolgáiról, akik állítólag állami kérdések területére kalandoznak el, de ugyanakkor miért szólnak olyan ritkán politikusokról, akik vallási és egyházi kérdésekbe avatkoznak“. És tovább: „Gondolkodó emberek azt is meg fogják kérdezni, hogy mit kell tulajdonképpen a politizáló katolicizmus alatt érteni és miben különbözik ez a politizáló katolicizmus a vallásos katolicizmustól? Más-különben könnyen eszébe juthatna akármelyik túlbuzgónak, hogy minden körmenetben vagy utcán megjelenő papi talárban kihívást

lásson és betiltsen minden harangszót, mint ami a köznyugalmat megzavarja. A politizáló katolicizmus jelszava könnyen válhatik általános útlevéllé minden katolikusellenes cselekedet számára és eszközzé, hogy minden rosszszemmel nézett pap börtönbe kerülhessen, szerzetesek száműzessenek és hogy az utcák szenvedélyét hűséges katolikus magánemberek ellen fel lehessen korbácsolni.“

A politizáló katolicizmus elleni hadjárat tulajdonképp ürügy, hogy a közéletből a kereszténységet kiküszöböljék. Nem a Centrum vagy annak esetleges csökevényei ellen szóló hadjárat ez, hanem elszánt törekvés az új német népi élet felekezetenkívülségére. A katolicizmus ebben is sérelmet lát a maga számára, miután nemcsak evangéliumi alapelvei, hanem a birodalmi konkordátum alapján is a vallás szabad gyakorlatát nyilvánosan is a maga számára megkövetelheti. Eltekintve attól, hogy ez az evangéliumi parancs és krisztusi példa a német püspöki karral egyetemben vallja, hogy „felelőtlen ellenmondás lenne, ha a nyilvános életet a kereszténységtől és annak megnyilvánulásaitól akarnók megfosztani ugyanakkor, amikor eltűrjük a nyilvános ellenségeskedést a kereszténység ellen“.

Túlmisszire vezetne az összes ellentéteknek vagy ütközőpontoknak a felsorolása, melyeknek láthatólag se szeri, se száma. A katolicizmus például mint első és elidegeníthetetlen természeti és isteni jogot követeli a szülők számára a gyermeknevelés jogát, amit a nemzeti szocializmus tagad. A katolicizmus mindig és mindenütt igényli a maga számára a tanítás szabadságát, amit a nemzeti szocializmus ha egyelőre még meg is tűr, de elvileg máris tagadásba vett.

A katolicizmus igényli és követeli az ige hirdetés és a sajtószabadság helyesen értelmezett jogát, amit lépten-nyomon megbénít vagy keresztet az új német államhatalom. A német katolicizmus fájdalmas ellenérzéssel dobta oda annakidején a konkordátum kedvéért azokat a különben nagyszerűen bevált intézményeit, amelyeknek politikai vagy közéleti színezetük volt vagy a fennálló hatalom előtt annak látszottak. De a szervezkedésnek minden jogáról lemondani s pusztán a templomba temetkezni — a nemzeti szocializmus kedvéért sem fog. Mind olyan pontok ezek, amelyek az Egyház és az állam között állandó súrlódási felületet nyújtanak, amelyekből napról-napra konfliktusok támadnak s Németországnak oly hönöhajtott belső nyugalmát nemcsak veszélyeztetik, de lehetetlenné teszik.

Ilyen nagy elvi jelentőségű kérdéseknél az egyéni sérelmekről és méltánytalanságokról talán már kár is beszélni. Hogy a berlini Clausenert, az Actio Catholica világi elnökét miért lötték agyon s haláláról miért nem adnak még ma sem magyarázatot, hogy a börtönökben és internáló-táborokban miért kellett százával meghurcolni a papokat, hogy az úgynevezett „deviza-perekben“ immár hónapok óta miért kell hétről-hétre a katolikus egyház szemefényét: a férfi és női szerzetesrendeket mint gonosztevőket meghurcolni és megbélyegezni, — mindez a nemzeti szocializmus legérthetlenebb titka! Hivatásukról megfélemedezett egyének akadhatnak minden testületnél vagy minden vallásnál egyaránt s az ilyeneket maguk a vallások szók-

ták a leghatározottabban száműzni vagy kirekeszteni magukból. De ki fogja elhinni még a német bíróságnak is — pláne amikor a tárgyalások a nyilvánosság kizárásával történnek és a sajtó csak a propaganda-minisztérium által kiadott ügyészi vádiratról, de nem a vádlottak vallomásáról értesül — mondom: ki fogja elhinni, hogy az oly méltán megcsodált német katolikus szerzetesrendek főnökei vagy főnöknői, prokurátorai vagy pénztárosai valutacsalók, notórius zug-börziánerek, a német nép vagyonának megrablói és árulói, akiket súlyos büntetésekkel és egy nemzet megvetésével kell sújtani. Sokkal valószínűbb annak feltételezése, hogy e devizapörök Ítéleteiben megszabott súlyos pénzbüntetésekkel, melyeket az egyes szerzetesrendekkel fizet-
tetnek meg, a még megmaradt katolikus vagyont akarják konfiskálni.

A helyzet a német katolicizmus számára kétségtelenül nehéz és aggasztó. Az embernek az a benyomása, hogy az üldözött vad életét éli, amelynek legtöbbször a védelem minden lehetőségei hiányoznak. Vájjon lesz-e és mikor lesz kibontakozás, nehéz megmondani. Akik a földön a jó természetszerű felülkerekedésében bízni tudnak, abba a reménybe kapaszkodnak, hogy a nemzeti szocializmus „kitombolja magát“, a józan elem felülkerekedik és békejobbot nyújt az egyházaknak. Akik azonban az előjelek után ítélve e megszelídülésben hinni nem tudnak, a német püspöki karral nem egyházuk sorsáért, hanem inkább a német nép és haza sorsáért aggódnak. Mert az Egyház győzedelmeskedett már a régi német pogányságon is s ezért a ma új pogánysága sem tud majd erőt venni rajta.

NYISZTOR ZOLTÁN

HARC A MEMEL-VIDÉK KÖRÜL

A MEMELI ÜGY, ha az európai politika aktuálisabb kérdései, mint jelenleg az olasz-abesszin viszály, időnkint háttérbe szorítják is, közel egy esztendő óta állandóan visszatérő műsor-darabja az európai színhátéknak. 1935 elején heteken át foglalkozott vele a nemzetközi sajtó annak a monstre-pörnek a kapcsán, melyet a litván kormány indított 126 memeli német nemzeti szocialista ellen hazaárulás címén. A per hosszas tárgyalások után négy halálos ítélettel fejeződött be, végrehajtásukra azonban szerencsére nem került sor, de már maga a per is hihetetlen felzúdulást keltett egész Németországban, amit még csak fokozott a bíróság marasztaló verdiktje; szenvedélyes kifakadások és tiltakozások hangzottak el mindkét oldalról, sőt komoly katonai jellegű intézkedések is történtek s csak egy meggondolatlan lépés hiányzott, hogy Európa e keleti felén megszólaljanak a fegyverek. Azóta látszólag szélcsend állt be, de Németország éber figyelemmel kísérte továbbra is a memeli eseményeket s Hitler majd minden fontosabb megnyilatkozásában kitért az ott uralkodó állapotokra; legutóbb, a szeptembervégei választások előkészítése s lefolytatása ismét alkalmul szolgált az ellentétek kicleződésére. A nagyhatalmak joggal tartanak attól, hogy Németország végül is elveszti türelmét a folytonos provokálások miatt s fegyverhez nyúl.

A kérdéses terület, mely a két népet oly engesztelhetetlenül állítja szembe közel másfél évtized óta, mindössze egy keskeny földszáv Kelet-Poroszország és Litvánia között, alig kétezernyolcszáz négyzetkilométer kiterjedésű. Lakossága nem több száznegyvenezernél. Ennek hathetedrésze — pontosan 120 ezer — német anyanyelvű. A terület mégis Litvániához tartozik. Ezzel, azt hiszem, meg is mondtuk a memeli kérdés lényegét. A versaillesi békeértekezlet nyilvánvalólag igazságtalanul járt el itt is, amikor ezt a túlnyomólag németlakta területet anyaországától elszakította s egy jóval alacsonyabb műveltségi szinten álló s a kisebbségi jogokra nem sokat adó állam érdekkörébe engedte át. A litván kisebbségellenes magatartásra természetesen a német anyanyelvű lakosság is hasonló tenorban válaszolt, különösen, mikor ide át, az anyaországban, uralomrajutott a nemzeti szocialista mozgalom. Ez egyszeribe megnövelte önérzetét és harci készségét s addigi alárendelt helyzetét többé már nem volt hajlandó békétűrőssel elviselni. Mindkét oldalról elkövettek tehát hibákat, Litvánia talán többet is, mint észszerű lett volna: ennek következménye a mai

feszült, sőt túlfeszített helyzet s a végkép elmérgesedett viszony Németország és kis szomszédja között.

A MAI LITVÁNIA, akárcsak sok más társa, szintén Franciaország háború utáni újszülöttei közé tartozik. A hosszú orosz elnyomás után az ő ajánlatára szabadította fel a békekonferencia 1919-ben s tette önálló és független állammá a másik két balti állammal, Lettországgal és Finnországgal együtt. De míg ezek megelégedtek visszakapott területeikkel, Litvánia már feltámasztása másnapján elégedetlenkedni kezdett határainak — szerinte — önkényes és szűkkeblű megállapítása miatt. Azt szerette volna, ha az összes litvánokat, azokat is, akik néhány szerteszört tömbben éltek határain kívül, az ú. n. Memel-vidéken, egyesíthette volna uralma alatt. Az utóbbiak száma ugyan elenyészően csekély volt az ugyanott élő németekéhez képest, Litvánia azonban — az újonnan feltámasztott s egyszerre korlátlan szabadsághoz jutó kis országok mohóságával — ezzel a ténnyel, úgy látszik, egyáltalán nem akart törődni. Már a békekötés alkalmával bejelentette erre a területre igényét, de ezt csak kevés okkal és indokkal tudta valószínűsíteni, legfeljebb egyedül stratégiai szempontokra hivatkozhatott. Kívánságát a nagyhatalmak ezért nem is teljesíthették, pedig Franciaország, amelynek érdekében állt, hogy minél több területrészt faraghasson le Németország testéből, követelését minden erejéből támogatta. A békeértekezlet ugyan kivette a Memel-vidéket a német fennhatóság alól, de nem csatolta hozzá sem, hanem a Népszövetség szuverénitása alá helyezte, nyilván ama megfontolásból indulva ki, hogy ha már nem hozhat olyan döntést, mely mind a két érdekelt felet kielégíti, legalább ne hangolja egyiket sem a másik ellen, ami esetleg későbbi bonyodalom forrása lehet.

Litvánia azonban e visszautasítás ellenére sem volt hajlandó elállni követelésétől, csak a kedvező alkalomra várt, hogy igényét minél kevesebb kockázattal érvényesíthesse. Ez nem is késett soká: 1923-ban, mikor Franciaország megszállta a Ruhr-vidéket, ő is sietett felhasználni az általános zűrzavart és fejtelenséget s seregeivel megszállta a kérdéses területet, ott véglegesen berendezkedett s hiába tiltakozott a német kormány a jogtalan foglalás ellen, Litvánia nem volt hajlandó lemondani zsákmányáról. A nagyhatalmak a következő évben, 1924 márciusában kénytelen-kelletlen szentesítették — Franciaország erélyes nyomására — a megtörtént fait accomplit s végleg reáruházták a Memel fennhatóságát azzal a kikötéssel, hogy autonóm országrészként kell kezelnie s külön alkotmányt, törvényhozást és önálló közigazgatást kell életbeléptetnie meghatározott időn belül. Ezt a kikötést azonban Litvánia, noha ünnepiesen megígérte és elfogadta, sohasem tartotta be, illetve ha kezdetben engedélyezett is némi látszat-önkormányzatot és ál-önállóságot a memelvidéki lakosságnak, azt csakhamar egyre jobban összeszűkítette, majd végül teljesen be is szüntette.

Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy e magatartását nemcsak öncélú imperialista elgondolások irányították, legalább is nem csak azok; a német kisebbség részéről mind hevesebbé váló ellenakciók,

azonkívül Németország ellenséges magatartása, amely az utóbbi években, pontosan a nemzeti szocializmus uralomrajutása óta különösképp élessé és fenyegetővé alakult, egyik jelentős ok volt szintén. Magátólértelődőleg már az előző német kormányok is a tiltakozás minden lehető eszközét felhasználták arra, hogy Litvánia kisebbségellenes intézkedéseit megakadályozzák s rászorítsák vállalt kötelezettségei becsületes és lelkiismeretes betartására. A megszállás bevégzett tényét ők sem szüntek meg soha jogtalanak és semmisnek nyilvánítani, de más, sokkalta életbevágóbb kérdésekről is lévén szó, nem akarták ezt az ügyet európai érdekűvé növelni. Hitler uralomrajutásával a nemzeti szocializmus ezen a téren is nagy és átfogó aktivitásba kezdett honfitársai jogaiért, méltóbb életlehetőségeiért s a fejlemények nemsokára jelentkeztek is.

EMLÍTTÜK, hogy Litvánia 1924-ben ünnepies formában kötelezettséget vállalt a Memel önkormányzatának felállítására. Ez az autonómia abból állt volna, hogy a területnek külön kormányzója, önálló parlamentje, közigazgatása lett volna, a régi tisztviselőgárda helyén maradhatott volna s a kormánynak megfelelő direktórium a nagy, országos kérdéseket kivéve teljesen önálló hatáskörrel intézhette volna a Memel ügyeit. A lakosság szabad nyelvhasználatát s a németiség iskoláinak korlátlan működését a nagyhatalmak szintén előírták Litvániának. Mindez azonban csak elenyésző hányadban került megvalósításra. A litván kormányok éveken keresztül semmit sem tettek a kötelező ígéretek realizálására. Választást nem írtak ki, a kormányzó nem választás, hanem egyszerűen kinevezés útján került a tartomány élére, direktórium nélkül kormányoztak hosszú ideig, a német iskolák felállítását és szabad működését megakadályozták, egyáltalán mindenütt azon dolgoztak, hogy a kisebbség jogait, szabad mozgását, nyelvének használatát, a memeli státútumban beígért kiváltságait csorbítsák vagy megszüntessék, a helyükön maradt német tisztviselőket kiüldözzék és saját honfitársaik számára szerezzék meg a főbb vezetőállásokat. A frissen felszabadult kis állam azokat a módszereket, amelyeket a háború előtti orosz uralom rajta próbált ki, most saját kisebbségén érvényesítette, noha tudhatta volna, hogy ilyen módon sem magához hajlítani, sem pedig megsemmisíteni nem lesz képes sohasem ezt az összetartásáról jól ismert nemzeti kisebbséget, s célját, hogy a Memel-vidéket meghódítsa a litvánság számára, ilyen eszközökkel sohasem érheti el. Végre, mikor már a németység a népszövetséghez intézendő panasz-beadvány gondolatával kezdett foglalkozni s a nagyhatalmak demarsai mind sűrűbben ismétlődtek meg Kovnában, a litván fővárosban, a kormány belátta, hogy vállalt kötelezettségeinek teljesítését tovább már nem odázhhatja el s némi önkormányzatot engedélyeznie kell elégedetlenkedő kisebbségének, különben a harc jóvátehetetlen válságot robbant ki: ezért, a harmincas évek elején, 1931-ben hosszú halogatás után kiírta az első parlamenti választásokat.

A választások során természetesen minden megtörtént, hogy a német listák minél kevesebb érvényes szavazatot kapjanak s a kisebb-

ségi mandátumok számát minimálisra szoríthassák le; mégis a pompásan megszervezett és öntudatos németség a legszebb választási győzelmek egyikét aratta: a memeli tartománygyűlés német pártjaira 54 ezer, a litvánokéira pedig mindössze csak 11 ezer szavazat esett, így a Landtag 24 német képviselőjével szemben csak 5 litván képviselőt tudott behozni a kormány, ezeket is csupán a legnagyobb erőfeszítések árán. A Memel-vidék parlamentje 1932 május 4-én ült össze először s legelső ténykedése volt, hogy megválasztotta a tartományi direktóriumot — első parlamentáris kormányát —, természetesen túlnyomólag kisebbségi képviselőkkel. A litván kormány a választáshoz vonakodott hozzájárulni s mivel azt jogilag nem lehetett kifogásolnia, a direktórium tagjainak államhűségét vonta kétségbe s mint a németség későbbi panaszirata elmondja, ezen az alapon igyekezett megsemmisíteni a választás eredményét. Az ügy a hágai nemzetközi bíróság elé került. Litvánia itt azzal érvelt, hogy a direktórium elnöke megválasztása után csakhamar Berlinbe, tehát egy idegen és Litvániával feszült viszonyt tartó ország fővárosába utazott, ahol hosszantartó tárgyalásokat folytatott az illetékes kormánytagokkal, majd megállapodást is kötött velük s azóta is állandó összeköttetésben áll a határmenti Tilsit német hatóságával s nemzeti szocialista pártembereivel, — mindez tehát teljesen kimeríti az államellenesség tényálladékát. A kisebbségi védelem hiába hivatkozott a kovnoi kormány értesüléseinek alaptalanságára, a bíróság az utóbbinak adott igazat s ítéletében kimondta, hogy a kormány jogosan mozdította el állásából a direktórium elnökét.

A harc most még kíméletlenebbül indult meg a két szembenálló fél között. A hágai döntés Litvániának jó alkalmul szolgált arra, hogy többi ígéretét se valósítsa meg s fokról-fokra vonja el még azokat a jelentéktelen engedményeket is, amelyeket a szívós kisebbségi küzdelem évek során kicsikarhatott tőle. A Memel-vidéken egyre erősebb és élesebb fordulatot vett az ellenállás. A tartománygyűlés napról-napra megismétlődő tumultuózus jelenetek és harci beszédek színhelye lett. A németség körében egyre túlfűtöttebbé vált a hangulat s lázas szervezkedés folyt mindenfelé. Kovnóban minderre azzal feleltek, hogy teljesen megbénították a törvényhozó gyűlés működését, sorra tartóztatták le a képviselőket, tömegesen függesztették fel s utasították ki a tisztviselőket (1934 elejéig közel ötszáznak kellett kivándorolnia Németországba), a Memel-vidéket katonasággal rakták tele, erőskezü katona-embert állítottak a tartomány élére kormánybiztosként s a direktórium elnökének is hivatalból litván nemzetiségűt rendeltek ki. Mindez csak olaj volt a tűzre s a már amúgy is mély ellentéteket csak még jobban kiclezte.

A NEMZETI SZOCIALISTA PÁRT uralomrajutása túl, az anyaországban, jelentős változást hozott a Memel-vidék életébe is. A kisebbségi harc üteme meggyorsult és merészebb lett. Az anyaország most már nemcsak erkölcsi, hanem gyakorlati támogatással is segítségére volt határon túli véreinek, elkerülve persze mindannyiszor a közvetlen beleavatkozást a terület belső ügyeibe, nehogy ezzel még jobban meg-

nehézítse sorsukat. A fejlemények külpolitikai téren is jelentkeztek csakhamar: Litvánia a fenyegető német veszély ellenében, különösen, mikor Lengyelország, másik nagy ellenfele, amelytől Vilna elfoglalása miatt választotta el ellentét, kibékült Németországgal, — Szovjet-országra felé kezdett orientálódni s nemsokára nyíltan is Moszkva védelme alá helyezte magát. Ez nagyobb mozgási szabadságot jelentett már neki Memel felé s ő élt is ezzel. 1933 során arra való hivatkozással, hogy a nemzeti szocialista propagandától már amúgy is eléggé „megfertőzött“ s önértében és harci készségében megnövekedett németységnek most még kevésbé adhatja meg az autonóm államéletet, mert azt csak ellene használná ki s adandó alkalommal elszakadására volna jó, még erősebb rendszabályokat és tilalmi rendelkezéseket léptetett életbe s a jogaitól megfosztott kisebbséget valóságos rendőri, illetve katonai önkényuralom alá helyezte. Ilyen körülmények közt a németységnek valóban nem maradt más hátra, mint a harc, a kíméletlen küzdelem életre-halálra. Két irányban folyt ez: egyfelől az anyaország részéről a memeli státútumot garantáló hatalmak, illetve a Népszövetség előtt, másfelől a Memel-vidéken az illető kisebbségi szervek részéről.

Németország már a múltban is nem egyszer hívta fel a népszövetségi tanács figyelmét a litván kormány halasztgató kísérleteire s azoknak a kötelezettségeknek az elmulasztására, melyek az általa aláírt egyezményből folytak; sűrűn fordult panaszaival az érdekelt hatalmakhoz is, hogy a kérdéses területen uralkodó állapot szöges ellentétben van már régóta a garancia-paktum kikötéseivel. Rámutatott arra, hogy Litvánia a hatalmak ismételt sürgetésére sem hajlandó változtatni a helyzeten, hanem továbbfolytatja a merev negáció és a büntető eljárások politikáját; a sovinszta litvánokból álló direktóriumot, noha vele szemben a tartománygyűlés többsége nyíltan kifejezte bizalmatlanságát, még mindig hivatalban tartja stb. E panaszokat a hatalmak képviselői a litván kormány elé tárták mindannyiszor s a maguk részéről is sürgették orvoslásukat, rámutatva többek között arra is, hogy a memeli státútum iB. pontja értelmében a direktórium csak addig maradhat hatalmon, amíg a törvényhozó gyűlés bizalmát bírja. Mikor erre válaszul Litvánia feloszlatta a tartománygyűlést s új választást rendelt el, Németország a hágai bírósághoz fordult jogorvoslatért. (Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy az új választás még az eddiginél is nagyobb győzelmet hozott a német pártoknak, úgyhogy emiatt Merkys memeli kormányzónak távoznia is kellett állásából.) 1933 végén Hitler kormánya ismét több ízben közbenjárt az angol, francia és olasz kormányoknál s ezek közbelépésére Litvánia csak azzal tudott válaszolni, hogy ha teljesítené a túlfűtött hangulatban lévő németység kívánságait, ez egyet jelentene országa felbomlásával s a Memel-vidék elszakadásával, ami érvnek kevésbé volt meggyőző, magyarázatként pedig még kevésbé volt elfogadható.

A németység túlfűtött hangulata érthető volt; az lett volna a meglepő, ha az eddigiek után nem nőtt volna mind nagyobbra az elkéskedés. Állandó és meg nem érdemelt elnyomás alatt, minden politikai és kulturális jognélküliség állapotában tartani egy magaskultúrájú,

önérzetes és alkotmányos élethez szokott népet, amely még hozzá az illető területen közel kilencvenszázalékos többségben él, nem volt olyan dolog, amit annak türelemmel és megnyugvással lehetett elviselni. Igaz, sohasem titkolta, hogy anyaországához ezer kötelék fűzi, s egyszer vissza akar térni hozzá, de azt is kinyilatkoztatták vezetői számtalanszor, hogy mindennemű változásig lojális és államhű tényezője akar maradni Litvániának, csak jogait és jogos követeléseit tartásuk tisztelőben. Nyolc év küzdelmei és szakadatlan sürgetései után nem volt csoda, hogy végre elvesztette béketűrését s a lojalitásért lojalitást követelt cserébe, — az utóbbi időben néha már olyan eszközök alkalmazásával is, amikre normális helyzetben talán nem is gondolt volna. A provokációkat provokációk követték, a megtorlást megtorlás: az 1934. esztendő folyamán szinte már napirenden voltak a kormány és a németiség, illetve a memeli litvánok és a kisebbség közti éles viták és elmegesedett összetűzések.

1934 SZEPTEMBERÉBEN miután már végkép reménytelennek látszott minden közvetlen tárgyalás a litván kormánnyal, a németiség elszánta magát, hogy közvetlenül a Népszövetséghez forduljon panaszával. A tartománygyűlés akkori elnöke, Meyer e beadványban a már ismert sérelmeken kívül elsősorban is az erőszakkal helyén tartott direktórium sorozatos kisebbségellenes intézkedéseit tette éles kritika tárgyává, új kormányzótanács megválasztását követelte, másik kormányzót, a tartománygyűlés szabad ülésezését, határozatainak megfelelő végrehajtását, a kiüldözött és elbocsátott ötszázharmincnyolc tisztviselő visszahelyezését s végül a kivételes állapotra vonatkozó törvény hatályon kívül való helyezését. A kovnoi kormány válasza e lépésre a következő volt: december elején új direktóriumot nevezett ki most már tisztán litván nemzetiségűekből s élére a mérsékeltebb Reizyges helyett a hírhedt Bruvolaitis képviselőt állította. Mikor ez ellen a tartománygyűlés december 14-i ülésén erélyesen tiltakozott, kivezetette a kisebbségi képviselők nagy részét s még négyizben hasonló módon akadályozta meg a Landtag határozatképességét; majd, amikor ez sem használt, letartóztatott egy csomó képviselőt; a helyükbe behívott pótképviselőket azonos sors érte. A következő évben, január 25-én feloszlatta a tartománygyűlést s elrendelte, hogy ide és a litván parlamentbe az új választáson csak olyanok választhatók meg, akik az államnyelvet tökéletesen bírják s nemzethűség szempontjából teljesen megbízhatók. Mindkét kikötés, főleg az első, a gyakorlatban azt jelentette, hogy az új törvényhozó parlamentben úgy és annyira ritkíthatja meg a mandátumot nyert német képviselők számát, ahogyan a legjobban akarja. A választás kiírása egyébként állandóan késett; hiszen ezidőtájt olyan „kitűnő“ alkalom jött kapóra a távoli jövőbe való kitolására s ezzel együtt kisebbségének a nemzetközi közvélemény előtt való lejáratására s a nemzeti szocialista szervezetekkel való gyökeres leszámolásra, mint a hírhedt Jesuttis-ügy.

A nemzeti szocialista mozgalom németországi uralomrajutásával fokozott akcióba léptek a memeli német pártszervezetek is. A két legnagyobb organizáció, a von Sass vezetése alatt álló Keresztény-

szocialista munkásfront s a Neumann irányítása alatt működő Szocialista népunió — vagy röviden SOVOG — ezidőtájt Neumann vezetésé alatt egyesült s közös erővel iparkodtak kiharcolni népük jogait s a megígért önkormányzatot. Neumann több csapatnyi rohamosztagot is szervezett, a litván kormány állítása szerint a berlini pártközponttól kapott pénzből fegyverezte fel őket, állítólag azért, hogy adandó alkalommal segítségükkel szakítsák el a Memelt Litvániától. A kormány ugyan rövidesen betiltotta működésüket, a szervezkedés azonban titokban mégis tovább folyt a nagyarányú propagatív és agitatív munkával együtt. Az ügyészség vádirata szerint 1934 márciusára volt már kitűzve a felkelés, de aztán bizonytalan időre elhalasztották, mert időközben a hatóságok értesültek a tervről. Ugyanezen év áprilisában eltűnt s néhány hét múlva meggyilkolva megtalálták a nemzeti szocialista párt egy régi tagját, bizonyos Jesuttis nevű tisztviselőt. Jesuttis hosszabb ideig a párt kebelébe tartozott, de aztán kizárták, mivel árulással gyanúsították s később be is bizonyult, hogy a litván hatóságok ázsánprovokatőrje volt s az ő javukra kémkedett a pártban. A kormány a nemzeti szocialista pártot vádolta Jesuttis meggyilkolásával s az egész vezetőséget letartóztatta és perbe fogta.

A nagy per 1934 decemberében kezdődött a kovnoi katonai bíróság előtt: háromszáz terhelőtánút vonultattak fel a százhuszonhat vádlott ellen, de a tárgyalás mégsem produkált döntő bizonyítékokat von Sassék és Neumannék bűnössége mellett. Heteken és hónapokon át folytak a tanúkihallgatások és a vádlottak vallatása, végre ez év márciusában sor került az ítéletre is. Természetesen a gyilkosság csak alkalmul szolgált a végső leszámolásra, hiszen a négy, gyilkossággal vádolt nemzeti szocialista halálos ítéletén kívül a bíróság egész sereg olyan vádlottat is elmarasztalt, akikről még fel sem lehetett tételteni a bűnrészességet: így például a párt vezetőjét, Neumann 12 évi kényszermunkára, von Sass lelkéset pedig 8 évi súlyos börtönre ítélték. Az ítélettel Litvánia példát akart statuálni, de épp az ellenkezőjét érte el annak, amire törekedett. A mozgalmat nem sikerült letörnie, legfeljebb még nagyobb tevékenység kifejtésére sarkalta, külföldön pedig csak ártott magának vele. A németországi sajtó heteken át a legnagyobb felháborodás hangján írt kis szomszédjáról, a közvélemény sürgős megtorlást követelt. Csak a nagyhatalmak erélyes közbelépésének lehetett köszönni, hogy a litván állam feje fölül egyelőre elhárult a komoly konfliktus veszélye. Az ő tiltakozásuk s a német felzúdulás hatására volt visszavezethető az is, hogy a litván államfő időközben a halálos ítéleteket életfogytiglani fegyházra változtatta át. Ha ez meg nem történik, kiszámíthatatlan bonyodalomra lett volna kilátás Európa e keleti felén.

A veszély persze még ma is fennáll, a feszült légkör alig enyhült. Litvánia a szovjettel a háta mögött s talán annak bujtogatásától is felbátorítva továbbfolytatja eddigi kisebbségellenes politikáját s elnyomó kísérleteit, Németország pedig nem mond le arról a szándékáról, hogy testvérnépét egyszer újból magához csatolja. Emlékezhetünk még Hitler májusi nagy beszédére, melyben a kancellár kijelentette, hogy Németország kész bármelyik országgal kétoldali meg-

nemtámadási szerződést kötni — Litvániát kivéve. Ezt az országot nem védi sem Locarno, sem valami újabb nemzetközi megállapodás. A francia-orosz egyezményben is Franciaország kivette a Memel-területet a kölcsönös megvédést kötelezettségek alól. Németország tehát bármikor, mondhatni, kardcsapás nélkül elfoglalhatja ezt a területet, a nagyhatalmak valószínűleg éppúgy nem mozdulnának meg, mint ahogy nem léptek fel fegyveresen a német hadkötelezettség bevezetése alkalmából sem. Ha a litván kormányok az eddigi politikát folytatják továbbra is, nincs kizárva, hogy ez az eset tényleg be is következik egyszer. Az október elején végre megtartott választásokon az eddigi módszereket, ha mértékletesebben és óvatosabban is, de ismét alkalmazták: ennek ellenére is azonban a német lista fölényes győzelmet aratott, ami a megbékélést persze non hozza közelebb, mert a litván kormány valószínűleg nem fog beletörődni abba, hogy az eddiginél még hatalmasabb német többséggel kormányozzon, illetve neki engedje át a vezetést. Az egyesült német pártok a szavazóknak közel négyötödét kapták, ami eddig még sohasem fordult elő. A kovnoi kormány józanabb, a realitásokkal számot vető politikával nagy mértékben hozzájárulhatna a béke helyreállításához ezen a sok vihart látott területen; ha pedig nem képes magát erre elhatározni, úgy számolnunk kell azzal is, hogy az események beláthatatlan bonyodalmakat hozhatnak.

CSISZÁR BÉLA

A BESZTERCEI SZILVA

A MAGYARORSZÁGON TERMESZTETT GYÜMÖLCSFAJTÁK közt, eltekintve a szőlőtől, egyetlenegy sincs, amelynek a történelem folyamán olyan fontos szerep jutott volna, mint a Besztercei szilvának. A történeti Magyarország területén nem ismerünk olyan gyümölcsstermesztő vidéket, ahol a Besztercei szilvát ne termesztették volna, gyümölcskivitelünkben pedig egy időben első helyen állt ez a szilva s a külföld, mind nyugaton, mind keleten és délen sokáig a legjellegzetesebb magyar gyümölcsnek tekintette. Ha tehát van valamely magyarországi gyümölcsfajunk, amely megérdemli, hogy külön foglalkozzunk vele, kétségtelenül ilyen a Besztercei szilva.

El is kell ismernünk, hogy a magyar gyümölcsészek minden korban foglalkoztak a Besztercei szilvával, mind irodalmilag, mind gyakorlatilag. Sajnos csak az, hogy minden korszak embere a maga egyoldalú felfogása alapján ismerkedett meg vele, ellenben eddig senki sem akadt, aki kinyomozta volna természet tudományi mivoltát és megírta volna hiteles adatok alapján egész történetét. Ezt a hiányt szeretném itt pótolni olyan mértékben, ahogyan szemlénk iránya és korlátái megengedik.

A termesztett szilvák hazájának régtől fogva Nyugat-Ázsiát tartják s szakmunkákban azt olvashatjuk, hogy a termesztett szilva Turkesztánban, Transzkaukáziában s tovább keletre a Kaukázus területén, esetleg még Kis-Ázsiában vagy Elő-Ázsiában is honos. Azonban a legújabb idők pontosabb vizsgálatai kiderítették, hogy ezeken a vidékeken is csak termesztett vagy elvadult állapotban él a termesztett szilva sokféle fajtája. Ebből arra kell következtetni, ami különben a termesztett szilva nagy változékonysága alapján is valószínű, hogy a termesztett szilva keverékfaj.

Ismerünk is két olyan fajt a szilvarokonságban, amelyekről feltehető, hogy a termesztett szilva ősei. Egyik a cseresznyeszilva vagy mirabolána, amely Turkesztántól a Balkán-félszigetig honos, másik a közönséges kőkény, amely Asztrakántól az Atlasz-hegységig terjed. E két fajnak közös lakóhelyein, így a Kaukázus északi oldalán meg is találták természetes kereszteződéseit s mai felfogásunk szerint ilyen fák voltak azok, amelyekből évezredek folyamán a gyümölcsösökben a ma ismert, körülbelül 300 szilvafajtát kitenyésztették.

Európába eleinte csak silányabb minőségű, úgynevezett kőkény-szilvák kerültek, így már az újkőkorban, de még a görög időkben is,

és csak a római császárság korában kezdtek Rómába nemesebb szilva-fajtákat hozni. Ezeket Damaszkuszból kapták s Plinius és Columella damaszkuszi szilva néven említi munkájában, Galenus pedig összehasonlítva a többi fajtával, azt írja, hogy a pálmát a damaszkuszi szilvának kell adni. Ez a bizonyos keleti és ókori damaszkuszi szilva tulajdonképpen kereskedelmi áru volt, aszalt és részben cukrozott szilva, amelyet az ókor orvosai bélszabályozó gyógyszernek írtak elő.

Hogy a mai fajták közül melyikkel azonosíthatjuk a régiek híres damaszkuszi szilváját, nem tudjuk. A középkorban ugyan tovább hordták Elő-Ázsiából Európába a damaszkuszinak nevezett szilvaárut, de később, mikor Európában is megkezdtek a nemesebb szilvafajták termesztését, más fajtákat tartottak azonosnak a damaszkuszival a nyugati, és ismét másokat a keleteurópai országokban. Így Itáliában, Spanyolországban és Franciaországban a lágyhúsú kotyó- és királyszilvákat nevezik damaszkuszinak még korunkban is, ellenben a Balkánon és Magyarországon a keményebb húsú háziszilvákat, amelyeknek eredeti damaszkuszi nevéből ered e szilvák Zwetschke neve szláv közvetítéssel, ugyanis Damaszkusz nevének újjörög alakja formálódott a szláv ajkakon a damaskin, dwaskin, zvaskin szóvá, ebből lett németben a XVI. században Tweske, Zwetschke, Zwetschge és Zwetsche. Ezen a néven azonban a XVI. században, mint alább látni fogjuk, már a Besztercei szilvát közvetítették a csehek a németekhez.

A fentiekből a Besztercei szilva eredetére nézve azt állapíthatjuk meg, hogy azok az ősi fajták, amelyekről származik, valahonnan Elő-Ázsiából vándoroltak az ismert kultúrúton a Balkánra s onnan a középkor végén Magyarországra. Kétségtelen azonban, hogy a Besztercei szilva abban az alakjában, ahogy a XVI. században nálunk megjelent a piacon s csakhamar a németországi kertekben és gyógyszertárakban is, a Kárpátok szülötte. Valahol a Kárpátok hegyoldalain, talán éppen Beszterce vidékén formálódott ma már ismeretlen régi fajtából. Ezt bizonyossá teszi nemcsak az a történeti tény, hogy nálunk tűnt fel először, hanem főként az, hogy több olyan változatát ismerjük, amelyek ma is a Kárpátok valamely vidékére szorító helyi fajták. Ilyen a Gömöri nyakas szilva, amelyet Gömör megye hegyein magasabban fekvő szilvásokban találunk, ilyen a Máramarosi nyakas szilva, amely Máramarosban helyettesíti előbbi, ilyen a Besztercei muskotályszilva, amely Biharból, Abaujból és Gömörből hódította meg a gyümölcsészeket, végül ilyen a Magyar cukorszilva, amely Nagybányától lefelé a Hargitáig honos.

Efféle kis helyi fajta lehetett eredetileg a Besztercei szilva is, mielőtt megjelent a történelem színpadán a XVI. században. Az a körülmény, hogy 1522 körül kelt oklevélben mindjárt először ezen a néven találjuk, kétségtelenül Beszterce városára utalja eredetét. Talán abba az időbe nyúlik vissza eredetének kérdése, mikor Beszterce fénykorát élte a Hunyadi-család hatalmában. Tudjuk ugyanis, hogy V. László király besztercei grófságot adományozott Hunyadi Jánosnak, tőle László, majd Mátyás fia örökölte, végül Mátyás király Szüügyi Mihályra ruházta s vele meg is szűnt ez a méltóság. Ha a XVI. század elején az ország egyéb helyem beszterceinek nevezik ezt a szilvafajtát,

valószínű, hogy Besztercében már a XV. században megkülönböztették és termesztették.

Az ORSZÁG, majd pedig Európa figyelmét a Besztercei szilva mint gyógyszernek használt aszaltvány, az ókorban világhírvé lett damaszkuszi szilva pótlója vonta magára. Ugyanis a középkorban az arabok hozták Elő-Ázsiából Európába az aszalt gyümölcsöket, szilvát, szőlőt, fügét, datolyát, majd Velence hatalmába került a levantei tengeri kereskedelem, végül a XV. században Európában megkezdődik a nemezebb gyümölcsfajták termesztése s a XVI. században a magyar szilva mindenütt kiszorítja Közép-Európában a gyógyszertárakból a keleti aszalt szilvát.

A magyar aszaltszilvakivitelről az első egykorú adatot Valerius Cordus, az 1544-ben fiatalon elhunyt, kiváló német orvos ama munkájában olvassuk, amelyet az ókor híres orvosának, Dioskuridesnek gyógyszertanához, a *Materia medicához*, írt magyarázatnak. Igaz ugyan, hogy Cordus gyógyszerana csak halála után, 1561-ben látott napvilágot, de világos, hogy kézirata a szerző halála, tehát 1544 előtt készült. E munkában a szilváról a következőket olvassuk: „A damaszkuszi szilvát a gyógyszertárak aszalva tartják. Ugyanígy a nagy magyar szilvát is, amelyet maguk a magyarok damaszkuszinak, a németek pedig *grosse Zwetschen*-nek és *Ungarische Pflaumen*-nek neveznek. Ezeket ugyanúgy használják, mint a damaszkusziakat. Hozzánk az aszalt szilvát Magyarországból, Csehországból, Ausztriából, Erdélyből és Morvaországból hozzák, mindezeket közönségesen *Zwetschen* néven ismerik.“

Milyen általános volt a XVI. század közepén a magyar szilva, vagyis a mi Besztercei szilvánk gyógyszerési használata, bizonyítja, hogy ebben a korban minden gyógyszeran ugyanezt írja. Lássuk még Mattioli munkáját. Pierandrea Mattioli, a híres olasz orvos-botanikus, éppen tíz évvel Cordus halála után írta gyógyszeranát. Mattioli 1554-től tíz évet töltött Prágában Ferdinánd főherceg udvarában s közben gazdáját Magyarországra is elkísérte, mikor ez a török ellen hadba szállt. Gyógyszeranában, amelyet a XVI. században a legkiválóbbnak tartottak s több kiadást látott, ezt írja a magyar szilváról: „A pálmát, mint Galenus írja, a damaszkuszi szilvának adjuk, amelyet a velenceiek hoznak Szíriából. A második helyet Németországban az a szilva foglalja el, amelyet Pannóniából és Erdélyből szállítanak.“ Ehhez azt fűzhetjük, hogy Mattioli korában már inkább csak emlék volt a Szíriai szilva, a német gyógyszertárakban ekkor már kétségtelenül a magyar árut tartották elsőrendűnek.

A gyógyászatban ilyen nagy híre jutott Besztercei szilvát természetesen csakhamar a német kertészek is igyekeztek megszerezni s a német kertekben meghonosítani. Erre vonatkozólag Konrad Gesner, a XVI. század nagy német polihisztorja, jegyezte fel érdekesebbnél érdekesebb adatokat Horti Germaniae c. munkájában, amely 1561-ben együtt jelent meg a már említett Valerius Cordus kéziratban maradt gyógyszerani és más növényteni munkájával. Gesnernek Németország kertjeiről szóló munkája ma is érdekes olvasmány, amelyben a szerző

részben korának legszebb és legérdekesebb kertjeit, részben pedig az azokban tartott növényfajokat és fajtákat bámulatos alapossággal írta le.

Négy városból öt olyan kertet ismertetett Gesner, amelyekben magyarországi eredetű gyümölcsfák, köztük szilvafák állottak. Egyik Woysssel polgár kertje Boroszlóban. „A Sziléziában fekvő Boroszlóban van Woyssselnek, a neves polgárnak kertje, amely nagyságával, változatoságával, szépségével és sokféle ritka növényfajával tűnik ki.“ Nem kevesebb, mint kilencféle magyar gyümölcsfával dicsekedett ez a kert, egy cseresznyefajtával, egy kajszibarackkal, három őszibarackkal, két szőlővel és két szilvával. „Torgauban pedig — írja másutt Gesner — Joachim Kreich gyógyszerész kertje van tele különböző növényfajokkal, elrendezése és gyümölcsöse kitűnő.“ Magyar gyümölcsfái közt van a Sárga tojásszilva. „Félszigeten fekszik Lindau, ez a kellemes város, — olvassuk Gesner kertészeti munkájában — amelyben Matthias Curtius kereskedőnek nem kevés ritka növényfajával kiváló kertjét valaha magam is láttam.“ Ebben olyan magyar szilvafák álltak, amelyeket közönségesen Zwetschgen néven ismernek, vagyis Besztercei szilvák. Nagyon érdekes, amit Gesner Bazel két kertjéről elmond, egyik Loss kertje, a másik a maga kis kertje. „Bazelben a Szent Jánosról nevezett városrészben Johann Jakob Loss, a nagytekintélyű férfi, méltóságához illő kertet művel, amelyben a Citrus-nemzetségnek több fajtát láttam, így idős narancs- és citromfákat, továbbá magyar szilvafákat, valamint rozmarinfákat, amelyekből szép koszorúkat készítettek.“ Abból a körülményből, hogy a szerző Loss Besztercei szilvafáit együtt sorolja fel a kert hidegházi növényeivel, azt kell következtetnünk, hogy s szilvafák vederben állottak s télen az ú. n. olasz fák közt a hidegházban kaptak helyet. Ilyen becsülete volt akkor Bazelben a Besztercei szilvának!

Gesner kertészeti munkájának rendszertani részében háromféle magyar szilvát ír le, ezek közül egyik a Sárga tojásszilva, ez tehát most nem érdekel bennünket, a más kettő, valószínűleg a Besztercei szilva kisebb és nagyobb példányai közt tesz különbséget. „Magyar szilva — Írja a közönséges gyümölcscről — amelyet közönségesen Twesca (Zwetschgen) néven ismernek, kétféle is van, egyik nagyobb és hosszabb, másik kisebb, gömbölyűbb, édesebb, Lindauban Curtius kertjében. Előbbi fajtából nekem is van egy fám, amelyet magról neveltem s már négy könyök magas. Noha szilvafám már elérte a kort, nem jól gyümölcsözik, ellenben Bazelben Loss kertjében megérleli gyümölcsét.“ Ezután így folytatja a szilvákról szóló sorait: „Legkiválóbb magyar szilva — *Pruna hungarica praestantissima* —, talán maga a damaszkuszi. Boroszlóban Woysssel kertjében.“

Ezek a szakirodalmi adatok, amelyek mindaddig elfeledve heverték s a magyarok épúgy nem ismerték, mint ahogy a németek elhallgatták, kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy a XVI. században Magyarország látta el aszalt szilvával Köz-Európát s Besztercei szilvánkat egész Közép-Európában nagyra becsülték. Ebből pedig, bár e századból egyetlen olyan magyar adatunk sincs, amely magyar szilvatermesztésről szólna, azt kell következtetnünk, hogy a Kárpátok több vidékén szakszerű kezek foglalkoztak a Besztercei szilva termesztésével, nemesí-

tésével és aszalásával. Kik voltak azok a derék magyar polgárok, akik felismerték a magyar szilva előnyös piaci helyzetét, akik a damaszkuszi áru helyét megszerezték a középeurópai gyógyszertárakban a magyar árunak s ezzel olyan hírnevet vívtak ki egy magyar terméknek, amelyre kevés hasonló példát ismerünk, nem tudjuk. Azonban valószínű, hogy a XVI. század magyar gyógyszerészei közül kerültek elő.

MEDDIG TARTOTT a Besztercei szilva kivitele Németországba, nem tudjuk. A XVII. és XVIII. században a szakirodalom is szűkszavú lesz a magyar szilváról, külföldön is, nálunk is csak azt emlegetik, amit a XVI. század orvos-botanikusai jegyeztek fel. Úgy látszik, a németek időközben nagyobb mennyiségben elszaporították Németországban a Besztercei szilvafákat s a német gyógyszerészek hamarosan megtanulták a szilvaaszalást. Ezt következtethetjük pl. Tabernaemontanus 1588—91-ben megjelent füveskönyvének szavaiból: „A gyógyszerházakban különösen azokat a szilvákat használták, amelyek Damaszkuszban teremnek, helyettük most közönségesen a magyar és a cseh szilvát tartják, ennek hiányában pedig a mi kék szilvánkat aszalják.“ Tehát már a XVI. század vége felé megkezdődött Németországban az ott már előbb elterjedt Besztercei szilva aszalása gyógyászati célokra.

Mikor tehát a magyar szakirodalom is felfedezi a Besztercei szilvát és a magyar szilvakivitel, utóbbi legalább is hanyatlóban volt. Az első, aki nálunk erről a tárgyról szól, Lippai János. Közismert Psoni kertjének gyümölcsészeti részében, amely 1667-ben jelent meg, ezt írja: „Közönségesen a szilva kétféle: aki magától nő és akit oltanak. Ezek közül első helyet foglal magának a Besztercei vagy magvaváló kék-szilva; öreg, hosszúkás, kit az autorok Magyarországi szilvának hívnak, azért, hogy Magyarországon legjobb és egészségesebb s édesebb terem. Innen némelyek azt ítélik, hogy ama nevezetes szilva, akit régebben a deákok Prunum damascenum-nak mondtak, nem volt egyéb, hanem a mi Besztercei szilvánk“. Mindezt, sőt ennél többet, már régen a XVI. században megírták azok a bizonyos „autorok“, Lippai tehát nem a maga korának szilvakiviteléről szól, hanem irodalmi adatot melegít fel.

A XVIII. században — eltekintve régi német füveskönyvek és Lippai Psoni kertjének új kiadásaitól — végleg elhallgat a szakirodalom a Besztercei szilváról is, a magyar szilvakivitelről is. Mikor pedig a XVIII. század végén újból olvashatunk róla feljegyzéseket, most azonban csak a magyar szakirodalomban, fölöttébb változott viszonyokkal találjuk magunkat szemben. Ekkor már s végig az egész XIX. századon a régi dicsőség emlékévé halványul a magyar aszalt-szilva hírneve s alig olvashatunk mást a magyar aszalóiparról, mint panaszokat. Ime Mátyus István, Nemes Küküllő és Maros-Székből egyesült vármegyének fizikusa 1787-ben Diaeteticájában így elméldik: „A Besztercei szilvák minden szilvánál előbb valók, mind nyersen, mind megaszalva, ha a füsttel, mint nálunk szokás, el nem vesztegetnék és kormoznák. Megérdemlenék bizony ezek, hogy nagyobb gondossággal szárasztatnának, mint nálunk eddigelé a köz-nép szokta.“

Csakhogy ekkor már boldogabb célokat szolgált a magyar szilva, belőle égették a szilvóriumot. Erre a célra ugyan főként a puhahúsú, aszalásra alkalmatlan szilvafajtákat használták, azonban a pálinkaégető-üst nyelte el a nemes Besztercei szilvát is, amikor és ahol másként nem értékesíthették. A szilvapálinka divatja Magyarországon ebben az időben élte virágkorát s kétségtelenül délről hódította meg az országot. E kor statisztikusa, Schwärmer Márton, keserű humorral írja erről a tárgyról: „Magában a Szerémségben, ahol az alma-, körte-, cseresznye- és barackfákat, mint egyebütt Magyarországon, főként a szőlőkben ültetik, a szilvások körülbelül 7000 holdat foglalnak el. Itt készül gyümölcsükből az egész Magyarországon híres szilvapálinka, jó években több mint 40.000 vedernyi, amelynek gyakori élvezetétől több szlovákot ért el az időelőtti halál, mint a török kardtól. A bánati vlachok pedig egyáltalában nem szállítanak a piacra aszalt szilvát, hanem az egész, még tekintélyesebb növényi termésmennyiség a fáról közvetlenül a pálinkás-üstbe vándorol“.

ÍGY FEST a Besztercei szilva helyzete a XVIII. század végén. Azt hiszem, nem túlzók, ha ezt a korszakot a magyar szilva történetében a mélypontnak minősítem. Költői képzelettel megáldottak azonban akkor is voltak s ezek igen érdekesen, a Besztercei szilva regényes eredetéről koholt mondákkal igyekeztek magukat vigasztalni régi dicsőségünk romjain. Láttuk, hogy már Lippai munkájában megpendítette és előkészítette ezt a felfogást. De ne ítéljük el ezért a múlt század magyarját, csak a kor divatját követte, a németek is ugyanezt tették, ők is elfeledték ekkorára, hogy Magyarországból kapták kékszilvájukat, amely úgy elterjedt Németországban is, hogy régóta Gemeine Zwetsche vagy Hauszwetsche a neve. Sőt a franciák, akik természetesen a németektől vették át ezt a szilvafajtát s országuk északi részében termesztik, Prune de Metz vagy éppen Quetsche d'Allemagne néven ismerik s mitsem tudnak magyarországi eredetéről.

Azaz, hogy éppen francia írótól ered a Besztercei szilva eredetéről költött regények eleje, miként a már említett Mátyus István elmondja a maga Diaeticájában: „Ma a legjobbféle szilvák, minthogy megaszalva Magyarországról és Erdélyből szokták legbövebben Német- és Olaszországba kivinni, Erdélyi vagy Magyar szilváknak neveztetnek. Ide pedig a Pluche francia apát úr vélekedése szerint, Schauplatz der Natur II. p. 265, a keresztes hadnak a Szentföldről lett visszajövetelével egyenesen Szíriából hozott és Szent Katalin szilvájának neveztetett volt“. A franciák szeretik a regényes elképzeléseket a keresztes hadjáratok korába visszanyujtani. A tudós Mátyus nagy irodalmi jártasságát fitogtatta, mikor a Besztercei szilva eredetét Pluche apát soraihoz fűzte. Az ilyesminek azonban nyomban akadnak folytatói is. Mátyus 1787-ben tette közzé munkáját, 11 év múlva látott napvilágot Veszelszki Antal füveskönyve s Veszelszki már szépen beágyazta a mondát a magyar történelembe: „Nálunk a szilváknak sok nemei vannak, úgymint fejeérek, tarkák, sárgák és kékek. A fejeérek koránérők, úgy a tarkák, amelyek közt legnagyobbak az úgynevezett lószemű, lódobzó szilvák, de ezeket a mindennapi tapasztalás igen ártalmas

csemetéknek mutatja, azért a magyar gazdák közönségesen jó pálinkát főznek belőlük, mivel híg locskosságuk miatt az aszalásra alkalmatlanok. Ezeknél elébbvalók a Magyarországi hosszú, magvaváló kékszüvák, vagyis Beszterceiek, mert hihető, hogy innét terjedtek el a két hazában, minekutána II. András király idejében a mi nagyatyáink szinte a szentföldről való visszajöveletekkel egyenesen oda hozattatott volna egyéb több külföldi ritkaságokkal. És ez az igazi magyar szilva, mely a hazánkon kívül is a magyar szilva nevet viseli. Megérdemelné, hogy nagyobb gond fordíthatnák ennek bővebb tenyészésére“.

Míg mi szegény Endre király keresztes vitézeinek tarsolyába raktuk a Besztercei szilva magjait, a németek ekkoriban, Cordus és Gesner munkáinak olvasása helyett, szintén mondákat költöttek s először württembergi katonák zsákjába akarták varrni háziszilvájuk első magját. Ez a monda még a múlt század nagy német gyümölcészeti szakmunkájába is komoly történeti adat formájában csúszott be s Oberdieck fogalmazásában így hangzik: „Adat van rá, hogy velencei szolgálatba szegődött württembergi katonák a XVII. század végén Moreából háziszilvamagvakat hoztak magukkal Németországba, azóta ez a szilva Németországban általánosan elterjedt. Aligha van még egy olyan gyümölcsfajta, amely Németországban ilyen általános elterjedésnek és kiterjedt ültetésnek örvendene. Eljutott különben Franciaországba, Angliába, Amerikába is, de feltűnő, hogy ezekben az országokban sehol sem aratott ekkora tetszést“.

Akadtt azonban a német pomológusok közt tárgyilagosabb is, olyan, aki nem akarta mindenáron elhallgatni, hogy a Besztercei szilvát a német szakirodalom sokáig magyar szilva néven tisztelte, ezért az ősmagyar-ságot tisztelte meg a Besztercei szilva első magvaival. Koch 1876-ban napvilágot látott *Die deutschen Obstgehölze* c. munkájában olvassuk, hogy a kékszilvák hazája az Altáj-hegység déli része, Turkesztán és Transzkaukázia s innen a honfoglaló magyarok hozták először Európába. Bármí hízelgő ez a monda a magyarságra, mégsem más, mint szóvarázslás, a magyar szilva név felhígitása mondává.

A szilvamondák befejezéséül legyen szabad még Entz Ferenc szavait idéznem *Kertészeti füzetek* 1858-ban megjelent XII. számából: „Némethonban, jelesen Württembergában a középkorban jelent meg először, ahová azt Ázsiából, mint eredeti hazájából, a keresztes háborúk alkalmával hozták“. Ebben mindazokból a mondákból van egy csipetnyi, amelyeket főntebb megismertünk.

MÉLTANYTALANOK LENNÉNK azonban a XIX. század iránt, ha itt megállanánk. Foglalkozott ugyanis az elmúlt század komolyan is a Besztercei szilvával és a magyar szilvakivitellel, ha nem volt is tisztában azzal, hogy mire tanít a komoly történet szilvánk eredetéről és szilvakivitelünkről. Már a XVIII. század végén és a XIX. század elején komoly, szakszerű leírásokat köszönhetünk a szepességi Leibizer Jánosnak a Besztercei szilváról. Leibizer, aki különben is több magyar gyümölcsfajtának első szakszerű leírója, előbb 1798-ban Bécsben kiadott *Vollständiges Handbuch der Obstbaumzucht* c. munkájában, majd a Pesten 1804-ben megjelent *Patriotisches Wochenblatt für*

Ungarn c. gazdasági hetilapban foglalkozott a Besztercei szilvával. Gyümölcsészeti kézikönyvében Ungarische Zwetschke, Bistritzer oder Eisenpflaume néven foglalkozik szilvánkkal, ami fölöttébb érdekes, mert világosan mutatja, hogy Leibizer magyar nyelvhasználat szerint ismerte meg a Besztercei szilvát, ugyanis az erdélyi szászok nyelvén Besztercének irodalmikig Nösen, népiesen Nisn a neve s a Besztercei szilvát a besztercei szászok Nösner Pflaume néven különböztetik.

Az említett németnyelvű pesti gazdasági lapban nagyon részletesen és korunk kívánalmait is mindenben kielégítő alaposággal írta le Leibizer a Besztercei szilvát Edle ungarische Zwetschke név alatt. Tulajdonképpen ez a Besztercei szilva első szakszerű leírása, amely a fára és a levelekre is kiterjed. Miért különböztetett meg Leibizer a Besztercei szilva mellett egy Nemes magyar szilvát is? E kérdésre így magyarázza a feleletet: „A Nemes magyar szilva a közönséges helyi fajtánkból keletkezett, amely magról nevelve többszörös visszavágás és átültetés után már magában is tekintélyes nagyságú, de a nemesítés által olyan hatalmas nagyságot ért el, hogy gyakran összetévesztették a kék tojásszilvával. Mint szemtanú bizonyítom, hogy hat, legfeljebb nyolc érett szilva többször lenyomta a bécsi fontot.¹

Mikor ezeket a sorokat olvassuk, önkénytelenül eszünkbe jutnak Gesner magyar szilvái. Elmondottam, hogy már Gesner is megkülönböztette a közönséges magyar szilva mellett a kitünő magyar szilvát (*Pruna hungarica praestantissima*), vagyis már akkor is tudták, hogy a Besztercei szilva teremhet kisebb és nagyobb gyümölcsöt. Jogos-e e kettőnek fajta gyanánt értékelt megkülönböztetése, olyan kérdés, amelyre legjobb gyümölcsészeink különböző feleletet adtak. Például Entz Ferenc már idézett füzeteiben foglalkozik ezzel a kérdéssel olyan módon, hogy a közönséges kékszilvát német szilvának tartja s ettől különbözteti a mieinket: „Németországnak úgynevezett közönséges kékszilvája hasonlít ugyan sokban a mi nemes Besztercei szilvánkhoz s meg is engedjük, hogy mindketteje egy eredetű, ámde a hasonlatosság csak annyira áll fenn közöttük, amennyire p. o. a csemoszeki vagy melniki szőlőt is nemes szőlőnek kell fogadni, anélkül azonban, hogy azt akár Tokaj vidékének sokkal nemesebb furmintjával, akárcsak a budai Sashegy kadarjával is azonosnak lehetne tartani“.

Ezzel szemben Berczki Máté, aki bár csak röviden, Gyümölcsészeti vázlatok c. munkájának függelékében foglalkozott a Besztercei szilvával, a közönséges kékszilvát azonosnak tartja a Besztercei szilvával, a Hauszwetsche tehát szerinte egyszerűen német neve szilvánknak. Régebben, mint Leibizer idézett soraiból is kiderül, a többszörös átültetésben és a visszavágásban keresték a Besztercei szilva nemesítésének magyarázatát. Újabban ezt az eljárást az előregedett fa megifjításának tekintik, mint Angyal Dezső gyümölcsismeretében olvashatjuk. Azonban szintén Angyal azt tartja, hogy az igazi, nemes Besztercei szilva olyan nagy, mint akár az Olasz kékszilva, vagy a Nagy cukorszilva, de kisgyümölcsű fajtákkal könnyen kereszteződik s így elfajzik: „Gyümölcse más, kevésbé értékes fajtákkal való gyakori kereszteződés következtében több változatban vagy fajtakeverékben fordul elő, amelyek, mivel többnyire a szilvásainkban gyakran föllelhető sárga potyogó, víz-

ízű és hol hideglelős, hol ismét egy nagyon találó, de itt le nem írható névvel jelölt fajttal való beporzódás után származtak, nagyrészt értéktelen fakó korcsok, amelyek csak átoltásra valók“. Ez annyit jelent, hogy a Besztercei szilva kiválóságát oltással és kiválogatással kell fenntartani.

Mint ebből látjuk, a modern gyümölcészet tisztázta a Besztercei szilva fajtakérdését. Foglalkozott azonban a múlt század a magyar szilvakivittel is. Sajnos, a szilvaaszalás terén a múlt században az elsőséget átvette tőlünk Bosznia és Szerbia, Magyarországnak meg kellett elégednie a közvetítő kereskedő szerepével. Ámde már a múlt század 80-as éveiben verseny indult még a közvetítő kereskedelem kezébe lecsúszott magyar szilvakivitel ellen is. Érdekes ebben a tekintetben a Markó és Weyden cég 1883-iki üzleti jelentése a Gyümölcészeti és konyhakertészeti füzetek az évi kötetében. Ausztria minden áron arra törekedett, hogy az aszaltszilva útját Budapestről Triesztbe terelje. Az osztrák vasút ennek elérésére Triesztben 14 napi fekbérmentességet biztosított a bosnyák és szerb aszaltszilvának. De azért 1900-ban még mindig volt kivitelünk aszaltszilvában, mert főként Boszniából, kisebb mennyiségben Szerbiából 34.102 q-t hoztunk be s ugyanakkor kivittünk 41.703 q-t, főként Németországba és Ausztriába, kisebb mennyiségben Hollandiába és Oroszországba. Néhány év múlva azonban az aszaltszilva végleg behozatali áruvá lesz, amely mint valami déligyümölcs lépi át a határt. A világháború után sem változott a helyzet, 1925-ben 378 q aszaltszilvát hoztunk be, 1934-ben 2993 q-t, most már természetesen Jugoszláviából.

Némileg kárpótol azonban ezért a veszteséért szilvakivitelünk friss áruban. Ez a világháború előtt is számottevő volt, így 1910-ben friss szüvából, levonva a behozott mennyiséget, még mindig 100.000 q-t vittünk ki. A világháború után is helyet biztosított magának a friss szilva a kivitelben, így 1934-ben 43.735 q-t vittünk ki s nem volt többé behozatalunk, ami annál érdekesebb, mert a magyar szilva most már nem a Kárpátok hegyein terem. A legutóbbi években a hűtőházi raktározás segítségével sikerült a szilvaidenyt lényegesen megnyújtani, fejlődés a jövőben talán ebben az irányban várható.

A múlt század végén, mikor aszaltszilvánk kivitele végét járta, egyesek aszalóiparunkat akarták fejleszteni, mások a Besztercei szilva elavulásáról beszéltek s új, részben olasz és francia, részben amerikai fajtakat ajánlottak helyébe. Én más véleményen vagyok. Nem hiszem, hogy az ajánlott idegen szilvafajták bármi tekintetben jobbak lennének a Besztercei szilvánál. Megállja az a helyét most is, ha kellőképpen foglalkozik vele a termesztő, aszaló és kereskedő. Ellenben ma már a magyar gyümölcs tudományos vizsgálatát kívánja a kor. Kezében van pl. egy füzet, amely most jelent meg San Franciscóban, címe: The nutritive values of California prunes. Aki ezt a füzetet elolvassa s megismerkedik a benne felsorolt táplálkozástani adatokkal, grafikonokkal és táblázatokkal, hamarosan világosan látja, hogy mi a feladat nálunk a magyar gyümölcs s vele a Besztercei szilva kivitelének érdekében.

KELET ÉS NYUGAT AZ IFJÚSÁGI GONDOLATBAN

AMAGYARSÁG legnagyobb és legkínzóbb politikai és kulturális kérdése ezer éven keresztül az oly sokszor tárgyalt nyugat-kelet problémája volt. A nyugat-keleti dilemma azonban nem hű tükre és pontos kifejezője a benne feltárt fogalmaknak. „A földrajz szempontjai vegyülnek itt a művelődés történetével, értékítéletek, a vágy, a hiúság, önáltatás indulataival. E különféle szempontok szétválasztása, vágy és lehetőség, tény és szimbólum, értékítélet és jelszó szétválasztása pedig már azért is rendkívül fontos, mert túl a szaktudományok és a reálpolitika gondolatmenetein valóban nemzeti létünk legsúlyosabb problémái tűnnek itt fel előttünk.“¹ Első pillanatban talán paradoxonnak látszik, ha azt állítjuk, hogy e kérdés megoldatlansága bizonyos mértékig nemzeti és népi vitalitásunk jele. Kétségtelen, hogy vannak hátrányos és bénító kihatásai e problémának, azonban Kelet és Nyugat között elfoglalt politikai és kulturális ingahelyzetünk logikus eredője e bizonytalanság, mely feszülő és egymással egyensúlyba jutni nem tudó energiákra mutat. Ha a honfoglaló magyarság nem áll meg végleg Pannóniában, hanem új európai hazáját nyugatabbra helyezi, úgy valószínű, hogy ez a számunkra jelenleg oly kínzó kérdés úgy politikai, mint kulturális téren végleg elveszti aktualitását. Földrajzi helyzetünk azonban nem adta meg ennek lehetőségét. „Mert — amint Keresztury helyesen megjegyzi — tévedés volna a Kelet-Nyugat ellentétet a magyar szellemiség kizárólagos tulajdonául tekinteni. Joggal vagy jogtalanul a „Zwischeneuropa-nak“ nevezett öv minden népe, a lengyelektől a bolgárokig, itt keresi művelődésének értelmét és sorsának kulcsát. A magyar dilemmának egyéni színezetet csupán a táj, nép, történelem, az élmény és magatartás sajátossága adnak.“²

Az európai magyar problémának ez az „egyéni színezete“ körülbelül rokonalanságunk tényében van elrejtve. A germán, román és szláv népcsalád körén és érdekein kívül esve nemzeti törekvéseinket rokonfajú népek sohasem támogathatták. Egyedül álltunk, de reálpolitikai okokból egyedül mégsem maradhattunk. Közeledni és kapcsolódni kellett más népekhez, szép szóval vagy erőszakkal, de sohasem a vér titkos vonzódása útján. Ennek a politikai egyedülállásnak

¹ Keresztury Dezső: Kelet és Nyugat között. (Magyar Szemle 1934 június hó, 153. oldal.)

² Keresztury i. m. 144. oldal.

a nehézségét még fokozta kulturális határhelyzetünk is a germán-latin katolicizmus és a szláv-görög ortodoxia határán. Kelet és Nyugat határán mindkét égtáj felénk nyúlt és magáénak követelt, egyik a múlt, a másik a jelen és a jövő jogán, de mindig a teljes nemzeti vagy kulturális asszimiláció árán. A magyarság természetes életösztönével megtorpant e kényes válaszut előtt. Etelközben e szempont kettéosztotta a magyarságot, de kulturális téren krisztianizálódásában is zavarólag hatott. Hiszen a keleti kereszténységnek előbb voltak hívei Magyarországon, mint a nyugatinak, azonban— reálpolitikai okokból — dinasztiaink mégis az utóbbi mellett döntött. Ezzel formailag kulturális elhelyezkedésünk elintézését nyert.

Hogy történeti fejlődésünkben mégis inkább nyugatiakká váltunk, mint keletiekké, ennek legérdekesebb bizonyítéka azonban maga a kelet-nyugati kérdés átalakulása és európaivá válása. A honfoglaló magyarság lelkében a nyugat-keleti vonzás még Európa és Ázsia küzdelmét jelentette. Később ez átalakult nyugati és keleti európai népekhez való kapcsolódás problémájává, hogy a török hódítás idejében Erdély függetlenségi politikájában még egyszer és utoljára próbára tegye ázsiai szimpátiánkat. A hódoltság megszűntével azonban újabb átalakuláson megy keresztül a probléma. A nyugatiság ekkor már a Habsburgok jogara alatt élő német-római császársággal való együttthaladást jelenti a függetlenségi tartalmat nyert keletiséggel szemben. A nyugati orientációt reálpolitikai megfontolások teszik indokolttá, míg a keleti mellett érzelmi szempontok szólnak. A tatár és török dúlásokban elfogyott maradék magyarság régi nagyságát és hatalmát feledni képtelen és redukált népállományával egyedül és függetlenül akarja a Dunavölgyben betölteni régi szerepét. Ez akkor erejét meghaladó feladat s a török háborúkat követő szabadságháborúinknak tulajdonképpen ez az igazi oka és eredője. A vágy vívja itt csatáját a reális politikai adottságokkal és lehetőségekkel szemben s hogy ezt a nemzet maga is belátja, azt mutatja megoszlásának ténye is. A kuruc-labanc ellentét tehát több, mint a Habsburg-ház és a magyar nemzet küzdelme. Az ellenséges nyomásnak az egyesült nemzet talán sikerrel tudott volna ellentállni, azonban a nemzet tekintélyes része nem látta célszerűnek ez ellentállást. A nemzet egyik része került szembe itt a nemzet másik részével s e háborúk pusztító hatásának ez az igazi magyarázata. A függetlenségi „keleti“ szemlélet vívja itt csatáját a „nyugati“-al szemben, a magyar közjogi álláspont a reálpolitikai felfogással. Mindkét oldalon sok jóhiszemű magyar küzd s ez az egyik oka annak, hogy a nemzet nagy tömege tanácstalanságában erkölcsileg meghasonlottá, politikailag pedig közönyössé válik. A magyar politikai szemlélet ellentmondóvá és bonyolulttá válik, mert az adott történelmi helyzet sohasem nyújt lehetőséget arra, hogy kulturális, politikai, gazdasági vagy nemzeti életünket egyazon időben teljességgel kiélhessük.

Nyugat-keleti ingahelyzetünk s a szeszélyes középeurópai történelem hol az egyik, hol a másik fölfogásnak látszik kedvezni s így egyöntetű állásfoglalásra sohasem tud eljutni a nemzet. A Kossuth-Széchenyi ellentétnek éppen úgy ez a magyarázata, mint a kiegyezés

utáni Deák-Tisza és függetlenségi politikának. A legnagyobb hazafiak lesznek így évszázadokon az ellenpárt szemében hazaárulókká, mert nálunk a kormánypárti és ellenzéki elkülönülés — speciális történeti helyzetünknel fogva — mindig sokkal lényegbevágóbb különbséget jelent, mint külföldön. A nemzet életének legalapvetőbb szempontjai kerülnek egymással szembe társadalmi vagy gazdaságpolitikai elgondolások helyett. Részletkérdések megoldása helyett leül- és belpolitikai rendszerproblémák várnak tisztázásra. Nincs kevesebbről szó, mint arról, hogy az évszázadok óta összekovácsolt monarchiában alárendelt, egyenjogú vagy fölérendelt szerepet töltünk-e be, vagy felszámolva a közjogi kapcsolatot az itt élő kis népekhez közeledve megvessük-e alapját a dunai konföderációnak? A két megoldás mögött a pángermán és pánszláv veszély árnyéka rajzolódik fel, s egyéni szimpátiától, tájékozottságtól vagy fantáziától függött, hogy ki melyiket tartja virulensebbnek és a magyar nép jövőjét illetőleg döntőbb jelentőségűnek.

A magyar nemzet politikai kettéosztottsága azonban bizonyos mértékig kulturális diszparitást is jelent, illetőleg a politikai elkülönülés alapját sok esetben kulturális szempontok határozzák meg. Táj, felekezeti, világnézeti és nemzetiségi szempontok nagy szerepet játszanak ebben az elkülönülésben. A hitújítás mozgalmával tért vesztő univerzális középkori szemlélet helyébe az előbb csak hitéleti, illetve kulturális síkban jelentkező „nemzeti“ szempont lép és különleges politikai helyzetünknel fogva egyre nagyobb jelentőséget is nyer. A Béctől távoleső magyar tájak szemléletében így olvad össze a felekezeti és nemzeti szempont, a reformáció küzdelme ezért jelent egyidőben nemzeti és felekezeti szabadságharcot. Viszont később, mikor a francia forradalom eszméi hozzánk is eljutnak s ezzel kapcsolatban a nemzeti újjáébredés nálunk is kezdetét veszi, a Tiszától keletre eső terület szellemi és politikai irányító szerepét megtartja, mert e kimondottan protestáns jellegű vidék jobban reagál a század racionalista jelszavaira, mint a dogmákhoz ragaszkodó magyar katolicizmus. A magyar liberalizmus tehát a Tiszántúlon és Erdélyben talál legnagyobb visszhangra s mivel a XIX. század uralkodó eszméje a „szabadság“, magától értetődően a XIX. századi magyar történelemre e vidék üti rá legjobban bélyegét. Külpolitikai és közjogi szempontból a liberális Kossuth, gazdaságpolitikailag pedig éppen az előbbi szempontokból s legfőbbképpen éppen e vidék által „reakciónak“ bélyegzett Tisza találja meg leginkább az utat e magyar vidék szívéhez. Így érdekes ellentmondás és hasadás következik be e vidék szemléletében, de tovább is legaktívabb frontterülete marad a magyar politikának, amit bizonyít ama tény is, hogy a század vezető politikusai — a szellemi ellenpólust jelentő Széchenyit és Deákot leszámítva — szinte kivétel nélkül e területről kerülnek ki.

Trianon azonban érdekes fordulópontot jelentett e szellemi és politikai kettéosztottságban. A kudarcba fűlt két forradalom után a nemzet ösztönösen megérezte, hogy a liberális politikai elvek alkonya elérkezett, hogy a szabadság gondolat társadalmatomizáló szemléletét átfogóbb és speciális történeti fejlődésünkhöz közelebb-

álló rendszerrel kell felcserélni, hogy doktriner külföldi példák lemásolása helyett egy a viszonyainkhoz, adottságainkhoz, tehát lényegünkhöz sokkal inkább simuló nemzetpolitikai koncepciónak kell életet adni. Az olasz fasizmust és a német nemzeti szocializmust, sajnos, csak elméletben megelőző eme magyar „risorgimento“ igen helyesen ismerte fel ezt a szükséges új elvet a keresztény és nemzeti gondolat szintézisében. Ez gyakorlatban végrehajtva szükséges és forradalmi átalakulást eredményezett volna antiszociálisán berendezett gazdasági életünkben a mellett, hogy ugyanakkor egyben visszatérést is jelentett volna nemzeti tradícióinkhoz. Ez az irány képviselte a század nagy igazságát — a szociális elvet — a mellett, hogy elméletben a racionalista és materialista elméletekkel szakítva annak morális és világnézeti háttérét is adott. Népies és európai tudott lenni egyidőben. A benne kifejezésre jutó keresztény szellem, de meg az ország megcsonkítása is érthetővé tették volna, hogy a liberális elvekkel kevésbé szimpatizáló nyugati országrészek is fokozottabb jelentőséget nyerjenek a magyar politikában és az új politikai és kulturális szemlélet kialakításában. Ez azonban nem következett be. A kicsit túlfinomult Dunántúl az aktív Tiszántúllal szemben ismételt háttérbe szorult, mert nem képviselte olyan eréllyel gyakorlati politikánkban a nemzeti elvnek tekintett akkori érdekkört, mint a függetlenségi tradíciókra támaszkodó tiszántúli vidék a népiest. Így a keresztény és népies irányon belül az előbbi elv hátrányára eltolódás következett be, mely azóta is — különösen a németországi események hatása alatt — egyre fokozódik. Az új nemzedék soraiban — a cáfoló külsőségek ellenére is — a keresztény elv tartalmában veszít pozitív jelentőségéből és lassan negatívvá válik antiszemitizmus vagy egy új „nemzeti kereszténység“ irányában. Ez a húszas évek elején egyszer már fellángolt irányzat ma új erőre kezd kapni és az új nemzedék soraiból ismét azokat tolja a közélet első soraiba, akiket a húszas évek közepén megindult átértékelési mozgalom egyszer már háttérbe szorított. A nemzeti politikát a pozitív kereszténység irányában kiépíteni akaró réteg közéleti szempontból egyre inkább súlytalanná kezd válni e gondolat és irányzat illuzionistáival szemben. Az érzelmi és az értelmi beállítottságú fiatalság kettőssége napjainkban újra aktualitást kezd nyerni. A közös szociális nyomás alól az idővel lassan szabaduló új nemzedék egysége megbomlik és a két szemléletmód szétválasztja tömegeiket. A húszas évek elején az „érzelmi“, a húszas évek közepétől a harmincas évek elejéig az „értelmi“, azontúl pedig ismét az érzelmi az inkább hang- és irányadó réteg a generációs megmozdulásokban.

Az új nemzedék Trianon után tehát közös jelszavakkal indul, azonban e jelszavakba — temperamentumának, műveltségének, táji pszihéjének megfelelően — különféle tartalmat önt és azt nemcsak elvi téren, de módszer tekintetében is különbözőképpen értelmezi. Ez az ellentét gyakorlatilag ma még alig észrevehetően érvényesül, mert az új nemzedék közéleti és anyagi háttérbeszorítottsága folytán tekintetét elsősorban gazdasági helyzetének megjavítása felé fordította s e tekintetben mindkét réteg egyformán mellőzött és elhanya-

golt. Az elhelyezkedési szempontokon túl, az aktív politikai szereplésen azonban innen, kulturális téren már jelentkezik az ellentét s ez következtetést enged vonni a jövő magyar politikai élet problémáira és küzdelmeire is. Két típus és koncepció-forma van ismételtelen kialakulóban mind a kulturális, mind a politikai életben, a magyar népi és a magyar-európai hagyományokat kihangsúlyozó és művelő irányzat, mely eddig — tömegeit nem érintve — csupán legkiválóbb képviselőiben tudott szintézisbe jutni. Kulturális téren homogénebb és szinte kizárólagos ez a szemlélet, mint politikai téren. Az új magyar irodalom kelet- és nyugatmagyar szemléletű tábor a egyformán programjának vallja a magyar nép és a „magyarságnak“, mint kulturális értékfogalomnak minél tüzetesebb megismerését és felfedezését. A hungarológiai kutatás láza egyformán rabul ejtette mind a két tábor s a végső cél ma is az, amit Széchenyi Kelet Népe című könyvében kijelölt: „A magyar népnek¹ — írta — nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátosságait; sajátosságait egy törzsofajnak, mely... bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja... Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait, mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen minemiségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.“ — Ez a szebben és emelkedettebben mai nap is alig megfogalmazható programút közös kiindulási alapot jelent az új nemzedék mindkét csoportja számára, de ezen belül — természetesen nem kizárólagos érvénnyel — az érdeklődési irány és arány megoszlik eredeti népiségünk és európai jellegünk kutatása tekintetében. Az új magyar szépirodalom is hű tükre e törekvéseknek. A Szabó Dezső és Móricz Zsigmond által még nem tudatos, illetve irányzatos formában képviselt népies irány háború után különösen kisebbségi ifjúságunknál nagy visszhangra talált, előbb csak programmatikus cikkekben, de később a szépirodalomban is. Tamási Áron és Nyirő József első öntudatos megtestesítői ennek az iránynak, nemcsak a szűkebb transzilván, de az egyetemes magyar irodalomban is. A mai Magyarországon főleg Illyés Gyula és Erdélyi József terjesztik és propagálják ez irányt munkásságukkal, de a főiskolai hallgatóság lapjaiban is egyre nagyobb teret foglal el e probléma, míg legújabbán már folyóiratok is alakulnak e kutatási terület ápolására. A Babits Mihály és Kosztolányi Dezső által képviselt európai és az Ady által oly szerencsésen és geniálisan egyesített nemzeti-európai jellegű szépirodalomnak nincs itt figyelemreméltó képviselője, hanem ez a szemlélet átvonul az esszéirodalomba. Elsősorban nyugatmagyar tradíciókra támaszkodik e felfogás, de hatása ma már átsugárzik a határokon és a keletmagyar gondolkör szellemi fellelegvárában, Erdélyben is recepcióra talál a liberális eszmék hanyatlásával. Makkai Sándor újértelmű Bethlen Gábor- és Széchenyi-kultusz megindítója lesz e két legnagyobb magyarról szóló pompás tanul-

mányával és „Magunk revíziója“ című könyvével. Széchenyi katolikus-nyugatmagyar-európai szemléletét ülteti át keletmagyar-protestáns milióbe, de mégis tösgyökeresen transzilván szellemmel. Ezzel új szellemi fejlődés alapját veti meg Keleten is: az érzelmi elemekkel kelletténél jobban átszótt, de immár anakronisztikussá vált függetlenségi szellem lassan e vidéken is át fogja adni helyét az érzelmében hasonló erejű, de szemléletében reálisabb tekintetű nyugateurópai magyar koncepciónak. Egy reálisabb és mégis mélyebb magyarság kialakításában a keleti és nyugati magyar szemlélet tehát lassanként közelebb került egymáshoz s az új nemzedék soraiban szintézisének alapja meg lett vetve. Nemcsak az erdélyi, de az egyetemes húszéves magyar új nemzedék elit lapja, az erdélyi „Hitel“ már ennek az új, immár négyszáz éve hiányzó szemléletnek vált hivatott szószólójává. Első számának két vezetőcikkét Makkai és Széchenyi mai hirdetője, Szekfü írta s ezzel a szerkesztőség szimbolikusan is kifejezésre juttatta a korábban sok tekintetben ellentétes úton haladó két magyar szellemiránynak korszerű egyesítését. De ez a szellemi találkozás abból a szempontból is igen nagy-jelentőségű, mert a keresztény-nemzeti politika recepciójára a magyar Keleten, illetve a keleti szellem- és érzelmkörben is előkészítette a talajt, miáltal azt — egyelőre még ugyancsak elméletileg — nemzetpolitikai síkba emelte. A racionalista szellemi áramlatokra mindig jobban reagáló magyar Kelet ekként legfiatalabb generációjában magáévá teszi Széchenyi keresztény nemzetszemléletét s ezzel kulturális és politikai stílus tekintetében eljegyz magát a Nyugattal, melyet doktriner módon azonban mégsem akar többet utánozni. Ennek a rétegnek Nyugat csak útirány, nem pedig minta, melyet kritika nélkül le kell másolni. Legnagyobb élménye — s ebben is Széchenyi tanítványának bizonyul — a Magyar Parlag, melynek számára — a velünk ellenséges Európában — helyet akar juttatni „a nap alatt“.

Az új nemzedék Bethlen Gábor és Széchenyi István szellemi és erkölcsi felismeréseiből táplálkozó eme csapata azonban harmincéves rétegében az utóbbi években a trianoni Magyarországon háttérbe kezd szorulni. A német nemzeti szocializmus „népiség“ élménye széles rétegeiben hatotta át az új nemzedék tömegeit s egy új romantikus irányzat, a parasztkultusz vette kezdetét. Ez irány eredeti elgondolásaiban természetesen nem jelentett ellentétes mozgalmat az előbbivel, azonban exponensei azok közül kerültek ki, akik már a múltban is hajlamosnak mutatkoztak politikában és irodalomban egyaránt a romantikus szempontok méltánylására és képviselőtére. A múlt század népies költészetéből táplálkozó irodalmi és a függetlenségi eszmekörből kinőtt politikai szellemirány hamar rátalál a népies-paraszt és a faji-turáni eszmekörben foglalt román, tükus célkitűzések kultuszára. Ezzel részben ismételten elhomályosítja az új nemzedékben kialakulni kész reálpolitikai és kritikai nemzetszemléletet, részben — természetesen változott formában — újra felveti és érvényesüléshez juttatja a már-már kialváshoz jutó kelet- és nyugatmagyar ellentétet. Ez irány irodalmi exponenseiben már nem alkalmazkodik a tájszempontokhoz. Igen sok esetben

dunántúli írók képviselik a Kelet és tiszántúli írók a magyar Nyugat szempontjait. A felekezeti határ éppen ennyire elmosódó, mert katolikus és protestáns írók egyforma számmal és súllyal szerepelnek ebben a mozgalomban is éppen úgy, mint a Makkal—Szekfű munkái által inspirált munkacsapatban. Időn, eseményeken, felekezeteken, tájakon és történelmi szimpátiákon felül tehát itt a magyarság örök kettős arcának megnyilvánulásáról van szó, arról a lelki-szellemi-érzelmi kettéosztottságról, mely a lélekben és szívben van elrejtve s mely a keleti-nyugati magyar ellentét mai formájában csak a történelem véletlene folytán nyert területi elhatárolást, de más történelmi környezetben talán éppen fordítva alakulhatott volna ki.

A szélsőséges álmodozásra és érzelmi kirobbanásokra inkább hajlamosabb keleti magyarság az utolsó négy száz év magyar történelmében valószínűleg földrajzi okokból vitt aktívabb szerepet, mint a nemzeti függetlenségünket veszélyeztető Bécshez s ennek hatalmi körzetéhez közelebb fekvő nyugati. Ezt a feltevésünket igazolni látszik a középkori magyar fejlődés. A magyar nagyhatalom politikai és kulturális bázisa egyformán a nyugati vidék s ebben a korban minden jelentős politikai megmozdulás is innen származik. A magyar humanizmus és renaissance elsősorban nyugatmagyar képződmény s ennek leghivatottabb képviselője, I. Mátyás erdélyi származása dacára is teljesen nyugati stílust és szellemet honosít meg. Dunántúl s az északnyugati felvidék elsősorban ezért, másodsorban pedig a török dúlástól való fokozottabb megkímélése miatt marad meg az európai magyar tradíciók földjének. Kelet azonban Mohács után hadszíntérré válik s ugyanekkor éghajlati és földrajzi különbségei is jellegzetesebben kitűnnek. A keletmagyar réteg leszegényedik, a keleteurópai népekkel erősebben keveredik, bekapcsolódik a dunai kis népek körzetébe s az állandó védekezésben, dacára számbeli fogyásának, ellenállóerejében megacélozódik. A kétszázéves török és a négy százéves német küzdelem rögzíti ezt a helyzetet és a magyar jelleg sarkalatos tulajdonságává avatja. A magyar jellemben rejtőző kettősség most már területi elhelyezkedést nyer s a keleti-nyugati probléma most már a szűkebb haza határain belül is érvényesül. A „nyugati magyar“ politikai tekintetben nagyhatalmi, kulturális téren latinos, renaissance-beli, vallási vonatkozásban pedig katolikus emlékeire és hagyományaira támaszkodik s e „nagy magyar“ koncepciók vonalán szeretné felépíteni újra a magyar államiság épületét. Bizonyos grandiozitás és európai hajlékonyság jellemzi ezt a szemléletet a minden tekintetben szűkebb keretekkel megelégedni tudó keleti „kismagyar“ szemlélettel szemben. A nyugati magyar európer, aki nemzetének felemelkedését elsősorban a civilizálódás és vagyonosodás útján keresi s akiben — nem annyira módszer, mint inkább elvi téren — kiirthatatlanul benne él dunavölgyi vezérszerepének és felsőbbségének tudata. A „keletmagyar“ ezzel szemben sokkal inkább felejteni látszik középeurópai hivatását, jellegben, színvonalban közelebb került a környező keleti kis népekhez, közöttük inkább otthon érzi magát, mint Nyugaton, de ezekkel szemben magyarságának felsőbbségét mégis sokkal érdekesebb formában tudja

gyakorolni és kifejezésre juttatni, mint a Keleten inkább szervezni és gyarmatosítani, mint leigázni vágyó nyugatmagyar. Innen származik kulturális és politikai életünk számos érdekes ellentmondása. Az elméletben sokkal inkább demokratikus keletmagyar, aki magáévá teheti Kossuth konföderációs elméletét s így a dunavölgyi kis népek tömörülésének gondolatát, a gyakorlatban sokkal kevésbé képes erre az együttműködésre, mint a szentistváni nagy hatalmi tradíciókat őrző, de ezeket sokkal simább eszközökkel érvényesítő nyugatmagyar. Nem a hangoztatott eszméken és gondolatokon válik el tehát a kelet-nyugat, az európai vagy népi magyar jelleg, hanem az eszmék átélésének és intézményesítésének módján. Kiterjesztő magyarázattal talán azt lehetne mondani, hogy temperamentum és modor, nem pedig tudás kérdése a fennálló ellentét, amit bizonyít ama tény is, hogy a reformáció óta az európai eszmeáramlatokkal sokkal inkább a Kelet, mint Nyugat tartotta fenn kapcsolatát s ennek dacára sem változott e vidék népi sajátágokba ágyazott speciális karaktere. Az eszmék megélésének módján, nem pedig tartalmán válik szét tehát a keletmagyar és nyugatmagyar jelleg, szinte sokkal inkább anatómiai és pszichés adottság, mint öntudatos vagy tervszerű állásfoglalás.

Ez a természet által belénk oltott kettősség — mely tehát senkinek, legfeljebb a sorsnak róható fel — teszi lehetővé, hogy ezzel a kérdéssel sine ira et studio foglalkozzunk. De foglalkoznunk kell is vele, ha azt akarjuk, hogy a nemzet minden időben és minden körülmények között képes legyen eredeti hivatásának útjára rátalálni s a számára legmegfelelőbb életformát megvalósítani. A kelet-nyugati, vagyis a népi és európai életforma ekként két iránytű, mely a történelem sötét útvesztőjében egyformán útmutatóul szolgálhat. Mindkét elem szükséges, de mindkét elem túltengése könnyen nemzettragédiához vezethet. Bethlen Gábor és Széchenyi István legnagyobb érdeme az, hogy végre tudták hajtani szűkebb keleti és nyugati hazájukban e gondolatok gyümölcsöző szintézisét. A magyar kulturális és politikai élet legnagyobb problémája tehát ez elemek mennyiségi, minőségi és időbeli keverése, az érzelmi és értelmi, a kontemplációs és akarati, az elméleti és gyakorlati szempontok ökonomikus felhasználása. Háború előtti életünk csődje is erre vezethető vissza. Múltunk tradícióit dilettánsok, jövőnk útjait doktriner fantaszták keresték. Gyökérnélküli volt mind a két réteg s a népszínmű vagy a dekadens költészet két véglete között nem volt áthidaló, tömeget vezető és tömeget irányító valódi nemzeti műveltség.

A trianoni Magyarország tehát nemcsak területileg, hanem lelkileg és szellemileg is több részre oszlott. Az új nemzedék első generációs élményének azonban éppen ezt az ellentétet felszámolni hivatott szándékot és törekvést kell tartanunk. A jobb- és baloldali szemlélet értékes felismeréseiből alkotott szintézis lesz az új generáció célkitűzése s ennek megvalósítására fog össze lefelől egyetemesen a többségi és kisebbségi magyar ifjúság. A fővárosi szervezkedésekben irányító szerepet kapott erdélyi csoport azonban a maga keletmagyar szemléletével csakhamar fémjelzi e mozgalmat s ettől kezdve a tiszántúli és erdélyi gondolatkör lesz dominálóa

a mozgalomban. Az új irodalmi népiség jelentkezésével ez irány még csak jobban megerősödik s a szlovenszkói radikális ifjúsági mozgalmak kialakulásával politikai tartalmat is nyer. A Bartha Miklós Társaság és Wesselényi Reform Klub időszaka ez, az a periódus, mikor már minden forr és erjed, de szilárd és kiegyensúlyozott alakot még nem tud öltetni. Az államhatalmi beavatkozás ekkor új helyzetet teremt. A kimondottan baloldali elemek elkülönülnek, háttérbe szorulnak s ugyanekkor a keresztény egyházak szellemében szervezkedő csoportok lesznek képviselői a korszerű szociális elvek hangoztatásának. A világnézeti háttér kimondottan kereszténnyé válik, de újra csak időlegesen és erőtlenül, mert természetes határait a hódítani kezdő népi szemlélet sok helyen átlépve ismét elhomályosítja. A népiség divatja a harmincas évek felé hirtelen fellángol s még e mozgalom megindítóiban is ellenérzést vált ki indokolatlan túlzásaival. Az „extra Hungáriam non est vita“ elve irodalmi, kulturális és politikai tekintetben ismét kezd dominálónvá válni s ez új szellemiség képviselői nem veszik észre, hogy túlzott kultuszukban mennyire idegen, sőt kimondottan német minta után haladnak.¹ A túlzott s immár nyugateurópai jellegünket veszélyeztető népiség közép-európai koncepciója, a „turáni-szláv parasztállam“ gondolata ellen ekkor emeli fel szavát Szekfű Gyula,² míg irodalmi téren Németh László intéz támadást indulásukban dédelgetett irodalmi neveltfinai ellen.³

Ennek az egyoldalúságra hajlamos szemléletnek „zsibbasztó“ hatása politikai síkban máris érezteti hatását. A reformnemzedék megmozdulása alkalmával napfényre került programok elárulták, hogy az új generációnak határozott programja csupán az agrár-, sőt helyesebben az agrár-szociális kérdések terén alakult ki, holott népünk és társadalmunk bel- és külpolitikai, valamint dunavölgyi és európai helyzete sokkal komplikáltabb, semhogy ezek a problémák képesek lennének kimeríteni teljes élettartalmát. A reform ily kismérvű nem lehet, mert a reformkor a bel- és külpolitika összes problémái tekintetében új tájékozódást feltételez. A népi koncepción felépült, faji szempontoktól átszőtt keletmagyar-tiszántúli szemlélet azonban már jelenlegi elvi megjelenésében is mind a bel-, mind a külpolitikában más ideálokat vall magáénak, mint a nyugati-tiszántúli „európai“. A részint demokratikus függetlenségi, részint német nemzeti szocialista elemekből kipüült jelenlegi „kismagyar“ elmélet, annak ellenére, hogy belpolitikai téren ő volt a „német veszedelem“ felfedezője és legmeggyőzősebb propagátora, külpolitikai téren a germán veszélyt nem tartja virulensnek s a pánszláv terjeszkedést is meggátolhatónak tartja a kossuthi konföderációs elmélet felelevenítésével, holott kétségtelen, hogy germán befolyás és vezetés alatti szövetkezése a kis népeknek mindnyájukra degradációt jelentene. Ezzel szemben az európai-nyugati szemlélet belpolitikai téren a szentistváni tradíciókra támaszkodva toleránsnak bizonyul s így a

¹ Pongrácz Kálmán: Magyar irodalompolitika. (Válasz I. évf. 148. oldal.)

² Szekfű Gyula: A „turáni-szláv“ parasztállam. (Magyar Szemle V. kötet.)

³ Németh László: Sznobok és parasztok. (Tanú VIII. 191. és 192. oldal.)

nemzetiségekkel való kibékülést sokkal inkább bel-, mint külpolitikai síkban keresi. A szláv és germán veszélyt egyformán virulensnek tartja s éppen emiatt hajlik egyes híveiben a kettős monarchia visszaállításának programja felé, mellyel némelyek szerint mindkét veszélyt parírozni tudnánk annál is inkább, mivel a dunai konföderáció a mai status quo mellett a magyarságra kedvező formában megvalósíthatatlan, míg a visszaállított monarchia új, érdekeinknek kedvező csoportosulás magja is lehetne a Dunavölgyben. Ez álláspont éppen ezért latin orientációt sürget s helyesli a dunavölgyi „latinizált” népekkel való kapcsolat felvételét, vagyis Ausztria mellett Lengyelország bevonását is az Adriától a Keleti-tenger—Finn-öbölhöz húzódó szláv- és germánellenes korridorba. A „kismagyar” szemlélet a belpolitikai programúiban (mi a megvalósítástól még messze van) főleg agrár beállítottságú és progresszivisták, míg a „nagy magyar” koncepció inkább alkotmányvédők és az ország népsűrűségére, valamint Keleten érvényesülni hivatott nagyipari kivitelünkre tekintettel sokkal inkább a jelenleg sok tekintetben túldimenzionált és talaj nélküli nagyipar átépítésének, mint megszüntetésének a híve. A politikai módszer tekintetében a népies politika több képviselője hajlamos arra, hogy a faji színezettségű parancsuralmi rendszer, vagyis a nemzeti szolidaritás kiépítésére, míg a nyugati irányzat a keresztény és alkotmányos elvek elsőbbségét vitatja.

A keleti és nyugati szemlélet amint érvényesül a szépirodalomban, úgy érvényesül tehát a politikában is jelenleg és talál különböző érvényesülési formákat. Természetesnek és némileg törvényszerűnek kell tehát tartanunk, hogy ez az ellentét az új nemzedék szemléletén belül is érvényesül s az új politikai helyzetben is érvényesülésre talál. A magyar nemzet érvényesülésének két létformája ez; mindkettő szükséges és elengedhetetlen, mint a nemzet tájékozódásához és fennmaradásához nélkülözhetetlen lelki és szellemi szubsztancia, de érvényesülésük arányát, módját, idejét, helyét a történelem adott helyzetei határozzák meg. Az igazi magyar probléma tehát nem a keleti vagy nyugati szemlélet és életstílus dilemmája, hanem e létformák ökonomikus variációja. A hitújítás és az ezután fellépő racionalizmus koráig Magyarország nagyságát, nemzeti és nyugati jellegét a katolikus Egyház univerzális szemléletű politikai és szellemi rendszerébe való bekapcsolódás által biztosította, míg később, mikor az individuális szempontok a hit, gazdasági, politikai és bölcséleti rendszerekben maguknak utat törtek s az újkor Európát rövidesen átalakították, a nemzet szabadságküzdelmeit — a fegyverek ereje mellett — e gondolatokhoz való vonzódása és szolidaritása által is biztosította. És ma mikor—a racionalista-liberális rendszerek alkonyakor — egy új kollektív vagy még helyesebben univerzális szellemrend kezd kibontani szárnyait, mi sem természetesebb, hogy a magyarság kezd visszatérni keresztény hagyományaihoz és újra hasonló akar lenni Európához és régi önmagához. A kollektív és magyar gondolat szintézise — a történelem mérlegén mérve — nem lehet más, mint a keresztény és magyar szellemkép összeegyeztetése, korszerű revíziója, a latin szellemű, de a faji toleranciájában speciális dunavölgyi

jelleget nyert hungarizmus szellemi és politikai renddé való kicpítése. A földrajzi helyzeténél és történelmi küldetésénél fogva hozzánk annyira közel álló Ausztria egyszer már próbálta megtalálni modem fejlődésének létformáit a Dollfuss által kijelölt úton. Ez a keresztényszocialista és osztrák nemzeti szellemből sarjadt új politikai rend mind partikuláris, mind európai szemléletében humánus és keresztény igyekezett maradni a mellett, hogy a század uralkodó és sürgető szempontjait — a kollektívizmust és nacionalizmust — magáévá akarta tenni. A magyar „nyugatiság“ jelenlegi perspektívái ma nagyjából ugyanezek. Törekvései parallel haladnak ezekkel a törekvésekkel, szempontjai legalább annyira európaiak, mint nemzetiek, célkitűzéseiben annyi a tradicionalizmus, mint az aktualitás. Vagyis: ma a század fejlődési és szellemiránya a magyar nemzet „nyugati tradícióinak“ kedvez, ma — ellentétben a megelőző századokkal — „keletiségünk“ szempontjait kell inkább a második vonalba szorítani s a magyarság életében egyszer már intézményesített keresztény-európai-nyugati szemléletnek kell ismételten érvényt szereznünk. Két létformánk között az európai fejlődés ellenállhatatlanul sodor minket „nyugati felünkhöz“, nem a tőlünk nyugatra eső külföldi minták utánzása tekintetében, de nemzeti vonatkozásban, vagyis a magyar múlt európai hagyományainak és célkitűzéseinek feltámasztásában. Nem arról van szó, hogy önmagunkat el- és felcseréljük Európával, hanem éppen ellenkezőleg arról, hogy a divatos és reánk nézve idegen szellemű politikai áramlatokkal szemben magyarságunk európai nyugati tartalmát állítsuk védőgátul, hogy a korszerű reformok és eszmék forogtagában se veszítsük el nemzetiségünk szempontjait és tradícióit, tehát a XX. században is önmagunkat és mindig csak önmagunkat adhassuk, vagyis azt, amik voltunk, amik vagyunk és amivé lenni akarunk.

A népi és európai szempontok tisztázása és korszerű rendszerré való formálása e szempontból szükséges és elengedhetetlen. Az új nemzedék figyelmét fel kell hívni a keleti és nyugati magyar szellemiség funkcionális jelentőségére és történelmi értékére. Ha a „hungarológiai tudomány“ szolgálatába állított magyar történelem, irodalom, néprajz, szociológia, művészet és pszichológia teljes gazdagságában napvilágra hozza ennek a két, de mégis örökké egy lelkiiségnek valódi szépségét és tartalmát, ha rámutat egymást feltételező és egymást felváltani hivatott törvényszerűségére, ha bebizonyítja mindkét szemlélet tősgyökeres magyar voltát és nemzeti jellegét, — úgy nemcsak kulturális láthatárunkat szélesítette ki, de politikai szempontból is úttörő munkát végzett. A keleti és nyugati szemlélet megértéssel lesz egymás missziója iránt s mindig hajlandó lesz saját helyét — a kor szempontjait méltányolva — a másiknak átengedni, ha majd ezt az egyetemes magyarság érdeke és történelmi küldetése megkívánja.

PONGRÁCZ KÁLMÁN

IFJÚ NEMZEDÉKÜNK ÍRÓI MODORA

IFJÚ NEMZEDÉKÜNK nem ír, hanem szerkeszt. Még pedig a szerkesztés szónak mindkét értelmében. Egyfelől bizonyos magasságból szemléli az elvégzendő munkát, tehát tervet, programot alkot, másfelől pedig a szerkesztés szónak szorosabb értelmében véve: a redaktor szerepét játssza el. Amidőn a modern fiatalság „szerkesztői“ beállítottságáról beszélünk, ezt a kettős értelmet kell tehát szem előtt tartanunk. Amióta az „írást legyőzte az élet“, azóta alig akad fiatal magyar író, aki ne programadással kezdené munkásságát, vagy akinek gondolatvilágában — bármennyire szűkkörű is legyen az — ne a program foglalná el a középponti helyet. Igazuk van abban, hogy cél nélkül fölösleges a tollat forgatni, de az ő céljaik reális, pontokba foglalható célok, amelyek állandóan a közélet területére tévednek. A klasszikus írói attitűd számára sem volt idegen ez a földközelség. Forradalmakról tudunk, amelyeket kizárólag írók készítettek elő, életformákról, amelyeket egyedül az irodalom alakított ki. De a klasszikus író szellemi magatartásában mindig volt valami öncélúság, a szellem hideg arisztokratizmusa és az írás szentségébe vetett hit, ami magasan az élet fölé emelt minden műalkotást. Nem véletlen, hogy éppen az utóbbi esztendőkből merült fel az írástudók árulásának problémája és jogosan hangzott el a vád az inspirációt megszenteltető programirodalom ellen.

Írásműnek, írói pályának, irányzatnak és egész korszaknak a program kitűzésével való elkezdése kissé hasonlít a franciák oly gyakran ismétlődő magatartásához. Náluk csaknem minden évszázad szellemi élete a megvalósítandó terv közzétételével kezdődik: már a renaissance első éveiben megtudjuk, hogy egy évszázadon keresztül milyen műformák közé fog a francia szellem ékelődni s a romantika éppen így előre kitűzi még csak ezután működésbe jövő ihletének forrásait. Itt tehát a szerkesztés, az erősen racionalista beállítottság értelmében, mindig szükségképpen előzte meg a részletekbe menő kidolgozást: az írást. A mi fiatal íróink viselkedése ezzel az örökérvényű magatartással szemben teljességgel kortünet. Egyedül a háború utáni viszonyok vizsgálata alapján magyarázható meg.

Az a zökkenő, amelyet a pozitivizmus ellenhatásaként kialakult tudományos módszerek okoztak, elsősorban az ifjú nemzedéket érintette. Főként azokat, akiknek nem volt már idejük vagy türelmük arra, hogy a pozitív kutatás iskoláját végigjárják s már akkor valami homá-

lyosan körvonalazott abszolútum felé tartottak, amikor még le sem rótták tartozásukat az adatgyűjtés műhelymunkája iránt. Megfeledeztek arról, hogy a nagy szintézist szükségképpen belső rétegződéi nek kell megelőznie, arról, hogy a tapasztalás arisztoteleszi igazsága számunkra mindenkor elsődleges fog maradni. A nagyvonalúság mellett való állásfoglalás könnyen érthető azoknál, akik nem jártak a tudomány módszeres iskolájába s így nem ígérte meg őket a részlet, aminek pedig megvan a maga varázsa. Revésbé érthető azonban olyanoknál, akik éppen hogy, vagy még el sem hagyták az egyetemet s máris folyóiratot alapítanak és programjuk oly nagyvonalú, hogy beérkezett írónk elszégyelhetnék magukat. Ezt a jelenséget nehezen lehetne egyébbel, mint a mester iránti alázat csökkenésével magyarázni. Gyors térhódítása még a sohasem csodálkozóknak is méltó bámulatot keltett. Nemrégiben elhunyt nyelvtudósunk, Gombocz Zoltán, aki a Kazinczy-féle „ritka ragyogású tudomány“ legméltóbb képviselője volt, s aki előtt semmi sem volt új és nem szokott csodálkozni, mégis többször megjegyezte: „Amikor mi fiatalok voltunk, tanulmányokat irtunk az öregek folyóirataiba, de a fiatalok most már maguk szerkesztik lapjaikat.“ Ahogyan az írás helyére a szerkesztés került, éppen úgy szorította ki a nagylélegzetű kompozíciót a könnyed publicisztika. E lap hasábjain beszámoltunk már arról, hogy a közéleti kérdések az új magyar folyóiratokban hogyan hatalmasodtak el a tiszta irodalom rovására.¹ Mindezt vissza kell idéznünk az olvasó emlékezetébe, tekintve, hogy fiatal írónk munkássága csaknem teljes egészében folyóiratainkhoz van kötve. Amióta a politika és a közéleti kérdések iránt való érdeklődés centrális jelleget öltött, azóta általánossá vált az, hogy bizonyos tárgykörrel művészeti szempontból foglalkozó társaságok egyúttal e témakör politikai-szociológiai oldalát is megvilágítják s a múlt adalékainak öncélú vizsgálata mellett a jövőt illető reformterveket is alkotnak. Mindenki emlékszik még a felvidéki Sarlósok esetére, akik népdalgyűjtéssel kezdtek és egy szélsőbaloldali politikai irányzatba tévedtek. Feltűnő, hogy a Szegedi Ifjak Művészeti Kollégiumát is mily nagy mértékben foglalkoztatják szépirodalmi kérdések mellett szociális problémák. Természetes, hogy ebben a légkörben az írásműnek aktuális jelleget kell öltenie s az, ami aktuális, nehezen fér el a megalázottságában is még mindig a halhatatlanság bélyegét viselő könyv keretei között. Pedig az igazi szintézist a könyv kéne hogy jelentse.

A magyarság sokat emlegetett tragikuma, amelyre történeti-földrajzi helyzete kárhoztatta, abban nyilvánul meg, hogy többé-kevésbé apolitikus alkata ellenére kénytelen mindenből politikát üzni. Történetünk folyamán többször előfordult már, hogy szellemi áramlatok, legáltalában példa rá a reformáció, mihelyt magyar talajra kerültek, azonnal átpolitizálódtak. Az irodalompolitika és a tudománypolitika ma már nagyobb szerepet játszik a nemzet életében, mint maga az irodalom és a tudomány. És úgylátszik, az irodalomnak több a politikusa, mint a művelője. Ez a jelenség minden bizonnyal szükségképi kísérője a mai válságos helyzetnek s tagadhatatlan, hogy sok értékünket menti át ezen a súlyos korszakfordulón. De nem lenne szabad

¹ Új magyar folyóiratok. Magyar Szemle XIX. kötet. 47. 1.

a politikának helyet kapnia olyan nyomdai termékekben, amelyek hitéletünk elmélyítésén fáradoznak. Valami logikai hiba csúszott be például vallásos színezetű orgánumaink munkatervébe, amikor a vallás örökkévalóságát hirdették s emellett legfőbb gondjuk mégis a hétköznapi élet lett, amelynek vizsgálatából állandóan a „párt“ és a „reform“ szavak csendülnek ki. Íme néhány kitételük: „Kétféle reformot ismerünk: az egyiket mindenestre megígérik, de a másikat mindenképpen megtartják... Új arcvonalak alakulnak ki lassanként.“ „Mert, akár-hogyan akarják összezavarni ma a fogalmakat: a most kezdődő küzdelem az új országért s az új világért, valóban átnő a merev pártkereteken. Lassan-lassan kettéosztja, két táborba kezdi terelni úgy a politikailag aktív tényezőket, mint az egyelőre passzív tömegeket — a kérdés-komplexum ma már minden, csak nem cím- és pártkérdés; a kérdés a tisztesség kérdése.“ „Mindenkinek erősítenie kell azt a meginduló „második hullámot“, amely hivatva lesz a helyzet tisztázását előbbrevinni, amelynek feladata lesz a tempót diktálni a reformokban, amelynek ki kell szorítania mindenünnen a parazitákat s a műveletleneket, azokat, akik a reform fogalmát csak kompromittálni jöttek.“ Ez az érdeklődés az oka annak, hogy az ilyen jellegű orgánumok az élet szubjektív és tárgyi oldalát egyaránt elhanyagolják. A hétköznapi élet annyira fogva tartja őket, hogy nem jutnak el sem az önismeretig, sem az alapfogalmak tisztázásáig. Ne kérdezzük tőlük, hogy kicsodák és hogy mit akarnak és hiába érdeklődnénk náluk aziránt, vajjon milyen lelkületű a mai ifjúság? Az önismeret távolmaradása mutatja az egyéniség hiányát, amit általában szeretünk nem venni észre, pedig jelenlegi elesettségünk minden oka ebben rejlik. Ezt a hiányt érdekes, hogy senki sem fájlalja, hanem ehelyett idegen mintára egységes falanxokról álmodoznak, pártok végleges győzelméről és egy új világról.

Politizáló hajlamaink mellett másik súlyos jellemvonásunk az az állandóan szorongó lelkidet, amellyel függetlenségünket szoktuk féltetni. A legjellemzőbb példát erre Ady Endre és Szabó Dezső adták. Az a tragikus tónus, amely a magyar irodalmat kezdetétől fogva jellemzi, Szabó Dezső és Ady Endre írói modorán keresztül hatott fiatal íróinkra. Mindnyájunk előtt ismeretes az a mániákus önmagát-féltés, amely Szabó Dezső írásait jellemzi s amely menekülésre és végleges elszigetelődésre kárhoztatta ezt a nagy tehetséget. A legfrissebb magyar életet érdeklő írók közül Németh László az ő utódjának tekinthető, nem a műformák terén, nem is célkitűzéseiben, hanem az imént jelzett írói (vagy jelen esetben talán emberi) magatartás dolgában. Németh László könnyed esszéista lenne, — olyanformán, ahogyan a franciák írnak finoman és szellemesen például a kenyérkiállításról — ha nem tenné hozzá értekezéseikhez azt a tragikus tónust, amely még a könnyű dolgok problémátlan világában is „magyar sorsot“ keres. Egyfelől ez az említett nemzeti sajátosságunk tette írásait népszerűvé, másfelől pedig egy igen különös módszer, amelyről sohasem lehet megállapítani, vajjon a kritikus céltudatosan használja-e? Sokan csupán azért lettek népszerűek, mert egyebet sem tettek, mint bíráltak és ezáltal kihívták maguk ellen a kritikát. Nem mintha írásaik értéktelenek lennének, de tagadhatatlan, hogy népszerűségük nagyrészt onnan adódik, hogy

másokat „lerántanak“ és viszonzásul őket szidják össze. Akit pedig sokat szidnak, az idővel dédelgetett kedvencé válik, pusztán azért, mert megszokják a nevét s a nagyközönség szemében az a jó márka, aminek a reklámját gyakran látja maga előtt. Nem helyeselhetjük ezt a modort, amely az egész magyar életet egocentrikus világképben látja és semmiképpen sem lehet mintakép eljövendő nemzedékek számára. Mindent a maga énjével hozni kapcsolatba és folyton csak tervezgetni, azoknak jellegzetessége ez, akik nem élik a saját életüket.

E kissé bántóan ható vonásokkal ellentétben Németh László nagy érdeme, hogy meghonosított nálunk egy műfajt, az úgynevezett tudományos önkifejezést. Az új műfaj az elmúlt napokban talált szilárd otthonra Kerényi Károly „Szigeti“ben.

Bizonyára sok követőre és sok korholóra fog találni ez az ízlésesen kiállított könyvecske, s mi is úgy érezzük: itt meg kell állnunk. Kerényi Károly beérkezett tudós már s így talán nem is lenne szabad vele e tanulmány keretén belül foglalkoznunk. Irányzata és köre azonban még kibontakozófélben van s a legfiatalabb tudós attitűd az, amivel a Sziget munkatársai feladatukat ellátják. A Sziget nem folyóirat, hanem könyvalakú esszégyűjtemény, nem megrendelt cikkek halmaza, hanem egy egyakarató munkaközösségből szervesen kinőtt problémák többoldalú megvilágítása. A kiadvány címe többfélélt jelent. Jelenti a hétköznapi kérdések fölé emelkedést, a politika és a kommerciális szempontok elől való visszahúzódást, egy arisztokratikus, zárt szellemnek a betörését egy olyan világba, amely sem nem arisztokratikus, sem nem zárt. Kerényi Károly tulajdonképpen a tudományt akarja a művészettel összeegyeztetni, olyasmit akar adni, ami egész existenciát igényel s így az ő írói körében minden vizsgálódás egyfelől tudományos önkifejezéssé, másfelől pedig existenciális jelentőségűvé válik. „A fokozott szubjektivitás, a megragadottság a tudomány tárgyától, ez vezet a lényeg megismeréséhez“ —írják s valóban csodálnunk kell azt a megragadottságot, amely ezt a kis kört áthatja. A „lényeg“-et nem tisztázzák eléggé. Ugyanis egyfelől az antik világot értik alatta és mindazt, ami az antik kultúrával szorosan összefügg, (őstörténet, egiptológia stb.) — a munkatársak nagyobbára e kérdések szakemberei — másfelől az emberi existencia mélyén szunnyadó erőket, harmad-sorban pedig a magyar alkatot s így tudományuk sokszor mintha hungarológia akarna lenni. E hármas célkitűzés állandóan keresztezi egymást, olyannyira, hogy ritkán látni tisztán, mi az eszköz, mi a cél és melyek a mellékkörülmények. A legtöbbször áradó temperamentumok szép konstrukcióit látjuk magunk előtt, az ókortudomány eszközeivel épített csinos házakat, ahová széplelkek húzódnak meg s amelyek falán itt-ott feltűnik egy-egy magyar motívum. Mindent szépen gondolnak el s ha a Sziget tervében és a terv megvalósításában több logikai ugrást találunk is, nem vonhatjuk ki magunkat annak a fluktuálásnak hatása alól, amelyet a problémák, képek és meglátások tarkasága kelt.

Lássuk néhány gondolatukat. Kerényi Károly „Könyv és görög-ség“ című tanulmányában arra világít rá, hogy a könyv és könyvesség problémája mennyire összenőtt az ember existencia-kérdésével. Tehát egyfelől történelmi távlatot ad: megvilágítja a szellemi életnek a papirusz.

ról a papirosra való áttelepülését, másfelől pedig lényegbevágó, alkati magyarázatát adja olyan kulturális jelenségeknek, amelyekkel együtt él az emberiség. Németh László csinos fejezetben kommentálja Kerényi gondolatait és kiemeli a szellemiség könyvfölötti, szabadabb formáért folytatott küzdelem jelentőségét. A mi könyvterhes, alexandriai állapotunkból visszavágyódik a klasszikus görögbe és felveti a kérdést: vajjon felülmúlható-e a könyv? Végső következtetése: a könyvmagány leghatásosabb ellenszere nem egyéb, mint a nemes társasélet alkotó sugalmazása, mert az ember magában is alkothat, de csak más emberekkel együtt élhet alkotó életet. A társas filozofálásnak ez a vágya természetes tehát, hogy szintén a görögség felé tereli a Sziget íróinak érdeklődését. Semmi kétség sem merülhet fel aziránt, vajjon a görögségről helyes képet adnak-e, hiszen Kerényi ma a földkerekség egyik legjelesebb ókortudósa. Azonban, nem szabad elfelejtenünk, hogy társaságának tudományos módszere teljességgel a frankfurti iskola jegyében áll, inspirációjuk pedig a George-kör görögség-kultuszára megy vissza. Mindez nem jelentene veszélyt, hiszen jó mestereket követni nem szégyen. De kétséges, vajjon a George-kör közösségi eszméje és az eugeneia gondolata rokonszenves lesz-e a magyar közönségnek? E túlzó doktrínákat valami még mindig távortartaná Kerényi körétől, ha nem kéne a kör egyik igen finom stilsztájának tollából bizalmatlanságra intő Nietzsche-idézeteket olvasnunk: „Az ember sehol sincs már otthon, visszakíváncozik oda, ahol otthon érezheti magát legalább valamilyen képpen, mert ott szeretne otthon lenni: s ez a görög világ!... Ma közeledünk ismét a világ megértésének ama alapvető formáihoz, amelyeket a görög szellem... feltalált, — ma ismét napról-napra görögöb-
 bek leszünk, először, mily olcsó út! — fogalmainkban és értékelésünkben, mint grécizáló kísértetek: de majd remélhetőleg testünkkel is! Ebben van minden reményem!“ Reméljük, hogy ezek a doktrínák a Sziget további története folyamán enyhülni fognak. Nem értjük azt sem, miért kell a görögség felé fordulni? Hiszen a mi történetünk leglényegesebb alkotó eleme a latin kereszténység s ha magyar lényeg ismeretére törekszünk, nem az egyiptomi paraszton kell kezdenünk, hanem a latinság jogi formalizmusán, a finitizmus, a csonkult lét és a szent fájdalom eszméjén, továbbá az Európa védőpajzsa gondolon és más hasonló szimbólumokon, amelyeket oly tiszta szárnyalással emelt a kultúrfilozófia magasságába Frohászka Lajos pompás tanulmánya (A vándor és a bújdosó. Minerva, 1932—935.). Hungarológiát ezen az úton kell keresni. Senki sem tagadja az istenmagyarázatok szépségét és azt, hogy ez a Studium is fontos. De ne felejtjük el, hogy hazai latin-ságunk szövegelemlekei nagyjából még mindig kiadatlanok és története megíratlan. Hol vagyunk még attól, hogy Magyarország szentjeinek „lényeg“-portréit megrajzolhassuk, amikor az ókortudománynak nálunk már olyan, fél Európát megszegyenítő művelője van, mint Kerényi Károly és olyan rajongói, mint az ő írói köre.

Lehet, hogy a Sziget már címében viseli sorsát is. De annyi bizonyos, hogy ez az új munkaközösség új modort is teremtett. Lehet, hogy nem fog igaznak bizonyulni az, amit csinálnak, de tagadhatatlan, hogy mindaz, amihez hozzányúltak, szép és finom formát öltött. Külön érde-

kessége s talán ez az, ami jövőt ígér: a stílust és a szellemet ebben a kiadványban nem az újítás láza élteti, vagyis: formanyelvük nem modern, hanem mindennek a háttérében valami nemes dogmatizmus áll, az a konzervatívság, amit az iskolázott filológus hoz magával. Jegyezzük fel még róluk azt is, hogy a szakember és a tudománya nálunk még sohasem jártak ily közel a művészet magaslataihoz. Nem hangoztatnak semmiféle megvetést sem a pénz, sem a közéleti szereplés iránt, hanem: ezeket egyszerűen nem ismerik. „Aktív orgánumaink“ tanulhatnának ebből az érdeknélküliségből.

A KÉT VÉGLETET láttuk magunk előtt. A közélet reformálásáért küzdő irodalmat és a szigetre húzódozó öncélú vizsgálódást. A kettő között a régi szellem alkotja az átmenetet: beérkezett íróink és beérkezett folyóiratok. Ami az egész fiatal írói gárda stílusát illeti, meg kell állapítanunk, hogy itt igen nagyfokú nivellálódás észlelhető. Feltűnő a kifejezésbeli készség határainak elmosódása, bármilyen szempontból tekintsük is irodalmunkat. A jobb- és baloldd között már néhány esztendő óta megszűnt a modorbéli ellentét. Ennek főoka egyes íróink tevékenységében keresendő. Ugyanis, ma már nem tudjuk meg azt a klikkszerűséget, amely évekkel ezelőtt írói táborainkat és folyóiratainkat jellemezte. Fiataljaink körében valóságos vándorlás indult meg s ma már egyik sem lát elvi ellentétet például a Nyugat és a Napkelet között, hanem szívesen szerepel egyidőben mindkét lap hasábjain. Így tehát ugyanazt a problematikát és ugyanazt a stílust találjuk valamennyi írói berekben. A tudós és a művész stílus egyszerűbb lett, a publicisztikai modor pedig sokat csinosodott. Ennek a nivellálódásnak köszönhető az is, hogy alig találunk fiatal magyar írókat, akinek nyelvezete mintaképpül szolgálhatna: valamennyien jól írnak, de egyik sem egyéniség a stílus terén. Csupán árnyalati különbségek észlelhetők ebben az irodalmi anarchiában, de mindenki ugyanazon a klimatikus síkon foglalt helyet. Ha valamikor, úgy elsősorban most alkalmazható ifjú íróinkra az a Rousseau-féle önvallomás, amely némi túlzással egész korunkra jellemző: „Ha nem is vagyok külön, legdább más vagyok.“

Könnyen érthetővé válik ez az állapot, ha meggondoljuk, hogy minden újítás vagy újításra való törekvés mindig kissé tagadása a közvetlen múltnak. Az új nemzedék pedig egy erősen forradalmi generáció hagyományait kénytelen megtagadni. Ha tüzetesebb elemzés tárgyává tennők fiatal íróink stílusát, azonnal szemünkbe ötlének, hogy Ady Endre nemzedékének csupán néhány stílusbeli fordulót konzerválja, míg a mondatszerkesztés és a vonalvezetés dolgában olyan hagyományokhoz tér vissza, amelyeket konzervatív intézményeink őriztek meg. Ezért hasonlít az akadémikus modor oly igen nagyon egy legfrissebb novellához, vagy bármelyik újságcikkhez. Az az expresszionizmus, amely Adykat jellemezte, már a Nyugattól is teljesen kiveszett.

A határok illetően eltolódása megköveteli, hogy irodalmi szempontból a nemzedék-gondolattal is foglalkozzunk. Az évekkel ezelőtt lezajlott jobb- és baloldal vitát az utóbbi hetekben felváltotta a nemzedék-vita, amely Babits Mihály és Halász Gábor közt folyt le a Nyugat hasábjain. Halász Gábor, mint a legifjabb generáció képviselője, sze-

mére vetette Babits kortársainak azt a makacsságot, amellyel ők állítólag még mindig részt kérnek az irodalom irányításából. Kijelentette, hogy „a századelő volt az ő történeti pillanatuk“, amikor bevették az irodalom bástyáit. „A roham sikerült, de ők a veteránok makacsságával még mindig rohamoznának. Furcsa forradalmárok, akik még mindig a félelmetes Bastillet emlegetik, holott már régen quatorze juillet-t ünneplhetnének a romok felett. A hivatalos Magyarország ma ők, ha nem is külső pozíciókban, de a szellem elismert uralmában...” Ezeknek a soroknak fő mozgató oka voltaképpen csak egy szerénynek látszó kívánság: hagyjanak bennünket a magunk útján járni.

Ezzel a nem elég világos gondolatmenettel szemben Babits a következőképpen próbálja tisztázni a két nemzedék viszonyát: „Ez a nemzedék lázad, mert nem tud belenyugodni abba, hogy nincs micrt lázadnia. Tagad magáért a tagadásért. Megtanult minden megtanulhatót, átvett egy súlyos örökséget, s tehetetlenek, szegénynek érzi magát a rászakadt gazdagságban. A tehetetlenség könnyen kelt irigységet, s hajlamossá tesz az önáltatásra. Ez a generáció úgy érzi, hogy a költészetben nehéz újabbat és nagyobbat alkotnia, mint amit az előttejáró alkotott. Ez elégedetlenné teszi, és gáncsoskodóvá, önmagával szemben is. A próza, az esszé terére menekül; de itt is elődökre talál, akiknek gondolataitól nem tud szabadulni, akiknek öröksége teher módjára nehezedik rá. Fogycékosági érzése valóságos kízó komplexumként veti elébe a nemzedéki problémát. Valami irodalmi Oedipuskomplexum ez; avval a különbséggel, hogy az apagyilkosság itt nem lelkifurdalás, hanem feladat. Egyszer már említettem az irodalmi trónörökléssel kapcsolatban az ókori Nemi papjait, akik csak akkor nyerhették el a papi széket, ha sikerült elődjüket meggyilkolniok. Halász Gábor és nemzedéke ezt a különös feladatot érzi maga előtt.” Babits szerint az ifjú nemzedéknek nincs oka panaszra, hiszen semmi „hivatalos“ sem állt az útjukban. Nekik már nem kell egy kettészakadt irodalom tagjaként élniök s a hivatalos megítéléstől mellőzve lenniök.

Mivel életük is nyugodtabb, a forradalom láza sem kísérti őket. Babits meg van győződve, hogy „szellemük adottságai az újítás helyett a tanulásra utalják őket az irodalomban is“. Babits önmagát is tisztázza. Ő csupán a „lázas gesztusokat“ furcsálja egy olyan nemzedékben, amelynek semmi joga e pózhoz. Élesen szembeszáll a túlzó nemzedékvizsgálattal és azt tartja, hogy nemzedékeknek nem lehet szerepet kiosztani. Az író egyén s az irodalom nem politika. Csak jó és rossz író van, és: „minden jó mű közügy és minden rossz mű magánügy“.

Előbbi vizsgálódásaink kell, hogy igazolják Babits Mihály álláspontját. Láttuk ugyanis, hogy a legfrissebb irodalom formanyelve egy közös sikra került fiatalságról tanúskodik és békés összhangot mutat egy konzervatív kultúrkör és egy csendben feltörekvő ifjúság írói modora között. Itt hiába keresünk forradalmi velleitást, avagy gyökeres szakítást a múlttal. A közvetlen múlt tagadása mindazonáltal jelen van, de inkább bizonyos kiválogatási eljárásban nyilvánul meg és nem alakítja át ifjú íróink lelkületét sem állandóan támadó attitűddé, sem forradalmi magatartássá.

HODZSA MILAN A CSEHSZLOVÁK POLITIKA ELEN

OKTÓBER 28-át a csehszlovák államünnepet a köztársaság egyszerűbben ünnepelte meg, mint az elmúlt években, Aki emlékszik a két év előtti katonai parádéra, amikor Masaryk elnök fehér lovon elnyargalt a prágai Vencel-téren felállított csapatok előtt, vagy emlékszik a tavalyi örömnépre, amellyel mintegy a politikai és a gazdasági krízisből való kibontakozást óhajtotta megünnepelni a köztársaság, csalódottan nézte végig a tűzoltók, a veteránok és a lövészek idei fölvonulását s a szakadó esőben szomorú esernyők alatt ácsorgó gyér tömegeket. Valami várokozásféle volt a levegőben. Bizonytalanság és kíváncsiság, mintha azt mondták volna a népnek: a nagy események csak ezután következnek el. Néhány nappal az államünnep után tényleg bekövetkeztek. A Malypetr-kormány lelépett annak ellenére, hogy rekonstrukcióját egy-két héttel előbb még erélyesen cáfolták s a kamarai elnökség méltóságára visszavonuló miniszterelnök átadta helyét az új, a váratlan embernek, Hodzsa Milánnak, akinek nevezetességei közé tartozik többek között az is, hogy szlovák ember s vele kerül először szlovák politikus a csehszlovák kormány élére. A belpolitikai szenzációk nem gyakoriak a köztársaságban, de Hodzsa megbízatása sok oknál fogva az volt, mert váratlanul jött, szlovák embert vetett az élre s mert Hodzsa Milán szokatlanul erélyes, céltudatos és nagystílusú jelenség, amolyan „vezető” természet, aki nem a politikai bürokratizmus eddigi módszerével fog kormányozni, hanem egyéni felfogása szerint. Eddig az „osztrák iskola” uralkodott a prágai politikában, a Bécsben, a Reichsratban nevelkedett emberek vagy olyanok, akiket a háborúutáni emigráció vetett fel. Amikor az osztrák iskola holtpontra futott s kiváló képviselői egymásután letűntek, Prágában kísérletet tesznek a „magyar iskolával”: Hodzsa Milán a köztársaságot alkotó országrészek másik felén nevelkedett, a budapesti politikai környezetben szerezte tapasztalatait, ott érlelődött, ott fejlődött, magánélete is az ottani stílus erényeit tükrözi (ami máris orrfintorgatásra ad okot bizonyos cseh körökben) s így más politikai sémát hoz a Rudolfmumba, mint ami eddig ott uralkodott. Legalább így vélekedik Hodzsa megbízatásáról a prágai sajtó egy része.

Hubert Ripka, Prága egyik legkitűnőbb publicistája, Hodzsa megbízatásával kapcsolatban például megállapította, hogy az új miniszterelnökkel „az erős kéz” politikája vonul be a közéletbe. Két-

ségtelen, hogy Hodzsa egyénisége elüt az eddig megszokott puha prágai politikusok típusától, különösen azoktól, akik nem a „felszabadít ó nemzedék“ legnagyobbjai közé tartoznak, hanem mintegy a második garnitúrához. Nem annyira szürke jelenség, mint közvetlen elődei, kevesebb a hivatalnoki vonás benne, s a köztársaság üdvét nem látja kizárólag a csöndes kompromisszumkeresésekben. A szociáldemokrata sajtó azonnal heves ostrom alá vette világnézetét és „reakciós“ beállítottságát. Hodzsa letagadhatatlanul a magyar világban nevelkedett, bármennyire ellentétben áll vele. Agrárpárti vezérsége ellenére nem paraszteredetű s ezzel megszegi a csehszlovák agrárpárt tradícióját, mert a helyett, hogy a megszokott sablon szerint tősgyökeres, kissé durva és esetlen agrárjelenség volna, inkább városi ember, intellektüel. A cseh kispolgárok fejszólva fogadják az idegen alakot. Annyira más, mint ők, nem söröző típus, nem fraternizáló „bratr“, hanem zárkózott és hidegen udvarias gentleman, dzsentiutánzatú szokásokkal, mondén jelleggel, nemzetközi társadalmi kapcsolatokkal. A prágai kisemberek előtt már Benes európaiassága is kényelmetlen, mert a külügyminiszter kinőtt közülük, de kényelmetlen hatványozott mértékben Hodzsa Milán, aki nem mindig tudja megtagadni budapesti és bécsi nevelését. A cseh kisember és Hodzsa viszonyából így idővel konfliktusok támadhatnak, ámbár most a közvélemény örömmel üdvözli a miniszterelnököt, mert az újat érzi benne, az ismeretlent, a „frisson nouveau“-t, az egzotikumot. Az egyhelyben topogó és tanácstalan belpolitikai helyzetben pedig ma nagy szükség van bármiféle frissítőkre.

Prága kíváncsian — s a baloldal fenntartásokkal — várja a „magyar iskolá“ bemutatkozását. Hodzsa Milánnak 1918-ig tényleg kevés belső kapcsolata volt a prágai élettel. Budapesten és Erdélyben járt iskolába, magyar és német gimnáziumokba. Budapesten és Bécsben végezte az egyetemet, Pesten 19 éves korában már megszervezte a szlovák ifjakat, korán, 27 éves korában lett képviselő a magyar parlamentben, ahol állandóan vezető szerepet játszott a nemzetiségi képviselők között, szlovák újságot adott ki Budapesten, bekapcsolódott az ottani társadalmi életbe, Ferenc Ferdinánd kedvence lett, a cseh politikusokkal a szoros nexust jóformán csak a háború alatt vette fel Bécsben, miután végigtanulta a vidéki és a fővárosi magyar politika egész iskoláját. Az államfordulatkor is Pesten tárgyalt s ő képviselte először Csehszlovákiát Magyarországon 1919 tavaszáig. Azóta főleg a szlovenszkói politikában játszott vezető szerepet s a magyar kérdés szakemberének számított. Mint látjuk: más gyökerek, más ember. Soha még ekkora egyéniségváltozás nem történt a csehszlovák politikában, mert eddig a Tusár—Cserny—Svehla—Udrzal—Malypetr-vonal egyforma embertípust és egyforma nevelést képviselt a miniszterelnökök sorozatában s így a belső síkon zavartalan volt a kontinuitás, ha a miniszterelnökök értéke különböző volt is és Svehla például messze kimagaslott többé-kevésbé szürke társai közül.

MIÉRT VÁLT MEG MALYFETR a miniszterelnökségtől? Miért egyezett bele az agrárpárt eddigi ember- és módszertradíciójának meg-

változtatásába? Hodzsa megbízatása az agrárpárt részéről szükség-szerűség volt, szinte technikai szükségszerűség, mert a pártban ma kevés egyéniség van, aki vállalhatja a miniszterelnöki feladatot. Október végén meghalt a párt egyik kiválósága, Bradács házelnök s amikor üresen maradt helye betöltéséről tanácskoztak, kitűnt, mennyire szegények ma az agrárok — Svehla halála óta — a vezetőegyénségekben. Malypetr kapva kapott az alkalmon, hogy megválhasson a terhes miniszterelnöki pozíciótól. Három évig volt miniszterelnök, a gazdasági krízis legrettenetesebb idején, amikor valóban nem jelentett könnyű feladatot a kormányruznál ülni. Egyszerű, fantáziánélküli és nehézkes egyénisége nem bírta többé az iramot s a házelnöki méltóságot szívesen vállalja a miniszterelnökség helyett. Mondják, hogy visszavonulásával a köztársasági elnökségre készül. Mint miniszterelnök nehezen választható elnöknek, de ha a házelnökség semleges székében találja a választ, könnyen megtörténhetik, hogy francia szokás szerint személyében vet horgonyt a kompromisszumkeresés. Lehet, hogy ez a terv lebegett szeme előtt, de nem nagyon valószínű, mert ma Benes a legtöbb esély-lyel rendelkező jelöltje a csehszlovák elnöki méltóságnak.

A fáradt Malypetr elment, Bradács és Svehla meghalt s az agrárpártban a beteg Udrzal és a tárcát nem vállaló Beran mellett egyedül Hodzsa Milán maradt. De mielőtt a legmagasabb hatalmi pozíciót elérhette volna, ki kellett békülnie a csehszlovák politikai élet legfontosabb pólusával, Benes külügyminiszterrel. A beavatottak jól tudják, hogy a múltban — hat-hét év előtt — súlyos ellentét dült Benes és Hodzsa között. Hodzsa nem könnyen kezelhető egyéniség s ezért gyakran konfliktusba keveredik azokkal, akik irányítani akarják. Legelőször 1919-ben zördült össze Kramár akkori miniszterelnökkel, aki más módszert ajánlott a Budapesten való politikában, mint amit Hodzsa helyesnek tartott. Veszélyesebbé vált a Benessel való későbbi összekoccanás, amikor a közvélemény úgy vélte, hogy Hodzsa a külügyministerségre pályázik s felfogása elüt Benes felfogásától. A szlovák politikus akkoriban tényleg felhasználta a lengyel, román, jugoszláv, bolgár agrároknál lévő kitűnő összeköttetéseit bizonyos magán-külpolitika kezdeményezéséhez és Londonba is eljárógatott, miközben Benes tiszta francia orientációja helyett angol támogatásra épített középeurópai irányzatot hirdetett s a németekkel, a lengyelekkel, valamint az olaszokkal óhajtott mindenekelőtt kiegyezni. Önálló külpolitikájával talán túllőtt a célon, Benes mindenesetre „hagyta kifutni“ s amikor kellőképpen kompromittálva volt, az első kedvező alkalommal lecsapott rá és kétvállra fektette. Akkor Hodzsa végleg bukott embernek látszott s átmenetileg kénytelen volt visszavonulni a politikától, amit egyébként súlyos betegsége külsőleg indokoltta tett. Hallatlan szívósságának és tehetségének jele, hogy máig újból felegyenesedett, sőt elérte a legbefolyásosabb pozíciót.

A múlt alapján sokan azt hangoztatják, hogy Benes és Hodzsa között ma is ellentét van. Lehet, hogy árnyalati eltérés tényleg létezik közöttük, különösen ami a szomszédos államokkal való megegyezés gyors szükségességét illeti, de a lényeges külpolitikai vonalvezetés ma aligha különbözik. Hodzsa, aki jó angliai összeköttetésekkel rendelke-

zik, a közelmúltban előadást tartott a londoni „Királyi Külügyi Társaságban“ s amit mondott, bebizonyítja, hogy felfogása csaknem azonos Benes felfogásával. Ennek ellenére most, amikor Hodzsa átveszi a hatalmat, jó lerögzíteni az árnyalati különbségeket is, mert a csehszlovák külpolitika fejlődése függ tőlük s egész Európa szempontjából fontos lehet, hová hajlik az az új vonal, amely az összeegyeztetett hodzsai és benesi külpolitika eredőinek középvonala. Hodzsa tehát angolbarát, Összeköttetései is erősebbek Londonban, mint Párizsban. A mai helyzeten természetesen ez mit sem változtat, legfeljebb új ízt ad a prágai külpolitikának. Az eddigiektől azonban már az is eltérést jelent, hogy Hodzsának erős és határozott külpolitikai érdeklődése van, míg az eddigi csehszlovák kormányokban csak egy külpolitikai érdeklődés és akarat létezett: a Benesé. A miniszterelnökök, főleg Malypetr, egyszerűen nem törődtek a külpolitikával, a kezdeményezést és a kivített átengedték Benesnek, elfogadtak mindent, amit Benes mondott, nem néztek az ügyek mögé. Hodzsa az ügyek mögé fog nézni.

Viszont Hodzsa külpolitikai elképzelésének van egy előnye, ami ma fontos s ami miatt Benes örömmel üdvözölhette a szlovák politikus megbízatását, mert önmaga nem képes megbirkózni ezzel a feladattal: Hodzsa posszibilis a lengyelek felé. Régi kötelékek fűzik Varsóhoz s a lengyelek érzik, hogy a lehetőség szerint hajlandó Csehszlovákia szovjetbarátságán is lazítani, csakhogy közelebb hozza a köztársaságot Lengyelországhoz. Benest nem szívlelik Varsóban, bármennyire erőlteti a kibékülést Pilsudski táborával; kapóra jött tehát Hodzsa, aki megvalósíthatja azt, ami neki nem sikerült. A lengyel-csehszlovák viszony az utóbbi hetekben elmérgesedett. Egymásután vonják meg hol a csehszlovák, hol a lengyel konzulok exekvaturáját, Varsóból visszavonult a csehszlovák, Prágából a lengyel követ s csak ügyvivők képviselik egymásnál a két országot, sőt legújabban a lengyellakta tescheni vidéken a terror is felütötte fejét, bombák robbannak, iskolák égnak, középületek rongálódnak, úgyhogy november elején a csehszlovák hatóságok bizonyos kivételes intézkedéseket voltak kénytelenek bevezetni Cseh-Teschenben — s az elmérgesedett helyzeten a prágai cseh egyetem közeledési kísérlete sem segíthetett. Itt sürgősen orvoslást kell találni s az orvosságot csak Hodzsa jelentheti, mert a miniszterelnök komoly rokonszenvekkel rendelkezik Lengyelországban. Persze kérdéses, vájjon az új miniszterelnök meg tud-e birkózni a kényes külpolitikai feladattal anélkül, hogy lényegesen változtatnia kellene a mai csehszlovák külpolitikai irányon s nem óhajtja-e Benes a valószínű kudarccal egyszerűen lejártni Hodzsa külpolitikáját.

A miniszterelnök hajdani külpolitikai magántervei ma aligha aktuálisak. Hodzsa bizonyos fokig konzervatív hajlamú ember — a szociáldemokraták „reakciósna“ nevezik — s beállítottsága nemcsak módszerein, hanem néha rokonszenvein és ellenszenvein is meglát-szik, így például azon, hogy nem tud Beneshez hasonlóan lelkesedni a szovjetbarátságért, de kedveli az olaszokat s a mai német rezsimet nem tartja pokoli összeesküvésnek Európa ellen. Az alap nem látszik helytelennek, amiből e rokonszenvek indokolásánál kiindul: véleménye szerint a csehszlovák külpolitikának fokozottabb mértékben a szom-

szádokkal való megegyezésre kell törekednie, amit Benes elhanyagolt. Csak a jövő mutathatja meg, mennyiben érvényesül a hodzsa mellékmozgás a Czernin-palota munkájában s mennyiben festi át a benesi épületet Hodzsa angol-barátsága, lengyel-rokonszenve, szovjetellenessége, a szomszédokkal való megegyezés vágya s egyáltalán az, hogy az új miniszterelnök az eddigieknél jobban érdeklődik a külpolitika iránt s felfogása — hogy úgy mondjuk — jobboldalibb, mint Benesé.

Hodzsa miniszterelnökségének külpolitikai szempontból más jelentősége is van. Tüntetés akar lenni annak bebizonyítására, hogy a köztársaságban nincsen szlovák-kérdés, mert íme, öntudatos szlovák ember kormányozza az országot. De horvát-kérdés is van, annak ellenére, hogy horvát miniszterek ülnek a belgrádi kormányban s a régi monarchiában lengyel-kérdés is létezett, annak ellenére, hogy a monarchia külügyminisztere hosszú évekig a lengyel Goluchowski Agenor volt. — Hodzsa szlováksága egyébként már olyan probléma, amely átvezet az új helyzet belpolitikai aspektusához.

Az ÚJ MINISZTERELNÖK régóta tárgyalt Hlinkával, a szlovák autonomisták ősz vezérével s az önkormányzatot követelő nagy szlovák mozgalom megszelídítésére törekszik, azaz a néppárt kormányba vonásának megkönnyítésére. Kétségtelen, hogy a szlovákok megnyerése az egyik legnagyobb feladat, amit Hodzsának el kellene végeznie s tényleg ő az egyetlen ember, aki a megbízatásnak eleget tehet. Hlinka páter önmaga mellett egyedül Hodzsa Milánt ismeri el a szlovák nép reprezentánsának. Hlinka a katolikus, Hodzsa az evangélikus pólust képviseli a szlovákok között, Hlinka az autonomista, Hodzsa a centralista tendenciát. Az egyre erősödő szlovák autonomista hont csak úgy találhatja meg az utat Prága felé, ha Hlinka előbb megegyezik Hodzsával. Mint miniszterelnök Hodzsa szuverénül kezdheti a problémát s ezért bíznak sokan a „nagy szlovák kísérletben“, mint Hodzsa megbízatását nevezik s ezért fogadják el a csehek is Hodzsát, mert a szlovák-kérdés megoldását remélik tőle.

Szlovenszón legújabbán újra folütötte fejét a radikális autonomizmus s Prága nagy bánatára különösen a fiatalság között hódít, amelyben szemmel láthatólag nem sok eredményt ért el a tizenhétéves centralista, egységet és egy nemzetet hirdető nevelés, mert ma jobban hangsúlyozza a csehek és a szlovákok közötti különbséget, mint a jó állásokban, vagy az élet küzdelmeiben opportunistákká vált apák. A szlovák néppárt fiataljainak, a 33 éves Sidor Károlynak, a „Slovak“ főszerkesztőjének s az ugyancsak fiatal Sokol Mártonnak, a Hlinka-párt főtitkárának politikai ügyei, továbbá a néppárt kebelében a közelmúltban lezajlott „röpirat-affér“, amelynek folyamán Ravasz Viktor szenátor, az öreg opportunistaszárny képviselője, egy névtelen pamfletben igyekezett destruálni a párt fiataljainak radikális autonomizmusát, de kénytelen volt visszavonulni a fiatalok elől — vagy a „Nástup“, Durcsánszky János merész hetilapja köré csoportosult fiatal szlovákok vad autonomizmusa azt igazolja, hogy a mozgalom az önmagát kisemmizettnek érzett utánpótlásban élénk és lendületes. Valahogy ellen-

súlyozni kell a hangulatot. Meg kell találni az utat és a módot a radikális elemek megnyerésére, mert ellenkező esetben kiújul a régi átok s a hírhedt Pribina-napok hangulata ismét elterjed. Hlinka András, a tömegek képviselője, az opportunistákkal szemben a radikális fiatalokhoz csatlakozott, amiért a Hlinka-párt a májusi választások után nem léphetett a kormányba, holott a közvélemény biztosra vette a párt csatlakozását s a legyöngült kormánytöbbség szempontjából erre feltétlenül szükség is lett volna. Nos, Hodzsa megbízásával, a szlovákoknak hízelgő „szlovák kísérlettel“ Prága új formában óhajt közeledni a renitensekhez. Meglátjuk, elég erélye, befolyása és főleg eléggé szabad keze lesz-e a miniszterelnöknek tervei megvalósítására.

Hodzsa missziójának bemutatásánál felvonul a csehszlovák belpolitika egész problémaköre. A szlovák kérdés mellett itt van a német probléma, amelynek megoldása ugyancsak Hodzsára vár. Tudjuk, hogy 1926-ban, amikor Svehla akkori miniszterelnök az addig radikálisan ellenzéki német főpártok megnyerésével új alapokra helyezte és megmentette a kormány politikáját, elsősorban Hodzsa volt, aki a nehéz és veszedelmes tárgyalásokat lebonyolította. Azóta is kitűnő összeköttetésekkel rendelkezik a német táborban (mostani megbízatásakor a „Zeit“, a Henlein-párt új lapja, rokonszenvel üdvözölte) s ha valaki, úgy ő az alkalmas személyiség a felbomlott német-cseh megértés helyreállítására. Henlein nemzeti szocialista ízű pártja, szavazatszámánál fogva ma a legnagyobb párt Csehszlovákiában, lehetetlen tehát, hogy távol maradjon a reális munkától s a prágai belpolitika addig nem stabil, amíg az 1926-os német-cseh közösség nincs helyreállítva. A Hodzsával feltűnő egyöntetűségben dolgozó Benes a németek újfajta megnyerését már október 28-i brüxi beszédével megkezdte, amikor tiszta német területen, harmincezer német előtt német nyelven hangoztatta az új megértés szükségességét és a németek és a csehek egyesülését Masaryk felsőbbrendű szellemében. Igaz, hogy e közeledési kísérleteket lerontják az olyan afférek, mint amilyen november elején pattant ki Prágában, amikor harminc, többnyire Henlein-párti németet kémkedéssel vádolva letartóztattak, de Hodzsa kezében mégis bízik a közvélemény és a múltra gondolva most is benne látja az alkalmas egyént a német-cseh béke megteremtésére.

A szlovák és a német probléma megoldása mellett Hodzsára vár a koalíciós kormánypártok közötti viszony rendezése, a munkaképes, friss és lendületes kormányegyettes kialakítása és az ország zsákutcába került gazdaságpolitikájának új s az eddigieknél merészebb eszmékkel való felppezdítése. A koalíciós pártok közötti viszony kedvtelen, szenvtelen és fanyar. A rossz nyelvek szerint Hodzsa csak azért kaphatta meg a miniszterelnöki hatalmat, mert a mai helyzetben egyetlen cseh párt, egyetlen kipróbált prágai politikus sem vállalta a súlyos feladatot. Félt a következményektől s attól, hogy a bajokkal nem tudván megbirkózni, lejárhatja magát. (Hodzsáról szintén azt állítják az új miniszterelnök „jobboldali“ erélyét nem szívlelő szociáldemokraták, hogy a baloldal csak azért egyezett bele miniszterelnökségébe, mert le akarta járítani a parlamentet örökké nyugtalanító hodzsai szellemet.) A temperamentumos szlovák politikus készséggel benyúlt a felkavart méh-

kásba s meglátjuk tud-e eredményt elérni. Az egyhelyben topogó, ötletelen bürokrata-politika helyett kétségtelenül ötletet és merészséget visz a kormányzásba. Nem kérdezősködik annyit, mint elődei, nem lesz annyira tekintettel mindenre, mint Malypetr, megszabadítja a kormányzást a demokrácia hagyományos átkától: a sokvéleménynek egymást lerontó káosza tehetetlenségétől és cselekedni fog, gyakran önhatalmúan, gyakran egyénien. Kinek tetszik és kinek nem tetszik az új módszer? A szociáldemokratáknak nem tetszik s amíg tehették, tiltakoztak Hodzsa megbízatása ellen, de a mai meddőségben ők is kénytelenek voltak elismerni, hogy szükség van az erős kézre s némi führer-ízű kezdeményező erőre. A többi párt szívesen látja az új stílus érvényesülését, főleg a pártok fiatalsága és a jobboldali színezetű csoportok, így a volt nemzeti demokrata pártból kialakult Kramár—Stribny-csoport, amely ma ellenzékben van, de Hodzsa szavára talán ismét közeledni fog a kormányhoz. Meglátjuk, az erők és az ellenerők harcában miként tartja és szilárdítja meg Hodzsa a kormánykoalíció nélkülözhetetlen egységét. Sikere a gazdasági helyzet javulásától, azaz újfajta gazdaságpolitikájának eredményétől függ.

Az ÁLLAMOK ÉS ÁLLAMFÉRFIAK problémája manapság azonos a gazdasági helyzet problémáival. Így van hatványozott mértékben Csehszlovákiában. A köztársaság nehezen lábál ki a gazdasági világválságból, amit a prágai kormány egyik fiatal szociáldemokrata minisztere, Necsasz népjóléti miniszter, a közelmúltban feltűnő módon megállapított. Bejelentései szenzációt keltettek és hosszú meditálásra kényszerítették a közvéleményt.

— A csehszlovák termelés az 1928-as termelésnek ma még mindig csak 70 százalékát éri el, — mondotta szeptemberben Necsasz s a helyzet azóta nem változott — holott más országokban, az aranyblokk országaiban is, az arány sokkal kedvezőbb, sőt Japán 150, a skandináv államok 115—30, Anglia in százalékára jutott az 1928-as termelésnek. S emellett a csehszlovákiai munkabérek katasztrofálisan estek. A gablonzi iparban az órabér 5—7 csehkoronáról 1.50 csehkoronára zuhant, az üvegiparban a munkás 14 órás munkaidővel 30—40 koronát keres hetente, az építőipar órabére 1—1.27 korona. Reichenbergben 15.600 dolgozó munkás volt bejegyezve, akinek havi jövedelme nem haladja meg a 120 koronát. Az országbeli bérjövedelem 1929-től 1934-ig 14.983 millióról 9.573 millióra esett vissza, azaz a fogyasztási forgalom öt és fél milliárddal kisebb. A racionalizálás következtében egyre több munkás válik kenyértelessé az iparban, pedig most óhajt bekapcsolódnia a munkába a közvetlenül a háború után született munkásifjúság, amely nagyobb számú, mint az eddigi háborús évfolyamok voltak. Ugyanakkor a drágaság veszedelmesen nő annak ellenére, hogy a nemzeti jövedelem 80 milliárdról 40—50 milliárdra esett. A kenyér ára 30—50 fillérrel emelkedett, ami egy négytagú családnál évi 150 csehkورونا többletet jelent, a hús-, a zsír-, a burgonya-, a főzelékek emelkedése évi 4—500 koronás emelkedést okoz. A köztársaság lakosságának fele nem keresi meg a létminimumot, az évi 6.000 csehkoronát s így a tizszázalékos drágulás súlyosan érinti.

Elképzeltető, mily általános gyógyító munkára van szükség ott, ahol egy miniszter ennyire ellenzéki beszédet kénytelen mondani. A más országokban bekövetkezett javulás elkerülte Csehszlovákiát, a krízis stagnál s valamit tenni kell a mai lassú, de veszélyes lemorzsolódás megszüntetésére. Eddig nem igen intézkedtek s valamennyi terv és ötlet megfeneklett a kancelláriákban, a pártok közötti torzsalkodásban, mert hiányzott a végrehajtó merész és erélyes egyéniség. A szudétanémetek ipari nyomora, amely a Henlein-párt nagyranövését segítette elő, áterjedt a cseh vidékekre, Szlovenszko mezőgazdasági nyomora átharapózott Morvaországra. Beszéltek erről, arról, új rendszerekről, a pénzügyi gazdálkodás átépítéséről, de az elmúlt évi pénzügyi állítás óta semmi sem történt s a gazdaságpolitika egy helyben topog. Ebben a helyzetben gondoltak a pártok kénytelen-kelletlen Hodzsára, mert ő az az egyéniség, aki a határozott módszerek mellett a legtöbb új és merész gazdasági tervvel rendelkezik. Hodzsa a múltban számtalanszor vázolta gazdasági elképzeléseit s ha nem is tudható, mit valósíthat meg magánemberi ábrándjaiból, bizonyos, hogy éles gazdaságpolitikai profilja van. Mint a prágai gazdasági klikkektől távol eső szlovák, szabadon belenyúlhat a csehországi kiváltságok világába, mert nincs belegabalyodva a helyi érdekek szövetségébe, mint legtöbb prágai kollégája.

Hodzsa gazdaságpolitikája agrár eredetű. Ifjúsága óta az úgynevezett „agrárdemokratizmus“ híve s a szláv agrárdemokrácia jegyében keresett összeköttetést annakidején az erdélyi Maniuval, a horvát Radicsal, a lengyel Witos-szal és a bolgár Sztambulinszkij-körrel. (Politikai szerepe egyébként is közel áll a szerephez és rendeltetéshez, amit régi budapesti fegyvertársa, Maniu Gyula töltött be Romániában: Hodzsával most hasonló kísérlet kezdődik Csehszlovákiában, mint annakidején Maniuval Bukarestben.) Az agrárdemokrácia bizonyos radikálisan felülről irányított, a köznépből és a parasztságban gyökerező szociális, kollektív, gazdasági felépítést hirdet, amely nemzeti alapjai ellenére közel jut a tervgazdaságok szovjetorosz rendszeréhez. A természetből való termelésből, elsősorban a mezőgazdaság szabályozásából és irányításából indul ki s a közgazdasági élet alapvető fokának megszervezésére építi fel arányosan a nemzetgazdaság többi ágát. Tervgazdaság, csaknem államkapitalizmus az, ami ily módon keletkezik, a termelés és a fogyasztás irányítása, a mezőgazdaságnál elkezdett s az iparon, kereskedelmen át a pénzügyi gazdálkodásig eljutott megszervezés. A mezőgazdaság terén Hodzsa földművelésügyi minisztersége alatt megkezdte a tervszerű munkát és a prágai körök szerint sikerrel. Ő a gabonamonopólium atyja Csehszlovákiában, az egészségesebb regionális gazdálkodás hirdetője, az irányított belső telepítés előharcosa, tele van ötlettel s kétségtelen, hogy ideológiailag kellőképpen megtámasztott eljárásával többé-kevésbé rendet tudott teremteni a csehszlovák östermelés ziláltságában.

Feladata most az lesz, hogy a tervszerű gazdálkodást, a monopólium-rendszert, az állami irányítást a mezőgazdasági alapmunka elvégzése után a gazdasági élet többi ágára kiterjessze s az östermeléshez hasonlóan megkísérelje Csehszlovákiában az ipar, a kereskedelem, a szociális gazdálkodás, a pénzügy s a kivitel megszervezését. Hogy hor-

dozhatóvá tegye elképzelését, agrárdemokratizmusának elveit ki akarja terjeszteni a kisantra, sőt a többi szláv államra is s velük egyetemben óhajtja felépíteni gazdasági épületét. (Régi tétele: a „szláv agrárdemokratizmus“.) Szeme előtt az irányított östermelés alapjára ráhelyezett átfogó középeurópai gazdasági mű képe lebeg, amely olyan autonóm és hatalmas egység volna, mint a brit impérium. Hodzsa eszményképe tehát az önálló gazdasági Közép-Európa, a kiegyensúlyozott agrarizmus segítségével megszervezett dunai gazdasági test. Merész elképzelés. A jövő mindenekelőtt azt mutatja majd meg, hogyan kezdi el a gyakorlatban Hodzsa a munkát, mert mindenekelőtt kisebb dolgokon kell segíteni: csökkenteni a munkanélküliséget Csehszlovákiában, emelni a kivittelt, egészségessé tenni az állam pénzügyeit, kicpíteni a belső gazdálkodást. A kisebb feladatok megoldása fontosabb, mint a távoli cél; meglátjuk, miként birkózik meg az eszmékben és elképzelésekben gazdag Hodzsa a cseh közigazgatás közvetlen problémáival.

TERVEKBEN ÉS ELKÉPZELÉSEKBEN máskülönbem sem szegény az új miniszterelnök. Szólnunk kell néhány szóban a kisebbségekkel szemben követett politikájáról, hogy a kép teljes legyen. Hodzsa valamikor nagy ígérető volt. Beígérte például kultuszminiszter korában a kisebbségek kulturális autonómiáját, amiből semmi sem valósult meg. Annyi bizonyos, hogy a kisebbségi kultúrautónomiát lehetőnek, keresztül vihetőnek, sőt szükségesnek tartotta, ezt gyakran hangoztatta s most csupán jóakaratra van szükség, hogy az eszme testet öltön, mert a hatalom nem hiányzik többé. Egy utolsó kérdés: mit jelent Hodzsa Milán miniszterelnöksége a magyar kisebbség szempontjából?

A szlovák politikus jobban ismeri a magyar kisebbség problémáit, mint a cseh politikusok s a volt budapesti képviselőhöz közelebb áll a magyar ügy, mint az osztrák iskola államférfiaihoz. Hodzsa főcélja Szlovenszko pacifikálása lesz, cselekedeteinél állandóan szűkebb hazája fog szeme előtt lebegni, a „mit szólnak hozzá otthon“ komplexum (s az sem lehetetlen, hogy éppen a Szlovenszkrét előtérbe helyező politikával ingerli maga ellen a cseheket, akik megszokták, hogy ők álljanak legelői s nem tűrik el, ha Hodzsa céljai érdekében minduntalan engedményeket tesz a köztársaság déli részének s Szlovenszkrét állítja előtérbe a jogok és a javak elosztásánál). Hodzsa az eddigieknél bizonyára nagyobb, átgondoltabb és felszereltebb kísérletet tesz a magyar „aktivizmus“ megszervezésére, pénzt, munkát, agitációt nem kímél, hogy megnyerje a magyarokat a kormánytámogatásnak. Régi ambíciója és politikai elképzelése ez, sokszor nyilatkozott róla, holott a távoli esdi vezetőpolitikusat többnyire hidegen hagyta a magyar ügy s nem fordítottak nagyobb erélyt az „ügyis megbízhatatlan“ elemek megnyerésére. Hodzsa jobban támogatja és pénzeli majd a magyar kisebbség mesterségesen épített kormánypárti intézményeit, kormánylapjait és esetleg új pártot is alapít. Fellépése bizonyára hatásos és megszervezett lesz s a magyar ellenzéknek össze kell szedni minden erkölcsi és fizikai erejét, hogy ellentállhasson a megkísérlésnek.

Amikor Hodzsa november 6-án bemutatkozott a prágai parlamentben, természetesen nem vallhatott az eddigiektől elütő elveket: leszö-

gezte, hogy hű marad a lelépő Malypetr június 18-i programjához. A volt miniszterelnök kiegyensúlyozó, csendes lénye megfelelt a pártoknak s ha most Hodzsa azonnal merész újításokkal jön, a balpártok, amelyek úgysis csak kelletlenül követték, azonnal lehurrogják. Általános meglepetésre az új hang Benes november 5-én elmondott külügyi expozéjában bontakozott ki, amelyen világosan látni, hogy a külügyminiszter és Hodzsa előzőleg megegyezett a külpolitika közös vonalvezetésében. Hodzsa helyzetét lényegesen megkönnyítette, hogy az új hangot Benes, az ország szuverén tekintélye pendítette meg. Már az október 28-i brüxi német beszédben sok olyanról szólt a külügyminiszter belpolitikai viszonylatban, amit Hodzsa gyakran hangoztatott, (a kisebbség és a többség összeforrását Masaryk szellemében) az expozéban pedig az angolbarát Hodzsa legmélyebb intencióinak megfelelően a csehszlovák külpolitika külső bázisát szinte áttolta Franciaországról Angliára. Az egyik legtekintélyesebb prágai lap a következő címmel látta el az expozét: „Benes minden reménységét Anglia új politikájába helyezi.“ Tényleg ilyesféle alapmotívuma van a fontos nyilatkozatnak s mi más ez, ha nem Hodzsa elképzelése? A Franciaországot rajongva szerető Benes most megosztja szeretetét a két nyugati nagyhatalom között s valljuk be, ma megteheti, mert London és Párizs között teljes az összhang. A külügyi expozé sok másban nem tükrözte a régi hodzsai elképzeléseket s például bármily konciliáns hangot üt meg a lengyelkérdésben, nem ment addig, ameddig bármely szlovák politikus elment volna. Sidor szlovák néppárti képviselő a külügyi vita folyamán heves rohamot intézett Benes lengyel politikája ellen, ami a szlovákok külpolitikai elégedetlenségét bizonyítja ebben a viszonylatban. Hodzsa más hangot hallat, ha teheti, mégis, az expozé feltűnő angol-barátsága és a mai angol politika követésének beillesztése a csehszlovák külpolitika alappillérei közé már tiszta „hodzsizmus“ s akár tudatosan, akár öntudatlanul történt, megfelel az új miniszterelnök régi elképzeléseinek.

SZVATKÓ PÁL

FIGYELŐ

MAGYARSÁG ÉS FILOZÓFIA

NEMRÉGIBEN még tudósok körében is dívott az a vélemény, amelyet ma már csak a laikus közhit hirdet, hogy a magyar nem filozófus nemzet, a magyar „józan, reális“ természetéhez nem illik a filozófia „elvonat, haszontalan szócséplése“, s ebben szívesen láttak holmi büszkélkedni való előkelő jellemvonást. Irodalmunk múltjának bensőségebb és szélesebbkörű megismerése elsöpörte ezt a tévhitet, s mostmár csak mint történeti jelenség, és pedig igen érdekes és sok tanulsággal szolgáló jelenség érdemli figyelmünket. Úgy látszik, három forrásból eredt ez a népszerű és magát soká konokul tartó tévhit, de mind a három általános XIX. századi motívum, egyik sem sajátos magyar vonás.

Az első az az általános filozófia-ellenes hangulat, amely a század közepe-táján a materializmus és pozitívizmus s az ezzel járó pragmatizmus népszerűvé válásával, uralomra jutásával terjedt el Európaszerte. Ez a hangulat egyrészt természetes következménye volt a természettudományok nagy fellendülésének, az „exakt“ módszerekkel elért váratlan és bámolatba ejtő eredmények mámorának; az „alkalmazható“ tudományok technikai sikerein, rendkívüli civilizatorikus jelentőségükön érzett lelkesedés túlcsapongása volt ez a megvetés minden olyan tudomány iránt, amely nem szolgálhatta közvetlenül a materiális civilizáció érdekeit. Csak annak volt becsülete, ami „gyakorlati hasznot“ ígért. De egyben reakció is volt ez a hangulat a német idealizmus és romantika nagy metafizikai rendszereinek uralma ellen. Pszichológiai jelenség, amely rendszerint be szokott következni, mikor egy önmagában helyes elvet népszerűsítői, kritikátlan és silányabb követői egyoldalú túlságba hajtanak, s olyan utakra térítenek, amelyekben a kritikus ráció valóban nem követheti őket. Ilyenkor a rossz hírbe keveredett irány-
nak még járható útjaitól is visszaborzad, s a csömör reakciójával fordul ellene. A pozitívizmus idején a filozófia teljesen elvesztette addigi főhatalmát a tudományok birodalmában, s míg addig annyi becsülete volt egy tudománynak, amennyi filozófia volt benne, most éppen az ellenkező következett be: a „filozófikus“ gyanúsító jelzővé vált, a „metafizika“ meg éppen megbélyegző nevezetté. A filozófia addigi hatalmas területeiből pusztán az ismeretelméletet és logikát hagyta meg neki a kor tudományelmélete, az etika a szociológiával, az esztétika az irodalomtörténelemmel és stilsztikával, a pszichológia a fiziológiával lépett szoros viszonyba, s általában minden tudományból, magából a gondolkozásból eltűnt az a szellem, amely a filozófia lényegét teszi, a platoni erős, a legvégső okok kutatásának a vágya, az a szenvedély, hogy minden jelenséget az általánossal vonatkozásban szemléljünk, minden részletet az Egész részeként. S minden efféle törekvés egyenesen tudománytalannak bélyegeztetett. Csak az „exakt, életrevaló, gyakorlati“ kellett.

Ez a hangulat Magyarországon is hamar elterjedt, s miután az akkori romantikus nacionalizmus idején minden koráramlatot legott nemzeti saját-ságnak is kineveztek, a nélkül, hogy utána jártak volna, vájjon korábban megtalálható-e, tehát csakugyan általános vonása-e a mindenkori magyar-nak, ezt az Európászerte általános pozitivistá filozófia-ellenességet is alapvető magyar jellemvonásnak tették meg.

Ennek az egész fejlődésnek az útja nyomon követhető az egykorú irodalomban, de van egy különösen jellemző nyilatkozat, mely élesen megvilágítja a mondottakat. Erdélyi János „A hazai bölcsészet jelene“ c. Sárospatakon 1857-ben megjelent, a múlt századi magyar filozófia sorsára nézve oly nagyjelentőségű művében, annak első lapján így ír: „Mondják, mondogatják, hogy a bölcsészet egyike azon tudományoknak, melyek irodalmunkban legkevésbé vannak művelve, ápolva. E nyilatkozat amint egyrésztől vád akar lenni a magyar gondolkodás ellen, úgy más részről sajnálat a múltra és buzdítás a jövőre nézve. Akár így, akár úgy, de ha igaz, el kell vállalni és ha csakugyan hiány, ki kell pótolni. Azonban e hiány pótlására gondolván, lehetetlen föl nem ötleni azon kivételes állapotnak, hogy a tulajdonképpeni bölcsészet művelése úgy, amint tudományos fejlődésében történetileg előttünk készen van, nyit ellentétben áll a mai kor jelenségeivel, melyek szerint a világ tudományosságát, ha nem visszatéríteni, de majdnem kizárólag a valárd (reál) ismeretekre szorítani, a bölcsészetet pedig mint nem életrevaló szobai tudósságot vagy mellőzni vagy legalább nem pártolni kevésbé titkolt akarat és terv, mint bármely időszakban ennekelőtte.“ Arra a kérdésre, hogy vájjon ez a szándék helyes-e, határozott nemmel felel, majd rátér a magyar filozófiai irodalom elmaradottságának kérdésére. Arra az eredményre jut, hogy ezért őseinket nem lehet felelőssé tenni, mert azok a legmostohább körülmények között is művelték a filozófiát, s „volt egy időtáj, melyben az irodalmi történet adatai szerint nemcsak hogy nem állottunk ily hátul,... hanem egyenlő lépést tartottunk más európai népek bölcsészeti haladásával...“ s noha általában az a nézet, hogy „a török idők, hitújítás, belzavarok“ hatottak akadályul, „ezen időtáj... éppen a török uraság alá esik“, tehát „a török idő nem volt éppen ellenére a belterjes műveltségnek; sőt a vallási és politikai küzdelmek együtt és külön csak rugalmassá edzették a szellemet.“ Az elmaradottság forrását a közelebbi múlt „ájultságában“ véli felismerni, a XVIII. században, mely után a költészetben ugyan ismét megtettük az előrevivő lépést, de tudományban még nem. „így — folytatja — a világ dolgainak olyan irányú fordulata, mint e cikk elején említém, reánk nézve éppen a legrosszabb időben történik... Az álbölcsék és az úgynevezett gyakorlati elmék, kik ahelyett, hogy a dolgok természetéből s a tárgyilagosságból indulnának,... a konyhából indulnak ... és hasznossági elvükkel neki mennek az elme és szív legmagasb tárgyainak... különösen a tudás határait illetőleg a mi bölcsészeti irodalmunkban állottak elő és jónál jobbnak híresztelt elméletek; nevezetesen, hogy... életrevaló legyen“, előadása legyen népszerű, s végre legyen nemzeti: miszerint már előre kimondatott, hogy a magyar elmének ez s ez a bölcsészet való, s ennyit vagy ennyit bír el és kell elbírnia műveléséből; mintha mondatnék, hogy a kiszabott mértéken túl bölcselkedni aztán nemzet és józan ész elleni vétség“.

Ez a szellemes és csípős bevezető Erdélyi könyve élén az úgynevezett „egyezményes“ filozófia híveinek szól a hegelianizmus védelmében, de ez a vita e pillanatban nem érdekel önmagában bennünket, számunkra e nyilatkozatnak az a jelentősége, hogy Erdélyi éles tekintetén át lelepleződik előttünk a pozitívizmus és nacionalizmus furcsa találkozása a filozófiai szárnyalás elleni ellenszenvben. A könyv utolsó fejezete még egyszer előveszi ezeket

a motívumokat, s még hangsúlyozottabban olvashatjuk: „Talán minden gonoszkodás nélkül állíthatnám, hogy mi, magunk között elméletét állítottuk fel a nemgondolkodásnak. Valaki elkiáltá magát egy rossz órában, hogy a magyar fellengősi járású és legott elkezdünk lenni gyakorlatiak, életbölcsek s ellenségei minden elmélődésnek. Hetényinek szüksége volt a gyakorlat erősödésére, § igyekezett bebizonyítani, hogy a magyar „keleti faj“ és „gyakorlati irányú“; így felhőt támasztott a szobatudósság ellen. S általában a tudós címet gúnyul szokták használni... Aztán velónket veték latba, s mérlegetek az érzelmi és értelmi természet vegyarányát. Honnan mindez állítások? Felmutatta-e valaki: miben áll a magyarság szelleme, gondolatjárása kezdettől mostanig? Művelődési történetünk csak most kezdődik... de még nem jutottunk el a magunk megismerésének határpontjához.“ ő maga, írja, éppen azért gyűjtötte irodalmunk, népköltészetünk, bölcsészettörténetünk adatait, azért vizsgálta történelmünket, hogy ezt a magyar szellemet megismerhesse, s arra az eredményre jutott, hogy az „eszmeiség“ tartotta meg és vitte előre nemzetünket, teljesen hamis tehát „az a meggyőződés, hogy a magyar sohasem törődött az elvont eszmékkel“; hangoztatja hegeliánus álláspontját, hogy „akik a történetet az emberi szellemen kívül keresik, vagy történeteikből a tudat, a gondolat életét kitudják: előbbutóbb kiesnek a történetből mindenestől magok is“. S abban a tényben, hogy itt közvetlenül a téves pozitivisták nemzetkép kritikája után a metafizikát veszi védelmébe az olyan felfogással szemben, mely szerint „a tudományok legközelebbi változása, tökélyesbülése abban fog határozódni, hogy a metafizika elenyészend közülök“, újabb éles fény esik az Erdélyi szövegén keresztül arra, amit az általános pozitivisták filozófia-ellenesség nacionalizálódásának különös jelenségéről mondtunk.

Ez a jelenség volt tehát az első forrása annak a tévhitnek, hogy a magyarság és a filozófia idegenek egymásnak. Ezt erősítette azután a másik körülmény, mely szintén általános európai vonás a XIX. században, a nemzeti irodalom fogalmának fogyatékos értelmezése. A nemzeti nyelvnek valami mámoros tiszteletében a nemzeti irodalmat kizárólag a nemzeti nyelvhez kötötték, s miután ilyenformán az idegen, főként latinnyelvű munkákkal nem tudtak mit csinálni, s nem is érdekelte a nemzeti irodalom historikusait, egyszerűen figyelmen kívül hagyták és lassanként megfeledkeztek róluk. Mint minden szellemi mozgalom, Magyarországon ez is különösen magas hullámokat vetett és egy időre tökéletesen kisöpörte tudományos és laikus köztudatunkból egyaránt hosszú századok és kitűnő magyar emberek egész seregének alkotását, mert azok a tudomány és irodalom intemadonális nyelvén voltak írva.

Ma már ebben a kérdésben egészen másként gondolkozunk. Ma már nem hisszük, hogy egyedül „nyelvében él a nemzet“, beláttuk, hogy amint a művészetek internadonális kifejező eszközeivel is megnyilatkozhat a nemzeti szellem, úgy egy internacionális nyelv sem zárhatja el a nép valódi sajátságait, ha ilyenek vannak. Elvi felfogásunk is megváltozott és nem keressük keresve — legalábbis egy bizonyos műveltségi fokon, s a tudományban mindenesetre — az exotikumot, amelyet a világ másutt nem látott s nem tartjuk „a nemzetiség süllyedése“ jeleinek az egyetemes emberi műveltség vonásainak előtérbe lépését. Tudjuk, hogy a nemzet struktúrája adottság, mely a történet folyamán alakult ki s egy bizonyos időben már annyira szilárd fundamentuma az egész műveltségnek, hogy az egyetemes humanitáson és általános formáin is átsejtődik, s így felesleges erőltetett módon és külsőségekhez kötve propagálni. S főként az nem jut ma már eszünkbe, hogy jelentékeny értékeket bizonyos külsőségek hiánya miatt kivessünk nemzeti kultúránk tárházából.

Az európai irodalom s főként a tudomány nyelve hosszú századokon át a latin volt. Természetesen Magyarországon is. A filozófiáé elsősorban. De ahogy senkinek sem juthat eszébe Descartes-ot kizárni a francia irodalom köréből azért, mert a „Meditationes“-t latinul írta, ugyanígy nem mondhatjuk, hogy nem volt magyar filozófiai irodalom, mert a filozófiai műveket a magyarok is nagyrészt latinul írták. S mint ahogy Horváth János legutóbb viruló irodalmat varázsolt elő a magyar középkorból is ott, ahol a „nemzeti irodalom“ exkluzív szemlélete sívár pusztaságot s néhány elszórt „nyelv- emléket“ látott, ugyanúgy a latinnyelvű magyar filozófiai irodalom jelentékeny bőségéről adnak az újabb kutatások hírt, de adott már Erdélyi János eléggé nem méltányolt és elfeledett magyar filozófiatörténelmi kutatása is.

A magyar filozófiátlanság legendáját aztán a század végén az a filiszteri ellenszenv is erősítette, mely Schopenhauer pesszimizmusa és Nietzsche tragikus és arisztokratikus életszemlélete ellen támadt fel. Az a nyárspolgári utilista-hedonista világnézet, mely a világháborút megelőző évtizedek látszólagos békéjében, amikor úgy tetszett, hogy az emberiség talán már az elvesztett paradicsomot nyerte vissza, az egész európai társadalom egyszerűbb lelkeit befelhőzte, nem igen bírta ki a dolgok mélyére tekintő kritikát s hívei kínos szorongással tekintettek azok felé, akik Schopenhauer és Nietzsche nevével ajkukon az életről egészen más véleményeket hangoztattak és egészen más eszményeket állítottak az ember elé, mint ők. Azt látták, hogy ezek a „filozófusok“ nem abban a langyos, édeskés atmoszférában élnek s felháborodással vették tudomásul, hogy le is nézik azt az atmoszférát, velük együtt. Talán homályosan érezték is, — heves izgalmuk arra vall, — hogy itt csakugyan magasabbrendű igényekről van szó, s féltették pozíciójukat. A két népszerű filozófus arisztokratizmusában és heroikus pesszimizmusában sértést és fenyegetést éreztek s azonosítva őket az egész filozófiával, azt tartották, hogy a filozófia kétségekkel, oknélküli, kiagyalt problémákkal és meddő akadémikuskodással dülja fel az ember boldogságát. Már pedig a boldogság volt akkor a legfőbb eszmény, mely alatt a problémátlanságot értették. Voltak bizonytalanságokkal is, akikből magától is megmozdult már a nyugtalanság, homályosan érezték, hogy nincs minden rendjén, kissé frissebb és élesebb levegőre is vágytak, de húzódoztak a mozdulástól, mint a hosszú heverésben ellankadt ember és félték a dolgok szemébe nézni.

Ez a hangulat Magyarországon különösen erős volt, — okainak kutatása nem feladatunk most — s bizonyára sokan emlékszünk lenéző, gúnyos és mégis szenvedélyesen gyűlölködő nyilatkozatokra, melyek a „filozófusokat“ illették s óvtak bennünket mérgező irataiktól. A „filozófiás“ nevezet csaknem olyan megbélyegző volt, mint a szocialista vagy modem, s mindenestől megrögzött kozmopolitáknak tartották őket. Ennél súlyosabb bírálat pedig nem volt abban az időben. A filiszterséget a nemzetiséggel azonosították és soha nagyobb göggel nem utasították el azt az esetleges feltevést, hogy az „úri“ magyar fajtól a filozófia felesleges „okoskodása“ sem egészen idegen.

Főként ez a három motívum hatott közre a magyar filozófiátlanság, Erdélyi szerint a „nemgondolkodás“ legendájának kialakulásában. S hogy ez a legenda oly lassan foszlik szét, abban bizony maguk a filozófia művelői is hibásak, a filozófiatörténelem elhanyagolása által. A magyar filozófia utolsó összefoglaló történelme ma is Erdélyi János 1865—67-ben a Budapesti Szemlében napvilágot látott műve, „A bölcsészet Magyarországon“, s ez is sajnos, csak a XVII. század végéig halad. (Újra megjelent a Filozófiai írók Tárában 1885-ben.). Azóta egészen az utolsó évtizedig alig pár tanulmány foglalkozott a magyar filozófiai irodalom múltjának egy-egy jelenségével. Csak az utolsó évtized dicsekedhetik azzal, hogy egymagában

többet tett a magyar filozofálás múltjának felkutatásában, mint egész eddigi tudománytörténelmünk. Ezek a kutatások is beilleszkednek abba a nagyarányú munkába, amelyet az összes szellemi tudományok megindítottak a magyar művelődés múltjának feltárására s amely bizonyára termékenyebb formája a nacionalista buzgalomnak, mint az volt, amely magasabb kritikai igények előtt bizony nem túlságosan rokonszenves álarcot akasztott nemzete múltjának ábrázatára. Ezek a tanulmányok, ha a magyar gondolkodás fejlődésének mindenik szakaszát és összes képviselőit rendre kiássák a feledésből, előkészítik egy összefoglaló magyar filozófiatörténelem fundamentumát.

Az a kép, amelyet már eddigi ismereteink élénk tárnak a magyar filozófiai műveltség múltjáról, természetesen nem oly ragyogó, mint a francia, német vagy angol. De az kétségtelen, hogy Európa „periférikusnak“ nevezhető nemzetei között semmivel sem állunk hátrább s számosat messze meghaladunk. Nagy, önálló rendszeralkotó filozófusunk valóban nem volt Böhm Károly és Pauler Ákos megjelenéséig, de ilyennel számos nyugati vagy északi nép sem dicsekedhetik még ma sem. Az általános európai filozófiai fejlődésben pedig a magyar is résztvett mindig a századokon keresztül, mióta ebbe a kultúrközösségbe belépett. Tudjuk, mindig élénk volt a nyugattal való kapcsolatunk s az adatok azt is bizonyítják, hogy minden filozófiai fejlődési mozzanatra is legott megvolt a magyar visszhang s ez a visszhang ritkán volt minden önálló megfontolás nélkül. Vanak adataink, melyek arra vallanak, hogy nem egyszer igen előkelő szerepet vittek magyar férfiak a nyugati szellemi harcokban is. Azt pedig minden adat hangosan hirdeti, hogy a magyar fők nagyon is hajlottak a bölcselkedés „elvont, haszontalan“ tevékenységére. Egészen a múlt században bekövetkezett pozitivistá fordulatig a filozófia mélyen áthatotta egész műveltségünket, az egész közgondolkodást, természetesen „köz“ alatt azt a réteget értve, amely általában — nemcsak nálunk, hanem világszerte — elvontan is gondolkodni szokott. Ha tehát filozófiai irodalmunk történelme egyszer teljes egészében előttünk fog állani, a magyar szellem életének kellős közepébe nyerünk betekintést s kulturális tudatunk izmosításához bizonyosan jelen-
tekenyen hozzá fog járulni.

Joó TIBOR

A FÖLDKÖZI TENGER IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

GYARMATI KÉRDÉSEK szembeállították egymással a magyarság két barátját, az angol és olasz nemzetet a Földközi-tengeren, azt a két nemzetet, melynek közvéleménye egy magasabb etikai szempontnak engedve ismételten megértő szóval nyilatkozott meg minden magyar vágya: a revízió mellett.

A katonai krónikás azonban érzését visszafojtva, nem vállalkozik ennek a kérdésnek taglalására, hanem csak szárazon mutatja be, milyen az általános hadászati helyzet a Földközi-tengeren és milyen a két érdekelt hatalomnak itt harcbavethető tengeri hadereje.

Alább láthatók a Földközi-tenger legfontosabb angol és olasz tengeri és légi bázisai (kikötői); külföldi szakirodalom és napilapok nyomán rögzí-

tettük ezen az ábrán az angol flotta Földközi-tengerre irányított különböző egységeinek valószínű számát az egyes kikötőkben.

Ez az erő ugyan a hatalmas angol flotta jelentékeny része, de nem az egész angol tengeri erő, amelynek össztonnatartalma kereken 1,300.000 tonna.

Az olasz flotta egységeit a következő táblázat mutatja:

Hajók	Újak Régibbek összesen Épülőben				1911 óta			
	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna	sz. tonna
Csatahajók	3	64.714	1	12.818	4	86.532	2	70.000
Repülőgép anyahajó		1 4.960	—	—	1	4.960	—	—
Nagy cirkálók	7	70.000	4	33-641	11	103.641	—	—
Kis cirkálók.....	6	30.292	7	22.386	13	52.678	6	38.878
Flotilla vezetők	15	24.114	5	6.984	20	31.098	—	—
Torpedórombolók	33	36.861	41	26.740	74	63.601	8	6.588
Tengeraltattjárók ...	48	37.538	11	4.686	59	42.224	8	7.087
	összesen: 182 384.734 24 122.553							

Ezek az egységek békében a közkézen forgó kézikönyvek szerint ily csoportosításban állomásoznak az olasz hadikikötőkben:

1. Nyílt tengeri flotta:

1. hajóraj (Spezia): 7 nagy cirkáló, 2 flotillavezető, 16 torpedóromboló.

2. hajóraj (Tarent): 1 repülőgép anyahajó, 6 kis cirkáló, 12 flotillavezető, 10 torpedóromboló, z aknakereső.

Ebből világosan látszik e flotta beosztása egy erősebb és egy gyengébb cirkálórajba.

Mindkét rajnak nagy a sebessége. A Tarentben állomásozó bizonyára a felderítés célját szolgálja, a Speziában lévő ennek mintegy hátvédje. E mellett még számos támponton az alábbi erőket találjuk:

II. Északi Tirrén-tenger (Spezia, Livorno, Genua, Elba): 2 csatahajó, 2 nagy cirkáló, 2 kis cirkáló, 3 flotillavezető, 5 torpedóromboló, 29 tengeralattjáró.

III. Déli Tirrén-tenger (Nápoly, Szardínia, Szicília): 2 flotillavezető, 7 torpedóromboló, 28 tengeralattjáró, 3 ágyúnaszád, 29 torpedó-motorcsónak, 25 aknakereső hajó.

IV. Jóni-tenger és Adriai-tenger (Tarent, Brindisi): 2 csatahajó, 2 kis cirkáló, 2 flotillavezető, 29 torpedóromboló, 21 tengeralattjáró, 6 ágyúnaszád, 4 torpedó-motorcsónak, 11 aknahajó.

V. Adriai-tenger (Venezia, Pola, Zara, Fiume): 2 csatahajó, 2 nagy cirkáló, 2 kis cirkáló, 2 flotillavezető, 4 torpedóromboló, több Ids egység.

A külföldi szakirodalom lépten-nyomon ír arról is, hogy e két földközi-tengeri hatalom a fenti ábrán jelzett bázisaira az elmúlt évben tetemes összegeket áldozott. Az angol admirális különösen Malta és Famagusta (Cyprus szigetén) megerősítésére, elsősorban azok légvédelmének fejlesztésére biztosított nagyobb összegeket az 1935—36. évi költségvetésben. Cyprus nagyszabású tengeri és légi bázissá alakult át. 22 hatalmas nyersolajtartály biztosítja az ott elhelyezhető és onnan működő tengeri erők üzemanyagát.

Az Indiába vezető egyenes út ugyan Gibraltár—Malta—Alexandria, de Cyprus ennek az útnak hatásos oldalvédje, amely egyben a fontos haifai petróleumkikötőt is védi. Ha Malta az indiai út derekán lévő hadtápl és biztosító állomás is, jelentősége Cyprussal összehasonlítva mindjobban csökken. Egyrészt Malta sugárszerűen körül van véve olasz támpontokkal, másrészt Cyprus a szuezi csatornát biztosító Port Saiddal és Haifával együtt a Földközi-tenger keleti felét uraló és az angol kisázsiai érdekeltséget biztosító fontos hadászati háromszög kulcspontja. Innen megszervezhető a védelem a Haifa felé bármilyen irányból meginduló támadás ellen. Ugyancsak innen hatásosan ellenőrizhető Anglia időnként elég nyugtalan mandátumi területe: Palesztina is. Tudjuk, hogy cyprusi zavarok idején légi erők szállítottak angol csapatokat a szigetre Port Saiddal. Fordítva is lehetséges ugyanez, ha az egyiptomi helyzet így kívánja. Az olasz Rhodosból esetleg Haifába vezető légi utak keresztezik a Cyprus—port-said! vonalat.

Milyen a fentiekhez viszonyítva az olasz bázisok helyzete?

A már említett szicíliai és tripoliszi olasz tengeri és légi kikötők körül fogják Máltát. A tobruki, rhodosi, valamint lerosi olasz bázisok ugyanolyan északról délre húzódó záróvonalat jelentenek a Földközi-tenger keleti felében, mint a Szicília—tunisi vonal. Ezenkívül Leros még a Dardanellák ellenőrzésére alkalmas bázisként is számításba jöhet.

Szakember és laikus előtt egyaránt világos, hogy az angol és olasz bázisok földrajzi helyzetéből a következő lehetőségek adódnak: Anglia lezárhatja Gibraltárnál és Port Saidnál a Földközi-tengert, Olaszország viszont a fent említett két záróvonal segítségével, de különösen a Szicília—tuniszi vonallal megkísérelheti a Földközi-tenger medencéjének két részre való osztását. A további megfontolások a szuezi csatorna lezárása esetén már a szárazföldre vezetnének Líbián és Egyiptomon át, erről most nem szólunk.

A KÉT TENGERI HATALOMNAK a Földközi-tengeren összevont erői fenti felsorolása a nem szakember részére számoknál és hajóneveknél többet nem igen jelenthet, ezért bizonyára helyénvaló azok rövid ismertetése is.

Kezdjük a legkorszerűbb fegyvernemen, a légi erőkön. A repülőgépek mai teljesítőképessége mellett az említett tengeri kikötők kölcsönösen belesznek a hatásos repülőátadások körzetébe.

Hogy milyen az angol és olasz légi erők megoszlása az egyes kikötők szerint, az teljesen bizonytalan. Itt csak arról számolhatunk be, amit a nemzetközi sajtó már ismételtlen megtárgyalt. Az olasz partvidék légi kikötőinek repülőgépeit, mint a tengeri erők részét, általában 300-ra becsülik. Ehhez járulna még 30—40 gép, amelyet a flotta hajóin magával vihet. Ez persze a hatalmas olasz aviatikának csak töredéke és oly része, amelyet a tengeri erökhöz számíthatunk.

Ha ezzel szemben az angol légi erőket nézzük, akkor csak azt rögzítheti a megfigyelő, hogy ugyancsak hatalmas légi erőket vonnak össze állandóan az egyes hadászati pontokra. A Port Saidban jelzett két repülőgépanyahajó pedig kereken 100 egynéhány repülőgép befogadására alkalmas. Az angol flotta egyes egységei is vihetnek magukkal repülőgépeket.

A két flotta úszóegységei: 10 angol és 4 olasz csatahajó; csatacirkálója Angliának kettő van, s van 24 olasz és 17 angol cirkáló.

A torpedóhajók (flotillavezetők, torpedórombolók, nagy torpedónaszádok) számát mindkét félnél egyenlőnek vehetjük (80—90). Természetesen csak a háború után épült korszerű egységekről van az értékelésnél elsősorban szó. Az olasz cirkálók közül 16, a torpedójárművek közül 60 épült a háború után. Kereken 60 olasz tengeralattjáró és 30 angol egészíti ki a sort.

Ismétlem, hogy az erők számaránya és tartózkodási helye csak valószínűnek látszik. Meddő dolog volna a tengeri erők megoszlását változatlan tényezőnek tekinteni, mert a mai sebességek mellett az egy-egy kikötőben lévő hajók száma egy éjszaka alatt megváltoztatható.

Általános vélemény szerint az olasz flotta korszerűség szempontjából kiegyensúlyozottabb, mert nyílt tengeri része egyformán gyors és korszerű egységekből áll. Viszont nincsenek oly erős hajói, mint az angol flotta hatalmas egységei, a világ legnagyobb csatahajója, a 42.000 tonnás és 38 cm-es ágyúkkal felfegyverzett Hood és az ugyanilyen tüzérséggel bíró Renown. Ezek jelenleg a Földközi-tengeren (Gibraltár) vannak. Az olasz flotta csatahajóinak főtüzérsége 30.5 cm-es ágyúból áll. Lássuk most, mi e különböző hadihajók rendeltetése?

A csatahajók alkotják a flották gerincét, adják annak súlyát és tüzerejét, mert csak a nagy hajó alkalmas arra, hogy az alma és torpedó, sőt légi bombák ellen is megfelelő vértetéssel ellássák és az így védett nagy hajótestbe mintegy úszó erődbe, mindenféle ürméretű, erős tüzérséget építsenek be.

A csatahajók legveszedelmesebb ellenségei ma már a repülőgépek. Ezek részben állandó bázisokról, részben mozgó, a flottát követő hajókról indulnak el feladatuk végrehajtására. A repülőgépanyahajók szerepét úgy

kell elképzelni, hogy azok a megtámadandó cél (flotta, kikötő, város stb.) közelébe viszik repülőgépeiket csatacirkálók, cirkálók, kisebb egységek fedezete mellett és sorozatos támadásra képesítik őket, mert szükség esetén elláthatják azokat kellő üzemanyaggal, bombával, lőszerrel.

A csatacirkálók, cirkálók, kisebb egységek részben a flották zömének, de az utánszállítási vonalaknak a biztosítását is szolgálják, részben pedig mint a flották felderítői, az ellenséges flották nagy egységeinek megtámadói is szerepelnek.

Ez utóbbi célra legalkalmasabbak a gyorsjáratú torpedójárművek és a víz alatt való támadásra képes tengeralattjárók.

A felderítés, biztosítás, torpedótámadás végrehajtásához inkább gyorsaság (láthatatlanság) kell, mint tüzérségi és erős vértet.

A különböző egységek összehasonlítására és harci értékének elbírálására az alábbi adatok szolgálnak:

Típus	Milyen	Épült	Tonnatar- talom	Fegyverzet	Sebessége óránként
Cirkáló	London (angol)	1927	9.750	8 db 20·3, 4 db 10·2, 4 db 4·7 cm-es, 4 db 40 mm-es ágyú, 12 géppuska, 8 db 53·3 cm-es torpedó.	32·2 mér- föld, ke- reken 58 km.
„	Bolzano (olasz)	1932	10.000	8 db 20·3 cm-es, 16 db 10 cm-es, 2 db 7·6 cm-es, 8 db 40 mm-es ágyú, 8 géppuska	(67·5 km)
Torpedó- romboló	Duncan (angol)	1932	1.400	4 db 12 cm-es, 1 db 7·6 cm-es, 2 db 40 mm-es ágyú, 5 db géppuska, 8 db 53·3 cm-es torpedó.	35·5 mér- föld (64 km)
„	Borea (olasz)	1927	1.070	4 db 12 cm-es, 4 db 37 mm-es ágyú, 6 db 53·3 cm-es torpedó.	36 mér- föld (65 km)

Megjegyzendő, hogy az angol Duncan ú. n. flottillavezető. Ilyen nagyságú és fegyverzetű egységek természetesen az olasz flottalajstromban is szerepelnek.

A számbavehető nagy tengeralattjárók átlagos tonnatartalma 1000—1500 körül van. Fegyverzetük: 1—2 db 12 cm-es ágyú, 2—3 db géppuska, 6—8 db 53·3 cm-es torpedó, 12—6 db akna.

Sebességük a víz színén 25—30 km, a víz alatt 10—8 km. A víz színén 8500, a víz alatt 130 km-t tehetnek meg üzemanyagfelvétel nélkül. Merülési mélységük 100 m. Magukkal vihetnek egy repülőgépet is.

A torpedójárművek támadásaikat éjjel és nappal nagy sebességgel 2000—0.000 m-ig terjedő távolságból hajthatják végre. Ilyenkor nagy-tömegű torpedót vetnek a vízbe a megtámadott nagy hajók ellen. A kivetett torpedók saját gépjükkel és megfelelő előretartási szög alatt 60—80 km-es óránkénti sebességgel haladnak céljuk felé.

Tengeralattjárók kisebb távolságról (400—000 m) is lönek ki torpedókat a víz alatt. Egy ilyen kis távolságról kilőtt és 80—90 km-es óránkénti sebességgel haladó torpedó elől kitérni nagy hajókkal alig lehetséges.

A hajó testét érintő torpedók robbanásainak, az ugyanígy robbanó aknáknak és a hajók közvetlen közelében robbanó repülőbombáknak hatásfoka kb. egyenlő.

A flottáknak nagyon fontos kiegészítő részei a kis aknakereső és aknarakó hajók. Fontos azt tudnunk, hogy a kikötők és hajózási utak elzárására a víz alatt, a hajók mélyjáratának megfelelő mélységben elhelyezett és nagy robbanó töltettel bíró aknák szolgálnak. A Földközi-tenger mélységei-

ben ma már bárhol lehet aknát vetni a fejlett horgonyzó készülékekkel. Hz annyit jelent, hogy flották mozgása előzetes légi felderítés vagy akna-keresés nélkül veszélyes.

A végére hagyunk egy olasz különlegességet, a gyorsjáratú torpedó-motorcsónakokat. Ezek olyanformák, mint a Dunán is látható nagy motorcsónakok. Fegyverzetük torpedó, sebességük 80—90 km. óránként. Az 1935. évi olasz flottalajstrom szerint számuk kereken 50. Az ilyenek támadása nagy csatahajókra a modem Dávid harca volna a mai Góliát ellen. Veszedelmes ellenfél, mert éjszaka alig látható, támadás után pedig oly sebességgel száguldhat el az éjszaka leple alatt, hogy a mai többi hadihajó alig érheti be.

Csábító lenne szakember részére a hadászati helyzet és az erők szemléltetése után egy-két lehetséges harcászati cselekmény felvázolása és mérlegelése is, de a barátaink iránt érzett tisztelet tart vissza attól, hogy oly eshetőségeket taglaljunk, amelyeknek megakadályozása ma az európai béke barátainak legőszintébb vágya.

HARDY KÁLMÁN

A SZERVES BIRTOKPOLITIKA KÉRDÉSÉHEZ¹

MAGYAR SZEMLE egyik utóbbi számában érdekes tanulmány jelent meg erről a témáról Badics József tollából. A szerző ugyan merőben ellentétes álláspontot képvisel abban a kérdésben, melyről említett tanulmányát írta, mint én, s hű maradt felfogásához, amelyet 12 évvel ezelőtt is vallott, amikor Bernát István agrárpolitikai szemináriumában együtt vitatkoztunk a birtokpolitika feladatairól, ő a nagyüzem oldalán, én a kisüzem mellett érvelve — mégis sok megállapításával teljesen egyetérték. Amit az organikus birtokpolitika szükségességéről ír, azt senki, a legradikálisabb birtokreformer sem vonhatja kétségbe. Teljesen igaza van abban, hogy az olyan agrárpolitika, mely egyoldalú reformokkal akarja a mezőgazdaság égő bajait orvosolni és megelégedni új kistermelő egyedek létesítésével anélkül, hogy megteremtené azok boldogulásához szükséges feltételeket, sokat ártana az országnak nemcsak gazdasági, hanem szociális téren is.

A kiinduló pont tehát helyes és szerencsés a hasonlata is. Érdekes véletlen, hogy egyik korábbi tanulmányomban, mely a „Válasz“ című folyóiratban jelent meg,² magam is ugyanezzel, az organikus életből vett hasonlattal mutattam rá a mechanikus földosztás veszedelmeire azokkal szemben, akik a birtokpolitikában csak pillanatnyi szociális reformot látnak és azért hajlandók ma bizonyos arányosításra a birtokmegosztás terén, mert ezzel a mezőgazdasági népesség szociális elégedetlenségét remélik levezetni. Ennél veszedelmesebb felfogást nem ismerek ebben a kérdésben. Ha ez diadalmaskodnék, akkor az 1920-as földreform megismétlődésétől kellene tartani, ettől pedig őrizze meg az országot a Gondviselés. A szerző utóbb önkéntelenül maga is erre az útra téved s így összeütközésbe kerül az organikus birtokpolitikáról vallott egyébként helyes nézeteivel. Azt állítja, hogy nem csupán agrárpolitikánk nem kedvez a kisüzemek fejlődésének,

¹ Bár folyóiratunk tartózkodik polemikus természetű közleményektől, fenti hozzászólást tárgyi közlései miatt szívesen hozzuk. *A szerk.*

² Tévedések és fogalomzavar a földkérdés körül. „Válasz” 1934 augusztusi sz.

de természeti és közgazdasági viszonyaink sem alkalmasak a kisüzemi termelésre. Szerinte „sík talajaink a nagyüzemet támogatják. Száraz klímánk mellett a mélyművelés, a gabonatermelés szintén a nagyüzem mellett szól“. Szerinte „csapadékos klíma, fejlődő kulturális és közgazdasági viszonyok, olcsóbbodó iparcikkek, dráguló agrártermékek“ mellett prosperálhatnak csak jól a kisgazdaságok. És ha ennek ellenére mégsem zárkózik el teljesen bizonyos birtokpolitikai reformoktól, akkor nyilván őt is az a belátás vezeti, hogy a szociális érdekeknek kénytelen-kelletlen engedményeket kell tenni. Végzetesnek tartanám közállapotainkra, ha megint szociális olajcseppekként egy-két holdakat adagolnánk csak azért, hogy elmúljen a szociális veszedelem, mint egy kellemetlen fejfájás és újra nyugodtan lehessen élvezni tíz-tizenöt évig azt, ami megmaradt. Mert akik azt hirdetik, hogy a mai viszonyok, sőt az ország természeti adottságai sem kedvezőek a kisüzemi termelésre, (de ennek ellenére elismerik bizonyos birtokpolitikai reformok jogosultságát), végeredményben a mechanikus földosztás gondolatát propagálják, mely nem önálló, életképes kisüzemek alakításában, hanem egy merőben helytelenül értelmezett szociális célkitűzésben jut kifejezésre. Ez a felfogás mindenre jó, csak organikus reformokra nem. És még egyet ne tévesszünk szem elől. Nagyon helyes, ha rámutatunk a kisüzemek fejlődését gátló agrárpolitikai mulasztásokra, de ne hűnyjunk szemet a hibák legnagyobbja előtt sem: ebben az országban több mint félmillió olyan törpegazdaság van, melyek életképtelenek voltak a mainál sokkal kedvezőbb konjunkturális viszonyok között is. A legüdvösebb agrárpolitikai intézkedések sem tennék egészségesebbé ezeket a valóban szánalmas „üzem“-eket, melyekben épkézláb-gazdálkodás nem is folyhat mindaddig, míg a helyi viszonyoknak megfelelő nagyságra ki nem egészítettek.

Nem tudom, min alapszik azon vélemény, hogy a sík vidék inkább a nagyüzemnek való. Sem a külföldi, sem a hazai viszonyok nem igazolják ezt az állítást. A mi Alföldünk, úgy hiszem, éppen eléggé sík terület, mégis parasztosztályunk legegészségesebb rétege rajta él, annak ellenére, hogy évtizedeken keresztül elég mostoha élete volt. Az Alföld tanyai parasztja ma is a legexpanzívabb eleme a magyar kisbirtokososztálynak: a ceglédi, kecskeméti, orosházi, jászági földművelők híresek arról, hogy terjeszkedési törekvéseik messze túlterjednek szülőföldjük határán és elérnek a Dunántúlra is. Hát még ha ezek a törekvések egy kis támaszt kapnának.

Bármily kitűnő képzettségű szakember is szerző, a nagybirtok védelmében felhozott adatai alig meggyőzőek. A kisüzem nagyobb népességeltartó képességét tagadja és azt bizonyítja, hogy a kisüzem kedvezőtlen hatást gyakorol a népszaporodásra. Sőt külföldi adatokat idéz egy osztrák napilapból, melyek szerint a lengyel és keletporoszországi telepítések kedvezőtlen népesedési eredményekre vezettek. Nem áll módomban az adatok helyességét ellenőrizni, mert nem tudom, milyen forrásból származnak. A német birodalmi statisztika és a „Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen“ tudományos vizsgálatai azonban homlokegyenest ellentmondanak az osztrák lapból idézett adatoknak. Az 1933. évi német-birodalmi népszámlálás szerint együttélő házastársak közül volt

	paraszt és gazdacsaládok	munkás- családok
0 gyermeke	10·3 %-ának	12·5 %-ának
1 „	15·0 „	20·1 „
2 „	18·7 „	18·6 „
3 „	15·2 „	13·5 „
4 „	11·3 „	9·7 „
5 és több gyermeke	29·0 „	24·7 „
ismeretlen.....	0·5 „	0·9 „

Ez a statisztika világosan mutatja, hogy a 3, 4, 5 és ennél többgyermekes családok — egészséges viszonyok között! ezt ne felejtjük el! — nagyobb számban fordulnak elő a birtokos parasztság körében, míg a mezőgazdasági munkások a gyermektelen és egykés családok nagyobb számával tűnnek ki. Sőt a birtokos parasztságnak is elsősorban az a rétege szaporább, amelyek a megélhetéshez elegendő nagyságú földdel, illetve Önálló kis családi gazdasággal rendelkeznek. Kiviláglik ez az alábbi adatokból:

gyermekszám	paraszt és gazdacsaládok száma %-ban						
	0,5 ha alatt	0,5—2 ha	2—5 ha	5—20 ha	20—50 ha	50—100 ha	100 ha felett 1
0	15,4	13,7	10,6	9,4	9,9	10,4	12,2
1	18,0	15,5	14,6	15,1	14,7	14,3	14,3
2	18,8	17,4	17,9	19,0	19,0	20,8	21,2
3	13,7	14,1	14,9	15,4	19,3	16,4	18,3
4	9,8	10,6	11,4	11,5	11,2	11,0	11,9
5 és több ...	23,4	28,0	30,1	29,2	29,3	20,4	21,3
ismeretlen ...	0,9	0,7	0,5	0,4	0,6	0,7	0,8

Míg a 2—50 ha-os parasztcsaládok 29—30%-ában a gyermekszám 5 vagy ennél több, addig az egészen törpebirtokosok éppúgy, mint a nagyobb földdel bíró gazdák családjában a gyermeklétszám csökken. Vagyis a szél-sőségek nem kedveznek a bő gyermekáldásnak.

A telepítés állítólag kedvezőtlen népesedési kihalásaira nézve szerző nem közöl adatokat, csak megemlíti, hogy ebből a szempontból a telepítések nem jártak jó eredménnyel. A telepes felvak százaira kiterjedő igen alapos tudományos vizsgálatok bebizonyították, hogy a telepítés átlag 50%-kal növelte a népsűrűséget, amint ez a rostocki egyetem magántanárának, Wollenweber-nek, „Ländliche Siedlung und Bevölkerung“ címen 1931-ben megjelent könyvéből is kiderül.

Alig lehetséges továbbá a háború utáni birtokreform rovására írni a lengyelországi népszaporodás csökkenését is. Figyelembe kell itt venni azt, hogy a népszaporodás hanyatlása, mint a gazdasági válság is, világjelenség, melynek egészen más okai vannak, mint a birtokreform. Hiszen a birtokpolitika ellenzőinek legfőbb érve: az uradalmi cselédség szaporasága, és ma ez is csökkenőben van. Ezt a gyakorlat emberei tudják, de statisztikai adatokkal egyébként is igazolható. Az alábbiakban bemutatjuk néhány uradalmi község természetes szaporodásának alakulását a háború előtti évtized és az 1930-as népszámlálás eredményeinek összehasonlítása során. Az uradalmi községek lakossága túlnyomó részben gazdasági cselédekből áll, így azok adatai elég híven mutatják ennek a néprétegnek szaporodási viszonyait.

1000 lélekre esett természetes szaporodás évenként	Ujdom-bóvár	Majsa-miklósvár	Fürged	Pusztavacs	Sővényháza	Kis-szállás
1901—1910 évek átlagában	19,7	24,6	22,6	25,3	20,5	20,2
1921—1930 évek átlagában	18,6	18,2	21,1	22,7	20,3	18,1

Ezekből kétségtelen, hogy a gazdasági cselédek szaporodása is lefelé menő irányt mutat. Pedig őket nem nagyon bántja a kultúra és ha igaz az, hogy a magasabb színvonal és emelkedő jólét tényleg hátrányosan befolyásolja a szaporodást, ami miatt úgy látszik a szerző is aggódik birtokreform esetén, akkor ma az uradalmi cselédek gyermeklétszámának legalább meg

kellene duplázódnia. S azt sem lehet állítani ebben az esetben, hogy a szaporodás hanyatlását a földosztás idézte volna elő, mint ahogy azt mondják a lengyel földreformra és a német telepítésekre.

Rá kellett mutatni mindezekre, amelyek elhomályosítják a tanulmány-nak azt a helyes alapgondolatát, hogy meg kell teremteni a kisüzemek boldogulásának feltételeit, ha nem akarjuk, hogy a birtokpolitikai tevékenység kárt csináljon az országnak. A szerző azonban itt is túlzásokra ragadtatja magát, amikor az irányítás és tervgazdaság ellen szól. Talán a cukorra és a szeszre gondol szerző, melyek teljesen kartellizálva vannak? De hiszen ezekkel úgyis kevés dolga van a kistermelőknek. Vagy a tejre, paprikára, hagymára, amelyekkel csupán kísérletezések folynak? De vajjon miként képzelhető e tereken egészséges áralakulás, talán a szabad verseny akadály-talan érvényesülése mellett? Legalább is ilyesféle tűnik ki ezekből a sorok-ból: „A kisüzem teljesen védtelen és tanácstalan a gazdasági életet folyto-nosan korlátozó, irányító. rendeletlabirintussal szemben. Többvagónos készlet jobb értékesítéséért még érdemes lehet a felfordult piacot kipuha-tozni, a rendeletdzsungelt bújni. Kosárszám vagy szekerenként lehetetlen az irányítás folytán anarchisztikussá vált piaci viszonyokkal megbirkózni. A tervgazdaság elsősorban is a parasztüzem megöloje. Parasztüzemek boldogulásához nyugodt, egyirányú, beavatkozásoktól mentes piac szüksé-ges.“ Én nem hiszem, hogy a szabad verseny nyugodt és „egyirányú“ piacot teremte-ne s biztosítani tudná a kosárszám és szekerenként értékesítő parasztnak a megfelelő termelői árat. Legalább is az évtizedes tapasztalatok nem ezt bizonyítják.

Pedig mi tagadás benne, a mezőgazdasági termelésnek azok a leg-jövedelmezőbb ágai, amelyeknél bizonyos tervszerűség és irányítás érvénye-sül mind a termelésben, mind az értékesítésben. Utalok a szeszre, dohányra és a cukorrépára. Hol állna ma a nagyüzem jövedelmezősége, ha ezekben a termelési ágakban is a szabad verseny érvényesülne! A birtokpolitika ellenzői megfélemedeznek arról, hogy mit jelentenek a cukor-, szesz- és do-hánytermelés bevételei a nagyüzem mérlegében. És amikor a kisüzem alacsonyabb terméseredményét hozzák fel érvül a telepítéssel szemben, gondolnak-e arra, hogy a nagyüzemek 20—50%-os terméstöbbletében van némi szerepe a dohány-nak, szeszburgonyának és cukorrépának, melyek a kalászosoknak kitűnő előveteményei. Ezek a növények tudvalevőleg nagy-részt közép- és nagyüzemekben termeltetnek, míg a kisüzemek alig néhány százalékkal részesednek azok termelésében. Így a parasztagazdaságok nem-csak a közvetlen haszontól esnek el, melyet ezek a monopolizált termények jelentenek, hanem az állattenyésztés és a trágyatermelés szempontjából rendkívül fontos hulladékaik (szeszmoslék, répaszelet, melassz) is a közép-és nagyüzemek magasabb terméseredményeiben realizálódnak. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a kisbirtok kategóriájában az életképes gazdálkodás feltételeivel nem rendelkező törpeüzemek dominálnak, és százezer föld-művelőre jut egy alsófokú mezőgazdasági szakiskola., akkor igazán nem lehet csodálkozni azon, hogy a kisbirtok átlagtermelése a kalászosoknál és általában a szárazföldi művelésben nem éri el a közép- és nagybirtok szín-vonalát.

Hadd említsem itt meg azt is, hogy a birtokpolitikái tevékenység elle-nében gyakran szokás hivatkozni Aereboera. Kétségtelen, hogy ez a kitűnő agrárpolitikus és üzemi szakember ellensége minden mesterséges beavatko-zásnak és természetesen az erőszakolt telepítéseknek is. Ezt a felfogást azonban távolról sem olyan meggyőződés táplálja, mint amelyet neki szokás tulajdonítani. Aereboe feltétlenül a kisüzem mellett tör lándzsát. „Az egyes birtoknagyság-kategóriák közgazdasági termelésének kérdésére a

felelet erősen a kis- és középüzem javára szól“, írja „Agrárpolitika“ című nagy munkájában. Sőt éppen azt hibáztatja, hogy az állam elmulasztotta megfelelő adó-, vám- és hitelpolitikával a nagybirtokok természetes szétbomlását elősegíteni. Az ő liberális felfogása szerint ebben az esetben nem lett volna szükség erőszakos beavatkozásra, mert a nagyüzemek enélkül is a telepítő társaságok retortájába hullottak volna. Tervezetet is dolgozott ki a progresszív adózás bevezetésére. A nagytekintélyű német agrártudós-nak ezek a véleményei kell hogy nálunk is gondolkozóba ejtsék azokat, akik keresik a hazai viszonyok javításának természetes útját.

KERÉK MIHÁLY

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az angol választások, következtük a szankciós politikára; az olasz-angol viszony nehézségei, Egyiptom — A szankciók és azok kilátásai; a francia politikai élet — Az osztrák kormány újjáalakítása, a görög király hazatérése, a cseh kormányválság.

A BRIT VÁLASZTÁSOK MEGHOZTÁK az előrelátható eredményt. A konzervatív-párt bölcsen cselekedett, amikor felhasználta a politikája javára mutakozó általános hangulatot és a népszövetségi politika jelszavával választatott. A nemzeti kormány határozott állásfoglalása a béke és a Népszövetség mellett megtermelte gyümölcsét. A kormány óriási többsége ugyan csökkent, de ez kétségtelenül a kormányzás és a parlamentáris munka javára válhat. Az eddigi, több mint négyszáz főnyi többség majdnem inkább teher volt, mert egyrészt az ellenzéknek nem volt elegendő tekintélye, ami a kormányzati kritika szempontjából mindig sajnálatos, másrészt különösen a 450 főnyi konzervatív-párt kebelében nehézzé tette a belső fegyelem fenntartását és a fiatalabb erők kívánatos előretörését. Az angol parlament összetétele most a következőképpen alakult (a zárójelben levő számok az 1931-ben választott alsóház összetételét jelzik): konzervatív-unionista 387 (454), nemzeti liberális 33 (35), nemzeti munkáspárt 8 (15), nemzeti 3 (1), összesen kormánypárti 431 (513); ellenzék: munkáspárt 154 (59), liberális 17 (26), független liberális 4 (6), független munkáspárt 4 (3), független 4 (0), kommunista 1 (0), összesen ellenzéki 184 (102). Ez az új összeállítás a nemzeti kormánynak 247 főnyi többséget és egyedül a konzervatív-unionista-pártnak az összes többi pártok felett 159 főnyi többséget biztosít. Stanley Baldwin, akinek ez kétségtelenül nagy személyes sikere, joggal beszélhet tehát fényes eredményről.

Londonban most az első hetek azzal teltek el, hogy a kormányt, igen csekély személycserével, átalakítsák. Baldwin ezenkívül igyekszik a két kibukott MacDonaldnek, az apának, aki a Tanács Lordelnöke, és a fiúnak, aki gyarmatügyi államtitkár, új mandátumot találni, mert jelenlétük fontos a kormány nemzeti jellegének fenntartásához. Közben talán a választási propaganda-beszédekből és manifesztumokból, a kormánytagoknak a választás utáni nyilatkozataiból és a sajtó kommentárjaiból meg lehet állapítani, mi lesz a nemzettől kapott új mandátum alapján Stanley Baldwin nemzeti kormányának

programja és politikája. Ennek az évnek a tavaszán még mielőtt az olasz-abesszin konfliktus valóban fenyegetővé vált volna, a brit közvélemény kezdett elfordulni a nemzeti kormánytól. Nehéz lett volna tulajdonképpen megállapítani, mit vetettek szemére: hiszen Angliában valóban csódtömeget vett át MacDonald nemzeti kormánya MacDonald szocialista doktrínáktól telt, tehetetlen munkáspárti kormányától. A nemzeti konzervatív kormány pedig négy év alatt nemcsak helyreállította a font sterling tekintélyét, a költségvetési egyensúlyt, az ipari jólétet legalább is részben, leszállította a munkanélküliséget, hanem bizonyos mértékig újból tiszteletet szerzett Nagy-Britanniának. De csak „bizonyos mértékig“. Talán éppen ez a nem egészen kétségtelen tekintély, valami bizonytalan vonalvezetés a külpolitikában volt az a körülmény, ami, tulajdonképpen nyilvánvalóan hálátlanul, a választópolgárokat a nemzeti kormánnyal szemben bizalmatlanná tette. Az a külpolitika, amely nem mert szembeszállni Japán terjeszkedésével a Távolszéken, nem tudta Franciaországot rávenni arra, hogy ne tegye a leszerelést túlzott merevségével lehetetlenné, viszont nem tudta megakadályozni azt, hogy Németország, amikor a szövetségesek nem teljesítették leszerelési kötelezettségeiket, ne keresse saját érdekeinek jogos védelmét hadseregének szükségleteihez és helyzetéhez mért felszerelésében, nem lehetett alkalmas arra, hogy presztízst adjon a külföldön és bizalmat szerezzen a belföldön. Mert hogy mi volt az angol választópolgár véleménye Nagy-Britannia politikai kötelezettségeiről, még mielőtt az olasz-abesszin viszály felhője a láthatárt elborította volna, azt érdekesen juttatta kifejezésre az angol Népszövetségi Uniónak tavasszal befejezett ügynevezett béke népszavazása. Ez a múlt ősszel az egész Egyesült Királyság területén megszervezett szavazás a népszövetségi és békepolitika témájáról több precízen feltett kérdésre kellett hogy választ adjon. A főkérdések egyike az volt, vajjon Nagy-Britannia közönsége hajlandó-e a népszövetségi biztonsági rendszert támogatni, szankciókat alkalmazni, sőt a békéért háborút vívni. A válasz a Népszövetség és a szervezett béke mellett n millió „igen“ volt. Ezt az eredményt április folyamán hozták nyilvánosságra és az angol választóközönség egyharmadának ilyen szokatlanul határozott állásfoglalása Nagy-Britannia kollektív szerződési kötelezettségeinek teljesítése mellett nyilván nem maradhatott hatás nélkül a kormány politikájára sem.

Sir Samuel Hoare külügyminiszter legutóbbi, a parlament feloszlása előtt tartott alsóházi beszédében hangsúlyozta ugyan, hogy a brit politika egy év óta az olasz keletafrikai expanzió kérdésében nem változott és hogy a brit kormány állandóan kifejezésre juttatta az olasz kormányfő előtt ugyanazt az elutasító álláspontját, amely ma a szankciós politikához vezetett el, mégis joggal felmerül az a kérdés, vajjon Nagy-Britannia állásfoglalásának fokozatos megmerevedése, amely a májusi tanácsülésen lett nyilvánvalóvá, nem függött-e szorosan össze azzal a körülménnyel, hogy a kormány csak akkor lehetett biztos a közvélemény támogatásában, ha tiszta népszövetségi politikát folytat. Ettől a pillanattól a júniusi kormány-rekonstrukción kezdve, az őszi népszövetségi közgyűlésen át egészen a választásokig egyenes vonalban fejlődött ki a brit nemzeti kormány külpolitikája, az ország óriási többségének bizalmától kísérve. Ez a körülmény mindenesetre amellől bizonyít, hogy a nemzeti kormányt az abesszin kérdésben elfoglalt álláspontjában elsősorban a közvélemény által is szentesített elv: a népszövetségi gondolat védelme vezette. Az a tény, hogy egy nagy olasz afrikai gyarmat keletkezése a Vörös-tenger és az Indiai-óceán partján a Brit Birodalom indiai útját és a Szudánt fenyegeti, meggyőzőnek látszik koloniális és katonai szakértők számára: a brit közönség

millióit ez a veszély ösztönszerűleg nem mozgathatta volna meg. Illetve ahhoz, hogy megmozgassa, ahhoz hogy az egyszerű választó megértse a birodalmi veszélyt, az egész brit sajtónak hónapokon át kellett volna a veszély nagyságát bizonyítania. Már pedig az ellenkezője történt: azt bizonyították, hogy a Brit Birodalom nincs érdekelve a konfliktusban, hogy Olaszország iránt a legbarátságosabb érzelmekkel viseltetik, de viszont meg akarja védeni a nemzetközi érintkezés illemét és szabályait s meg akarja kísérteni a békének a népszövetségi Egyezségokmányban lefektetett eszközökkel biztosítását. Ezt az egészen meglepő harciasán pacifista hangulatot használta fel Stanley Baldwin — az angol erényeknek, jótulajdonságoknak s a magas műveltséggel párosult, jó közepszerű intelligenciának ez a tökéletes megtestesítője — arra, hogy a választásokat a béke biztosításának jegyében folytassa le s ezzel a konzervatív-párt hatalmi birtoklását, a nemzeti kormányzat tetszetős köntösében, további öt évre biztosítsa.

A nemzet mandátumot adott a kormánynak arra, hogy a békét a Népszövetség keretében minden rendelkezésre álló eszközzel igyekezzék helyreállítani és csak olyan megoldáshoz járuljon hozzá, amely, mint Hoare kifejezte, mind a három érdekelt felet, a Népszövetséget, Olaszországot és Abessziniát egyaránt kielégíti. Az új kormány diplomáciai akciójának további fejlődését lehetetlen volna ma előre megmondani, mert az részleteiben és taktikájában a körülményektől fog függni. Bár kevésbé kell majd a közvélemény megmozdulásaira figyelnie, mert annak a kormány számára káros reakcióitól nem kell tartania, mégis a megbízás, amit kapott, oly világos, hogy ismerve az angol parlamentáris felfogást, nehezen képzelhető el más, mint az eddigi politika céltudatos kifejlesztése. És ha el akarna térni eddigi politikájától, akkor őrt áll nemcsak saját választóközönsége, hanem a háromszorosra nőtt munkáspárti ellenzék is, amely nemcsak külpolitikai, hanem világnézeti szempontból is a kérlelhetetlen szankciós politika híve. Hogy pedig hogyan fogja a brit kormány és a vezetése alatt egyesült Népszövetség a tragikus dilemmába jutott Franciaországgal együtt megtalálni azt a formulát, amely mint megoldás kielégítse „mind a három érdekelt tényezőt“, azt a brit államférfiak és népszövetségi szakértők találékonyására kell bízni, akik talán megoldják a kör négyesítésének problémáját.

Noha időről-időre optimista hullámok öntik el a nemzetközi sajtót, s ez a rózsásanlátás sokszoros felfokozásban kerül bele a magyar sajtóba, sajnos, kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a spekulatív tendenciájú megegyezési hírekkel ellentétben a világpolitikai helyzet az olasz gyarmati expedíció megkezdése óta fokozatosan romlik. A francia miniszterelnök kétségtelenül hű középvonalas képviselője a francia közvéleményben végbenemő harcoknak és nézeteltéréseknek. Hogy politikája a múlt év vége óta egészen szerencsés volt-e, azt valószínűleg csak történelmi távlatból lesz lehetséges eldönteni, ma kétségbeesett erőfeszítéssel igyekszik a népszövetségi és angolbarát politikáját a január 7-1 protokollumban lefektetett olasz-támogatással összeegyeztetni. De olaszbarátsága és ama meggyőződése ellenére, hogy Olaszország hatalmának intakt megőrzésére Németország ellen szüksége van, nem tudott ellenállni sem a szankciós politika teljes diadalának, sem annak az angol követelésnek, amely a Földközi-tengeren Franciaország katonai segítségét óhajtotta magának biztosítani a népszövetségi Egyezségokmány 16. cikkének harmadik bekezdése alapján arra az esetre, ha Olaszország a brit flottát megtámadná, amikor ez a szankciós rendelkezések végrehajtása felett örökődik. Ahhoz, hogy ebbe a megoldásba Franciaország belement, nyilván az kellett, hogy Anglia kérlelhetetlen világos-

sággal vesse fel az alternatív kérdést: vagy ragaszkodói a népszövetségi politikához és akkor annak minden következményét vállalnod kell velem szemben, vagy lemondasz róla és akkor én kilépek a Népszövetségből és semmisnek tekintem minden a kontinensen vállalt garancia-kötelezettségemet. Franciaország a Népszövetség tagállamainak túlnyomó többségével együtt kimondta a szakértő albizottságok által kidolgozott szankciós határozatok alkalmazását és életbelépésük időpontjául november 18-át tűzte ki. Naiv kedélyek azt hitték, hogy azért választottak olyan dátumot, amely az angol választások után három nappal következik be, hogy esetleg az újra megválasztott angol kormánynak legyen ideje megváltoztatni álláspontját. Ennek a várakozásnak sem lélektani, sem elvi, sem gyakorlati indoka nem volt. A majdnem három heti haladékot a szankciók életbeléptetésére a technikai körülmények indokolják, azok a nehézségek, amelyekkel a szankciós államoknak meg kellett küzdeniük, amíg törvényhozásukat és adminisztrációjukat, kereskedelmi forgalmukat az új alapra átállították.

Nagy-Britannia és Olaszország között ugyan állandó tárgyalások folynak, azonban nem azzal a cézzal, hogy valamilyen bekövetkező békekötéshez az alapot már most megtalálják, hanem kizárólag azzal a céllal, hogy a két nagyhatalom közötti feszültséget csökkenteni igyekezzenek. Laval befolyására vezethető vissza, hogy Mussolini spontán visszahívta a líbiai határra küldött egyik olasz divíziót. Az a remény azonban, hogy ezt Nagy-Britannia a Földközi-tengerre küldött hajórajja egyes egységeinek visszahívásával fogja nyugtázni, nem vált valóra. A brit kormány, amelyet Olaszországgal szemben különösen a Szudán elleni felvonulás merevített meg állásfoglalásában, rámutatott arra, hogy még mindig kétszer annyi olasz csapat maradt a Szudán líbiai határán, mint amennyi a brit gamizon egész Egyiptomban és Szudánban. A békemozdulat tehát egyelőre egyoldalú maradt és Anglia csak akkor fogja követni a Duce gesztusát, ha Líbiából még egy divíziót visszahívna. Közben nyilván nem hangolták a brit kormányt barátságosabbra azok az események sem, amelyek Egyiptomban mennek végbe. Az a tény, hogy Nagy-Britanniának mostani politikai és esetleg katonai akciójában feltétlenül szüksége van Egyiptomra, mint közép-tengeri hajóhadának fedezékére és szudáni hadseregének biztosítására, azt a reményt ébresztette az egyiptomi közvéleményben, hogy a megadandó támogatás ellenében most kiharcolhatja magának országának egyenjogúsítását, alkotmányának helyreállítását és a Népszövetségbe való felvételét. Jóllehet az olasz propaganda a fáraók országában rendkívül ügyesen dolgozik, minden jel arra mutat mégis, hogy Egyiptom közvéleménye nem szívesebben választaná az ismeretlen Olaszországot a már ismert angol metódusok helyett. A nemleges válasz azonban, amit az egyenjogusítási és alkotmányhelyreállítási kísérletekre London adott, — ezt Sir Samuel Hoare a Lord Mayor beiktatásának bankettjén elég nyersen kifejezésre is juttatta — lehervasztotta az egyiptomiak reménykedését és rendkívül élessé tette a nacionalista ellenzék akcióját Nesszim pasa eddig megtúrt kormánya ellen. Anglia számára azonban ezzel kétségtelenül megszorodott a leküzdendő nehézségek és veszélyek száma.

A NÉPSZÖVETSÉG TAGÁLLAMAI öt szankciós határozatot hoztak és léptettek életbe. Az első a hadifelszerelések és hadianyagok szállításának tilalmát mondja ki és már októberben életbelépett. (Ausztria és Magyarország ebben a szankcióban még akkor sem vehettek volna részt, ha különben csatlakoztak volna a szankciós rendszerhez. A békeszerződések ugyanis mindkét államra nézve már eleve felállították a fegyverszállítási tilalmat.) A második a hitelnyitást és pénzügyi érintkezést tiltotta meg a résztvevő

államoknak Olaszországgal szemben. A harmadik és negyedik olasz áruk importját és egyes felsorolt, hadianyagok gyártásához szükséges, úgynevezett kulcsárúknak Olaszországba való bevitelét tiltotta meg. Az ötödik határozat a résztvevő tagállamoknak egymás megsegítésére való kötelezettségét mondta ki, hogy ezzel a minimumra szállítsa le azokat a károkat, amelyek a tagállamokat a szankciós politikából kifolyólag érhetik. Olaszország számára a legsúlyosabb következményű szankció az, amely az olasz kivitel átvételét tilalmazza és ezzel Olaszországot megakadályozni igyekszik abban, hogy a háború viteléhez és nyersanyagok meg hadifelszerelés behozatalához szükséges devizához jusson.

Azt a tényt, hogy Ausztria és Magyarország megtagadták a szankciókban való részvételüket, a Népszövetség köreiből és különösen Nagy-Britanniában erős visszatetszéssel fogadták. Szemére vetették a két államnak, hogy elfeledkeznek kollektív nemzetközi kötelezettségeikről és arról a háláról, amely a Népszövetséggel szemben kötelezi Őket. A Népszövetség és Ausztria viszonyában talán lehet az osztrák szövetségi államot terhelő bizonyos hálakötelezettségről beszélni. Magyarországot illetőleg azonban a Népszövetségtől nyert előnyként kizárólag és egyedül a népszövetségi kölcsön könyvelhető el — és mindaz a csalódás, amely bennünket a Magyarországot érdeklő kérdések kezelésében Genf részéről ért, a Népszövetség számára határozottan kedvezőtlen mérleget eredményez. Kétségtelen, hogy Magyarországnak, mint kicsiny és lefegyverzett államnak, amelyet ellenséges alakulatok vesznek körül, feltétlenül érdeke népszövetségi tagsága és az, hogy a nemzetközi együttműködés szellemében vezesse külpolitikáját s ne veszítse el a nagyhatalmakkal való kontaktusát, különösen Nagy-Britannia sokféleképpen tanúsított jóindulatát. Hiszen nincsen állama Európának, amelyhez Magyarországot bensőbb és mélyebb erkölcsi és történelmi kapcsolat fűzné, mint Angliához. Soha komoly és lelkiismeretes magyar embernek eszébe nem jutna, Anglia eljárását elítélni vagy vele ujjat húzni. Ha tehát a körülmények összejátszása folytán abba a tragikus dilemmába kerültünk, hogy, bárcsak közvetve, a brit politikával szembe kellett fordulnunk, akkor remélnünk kell, hogy a brit közvélemény végül mégis meg fogja érteni azt az erkölcsi parancsot és kötelezettséget, amely minden habozás nélkül egy másik erkölcsi obligó teljesítését kívánta tőlünk.

A szankciós politika előreláthatólag nem fog hamarosan eredményeket felmutatni. Olaszország erősen felkészült a védelemre. Egyelőre a szankciókban részt nem vevő nagyhatalmak — Egyesült Államok, Németország és Japán — tovább szállítanak, a fasiszta állam pedig e mellett a háború vezetésére jelentékeny raktárral rendelkezik. A helyzet kritikussá a békepolitika szempontjából akkor fog válni, ha a szankciók váratlanul pozitív eredményeket mutatnának és Olaszország katonai teljesítőképesége s ellenállása gyengülne, amitől a szakértők véleménye szerint nem kell tartani, vagy ha másfelől kiderülne az, hogy a gazdasági szankciók eredménytelenek, Olaszország katonai akcióját nem bénítják meg s az olasz hadsereg be tudja fejezni legalább is Ethiopia nem-Amhara területének meghódítását. Az első esetben Olaszország belpolitikai helyzete válhatik kritikussá. A második esetben Nagy-Britannia kerül az elé a dilemma elé, hogy vagy élesebb rendszabályokhoz nyúl és ezekhez megnyeri Franciaország, sőt, ami blokádnál esetében elengedhetetlenül szükséges lenne, az Egyesült Államok támogatását; vagy elismeri a bevégzett tényeket, azaz Abesszinia felbomlását és ezen az alapon bekül ki Olaszországgal. De ebben az esetben a Népszövetséget, amelynek akciója az Egyezségokmány alapján ilyképp megbukottnak volna tekinthető, csupán nagyarányú reformmal mentheti

meg olyképpen, hogy átalakítva az Egyezségokmányt, megnyitja ismét a nem-tagállam nagyhatalmak, elsősorban a Német Birodalom előtt. Az események alakulása a következő három hónap alatt fogja megmutatni, hogy a történelem melyik útra fogja kényszeríteni Európa vezető nagyhatalmait.

Franciaország helyzete, mint jeleztük, nem könnyű a konfliktussal és fejleményeivel szemben, a francia kormányé pedig inkább válságos pénzügyi és gazdasági szempontból a belpolitikai fronton. A jobboldali pártok, de különösen az ország jobboldali közvéleménye, amely a különböző ligákban van megszervezve, a szankciók ellen foglalt állást. A baloldali pártok a leghatározottabban a szankciós politika és Nagy-Britannia mellé állottak, de ma még elfogadják Laval óvatos és kiegyenlítő tevékenységét. A szenátusi választások balfelé irányuló tendenciát mutatnak és így Laval kénytelen lesz eljárásában és taktikájában mindinkább számolni ezzel az elemmel. Hiszen 1936 májusában új választások lesznek Franciaországban. Herriot, mint a radikális párt ezidőszerinti elnöke, ha nem is teljesen elismert vezére, feltétlenül Laval mellé állott s ezzel egy őszi kormánykriszist sikerült elkerülni. Hogy a takarékosági és deflációs politika keresztülvitele milyen mértékben fogja a további hónapok alatt próbára tenni Laval pozícióját, azt csak az események alapján fogjuk lemérhetni. Kétségtelen azonban, hogy ha egyszer véglegesen fog kelleni választania Olaszország és a szankciós politika között, a véleményeknek és érdekeknek ebből folyó belső összeütközése próbára teheti Franciaország belbékéjét is.

EURÓPA EGYNÉHÁNY ÁLLAMÁBAN gyorsan lebonyolódó belső válságok és változások mentek végbe. A külpolitikai események nyomása olyan, hogy egy államban sem engedi meg egyelőre az éles belső összeütközések fényűzését. Az osztrák kormány egyik napról a másikra belső átalakítást hajtott végre, amely különösen azáltal vált feltűnővé, hogy egyik legismertebb és hosszú ideig legbefolyásosabbnak látszó tagjának, Fey őrnagynak, a Heimwehr egyik megszervezőjének hirtelen ki kellett válnia a kabinetből. A külföldi kommentárok ebben az átalakításban külpolitikai okokat véltek felfedezni, ami azonban nem felelt meg a tényeknek. Itt úgylátszik nem volt másról szó, mint a Heimwehr amaz elemeitől való megszabadulástól, amelyek a Schuschnigg-Starhemberg-féle egységes koncepciót zavarták, illetve annak magukat alárendelni nem akarták. Ebben talán volt egy enyhe külpolitikai árnyalat is — állítólag Fey és a kabinetből kiváló társai inkább keresték a Németbirodalommal való megegyezés útját, mint a kormány egésze — főképpen azonban belpolitikai tehernek tekintették Fey őrnagy jelenlétét a kormányban. Az új Schuschnigg-Starhemberg-kormány — Starhemberg herceg a Heimwehr vezetését immár teljesen egyedül tartja kezében — igyekszik új szociálpolitikájával a munkásság felé hidat verni.

Görögországban Kondilisz tábornok számítása teljes mértékben bevált. A diktatúrás kormány vezetése alatt megtartott népszavazás minden képzeletet felülmúló — 97.88%-nyi — többséget hozott a monarchia és György király visszahívása mellett. Lehet, hogy az a többség is, amelyet nem diktatúrás kormány az ellenzék részvételével kapott volna, elegendő lett volna a király visszahívására, de kicsinyiségénél fogva valószínűleg nem adott volna elég tekintélyt a visszaállított monarchiának. György király Nagy-Britannia támogatásával és jókívánságaival tér vissza atyja és nagyatyja trónjára. Visszatérése határozottan az angol diplomácia sikere, mert hiszen Görögországnak, mint hosszú partvidékkel bíró földközítengeri államnak, fontos szerepe lehet a szankciós konfliktus további fejlődése esetén.

A gyorsan és tervszerűen lebonyolódó kormányváltások között különös figyelmet érdemel a cseh kormány rekonstrukciója. Ezt az átalakulást a cseh képviselőház elnökének, Bradacsnak váratlan halála Indította meg. Malypetr miniszterelnök, aki szívesen foglalkozik azzal a gondolattal, hogy megkísérelje Benessel szemben esélyeit Masaryk székének elfoglalására, a jelek szerint úgy vélte, hogy a képviselőház elnöksége, mint pártokon felül álló stallum, alkalmasabb ennek a küzdelemnek megvívására s ezért lemondott s hamarosan elfoglalta Bradacs helyét. Politikailag ezt a kombinációt megkönnyítette a cseh pártok körében mutatkozó felfogás, hogy a köztársaságot a német nacionalizmus előretörő erőivel szemben csak a csehszlovák egység erősebb hangoztatásával lehet megmenteni. Így került a köztársaság miniszterelnöki székébe Csehszlovákia születése óta először tót ember, a nagyműveltségű Hodzsa Milán személyében. Hogy a fenyegető veszélyekkel szemben, amelyek részben gazdasági természetűek s a csehszlovák kivitel rohamos csökkenésével függnek össze, részben politikaiak és a csehnémet és a cseh-lengyel viszony bizonytalan alakulására vezethetők vissza, az új, úgynevezett nagy nemzeti koalíció Hodzsa Milán elnöklete alatt meg fog-e birkózni tudni, az sokkal inkább függ az általános európai helyzet alakulásától, mint attól a nagyobb vagy kisebb ügyességtől, amellyel a cseh állam vezetői köztársaságuk ügyeit tizenhét év óta tagadhatatlanul vezetik.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG JUGOSZLÁVIÁBAN

A régi magyar párt újabb gyűlései, önkormányzati kisebbségi tisztviselők nyelv-vizsgálója. A vajdasági agráriusok és pénzüzetek válsága. A tudóvész pusztításai. A Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület újraalakulása. Az újvidéki Magyar Daloskör kultúrháza és a belgrádi magyar tanítóképző. Néprajzi múzeum Temerinben és Magyarakanizsdn. A csantavéri magyar középiskolás diákok. A Ferencesrend zágrábi ünnepsége. A Vatikánnal kötött konkordátum.

A STOJADINOVIC-kormány malma alatt a Jugoszláviát alkotó különféle népek és felekezetek ma sem tudnak és akarnak a „jugoszláv“ szó mögött rejlő szerb hegemonia jármába beletömi s így a jugoszláviai kisebbségek is s köztük a magyarság a maguk gazdasági és kulturális életlehetőségéért aránytalanul keményebb harcot folytatnak, mint bármely más utódállam nemzeti kisebbsége. A következőkben a délvidéki magyarság erőfeszítéseit vesszük számba, annak politikai, gazdasági és szellemi megnyilatkozásait.

Az 1929. évi önkényuralmi törvény által feloszlott politikai pártok ha nem is a régi formájukban, de az adott helyzetnek megfelelően csoportosulva részben újraalakultak, azon politikai engedmények alapján, amelyeket Stojadinovic adott kormányralépésének első napjaiban. Ezzel a kedvezménnyel élt a magyarság is, amikor közel hétévi mozdulatlanság után a minap Adán, Zentán, Moholon és Magyarakanizsán első, nagy gyűléseit

megtartotta. A gyűlések szónokai a régi magyar párt vezetői, ár. Strelitzky Dénes, ár. Deák Leó, Batta Péter, dr. Király Károly és mások voltak. Időszerűvé tette e gyűlések megtartását az a körülmény is, hogy a közelgő szkupstinai választásokra való tekintettel a különböző többségi pártok és a hivatalos kormánypárt is, meghirdette a magyarsággal szemben rendszerint be nem tartott ígéretektől puffogó gyűléseit. A magyarság régi vezetéi által összehívott gyűlésekre nagy szükség volt azért is, mert a jugoszláviai magyar kisebbségi élet tapasztalataiból ismeretes, hogy a szavazatokra éhes politikai pártok csak úgy hajlandók a magyar gazdasági és szellemi élet fejlődésére ígéretet tenni, ha a magyarság politikailag elkötelezi magát a többségi párt érdekei mellett. Már pedig a volt magyar párt kanizsai, zentai és adai gyűlésein kifejezte, hogy politikailag is önálló utakon akar járni, illetve boldogulni. Jellemző, hogy a magyarság önállósági törekvéseit miként fogják fel és értelmezik a többségi pártok, illetve azok vezetői. Tudvalevő, hogy a speciális vajdasági érdekek védelmére megalakult a szkupstina vajdasági képviselőinek csoportja. E párt bántási tagozatának vezére nem tartja célravezetőnek külön magyar vagy német politikai pártok szervezését. A háború előtt a szerbseggnek sem voltak külön politikai pártjai (?), hanem a magyar demokrácia felé orientálódott. A jugoszláviai kisebbségek is a leghelyesebben teszik, — úgymond,— ha csatlakoznak ahhoz a politikai párthoz, amely leginkább tudja biztosítani nemzeti létüket, kulturális és egyéb kívánságaik teljesítését. Természetesen arról nem szólt a többségi politikus, hogy a kormány politikáját támogató magyar kisebbséget mekkora csalódások érték az elmúlt tizenöt év alatt és miként vesztette el kormánytámogató politikája ellenére is iskoláit, gazdasági szervezeteit és egyéb közművelődési intézményeit.

A nemzeti kisebbségekkel szemben értelmezett demokrácia kifejezője kíván lenni az a ténykedés is, hogy a különböző önkormányzati hivatalokban immár tizenöt éve működő és mindezideig megfelelt kisebbségi tisztviselőket állami nyelvvizsgatételre utasították. A vizsgatételre 375 dináros illetéket kell leróni és 30 dináros bélyeggel ellátott kérvényt kell beadni. A vizsgára különböző turnusokban behívott bántási, városi és községi tisztviselők Újvidéken jelentkeztek, ahol a jelentkezők elég sommás hányadát elbuktatták. A további vizsgáknak és buktatásoknak valószínűleg a közeledő választások miatt vetettek véget, nem akarván a magyarság voksa is számító kormánnyal szemben elkeseredést szítani a kisebbségek soraiban.

A Vajdaság szorult agrárviszonyaira jellemző, hogy a különböző pártállású vajdasági parlamenti képviselők fentemlített csoportosulása a szkupstinában tulajdonképpen különböző gazdasági akciók végrehajtására létesült. E képviselői csoport nyomására határozta el a kormány a jövő évre ígért 33%-os földadó csökkentését és ígérte meg a kataszteri tiszta jövedelem méltányosabb kulcs alapján való megállapítását. Méltányos is volna ez a redukció, ha figyelembe vesszük, hogy az ország 650 millió dinárt kitevő földadójának több mint a felét (330 milliót) a Vajdaság fizeti. Javaslatot nyújtottak be a vajdasági képviselők az 1932. év előtti adóhátrálékoknak 1936-tól kezdődő húszévi egyenlő részletben való fizetésére is.

A Vajdasági Bankok Szövetségének újvidéki közgyűlése megállapította, hogy a bácskai és bánáti pénzüzeteknek több mint egyharmada kénytelen igénybevenni a pénzüzetek védelméről szóló törvényt. Ezzel a Vajdaság pénzügyi élete is elérkezett arra a mélypontra, ahová az adóvédelemre szorult parasztság már előbb lesüllyedt és a pénzüzetek legnagyobb része képtelen a kifizetésekre. Közgyűlési határozatban kérték

a kormányt, hogy vegye be az érdekelt gazdasági tényezőket is a szanálás munkájába, különben a válságba jutott bankok száma naponként emelkedni fog.

A gazdasági bajok mellett a közegészség óriási leromlása a jugoszláviai népek sorában valóságos nemzeti betegséggé tette a tüdővést és a vérbajt. Előbbi az ország északi és északnyugati, utóbbi pedig a déli és délnyugati tartományaiban szedi áldozatait. A dr. Wüsch-féle adatgyűjtés alapján ezúttal a tüdővész elterjedtségéről szólunk, előrebocsátva, hogy ez az egyetlen kórfajta évi 32 ezer emberi életet olt ki a Jugoszláv Királyság területén, az évi általános halandóságnak (263.000 ember) mintegy 13%-át, jóllehet a nyílt tuberkulózisban szenvedők száma állandóan 4—500 ezer között mozog. Ha ezeket az adatokat a magyarság száma miatt bennünket közelebről érdeklő Vajdaságra nézve vesszük figyelembe, előrebocsátva az itt élő nemzetiségek megoszlását az 1930. évi népszámlálás szerint (szerbek-horvátok 36.49%, tótok és rutének 5.81%, németek 22.18%, magyarok 34.24%), úgy a tízezer főre eső tüdővész elhalálozások száma nemzetiségek szerint így oszlik meg az 1919. és 1932. évek között:

	<i>szerbek-horv.</i>	<i>tótok és rutének</i>	<i>magyarok</i>	<i>németek</i>
1919—1923	35	27	28	21
1924—1928	32	28	30	19
1929—1932	31	32	26	19

E kimutatás szerint az 1930. évi vajdasági (dunabánsági) átlag (28) alatt mindössze a magyarok és németek száma mozog, míg a szlávok halálozási száma magasan az átlag fölött van. A tótok és rutének kivételével pedig általános csökkenés mutatkozik az előbbi évek halálozási számához viszonyítva. Enyhe vigasz, hogy ebben a szomorú statisztikában délvidéki magyarjaink nem a legrosszabb helyen állnak, mindenesetre reméljük a további csökkenést.

A két évvel ezelőtt betiltott Bánati Magyar Közművelődési Egyesület újraalakulása egyik jelentékeny eseménye a vajdasági magyar kultúréletnek. A Becskereken tartott értekezlet a régi vezetőség: Várady Imre dr., Marton Andor és Juhász Ferenc indítványára az alapszabály módosítását határozta el és működését újra kezdte. Az egyesület új címet, „Jugoszláviai Magyarok Közművelődési Egyesülete“ elnevezést kapta és módosított alapszabályzata értelmében ifjúsági munkaosztályt és irodalmi szakosztályt létesített.

Az újvidéki polgári magyar daloskör az egész Vajdaságra kiterjedő mozgalmat indított „Otthont kér a dal“ elnevezéssel kultúrházának felépítésére. A 150 ezer dinárt igénylő építkezés a vajdasági magyarok áldozatkészségéből történik pártolótagok gyűjtése útján. A most indult mozgalom a kívánatos összeg felét máris meghozta és voltak jelentkező tagok, főleg a vagyontalanok soraiból, akik tagrészüket természetbeni munkateljesítménnyel rótták le és csoportokba állva vállalkoztak az építkezés körüli munkákban résztvenni. A délvidéki magyarok legszebb teljesítménye e kultúrház felépítése.

A magyarságnak súlyos anyagi áldozatával fenntartott belgrádi tanítóképző magyar tagozatának első osztályába jelentkezett hús növendék felvételét nem engedélyezte a közoktatásügyi miniszter. Noha indokolatlanul történt a beiratások megakadályozása, feltehető, hogy az általános tanítói túltermelés lehetett az oka, hogy az első magyarnyelvű osztályt nem engedélyezték, a második működik. Ha a 2500, katedra nélküli tanítóra gondolt a kormány, lehet, hogy szempontjai helytállóak, de nem a magyarság

szempontjából, amidőn a Horgos-, Zenta- és Kanizsa-vidéki magyar tanyai iskolák növendékei éppen a magyar tanítói utánpótlás nagy hiányából tömegével élnek minden oktatás nélkül.

A több mint tízezer szinmagyar lelket számláló Temerin község katolikus köre által tervezett néprajzi múzeum a legjobb úton halad a teljes megvalósulás felé. Nemcsak a nagy magyar község, hanem annak környéke is a legértékesebb muzeális tárgyakkal és értékekkel igyekszik gazdagítani a múzeum gyülemelő anyagát. Ezen a példán buzdulva határozta el a vajdasági magyar kultúrélet egyik jeles harcosa, Batta Péter dr., hogy Temerin után Magyarkanizsa is felállítsa a maga néprajzi gyűjtőhelyét olyan értékek számára, amelyek kifejezői a környező vidék magyar nemzeti viseletének, életmódjának, köznapi és vallásos életének egyaránt.

Csantavér magyar többségű község polgárai a szabadkai középiskolákba küldik gyermekeiket. Negyven-ötven gyermek látogatja innen a szabadkai iskolákat, míg most a szabadkai vasútigazgatóság beszüntette azt a vonatjáratot, amelyen délután 3—4 óra között a gyermekek a tíz km-re fekvő Csantavérra haza szoktak utazni. A minden indokolás nélkül beszüntetett vasútvonal olyan helyzetet teremtett, hogy a kisdiákok kénytelenek az este nyolc órakor induló vonatot megvárni vagy a tízkilométeres útnak a közelgő tél idején nekivágni és gyalog megtenni. Csantavér magyar társadalma, de a község gazdasági érdekeltségei is a legelszántabb harcra készültek fel a kérdéses vonatjárat visszaállítása érdekében. Jellemző és egyben a vonatbetöltés szándékaira is fényt vet, hogy az iskolai szünetidő egész tartama alatt fenntartották a közlekedést ezen a vonalon és most is csupán a magyar tagozatokat látogató kisebbségi diákok tanulási lehetőségét igyekeznek megakadályozni.

A Jugoszláviában körülbelül hétszázéves múltra visszatekintő Ferencesrend országos ünnepségek keretében ünnepelte meg többszázados munkásságát s ez alkalommal Leonardo M. Bello ferencesrendi kormányzó elnöklésével szeptember 8-án Zágrábban ferences tanári kongresszust tartott. A kongresszusra lengyel, cseh és más szláv nemzetiségű ferences tanárok gyűltek egybe. A ferencesek jugoszláviai ünnepségekben a magyarság is részes, amennyiben a tanítórend bácskai és bánáti szerzeteiből magyar nemzetiségű ferencesek is jelen voltak. A rendnek különben Jugoszláviában körülbelül 1200 tagja van, akik az ország területén 264 kisebb-nagyobb kolostorban élnek; Boszniában majdnem minden plébános ferences. Magában a Bácskában 24 rendházban fejtenek ki tanítói és lelkigondozói munkásságot.

A túlnyomórészt római katolikus vallású délvidéki magyarság sorsára is kihat az a körülmény, hogy a jugoszláv konkordátum tizenöt évi tárgyalás után (a tárgyalások közben majdnem hét évig szüneteltek) létrejött. Főbb pontjai: Magasabb egyházi tisztségek betöltésénél a Vatikán sem az állam javaslati, sem pedig beleszólási jogát nem ismerte el. Az egyházi javak igazgatása teljes autonómia alapján történik. A Szentszék hozzájárulását adta hat metropolia (érsekség) fennállításához, ezek: Belgrád, Zágráb, Sarajevo, Laibach, Spalato és Antivari; köztük a laibachi új. Miután az új érsekségek felállításával a régi zágrábi érsekség kivételes helyzete megszűnt, a Szentszék a zágrábi érsekség elsőbbségét azzal akarja kifejezésre juttatni, hogy főpásztorát bíbornokká nevezi ki. Az ószláv egyházi nyelv kérdésében a Vatikán új engedékenységet nem tanúsított, csak annak használatát a jövőre is megengedte azokon a vidékeken, ahol már évszázadok óta használatban van (Dalmáciában és a Tengermellék egyes részein); a délszláv főpapság az egész országban kötelezővé akarta tenni a szláv misét. A felekezeti iskolák és a vallásoktatás tekintetében a jelenlegi

helyzet marad meg. Az egyházmegyék beosztásánál az a változás történik, hogy a nonai püspökséget visszaállítják és a Bácskában és Bánátban, ahol eddig apostoli kormányzóságok voltak, egy-egy püspökség létesül. Az agrárreform eddigi intézkedéseit az egyházi ingatlanokra vonatkozólag a Szentszék elismeri, viszont Jugoszlávia kötelezi magát, hogy további kisajátításokat az egyház vagyonain nem hajt végre. Nagy jelentősége van, hogy a konkordátum az egyházi házasságot kötelezővé teszi. A belgrádi kormány kívánságára a Szentszék ígéretet tett, hogy megteszi a szükséges intézkedéseket a klérus tagjainak a politikai élettől való eltiltása tárgyában és elrendeli, hogy papok politikai pártok tagjai nem lehetnek. A jugoszláv kormány idevonatkozó kötelezettségei a görögkeleti szerb felekezet lelkészeit is hasonló tilalom alá fogja és eltiltja, hogy a többségi vallás lelkészei a politikai élet bármilyen megnyilatkozásában résztvehessenek.

FEKETE LAJOS

MAI GYERMEKIRODALMUNK

A SZÁZADFORDULÓ gyermekirodalma még a kiegyezés utáni nagy fellélekzés derűs életlátásában gyökeredzik. Hirtelen, szinte előzmények nélkül beköszöntő gyors fejlődése részben közművelődésünk századvégi roppant lendületével függ össze. A nagy tervek és nagy reménykedések kora ez. Ekkor kerül tető alá a népiskolai törvény, alakul ki az új középiskola. Évtizedeken át a nemzet műveltség szintjének emelése, a jövő értelmiségének intézményes biztosítása s a változott viszonyokhoz igazodó, egészséges felfrissítése áll a közérdeklődés homlokterében. Csoda-e, ha az építő láz ifjúsági szépíróinkra is átragad s ha műveik is ennek az építő láznak szellemét sugározzák? Aki tervez, hisz; aki épít, bíz. Hit a sikerben, bizalom az intézményekben, a társadalmi rendben e kor gyermekirodalmának alapvonása is.

A nagy megpróbáltatásra elkövetkezett enyhülés, a békés munkálkodhatás öröme, a nyugalom és biztonság édes érzete, a technika és a tudomány vívmányainak lelkes csodálata árad minden e korból való gyermekkönyvünkéből. A múlt megdicsőül, legendává szépül íróink kezén. Egy ezredév, abban is főként 48 fénye sugárzik nemcsak a mondákból és a romantikus történeti regényekből, de még a gyermekversikékből is. A jelenben nincs, ami aggasszon. Becsületes munkával, szorgalommal, kitartással a legelhagyatottabb gyermekhős is kenyérhez, sőt kalácshoz juthat. A szerencse kegyeltjei, intézmények, törvény gyámolítják a pártfogásra érdemeseket, szerte a hazában meg olyan lázasan folyik a munka, hogy százannyi kéz is elkelne. Épül és szépül zavartalanul minden. A rend s a technika csak úgy ontja áldásait. Mackó úr, a híres, nevezetes utas, Mármarostól az Adriáig nem győz álmélkodni a látottakon. A határokon belül mindenütt csend és béke. A magyarság megállta a próbát: nyugodtan nézhet egy új ezredév elébe. Akad ugyan egy Sztropka Janó, aki kivándorol ebből az Eldorádóból, de őt sem a nyomor, hanem a vándorösztön hajtja Amerikába. Nem veszedelmes ember. A magyar elnyomás ellen izgató fajtestvérei hiába próbálják levenni lábáról. Ahelyett, hogy közibük állna, hazajön felvilágosítani félrevezetett atyafiait. Az egyetlen baljós árny, Todorescu pápa sötét alakja, elszigetelt jelenség. Története nem is az ifjúságnak szól, csak később száll alá a gyermek polcára. A századforduló gyermekirodalma még teljesebben szemel huny a magyarság társadalmi, gazdasági és poli-

tikai problémáira, mint a felnőtteké. Az írók kíméletből, szeretetből, saját pályájuk igazolta optimizmusból elhallgatják a veszedelmeket. Az élet gondja, baja a felnőtté szerintük. A gyermek azért gyermek, hogy játsszék, viduljon, higgyen, lelkesüljön.

Ennek a csak szórakoztató, csak lelkesítő, csalóka ábrándokba ringató irodalomnak, melyben a nagy kérdések méregfoga egytől egyig ki van húzva, a háború előszelére szükségképpen el kellett némulnia. Amit a múlttól, jelenről mondani tudott és akart, elmondta. Élményforrása kiapadt. Az 1910-es évek aláaknázott békéje már nem szolgáltatott anyagot annak a szemléletnek igazolására, amelynek sikereit köszönhette. Világképe csak külsőségekben bírt lépést tartani a korrallal. Az eszmény, amelyet hirdetett, nemes anyagból való, jó és szép, de hiányos fegyverzetnek bizonyult az életharc új feltételei közepett. A korszak legjobbjai a háború előestéjén már vagy elhallgatnak, vagy önmagukat ismétlik. Az ifjúsági folyóiratok közül az egy Zászlónk képes megtartani színvonalát és közönségét; a könyvpiacon csak a katasztrófa után találkozunk ismét, jobbára új nevek alatt, jelentős művekkel.

A megújulás folyamatát a háború kitörése indította meg. A friss élménytömeg betódulása eleinte mintha a régi szemlélet malmára hajtotta volna a vizet. „Nagy idöket“ éltünk ismét, „táborúzóiról“, „új fakeresztekről“, „özvegy faluról“, „ezeréves katonai éreneyekről“ lehetett írni. Az események azonban viharos gyorsasággal kergették egymást, s az új élményekről rövidesen kiderült, hogy csak kis részben s csak erőszakkal vonhatók az optimizmus ragyogó palástja alá. Gyermekirodalmunk válságba került. Vagy elvi álláspontját — naiv problémátlanságát és megokolatlan derűjét — kellett feladnia, vagy az új témákat — háború, munkahiány, szociális kérdés, végül Trianon — mellőznie. A régi szemlélet szívósságára, a magyar lélekbe való mély beidegzettségére jellemző, hogy e kényszerhelyzetben sem adta fel egykönnyen a harcot. Egy ideig halogatta a megoldást. Előbb csak a ránézve kedvező mozzanatokot dolgozta fel, majd a háborútól független témákkal igyekezett a gyermek figyelmét a nagy kérdésekről elterelni. A természet életét, az állat- és növényvilágot, a Föld képét» a technika csodáit mutatta be új színekben, közvetlenebbül, szemléletesebben. Ezekben a tudománynépszerűsítő ifjúsági művekben voltaképpen már az új, reálisabb ábrázolásmód érvényesült, amelytől egyébként annyira húzódozott irodalmunk, de egyelőre még csak egy semleges, a háborús vonatkozásoktól mentes területen. Voltak, akik azzal is megpróbálkoztak, hogy újakkal pótolják a szertefoszlott illúziókat, új reményekkel bátorítsák talán nem is annyira a tapasztalatlan gyermekeket, mint inkább túlsókat tapasztalt önmagukat. A harminc millió magyar tarthatatlannak bizonyult ábrándja helyett így ragyog fel pl. egy votják, kirgiz és török „fajtestvérek“ segítségével szabaduló hadifogoly történetében a „turáni álom“, egy felvidéki kis magyarnak csonkaországi és amerikai megpróbáltatásokon át népszövetségi titkárságig, majd a felvidéki felkelők vezérségéig ívelő pályájában pedig a megváltás csodával határos lehetőségeinek hite. A háborút vesztett magyar önáltatása ez már, a felnőtt utolsó erőfe-

szítése a gyermekkel szemben kötelezőnek érzett fölény, erő és biztonság látszataért.

Az idők parancsa elől azonban nincs menekvés. Utóvégre mégis a téma marad a győztes. A háborús világtér mély árnyékai legkorábban Benedek Elek egyik állatregényében, a hadseregnek libát, ökröt szállító agyafúrt Rókané komámasszony meg a szívtelen Ordas Tógyer gaztetteinek történetében komorlanak fel. A „hős“ alakját Móra Ferenc szabadítja meg a hagyományos beállítás túlzásaitól egy szegény vasúti bakter fiának meg a kutyájának népies ízű, humoros-realista históriájában. A háború utáni magyarság új feladataira Gaál Mózes világít rá egy Erdélyből, a románok elől Budapestre költözött gentry-család fenekestül felfordult életének rajzában. A századforduló nemzedékéből rajtuk kívül alig sikerült valakinek témában is, ábrázolásban is az új időkhöz alkalmazkodnia. Móra már háború előtti műveivel is, legfőként a „Rab ember fiait“ című történeti regényével, az új szemlélet úttörőjének mutatkozik, a szemléletváltást azonban legélesebben mégsem az ő, hanem Benedek könyve érezteti. Gázságot gázságra halmozó hősei közül csak az ügyetlenek kerülnek börtönbe, a csalás értelmi szerzője, Rókané asszony, még idejekorán megneszeli a veszedelmet s eliszkol.

Még kevésbé félnek az új témáktól s még kevésbé szépítgetik a történeteket a zürzavaros idők újabb ifjúsági krónikásai. Gombos Albin egy talpraesett magyar gyerek kalandjainak hátterül megfesti a tengeralattjáró harc összes rémségeit „a lángban álló Adriától“ fel az Északi Jeges-tengerig. Blaskó Mária a kis Magyar Misi históriájában a gyermek szemszögéből nézve, de teljesen történeti hűséggel rajzolja a vörös világot, a válságos órákban való megtorpanást, a férfi-erőnek és felnőtt-főlénynek ezt a szörnyű csődjét. Tamás István a szegedi francia megszállás keserű élményeiről, a jóakarátú embereknek náluk hatalmasabb erők, ördögi sakkjátékosok karmai közt való vergődéséről, B. Czeke Vilma a menekültek hányatott sorsáról, a gyermeket anyjától messzesodró, férfit, nőt, aggot, fiatalit egyaránt hatalmába kerítő tömegrémületről számol be. Egyikük sem igyekszik ábrándokba ringatni, egyik sem tagadja a fölény bukását. Egyértelműleg, nyíltan vallják: fenevadak lagnak bennünk s időnként elszabadulnak, az ördög tart pórázán bennünket, s ha mozdul irgalmatlan keze, bábok módjára rángatózunk. A téma komorságát itt már csak az örök eszménynek új fénybe állítása, a most igazán „könnyek közt mosolygó“ humor s a meseszöveg kalandos fordulatokban gazdag mozgalmassága enyhíti. A romantika csupán a cselekménybonyolításra szorítkozik. Realizmusnak és romantikának olyan sajátságos keverékei jönnek így létre, mint amilyenek a felnőttek irodalmában, egy évszázaddal előbb, Balzac regényei.

A romantikus szemlélet lehiggadása a témakör kiszélesedésére vezet. A közelmúlt háború és forradalmak tárgyüagos bemutatása után mi sem áll többé útjában a jelen bátrabb, realisabb ábrázolásának. A legfrissebb termésben mind több olyan mű akad, mely a kímélet elvével teljesen szakítva, a ma legkínzóbb problémáinak feszegetésétől sem riad vissza. A kisebbségi magyarság sorsával, kilátásaival, fel-

adataival több mű is komolyan, tárgyilagosan foglalkozik. Tamás István megírja, milyen küzdelmet kell vívniok a bácskai kis magyaroknak magyarságukért, anyanyelvük szabad használatáért, Temesy Győző egyik regényében, egy amerikai cserkészút keretében, feltárja a külföldi revíziós propaganda nehézségeit. Egyre sűrűbben vetődnek fel a társadalmi és gazdasági kérdések. Velősy Elek szurtos kis inas-hősének, Miskának sorsában a nagyvárosi proletárgyermek testi-lelki elhagyatottsága döbben elénk, B. Czeke Vilma bányászregénye az egyén és a köz érdekeinek végtelenig kiélesedett harcát mutatja be. Szondy György egy hollandus nevelőszülők jóvoltából felcseperedett magyar lány történetében megrajzolja „a falu másik arcát“, a nyomortól, gondtól, betegségtől eltorzultat, Atányi István pedig a mindnyájunk sarkában szüntelenül ott ólalkodó, egész civilizációnkat végmentőlással fenyegető vörös rémet, a bolsevizmust festi a weimari Németországban és Finnországban játszódó regénye horizontjára. Legmesszebbre merészkedik e még töretlen úton Palotay Boris. Leleményesen bonyolított regényére a gazdasági világválság szörnyű árnyéka terpeszkedik. A hős apját kiszorítja a gyárból a gép s az elbocsátással járó nyomor és szenvedés közepett az apró emberkének saját bőrén kell tapasztalnia a modern technika áldásait és védteleneget sújtó, rettentő kegyetlenségét. Gyermekirodalmunk e regénnyel már-már az ellenkező végletbe csap át. Önmarcangoló nyíltsággal még a mai élet irracionális tényezőiről is vallomást tesz, bemutatja a társadalmat világszerte rázkódtató titokzatos erőket s a társadalom velük szemben való teljes tehetetlenségét. Nemcsak új, teljesebb és korszerűbb világképet nyújt, hanem új lélek is szól belőle: a modern ember csalódott, kétség s remény közt vergődő lelke.

Nehéz szabadulni a gondolatától, hogy ebbe a feltétlen őszinteségbe pedagógiai előrelátáson kívül más mozzanat is belejátszik. A felnőtt mintha meg akarná osztani gondját a gyermekkel. Annyira tele van panasszal, hogy keserősége a mese mézébe is minduntalan belecsöppen. E mellett szól, hogy a pedagógiai cél teljes háttérbe szorulására is akad példa. Tamás István tavaly napvilágot látott modern háryádája egy emberi mintára berendezett állatköztársaság groteszk rajzában társadalmi életünknek csupán fonákságait mutatja be. Mindaz ami jó, ami érték a civilizációban, hiányzik ebből a Swiftre emlékeztető gyilkos szatírából s nyilván azért hiányzik, amicrt Benedek Elek fentebb említett állatregényéből is kimaradt a költői igazságszolgáltatás. A két munkát időben hosszú esztendők választják el egymástól, egyik jóformán legelső, a másik egyik legfrissebb terméke újabb gyermekirodalmunknak, keletkezésük lélektani gyökerei mégis azonosak.

Realizmusra törekvés mellett bizonyít e pozitívumokon kívül egy negatívum is: a történeti regény és elbeszélés csaknem teljes hiánya. Az országvesztés katasztrófája kijózanította íróinkat a romantikus multszemléletből, pedagógiai céljaikkal egybevágó új szemléletre pedig még nem sikerült szert tenniök. Altatni nem akartak, inkább elhallgattak. A régmúlt bemutatása kevésbé volt parancsoló szükség, mint a gyermek elé kérdőjelként meredő zűrzavaros jelené,

vagy az ettől elválaszthatatlan közelmúlté. Ez az oka, hogy egyenesen a gyermek kezébe szánt művek helyett jó ideig csak a felnőttek polcáról legfrissebben alászállt könyvek, főként Gárdonyi és Herczeg történeti regényei gyarapították a gyermek könyvtárát. Sem a túlzó romantikának, sem a Móra-féle egészséges kezdeménynek nem akadt folytatója. A jég csak napjainkban kezd megtörni. Mindenesetre jellemző, hogy a háború utáni történeti tárgyú munkák eleinte nem regények, hanem a tényekhez természetszerűen szorosabban tapadó regényes életrajzok, a legelső igazi modern ifjúsági történeti regény, Komlós Aladár pedig a magyar múlt helyett — Augustus császár Rómájába vezeti az olvasót. A magyar történeti tárgyú ifjúsági regény első fecskéje, Méreyné Juhász Margit őstörténetünk ködös messzeségébe világító korrajza, alig pár hete röppent fel. Ennek a korrajznak tekintélyes forrástanulmányozásra valló alaposágából, adatainak a szakkritikát is elbíró történeti hitelességéből, s a tudomásunk szerint készülöben lévő, hasonló szellemű művekből ítélve bátran állíthatjuk, hogy íróink e téren is el vannak szánva a valóságnak nemcsak Donászyékénál, de a Gárdonyinál is hívebb és teljesebb feltárására.

A HÁBORÚ UTÁNI gyermekirodalmat e szerint a régivel szemben elsősorban a témában és szemléletmódban jelentkező realizmus jellemzi. Még élesebben rávilágít a kettő közötti különbségre s ezzel a háborús magyar igazi arcának rejtekvonásaira az új magyar gyermekirodalom tükrözte eszmény. A gyermekirodalomnak ez a lelke. Tárgy, beállítás, cselekmény, mind csak arra való, hogy az eszmény, a nagy álom, az örök cél, melyet egy jobb kor hivatott valóra váltani, a jövő nemzedék elé villanjon s ragyogásával tettekre, elhatározásokra sarkalljon. Minél erősebb az író vágya az eszmény után, minél hevesebben, mélyebben éli is e vágyát, annál élettelibb lesz alkotása, annál inkább igazi irodalom s nem elméleti pedagógia, de egyúttal annál többet árul is el saját lelkéből. A kor lázas szívverése a gyermekkönyvek sztetoszkópján át hallható a legtisztábban.

A legfeltűnőbb jelenség, mely újabb gyermekirodalmunkban e tekintetben szemünkbe ötlük, hogy az eszmény megtestesítői majd egy szálig gyermekek. Felnőtt csak elvétve akad köztük. A felnőtt nem példakép többé, hanem kerékkötő vagy áldozat. Áldozata a saját-maga alkotta világrend hibáinak. Nem a fény, hanem az árnyék a történetben. A századforduló irodalmában még nincs meg ez a szembeállítás. Az eszmény képviselői ott egyenlő arányban kerülnek ki a felnőttek és a gyermekek soraiból. A kicsinyek társadalma szerves része a nagyokénak. Annyira az, hogy nem is boldogulhatna a nagyoké nélkül. Még ha a főhős gyermek is, a fordulatot sorsában majd mindig egy-egy jószívű felnőtt, vagy a gyermek istápolására rendelt hivatalos szerv beavatkozása hozza meg. Akinek senkije sincs, azt gondjaiba veszi, akivel igazságtalanság történt, annak sérelmét orvosolja, aki letért a becsület útjáról, azt észretéríti a társadalom.

Újabb gyermekirodalmunkban a helyzet fordított. Nem a felnőtt gyámolítja a gyermeket, hanem inkább ő szorul rá a gyermek pártfogására. A kis hős maga kénytelen segíteni magán, sőt legtöbb-

szőr felnőtt hozzátartozóin is, mert a sors csapásaival szemben a felnőttek tehetetlenek. Magyar Misi éppúgy maga küzdi ki magát kis bandájával a vörös veszedelemből, mint a szabadkai „citromgárda“ kis vezére vagy a négy, Amerikát járt temesvári cserkész a kisebbségi magyar sors mostohaságából. Velösy Miskáját apjával egyetemben cserkészek emelik ki az erkölcsi posványból. Az ártatlanul elitét szegedi pedellust diákok mentik meg a kivégzéstől a francia parancsnok diákfíának segítségével, mikor a felnőttek már mitsem képesek tenni az érdekében. Péter apja soha sem kerülne vissza régi munkahelyére, a gyárba, ha apró kis gyermekkezek nem egyengetnék a visszatérés útját. A sort szinte vég nélkül folytathatnék, de ennyi példa is világosan bizonyítja, ami a jelenség mélyén lappang, s amit már Benedek állatregénye és Tamás háryádája is sejtetett: hogy a modern ember elvesztette hitét önmagában. Minden reménye a gyermek. Ha az író a felnőttek világát festi, csupa komor szín kerül palettájára, gúny, panasz, felháborodás, elkeseredés mozgatja ecsetjét. Ha gyermeket rajzol, egyszerre kivilágosodik a kép, hit és bizalom ragyog ki belőle. A századforduló irodalma büszkén hirdette: Légy méltó utódja apádnak! A máé csalódottan, kiábrándultán int: Okulj sorsomból!

Semmi kétség, hogy újabb gyermekirodalmunknak ez a második fősajátossága, a gyermekek és felnőttek vüágának szembeállításása az utóbbi rovására, egy töről fakad az elsővel, a romantikus-realista téma- és szemléletváltással. Aki orvoshoz fordul, annak először is mindent őszintén meg keli vallania, azután meg bíznia kell az orvosban. A gyermek az új magyar ifjúsági irodalomban a beteg világ orvosa. Az író azokat a vonásokat egyesíti benne, amelyek a mai felnőttből hiányoznak, s amelyeknek hiánya, meggyőződése szerint, korunk nyavalyája. Nem a maga élete folytatójának, önmaga eszményítette másának rajzolja, mint a századvég szépírója, hanem egy egészen másfajta élet várományosának, a felnőtt ellentétének. A mai élet nagy dualizmusának, a generációs ellentétnek merőben új fel fogása ez: mintha nem áthidalni, hanem mélyíteni akarnók a köztünk s fiaink közt tátongó szakadékot. Azt hirdetjük: Minél kevésbé hasonlítasz hozzánk, annál emberebb ember lesz belőled, minél kevésbé lépsz nyomdokainkba, annál könnyebben jóváteheted, amit önmagunk ellen és ellened vétkeztünk. A teljes lelki összeroppanás, a töredelmes bűnbánat hangjai ezek, az erősfogadásra való képesség a magunkon segíteni tudás reménye nélkül. Azt jelenti, odáig jutottunk, hogy az új világ építésének egész terhét áthárítjuk a gyermekre. Cseppet sem csodálatos ezek után, ha a gyermekkönyveinkből felénk tekintő új gyermektípus nem egy tekintetben különb, tökéletesebb a réginél.

Legjellemzőbb vonása, hogy jóval talpraesettebb és önállóbb, mint századvégi elődje a gyermekirodalomban. Nem gyámoltalan, védelemre, irányításra szoruló emberfióka, hanem valóban eszményi lény, edzett, bátor kis felnőtt. Ügyes, fürge és találékony. A teste éppoly rugalmas, mint az eszejárása. A legkétségbeejtőbb helyzetekben sem veszi el fejét. Sohasem csügged. Nem csedő-botló, esetén

golyhó, mint Zebulon, nem szeleburdi, mint Cilike, nem akad fel naivul az élet csalóka lépvezzőin, mint a századforduló becsületes, de tapasztalatlan hősei. E tekintetben csak Nyilas Misi kivétel, de éppen mert kivétel, erősíti a szabályt. Érzik rajta, hogy írója nem a jövőn aggódó, hanem a múlton borongó lélekkel, nem vágyból, hanem emlékképekből mintázta alakját, eredetileg nem is az ifjúság, hanem a felnőttek számára. A ma eszménye egészen más fából van faragva. A századforduló hősei közül legfeljebb Nemecek, a közlegény s az „édes kicsi gazdám“ hasonlít hozzá valamennyire. Bármí éri is, egykettőre átlát a szitán s a helyzethez mérten gyorsan és megfontoltan cselekszik. Olyan feladatokat old meg, amelyek meglett embernek is becsületére válnának. Mindenütt ott van, ahol emberélet, anyagi vagy erkölcsi javak, gyámoltalanok vagy a köz érdeke avagy becsülete forog kockán. Tudatában van, hogy az életben mindent, ami szép, jó, értékes, szakadatlanul ezernyi veszedelem fenyeget, ezért minden pillanatban résen áll. Kiszabadítja apját a fogságból, visszaszerzi a munkanélküli kenyerét, megmenti a bányát a lelketlen üzér kezéből, megszervezi a falusi ínségakciót, leleplezi s ártalmatlanná teszi a bolsevista agitátort vagy a katonai titkokkal menekülni készülő kémét.

Ha baj éri, nem a nagyokhoz folyamodik segítségért, hanem gyermekpajtásaihoz. Tudja, hogy azokban jobban, minden körülmények közt, feltétlenül megbízhat. A felebaráti és bajtársi érzés mindenél erősebb benne. Az adott szó szent. Az ügy mellett, amelynek érdekében pajtásaival szövetségre lépett, tűzön-vizén keresztül kitar. Előítéletek nem befolyásolják elhatározásait. Országhatárok, vagyons- és rangkülönség nem vonnak válaszfalat közéje és társai közé. Angol, francia, spanyol, német, holland, finn, amerikai barátait éppúgy testvérének tekinti, mint grófi vagy proletár pajtásait. Egyformán Isten teremtményeit látja bennük. Áldozatra is képes értük, mert meg van győződve áldozatkészségükről. Valamilyen gyermekvilágkörtársaság kis polgárának érzi magát, olyan közösség tagjának, melynek íratlan törvényeit minden kortársa a szívében hordja és soha, sehol, egyik sem hágja át.

Ezt a meggyőződését a tapasztalat érlelte meg benne. A háború s a nyomában járó felfordulás, a nagy technikai fellendülés, film-, világhiradók, rádió, a közlekedési eszközök gyorsasága sok és sokféle gyermek életébe és sorsába engedtek neki bepillantást. A külföldet éppúgy élményekből ismeri, mint hazáját. Akár mert Hollandiában vagy Belgiumban nevelkedett, akár mert az idegen megszállás messzi világból való pajtásokat hajított útjába, akár mert világműködési cserkészutak, világtáborozások, szünidei barangolások a régi típus számára megközelíthetetlen nemzetközi sokadalomba sodorták. Látóköre jóval tágabb, mint a századvég gyermekeszményéé. Nyelvtudása, ismeretkincse, főként természettudományos és technikai készltsége a sokszorosa amazénak. Eszköz a kezében mindez, amellyel bánni tud, amellyel segít magán, vagy amelyet fegyverként forgat a nélkül, hogy elbizná magát miatta. Semmi sincs benne nemcsak napjaink kíméletlen törtetőinek beteges becsvágyából, de még a századforduló hőseinek nyugodt, polgári jólétre sóvárgásából sem. Nem az érvé-

nyesülés, a küzdelmek árán, becsülettel kivívott rang, hír, vagyon a vágya, mint elődjéé, hanem a jól végzett munka, a napi jótett öröme, a belső megelégedés. Nem külső tényezőkben, önmagában keresi és találja élete jutalmát és értelmét. Komoly, tartalmas, szerény, fegyelmezett. Mindig jókedvű. Hite ép. A Gondviselés igazságosságába és mindenhatóságába vetve reménye horgonya. A szó szoros értelmében tökéletes ember.

Annyira az, hogy szinte már nem is földi valóság. Típusképe leghasonlóbb hús-vér másának, a cserkésznek vonásaiból is alig rakható össze. Mintha mindaz a fény és ragyogás, mely a századforduló irodalmában a témából és a szemléletből áradt, benne gyűlt volna össze. Ott a világ ragyogott, itt az eszmény. Sajátságos, de jellemző világítás^ változás! Témában és szemléletben gyermekirodalmunk a századforduló óta lehiggadt, kijózanodott, a légvárak világából leszállott a földre, az eszmény rajzában viszont messze a valóság fölé, az elérhetlenség magasságába emelkedett. Nemcsak helyesebb pedagógiai érzékre valló, nevelő hatás tekintetében üdvösebb elosztása ez fénynek és árnyak, hanem egyben árulkodó mozzanat is. Szörnyű sötétnek kell éreznünk az éjszakát, amelyben élünk, ha ilyen vakító fénytől várjuk a virradást, határtalannak a megváltás utáni vágyat, ha a megváltó képét kijózanodott fővel, hűvösebb szemlélettel ennyire eszményivé színezzük.

ZORD TÉMA, REÁLISABB SZEMLÉLET és vakító eszmény e beszédes ellentétén kívül nagy újsága végül napjaink gyermekirodalmának a formanyelv megváltozása. A fejlődés e téren óriási. A mi sajátos szempontunkból e fejlődés vizsgálata soványabb eredményt ígér, mint amilyenre az eddigiekben számíthattunk, mégsem mellőzhetjük. Ha téma, szemlélet, eszmény mélyebb forrásból fakad is, mint a forma, s így önként értetődőleg többet is fed fel az ábrázolt valóság vagy az ábrázoló művész legsajátosabb természetéből, forma és tartalom is szoros viszonyban van egymással, s így a formába öntött valóság jellegzetes vonásainak magán a formán is ki kell ütközniük. Láttuk már, hogy a formai megújódást annak idején, még a tartalom megváltozása előtt a belső válság indította meg. Megállapítottuk, hogy e megújódás menekülés volt a lélek kapuit belülről feszegető erők, az új mondanivaló kimondása, a vallomás elől. Ha egyéb nem, ez az egy mozzanat vizsgálódásra kell hogy készítessen bennünket.

A válság idején főleg ismeretterjesztő, földrajzi, természetrajzi stb. tárgyú gyermekkönyvekben mutatkozó formai megújódás — könnyedebb hang, játszibb előadás, szemléletesebb ábrázolásmód — természetes fejlődés eredménye volt. Feltételei adva voltak már részben a századforduló íróinak jelentős formai vívmányaiban, részben egyéb példák utánzásra ösztönző erejében. Egy Bársony István, Garády Viktor, Gárdonyi Géza, Sebők Zsigmond után szükségképpen rövidesen el kellett következniök az ifj. Gaál Mózeseknek, Sztrokay Kálmánoknak, Lengyel Miklósoknak, Szondy Györgyöknek, Fábian Gyuláknak. Sokat segített a már előbb is élvezhető anyagnak végkép mesévé, üde elbeszéléssé, drámai dialógussá, lenyűgöző regénnyé

fejlesztésében a népszerű tudományos irodalom formanyelve is, még többet a külföldi gyermekirodalom, a hétköznapot tündérmesévé színesítő Andersentől világmutogató Verne-n át Bonsels-ig, Lagerlöf, Karin Michaelisig. A századforduló Mackó-könyvei Lagerlöf Nils Holgersenének közeli rokonai, Török Sándor tavaly napvilágot látott meséi modern magyar miljöbe átlántált Andersen-mesék. A fejlődés vonala e szerint itt egyenes és megszakítatlan. Az új magyar gyermekirodalom azonban korántsem érte be ennyivel.

Az igazi formai megújulásnak ez a máig meg nem torpant, játszva tanításra törekvés csak a kezdete. A mindent történéssé, élménnyé fokozó elevenség, az elvontat, homályost, távolit kézzelfoghatóvá, világossá, elérhetővé varázsoló hasonlat- és szimbólumtechnika, legfőként pedig a gyermekolvasó értelmi fokához és lelki adottságaihoz igazodó egyszerűség és közvetlenség hovatovább ifjúsági szépíróink vezérelve lett, s az ismeretterjesztés területéről gyermekirodalmunk egészére áterjedt. A ma gyermekirodalmának legfőbb törekvése kiküszöbölni mindent, ami közéje és közönsége közé állhatna, ami a bizalmas, meghitt, jó viszonyt bármiben is zavarhatná. Az írók szenvedélyes hévvel keresik s legtöbbször meg is találják az egyenes utat lélektől lélekig. Egyikük-másikuk valóságos mestere a bonyolult mondanivaló egyszerű, világos, vonzó formába öntésének. Kipuhatólják a gyermek érdeklődésének, értelme, érzelme, akarata mozdulásának legtitkosabb rúgóit, meglesik, hogyan változnak e rúgók életkor, nem, környezet, hajlamok szerint s ehhez szabják formanyelvüket. Tudják, mint kell szólni az ábécével még hadilábon álló csöppséghez s miként a nyakigláb kamaszhoz, miként a fiúkhöz s miként a lányokhoz, miként a nagyvárosi gyermekhez s miként a falusihoz, miként az érzelmes, szemlélődő természetűhöz s miként a csupa tűz, csupa tettvágy emberkéhez. Szinte végtelen differenciálódás ez napjaink gyermekirodalmában. Mai irodalmunk sokféleségéhez, változatoságához képest a századfordulóé határozottan egyhangú» alig egy-két sablonnal, formulával dolgozó.

A ma ifjúsági írója mélyebben, tüzetesebben ismeri a gyermekleiket, mint elődje, s a végletekig ki is aknázza e téren részben közvetlen tapasztalatokból, részben a pedagógia, a gyermektanulmányozás s a gyermeklélektan munkásainak jóvoltából szerzett ismereteit. Bátrabb, határozottabb és következetesebb, mint a századforduló szépírója. Amaz is sejtette pl., hogy a gyermeket bősztíti, elidegeníti a kenetteljes, oktató, fölényes hang, a leereszkedés, de sejtelve következményeit a gyakorlatban mégsem vonta le. Ez mint ténnyel számol már e mozzanattal, s habozás nélkül kiveti művéből, ami efféle, talán még Campe hatására, maradt benne. Inkább lemond valamiről, sem hogy ne cselekményben, jellemrajzban adja a pedagógiát, s ezzel elrontsa szája ízét a gyermeknek. A tegnap írója még lenézte a ponyvaszerűt, a kalanddal, izgalommal túlfütöttet, részben mert igazi íróhoz méltatlannak ítélte, részben mert féltette tőle a gyermeket. A máé tudja, hogy az izgalomszomj a fejlődés egyik fázisának velejárója, a 10—12 éves gyermek sajátos adottsága, kielégítése tehát út a szívéhez. Nem átalija kölcsönkérni a ponyvától, ami céljainak megfelel, s nem

nyugszik addig, míg a szintiszta művészet és feltétlen pedagógia magasságába nem emeli a detektívregényt. Ifj. Gaál Mózes Nyár szigetén c. regényétől az egyéb vonatkozásokban már emlegetett művek hosszú során át Aszlányi Károly tavalyi Kalandos vakációjáig s Baloghy Mária minap megjelent Babakönyvéig, a példák légiója igazolja ezt a lélektani ismeretekre alapozott formai gazdagságot. A modern magyar ifjúsági író a leghatározottabban embernyi emberszámba veszi a gyermeket, tanulmányozza, megfigyeli s a lehetőséghez képest teljesíti is kis olvasója igényeit. Legfőbb gondja, hogy egyeden szava se maradjon a pusztában elhangzott kiáltás. Ez a hatása titka, de ez egyúttal megint az a pont, ahol a formanyelv újsága is korunk leikéről tesz vallomást.

Honnét a gyermeknek ez a szenvedélyes tanulmányozása, honnét az igényeivel való fokozottabb törődés, a minden áron bizalmába férközni akarás, ha nem onnét, ahonnét a téma- és szemléletváltás, ahonnét az eszmény magasztossá képzése is eredt? Onnét, hogy a gyermek értéke a századforduló óta óriásit nőtt a szemünkben. Onnét, hogy mondanivalónk a jövő nemzedék számára létkérdéssé súlyosodott. A gyermekben nem a gyermeket, a gyenge, érődén, komolyan még alig vehető valakit látjuk, hanem az emberréválás minden feltételével megáldott, romlatlanságában, tisztaságában pedig nálunk reményteljesebb, erőfeszítéseinknél külön erőpróbákra edzhető utódot, a forrón sóvárgott jobb jövő zálogát. Ezért vesszük emberszámba, méltatjuk bizalmunkra, emeljük fel magunkhoz, igyekszünk az ő nyelvén megértetni magunkat vele. Utolsó mentsvárunk ő, szorongattatottságunkban a végső sugár, mely még szabadulást ígér.

A GYERMEKIRODALOM, íme, valóban nemcsak a gyermeké, hanem a miénk is. Benne lappang a kor lelke. Múltjából a tegnap, jelenéből a ma jórészt még tudatunk alatt lappangó képe tekint felénk. Nem hízelgő, nem vidító ez a kép, de nem is kétségbeejtő. Olyan ember képe, aki rettentő megpróbáltatásokon, szörnyű tapasztalatokon esett át. Csontig-velőig megborzongott, mert szakadék mélyére zuhant, de kábultságából eszmélve szeme már fölfelé tekint, s látja, hogy felette, messze, magasan még süt a nap s a napsütésben ott áll a gyermek. Hogy jut fel újra, feljut-e még hozzá egyáltalában, nem tudja, de a szava egyre erősebben, tisztábban száll fel a magasba. Józan, komoly, őszinte, valóban a mélységből kiáltó szó ez. Bizhat benne, hogy akinek szól, megérti és okul belőle. Nem szédül a szakadékba utána.